

TEORİ VE UYGULAMADA SOSYAL BİLİMLER 1

Editörler

Doç.Dr. Derya Fatma BİÇER

Dr.Öğr.Üyesi Özlem AKBULUT DURSUN

TEORİ VE UYGULAMADA SOSYAL BİLİMLER 1

Editörler

Doç.Dr. Derya Fatma BİÇER

Dr.Öğr.Üyesi Özlem AKBULUT DURSUN

TEORİ VE UYGULAMADA SOSYAL BİLİMLER I

Editör: Doç.Dr. Derya Fatma BİÇER, Dr.Öğr.Üyesi Özlem AKBULUT DURSUN

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak Tasarımı: Duvar Design

Yayın Tarihi: Aralık 2024

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6183-86-5

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

**Yayınevi ve editörler, yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp kitapta yer alan yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.*

İÇİNDEKİLLER

1.Bölüm.....7

Bankacılık Sektörünün Bugünü ve Geleceği Açısından Yapay Zekânın Rolü

Ayberk Nuri BERKMAN

2. Bölüm.....18

COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkileri: Finansal Piyasalar, Üretim, İstihdam ve Dış Ticaret Perspektifi

Hilal ABACI ÖZDEMİR, Bedri Münir ÖZDEMİR

3. Bölüm.....31

Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı: Hukuk Devleti ve Adil Yargılanma Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme

Betül Asena SÖNMEZ

4. Bölüm.....43

Günümüzde Katmanlı Üretim ve Gelecekteki Potansiyeli

Damla ÇEVİK AKA

5. Bölüm.....56

Kampüs Rekreasyonu Alanlarında Rekreasyonel Liderlik

Ebru BARAKAZI

6. Bölüm.....67

Kadim Türk Yurdu olan Ulu Borçalı'da Azerbaycan ve Karapapak Türkleri Faktörü

Elnur Hasan MİKAIL

Hakan ÇORA

7. Bölüm.....83

**Türkiye'de Dijital Bankacılık ve Fintech Ekosisteminin Gelişimi:
Açık Bankacılık Ve Servis Modeli Bankacılığı Üzerine Bir İnceleme**

Fatih AKBAŞ

8. Bölüm.....97

**Sağlık Hizmetlerinde Vekalet Teorisinin
Hasta Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi**

İpek AYDIN

9. Bölüm.....112

Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin Politikası

Nurhan AYDIN, Kübranur DERİCİ

10. Bölüm.....128

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin
Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği**

Havva Şeyma FENER

Rıfat KARAKOÇ

11. Bölüm.....146

II. Dünya Savaşı Döneminde Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Lekeli

Humma ile Mücadele

Abdulaziz KARDAŞ

12. Bölüm.....160

Anlatıbilim

Aydın GÖRMEZ

Özlem ALTUN

13. Bölüm.....180

Aristoteles'te Kölelik ve Sınıfsız Toplum Tahayyülü

Vehip BİRLİK

14. Bölüm.....197

Yeşil Reklamlar

Ateş BAYAZIT, Volkan KÖSE

15. Bölüm.....221

Yaşlılara Yönelik Evde Bakım Hizmetlerinde Güncel Yaklaşımlar

Aykut AYDIN

16. Bölüm.....240

Farklılaştırılmış Öğretimin Kuramsal Çerçevesi

Sultan YÜZBAŞIOĞLU

Ayten Pınar BAL

17. Bölüm.....257

**Demokrat Parti Döneminde Zafer Bayramı Kutlamaları ve
Toplumsal Yansımaları: Aydın İli Örneği**

Banu BERBER BABALIK

18. Bölüm.....285

**Bir Kültürel Miras Turizm Destinasyonun
Coğrafi Özelliklerinin İncelenmesi**

Cemal KALELİ, Tamer ÖZLÜ

19. Bölüm.....298

Türkiye’de İllerin Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması:

Finans ve Bankacılık Sektörü Analizi

Günay KOYUNCU, Burcu KILINÇ SAVRUL

20. Bölüm.....346

Pandemi Sürecinin Etkilerinin Değerlendirilmesi:

Van İli Özelinde Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

Emrah HAKAN , Celal KIZILDERE

21. Bölüm.....368

1960 Askeri Darbesinin Öncesi ve Sonrası:

Toplumsal Etkiler Üzerine Kısa Bir Analiz

Olkan SENEMOĞLU, Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU

22. Bölüm 398

Türkiye’de İklim Değişikliğinin Gıda Güvencesine Etkileri

Döne BOZDAĞLI , Esmeray ALACADAĞLI

23. Bölüm..... 404

Çalışma Hayatında Yeni bir Fenomen: Sessiz İstifa

Yavuz Kağan YASIM

24. Bölüm.....416

Dünya Mutfak Kültürlerinden İspanyol Mutfağı ve

Gastronomi için Önemi

Recep ÇAĞLAŞ

25. Bölüm..... 427

Latin Amerika Ve Karayipler Bölgesinin Çeşitlilikleri,

Tarihsel Veriler ve Büyümenin Belirleyicileri

Emine TAHSİN

1. Bölüm

Bankacılık Sektörünün Bugünü ve Geleceği Açısından Yapay Zekânın Rolü

Ayberk Nuri BERKMAN¹

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, aberkman@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1650-381X.

Giriş

Bankacılık sektörü, modern ekonomilerin temel taşlarından biri olarak, sürekli değişim ve gelişim göstermektedir. Günümüzde, dijitalleşme ve teknolojik yenilikler, bankacılık hizmetlerinin sunumunu köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Özellikle yapay zekâ (YZ) uygulamaları, bankacılık sektöründe müşteri deneyimini artırmak, risk yönetimini geliştirmek ve operasyonel verimliliği sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Yapay zekâ, veri analizi, makine öğrenimi ve otomasyon gibi tekniklerle, bankaların daha hızlı ve etkili kararlar almasına olanak tanımaktadır (Eryüzlü, 2023: 34; Tütüncü ve Gürsakal, 2023: 14-15). Yapay zekânın bankacılık sektöründeki rolü, yalnızca hizmet kalitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda sektördeki rekabeti de şekillendirmektedir. Bankalar, YZ teknolojilerini kullanarak müşteri taleplerine daha hızlı yanıt verebilmekte, dolandırıcılık tespit sistemlerini güçlendirmekte ve kredi risklerini daha doğru bir şekilde değerlendirebilmektedir (Arslan ve Yavuzaslan, 2019: 946-948; Özçim ve Kaya, 2021: 646-647). Bu bağlamda, yapay zekâ, bankacılık sektörünün gelecekteki yönelimlerini belirleyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, bankacılık sektörünün bugünkü durumunu ve gelecekteki olası gelişmelerini yapay zekâ perspektifinden incelemektir. Çalışma, YZ uygulamalarının bankacılık sektöründeki etkilerini, bu etkilerin nasıl şekillendiğini ve gelecekteki potansiyel uygulama alanlarını ele alacaktır. Ayrıca, yapay zekânın bankacılık sektöründeki sürdürülebilirlik ve yenilikçilik üzerindeki etkileri de değerlendirilecektir. Bu bağlamda, çalışmanın kapsamı, YZ'nin bankacılık sektöründeki çeşitli uygulama alanlarını, karşılaşılan zorlukları ve fırsatları içerecektir. Sonuç olarak, bu çalışma, bankacılık sektörünün bugünü ve geleceği açısından yapay zekânın rolünü derinlemesine inceleyerek, sektördeki yenilikçi yaklaşımların ve teknolojik gelişmelerin önemini vurgulamayı hedeflemektedir. Yapay zekânın bankacılık sektöründeki etkileri, yalnızca mevcut süreçleri iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda gelecekteki stratejilerin belirlenmesinde de kritik bir rol oynamaktadır (Özkan, 2022: 1201).

1. Bankacılık Sektöründe Teknolojik Gelişmeler

1.1. Geçmişten Günümüze Bankacılıkta Teknolojik Dönüşüm

Bankacılık sektörü, tarihsel süreç içerisinde birçok teknolojik dönüşüm yaşamıştır. İlk bankalar, basit birikim ve kredi verme işlemleri ile sınırlı iken, zamanla daha karmaşık finansal hizmetler sunmaya başlamıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, bilgisayar teknolojilerinin gelişimi bankacılık işlemlerinin otomatikleşmesini sağlamış, bu da işlem hızını ve güvenilirliğini artırmıştır

(Yeşilay ve Filik, 2020: 320-321). Özellikle 1980'lerde başlayan bilgisayarlaşma süreci, bankaların veri yönetimini ve müşteri hizmetlerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Günümüzde ise, dijitalleşme ve internetin yaygınlaşması, bankacılık hizmetlerinin her yerde ve her zaman erişilebilir olmasını sağlamıştır (Seydioğlu, 2023: 655). Bu dönüşüm, yalnızca bankaların iç işleyişini değil, aynı zamanda müşteri deneyimini de etkilemiştir. Müşteriler, şubeye gitmeden online bankacılık hizmetlerine erişim sağlayarak işlemlerini hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca, mobil uygulamalar sayesinde bankacılık işlemleri, akıllı telefonlar üzerinden de yapılabilmektedir. Bu durum, bankaların müşteri memnuniyetini artırmasına ve rekabet avantajı elde etmesine olanak tanımaktadır (Bostan ve Karadağ, 2022: 311-313).

1.2. ATM, EFT ve Dijital Bankacılık Uygulamaları

Otomatik Bankamatik (ATM) makineleri, bankacılık sektöründe önemli bir yenilik olarak öne çıkmaktadır. İlk ATM, 1967 yılında Londra'da hizmete girmiştir ve bu cihazlar, müşterilere 7/24 para çekme, bakiye sorgulama gibi işlemleri gerçekleştirme imkânı sunmuştur (Çimen ve Çimen, 2024: 70). ATM'lerin yaygınlaşması, bankaların şube yoğunluğunu azaltmış ve maliyetlerini düşürmüştür. Ayrıca, Elektronik Fon Transferi (EFT) sistemleri, para transferlerini hızlandırarak, bankacılık işlemlerinin daha verimli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Dijital bankacılık uygulamaları ise, bankaların sunduğu hizmetlerin çeşitlenmesini ve müşteri deneyiminin iyileştirilmesini sağlamaktadır. Mobil bankacılık uygulamaları, kullanıcıların hesaplarını yönetmelerine, fatura ödemelerine ve yatırım yapmalarına olanak tanırken, aynı zamanda kullanıcı dostu arayüzleri ile dikkat çekmektedir (Bostan ve Karadağ, 2022: 314). Bu uygulamalar, bankaların müşteri tabanını genişletmesine ve genç nesil kullanıcıların ilgisini çekmesine yardımcı olmaktadır.

1.3. COVID-19 Pandemisinin Etkileri ve Dijitalleşme

COVID-19 pandemisi, bankacılık sektöründe dijitalleşme sürecini hızlandırmıştır. Pandemi sürecinde, fiziksel şube ziyaretleri kısıtlanmış, bu durum bankaların dijital hizmetlerine olan talebi artırmıştır (Ünalnış, 2020: 135-136). Müşteriler, sosyal mesafe kurallarına uymak zorunda kaldıkları için, online bankacılık ve mobil uygulamalara yönelmişlerdir. Bu durum, bankaların dijital altyapılarını güçlendirmelerine ve yeni teknolojilere yatırım yapmalarına yol açmıştır. Pandemi sürecinde, bankalar uzaktan hizmet sunma yöntemlerini geliştirmiştir. Video bankacılık, sanal danışmanlık hizmetleri ve dijital müşteri hizmetleri gibi uygulamalar, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için hayata geçirilmiştir (Alkan ve Akkaya, 2021: 1435-1437). Bu dönüşüm, bankaların

müşteri memnuniyetini artırırken, aynı zamanda operasyonel verimliliklerini de artırmıştır.

1.4. Fintech ve Yapay Zekânın Bankacılıktaki Yeri

Fintech (finansal teknoloji) şirketleri, bankacılık sektöründe önemli bir rol oynamaktadır. Bu şirketler, yenilikçi teknolojiler kullanarak finansal hizmetleri daha erişilebilir ve kullanıcı dostu hale getirmektedir. Fintech uygulamaları, kredi verme, yatırım yönetimi ve ödeme sistemleri gibi alanlarda bankaların geleneksel hizmetlerini dönüştürmektedir (Aşıkcan ve Yeganeh, 2021: 175-177). Özellikle yapay zekâ (YZ) uygulamaları, bankaların veri analizi, müşteri hizmetleri ve risk yönetimi süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Yapay zekâ, bankaların büyük veri setlerini analiz ederek müşteri davranışlarını tahmin etmelerine ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunmalarına olanak tanımaktadır. Örneğin, YZ tabanlı algoritmalar, kredi risklerini değerlendirmek ve dolandırıcılık tespit sistemlerini güçlendirmek için kullanılmaktadır (Sırkıntı, 2023: 2782). Bu durum, bankaların daha etkili kararlar almasına ve müşteri memnuniyetini artırmasına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, bankacılık sektörü, teknolojik gelişmelerle birlikte sürekli bir dönüşüm içindedir. Geçmişten günümüze yaşanan bu değişimler, bankaların hizmet kalitesini artırırken, müşteri deneyimini de iyileştirmektedir. COVID-19 pandemisi, dijitalleşme sürecini hızlandırmış ve fintech ile yapay zekânın bankacılıktaki önemini artırmıştır. Gelecekte, bu teknolojilerin daha da gelişmesiyle birlikte, bankacılık sektöründe yeni fırsatlar ve zorluklar ortaya çıkacaktır.

2. Yapay Zekâ Uygulamaları ve Bankacılık Sektörüne Etkileri

2.1. Müşteri Deneyimi ve Hizmet Çeşitliliği

Yapay zekâ (YZ) uygulamaları, bankacılık sektöründe müşteri deneyimini önemli ölçüde iyileştirmektedir. YZ tabanlı chatbotlar, müşterilerin sorularını hızlı ve etkili bir şekilde yanıtlayarak, müşteri memnuniyetini artırmaktadır. Ayrıca, YZ destekli kişiselleştirilmiş ürün ve hizmet önerileri, müşterilerin ihtiyaçlarına daha iyi cevap vermektedir. Bu sayede, bankalar müşterilerini daha iyi anlayabilmekte ve onlara daha uygun çözümler sunabilmektedir (Eryüzlü, 2023: 35-36).

Yapay zekâ, bankacılık hizmetlerinin çeşitlenmesine de katkı sağlamaktadır. Örneğin, YZ tabanlı sanal asistanlar, müşterilerin işlemlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olurken, YZ destekli risk analizi ve kredi değerlendirme sistemleri, bankaların daha etkin kredi verme kararları almasına

olanak tanımaktadır (Gümüş vd., 2020: 28). Ayrıca, YZ uygulamaları, bankacılık işlemlerinin otomatikleştirilmesine ve hızlandırılmasına imkân sağlamaktadır.

2.2. Risk Yönetimi ve Kredi Değerlendirme Süreçlerinde Yapay Zekâ Kullanımı

Bankacılık sektöründe, yapay zekâ uygulamaları, risk yönetimi ve kredi değerlendirme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. YZ tabanlı algoritmalar, müşterilerin kredi geçmişi, ödeme alışkanlıkları ve diğer verilerini analiz ederek, kredi risklerini daha doğru bir şekilde değerlendirebilmektedir (Gümüş vd., 2020: 30-31). Bu sayede, bankalar, riskli müşterileri daha etkin bir şekilde tespit edebilmekte ve kredi kararlarını daha sağlıklı verebilmektedir. Ayrıca, YZ uygulamaları, dolandırıcılık tespiti ve önlenmesi konusunda da bankalara yardımcı olmaktadır. YZ algoritmaları, şüpheli işlemleri hızlı bir şekilde tespit ederek, bankaların kayıplarını azaltmasına katkı sağlamaktadır (Tekbey vd., 2023: 144-145). Bu durum, hem bankalar hem de müşteriler açısından güvenliği artırmaktadır.

2.3. Yapay Zekâ Destekli E-Ticaretin Bankacılık Üzerindeki Etkileri

E-ticaretin hızla gelişmesi, bankacılık sektörünü de önemli ölçüde etkilemektedir. Yapay zekâ destekli e-ticaret uygulamaları, müşteri deneyimini iyileştirerek, satışları artırmakta ve yeni müşteri kazanımına katkı sağlamaktadır (Eryüzlü, 2023: 37). Bu durum, bankaların kredi hacmini ve komisyon gelirlerini de artırmaktadır. Ayrıca, YZ tabanlı ödeme sistemleri, e-ticaret işlemlerinin hızlı, güvenli ve kesintisiz bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Böylece, bankalar, müşterilerinin ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilmekte ve rekabet avantajı elde edebilmektedir (Aylak ve Oral, 2020: 75-77).

Sonuç olarak, yapay zekâ uygulamaları, bankacılık sektöründe müşteri deneyimini iyileştirmekte, risk yönetimini güçlendirmekte ve e-ticaret ile entegrasyonu sağlayarak, sektörün geleceğini şekillendirmektedir. Bankalar, YZ teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak, operasyonel verimliliği artırabilir, yeni iş modelleri geliştirebilir ve rekabet avantajı elde edebilir.

3. Yapay Zekâ ve Sürdürülebilirlik

Yapay zekâ (YZ), insan zekâsını taklit ederek öğrenme, problem çözme ve karar verme gibi yetenekleri bilgisayar sistemlerine kazandıran bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır (Ece, 2024: 31). YZ, büyük veri analizi, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve doğal dil işleme gibi çeşitli teknolojileri kullanarak karmaşık sorunları çözmek, tahminler yapmak, kararlar vermek ve etkileşimli sistemler geliştirmek için kullanılmaktadır. Giderek daha geniş bir alanda

yaygınlaşan YZ, gelecekte daha da önemli bir rol oynaması beklenmektedir (Tabier, 2023: 3083-3084). YZ'nin sürdürülebilirlik alanındaki potansiyeli oldukça yüksektir. Eğitim, enerji, su, ulaşım, tarım ve çevre gibi birçok alanda YZ uygulamaları kullanılabilir (Hasas, 2024: 197). Örneğin, YZ tabanlı sistemler öğrenci öğrenimini bireyselleştirmek, enerji tüketimini optimize etmek, su kaynaklarını yönetmek ve çevresel sorunları çözmek için kullanılabilir (Taşçı ve Çelebi, 2020: 2346-2347). Ayrıca, YZ'nin büyük veri analizi, tahmin ve karar destek yetenekleri sayesinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine (SKH'ler) önemli katkılar sağlayabileceği öne sürülmektedir (Jungwirth & Haluza, 2023: 92-95).

3.1. Yeşil Bankacılık ve Çevresel Etkiler

Bankacılık sektörü, sürdürülebilirlik konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Yeşil bankacılık uygulamaları, bankaların çevresel etkilerini azaltmak ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak için hayata geçirilen çalışmaları kapsamaktadır. Örneğin, bankaların kredi verme süreçlerinde çevresel faktörleri dikkate alması, yenilenebilir enerji projelerine finansman sağlaması ve kâğıtsız bankacılık uygulamalarını yaygınlaştırması, yeşil bankacılık kapsamında değerlendirilebilir. Yapay zekâ (YZ) uygulamaları, yeşil bankacılık faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için kullanılmaktadır. YZ tabanlı analitik sistemler, bankaların çevresel riskleri daha doğru bir şekilde değerlendirmesine ve kredi kararlarını buna göre vermesine olanak tanımaktadır (Kırbaşı ve Avunduk, 2022: 26-28). Ayrıca, YZ destekli otomasyon ve optimizasyon teknikleri, bankaların operasyonel verimliliğini artırarak, kâğıt tüketimini ve enerji kullanımını azaltmaktadır.

3.2. Yapay Zekânın Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile İlişkisi

Yapay zekâ, Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Akkaya ve Gökçeli, 2024: 27-28). YZ uygulamaları, çeşitli alanlarda (eğitim, sağlık, çevre, enerji vb.) verimliliği artırarak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayabilir. Örneğin, YZ destekli akıllı şehir uygulamaları, enerji tüketimini ve sera gazı emisyonlarını azaltarak, "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedefine katkı sunabilir. Ancak, bu alandaki uygulamaların etkinliği ve sürdürülebilirliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır (Yıldırım ve Kaplan, 2020: 853-855). Ayrıca, YZ tabanlı tarım teknolojileri, "Yoksulluğun Sona Erdirilmesi" ve "Açlığın Sona Erdirilmesi" hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olabilir (Hayta, 2024: 320). Sonuç olarak, YZ uygulamaları, bankacılık sektöründe yeşil bankacılık faaliyetlerinin etkinliğini artırarak, çevresel etkilerin

azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, YZ'nin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu kullanımı, daha geniş kapsamlı sosyal ve çevresel faydalar sağlayabilir.

4. Gelecekte Bankacılık Sektöründe Yapay Zekâ

4.1. Yapay Zekânın Gelecekteki Potansiyeli ve Olası Uygulama Alanları

Bankacılık sektöründe yapay zekâ (YZ) uygulamalarının gelecekteki potansiyeli oldukça yüksektir. YZ teknolojileri, müşteri deneyimini iyileştirmekten risk yönetimine, operasyonel verimliliğin artırılmasından yeni iş modellerinin geliştirilmesine kadar geniş bir alanda kullanılabilir. Gelecekte, YZ destekli sanal asistanlar, müşterilerin tüm bankacılık işlemlerini gerçekleştirmelerine olanak tanıyacaktır. Bu asistanlar, müşteri ihtiyaçlarını daha iyi anlayarak, kişiselleştirilmiş çözümler sunabilecektir. Ayrıca, YZ tabanlı analitik sistemler, kredi değerlendirme süreçlerini daha doğru ve hızlı bir şekilde yürütebilecek, dolandırıcılık tespitini güçlendirebilecek ve portföy yönetimini optimize edebilecektir (Gümüş vd., 2020: 32). Bunun yanı sıra, YZ uygulamaları, bankaların operasyonel maliyetlerini azaltmak, iş süreçlerini otomatikleştirmek ve çalışan verimliliğini artırmak için kullanılabilir. Örneğin, YZ destekli robotik süreç otomasyonu, rutin işlemlerin daha hızlı ve hatasız bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanıyacaktır (Demir, 2021: 525).

4.2. Bankacılık Sektöründe Yapay Zekâ ile İlgili Karşılaşılan Zorluklar ve Fırsatlar

Bankacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşması, bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Veri güvenliği, etik konular, mevzuat uyumu ve teknolojik altyapı eksiklikleri, YZ kullanımının önündeki başlıca engeller olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, YZ tabanlı sistemlerin müşteri verilerini güvenli bir şekilde işleme ve depolama kritik önem taşımaktadır. Ayrıca, YZ uygulamalarının etik ilkelere uygun olarak tasarlanması ve kullanılması, sektörün karşı karşıya olduğu bir diğer zorluktur (Turan vd., 2022: 292-294).

Buna karşın, yapay zekâ, bankacılık sektörüne önemli fırsatlar da sunmaktadır. YZ uygulamaları, müşteri deneyimini iyileştirerek, rekabet avantajı sağlayabilir. Ayrıca, risk yönetimi ve operasyonel verimlilikte sağladığı iyileşmeler, bankaların karlılığını ve sürdürülebilirliğini artırabilir (Gümüş vd., 2020: 33).

Sonuç olarak, gelecekte bankacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının daha da yaygınlaşması beklenmektedir. Bankalar, YZ teknolojilerini etkin bir

şekilde kullanarak, müşteri odaklılığı, operasyonel mükemmellik ve yenilikçilik alanlarında öne çıkabilecektir. Ancak, bu dönüşümün başarılı olması için, sektörün veri güvenliği, etik ve mevzuat uyumu gibi konulardaki zorlukları aşması gerekmektedir.

Sonuç

Bankacılık sektörü, teknolojik gelişmelerin etkisiyle sürekli bir dönüşüm içerisinde. Bu dönüşümün en önemli bileşenlerinden biri, yapay zekâ (YZ) uygulamalarıdır. Yapay zekâ, bankacılık hizmetlerinin sunumunu köklü bir şekilde değiştirmekte ve sektörün geleceğini şekillendirmektedir. Bankacılık sektöründe, YZ uygulamaları, müşteri deneyimini iyileştirmekte, risk yönetimini güçlendirmekte ve operasyonel verimliliği artırmaktadır. Ayrıca, YZ destekli e-ticaret entegrasyonu, bankaların kredi hacmini ve komisyon gelirlerini artırmaktadır.

Bununla birlikte, yapay zekânın bankacılık sektöründeki kullanımı, veri güvenliği, etik konular ve mevzuat uyumu gibi bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu zorlukların aşılması, YZ uygulamalarının başarılı bir şekilde benimsenmesi için kritik önem taşımaktadır. Gelecekte, bankacılık sektöründe yapay zekâ uygulamalarının daha da yaygınlaşması beklenmektedir. Bankaların, YZ teknolojilerini etkin bir şekilde kullanarak, müşteri odaklılık, operasyonel mükemmellik ve yenilikçilik alanlarında öne çıkmaları önemlidir. Bu doğrultuda, bankacılık sektörünün aşağıdaki alanlarda iyileştirmeler yapması önerilmektedir:

i. Veri yönetimi ve güvenliği: Bankaların, müşteri verilerini güvenli bir şekilde işleyebilmesi ve depolayabilmesi için gerekli altyapı ve politikaları geliştirmeleri gerekmektedir.

ii. Etik ve mevzuat uyumu: Yapay zekâ uygulamalarının etik ilkelere uygun olarak tasarlanması ve kullanılması, sektörün öncelikli konuları arasında yer almalıdır.

iii. Çalışan yetkinliklerinin geliştirilmesi: Bankalar, çalışanlarının yapay zekâ teknolojileri konusundaki bilgi ve becerilerini artırmalıdır.

iv. Yenilikçi iş modelleri: Bankalar, YZ teknolojilerini kullanarak, müşteri deneyimini iyileştiren ve operasyonel verimliliği artıran yeni iş modelleri geliştirmelidir.

Sonuç olarak, bankacılık sektörünün geleceğinde yapay zekânın kritik bir rol oynayacağı açıktır. Sektörün, YZ uygulamalarının sunduğu fırsatları etkin bir şekilde değerlendirmesi ve karşılaşılan zorlukları aşması, rekabet avantajı elde etmesi ve sürdürülebilirliğini sağlaması açısından önemlidir.

Kaynakça

- Akkaya, M. Ö., & Gökçeli, F. K. (2024). 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında 2013 Okul Öncesi Eğitim Programının İncelenmesi. *Trakya Journal of Education*, 14(2), 26-52.
- Alkan, A., & Akkaya, İ. (2021). Aktif tektonizma etkisi altındaki Çaldıran (Van) yerleşim alanının yüzey dalgası yöntemleriyle incelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10(4), 1435-1447.
- Arslan, G., & Yavuzaslan, K. (2019). The place and importance of innovation in banking sector: the case of Turkey. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 946-968.
- Aşıkcan, M., & Yeganeh, E. (2021). Türkiye ve İran İkinci Sınıf Ana Dil Ders Kitaplarının Tasarım Açısından Karşılaştırılması. *Sosyolojik Düşün*, 6(2), 175-203.
- Aylak, B. L., & Oral, O. (2021). Yapay zekâ ve makine öğrenmesi tekniklerinin lojistik sektöründe kullanımı. *El-Cezeri*, 8(1), 74-93.
- Bostan, F. and Karadağ, M. (2022). Overview of turkish manufacturing industry and comparison with selected countries. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 311-327.
- Çimen, A., & Çimen, S. (2024). Modern Hastaneler: İnovatif Malzemelerle Sağlık ve Sürdürülebilirlik. *Sürdürülebilir Mühendislik Uygulamaları ve Teknolojik Gelişmeler Dergisi*, 7(1), 70-75.
- Demir, Ç. (2024). Yapay Zekâ Teknolojileri Aracılığıyla Yetenek Edinimi, Yeteneği Geliştirme ve Elde Tutma. *The Journal of Academic Social Science*, (117), 519-531.
- Ece, N. J. (2024). Yapay zekâ: denizcilik sektöründe kullanımı ve SWOT analizi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 30-51.
- Eryüzlü, H., & Sakallı, M. (2023). Yapay zekâ ile gelişen ticaretin bankacılık sektörüne etkisi: e-ticaret ve ticari krediler ilişkisi. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 34-38.
- Gümüş, E., Medetoğlu, B., & Tutar, S. (2020). Finans ve bankacılık sisteminde yapay zekâ kullanımı: kullanıcılar üzerine bir uygulama. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 28-53.
- Hasas, A., Hakimi, M., Shahidzay, A. K., & Fazil, A. W. (2024). AI for social good: leveraging artificial intelligence for community development. *Journal of Community Service and Society Empowerment*, 2(02), 196-210.
- Hayta, Y., & Demiren, Y. (2024). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerleşmesi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi örneği. *Kent Akademisi*, 17(Sürdürülebilir İnsani Kalkınma ve Kent), 319-333.

- Jungwirth, D. and Haluza, D. (2023). Artificial intelligence and the sustainable development goals: an exploratory study in the context of the society domain. *Journal of Software Engineering and Applications*, 16(04), 91-112.
- Kırbaşı, M., & Avunduk, Z. B. (2022). Yeşil Hizmet İnovasyonu: Bankacılık Sektöründe Kalitatif Bir Araştırma. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20, 26-306.
- Özçim, H., & Kaya, F. (2021). Türkiye’de Makroekonomik Göstergelerin Katılım Bankalarının Kredi Riski Üzerindeki Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 646-659.
- Özkan, Ö. (2022). Sermaye Piyasası Enflasyon Teorisinin Analizi: Bankacılık Sektörü Üzerinden Türkiye Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 1201-1212.
- Seydioğlu, C., Yağcı, İ., & Çimen, K. (2023). Uygulama Derslerini Uzaktan Eğitim Olarak Alan ile Yüz Yüze Olarak Alan Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sporda Sosyal Bütünleşme Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1-Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 655-666.
- Sırkıntı, M., & Bolat, Y. Ortaokul Bilişim Teknolojileri Öğretim Programının Metaverse Kavramı Bağlamında Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2782-2798.
- Tabier, E. & Bakanay, Ç. D. (2023). Okul öncesi eğitimde müze eğitim ortamları ve yapay zekâ uygulamaları. *Journal of Social Humanities and Administrative Sciences*, 65(65), 3082-3088.
- Taşçı, G. & Çelebi, M. (2020). Eğitimde yeni bir paradigma: “yükseköğretimde yapay zekâ”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2346-2370.
- Tekbey, O., & Alaybeyoğlu, A. (2023). Yapay Zekânın Kullanım Alanları ve Etik Sorunlar. *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches*, 7(9), 144-159.
- Turan, T., Turan, G., & Küçüksille, E. (2022). Yapay zekâ etiği: Toplum üzerine etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 292-299.
- Tütüncü, T. E., & Gürsakal, S. (2023). Kredi Temerrüt Riskini Tahmin Etmede Makine Öğrenme Algoritmalarının Karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (50), 14-22.
- Ünalmiş, M. (2020). Kozmetikte yeni trend: spor kozmetikleri. *Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 135-146.

- Yeşilay, R. B., & Filik, A. (2020). COVID-19 ile ivmelenen dijitalleşmenin PLM'e etkileri. *Mühendis ve Makina*, 61(701), 320-337.
- Yıldırım, S., & Kaplan, M. (2020). Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Türkiye'de Denizler ve Deniz Ürünleri Profili. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 853-866.

2. Bölüm

COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkileri: Finansal Piyasalar, Üretim, İstihdam ve Dış Ticaret Perspektifi

Hilal ABACI ÖZDEMİR¹
Bedri Münir ÖZDEMİR²

¹ Arş. Gör. Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Ana Bilim Dalı, Çankırı, Türkiye. hilalabaci@karatekin.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6457-6816.

² Dr. Öğretim Üyesi Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim Dalı, Çankırı, Türkiye. bmozdemir@karatekin.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2374-2336.

GİRİŞ

Koronavirüs 2019 yılı aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde başlamıştır ve etkisi hızla yayılmıştır. Çin'de görülen vaka sayısı zirveye ulaşsa da zamanla düşmüş ve Avrupa ve Amerika'da daha yüksek vaka sayılarına ulaşılmıştır. Halk sağlığı riski dikkate alınarak Dünya Sağlık Örgütü pandemi ilan etmiştir. Hükümetler bu beklenmedik durum karşısında ise yeni planlar ve ekonomik çöküşü engellemek adına yardım paketleri hazırlamışlardır. Yani politika yapıcıları virüse ve etkilerine karşı uyumlu bir politika arayışı içine girmişler ve acil, zorunlu çalışmalar yürütmektedirler (Cinel, 2020: 126). Pandeminin en temel özelliklerini ise, geniş coğrafi yayılım, hastalık hareketi, ciddiyet, yüksek saldırı oranları ve patlama, düşük nüfus bağışıklığı ve yüksek düzeyde bulaşıcılık şeklinde ifade etmek mümkündür (Qiu vd., 2017: 3). Bu açıdan farklı salgınlarda ekonomik etkilerine bakıldığında, hastalığın mevcut işgücü üzerindeki etkisi, hastalığı kontrol etmek için ekonomik kilitlenmelere, sağlık sisteminin yeterliliğinin denetimi ve erken müdahale durumunun önemi görülmektedir (Aegon, 2020).

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye ekonomisine olan etkilerini açıklamaktır. Her ne kadar Covid-19 pandemisi üzerinden yıllar geçse de ekonomik açıdan hem dünyada hem de ülkemizdeki etkileri devam etmiştir. Küresel boyutta ekonomik dengelerin değişmesine neden olan bu sürecin ülkemize yıllar içerisinde etkisinin çok boyutlu bir şekilde incelenmesi hem karar vericilere yön gösterme hem de ilgili literatüre katkısı sağlamak adına oldukça önemlidir. Bu açıdan çalışmada Covid-19 pandemi süreçlerinin doğuşu, yayılması ve genel olarak etkilerinden bahsedilmektedir. Daha sonraki bölümde ise Türkiye ekonomisine olan etkileri IMF'ten elde edilen ekonomik gösterge niteliğindeki veriler yardımıyla açıklanmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin GSYİH'sine, yatırım/GSYİH'sine, mal ve hizmet ithalat-ihracat hacmine, cari açık/GSMH'ye, enflasyon oranı ile birlikte işsizlik oranına yıllar itibarıyla bakılarak değerlendirme yapılmıştır. Böylece Covid-19'un Türkiye ekonomisine olan etkileri çok yönlü olarak incelenmiştir. Bir sonraki bölümde ise Covid-19 pandemi sürecinin ekonomiye zararlarını azaltmak adına Türkiye'de uygulanan politika ve önlemlere yer verilmektedir.

1) Covid-19 Pandemisi ve Ekonomik Etkileri

Covid-19 salgını, bulaşıcılığı ve yayılma hızının yüksek olması sebebiyle tüm Çin'de etkisini gösterdikten sonra Uzak-Doğu, Amerika, Avrupa ve tüm dünya ülkelerine hızla yayılmıştır. Yayıldığı ülkelerde vaka sayılarının ve ölüm oranlarının artışıyla birlikte Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de pandemi ilan

etmiştir. 13 Haziran 2020 tarihinde dünyada 7.765.922 onaylanmış vaka, 3.983.757 iyileşen varken virüs nedeniyle 428,753 hasta kaybedilmiştir (Worldometers, 2020). Salgın Mart ayı bitimiyle birlikte dünya nüfusunun yaklaşık %25'ini risk altına almıştır ve turizm sektörü başta olmak üzere sanayi ile hizmetler sektörlerinde de üretimin, iç ve dış ticaretin düşüşüne sebep olmuştur (Hale vd., 2020). Pandemi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ayırt etmeksizin aynı anda etkilemiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tahmininde, sürdürülemez borç yüklerine sahip olan gelişmekte olan ülkeler, pandemi sonrası toparlanmak için en az 2.5 trilyon dolar finansman ve likidite yardımına ihtiyaç duyacakları ifade edilmiştir (UNCTAD, 2020: 9).

Ayrıca pandemi kaynaklı seyahat engelleri, sokağa çıkma yasakları, çalışma saati düzenlemeleri ve ücretsiz izinler ile hane gelirinde azalmalar, salgının psikolojik etkileri ve arzdaki kısıtlamalar sonucu sektörel talep değişimlerini meydana getirmiş ve salgın hem arz hem de talebi etkiler hale gelmiştir. Talepteki ve arzda meydana gelen bu düşüşler, dünyadaki milli gelir seviyelerini de etkileyerek, Büyük Buhrandan bu yana en ciddi ekonomik krizin yaşanacağı konusunda uyarıların yapılmasına neden olmuştur (Deloitte, 2020). Bu kriz:

- Sağlık, toplumsal, sosyal ve ekonomik yaşamı etkileyen karmaşık ve birbirini tetikleyen şoklara yol açmıştır,

- Belirsizlik yaratmış, nasıl çözüleceği ve dünya ekonomisinin nasıl toparlanacağı netleşmemiştir,

- Küresel ölçekte ve sınır tanımadan etkili olmuştur (Georgieva, 2020).

Bu süreçte, iş yerlerinin kapanması ve işletmelerin ciddi sorunlarla karşılaşması kaçınılmaz olmuştur. Sosyal mesafe kurallarının gevşetilmesi dahi toparlanmayı hızlandıramamış; girişimciler artan belirsizlik ve düşen talep nedeniyle finansal zorluklarla karşılaşmıştır. Piyasadaki likidite sıkışıklığı, mal ve hizmetlere olan talebin azalması, girdi tedarikindeki sorunlar ve azalan yatırımlar, işletmelerin darboğaza sürüklenmesine neden olmuştur (Freund & Garcia Mora, 2020).

Tablo 1'e bakıldığında ekonomideki her sektör COVID-19 krizinden aynı düzeyde etkilenmediği görülmektedir. Pandemi etkilerinden en çok üretim faaliyetini kapsayan sektörler ile turizm sektörü olmuştur onu ise sanatsal faaliyetler ve eğlence sektörü takip etmektedir. En sonda ise kamu savunma ve zorunlu sosyal güvenlik faaliyetleri yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Covid-19 özellikle yoğun işçi çalışan sektörlerde ya da turizm gibi pandemi gereği kısıtlamalara daha çok maruz kalan sektörlerde daha fazla etkili olmuştur.

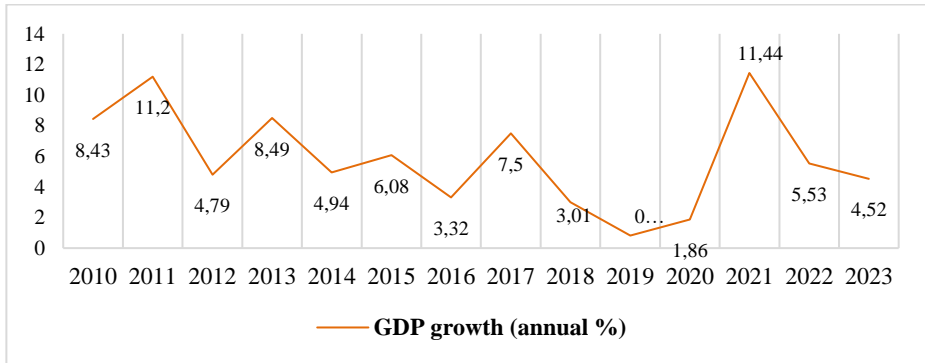
Tablo 1: Sektörlerin COVID-19 Krizinden Etkilenme Dereceleri

Sektörler	Ekonomik Çıktı Üzerinde Krizin Etkisi
Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların onarımı ve motosikletler	Yüksek
İmalat	Yüksek
Konaklama ve Yemek Hizmetleri	Yüksek
Emlak; iş ve idari faaliyetler	Yüksek
Sanat, eğlence ve rekreasyon ve diğer hizmetler	Orta-yüksek
Taşıma, depolama ve iletişim	Orta-yüksek
İnşaat	Orta
Finans ve Sigorta Hizmetleri	Orta
Madencilik ve Taş ocakçılığı	Orta
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Orta-düşük
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet aktiviteleri	Düşük
Eğitim	Düşük
Kamu hizmetleri	Düşük
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Düşük

Kaynak: International Labour Organization (ILO), (2020).

2) Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye ekonomisini küresel ölçekte etkileyen en önemli gelişmelerden biri, COVID-19 pandemisinin ekonomilerde yol açtığı olumsuz sonuçlar olmuştur. Çalışmada pandemi sürecinin Türkiye ekonomisine olan etkisini göstermek adına Türkiye'deki büyüme, işsizlik, dış ticaret, enflasyon ve cari açık miktarları 2010 yılından 2023 tarihine kadar olan süreç incelenmiştir.

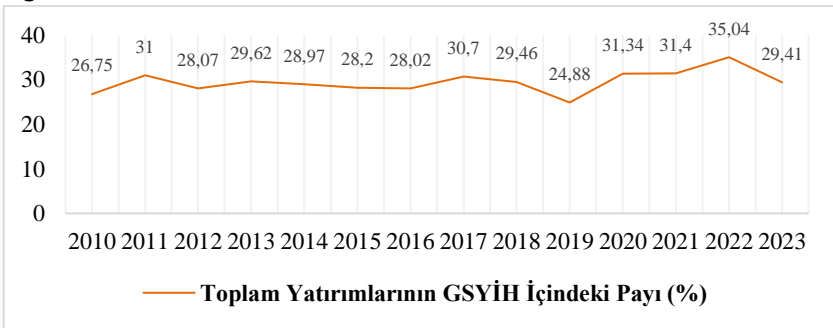
Şekil 1: Türkiye'nin Yıllık GSYİH Büyüme Oranı (Sabit Fiyatlarla, % Değişim)

Kaynak: World Bank. (2024). *GDP growth (annual %)*. Veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 1’de Türkiye’nin 2010-2023 yılları arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranlarına yer verilmiştir. Türkiye, 2010 yılında %8,43 oranında büyüme kaydetmiştir. Bu oran, 2008 yılı küresel finans krizinin ardından gerçekleşen bu oran ülkenin krizden etkilerinden kurtulma ve toparlanma adına ilerleme kaydettiğini göstermektedir. 2011 yılında ise toparlanma süreci hızlanarak %11,2 seviyesine ulaşmıştır. 2018 yılında ise büyüme oranı %3,01’e gerilemiştir. 2019 yılında %0,82 gibi oldukça düşük bir büyüme oranı gerçekleşmiştir. Covid-19 pandemisinin tüm dünyada ekonomik etkileri görülmeye başlanmıştır. 2021 yılında ise pandemi sonrası toparlanma dönemi başlamış ve ertelenen taleplerin gerçekleşmesi, ihracat miktarındaki artışlar gibi gelişmelerle büyüme oranı %11,44’e ulaşmıştır.

2022 ve 2023 yıllarına gelindiğinde ise büyüme oranları %5,53 ve %4,52’ye gerileyerek pandemi öncesi seviyelere dönmüştür. Bu oranlardaki en büyük etkenlerin, artan enflasyon ve global anlamda ekonomik durgunluğun varlığı olduğu söylenebilir.

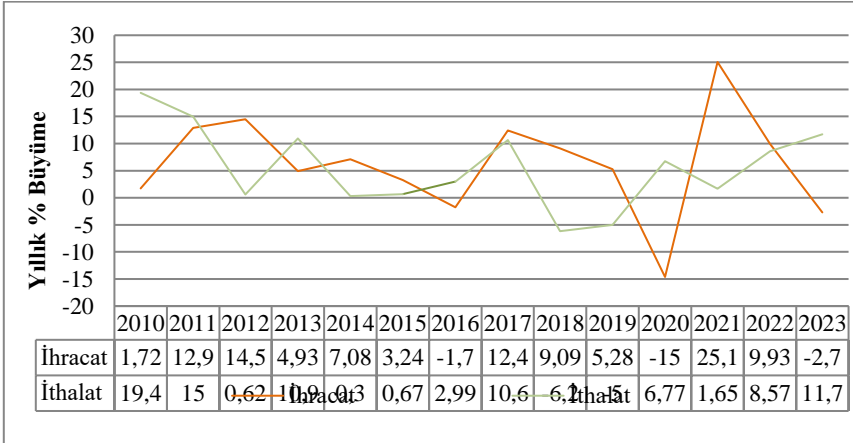
Krizin mart ayının ortasında başlaması nedeniyle, 2020 yılının ilk çeyreğinde etkisinin oldukça sınırlı kaldığı ve bu dönemde büyümenin %4,6 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak, Nisan ayında krizden etkileri belirgin hale gelmiş, sanayi kapasite kullanım oranı %61,6’ya düşmüş ve sanayi üretimi %31,4 oranında azalmıştır. Hizmet sektöründeki birçok alanda uygulanan kısıtlamalar ve ulaştırma, turizm, lokanta gibi sektörlerde talebin neredeyse tamamen durma noktasına gelmesi, ikinci çeyrekte ciddi bir daralma ile negatif büyümenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir (Adıgüzel, 2020: 217). Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye’de 2016 yılında meydana gelmiş olan darbe girişimi, daha sonra ise ülkeler arası oluşan siyasi sorunlar boy göstermiştir. Bu süreç zarfında belirsizlik ve güven ortamında meydana gelen azalmaya bağlı olarak ekonomik verilerde azalışlar gözlemlenmiştir. Covid-19 pandemi sürecinden öncesinde Türkiye ekonomik verilerindeki düşüşün nedenini bu bağlamda değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Şekil 2: Türkiye’nin Toplam Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: World Bank. (2024). *Gross capital formation (% of GDP)*. Veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 2’de 2010-2023 yılları arası Türkiye’nin toplam yatırımlarının GSYİH içindeki payları (%) sunulmaktadır. Şekil 2 incelendiğinde 2010 yılında toplam yatırımların GSYİH içindeki payı %26,75’tir. 2011 yılında bu oran oldukça yükselmiştir. 2019 pandemi sürecine kadar bu oran, yıllar itibariyle dengesini korur nitelikte seyretmiştir. 2019 yılı Covid-19 döneminde ise ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasıyla birlikte bu oran %24,88’e gerilemiştir. Sonraki yıllarda ise hükümetin uyguladığı teşvikler ve düşük faiz politikalarının yatırımları desteklemeye devam etmesi ile birlikte oranda artış gözlemlenmiştir. Kısacası, 2010-2023 döneminde yatırımların GSYİH içindeki payı dalgalanmalar sergilemiştir. Pandemi sonrası kısa vadeli toparlanmalar görülse de özellikle son yılda (2023) yatırımların GSYİH içindeki payındaki gerileme, büyümenin sürdürülebilirliği açısından zorlukların yaşandığını göstermektedir.

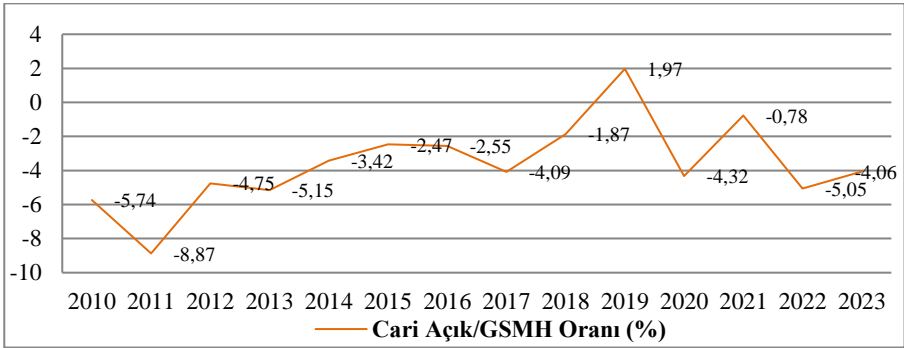

Şekil 3: Türkiye’nin Mal ve Hizmet İthalat ve İhracatının Yıllık Büyüme Oranlarındaki (%) Değişim

Kaynak: Dünya Bankası (2024), “Exports of goods and services (annual % growth)” ve “Imports of goods and services (annual % growth)” verilerinden yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 3’e göre, 2010 yılında ithalat büyüme oranı %19,37 ve ihracat büyüme oranı %1,72 olarak gerçekleşmiştir. İthalat büyüme oranının ihracat büyüme oranından daha yüksek olduğu 2010 yılından sonra ise, 2012 yılında ihracat büyüme oranı ithalat büyüme oranından daha yüksektir. 2012-2014 yılları arasında ihracat büyüme oranı genel olarak istikrarlı bir seyir izlemekte ve %14,50’den %7,08’e kadar gerilemiştir.

2015-2016 yıllarında ithalat büyüme oranı oldukça düşük seviyelerde (%0,67 ve %2,99) gerçekleşirken; ihracat ise 2016 yılında %1,74 oranında negatif bir büyüme sergilemiştir. 2020 yılında ise COVID-19 pandemisinin etkileriyle ihracat (%-14,62) büyüme sergilemiştir. Covid-19 pandemisinin üretim zincirlerindeki yarattığı aksaklıklar ve talep yetersizliği, ihracat miktarını olumsuz yönde etkilemiştir. 2021 yılında ise pandemi sonrası toparlanmaya bağlı olarak ihracat büyüme oranı %25,06'e yükselmiştir. 2022 ve 2023 yıllarında ise hem ihracat (%9,93 ve %-2,73) hem de ithalat (%8,57 ve %11,72) büyüme oranlarında dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dalgalanmaların, artan küresel enflasyon ve döviz kurundaki artışların etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

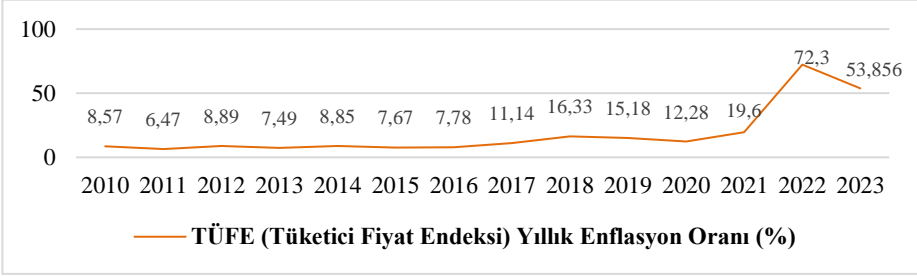
Şekil 4: Türkiye'nin Cari Açık/GSMH Oranı (%)

Kaynak: World Bank. (2024). *Exports of goods and services (annual % growth)* ve *Imports of goods and services (annual % growth)*. Veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 4'te 2010-2023 yılları arasındaki Türkiye'nin cari açık/GSMH oranı (%) verileri sunulmaktadır. 2010 yılında Türkiye'nin cari açık/GSYİH oranı %-5,74 olarak gerçekleşmiştir. Bu negatif oran artış ve azalış göstererek 2019 yılına kadar devam etmiştir. 2019 yılında, Türkiye ekonomisi 10 yıllık dönemde ilk kez %1,97 oranında **cari fazla** vermiştir. Yalnızca 2019 yılında %1,97 olarak pozitif bir değer sergileyen cari açık/GSMH oranı, sonraki yıllarda da negatif sonuç vermeye devam etmiştir. Pandemi, ihracatın azalması ve enerji ithalatındaki artışla cari açığı yeniden büyütülmüştür. Türkiye'nin cari açık/GSMH oranı (%)'nda gerçekleşen negatif değerler, dış ticaret açığının yeniden artış sergilediğini göstermektedir. 2023 yılına ait veri (%-4,06), cari açığın sürdürülebilirliği konusunda ciddi endişelere yol açmakta ve ekonominin kırılgan yapısını ortaya koymaktadır.

Şekil 5'te 2010-2023 yılları arasında Türkiye'nin Tüfe (Tüketici Fiyat Endeksi) yıllık enflasyon oranı (%)'na ait bilgiler yer almaktadır. 2010 yılında

%8,57 olan enflasyon oranı yıllar itibariyle düşüşler sergilediği dönemler olsa da genel olarak artış sergilemiştir. Enflasyon oranında pandemi etkileri pandeminin bitişinden sonra belirgin hale gelmiştir. Pandemi sürecinde tedarik zincirindeki aksaklıklar, artan maliyetler ve küresel talep şokları nedeniyle enflasyonda yükseliş yaşanmıştır. 2022 yılında %72,3 olan enflasyon oranı 2023 yılında ise %53,856 olarak gerçekleşmiştir. Oransal bir düşüş gerçekleşmiş olsa da bu değer, enflasyonist bir ortamın devam ettiğini ve ekonomik sıkıntıların sürdüğünü göstermektedir.

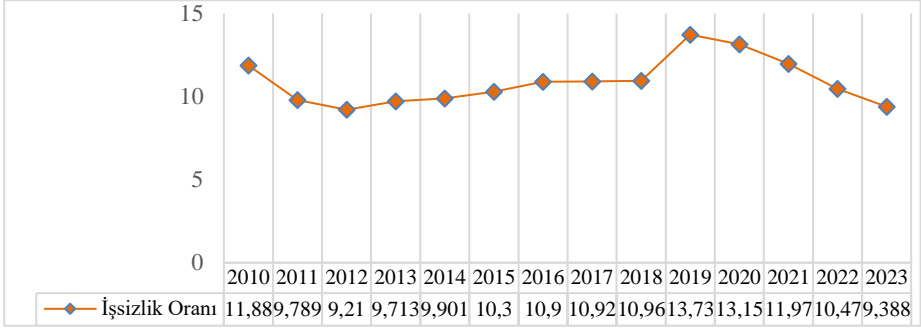

Şekil 5: TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) Yıllık Enflasyon Oranı (%)

Kaynak: World Bank. (2024). *Inflation, consumer prices (annual %)*. Veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 6’da Türkiye’nin 2010-2023 yılları arasındaki toplam işsizlik oranı (%ulusal tahmin) yer almaktadır. 2010-2023 dönemi, Türkiye işgücü piyasasında dalgalı bir seyir izlenmektedir. 2010 yılında %11,87 seviyesinde olan işsizlik oranı başlayan işsizlik oranı, 2019 yılında %13,73’e yükselmiştir. 2020 yılında ise %13,148 olarak gerçekleşen işsizlik oranı, COVID-19 pandemisinin iş gücü piyasasında ciddi bir bozulmaya yol açtığını göstermektedir. Pandemi, özellikle turizm, hizmetler ve perakende gibi iş gücü yoğun sektörlerde istihdam kayıplarını artırmış ve işsizlik oranını yüksek bir seviyede tutmuştur.

Pandemi sonrasında ise, 2021’den itibaren işsizlik oranı kademeli olarak azalış sergilemiştir. 2023 yılında %9,39 seviyesine inen işsizlik oranı, pandemi öncesindeki seviyelere yaklaşmıştır.

Şekil 6: Türkiye'nin Toplam İşsizlik Oranı (% , Ulusal Tahmin)

Kaynak: World Bank. (2024). *Unemployment, total (% of total labor force) (national estimate)*. Veriler tarafımızca düzenlenmiştir.

Covid 19 döneminde, pandemi önlemleri kapsamında turizm ve hizmet sektörü çalışanları işten çıkarılmıştır. Bu durum ise işsizlik oranının artışı da beraberinde getirmiştir. Bu işten çıkarmaları durdurmak adına hükümet gerekli önlemleri alarak işçi çıkarmayı yasaklamış ve çalışan maaş yardımı önlem paketi sunmuştur.

Küresel çapta ise, istihdam seviyesini korumak ve işsizliğin önüne geçmek adına alınan tedbirler yedi kategoride toplanmıştır. Bu önlemler, serbest çalışanlara destek, işsizlik ödeneği, maaş destek programları, alternatif çalışma modelleri, sağlık izinleri, mesleki eğitim teşvikleri ve işten çıkarma kısıtlamaları gibi farklı başlıklarda sıralanabilir (Kara, 2020: 275). Ayrıca belirtmek gerekirse, Türkiye'de ilk olarak özellikle KOBİ'lerin, daha sonra ise genel olarak Türkiye ekonomisinin Covid-19 sürecinden olumsuz sonuçlar aldığı gözlemlenmiştir (Balcı ve Çetin, 2020: 46). İşyerlerinin kapanması, üretimdeki yavaşlamalar veya tamamen durması, satışların düşmesi ve çalışanların evde kalmak zorunda bırakılması, doğal olarak borçların ödenememesi ve geri dönmeyen kredilerin artmasına yol açmıştır. Bankacılık ve finans sektöründeki sıkıntıları hafifletmek adına hükümetler ve merkez bankaları likidite desteği sağlamış, vergi ve kredi borçlarının ertelenmesi ile KOBİ'lere yönelik destek programları gibi önlemler devreye alınmıştır (Duran ve Acar, 2020: 57). Türkiye'de ise istihdamı korumak için ücret desteği, hastalık izni yardımları ve işten çıkarmaları sınırlandırma gibi uygulamalara yer verilmiştir (Kara, 2020: 276).

3)Covid-19 Pandemisi için Alınan Önlemler

Covid-19 Pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerinin önüne geçebilmek adına ülkeler çeşitli politika uygulamalarına yönelmiştir. Böylece bu süreçlerden

daha az zararla çıkmayı arzulamışlardır. Türkiye’de de bu süreçler için çeşitli önlemler alınmıştır.

Tablo 2’den görüldüğü gibi tüm Dünya ülkeleri Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinden daha az zarar görmek ya da etkilenmemek için para ve maliye politikası tedbirleri almıştır. Türkiye de bu süreçte önemli adımlar atarak her iki politika alanında da çeşitli önlemler almıştır. Para politikası kapsamında, Merkez Bankası faiz oranlarını düşürerek ekonomiye likidite sağlamıştır. Maliye politikası çerçevesinde ise salgından en çok etkilenen sektörlerle teşvik paketleri sunulmuş, hane halklarına sosyal yardım ödemeleri yapılmış ve gelir kaybı yaşayan bireyler için destek sağlanmıştır. Bu önlemler, Türkiye’nin pandeminin ekonomik etkilerini sınırlamak ve ekonomik istikrarı korumak için gösterdiği çabaları ortaya koymaktadır.

Tablo 2: COVID-19 Pandemisi İçin Hızla Uygulanan Politikalar

Politika Şekli	Uygulanan Politikalar	Uygulayan Bazı Ülkeler
Para Politikası Tedbirleri	Bankalara zorla düzenleyici işlem yaptırılması ve COVID-19’dan etkilenen borçlulara anapara veya faiz moratoryumu verilmesi	İrlanda, Çin, Nijerya, İtalya
	Merkez bankalarının finansal (tahvil ve hisse senedi) piyasalara likidite sağlaması	ABD VE Çin
	Merkez bankalarının hızla değer kazanan tahvil ve menkul kıymetleri satın alması	Avustralya, AB, Kanada
	Merkez bankaları tarafından faiz oranlarının düşürülmesi	Türkiye, ABD, Yeni Zelanda, Japonya ve İngiltere, Nijerya, Güney Kore, Kanada
	Bankalara, KOBİ’lere, halk sağlığı sektörüne, bireylere ve önemli işletmelere sürekli kredi akışı	İngiltere, ABD, Avustralya, Nijerya
Maliye Politikası Tedbirleri	COVID-19 salgından en fazla etkilenen sektörler ve endüstriler için büyük bir federal teşvik paketini onaylayan hükümetler	İngiltere, ABD, Avustralya, Nijerya, Türkiye
	Her hanehalkını desteklemek için sosyal yardım ödemeleri	Avustralya, ABD, Türkiye
	Bireyler için gelir desteği sağlanması	Avustralya, ABD, İngiltere ve Hindistan, Türkiye

Kaynak: Ozili ve Arun, (2020: 15)’ten aktaran Duran ve Acar, (2020: 62).

SONUÇ

Dünya’da etkilerini baskın bir şekilde gösteren Covid-19 Pandemisi dünya ekonomisinde olduğu kadar Türkiye ekonomisinde de belirgin bir şekilde etkilerini göstermiştir. Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, büyüme oranı, işsizlik, enflasyon, cari açık, yatırım ve dış ticaret gibi ekonomik göstergeler çerçevesinde incelenmiştir. Verilere göre, pandemi sürecinde Türkiye ekonomisinde büyüme oranlarında belirgin bir düşüş, işsizlik oranlarında artış ve dış ticaret dengesinde bozulma yaşanmıştır. Ayrıca enflasyon oranında pandemi sonrası dönemde yükseliş görülmüş ve yatırımların GSYİH içindeki payında dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye’nin pandemi döneminde cari açık/GSMH oranında negatif seyir izlediği ve dış ticaret dengesindeki bozulmanın sürdüğü gözlemlenmiştir.

Pandemi sürecinde alınan maliye ve para politikası önlemleri, kısa vadede ekonomik istikrarı sağlamada etkili olmuştur. Ancak, analiz sonuçlarına göre bu önlemlerin uzun vadeli etkilerinin sınırlı olduğu, ekonomik göstergelerdeki toparlanmanın kalıcı hale gelmesi için daha kapsamlı yapısal reformların gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle yatırım ortamını güçlendirmeye yönelik politikalar, dış ticaret açığını kapatmaya odaklanan stratejiler ve enflasyonist baskıları hafifletmeye yönelik düzenlemeler, ekonomik toparlanmayı desteklemek için önem arz etmektedir. Bu bulgular, Türkiye ekonomisinin pandemi gibi büyük şoklara karşı daha dirençli hale gelmesi adına bir yol haritası sunmaktadır. Sonuç olarak, pandemi sürecinde Türkiye ekonomisinde yaşanan zorluklar, kriz yönetiminin geliştirilmesi gerektiğini göstermiştir. Benzer küresel sorunlara karşı daha güçlü bir ekonomi için reformların hızlandırılması ve finansal istikrarın korunması önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.
2. AEGON. (2020). *Integrated annual report 2020*. Retrieved [December 1, 2024], from <https://bit.ly/3BrxZgz>.
3. Balci, Y., & Çetin, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 40-58.
4. Cinel, E. A. (2020). Covid-19'un küresel makroekonomik etkileri ve beklentiler. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(1), 124-140.
5. Deloitte (2020). Covid-19 Salgınının Elektrik Talebine Olan Etkisi İle Türkiye 2020 Büyüme Beklentilerinin İncelenmesi, Nisan 2020.
6. Duran, M. S. ve Acar, M., (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
7. Freund, C., & Mora, A. G. (2020). Keeping the lights on: Supporting firms and preserving jobs from crisis through recovery. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/psd/keeping-lights-supporting-firms-and-preserving-jobs-crisis-through-recovery>.
8. Georgieva, K. (2020). A global crisis like no other needs a global response like no other. IMFBlog, accessed, 27.
9. Hale, T., Petherick, A., Phillips, T., & Webster, S. (2020). Variation in government responses to COVID-19. Blavatnik school of government working paper, 31, 2020-11.
10. International Labour Organization (ILO). (2020). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses (ILO Monitor 1st Edition)*. Retrieved [December 1, 2024], from <https://bit.ly/41ol61q>.
11. Kara, E., (2020). COVID-19 pandemisi: İşgücü üzerindeki etkileri ve istihdam tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 269-282.
12. Ozili, P. K., & Arun, T. (2020). Economic Effects of Coronavirus Outbreak.
13. Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A., & Chu, C. (2017). "The pandemic and Its Impacts". *Health, Culture and Society*, 9, 1-11.
14. UNCTAD, (2020). Investment Trends Monitor. 26 Mart 2020.

15. Worldometers (2020). COVID-19 coronavirus pandemic. Worldometers Info. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus/> [Access on 10 September 2020].
16. World Bank. (2024). *World Development Indicators*. Retrieved December 10, 2024, from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.

3. Bölüm

Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı: Hukuk Devleti ve Adil Yargılanma Hakkı Üzerine Bir Değerlendirme

Betül Asena SÖNMEZ*

* Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Mahkeme Büro Hizmetleri Pr, ORCID:0000-0002-0879-3784

GİRİŞ

Hukuk devleti, vatandaşların devletin gücü karşısında korunmasını ve devletin tüm faaliyetlerinin hukukla sınırlanmasını ifade ederken, adil yargılanma hakkı, bireylerin hukuki uyumsuzluklarında ve suçlama durumlarında eşit ve adil bir yargılama süreci geçirmelerini sağlamayı amaçlar.

Yargı, toplumun adalet beklentisini yerine getiren, aynı zamanda gücün denetlenmesini sağlayan bir organ olarak kritik bir rol oynar. Yargının işlevini doğru bir şekilde yerine getirebilmesi için en başta bağımsız ve tarafsız olması gerekir. Bu çalışma yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını, hukuk devleti ve adil yargılanma hakkı bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Yargının bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini savunarak, bu ilkelerin hukuk sistemindeki önemini, ilkelerin etkinliğinin sağlanabilmesi için hakimlik teminatının önemine değinilmiştir. Ayrıca Fransa, Belçika, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'daki düzenlemeler ışığında Türk Yargısı değerlendirilecektir.

1. Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) adil yargılanma hakkı 6/1. maddesinde; *“Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyumsuzluklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, **bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından**, adil ve kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.”* düzenlenmiştir. (MOLE & HARBY, 2001, s. 7) (ÇELİK, 2014, s. 2)

Bağımsızlık, yargının dışarıdan gelen etkilere karşı korunmasını ifade ederken, tarafsızlık bağımsızlığın sağlanmasından sonra, hâkimin yargılama aşamasında önyargılı hükümlerden, siyasi eğilimlerinden kaçınarak, adaletle ve hakkaniyete göre objektif bir şekilde, hukuka uygun olarak karar verebilmesi anlamına gelir. (ÖZKUL, 2016, s. 204) Bağımsız ve tarafsız bir yargı hukukun üstünlüğü ve bireysel hakların kurması için temel bir gerekliliktir. Yargının bağımsız ve tarafsız olması, hem hukuk devletinin gereği hem de adil yargılanma hakkının temel güvencesidir. (İŞTEN, 2014, s. 288) Hukuk sistemimizde yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı birlikte düzenlenmesinin yanı sıra, bağımsızlık

Anayasa'da, tarafsızlık ise Ceza Muhakemesi Kanunu'nda güvence altına alınmıştır. (ÖZBEK, DOĞAN, & BACAŞIZ, 2023)

A. YARGININ BAĞIMSIZLIĞI

Bir devletin demokratik hukuk devleti olabilmesi için kanun uyarınca yargılama yapan, görev yetkileri belli olan, bağımsız ve tarafsız mahkeme önünde yargılama hakkı belli kuralla çerçevesinde yürütülmesi gerekmektedir. (YENİSEY & NUHOĞLU, 2021, s. 85) Türk Dil Kurumu'na göre bağımsızlık, "bağımsız olma durumu" anlamına gelen istiklal terimiyle tanımlanmıştır. (Türk Dil Kurumu, 2024)Hakimlerin hukuka uygun karar verebilmesi için hakimlerin mahkeme dışı ve içi etkilere karşı korunmuş olması gerekmektedir ve bu bir takım kurallarla sağlanması gerekmektedir. (CENTEL & ZAFER, 2015, s. 154) İyi bir adaletin başlıca şartı, adaleti dağıtan yargıçların bağımsız olmalarıdır, zira yargıçların bağımsızlığı, birey ve özgürlüklerin güvencesidir. (TOROSLU & FEYZİOĞLU, 2023, s. 113) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir mahkemenin bağımsızlığını değerlendirirken, üyelerin nasıl atandığı, görev süreleri, dış baskılara karşı sağlanan garantiler ve kurumun bağımsız bir görünüm sergileyip sergilemediği gibi unsurlara dikkat etmektedir. (Campbell- Fell Birleşik Krallıkları, 1984)

Yargının bağımsızlığı insan hakları evrensel beyanname ve Avrupa insan hakları sözleşmesinde koruma altına alınmıştır. İnsan hakları evrensel beyanname 10.maddeye göre; *“Herkes, haklarının, vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir isnadın tespitinde, tam bir eşitlikle, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil bir şekilde ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir.”* şeklinde Düzenleme bulunmaktadır. (Beyanname, 2024)

Anayasa'nın Yargı yetkisi kenar başlıklı 9. maddesinde; *‘Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.’* düzenlenmiştir. (TBMM, 2024, s. 9) Yargı bağımsızlığı, yalnızca yürütme ve yasama organları karşısında değil (Haarde- İzlanda Davası , 2017), parti, devlet ve toplumdaki etkili sosyal ve iktisadi baskı gruplarına karşı da çok yönlü bir şekilde ele alınmalı ve öncelikle yargıyı tüm özneler ve güçlere karşı bağımsız kılmak gerekmektedir (Oleksandr Volkov- Ukrayna Davası, 2013). (OKŞAR, 2000, s. 16)

Anayasa'nın Mahkemelerin bağımsızlığı kenar başlıklı 138. maddesinde, *“Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanı kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz. Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisinde yargı yetkisinin*

kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz. Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez." şeklinde düzenlenmiştir. (TBMM, 2024, s. 138)

Hakimlerin, hakimlik teminatı olarak coğrafi teminatın olmaması, hakimlik mesleğine girişteki sınavda hem yazılı ve hem mülakat sınavının olması, HSK'nın başkanının adalet bakanı olması gibi sebepler doktrin ile anlamda hakimlinin bağımsızlığı konusunda eleştirilere konu olmuştur. (DÜLGER & TAŞKIN, 2023, s. 128)

Yargıçlık güvencesiyle, savcılık güvencesi aynı olmakla birlikte yargıçların görevlerinde bağımsız oldukları, yargılama yetkisinin bağımsız mahkemelerce kullanıldığı, yargıçların mahkemelerin bağımsızlığı esasına göre işlem yapıldığı belirtilmesi karşın savcılarının tam anlamıyla bağımsızlığından bahsedilememektedir zira bağımsızlık emir almama (dava açıp açmama konusunda mümkün değil) anlamına gelmekle birlikte adalet bakanının olayın soruşturulması isteme ve kanun yararına bozmayı istemesi mümkündür. (TOROSLU & FEYZİOĞLU, 2023, s. 135) Cumhuriyet savcısı tam anlamıyla bağımsız olmakla birlikte bağımlı da değildir, bu durum hakimlik güvencesinden yoksun kalmalarının gerektirmez. (ŞAHİN, 2014, s. 100)

Hakimlere yönelik etik davranış standartlarının oluşturulması amacıyla Bangolar Yargı Etiği ilkeleri belirlenmiştir. Bangolar yargı etiğinin bağımsızlık kenar başlıklı ilk ilkesi yargının bağımsızlığı olması konusunda düzenlemeler içermektedir.¹. (Etiği, 2024)

¹Bangolar yargı etiğinin ilgili maddesi; "İlke

Yargı bağımsızlığı, hukukun üstünlüğünün ön koşulu ve adil yargılanmanın temel garantisidir. Bu nedenle hâkim, hem bireysel hem de kurumsal yönleriyle yargı bağımsızlığını korumalı ve bu konuda örnek teşkil etmelidir.

Uygulama:

1.1 Hâkim; herhangi bir yerden herhangi bir sebeple doğrudan ya da dolaylı olarak gelebilecek her türlü dış etki, rüşvet, baskı, tehdit ve müdahaleden uzak şekilde, olaylara ilişkin kendi değerlendirmesine dayanarak ve hukuka dair kendi vicdani anlayışı ile uygun biçimde yargı işlevini bağımsız olarak yerine getirmelidir.

1.2 Hâkim, genel anlamda toplundan, özelden ise karara bağlamak durumunda olduğu ihtilafın taraflarından bağımsız olmalıdır.

1.3 Hâkim, yasama ve yürütme organlarıyla uygunsuz bağlantılardan ve bu organların etkisinden bağımsız olmalı ve ayrıca makul bir şekilde gözlemlendiğinde de bunlardan bağımsız görünmelidir.

B. Yargının Tarafsızlığı

Tarafsızlık, yargılama sürecinde taraflara eşit davranmayı ve önyargılardan uzak kalmayı ifade eder ve dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi nedenlerle ayırım yapılmaksızın devlet organları ve idare makamlarının işlemlerinin eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütülmesi zorunludur. (YILDIZ, 2017, s. 19) Türk Dil Kurumu'na göre tarafsızlık, "tarafsız olma durumu" olarak tanımlanmış ve yansızlık ile bi taraflık terimleriyle ifade edilmiştir. (Türk Dil Kurumu, 2024)

Yargının tarafsızlığına ilişkin düzenleme hakimın davaya bakamaması ve reddi başlıklı Cmk 22-32. Maddelerde (TBMM, 2024, s. 22-32) düzenleme alanı bulmuştur. **CMK hâkimin davaya bakamayacağı hâller kenar başlıklı 22. maddesine göre;** “(1) *Hâkim;*a) *Suçtan kendisi zarar görmüşse,*

b) *Sonradan kalksa bile şüpheli, sanık veya mağdur ile aralarında evlilik, vesayet veya kayımlık ilişkisi bulunmuşsa,*

c) *Şüpheli, sanık veya mağdurun kan veya kayın hısımlığından üstsoy veya altsoyundan biri ise,*

d) *Şüpheli, sanık veya mağdur ile aralarında evlât edinme bağlantısı varsa,*

e) *Şüpheli, sanık veya mağdur ile aralarında üçüncü derece dahil kan hısımlığı varsa,*

f) *Evlilik sona ermiş olsa bile, şüpheli, sanık veya mağdur ile aralarında ikinci derece dahil kayın hısımlığı varsa,*

g) *Aynı davada Cumhuriyet savcılığı, adli kolluk görevi, şüpheli veya sanık müdafiliği veya mağdur vekilliği yapmışsa,*

h) *Aynı davada tanık veya bilirkişi sıfatıyla dinlenmişse, Hâkimlik görevini yapamaz.* düzenlemesi mevcuttur. Ayrıca Cmk yargılamaya katılmayacak hakim kenar başlıklı 23. maddede; “(1) *Bir karar veya hükme katılan hâkim, yüksek görevli mahkemece bu hükme ilişkin olarak verilecek karar veya hükme katılamaz. (2) Aynı işte soruşturma evresinde görev yapmış bulunan hâkim, kovuşturma evresinde görev yapamaz.(3) Yargılamanın yenilenmesi halinde, önceki yargılamada görev yapan hâkim, aynı işte görev alamaz.*” düzenlemeleri mevcuttur. (TBMM, 2024, s. 23) Genel olarak devamı maddeler değerlendirildiği

1.4 Hâkim, yargısal görevlerini yerine getirirken bağımsız şekilde karar vermekle yükümlü olduğu hususlarda meslektaşlarından bağımsız olmalıdır.

1.5 Hâkim, yargının kurumsal ve eylemsel bağımsızlığını sürdürmek ve artırmak için yargısal görevlerinin ifasına yönelik koruma tedbirlerini teşvik etmeli ve korumalıdır.

1.6 Hâkim, yargı bağımsızlığını sürdürmede esas olan yargıya yönelik kamusal güveni güçlendirmek amacıyla yargı etiği ile ilgili yüksek standartlar sergilemeli ve bunları ilerletmelidir.” şeklindedir

takdirde hakimin reddi sebepleri, ret sebeplerinde bulunacak kişiler, tarafsızlığın şüpheye düşmesi durumunda hakimini reddi süresi, ret işleminin usulü, hakimin reddine karar verecek mahkeme, reddi istenen hakimin yapabileceği işler, hakimin çekinmesi inceleme merci,ret işlemi geri çevrilmesi, zabıt katibinin reddi konuları düzenlenmiştir. Kanun sistematığıne bakıldığı takdirde hakimini tarafsızlığı yukarıda belirtilmiş olduğumuz sebeplerden biriyle şüpheye düşüldüğü takdirde hakimin çekinmesi ve reddi prosedürünün işletilmiş olması gerekmektedir.

Goldmana göre hakim Davanın taraflarına karşı önyargısız olması ve aynı mesafede bulunan Muhakeme yeteneği, yani haklı ve haksız ayırabilecek kapasiteye sahip olan; Kanunu yeterli şekilde bilen; Tutarlı ve açık bir gerekçelendirme ve yazma yeteneği; Yüksek seciye ve karaktere sahip olan; Fiziksel ve ruhsal sağlık; Soğukkanlılık; Önündeki uyuşmazlığı, somut olayın hassasiyetlerini de dikkate alarak çözümleyebilen kişidir.” (GOLDMAN, 1982, s. 114)

Yargının tarafsızlığının sağlanabilmesi için, yargı erkinin temsilcisi hâkimlerin tarafsızlık kriterlerine uygun niteliklere sahip olması ve mesleklerini bu standartlara göre icra etmesi, yargılama sürecinin güvenilirliği açısından son derece önemlidir; bu nitelikler de yargı etiği ilkeleri olarak adlandırılmaktadır. (YILDIZ, 2017, s. 20) Bangolar yargı etiği ikinci ilkesi ise tarafsızlığı² oluşturmaktadır. (Etiği, 2024)

² “İlke

Tarafsızlık, yargı görevinin doğru bir şekilde yerine getirilmesine esas teşkil eder. Bu ilke sadece kararlar için değil, kararların oluşturulduğu süreç açısından da geçerlidir.

Uygulama:

2.1 Hâkim, yargı görevlerini tarafsız, önyargısız ve iltimasız olarak yerine getirmelidir.

2.2 Hâkim, mahkeme içerisinde ve dışında, halkın, hukukçuların ve dava taraflarının yargı ve hâkim tarafsızlığına duyduğu güveni koruyacak ve artıracak davranışlar içerisinde olmalıdır.

2.3 Hâkim, makul olduğu ölçüde, duruşma ve karar aşamalarında davadan reddini gerektirecek durumları en aza indirecek şekilde hareket etmelidir.

2.4 Hâkim, önündeki veya önüne gelme ihtimali olan bir dava hakkında, bilerek ve isteyerek, davanın sonucunu etkilemesi veya sürecin aşıkâr adillik vasfını zayıflatması beklenebilecek hiçbir yorumda bulunmamalıdır. Ayrıca hâkim, kamuya açık olsun veya olmasın, herhangi bir şahıs ya da mesele konusunda adil yargılamayı etkileyebilecek herhangi bir yorum da yapmamalıdır.

2.5 Hâkim, tarafsız olarak karar veremeyeceği veya makul bir gözlemcide tarafsız olarak karar veremeyeceği izlenimi doğurabileceği durumlarda yargılamanın herhangi bir aşamasına katılmaktan kaçınmalıdır. Bu tür davalar aşağıdaki durumlarda söz konusu olup, bu üç bentle sınırlı değildir:

2.5.1 Hâkimin, davanın taraflarından biriyle ilgili gerçek bir önyargı veya tarafgirlik

AIHM ve AYM' nin kararlarında da mahkemelerin ve yapılacak olan yargılamaların tarafsız olması gerektiğine değinilmiştir. Her ne kadar tarafsızlık normalde ön yargılı veya peşin hükümlü olmamak anlamına gelse de, bunun Sözleşmenin 6.Madde (1) kapsamında varlığı ya da yokluğu, çeşitli yöntemlerle sınanabilmesi mümkündür. Şöyle ki, öznel yaklaşım, yani belirli bir yargıcın belirli bir davadaki şahsi hükmünün değerlendirilmesi ile yargıcın bu anlamda tüm meşru şüpheleri bertaraf etmeye yetecek teminat sağlayıp sağlamadığını belirlemek üzere nesnel yaklaşım arasındaki farka işaret edilebilir. (Piersack-Belçika Davası, 1982) AYM, mahkemelerin tarafsızlığını, davanın çözümüne etki edebilecek önyargı, tarafgirlik ve menfaatten uzak durarak, taraflara karşı hiçbir kişisel düşünce veya çıkar gözetmemek olarak tanımlamaktadır. (Zafer Dinç Davası, 2016)

C. Bağımsızlığın ve Tarafsızlığının Teminatı Olarak Hakimlik Teminatı

Anayasa'nın hakimlik ve savcılık teminatı kenar başlıklı 139. maddesinde; *"Hakimler ve savcılar azlolunamaz, kendileri istemedikçe Anayasada gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamaz. Meslekten çıkarılmayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymiş olanlar, görevini sağlık bakımından yerine getiremeyeceği kesin olarak anlaşılanlar veya meslekte kalmalarının uygun olmadığına karar verilenler hakkında kanundaki istisnalar saklıdır."* şeklindedir. (TBMM, 2024, s. 139)

Anayasa'nın Hakimlik savcılık mesleği kenar başlıklı 140. maddesinde; *"Hakimler ve savcılar adli ve idari yargı hakim ve savcılar olarak görev yaparlar. Bu görevler meslekten hakim ve savcılar eliyle yürütülür. Hakimler, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre görev ifa ederler. Hakim ve savcılarının nitelikleri, atanmaları, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin ve görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuşturması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili veya görevleri sırasında işledikleri*

içerisinde olması veya davaya ilişkin delil kabilinden tartışılan olaylarla ilgili kişisel bir bilgiye sahip olması;

2.5.2 Hâkimin ihtilâflı konuda daha önceden avukatlık yapmış olması veya esas tanıklardan biri olarak yer almış olması;

2.5.3 Hâkimin ya da hâkimin ailesinden birisinin ihtilâf konusu dava sonuçlarıyla ilgili ekonomik bir çıkarının olması ,Davaya bakmaya devam edecek başka bir hâkimin belirlenememesi halinde veya herhangi bir eylemde bulunulmamasının, durumun aciliyeti nedeniyle ciddi şekilde adaletsizliğe yol açacağı durumlarda hâkime görevden el çektirmek gerekmez." Düzenlenmiştir.

suçlarından dolayı soruşturma yapılması ve yargılanmalarına karar verilmesi, meslekten çıkarmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve meslek içi eğitimleri ile diğer özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir. Hakimler ve savcılar altmışbeş yaşını bitirinceye kadar hizmet görürler; askeri hakimlerin yaş haddi, yükselme ve emeklilikleri kanunda gösterilir. Hakimler ve savcılar, kanunda belirtilenlerden başka, Resmî ve özel hiçbir görev alamazlar. Hakimler ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdırlar. Hakim ve savcı olup da adalet hizmetindeki idari görevlerde çalışanlar, hakimler ve savcılar hakkındaki hükümlere tabidirler. Bunlar, hakimler ve savcılara ait esaslar dairesinde sınıflandırılır ve derecelendirilirler, hakimlere ve savcılara tanınan her türlü haklardan yararlanırlar." şeklinde düzenlenmiştir. (TBMM, 2024, s. 140)

2. Fransa, Belçika, Almanya ve ABD Örneği Üzerine Değerlendirme

Fransa, Belçika, Almanya ve ABD'de yargı bağımsızlığı, tarafsızlığı ve hâkimlik teminatı, Türk hukukunda olduğu gibi anayasal düzeyde güvence altına alınmış olup, her dört ülkede de hâkimlerin siyasi müdahalelerden bağımsız olmalarını sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeler ve denetim mekanizmaları uygulanmaktadır.

Fransa Anayasasının 64. maddesine göre: “Cumhurbaşkanı, yargı yetkisinin bağımsızlığının teminatıdır. Bu görevde, Yüksek Yargı Konseyi'nden yardım alır. Bir organik yasa, yargıçların statüsünü belirler. Mahkeme yargıçları görevlerinden alınamaz.” şeklindedir. (Fransa, 2024, s. 64) Anayasa metni değerlendirildiğinde hakimlerin azledilmeme güvencesi bulunduğu belirtilmesine rağmen yargı bağımsızlığının, cumhurbaşkanlığını garantörlüğünde olduğu belirtilmesi sebebiyle yargı bağımsızlığı siyasete açık bir konuma getirilmiştir ve organik yasanın yargıçların statüsünü belirleyeceğinden bahsedildiğinde ise yasama erkinini, yargı bağımsızlığı konusunda geniş yetkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Alman Anayasasının 97'nci maddesinde; *Yargıçlar bağımsızdırlar ve ancak yasaya bağlıdırlar. Kesin ve asıl görevli olarak kadroya atanan yargıçlar görev sürelerinin sona ermeden ve arzularına aykırı olarak ancak mahkeme kararıyla ve ancak yasaların öngördüğü neden ve şekillerle azledilebilir veya sürekli veya geçici olarak işten el çektirilebilir, başka bir yere atanabilir veya emekliye ayrılabilirler. Yasa, yaşam boyu atanmış yargıçların emekliye ayrılacakları yaş sınırını tespit eder. Mahkemelerin kuruluş veya yargı çevresinin değiştirilmesi halinde, yargıçlar, maaşları kesintisiz verilmek koşuluyla, başka bir mahkemeye atanabilir veya görevden alınabilirler.* şeklindedir. (BUNDESTAG, 2022, s. 97) Madde 60/ 1. maddesine göre; *Federal Cumhurbaşkanı, aksine bir kanun hükmü*

olmadıkça, federal hâkimleri, federal memurları, subay ve astsubayları atar ve görevden alır. Şeklinde düzenleme mevcuttur. (BUNDESTAG, 2022) Hâkimlerin hukuki statüsü, nakil, azil ve emeklilikleri ve görevden alınmaları, Anayasanın 98’inci maddesinde “Federal hâkimlerin hukuki statüsü, özel federal kanunla düzenlenir ve bir hâkimin, bu Anayasada öngörülen ilkeleri veya görevini ihlal etmesi ya da bir eyaletin anayasal düzenini başka bir şekilde bozması durumunda, Federal Meclisin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, üçte iki çoğunlukla alacağı karar ile hâkimin görev yerini değiştirebilir veya emekliye sevk edebilir; ihlal kasıtlı olarak yapılmışsa, hâkimin görevden alınmasına karar verebilir.” şeklinde hükme bağlanmıştır: (BUNDESTAG, 2022, s. 49)

Hâkim ve savcılarının bağımsızlığı ile hâkimlerin atanma usulü, Belçika Anayasasının 151’inci maddesinde: “*Hâkimler yargılama yetkisinin kullanılmasında bağımsızdır. Savcı, yetkili bakanın soruşturma açılmasını emretme ve soruşturma ve kovuşturmalar dâhil olmak üzere ceza politikasına ilişkin bağlayıcı direktif çıkarma hakkı saklı kalmak kaydıyla, münferit soruşturma yürütme ve kovuşturma yürütmekte bağımsızdır.* Sulh hâkimleri ile diğer mahkeme hâkimleri ve Yüksek Mahkeme hâkimleri, kanunda gösterilen esas ve usul uyarınca Kral tarafından atanır. Atama, ilgili aday gösterme ve atama komisyonu tarafından, kanunda düzenlenen esaslar uyarınca nitelik ve yetenek değerlendirilmesi ve üçte iki oy çoğunluğuyla alınacak karar ve gerekçeli şekilde yapılan aday gösterme işlemi üzerine yapılır. Adaylık, ancak kanunda gösterilen şekilde ve gerekçesi belirtilerek reddedilebilir. Temyiz mahkemelerinin hâkimleri veya Yüksek Mahkeme hâkimlerinin atanmasında ilgili mahkemenin genel kurulu, yukarıdaki fıkrada düzenlenen aday gösterme işleminden önce, kanunda öngörülen şekilde gerekçeli bir görüş bildirir.” düzenlenmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Başkanlığı Yayınları, 2022, s. 479) Belçika Anayasasının 152. m.: “*Hâkimler ömür boyu görevde kalmak üzere atanır. Kanunda belirtilen yaşta emekliye ayrılırlar ve kanunda belirtilen emekli aylığını alırlar. Mahkeme kararı olmaksızın hiçbir hâkim azledilemez veya görevden uzaklaştırılmaz. Bir hâkimin görev yeri ancak yeni bir göreve atanmasıyla ve kendi rızasıyla değiştirilebilir.* şeklinde hakimlik teminatını; atanma, görevden alınmaları konusunu ise Anayasanın 153.m: “*Mahkemelerle ilişkilendirilmiş olan savcılık makamı görevlilerinin atanması ve görevden alınması Kralın yetkisindedir.*” Şeklinde düzenlemiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Başkanlığı Yayınları, 2022, s. 479) Hâkimlerin maaşlarının kanunla düzenleneceği Anayasanın 154’üncü maddesinde ifade edilmiştir. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Başkanlığı Yayınları, 2022, s. 479)

ABD Anayasasına göre; Her ne kadar yargı organı Kongre karşısında bağımsız olsa da, bazı durumlarda Kongre’yi hâkimlerin bağımsızlığını ve çalışmalarını etkileyebilecek bir güce sahip kılmaktadır; Kongre, hâkimlerin görev süresine müdahale etme veya mahkeme oluşumunu değiştirme yetkisine sahip olmasına rağmen, bu gücünü nadiren kullanmaktadır. Hâkimlerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatına dair esaslar, ABD Anayasasında düzenlenmiş olup, hâkimler azledilmeme, re’sen emekliye sevk edilmeme ve coğrafi teminat gibi güvencelerle donatılmışlardır. Buna karşılık Kongre’ye tanınan yetkilerle bağımsızlığın ortadan kaldırılmasına da zemin hazırlandığı dikkat çekmektedir. (ÖLMEZ, 2024, s. 418) Anayasa’ya göre; Yüksek Mahkeme ve alt mahkeme hâkimleri, **iyi halleri sürdüğü sürece görevde kalır** ve görevde buldukları süre boyunca hizmetleri karşılığında belli zamanlarda, azaltılmayacak bir maaş alır, ancak düzenlemeye bakıldığında Yasama ve yürütme erklerinin, kısmen de olsa hâkimler üzerinde etki yapma imkânına sahip olduğu, Federal Hâkimler Kanunu’nda yürütmenin ihtiyaç durumunda hâkimlerin görevlerinde değişiklik yapabilmesi veya onlara düşük maaşlı başka bir görev teklif edebilmesiyle somutlaşmaktadır. (ÖLMEZ, 2024, s. 418)

SONUÇ

Adil ve hukuka uygun kararlar verilebilmesi için yargının bağımsız ve tarafsız olması gerekmektedir. Yargılama faaliyetini gerçekleştiren hakimlerin bağımsız ve tarafsız olması ancak bir takım teminatların varlığı halinde mümkün olabilmektedir.

En önemli ilkelere olan bu iki ilkeyle alakalı ulusal ve uluslararası anlamda düzenlemeler mevcuttur. Türkiye cumhuriyet anayasasında, ceza muhakemesi kanununda bu ilkelere yönelik hükümler olmakla birlikte uluslararası mevzuata en önemli yer aldıkları belgeler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesidir.

Bağımsızlık ve tarafsızlık konusu, yalnızca bizim hukuk sistemimizde olmayıp farklı devletlerinde hukuk sistemlerinde düzenleme alanı bulmuştur. Çalışmamızda Abd, Fransa, Belçika, Almanya örnekleri incelenmiştir. İlgili ülkelerin düzenlemelerine bakıldığında da Türk hukukuyla aynı doğrultuda düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir. Daha adil kararları verilebilmesi için hukukilik, tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerine riayet edilmiş olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Beyannamesi, İ. H. (2024, 12 16). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, madde 10. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, madde 10: <https://www.hsk.gov.tr/eklentiler/dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> adresinden alındı
- BUNDESTAG, D. (2022). Alman Federal Anayasası. Almanya: Alman Federal Meclisi.
- Campbell- Fell Birleşik Krallıkları, 7878/77 (AİHM 06 28, 1984).
- CENTEL, N., & ZAFER, H. (2015). Ceza Muhakemesi Hukuku. İstanbul: Beta Yayınevi.
- ÇELİK, A. (2014). Adil Yargılanma Hakkı Rehberi. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları.
- DÜLGER, M., & TAŞKIN , Ş. (2023). Ceza Muhakemesi Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Etiği, B. Y. (2024, 08 08). Bangolar Yargı Etiği. Bangolar Yargı Etiği: [hsk.gov.tr](https://www.hsk.gov.tr) adresinden alındı
- Fransa. (2024, 12 12). Fransa Anayasası. Fransa Anayasası: www.legifrance.gouv.fr adresinden alındı
- GOLDMAN, S. (1982). Judicial Selection and the Qualities That Make a “Good” Judge. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 112-124.
- Haarde- İzlanda Davası , 66847/12 (AİHM 11 23, 2017).
- İŞTEN, İ. (2014). Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 285-313.
- MOLE, N., & HARBY, C. (2001). Adil Yargılanma Hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. Maddesi. Almanya: Council of Europe.
- OKŞAR, M. (2000). Doğal Yargıç İlkesi Açısından Askeri Yargıda Mahkemelerin Kuruluşu. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oleksandr Volkov- Ukrayna Davası, 21722/11 (AİHM 01 09, 2013).
- ÖLMEZ, C. B. (2024). Hakimlerin Özel Bağımsızlığı; Hakimlik Teminatı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- ÖZBEK, V. Ö., DOĞAN, K., & BACAĞIZ, P. (2023). Ceza Muhakemesi Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- ÖZKUL, F. (2016). Anayasalarımızda Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı. *Ankara Barosu Dergisi*, 200-263.
- Piersack- Belçika Davası, 8692/79 (AİHM 10 1, 1982).
- ŞAHİN, C. (2014). Ceza Muhakemesi Hukuku- I. Ankara: Seçkin Yayıncılık .
- TBMM. (2024, 11 19). T.C Anayasası. T.C Anayasası: mevzuat.gov.tr adresinden alındı

- TBMM. (2024, 12 11). Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK). Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK): mevzuat.gov.tr adresinden alındı
- TOROSLU, N., & FEYZİOĞLU, M. (2023). Ceza Muhakemesi Hukuku. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu. (2024, 08 07). Bağımsızlık. Bağımsızlık: tdk.gov.tr adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2024, 12 11). Tarafsızlık. Tarafsızlık: tdk.gov.tr adresinden alındı
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Başkanlığı Yayınları. (2022). Konularına Göre Karşılaştırmalı Dünya Anayasaları. Ankara: TBMM Basımevi.
- YENİSEY, F., & NUHOĞLU, A. (2021). Ceza Muhakemesi Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- YILDIZ, A. (2017). 6771 Sayılı Kanunla Anayasaya Eklenen Yargının Tarafsızlığının Anlamı Üzerine . Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. Zafer Dinç Davası, 2013/9100 (AYM 01 20, 2016).

4. Bölüm

Günümüzde Katmanlı Üretim ve Gelecekteki Potansiyeli

Damla ÇEVİK AKA¹

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, damlacevik@sakarya.edu.tr. ORCID No: 0000-0001-9622-273X

Giriş

Son on yıldaki teknolojik anlamdaki büyük yeniliklerle ve devrim kabul edilebilecek uygulamalarla birlikte üretim endüstrileri hızla büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir. Etkileri büyük teknolojik gelişmeler arası geçişlerde sürecin etkin yönetilmesi için birçok duruma odaklanılması gerekir. Bir teknolojinin üretimdeki etkileri ve katkıları dönem içinde nasıl ve ne amaçla kullanıldığına göre değişebilir. Çok değil, sadece birkaç sene önceye gidildiğinde 3 boyutlu (3b) yazıcı teknolojisi ile çalışan katmanlı üretim neredeyse tamamen prototipleme amaçlı önerilmekteydi. Oldukça sınırlı bir alana cevap veren ve kısıtlı uygulama alanı bulan bu yazıcılar zamanla üretimin sınırlarını zorlayarak daha yenilikçi hale gelmeye başladı. Artık 3b yazıcılar seri üretim, endüstriyel üretim, sistem entegrasyonu içinde daha çok yer alıyor. Katmanlı üretim teknolojik ilerlemelere paralel olarak hızla gelişmeye devam ediyor (Tasdemir, 2024). Yüzlerce fotoğrafı işleyerek nokta bulutları oluşturabilen gelişmiş yazılımlarla birleşen karasal lazer tarama ve drone tabanlı fotogrametri gibi teknolojilerin kullanılması da 3b yazıcıların gelişmesinde aktif rol alıyor (Altadonna et al., 2023). Bu işleme ve modelleme yazılımları nesnelerin dijital olarak tasarlanmasında ve üretilmesinde daha çok etkili oluyor.

Endüstriyel üç boyutlu yazıcıların kullanımının son yıllarda beklenenden daha yavaş bir ilerleme kaydettiği söylene de bu teknolojiye dayanan makinelerin üretimde istikrarlı bir şekilde kullanımının arttığı görülüyor (Petch, 2024). Özellikle 3b yazıcı kullanımında öne çıkan otomotiv sektöründe ölçek, bütçe ve sürdürülebilirlik alanlarında köklü değişiklikler yapılmaya başlandı. Firmaların daha kolay parça değişimi, parça tamiri, yeni parça desteği ve seri üretime geçilen bazı parçaların sayısındaki artış diğer sektörler için örnek oluşturmaya devam ediyor. 3b baskı teknolojisinin büyümesinde her geçen gün daha çok pratik çözümler sunması etkili oluyor. Yenilikçi üreticilerin bu teknoloji tabanlı makineleri kullanmaya başlaması ile özellikle organizasyondaki esnekliği ve optimizasyonu sağlamaya teşvik ettiği daha çok fark ediliyor.

Bazı Avrupa ülkeleri, araştırma ve geliştirmeye aktif olarak yatırım yaparken, katmanlı imalat teknolojilerinin benimsenmesini ve bu makinelerin Endüstri 4.0 teknolojilerinin destek planlarına veya vergi kredilerine dahil edilmesini destekliyorlar (Petch, 2024). Avrupa Birliği Kamu İşleri Direktörü olan Belletti, Avrupa Patent Ofisi'nin 2020-2023 verilerine göre; Avrupa ülkelerinin 2020 yılında katmanlı üretim teknolojilerindeki tüm patent başvurularının %47'sini oluşturduğunu, 2023 yılına gelindiğinde ise ABD'nin başvuruların %39,8 ve AB'nin %32,9'a sahip olduğunu açıklamıştır. Bu sonuçlara göre sadece Avrupa Birliği ülkeleri değil, Amerika'da da hızlı büyüyen bir endüstri olmaya başladığı görülmektedir. 2022 yılında 3b yazıcı pazarının büyüklüğü yaklaşık 18 milyar

dolar (acumenresearchandconsulting.com, Erişim Tarihi: 10.12.2024) olduğu bilinirken; bu oranın 2030 yılına kadar en az 4 katı olması da bekleniyor. Yıllık %20 oranlarındaki bileşik büyüme beklentisine rağmen teknolojinin tüm potansiyeli düşünüldüğünde tatmin edici bir düzeyde görülüp görülmediği tartışılabilir bir konu olarak kalmaktadır. BASF Forward CEO'su Martin Back de katmanlı imalat teknolojisinin 2027 yılında %20,8'lik bir bileşik yıllık büyüme oranıyla 34,22 milyar dolara ulaşmasını bekliyor (Petch, 2024). Görünen şu ki katmanlı imalata yönelik sürekli artan bir ivme beklentisi söz konusudur.

Günümüzde 3b baskının endüstrideki adaptasyonu düşünüldüğünde, dünya genelinde benimsendiği ve pazar hacminin büyümeye devam ettiği görülüyor. Bu noktada katmanla üretime yönelik teknoloji geliştiricilerin hem üreticilere hem de müşterilere uygun çözümleri hızlı sunabilmesine odaklanmak gerekir. Katmanlı üretimin endüstrilerde kullanımıyla bugüne kadar ortaya çıkan problemlerin çözülmüş olması ve olası problemleri de önlemeye yönelik çabaların artması önemli adımlardandır. Bunlardan biri Cao ve arkadaşlarının 2024 yılında yayınladıkları bir çalışmada kaynak işlemlerine odaklanarak geliştirdikleri çözümü ortaya koymuştur. Araştırmacılar 3b yazıcılarda kaynak işlemlerindeki gelişmeler için ürünlerde yüksek kaliteli ince yüzeylerin sağlandığı, aynı zamanda çeşitli polimer ve kompozit yapı uygulamalarında sürdürülebilirliği, geri dönüştürülebilirliği ve ekonomik verimliliği geliştirdiğine yönelik yaklaşımlar ortaya koydu. Bu alandaki uygulamaların artması üreticileri teşvik eden bir konudur.

Üç boyutlu yazıcı teknolojisinin etkisinin ve kullanım alanlarının genişlemesinde ve teknolojiye olan güvenin artmasında birçok farklı olaya odaklanmak, bu gelişimi açıklamak için daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Şirketlerin bu teknolojiyi algılama şekilleri veya kabul etme nedenleri farklılaşmaya başladı. Üç boyutlu baskı endüstrisinin ekonomiye ilişkin verileri, iş liderlerinin sektöre olan güveninin arttığını göstermektedir (Petch, 2024). Özellikle iş liderlerinin geleneksel üretimle katmanlı üretim arasındaki sinerjiyi sağlayarak, birlikte çalışabilirliği desteklemeye başladıkları yönünde fikirler söz konusudur. Teknoloji geliştirici birçok uzmanın ve üretim endüstrilerinin birlikte çalışmasının sonucu olarak, günümüzde üretim yönetimine büyük etkiler yapan bir teknoloji haline gelmeye başladı. Önümüzdeki dönemlerde de katmanlı imalatın bir üretim teknolojisi olarak benimsenmesi devam edecektir.

Üç boyutlu yazıcı teknolojisinin üretimdeki başarısının artmasında, günümüz firmalarının hem donanım hem yazılım hem de birçok teknoloji açısından kurulan sinerjiye dayanması etkili oluyor. Endüstri 4.0'ın ismi ilk duyulduğunda sunduğu teknolojiler ve hizmetler, birçok üretici açısından oldukça yeniydi. Rekabetçi bir endüstri devrimi olarak büyüyen bu etki, firmaların teknolojik ve yönetsel

anlamda hazır olmasını ve ekosistem içinde sinerjiyi sağlamasını destekledi. Aradan geçen yıllarda 3b yazıcı gibi teknolojilerin tüm sisteme kolaylıkla entegre edebilmesi daha basitleşti. 2018 yılında yaptığım tez çalışmada (Çevik, 2018) bu teknolojinin önündeki en büyük engellerden biri teknik altyapı eksikliği olarak ortaya çıkmıştı. Günümüzde büyük firmaların birçoğu tamamen “ışıkları kapalı” akıllı fabrikalara dönüşmese de bu yolda büyük ilerlemeler kaydetti. Üretim sistemlerindeki bu dönüşümler de 3b yazıcı gibi modern teknolojilerin kullanımına yönelik kapıları daha çok açtı.

Yeni endüstri çağında yapay zekâ, otomasyon ve katmanlı imalat, akıllı fabrika sistemlerinde birlikte çalışmaya başladı. Yapay zekanın 3b yazıcılarla birlikte kullanımı, katmanlı üretimi optimize etmek için kullanılarak, tasarım entegrasyonları oluşturmasını sağlıyor. Tamamlayıcı bu teknolojilerle birlikte katmanlı imalatta ortaya çıkma ihtimali olan arızalar tahmin edilip önlenerek verimlilik üzerinde büyük etki yaratıyor. Özellikle büyük üreticilerin tam da burayla ilgili kafa karışıklığı yaşaması anlaşılabilir. Teknolojinin önemli sermaye gerektirmesi düşündürürken, diğer taraftan sisteme yapılan bütün etki düşünüldüğünde konu derinleşiyor. Devlet politikalarında özellikle faiz oranları beklendiği gibi düşerse, sermaye maliyeti daha makul bir seviyede olacaktır. Bu beklenen durum şüphesiz hem teknoloji üreticileri hem de kullanıcıları açısından daha büyük bir pazarın oluşmasına katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan, nesnelere interneti ve artırılmış gerçeklik uygulamalarının sanayide birlikte daha çok kullanılmasıyla, 3b yazıcı teknolojisini anlama, düşünme ve üretime geçme şekillerini değiştirmeye oldukça fazla destek olmaktadır.

Yapay zekanın ve otomasyonun üretim tesislerindeki entegrasyonu, ürünlerin hassasiyetini ve hızını iyileştirerek seri üretimi de kolaylaştırır hale getiriyor. 3b yazıcıların kullanımında uzmanlar tarafından çevrim süresi en önemli kriterlerden biri olarak gösteriliyor (Mendoza-Muñoz et al., 2024). Özelleştirilmiş ürün sunmada şimdiye kadar eşsiz teknolojilerden biri olan katmanlı imalat, özelleştirilmiş ürünlerin seri üretimini sağlama yolunda da önemli girişimlere başladı. 2024 yılında seri üretimde kullanım açısından 3b yazıcıların yaygınlaşmasında büyük bir sıçrama olduğu ifade ediliyor (Tyrrer-Jones, 2024). Böylelikle daha önceki yıllarda prototip üretmek için kullanılan 3b yazıcılar, üreticiler için daha hızlı ölçeklenebilir üretim olanakları sağlıyor. 3b yazıcıların üretimde sağladığı esneklik, özelleştirme gibi fırsatlarla birlikte küçük ölçekli seri üretimde de daha cazip hale gelmeye başladı. Lider üreticiler katmanlı imalata yatırım yapmaya başlayarak, seri üretimde tutarlı ve uzun dönemli üretim akışını desteklemenin etkilerini de fark ediyor. 2024 Wohlers Raporunda, 3b yazıcılarda ve son işlemede yapılan iyileştirmelerle, üretimin binlerce parçadan

yüz binlerce parçaya çıkacağı ve küçük bileşenler için milyon parçalık üretim çalışmalarına başladığı ifade ediliyor (Wohlers Report 2024).

Üç boyutlu yazıcıların daha önceki yıllara göre değişen bütçe seçenekleri de farklı pazar segmentlerindeki üreticiler açısından avantaj yaratmaktadır. Öncelerde yalnızca çok yüksek bütçe gerektiren üst düzey makinelerin geliştirilmesine ilave olarak; artık orta sınıf potansiyel müşteriler için özel makineler sunulmaya başlandı. Bu da makinelerin daha çok erişilebilirliğini sağladı. Birçok farklı segmentteki müşterilerin kendi sermayesi ölçüsünde erişilebilir fiyatlarla teknolojiye sahip olmaları endüstri pazarını canlandırıyor. Katmanlı üretimle üretilen ürünler için de farklı pazarlara nüfus etme artıyor. Kullanıcılar 3b baskı ürünleri deneyimledikçe, bu teknolojinin uygulama alanlarının daha çok genişlemesi ve pazarların gelişimi daha olası hale geliyor.

Baskı teknolojilerindeki malzeme temelli gelişmeler, 2024 yılı açısından önemliydi. Daha önceki yıllarda bu teknolojiye yönelik en büyük beklentilerden biri malzeme veya baskı parametreleri açısından daha fazla farklılaşma noktasındaydı. Bu anlamda hala yenilikler için çok fazla boşluk olduğundan bahsedilse de parçaların kullanım alanları düşünüldüğünde daha iyi parametrelerde malzemelerin kullanımı artmaya başladı. Malzeme çeşitliliği konusunda senelerdir büyüyen trend, günümüzde de yükselerek devam etmektedir. Yakın tarihe kadar kullanılan yarı iletken malzemeler, son yıllar içinde daha gelişmiş performans gösteren malzemelerle çeşitlendi. Özellikle çiplerde fazlaca kullanılan yarı iletken malzemelerin katmanlı imalatta daha çok kullanılması havacılık, savunma sanayi gibi birçok sektör açısından önemli oldu. Bu malzemelerin hassas materyallerde olması, geleneksel üretim teknikleriyle üretilmesini zorlaştırmaktadır. Her geçen yıl dijital teknolojilerin kapsam ve miktar olarak büyüdüğünü kabul ettiğimizde, çip üretimine olan ihtiyacın da aynı şekilde arttığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Çip üretimindeki karmaşıklık ve hassaslık 3b yazıcıların kullanımını gerekli hale getirdi. Bu sayede daha çok ihtiyaç duyulan çipler için ürünlerin pazara girme süreleri de hızlandı.

Geçmişte üç boyutlu yazıcılara sahip olan üreticilerin sadece birkaç çeşit malzemeleri kullanabildiğinden bahsedilirdi. Tek malzemeyle farklı tasarımlar yapılmasının altı çizilirdi. Özellikle 3b yazıcıların sadece plastik malzemelerle kullanabildiği yargısını yıkmak uzun yıllar aldı. Üreticilerin tek bir malzemeyi kullanarak çalışması büyük bir kısıttı. Sermaye gerektiren teknolojileri farklı şekillerde kullanabilmek geçmişte üreticilerin en büyük beklentilerinden biri olmuştu. Son dönemde makinelerin birden fazla malzeme kullanımını desteklemesi ve küçük değişikliklerle yeni malzeme kullanımına geçilebilmesinde önemli adımlar atılıyor. Tek bir yapıda birden fazla malzemeyle baskı yapma yeteneği her geçen gün daha çok geliyor. Sert ve esnek

malzemelerin birlikte kullanıldığı yazıcıların geliştirilmesi, karmaşık parçalar için yeni olanaklar sunmaya devam etmektedir (clickmaint.com, Erişim Tarihi: 15.12.2024). 3b baskı makinelerinin tek bir proje içinde bile onlarca farklı materyallerde çeşitli malzemeleri kullanabileceği teknolojilerin kullanılması planlanmaktadır. Bu konuda profesyonel yazıcıların geliştirilmesi ve ihtiyaçlara uyarlanması gerekecektir.

Katmanlı üretimde hibrit malzemeler ürünlerde işlevsellik, çok yönlülük ve dayanıklılık açısından benzeri görülmemiş olanaklar sunuyor. Bu da özellikle yenilikçi üreticilerin farklı malzemeleri birlikte kullanarak özel ihtiyaçlarına cevap vermelerini geliştiriyor. Hibrit malzemeler metalleri, seramikleri, polimerleri birleştirerek elektronik, havacılık ve otomotiv endüstrileri için yeni olanaklar açıyor. Diğer taraftan metal malzemeleri işleyebilen 3b yazıcı sevkiyatlarının 2023 yılında %24,4 oranında arttığı, 2024 Wohlers Raporu'nda görülüyor. Özellikle metal alaşımlar, geleneksel malzemelere göre daha yüksek mukavemet ve aşındırıcı dirence sahip olacak şekilde 3b yazıcılarda kullanabilecek şekilde genişliyor. Nikel bazlı süper alaşımların havacılık, otomotiv gibi sektörlerdeki parçaların üretiminde kullanılması, metal 3 boyutlu baskıyı zorlu endüstrilerdeki kritik bileşenler için daha uygulanabilir hale getirmeye başladı (clickmaint.com, Erişim Tarihi: 15.12.2024).

3b yazıcıları kullanan üreticilerin karşılaştığı en avantajlı durumlardan biri, yedek parça üretimi ile onarım hakkını ellerinde bulundurabilmeleridir. Bu teknoloji sayesinde üreticiler birçok parçanın yedek parçasını üretme kapasitesine sahip olurlar. Yedek parçaların ötesinde yüksek bütçeli sektörlerden biri olan havacılıkta bazı parçaların 3b baskı ile değiştirilerek ekonomik ve çevresel açıdan çok avantajlı olduğu üzerine çalışmalar sürdürülüyor. Katmanlı imalatla parçaların yarı statik ve yorulma ömrü tepkisi açısından mekanik performansı ve bu geometriyi yeniden üretmenin teknolojik uygulanabilirliği doğrulanarak bu yeniliğin eko-sürdürülebilir olduğu, uçuş sırasında daha az jet yakıtı tüketildiği ve uçak başına çok kritik miktarlar CO₂ salındığı ortaya çıkmıştır (Ponticelli et al., 2023).

Katmanlı imalata yönelik artan talepte, üreticilerin çok hızlı bir şekilde (çevik üretim) ihtiyaçlara cevap vermesi de etkili olmuştur. Üreticilerin ya da ürün kullanıcılarının yaşadığı teknik veya ticari problemlerin günümüzde neredeyse “zamansız” çözülmesi gerekiyor. Bu büyük ekosistem, müşterilerine hemen cevap verebilen, kendi problemlerini hızlı çözen şeffaf bir üretici olmayı gerektiriyor. Eğer problem bir ürünün içindeki parçalarda, yardımcı malzemelerde oluyorsa, bunun üretim gerekliliği de katmanlı imalat “çevik” tarafından destekleniyor. Bu çözümler üreticilerin pazardaki rakipleri ya da müşterilerin gözündeki değeri arttırmak için etkili oluyor.

Katmanlı Üretim ve Sürdürülebilirlik:

Katkılı üretime olan merak ve ilgi artmaya devam ederken, üretimdeki sürdürülebilirlik ve insanlar üzerindeki etkiler fark edildikçe üretimde 3b baskı teknolojisi daha önemli hale geldi (Mendoza-Muñoz et al., 2024). Giderek daha fazla insanın sürdürülebilirlik hakkında bilinçlenmesi üreticilerin bu farkındalığı üretimle ilişkilendirmesini gerektirdi. Bu sayede katmanlı üretim sürdürülebilirlik konularıyla daha çok öne çıkmaya başladı. Sürdürülebilirlik beklentisiyle birlikte üreticilerin odağında esnek üretim şekli de yer almaya başladı. Sürdürülebilir esnek üretim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak için 3b yazıcı teknolojileri üreticiler için öne çıkıyor. 3b yazıcıların bu yükselişinde, sürdürülebilirliği, esnek bir üretim sistemini ve Endüstri 4.0'ı entegre ederek, özelleştirme ihtiyacında olan pazar talebi dalgalanmalarını çözmesi etkili oluyor (Habib et al., 2023).

Geleneksel üretimde endüstriyel kirliliğin acil eylem gerektirmesi bu eğilimin kaynaklarından biri haline geldi. Son zamanlarda çevreci ürünlere olan talep artıyor. Hem ürünlerin hem de üretim süreçlerinin çevre dostu olmasına yönelik baskı artıyor. Bu da ürünlerin özellikle üç boyutlu baskı filamentlerine olan ilginin büyümesine katkı sağlıyor. Üreticiler mevcut çalıştıkları pazarlara devam ederken veya yeni pazarlara girerken ekolojik kavramları öne çıkarmaya başladı. Özellikle çevre dostu olarak tasarladıkları ve ürettikleri ürünler, müşteriler için özel bir pazar haline geldi. Bu durum otomotiv sektöründen, ulaşım sektörüne, tekstilden gıda ürünlerine kadar hızlı ve bir o kadar yenilik gerektiren faaliyetleri ortaya çıkarıyor. Müşteriler tarafından gelen talep, üreticilerin daha çevreci üretim tekniklerini benimsemeleri noktasında hızlandırıcı bir etki yaratıyor. Bunun için birçok üretici farklı malzemeler kullanmaya ya da farklı üretim teknikleri üzerine çalışmalar yapmaya devam ediyor. Son yapılan bir çalışmada, düşük maliyetli 3b baskının elektrokimyasal algılama uygulamaları için PLA'ya ve iletken CNT'lere (karbon nanotüpler) dayalı gelişmiş nanokompozit malzeme geliştirmek, umut verici bir çevre dostu yaklaşım olarak gösteriliyor (Sharifi et al., 2024).

Katmanlı üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, ürünlerin sürdürülebilirlik, yüksek geri dönüştürülebilirlik ve düşük enerji tüketimi açısından çevresel avantajlarını gösteren bir Yaşam Döngüsü yaklaşımı ile değerlendirilmeye başlandı (Altadonna et al., 2023). Son yıllarda “sürdürülebilirliğe” daha çok odaklanmak, önemli bir stratejik hareket olmakla birlikte sınırlı kaynakların olduğu gerçeğiyle de mecburiyet haline dönüştü. Üç boyutlu yazıcılarda baskının gerektirdiği kadar ürün kullanılması ya da minimum düzeylerde atık ortaya çıkması herkes açısından farkındalık yaratmaya başladı.

Katmanlı üretimin geleneksel üretim yöntemlerine göre birçok açıdan daha sürdürülebilir görülmesinin sebeplerinden biri, farklı formlardaki ve çeşitlerdeki sürdürülebilir malzemelerin kullanımına imkân vermesidir. Elbette ki geleneksel üretimde kullanılan malzemelerin çeşidi günümüzdeki üretim hacimleri düşünüldüğünde daha fazladır. Bu malzemelerin geri dönüştürülebilir çeşidinin de daha çok olduğunun söylenmesi zor değildir. Ancak katmanlı imalatta geri dönüştürülmüş selüloz lifi ve geri görüştürülmüş karo içeren beton gibi sürdürülebilir malzemelerin kullanılması da mümkündür. Bu dönüştürülebilir malzemeleri kullanan üreticiler açısından katmanlı imalat öne çıkıyor. Geleneksel üretim yöntemlerinde ortaya çıkan atık miktarları acil önlem alınması gereken konulardan biri olarak devlet politikalarında yer almaya başladı. Eğer 3b baskı teknolojisinde ekonomik erişilebilirlik ve üretim hızındaki iyileştirmeler devam ederse, katmanlı üretim geleneksel üretimin birçok alanına önce destek olacak sonra da yerini almaya başlayacağı benziyor.

Çevre bilinci yüksek endüstrilerde katmanlı imalatın kullanımı, üreticilerin sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirmelerinde önemli bir adımdır. Firmaların karbon ayak izleriyle ilgili yaptıkları faaliyetler içinde katmanlı üretim baskın teknolojilerden biri haline geldi. Lider üreticiler, bu üretimin tedarik zinciri yönetiminde sağladığı fırsatları görmeye başladı. Özellikle tedarikçi sayısı yüksek ve tedarikçilerle coğrafyalar arası çalışan işletmeler açısından tedarik zincirini yönetmek her zaman zordur. Bazı kritik parçalar için tedarikçi seçim kararı firma açısından stratejik bir karar bile olabilir. Katmanlı üretim sayesinde firmaların özellikle kritik parçaları kendi bünyelerinde ihtiyaçlarına göre üretmeleri, üretim akışının kesintiye uğramaması açısından önemlidir. 3b baskı teknolojisi kullanılarak mobilya, araba ve ekipman dahil hemen hemen her şey için yedek parça üretebilir. Müşteri beklentilerini karşılama açısından da konu önemlidir. Müşteriler ürünlerde çeşitli sıkıntılarla karşılaştığında ve tamir-onarım gibi süreçlere ihtiyaç duyduğunda bu beklentiler baskı teknolojisiyle birlikte daha kolay çözülebilir. Parçaların dijital kopyasını oluşturduktan sonra üretime geçilmesi, işletmeleri daha sürdürülebilir olmaya yaklaştırmaktadır.

Katmanlı imalat geleneksel üretime nazaran daha az israfa neden oluyor, bu da daha sürdürülebilir bir üretimin temellerini yükseltiyor. Hatta katmanlı imalatın odağında sıfır atık politikası yer alıyor. 3b baskılama ile atıkların azalması ve doğal kaynakların daha verimli kullanılması ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin bazılarında ulaşmada katkı sağlayabiliyor (Gran et al., 2023). Malzemelerin katmanlar halinde birikmesiyle oluşan ürünler, geleneksel üretimde çoğunlukla kesme, oyma gibi işlemlerden geçerek nihai haline gelir. Bu da malzemelerin bir kısmının atıl durumda kalmasını ve onların tekrar kullanılmamasına neden olur. Katmanlı imalatta ise daha az atıl duruma

malzeme düşer. Love vd. (2024)'nin katmanlı üretime yönelik hazırladıkları çalışmada sanal tasarım ile fiziksel baskı üretimi arasındaki boşluğu kapatarak ürünlerin gerçek zamanlı izlenmesini, tahminlemeyi ve otomatik kontrol sunulmasını takip ederek, üretim sürecinin verimliliği artırdığını, malzeme israfını azalttığını ve sürdürülebilirliği teşvik ettiğini göstermişlerdir. Bu sistemin devam etmesi ile veri odaklı 3b baskının endüstrilerde kullanımının daha çok artması beklenmektedir.

Katmanlı üretimin birçok açıdan karbon yoğunluklu daha az işlem gerektirmesi, karbon ayak izinin düşmesine katkı sağlamaktadır. 3b baskıda havadaki emisyonlar organik çözücü veya kimyasal buharların iyon dedektörle ölçüldüğü VOC olarak bilinen ölçümlerle kaydedilir. VOC ölçümü, üretimde meydana gelen iç ortamın gaz-buhar ölçümüne dayanan bir tekniktir. Bu değerler kullanılan malzeme yapısına, makinenin sıcaklık derecelerine, ısı miktarına, enerji tüketimi gibi parametrelere bağlı olarak değişebilmektedir. Her ne kadar bu teknolojilerin birçoğu, karbon salınımının önemli etkileri için uygun olsa da yüksek geri dönüştürülebilirlik gibi göstergelerin eklenmesiyle durum daha çok iyileşebilir.

Katmanlı üretim ile enerji tüketimi arasındaki ilişkinin bilinmesi de önemlidir. Mendoza-Muñoz vd. (2024)'nin yaptığı çalışmada uzmanların 3b yazıcı teknolojisi kullanımında en önemli faktörlerden biri olarak enerji tüketimini göstermişlerdir. Tüm kriterler içinde enerji tüketimi yaklaşık %12'lik bir orana sahip olmuştur. Üretimde çok fazla enerji tüketilmesi ve buna bağlı olarak artan karbon salınımı büyük tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Üç boyutlu baskı teknolojisine dayanarak geliştirilen son makinelerde enerji tasarruflu çalışma prensibine odaklanılıyor. Makinelerin daha az enerji harcaması, daha az karbon iziyle üretimin mümkün olduğunu göstermeye başladı. Enerji tasarrufu perspektifi, güç ve enerji tüketimini en aza indirerek işlem koşullarını optimize etmek için 3b yazıcı mimarisinin iyileştirilmesini sağlıyor (Cozzolino et al., 2024). Ancak her malzeme veya her katmanlı üretim teknolojisi için bu durum genelleştirilebilir değildir. Enerji tüketiminin, makinelerin kullanımına göre birim zaman açısından çok yüksek olduğu durumlar da yaşanıyor. Özellikle bir nesnenin yazdırıldığı baskı süresi ile makinenin enerji tüketimi birbiriyle son derece ilişkilidir. Yeni teknolojinin kullanılmaya başlandığı firmalarda makinelerin hem hızlı çalışması hem de düşük sıcaklıkta çalışabilmesi enerji tasarrufu açısından etkili oluyor. Materyallerin pik yüklerinin ve tüketim sıcaklıklarının baskı öncesi belirlenip kontrol altında tutulması, baskı süresince enerji tüketimine yönelik tahminin ve baskı sırasındaki takibin kolaylaştığını göstermektedir. Leherbauer ve Hehenberger (2024), 3b yazıcılar ile çalışırken baskı malzemesinin değiştirilmesi gerektiği durumda bu öngörüye göre %50'ye

kadar enerji tasarrufu olduğunu ve daha fazla potansiyeli olabileceğini göstermişlerdir.

Katmanlı Üretimin Geliştirilmesine Yönelik İhtiyaçlar

İvmeli yükselişine rağmen, 3 boyutlu baskı teknolojisinin şu an her üretim tesisinde kullanılmamasının arkasında birtakım **engeller** de yok değildir. Bu modern teknolojilerin gelişimi yetenekli profesyonellere ve nitelikli işgücüne olan gereksinimi arttırmaktadır. Hem tasarım sürecinde hem üretim sürecinde olası hataları yakalamak, üretimi kontrol edebilmek için uzmanların sayısını arttırmaya ihtiyaç vardır. Bu teknolojiyi kullanma potansiyeli yüksek işletmelerde belirli işgücünü doğru eğitmek kaçınılmaz bir gerekliliktir. Dünya genelinde dijital okur yazarlığın hala sınırlı olduğu bilinmektedir. Yeni dijital teknolojilerin kullanımı için dijital okur yazarlığı sağlamak üzere çalışmaların artmasına ihtiyaç vardır.

Daha önce tasarlanan baskı teknolojileriyle karşılaştırıldığında, katmanlı üretim teknikleri baskı kalitesini istenen seviyeye ulaştırıyordu. Şimdilerde baskı kalitesini arttıracak etkiler söz konusudur. Ancak katmanlı üretimin birçok üretici tarafından kullanılabilmesi için teknolojinin kullanımıyla ilgili standartların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Her ne kadar birtakım malzemenin ve süreçlerin standart hale gelmesi daha kolaylaşsa da bu yönde atılan adımlara hala ihtiyaç vardır. Bazı sektörlerdeki karmaşık ürün tasarımlarının denetimini gerçekleştirmek genel olarak zor olabilmektedir.

Üç boyutlu yazıcıların birçok anlamda sürdürülebilir olduğunu söylesek de bütün ürünler, malzemeler, teknoloji düzeyleri için bu durum genelleştirilemeyebilir. Bir nesnenin basılmasında geçen süre veya kullanılan malzemenin kimyası, çevreye verdiği etkileri değiştirebilir. Bazı durumlar ve sektörler için 3b baskı yüksek düzeyde enerji tüketimine neden olabilir, bu da karbon salınım oranlarını ciddileştirilebilir. Üç boyutlu baskı teknolojisinin her geçen gün geliştirildiğinden bahsetsek de halen enerji tüketimini sınırlama noktasında da fazla çabaya ihtiyaç vardır.

Üç boyutlu baskı teknolojisindeki en büyük tartışmalardan biri “stok yönetimi” alanındadır. Firmaların envanterlerini dijital olarak depolayabilmesi ve ardından kısıtlı zamanda üretebilmesi, üreticileri düşündüren konulardan biri olmaya devam etmektedir. Üreticiler için tedarik zincirindeki akışın kesintiye uğramaması ve müşterilerin beklentilerini tam zamanında karşılamaları önemlidir. Bu sebeple makinelerin hazırlık zamanı, baskı zamanı, ek işlem zamanı gibi göstergelerine dikkat çekilir. Buradaki olumlu tavır, teknoloji geliştiricilerin ilk günden beri üretim hızındaki yaptıkları ilerlemelerde saklıdır. Artık uzmanlar baskı süresini hızlandırmak için 3b yazıcılar, üretimde yapay zeka

ve veri analitiği ile entegre edilerek çalışmaktadır. Son zamanlarda teknoloji geliştiricilerin üzerinde çalıştıkları konulardan biri sistemlerin aynı anda birden fazla parçayı üretmesini sağlayacağı paralel üretimdir. Uzmanların daha güçlü lazerler, hızlı krleme yöntemlerini ekonomik şekilde geliştirmelerine ihtiyaç vardır.

Seri retim yapan birçok büyük firma, üç boyutlu baskıya yaptıkları yatırımın ekonomik olarak getirilerini toplamaya başladı. Farklı leklere veya sermayeye sahip işletmelerin üretimde sıklıkla kullanabilecekleri düzeyin ne olduğu ve orta kalite yazıcılar açısından yatırım getirisindeki birtakım belirsizliklerin varlığı üreticileri düşündürmektedir. Belirsizlikler pazardaki rekabetçi üreticilerin uykusunu kaıracağa benziyor. Yenilikçi teknolojilere uyum sağlama arzusunda olan firmalar, yatırımın karşılığını kaç birim üretimde alacakları konusunda tereddütler yaşamaya devam ediyorlar. Bu konu, elbette ki firmaların üretim sistemlerine göre taleplerinin sürekli veya kesikli olmasıyla da ilgilidir. Kesikli retim yapan bir firmanın yatırım getirisini hesaplamak her zaman kolay olmayacaktır. Diğer taraftan lider üreticiler açısından bu teknolojiye sahip olmanın gerektirdiği sermaye maliyeti ile lojistik maliyet arasındaki dengeyi kurmak ve kararı vermek de önemlidir. Lojistik faaliyetlerin azalması firmanın karbon ayak izini dşrmesinde olumlu bir etki yarattığı da unutulmamalıdır.

Küresel faiz oranlarının şimdilerde çok yüksek olması teknoloji transferleri açısından riskli bir ortamı doğuruyor. Ancak bu faiz oranlarının yakın vadede durgun kalacağı beklentisi, katkı imalat gibi teknolojilerin sermaye maliyetlerinin düşeceği yolunu açmaktadır. Eğer beklenen gibi sermaye maliyetleri de düşerse katkı üretiminin fırsatlarını bilen lider işletmeler açısından teşvik edici olacaktır.

Kaynaklar

- Altadonna, A., Cucinotta, F., Raffaele, M., Salmeri, F., & Sfravara, F. (2023). Environmental Impact Assessment of Different Manufacturing Technologies Oriented to Architectonic Recovery and Conservation of Cultural Heritage. *Sustainability*, 15(18), 13487.
- Cao, D., Bouzolin, D., Lu, H., & Griffith, D. T. (2024). Enhanced joining strength in additive-manufactured polylactic-acid structures fused by embedded heated metallic meshes. *J Manuf Process* 121, 100–120.
- Cozzolino, E., Napolitano, F., Papa, I., Squillace, A., & Astarita, A. (2024). Influence of the Heated-Bed Material on PLA Mechanical Properties and Energy Consumption in the FDM Process. *Arabian Journal for Science and Engineering*, 1-11.
- Çevik, D. (2018). Üç boyutlu yazıcı teknolojisinin seri ve kesikli üretim sistemleri üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Gran, E., Madrid, J. A., Ortega, G. S., Rios, J. A. T., & Olsson, N. O. (2022, May). Conceptual Study and Literature Review of Integration of Lean Manufacturing and 3D Printing in Construction to Support Sustainability. In *Nordic Conference on Construction Economics and Organization* (pp. 209-222). Cham: Springer International Publishing.
- Habib, T., Omair, M., Habib, M. S., Zahir, M. Z., Khattak, S. B., Yook, S. J., ... & Akhtar, R. (2023). Modular Product Architecture for Sustainable Flexible Manufacturing in Industry 4.0: The Case of 3D Printer and Electric Toothbrush. *Sustainability*, 15(2), 910.
- Leherbauer, D., & Hehenberger, P. (2024). Physics-Based Modeling and Parameter Tracing for Industrial Demand-Side Management Applications: A Novel Approach. *Sustainability*, 16(5), 1995.
- Love, A., Behseresht, S., Pastrana, O. A. V., Sakai, J., & Park, Y. H. (2024). Hybrid Physical-Virtual Digital Twin System for Additive Manufacturing. *Journal of Advanced Manufacturing Systems*.
- Mendoza-Muñoz, I., Montoya-Reyes, M. I., Maldonado-Macías, A. A., Jacobo-Galicia, G., & Vargas-Bernal, O. Y. (2024). A Hierarchical Axiomatic Evaluation of Additive Manufacturing Equipment and the 3D Printing Process Based on Sustainability and Human Factors. *Processes*, 12(6), 1083.
- Petch, M. (2024). 3D Printing Trends for 2024 – Industry Expert Analysis on what to watch this year. 3D Printing Industry. Erişim Tarihi: 10.12.2024:

<https://3dprintingindustry.com/news/3d-printing-trends-for-2024-industry-expert-analysis-on-what-to-watch-this-year-228030/>.

- Ponticelli, G. S., Venettacci, S., Tagliaferri, F., & Guarino, S. (2023). Fused deposition modelling for aeronautics: techno-economic and environmental assessment for overhead locker supports replacement. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 128(9-10), 3817-3840.
- Sharifi, J., Rizvi, G., & Fayazfar, H. (2024). Sustainable 3D printing of enhanced carbon nanotube-based polymeric nanocomposites: green solvent-based casting for eco-friendly electrochemical sensing applications. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 131(9), 4825-4837.
- Taşdemir, V. (2024). Investigation of the Effects of the Number of Shells, Raster Angle, Extrusion Ratio, and Path Width on Printed Polylactic Acid Parts with Fused Deposition Modeling 3D Printer. *Journal of Materials Engineering and Performance*, 1-11.
- Tyrer-Jones, A. (2024). 3D Printing Industry hits new high at \$20 billion according to Wohlers Report 2024. Erişim Tarihi: 11.12.2024: <https://3dprintingindustry.com/news/3d-printing-industry-hits-new-high-at-20-billion-according-to-wohlers-report-2024-deeper-insight-from-terry-wohlers-229477/>
- <https://www.clickmaint.com/blog/additive-manufacturing-in-2024-trends-and-predictions-for-the-future>. Erişim Tarihi: 15.12.2024

5. Bölüm

Kampüs Rekreasyonu Alanlarında Rekreasyonel Liderlik

Ebru BARAKAZI¹

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Şanlıurfa, Türkiye. Orcid: 0000-0002-6039-5556

1. Giriş

Boş zaman imkanlarının artması sonucunda ortaya çıkan zaman dilimi için insana yararlı aktiviteler son yıllarda dikkat çekmeye çekmektedir. Özellikle kişisel gelişim açısından fiziksel ve ruhsal yönlerini geliştirmek isteyen bireyler rekreasyon aktivitelerine katılarak önemli kazanımlar elde edebilmekte ve deneyimleri sonucunda yaşam kalitelerinde olumlu farklar meydana gelmektedir. Bu aktivitelerin başında ise pek çok rekreasyonel aktiviteye imkân sağlayan ve geniş fiziki alanların kullanıldığı kampüs rekreasyonu gelmektedir. Bu alanlar, öğrenciler ve öğretim elemanları başta olmak üzere engelliler, hastalar ve yaşlılar gibi birçok kesime hizmet imkânı sunabilmektedir. Kampüs rekreasyonu aktiviteleri ile birlikte dezavantajlı gruplara yönelik sosyal kaynaşma, ruhsal gelişim ve fiziksel rahatlama gibi olanaklar sağlanabilmektedir (Iwasaki, 2007). Ancak bu sürecin en baştan itibaren doğru bir şekilde planlanması ve yürütülmesi gerekmektedir. Bu noktada rekreasyon aktivite uzmanlarının alanında ihtisaslaşmış ve yetkin bireyler olması gerekirken rekreasyonel liderlik özelliklerini bünyelerinde taşıması beklenmektedir. Kampüs rekreasyonu alanlarında planlaması iyi olmayan bir biçimde hazırlanan aktivite programları, katılımcılar üzerinde istenilen deneyim ve tecrübenin tam olarak gerçekleşmemesine neden olabileceği tekrar katılım motivasyonu noktasında ciddi sorunla meydana getirebilmektedir. Ayrıca dezavantajlı grupların erişim imkânı ve sınırlı vakitleri dikkate alındığında kampüs rekreasyonu aktivitelerinde planlamanın ve etkili bir rekreasyonel liderliğin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır (Sandberg vd., 2017).

Kampüs rekreasyonu gibi büyük ölçekli ve yönetilmesi zor alanlarda rekreasyonel liderliğin önemi, kriz durumlarında da ortaya çıkmaktadır. Aktivite sırasında meydana gelebilecek kazalar, yangınlar ve hastalıklar gibi risk dönemlerinde hızlı ve çözümcü karar alması beklenmektedir. Bu süreci yönetebilmek için liderlik duruşu göstererek onu izleyen katılımcıları sakinleştirip güvenli alanlara yönlendirmek gerekmektedir (Boettcher ve Gansemer-Topf, 2015). Rekreasyonel liderlerin beceri ve yetkinlik açısından kampüs alanlarına hâkim olarak etkili bir yönetim sağlaması oldukça önemlidir. Tüm bu bilgiler ışığında kampüs rekreasyonu alanlarında rekreasyonel liderlik ile ilişkisinin değeri anlaşılırken iki kavram arasındaki bağlantılar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2. Kampüs Rekreasyonu

21. yüzyıldan itibaren, öğrenci rekreasyon merkezleri, kolej ve üniversite öğrencilerinin akademik performansına önemli katkıda bulunan unsurlar haline gelmeye başlamıştır. 1980'lerin ortalarından bu yana, kampüs rekreasyonu,

öğrencilerin mevcut rekreasyon tesislerinin türü ve kalitesiyle ilgili beklentilerinde bir değişimle karşı karşıya kalırken birçok kurum kampüsteki yaşam kalitesinden sorumluluk hissetmektedir. Özellikle ders dışı etkinliklerin gelişmekte olan üniversite öğrencisinin hayatında uzun süredir sahip olabileceği değer anlaşılırken katılımcılara pek çok yönden fayda sağladığına dair şu görüşler bulunmaktadır (Zizzi vd., 2004).

- Öğrenciler arasında düzenli etkileşimlerin teşvik edilmesi,
- İşbirlikçi problem çözmeye katılma olanağı,
- Grup çeşitliliği
- Üyeliğin açık ve yapılandırılmış olduğu bir referans grubunun sağlanması.

Üniversite rekreasyon alanı başta olmak üzere kampüs rekreasyonel spor aktivitelerine, tesislerine, programlarına ve hizmetlerine katılımın sağlandığı fiziki alanlardır. Son yıllarda üniversite kampüslerinde kampüs rekreasyonel sporlarının değerini belgeleyen güvenilir kanıtlar sağlayan büyüyen bir literatür bulunmaktadır. Kampüs rekreasyon alanlarında gerçekleştirilen fiziksel egzersizlerde sporu profesyonellerinin kendi kampüslerinde kampüs rekreasyon sporlarının değerini savunmalarına ve göstermelerine yardımcı olacağı da düşünülmektedir (Forrester, 2014).

Kampüs rekreasyonu imkanları, öğrencilere gelişmiş sağlık ve zindelik gibi önemli bir çekicilik de sunmaktadır. Yapılan araştırmalar, fiziksel olarak aktif rekreasyonun stresi azaltabileceğini, yaratıcılığı artırabileceğini ve vücudu ve zihni yeniden canlandırabileceğini ortaya koyarken fiziksel zindeliği iyileştirebileceğini ve bir dizi hastalık ve rahatsızlık riskini azaltabileceğini göstermektedir (Hansmann vd., 2007; Litwiller vd., 2021). Sağlık ve zindelik hedeflerine odaklanan öğrencilere yardımcı olmak için kampüs rekreasyonu programları genellikle grup egzersizi, kişisel eğitim ve diğer türde uzmanlaşmış egzersiz talimatlarını içermektedir. Bu imkanlar, rekreasyonel keyif ve gelişmiş sağlık için sayısız fırsat sunmanın yanı sıra çekici sosyal ortamlar da sağlamaktadır. Genellikle birçok kampüste, çok sayıda öğrencinin bulunabileceği yerler arasında olması, tanışmak ve arkadaşlarla sosyalleşmek için birinci sınıf konumuna getirmektedir (Huesman Jr vd., 2009). Kampüs rekreasyonu, öğrencilerin ait olabileceği takımlar, kulüpler, sınıflar ve diğer yakınlık grupları şeklinde çok sayıda küçük topluluklar oluşturabilirken öğrencileri çeken ve sosyal etkileşimi teşvik eden lobiler, salonlar, çalışma alanları ve yemek tesisleri gibi çeşitli ortak alanlar sunmaktadır. Öğrencilerin bu alanları kullanması, tüm üniversite deneyimlerinin en toplumsal olanı olma potansiyeline sahip olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Kampüs rekreasyonunun bir diğer önemli faydaları ise aidiyet duygusu geliştirme ve bulunduğu topluma entegrasyonu hızlandırmadır. Üniversite öğrencilerinin yer aldığı kurumlarının sosyal dokusuna

entegrasyonunun önemli bir şekilde sağlarken kurumlarıyla aidiyet duygusu geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bulunduğu kurumun logosunu ve marka değerlerini taşımaktan gurur duyma ve sahiplenme özellikleri görülmektedir (Braxton ve Hirschy 2004),

Kampüs rekreasyon katılımcıları arasında gerçekleşen ilerici öz değerlendirmenin, yaşam boyu fiziksel aktiviteye bağlı kalmaya hazır olmayı da teşvik ettiğini ve fiziksel aktivite uygulamaları hakkında bilgi için bir temel hazırladığı ifade edilmektedir. Stresli zamanlarda başa çıkma mekanizması olarak fiziksel aktivitenin kullanılması, öğrencilerin üniversitedeki başarısı ve mezuniyetten sonraki yıllarda da faydalı olduğu vurgulanmaktadır (Haines, 2001), Kampüs rekreasyonunun üniversite yılları boyunca katılımcıların yaşam boyu fiziksel aktivite uygulamasına duyulan sevginin gelişiminde oynadığı role dikkat çekilirken genel sağlık ve zindelik faydalarına ilişkin kanıtlar ortaya konulmaktadır. Ayrıca istikrarlı, üretken ve genel olarak memnun olan katılımcılar, bu niteliklere ulaşmak isteyen yeni öğrencilerin katılımı ve elde tutulması için yardımcı olabilmektedir. Kampüs rekreasyonu aktiviteleri yalnızca destekleyici verilerle ortaya çıkmakla kalmayıp aynı zamanda yüksek öğrenimdeki öğrencilerin elde tutmayı, akademik başarısını ve genel refahını olumlu yönde etkilediği ifade edilmektedir (Milton vd., 2020).

Kampüs rekreasyonu aktiviteleri öğrencilerin eğitimlerini sürdürebilmesi açısından ciddi düzeyde motivasyon algısı sağlayabilmektedir. Bir diğer yandan üniversite veya kolej seçiminde kolejin sunduğu kampüs rekreasyonu fiziki olanakları da öğrencilerin tercih etme nedenleri arasında öne çıkmaktadır (Huesman Jr vd., 2007). Bu bağlamda pek çok üniversite kampüs rekreasyonu imkanlarını pazarlama aracı haline getirerek öğrencilerin kayıt olmasını sağlamaktadır. Resim 1'de Doğu Tennessee Eyalet Üniversitesi'nin kayıt broşüründe kampüs rekreasyonu imkanları yer almaktadır.

Resim 1: Kampüs Rekreasyonu Faaliyetleri

Kaynak: ETSU, 2024

3. Rekreatyonel Liderlik

Liderlik, tanımlanması kolay olmayan kavramlardan birisidir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kavramı tanımlamaya çalışan kişi sayısı kadar farklı liderlik tanımı olduğu ifade edilmektedir. İlgili literatürde en az 650 liderlik tanımı olduğunu tahmin edilmektedir (Bennis ve Townsend, 1995). Rakamların zaman içerisinde artarak devam edeceği düşünülmektedir. Bu nedenle liderliğin tek bir tanımının aranmasının zaman kaybı olacağı söylenirken liderliğin doğru tanımının araştırmacının ilgisine ve incelenen sorun veya durum türüne bağlı olduğunu savunulmaktadır. Silahlı kuvvetlerin komutanlığında, iş dünyasında, siyaset arenasında, din, spor ve aktiviteler gibi birçok alanda liderlik kavramı oldukça önemli hale gelmektedir. Hizmet faaliyetinin birçok alanında en yaygın kullanılan terimlerden biri olarak kabul gören liderlik, her yıl hakkında düzinelerce kitap ve binlerce makale yayınlanan bir seviyeye yükselmiştir. Gelecekteki liderlerini geliştirmeye çalışan kuruluşlar tarafından milyonlarca dolar yatırım yapılırken kimse liderliğin gerçek anlamda tam olarak ne olduğunu açıklayamamaktadır (Silva, 2016).

Liderlik yaklaşımları ve çeşitleri de farklı boyutlarda ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda pek çok liderlik türünden söz etmek mümkün olmaktadır. Dönüşümsel Liderlik, anketlerin etkinlik, motivasyon, yenilik, işe katılım, memnuniyet, öğrenme vb. gibi örgütsel sonuçların tüm yelpazesıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu doğruladığı çağdaş liderlik teorisinde baskın bir rol işlemsel ve serbest bırakma liderliklerinin etkileriyle karşılaştırıldığında, bu liderlik türünün farklı statüsünü ve örgütsel sonuçların tüm yelpazesi üzerindeki güçlü etkisini açıklamaktadır. Yine çok faktörlü liderlik teorisinin geçerliliğine dair ampirik kanıtlar sergilenirken kamu yönetiminde sıklıkla kullanılan dönüştürücü liderlik özellikleri de bulunmaktadır. Tüm bu liderlik türleri, hizmet alanında kullanılarak hedefe ulaştırma konusunda aracı olmaktadır. Ancak işlemsel liderliğin plan ve program içerisinde süreci en ince detayına kadar dikkate alması, rekreatyonel liderlik konusunda kendini öne çıkarmaktadır. Nitekim kampüs rekreatyonu alanlarında etkin bir yönetim için sistematik bir planlı liderliğe ihtiyaç duyulmaktadır (Samanta ve Lamprakis, 2018).

İşlemsel liderlik dört boyut şeklinde gerçekleşmektedir. Bunlar; koşullu ödül liderliği, istisnai olarak aktif yönetim, istisnai olarak pasif yönetim ve kaçınmadır. Bu boyutlara ilişkin maddeler şu şekilde sıralanmaktadır (Bass, 1985; Judge & Piccolo, 2004; Antonopoulou vd., 2020);

a. Koşullu ödül liderliği: Lider, bağlı kuruluşlarına sözleşmesel yükümlülüklerini yerine getirmeleri için çeşitli türde ödüller sağlar. Ortaklar, "karşılığında" iyi hizmetlerini ve kuruluşun belirlenen hedeflerine ulaşma taahhütlerini sunmaktadır. Buna göre, iş liderleri beklentileri netleştirir, vaatler karşılığında alışveriş yapar ve işlerinde destek için ödeme yapar, karşılıklı olarak kabul edilebilir anlaşmalara varır, kaynaklar üzerinde pazarlık yapar, çaba karşılığında yardım alışverişinde bulunur ve başarılı girişim karşılığında alkış sağlar. Bu bakış açısından, yapıcı bir görev üstlenerek rekreasyon alanlarında iletişimi kurmaktadır.

b. İstisnai olarak Aktif Yönetim: Belirli bir yönetim tarzını kullanan, astlarının performansını izleyen ve beklentilerden saptığında düzeltici eylemde bulunan lider türü olarak kabul görmektedir. Rekreasyon aktivitelerinde sorumluluk vererek astlarını motive etmekte ve kontrol mekanizması elde etmelerine yardımcı olmaktadır.

c. İstisnai Pasif Yönetim: Bu liderlik yönetim tarzının diğerlerinden farkı, liderin sorunları çözme zamanını kendi belirlemesidir (). Aktif İstisnai Yönetiminde lider, sorun çok ciddileşmeden önce harekete geçerek kararlar alırken pasif istisnai yönetiminde ise liderin eylemi, sorun ortaya çıktığında kendini göstermektedir.

d. Kaçınan liderlik: Bu liderlik yönetim tarzını benimseyen bu liderler, liderlik sorumluluklarından kaçınmaktadırlar. Bazıları bunu bir işlem liderliği biçimi olarak bile görmeyebilecekleri ölçüde en etkisiz biçim olarak kabul ederek genellikle sorumluluğu başkasına yüklemektedir. Kriz ve risk durumlarında gerekli aksiyonları almaktan kaçınmalarından dolayı bu liderlik tarzıyla kabul görmektedirler.

Liderlerin yetkinliklerine göre, rekreasyon programının planlanması ve yürütülmesinin başarısı veya başarısızlığı büyük ölçüde lidere bağlıdır. Liderliğin rekreasyon üzerindeki etkisinin ne olduğunu belirlemek için yaklaşık 75 yıl önce yapılan bir araştırmada, liderliğin bazı özelliklerinin rekreasyonel tesisleri ve programları planlama, finanse etme ve işletmeyle ilgilenen herkesi kapsadığı kabul edilmektedir (Jones, 1950). Günümüzde de bu durumun devam ettiği gözlemlenirken kampüs rekreasyonu aktivitelerinin artışı ile birlikte liderlere daha fazla gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Rekreasyon organizasyonu ve aktiviteleri hem mevcut işleyiş açısından hem de gelişim yönünden liderlerinin özelliklerine bağlıdır. Bir organizasyonu yönetmek için sadece vizyon ve bu vizyonun etkili bir şekilde iletilmesi değil,

aynı zamanda insanları motive etmeyle ilgili beceriler de gerektirmektedir. 1970'lere kadar yürürlükte kalan geleneksel kalkınma teorileri, kalkınmayı ekonomik büyüme çerçevesinde değerlendiriyordu ve geleneksel liderlik yalnızca daha fazla kar elde etme amaçlıydı (Klarin, 2018). Günümüzde ise liderlik, sürdürülebilir, sosyal ve ekonomik hedeflerin (birbirleriyle ilişkili olan) bireysel sütunları arasında bir denge bulma arayışıdır (Piwowar-Sulej ve Iqbal, 2023).

Rekreasyon aktiviteleri, personel ve katılımcılar dahil olmak üzere bir dizi insanın etkili koordinasyonuna sürekli ihtiyaç duyduğundan liderlik becerilerini vazgeçilmez hale getirmektedir. Bu, katılımcılar tarafından da benzer şekilde talep edilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Liderlik becerileri, son yıllarda deneyimsel bir öğrenme modülüne maruz kalan rekreasyon profesyonellerinin ihtiyaç duyduğu birkaç yeterlilikten biri olarak algılanmaktadır. Ayrıca kampüs rekreasyon alanlarında öğrencilere belirli yönetim rolleri atanması ve modülün belirli bölümlerinde liderlik yapmaları gerekmesi, liderlik becerilerinin çalışma sırasında neden belirgin şekilde iyileştiğini açıklayabilmektedir (Schreck vd., 2020). Bu bağlamda sorumlu birey kültürü edinilmesinde rekreasyonel liderlik yaklaşımının önemli bir payı bulunmaktadır.

Rekreasyonel liderlik, içerisinde bulunan koşulların değişkenliklerine, sorumluluklarına ve durumsal koşullara göre farklı liderlik özelliklerinin sergilenebildiği bir liderlik tutumu olarak ifade edilmektedir. Bu liderlik tarzı, çeşitli biçimlerde ve büyük ölçüde çeşitli amaçlar için farklı işlevleri kapsadığı gibi yüksek sorumluluk gerektirmektedir. Rekreasyonel liderler, farklı türlerde gerçekleştirilen pek çok rekreasyonel aktiviteyi yönetirken iş birliği yaptığı eğlence/rekreasyon ajanslarıyla yakından etkileşim kurmaktadır (Demirdağ, 2022).

Rekreasyonel liderliğin aşırı derece de sorumluluğu bulunmakla birlikte aktivitelerin başarıya ulaşmadaki rolü oldukça kıymetlidir. Toplumun her kesiminden katılımcıları ortak bir amaç doğrultusunda bir araya getirerek motive etmekte ve onların deneyim kazanmasına yardımcı olmaktadır. Bu noktada iyi bir rekreasyonel lider olarak profesyonel olmak için hangi becerilerin yararlı olduğunu belirlemek önemli olsa da kişilik ve liderlik tarzının değişkenliği nedeniyle tam olarak açıklanması mümkün olamamaktadır (Ruschkowski vd., 2019). Liderlik tarzının otoriter mi yoksa ikna edici bir lider mi olacağına dair kararı rekreasyonel liderin vermesi gerekmektedir. Her iki yönteminde kendine özgü avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Genellikle tematik park ve rekreasyon uzmanlarını harekete geçiren yönetsel güdülerin neler olduğu merak edilirken kişilik ve karakter yapısı da unutulmamalıdır. Rekreasyonel lider

olarak, zaman dilimleri içerisinde astlarınızı veya katılımcıları organize etmekten sorumlu iken empati kurarak diğer insanları daha iyi anlamanız mümkün olabilmektedir. Bu aşama da her liderin kendini değerlendirmesi ve güçlü ve zayıf yönlerini tanıması gerekmektedir. Kendi yeteneklerini ve sınırlamalarını bilmeyen bir rekreasyonel lider, gelecekte hedeflediği lider seviyesine ulaşamayabilir. (Bryant vd., 2001).

4. Sonuç

Liderlik, örgüt üyelerinin ve onu izleyenlerin yakından takip ettiği ve direktiflerine uyduğu önder olarak kabul edilirken tutum ve davranışlarıyla herkese örnek olan kişiliği temsil etmektedir. Rekreasyonel liderlik ise aktiviteler de katılımcıları yönlendirerek en doğru biçimde yöneten kişiye denilmektedir (Jenkins Jr, 2020). Bu liderliği gösterebilmek için rekreasyon kavramlarını, türlerini ve çıktılarını çok iyi bir biçimde anlamak gerekmektedir. Özellikle boyut ve kapsam açısından geniş kitlelere hitap eden kampüs rekreasyonu alanlarında daha fazla liderlik özelliğine ihtiyaç duyulabilmektedir. Çünkü küçük bir alan ve grup yönetiminden ziyade çok boyutlu aktiviteler gerçekleştiren kampüs rekreasyonu alanlarında planlı ve programlı olmanın yanı sıra gerçek bir rekreasyonel liderlik karakterine gereksinim vardır. Örneğin, kapalı alanlarda yapılan rekreasyon aktivitelerine grup liderleri çok etkili değilken açık hava ve kampüs rekreasyonu alanlarında grup lideri öneminin daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Lower-Hoppe vd., 2019). Yine tematik alanlarda yapılan aktivitelerde katılımcıların grup yönlendirmelerinde rekreasyonel liderliğine bağlı olmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Little ve Watkins, 2004). Yapılan araştırmalarda rekreasyonel liderlik kavramının son yıllarda daha fazla bilimsel çalışmalara konu edinilmeye başlandığı söylenmektedir (Ruschkowski vd., 2019). Bu durum kampüs rekreasyonu gibi hizmet alanlarının genişlemesi ve pazarlama açısından talebin çoğalması olarak açıklansa da rekreasyonda üye-lider etkileşiminin zamanın her döneminde olduğu bilinmektedir (Paskewitz ve Beck, 2018).

Kampüs rekreasyonu alanları başta Türkiye olmak üzere tüm ülkelerde artarak devam etmektedir. Katılımcıların memnuniyeti ve elde ettiği olumlu fiziksel ve ruhsal kazanımlar nedeniyle kampüs rekreasyonu aktiviteleri, hükümetler tarafından desteklenmekte ve sivil toplum kuruluşları tarafından da teşvik edilmektedir (Guan ve Downward, 2024). Ancak rekreasyonel liderlik kavramının kampüs rekreasyonu alanları üzerindeki etkisi tam olarak farkındalığı oluşmadığı gözlemlenirken artan bilimsel çalışmalarla birlikte zaman içerisinde bu eksikliğin giderilebileceği tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Antonopoulou, H., Halkiopoulos, C., Barlou, O., & Beligiannis, G. N. (2020). Leadership types and digital leadership in higher education: Behavioural data analysis from University of Patras in Greece. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 19(4), 110-129.
- Bass, B.M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. New York:Free Press.
- Bennis, W.G., and Townsend, R. (1995). *Reinventing leadership*. Collins Business Essential, New York.
- Bryant, C., Carter, T., Coates, L., Dwyer, R., Folden, K., McCormick, G., ... & Taylor, M. K. (2001). Leadership styles of park and recreation professionals in GRPA. *Perspectives in Learning*, 2(1), 5.
- Braxton, J. M., & Hirschy, A. S. (2004). Reconceptualizing antecedents of social integration in student departure. In I. M. York & B. Longden (Eds.), *Retention and student success in higher education* (pp. 89–102). Berkshire, England: Open University Press.
- Boettcher, M. L., & Gansemer-Topf, A. M. (2015). Examining leadership development through student leader outdoor recreation training. *Recreational Sports Journal*, 39(1), 49-58.
- Demirdağ, Ş. A. (2022). Ranking the Recreational Leadership Factors in the Behavioral Dimension and Selection of the Most Ideal Organizational Citizenship Model. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 5(3), 1-16.
- ETSU, (2024). East Tennessee State University. <https://www.etsu.edu/students/campusrec/> Erişim Tarihi: 01.11.2024
- Forrester, S. (2014). *The benefits of campus recreation*. Corvallis, OR: NIRSA.
- Guan, J., & Downward, P. (2024). Government Support, Community Recreation Facilities, and Physical Activity in China: A Cross-Sectional Socioecological Analysis. *Journal of Physical Activity and Health*, 1(aop), 1-9.
- Haines D. J. (2001). Undergraduate student benefits from university recreation. *NIRSA Journal*, 25, 25–33.
- Hansmann, R., Hug, S. M., & Seeland, K. (2007). Restoration and stress relief through physical activities in forests and parks. *Urban forestry & urban greening*, 6(4), 213-225.
- Huesman Jr, R. L., Brown, A. K., Lee, G., Kellogg, J. P., & Radcliffe, P. M. (2007). Modeling Student Academic Success: Does Usage of Campus Recreation Facilities Make a Difference?.

- Huesman Jr, R., Brown, A. K., Lee, G., Kellogg, J. P., & Radcliffe, P. M. (2009). Gym bags and mortarboards: Is use of campus recreation facilities related to student success. *NASPA journal*, 46(1), 50-71.
- Jenkins Jr, D. (2020). *Leadership Experiences of Student Managers in Campus Recreation Programming Using the Social Change Model* (Doctoral dissertation, University of Southern California).
- Jones, G. V. (1950). *Leadership in recreation: a study of the impact of leadership on the recreational programme in the city of Bellingham, Washington* (Doctoral dissertation, University of British Columbia).
- Judge, T.A., & Piccolo, R.F. (2004). Transformational and transactional leadership: A meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 755-768
- Klarin, T., 2018. The concept of sustainable development: from its beginning to the contemporary issues. *Zagreb Int. Rev. Econ. Bus.* 21, 67–94
- Little, D. E., & Watkins, M. N. (2004). Exploring Variation in Recreation Activity Leaders' Experiences of Leading. *Journal of Park & Recreation Administration*, 22(1).
- Litwiller, F., White, C., Hamilton-Hinch, B., & Gilbert, R. (2021). The impacts of recreation programs on the mental health of postsecondary students in North America: An integrative review. *Leisure Sciences*, 44(1), 96-120.
- Lower-Hoppe, L. M., Parietti, M. L., & Czekanski, W. A. (2019). Current priorities in campus recreation: A multi-institutional study of strategic plans. *Recreational Sports Journal*, 43(1), 43-54.
- Iwasaki, Y. (2007). Leisure and quality of life in an international and multicultural context: What are major pathways linking leisure to quality of life?. *Social indicators research*, 82, 233-264.
- Paskewitz, E. A., & Beck, S. J. (2018). Exploring member-leader behaviors and interaction in an online support group. *Small Group Research*, 49(4), 452-474.
- Piwowar-Sulej, K., & Iqbal, Q. (2023). Leadership styles and sustainable performance: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*, 382, 134600.
- Ruschkowski, A., Dahlstedt, M., & Fejes, A. (2019). Shaping the democratic, relational, and reflective youth recreation leader. *International Journal of Lifelong Education*, 38(6), 632-643.
- Sandberg, D., Martin, B., Szolosi, A., Early, S., & Casapulla, S. (2017). Developing student leaders in campus outdoor recreation programs: An appreciative inquiry. *Journal of Outdoor Recreation, Education, and Leadership*, 9(1).

- Schreck, C. M., Weilbach, J. T., & Reitsma, G. M. (2020). Improving graduate attributes by implementing an experiential learning teaching approach: A case study in recreation education. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 26, 100214.
- Silva, A. (2016). What is leadership?. *Journal of business studies quarterly*, 8(1), 1.
- Zizzi, S., Ayers, S. F., Watson, J. C., & Keeler, L. (2004). Assessing the impact of new student campus recreation centers. *Journal of Student Affairs Research and Practice*, 41(4), 1156-1198.
-

6. Bölüm

Kadim Türk Yurdu olan Ulu Borçalı'da Azerbaycan ve Karapapak Türkleri Faktörü

Elnur Hasan MİKAIL¹
Hakan ÇORA²

¹ Prof. Dr., Kars Kafkas Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı,
emikail@turansam.org ORCID: 0000-0001-9574-4704

² Doç. Dr., İstanbul Okan Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi; corahakan@gmail.com ORCID: 0000-0001-5780-549X

Özet:

Bu çalışma, Karapapak Türklerinin Azerbaycan'daki tarihi ve kültürel önemini, Büyük Borçalı bölgesindeki yerleşimlerine ve daha geniş Güney Kafkasya bağlamında Türk kimliği üzerindeki etkilerine odaklanarak araştırmaktadır. Azerbaycan kimliğinin ve bölge tarihinin şekillenmesindeki rollerini anlamak için kökenlerini, göç şekillerini ve kalıcı kültürel miraslarını incelemektedir. Araştırma, Karapapak Türklerinin göç ve yerleşim modellerinin izini sürmek için tarihi haritalar, kültürel eserler ve edebi kaynaklardan yararlanıyor. Antropoloji, dilbilim ve tarihi coğrafya alanlarındaki bilgileri bir araya getiren multidisipliner bir yaklaşımla Karapapakların kültürel katkıları ve komşu topluluklarla etkileşimleri analiz ediliyor. Çalışma, Orta Asya kökenli Karapapak Türklerinin Fars, Gürcü ve diğer Türk gruplarıyla kültürel alışverişler yoluyla farklı bir kimlik oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Azerbaycan toplumuna katkıları arasında dilsel yenilikler, canlı sözlü gelenekler ve benzersiz sanatsal uygulamalar yer almaktadır. Tarihi haritalar, bölgesel sınırların ve sosyo-politik dinamiklerin tanımlanmasındaki önemli rollerini vurgulamaktadır. Karapapak Türkleri, dış etkilere rağmen kültürel miraslarını koruyarak değişen jeopolitik ortamda direnç ve adaptasyon örneği sergilemişlerdir. Karapapak Türkleri, Azerbaycan'ın kültürel ve tarihi dokusunda önemli bir rol oynamakta ve Büyük Borçalı'nın Türk mirasının temel taşı olarak önemini vurgulamaktadır. Onların mirasını anlamak, Güney Kafkasya'daki etnik çeşitlilik, ulusal kimlik ve kültürel koruma üzerine daha geniş tartışmaları zenginleştirmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, onların Türk tarihine katkılarını ve kültürel kimliğin korunmasında karşılaştıkları güncel zorlukları daha derinlemesine incelemelidir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Karapapak, Azerbaycan

I. Giriş

Orta Asya'nın karmaşık tarihinde Azerbaycan, bölgeyi oluşturan karışık kültürel ve etnik unsurlara bakmak için önemli bir yer olarak öne çıkıyor. Bu tarihi alandaki farklı gruplar arasında Karapapak Türkleri, bu karmaşık hikayeye önemli ölçüde katkıda bulunan, az bilinen ancak önemli bir topluluktur. Onların rolü ve etkisi, yıllar boyunca Türk halklarının çeşitli etkileşimlerini temsil etmekte ve bu etkileşimlerin Azerbaycan'daki sosyal ve kültürel karışımı nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Karapapak Türklerinin Büyük Borçalı gibi yerlerdeki tarihsel hareketi ve yerleşimi, bu bölgeyi uzun yıllar boyunca etkileyen coğrafya, etnik kimlik ve siyasi bağlantılar arasındaki derin ve karmaşık ilişkileri göstermektedir. Bu çalışma, eski Türk topraklarının tarihsel önemine değinerek, Karapapak toplumunun köklerini ve gelişimini, çevrelerindeki çeşitli zorluklarla karşılaştıklarında açıkça ortaya koymaktadır. Bölgenin coğrafi sınırlarını ve kültürel alanlarını detaylandıran tarihi haritalara yakından bakarak, Karapapak Türklerinin tarihi geçmişi ve zaman içindeki kalıcı etkileri hakkında önemli bilgiler edinebiliriz. Bu kilit noktaları keşfederek, Azerbaycan'ın zengin kültürel kimliğini şekillendiren karmaşık bağlantıları takdir edebilir ve bu dinamiklerin Orta Asya tarihinin daha geniş hikayesine nasıl uyduğunu anlayabiliriz (Aliev, 2009).

A. Azerbaycan'ın tarihsel önemine genel bakış

Avrupa ve Asya'nın buluşma noktasında bulunan Azerbaycan, özellikle ortaçağda bölge tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Pers ve Osmanlı gibi farklı imparatorlukların etkisi Azerbaycan'ın sosyal ve siyasi sahnesini şekillendirmiş, kimliğini oluşturan zengin bir kültürel alışveriş karışımı yaratmıştır. Zaman içinde Azerbaycan, ticaret için önemli bir yol görevi görmüş, çeşitli insan gruplarını birbirine bağlamış ve bu da İpek Yolu boyunca fikirlerin ve teknolojinin yayılmasına yardımcı olmuştur. Tarekameh ve Türk bölgelerini gösterenler gibi o dönemden kalma tarihi haritalar, Azerbaycan'ın Orta Asya'da ticaret ve kültürel etkileşim için ana merkez olarak kilit rolünü vurgulamaktadır. Bu alışverişlerin sonuçları, bugün bölgede mevcut olan birçok etnik grup ve dilde açıkça görülmekte ve Azerbaycan'ın kültürlerin erime potası olarak önemini göstermektedir (Dumbrill, 2005).

B. Karapapak Türklerine ve kültürel miraslarına giriş

Karapapak Türkleri, Kafkasya'nın farklı kültürü içinde özel bir yere sahiptir. Kökenleri Oğuz Türklerine kadar uzanan Karapapak Türkleri, zaman içinde bölgede yaşanan pek çok sosyal ve siyasi değişimden geçerek özgün kimliklerini korumuşlardır. Çoğunlukla Azerbaycan'ın Borçalı bölgesinde yaşayan bu grup, Türk, Fars ve yerel etkilerin bir karışımını gösteren canlı gelenekleri, dili ve

adetleriyle tanınır. Yemekleri, müzikleri ve hikaye anlatımları, dış baskılara ve zorluklara rağmen güçlü kalan zengin kültürlerini vurgular. Genellikle taze sebzeler, lezzetli baharatlar ve geleneksel yöntemlerle yapılan yemekleri bir gurur kaynağı ve kültürel kimliklerinin önemli bir parçasıdır. Türkçenin bir lehçesi olan dillerini canlı tutmak, kültürel detayları, hikayeleri ve bilgeliği gelecek nesillere aktarmak, kimliklerini güçlendirmek ve miraslarını canlı tutmak için hayati önem taşıyor. Ayrıca Karapapak Türkleri, sanatsal geçmişlerini temsil eden ince nakış ve dokumaları sergileyen güçlü bir folklor ve zanaat geleneğine sahiptir. Kültürel miraslarını anlamak, Kafkasya'daki Türk halklarının daha geniş tarihsel öykülerini ve günümüz Azerbaycan'ında devam eden rollerini tanımak açısından önemlidir (Dumbrill, 2005). Bu anlayış, Karapapak Türklerinin, özgün kimliklerine meydan okuyan modern değişimlere ve küreselleşmeye rağmen nasıl hâlâ bölgenin kültürel manzarasının bir parçası olduklarını göstermektedir.

C. Çalışmanın amacı ve kapsamı

Bu çalışma, eski bir Türk yurdu olarak görülen Büyük Borçalı bölgesine odaklanarak Azerbaycan ve Karapapak Türkleri arasındaki bağlantıyı incelemektedir. Orta Asya bölgelerini, önemli şehirleri ve sınırları gösteren farklı tarihi haritalar incelenerek, yıllar boyunca Karapapak kimliğini etkileyen coğrafya ve kültürün ayrıntılı bir görünümü sunulacaktır. Makale, etnik ilişkilerin ve toprak taleplerinin bu bölgeyi nasıl şekillendirdiğini analiz edecek ve bu unsurların ulusal kimlik ve miras hakkındaki güncel tartışmaları nasıl etkilediğini vurgulayacaktır. Ayrıca, özellikle Azerbaycan tarihinin önemli dönemlerinde (Togan, 2001) Karapapak Türklerinin tarihi vatanlarına göç etmelerini ve yerleşmelerini etkileyen sosyo-politik faktörler araştırılacaktır. Bu analizde sosyo-ekonomik koşullar, dış güçlerin rolleri ve kültürel pratiklerin nasıl devam ettiği incelenecektir. Ayrıca, Türk kimliğini temsil eden ulusal semboller ve bayraklar incelenerek, siyasi liderlik ve kültürel etkilerdeki değişimler de dahil olmak üzere, değişim dönemlerinde kültürel kimliğin kalıcı niteliğine dair güçlü bir argüman ortaya konulacaktır. Genel olarak bu çalışma, bölgenin tarihsel anlayışını geliştirmeyi amaçlarken, aynı zamanda Azerbaycan'daki modern Türk kimlikleri hakkında fikir vermekte, çağdaş meseleleri ele alırken ve ulusal kimlikteki rollerini teyit ederken miraslarının karmaşıklığını ve derinliğini vurgulamaktadır (Akiner, 1983).

II. Azerbaycan'ın Tarihsel Bağlamı

Azerbaycan'ın tarihi, Doğu Avrupa ve Batı Asya arasındaki önemli konumuyla şekillenmiş, bu da birçok kültürel ve siyasi etkiye yol açmıştır. Bölge, Pers ve Osmanlı imparatorlukları gibi her biri yerel halk ve siyaset üzerinde güçlü bir etki bırakan çeşitli imparatorluklara tanıklık etmiştir. Buna ek olarak, Karapapak

Türklerinin uzun yıllar boyunca bölgeye gelişi Azerbaycan'ın etnik yapısını değiştirmiş, Türk ve Fars etkilerini kültüründe harmanlamıştır. Bu karışım, gruplar arasındaki ilişkileri etkileyen birçok toprak bölünmesini gösteren 'de bulunanlar gibi tarihi hikayeler ve haritalar aracılığıyla gösterilmektedir. Bu faktörler sadece mevcut kimlik sorunlarını etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda modern Azerbaycan devletini yaratan tarihsel güçleri de vurgulamaktadır (Dumbrill, 2005).

Resim1. Tarihi coğrafi bölgeleri ve yer adlarını gösteren antika harita.

A. Eski çağlarda Azerbaycan'ın coğrafi önemi

Azerbaycan, büyük Hazar Denizi ile yüksek Kafkas Dağları arasında yer almaktadır. Eski zamanlarda, birçok farklı insan arasında ticaret ve kültürel paylaşımaya yardımcı olan önemli bir bölgeydi. Bu konum onu ekonomik açıdan önemli kılmış ve bölgede bulunan çok sayıda eser ve yazıda da görüldüğü üzere çeşitli kültürlerin karışmasına olanak sağlamıştır. Bu eserler Pers, Yunan ve Türk kültürlerinin etkilerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bölge, tarımı destekleyen ve gıda ve zenginlik potansiyelini gören ilk yerleşimcileri ve tüccarları çeken iyi bir iklime ve verimli topraklara sahipti. Ünlü İpek Yolu'nun önemli bir parçası olan Azerbaycan, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayarak antik kültürü şekillendiren fikirler, teknolojiler ve dinler için önemli bir rota haline gelmiştir (Dumbrill, 2005). Bu bilgi ve gelenek paylaşımı, yerel toplumu zenginleştiren bir gelenekler karışımı yaratmıştır. Dolayısıyla, Azerbaycan'ın tarihsel önemi yalnızca kilit ticaret yolları üzerindeki konumundan değil, aynı zamanda eski çağlarda çeşitli imparatorlukların siyasetine dahil olmasından da kaynaklanmaktadır. Bu da Azerbaycan'ı bölgedeki ve ötesindeki uygarlıkların tarihinde önemli bir oyuncu olarak işaret etmektedir. Bu etkileşimlerin etkileri bugün hala yankılanmaktadır.

B. Azerbaycan'ın Türk kimliğinin oluşumundaki rolü

Azerbaycan'ın tarihi ve kültürü, Türk kimliğinin oluşmasında çok önemli olmuş ve basit bir coğrafyanın ötesine geçen bir bağ yaratmıştır. Bu ilişki, hem Azeri hem

de Türk toplumlarının sahip olduğu ortak dil köklerine ve kültürel alışkanlıklara kadar uzanmakta ve tarihlerinin ne kadar yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Türk dili ve folklorunun Azerbaycan edebiyatı ve sözlü hikayeler aracılığıyla yayılması, ortak bir kimlik inşa edilmesinde çok önemli olmuş, sınırları aşan fikir ve hikayelerin paylaşılmasına olanak sağlamıştır. Dahası, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde yaşayan ve Türk mirasına büyük katkılarda bulunan Karapapak Türklerinin önemi de bu karmaşık ilişkiyi vurgulamaktadır. Gelenekleri, dansları ve festivalleri, kültürel unsurların uzun yıllar boyunca nasıl harmanlandığını göstererek daha derin bir birliktelik sergilemektedir. Azerbaycan'ı kültürel bir köprü olarak görmek, Türk kimliğinin sabit değil, etnik gruplar arasındaki etkileşimlerden ve tarihsel göçlerden etkilenen değişken bir kavram olduğu fikrini desteklemektedir. Bu durum, her iki toplumun da değer verdiği girift halı desenleri ve geleneksel müzik formlarında görülen kültürel alışverişlerle kendini göstermektedir (Olson et. al., 1994). Dolayısıyla Azerbaycan sadece bir yer olarak değil, daha geniş Orta Asya bağlamında Türk kimliğinin önemli bir parçası olarak görülmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, bu uluslar arasında gelişen tarihi ve güncel bağların nasıl değişmeye devam ettiği görülebilir ve bu da yeni bir dünyaya uyum sağlarken Azerbaycan kökenlerine saygı duyan daha zengin bir Türk kimliği anlayışına yol açar (Fox, 2016).

Resim2. Karapapak (Terekeme) Tarihi Grup Fotoğrafi

C. Azerbaycan ve komşu bölgeler arasındaki tarihsel etkileşimler

Azerbaycan uzun zamandır farklı medeniyetler için önemli bir buluşma noktası olmuş ve Türkiye, İran ve Kafkasya gibi yakın bölgelerle aktif alışverişlere yol açmıştır. Bu karmaşık etkileşim sadece ticaretle değil aynı zamanda kültürel, dilsel ve siyasi alanlarda da kendini göstermiştir. Azerbaycan'ın konumu ona stratejik bir önem kazandırmış, Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan ticaret yollarına olanak sağlamış ve bu da alışverişi teşvik etmiştir (Barthold, 1968). Örneğin, Karapapak Türklerinin Azerbaycan'a göçü, Azerbaycan ve komşuları arasındaki güçlü bağları göstermektedir. Bu gruplar sadece çiftçilik yaparak yerel ekonomiye yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda bölgesel güçlerin değişen sadakatleri arasında konumlarını güçlendirmek için askeri ortaklıklar da kurmuşlardır. Dahası, İslam kültürünün etkisi Azerbaycan'da bulunan mimari ve çeşitli dini uygulamalarda görülmekte ve ülkenin kültürel yayılmada nasıl kilit bir rol oynadığını göstermektedir. Bu alışveriş, halkın kimliklerini şekillendiren ve kültürlerini zenginleştiren bir gelenekler karışımı yaratmıştır (Dumbrill, 2005). Uzun yıllar boyunca Azerbaycan ve komşuları arasında süregelen etkileşimler tarihi manzarayı değiştirmiş ve bölgedeki devletler arasındaki mevcut siyasi dinamikleri ve ilişkileri etkilemiştir. Dolayısıyla, bu çeşitli etkileşimler Azerbaycan ve yakın bölgelerinin tarihi hikayesinde önemli bir rol oynamış ve Güney Kafkasya ilişkileri anlatısında merkezi bir merkez olarak önemini vurgulamıştır (Kazemzadeh, 1951).

III. Karapapak Türkleri: Kökenleri ve Göçleri

Karapapak Türklerinin hareketi, Orta Asya bozkırları boyunca, özellikle Altay Dağları yakınlarındaki Türk yurtlarından yapılan tarihi göçlerle yakından bağlantılıdır. Başlangıçları, onları daha geniş Türk halkları arasında önemli bir grup haline getiren farklı kültürel ve etnik etkilerin bir karışımını göstermektedir. Dil ve antropolojiden elde edilen kanıtlar, göç modellerinin yalnızca çevresel faktörler tarafından değil, aynı zamanda bölgelerinde ve çevrelerinde meydana gelen sosyal ve politik değişiklikler tarafından da şekillendirildiğini göstermektedir. Bu değişiklikler, geçtikleri yerleri etkileyen iklim değişikliklerinin yanı sıra imparatorlukların yükselişi ve bölgesel hedeflerden kaynaklanan çatışmalarla da ilgilidir. Karapapak Türkleri Güney Kafkasya'ya, özellikle de bugün Azerbaycan'ın Büyük Borçalı bölgesine yerleştiklerinde, diğer Türk gruplarından farklı, yeni yurtlarını yansıtan uygulama, gelenek ve dil unsurlarını içeren benzersiz bir kültürel kimlik geliştirdiler (Karapapak, 2021). Bu benzersiz kimlik, kendi miraslarından ve kültürel zenginliklerine katkıda bulunan komşu etnik gruplarla etkileşimlerinden geliyordu. Osmanlı kayıtları ve yerel tarihler gibi tarihi harita ve belgelere bakmak, özellikle yaşadıkları bölgeleri ve göçleri sırasında gerçekleşen kültürel alışverişleri vurgulayarak, yerleşimleri ve hareketleri hakkında önemli

bilgiler sunmaktadır. Bu belgeler, Karapapak Türklerinin yaşadıkları çevrenin zorluklarını ve o dönemin sosyal etkileşimlerini nasıl yönettiklerini anlamak için temel kaynaklardır (Richard J. Dumbrill, 2005).

Resim3. Orta Asya'nın Tarihi Coğrafi Haritası

A. Karapapak Türklerinin tarihsel kökenleri

Karapapak Türklerinin başlangıcı, Güney Kafkasya'daki Türk hareketlerinin ve kültürel kimliklerin oluşumunun daha geniş öyküsüyle yakından bağlantılıdır. Tarihi belgeler, bu Türklerin Orta Asya'dan bugünkü Azerbaycan'a, temel olarak siyasi sorunlar, iklim değişiklikleri ve hayvanları için iyi otlak arayışı nedeniyle geldiklerini göstermektedir. Bu göç, sadece yer değiştirmenin ötesinde, sosyal yapıları değiştiren önemli bir deneyim olmuştur. Yerel halk ile gelen Türk boyları arasındaki etkileşimler, özellikle dillerde ve zaman içinde süregelen dini uygulamalarda görülen zengin bir kültür karışımıyla sonuçlanmıştır (TDV, 2020). Bu karışım, Karapapakların bir yandan Türk geleneklerine bağlı kalırken bir yandan da çevredeki etnik gruplardan gelen etkilere uyum sağlamalarında açıkça görülmektedir. Farklı gelenek ve inançların birleşimi, benzersiz kültürel kimliklerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Buna ek olarak, Tarekameh gibi bölgeleri gösteren 20. yüzyıl başlarına ait bir harita, farklı bir etnik grup olarak büyümelerini etkileyen çeşitli bölgeleri vurgulayarak yerleşim düzenleri hakkında önemli coğrafi bilgiler vermektedir. Bu coğrafi faktör, bazı bölgelerdeki toprak ve kaynakların yaşam tarzlarını ve sosyal yapılarını nasıl etkilediğini göstermektedir. Özetle, Karapapak Türklerinin tarihsel geçmişi, Azerbaycan'ın çeşitli kültürel manzarasındaki miraslarını tanımlayan göç, kimlik ve kültürel değişim arasındaki karmaşık bağlantıları göstermekte ve tarih boyunca benzersiz miraslarını nasıl korumayı başardıklarını ortaya koymaktadır (Dumbrill, 2005).

B. Büyük Borçalı'da göç modelleri ve yerleşim

Büyük Borçalı'daki göç modellerini ve yerleşimleri anlamak için bu bölgeyi etkileyen sosyo-politik meselelere bakmamız gerekir. Karapapak Türklerinin gelişi, Büyük Borçalı'nın nüfusunun değişmesinde büyük bir rol oynamıştır, özellikle de asıl yurtlarındaki kaos zamanlarında. Bu göç, zorunlu yer değiştirmelerin yanı sıra insanların güvenlik ve çiftçilik şansı aramak için yer değiştirmeyi seçmeleri nedeniyle de gerçekleşmiştir. Bu gruplar yerleştikçe, yerel ekonomiyi değiştiren tarım yöntemleri yarattılar ve toprakla bağlantılı farklı bir kültürel kimlik geliştirdiler. 'de gösterildiği gibi tarihi haritalar kullanılarak, yerleşilen alanlar ve yerleşimcilerle çevreleri arasındaki bağlantıları vurgulayan yerleşim modelleri görülebilir ve bu da coğrafi faktörlerin Büyük Borçalı'daki göç eğilimlerinde kilit rol oynadığını gösterir (Richard J. Dumbrill, 2005).

Yıl	Nüfus	Migration_Rate	Yerleşilen_Alanlar
2000	150000	5.5	Borchali, Tsalka
2005	160000	6	Borchali, Tsalka
2010	170000	4.5	Borchali, Tsalka
2015	180000	4	Borchali, Tsalka
2020	185000	3	Borchali, Tsalka

Büyük Borçalı'da Göç Örüntüleri ve Yerleşim

C. Karapapak Türkleri üzerinde çevre topluluklardan gelen kültürel etkiler

Karapapak Türkleri, kültürlerini büyük ölçüde etkileyen ve bölgedeki farklı etnik grupların bir karışımını gösteren yakın topluluklarla etkileşim içindedir. Kafkasya ve Orta Asya arasındaki tarihi hareketler ve ticaret yolları sadece ekonomik ticarete değil aynı zamanda kültürel karışıma da olanak sağlamıştır (Golden, 1992). Civardaki toplulukların yerel adetleri, dilleri ve gelenekleri Karapapak kültürüne karışmış ve bugün onları diğerlerinden ayıran benzersiz uygulamalara yol açmıştır. Yemek gelenekleri ve halk müziği gibi unsurlar, Azeri, Fars ve Türk unsurlarının bir kombinasyonunu içeren bu karma kimliği vurgulamakta ve bazı enstrümanlar ve melodiler kademeli olarak dahil edilmektedir. Karapapak halkının resimlerinde de görüldüğü gibi geleneksel kıyafetler bu kültürel karışımları vurgulamakta ve topluluk bağlarını güçlendirmektedir (Dumbrill, 2005). Sonuç olarak, Karapapak Türklerinin kültürel manzarası, zaman içinde kimliklerini etkileyen canlı alışverişleri yansıtmaktadır.

Topluluk	Etki	Kaynak
Azerbaycan	Dil ve Edebiyat Hakları	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi
Türkiye	Türk lehçeleri ve halk gelenekleri	Türk Kültürü ve Tarihi Enstitüsü
İran	İran sanatı ve şiiri	İran Kültürel Miras Organizasyonu
Gürcistan	Gürcü müziği ve dansı	Gürcistan Ulusal Folklor Merkezi
Rusya	Rus edebiyatı ve modernitenin etkisi	Rusya Bilimler Akademisi
Ermenistan	Ermeni mutfağı ve festivalleri	Ermenistan Ulusal İstatistik Servisi

Karapapak Türkleri Üzerindeki Kültürel Etkiler

IV. Karapapak Türklerinin Kültürel Katkıları

Karapapak Türkleri, Azerbaycan tarihinin daha geniş hikayesiyle güçlü bir şekilde bağlantı kuran önemli kültürel paylaşımlar sağlamıştır. Destansı şiirler, halk hikayeleri ve hikaye anlatıcılığı gibi derin sözlü gelenekleri, tarihi ve topluluk anılarını canlı tutmanın temel yolları olarak işlev görmektedir ve karışık bir kültürel geçmişte güç, cesaret ve birliktelik temalarını etkili bir şekilde göstermektedir. Bu gelenekler hem eğlendiriyor hem de gençlere nereden geldiklerini öğretirken önemli derslerin ve değerlerin zaman içinde aktarılmasını sağlıyor. Ayrıca, Türkçe, Farsça ve Arapça'dan oluşan özel dil karışımları, bölgedeki farklı kültürel grupların tarihte nasıl birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu karmaşık karışım sadece Azerbaycan diline katkıda bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda Karapapak topluluğu içindeki etnik kimliklerin anlaşılmasını büyük ölçüde geliştiriyor, aidiyet, süreklilik ve kültürel tarihleriyle gurur duyma hissi yaratıyor. Ayrıca, Karapapak Türklerinin geleneksel el sanatlarında, kumaşlarında ve canlı müziklerinde görülen sanatsal faaliyetleri, özgün kimliklerini yansıtmakta ve Azerbaycan'ın kültürel canlılığına büyük katkı sağlamaktadır. Bu yaratıcı çabalar genellikle doğaya, ruha ve topluma duydukları güçlü sevgiyi gösteren semboller ve anlamlar içerir. Karapapak Türkleri, özel dans ve sanat stilleri de dahil olmak üzere bu farklı kültürel ifadeler aracılığıyla anavatanlarının kültürel manzarası üzerinde kalıcı bir etki bırakmış, sadece kendi yakın topluluklarını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ın genel kültürel zenginliğine de katkıda bulunmuşlardır (Dumbrill, 2005).

A. Karapapak Türklerinin dili ve edebiyatı

Karapapak Türk dili ve edebiyatının karmaşık yapısı, yerel hikâyelere ve toplumsal meselelere dayanan derin bir kültürel tarihi göstermektedir. Azerbaycan

Türkleriyle akraba olan Karapapak Türkleri, ağırlıklı olarak Azerice ve Farsçadan etkilenen farklı Türk dillerini karıştırarak dillerini farklı tutmuşlardır. Bu etki, destansı şiirler ve hikâyeler içeren geleneksel sözlü edebiyatlarında açıkça görülmektedir. Bu hikayeler sadece kültürel değerleri yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda dış baskılara ve zorluklara rağmen topluluğun ortak anılarını ve kimliğini canlı tutmaya yardımcı oluyor. Bu edebi geleneğin önemli bir parçası, Karapapak Türklerinin değişen siyasi ve sosyal dünyada deneyimlerini ve umutlarını ifade etmelerine olanak tanıyan dilin esnekliğidir. Bu toplulukta dil ve edebiyat arasındaki ilişki, onların gücünü ve süregelen varlığını vurgulamakta ve Büyük Borçalı'nın tarihi ortamında Türk kimliğinin daha büyük hikayelerine ışık tutmaktadır (Dumbrill, 2005).

Bölge	Dil_Konuşmacıları	Literary_Works_Count
Azerbaycan	800,000	200
Türkiye	350,000	150
Gürcistan	150,000	75
İran	100,000	50

Karapapak Türkleri Dil ve Edebiyat İstatistikleri

B. Karapapak toplumunun geleneksel adetleri ve uygulamaları

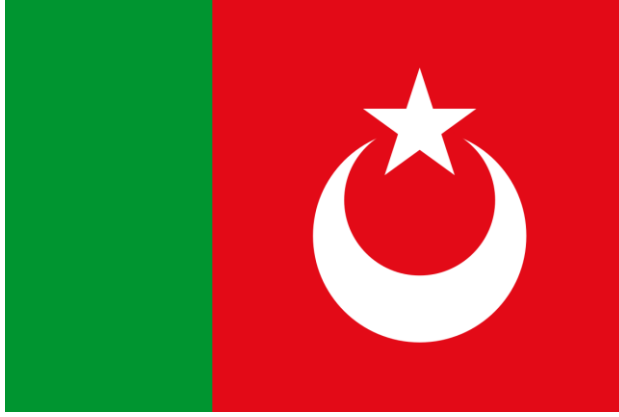
Karapapak toplumu zengin bir kültürel mirasa sahiptir ve geleneksel adetleri, uzun yıllar süren ve günlük yaşamlarına entegre olan Türk ve yerel etkilerin bir karışımını göstermektedir. Bu geleneklerin temelini düğün, doğum ve dini bayramlar gibi önemli yaşam olayları oluşturmaktadır. Bu zamanlarda, büyük ritüeller ve topluluk toplantıları üyeler arasında güçlü bir birlik ve kimlik duygusu yaratır. Aileler bu özel törenlere katılmak için bir araya gelir ve bu anların anlamını ve sevincini kutlar. Erkeklerin kürk şapkaları ve işlemeli ceketleri gibi geleneksel kıyafetler, kültürel gururu göstermenin yanı sıra, ataları ve miraslarıyla olan bağlarını vurgulayarak Türk tarihleriyle görsel bir bağlantı görevi görür. Her bir giyim eşyası genellikle elle yapılı ve geçmişlerine ve inançlarına dair hikayeler aktaran ayrıntılı tasarımlar içerir. Ayrıca, hikaye anlatıcılığı ve destansı şiir gibi sözlü gelenekler, tarihlerini ve değerlerini canlı tutmak için hayati önem taşır ve bilginin bir nesilden diğerine geçmesini sağlar. Yaşlılar, kimliklerini tanımlayan ve topluluk bağlarını güçlendiren cesaret, bilgelik ve tarihi olayların hikayelerini paylaşırlar (Dumbrill, 2005). Bu gelenekler birlikte, Karapapakların bölgedeki değişen sosyal ve siyasi koşullara rağmen kültürel özgünlüklerini koruma kararlılığını vurgulayarak gelecek nesillerin zengin miraslarıyla bağlantı kurabilmelerini sağlamaktadır. Bu uygulamaların kalıcı niteliği yalnızca topluluğun kimliğini güçlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda bölgenin genel kültürel çeşitliliğine de katkıda bulunuyor (Memmedli, 2020).

C. Karapapak kültürünün Azerbaycan toplumu üzerindeki etkisi

Azerbaycan toplumunda, büyük ölçüde Karapapak Türklerinin gelenekleri tarafından şekillendirilen karmaşık bir kültürel değişim karışımı mevcuttur. Bu etnik grup, Azerbaycan kimliğinin tarımsal, dilsel ve sanatsal yönlerinde önemli bir rol oynayan farklı gelenekleri ve sosyal alışkanlıklarıyla tanınmaktadır. Örneğin, geleneksel müzik ve dansın Azerbaycan kültüründeki rolü, yerel ezgileri kültürel geçmişlerini tanımlayan benzersiz ritimlerle birleştiren Karapapak etkilerinden gelmektedir. Buna ek olarak, belirli baharatlar ve pişirme stilleri de dahil olmak üzere Karapapak yemek gelenekleri, Azerbaycan mutfağını geliştirmiş ve ortak yemekler aracılığıyla bir birliklilik duygusu yaratmıştır. Bu kültürel özelliklerin gözle görülür şekilde harmanlanması, Karapapak Türklerinin sadece tarihi bir referans değil, Azerbaycan'ın bugünkü kültürel ortamının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir (Dumbrill, 2005). Dolayısıyla, onların etkisi bu bölgede etnisite ve ulusal kimlik arasındaki karmaşık ilişkinin daha iyi anlaşılmasını teşvik etmektedir.

V. Sonuç

Özetle, Azerbaycan ve Karapapak Türklerinin karmaşık tarihi, bölgenin kültürünü ve etnik gerçekliğini şekillendirmede ne kadar önemli olduklarını vurgulamaktadır. Bu çalışma, Karapapak Türklerinin, Büyük Borçalı'nın eski Türk yurduyla ilgili kimlik yaratımının daha büyük etkilerini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Hem Azerbaycan'ın hem de Karapapak Türklerinin kültürel tarihiyle yakından bağlantılı tarihi belgelere ve haritalara bakarak, birbirleriyle bağlantılı geçmişlerinin sadece toprak anlaşmazlıklarından değil, aynı zamanda dış güçlere yanıt olarak sürekli bir kimlik ayarlamasından oluştuğunu görüyoruz (Bennigsen ve Broxup, 1983). Nihayetinde, bu değişen ilişkiyi kavramak, Karapapak Türklerinin günümüz Azerbaycan'ının sosyal ve siyasi yapısı üzerindeki kalıcı etkisini göstererek, bu tür tarihsel etkileşimlerden kaynaklanan birçok kimliği anlamamıza yardımcı olur (Dumbrill, 2005). Dolayısıyla, Karapapak Türklerinin deneyimi, bölgede devam eden ulusal kimlik ve miras tartışmasında önemli bir unsurdur.

Resim5. Yeşil ve kırmızı zemin üzerine hilal ve yıldız içeren bayrak tasarımı.

A. Azerbaycan ve Karapapak Türklerine ilişkin temel bulguların özeti

Azerbaycan ve Karapapak Türkleri arasındaki bağa derinlemesine bir bakış, etnik grupların karışımı ve zengin tarihi ile bilinen Büyük Borçalı bölgesindeki Türk kimliğini açıklamaya yardımcı olan farklı kültürel ve tarihi unsurları göstermektedir. Azerbaycan'da önemli bir etnik grup olan Karapapak Türkleri, ülkenin sosyo-politik sahnesindeki özel rollerini vurgulayan zengin bir geleneğe sahiptir. Önemli bulgular, tarihi göç yollarını, diğer Türk gruplarıyla bağlantılarını ve jeopolitik değişimlerin kültürel korunmalarını nasıl etkilediğini vurgulamakta ve bu unsurların kimliklerini oluşturmak için nasıl bir araya geldiğini göstermektedir. Özellikle, Karapapak Türkleri ile ilgili sınırları ve simge yapıları özetleyen tarihi haritalar gibi görseller, coğrafi ilgilerinin ve yerleşim tarihlerinin anlaşılmasını artırarak bölgedeki uzun süreli varlıklarının takdir edilmesini teşvik eden yararlı bir bağlam sağlamaktadır. Buna ek olarak, Karapapak topluluğu içindeki mevcut kimlik müzakere süreçlerinin incelenmesi, geleneklerini ve uygulamalarını sürdürmek için kimliklerini savunmanın çok önemli olduğu, hızla gelişen bir siyasi ortamda kültürel miraslarını korumakta karşılaştıkları zorlukları ortaya koymaktadır (Dumbrill, 2005). Süregelen bu zorluk sadece Karapapak Türkleri için değil, aynı zamanda Azerbaycan'daki etnik çeşitlilik ve kültürel koruma konusundaki daha geniş tartışmalar için de hayati önem taşımakta ve bugün Azerbaycan toplumunun genel çerçevesini şekillendiren karmaşık hikayeleri tanıma ve takdir etme ihtiyacını vurgulamaktadır.

B. Büyük Borçalı'nın Türk mirası bağlamındaki önemi

Büyük Borçalı kültürel alanı, Türk mirasının daha geniş çerçevesi içinde Karapapak Türklerinin tarihsel ve modern kimliğini anlamak açısından önemlidir. Doğal güzellikleri ve tarihi önemiyle bilinen bu bölge, çeşitli etnik gruplar arasında

bir etkileşim alanı olmuş, geleneklerin ve kültürel uygulamaların bir karışımını yaratmıştır. Bu etkileşimin önemli bir parçası, Borçalı'da yaşamış olan ve Türk mirasına güçlü bir şekilde bağlı olan benzersiz bir Karapapak kimliğinin şekillenmesine yardımcı olan farklı kabilelerin tarihidir. Ayrıca, Büyük Borçalı'nın konumu fikirlerin ve hareketlerin yayılmasına olanak sağlayarak Karapapak Türklerinin dış etkilere rağmen kültürlerini canlı tutmalarına yardımcı olmuştur. Bu durum, Borçalı'nın sadece fiziksel bir yer değil, Kafkasya bölgesinde devam eden Türk kimliği ve mirası hikâyesinde çok önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (Jespersen, 2020).

C. Konuyla ilgili gelecekteki araştırma yönelimleri ve Türk tarihini anlamaya yönelik çıkarımları

Gelecekteki araştırmalar, Karapapak Türkleri ile genel Türk tarihi arasındaki bağlantının, özellikle de Türk göçleri ve kültürel etkileşimlerin detaylı bir şekilde incelenmesine odaklanmalıdır. Karapapak Türklerinin tarihi haritalarda gösterilen sosyal ve siyasi yönlerinin araştırılması, zaman içinde bölgesel kimliklere ve sınır tanımlarına yaptıkları katkıların netleştirilmesine yardımcı olabilir. Haritaları, tekstil ürünleri ve aletler gibi farklı geleneklerini sergileyen eserlerle birlikte analiz etmek, Karapapak kimliğinin nasıl değiştiği ve bölgedeki günümüz sosyal ve siyasi meseleleriyle ilgisi hakkında önemli bilgiler verebilir. Tarihsel hikâyelerinin değeri, Türki gruplar arasındaki güç değişimlerine bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca, antropoloji ve dil çalışmalarından yöntemler kullanmak, Türk bağlamında etnik kimliğin karmaşıklığını ortaya çıkarabilir ve Karapapak Türkleri arasında dil, kültür ve kimlik arasındaki ilişkinin daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir (Hacılar, 2005). Gelecekte yapılacak çalışmalar, kültürel semboller ve bayrak resimleri gibi görsel malzemelerden elde edilen bulguları birleştirerek Karapapak Türkleri hakkındaki bilgileri geliştirecek ve aynı zamanda genel olarak Türk tarihinin anlaşılmasını derinleştirecektir. Bu tür kapsamlı araştırmalar, modern Türkiye'yi etkileyen çeşitli tarihsel deneyimlerin daha iyi anlaşılmasını teşvik edebilir ve akademisyenleri basit anlatıları sorgulayan ve Türk etnisitesinin karmaşıklığını kucaklayan bağlantılı bir tarihi keşfetmeye sevk edebilir.

Karapapak Türklerinin tarihi ve kültürel mirası, Azerbaycan'ın kimliğinin ve Güney Kafkasya'daki rolünün karmaşıklığını anlamak için hayati bir unsurdur. Onların göçleri ve Büyük Borçalı bölgesine yerleşmeleri, yüzyıllar boyunca bölgeyi şekillendiren coğrafya, kültür ve siyaset arasındaki derin bağlantıları göstermektedir. Dış baskılara ve önemli sosyo-politik değişimlere rağmen Karapapak Türkleri özgün kimliklerini korumuş ve Azerbaycan'ın dilsel, sanatsal ve kültürel manzarasına önemli katkılarda bulunmuşlardır (Vahabzade, 1982). Bu

Çalışma, Büyük Borçalı'nın sadece coğrafi bir alan olarak değil, aynı zamanda Türk mirası için kültürel ve tarihi bir bağlantı noktası olarak öneminin altını çizmektedir. Karapapak Türkleri ile komşu topluluklar arasındaki karmaşık ilişkileri inceleyen bu çalışma, değişen tarihsel dinamikler karşısında kültürel geleneklerin dayanıklılığını vurgulamaktadır. İleriye dönük olarak, Karapapak Türklerinin mirasının araştırılmaya devam edilmesi, Türk ve Güney Kafkasya tarihindeki daha geniş g, kimlik ve kültürel entegrasyon anlatıları hakkında değerli bilgiler sunacaktır.

Referanslar:

- Aliev, İ. İ. (2009). *Azərbaycan Etnopedagojisi*. Bakü: Elm və Təhsil Yay.
- Akiner, S. (1983). *Islamic Peoples of the Soviet Union*. London: Routledge.
- Barthold, W. (1968). *An Historical Geography of Iran*. Princeton: Princeton University Press.
- Bennigsen, A., & Broxup, M. (1983). *The Islamic Threat to the Soviet State*. London: Croom Helm.
- Dumbrill, R. J. (2005). *The archaeomusicology of the ancient Near East*. Trafford Publishing.
- Efendiev, P. Ş. (1992). *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*. Bakü: Maarif Yay.
- Fox, J. (2016). *The unfree exercise of religion*. Cambridge University Press.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Hacılar, V. A. (2005). *Gürcistan'da Türk Halk Edebiyatı Ananeleri*. Bakü: Seda Yay.
- Jespersen, O. (2020). *Negation in English and other languages*. Trafford Publishing.
- Karapapakh, G. (2021). Karapapakhs of the South Caucasus: Historical and Cultural Perspectives. *Journal of Turkic Studies*, 12(3), 245–261.
- Kazemzadeh, F. (1951). *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. New York: Philosophical Library.
- Memmedli, G. G. (2020). Gürcistan'da Azərbaycan Türklerinin Etnopedagojisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 48, 410–422.
- Olson, J., Pappas, L., & Pappas, N. (1994). *Ethnohistorical Dictionary of the Russian and Soviet Empires*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Togan, Z. V. (2001). *The Origins of the Kazakh People: Historical Roots of the Turkic Tribes*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vahabzade, B. M. (1982). *Vatan Ocağının Isısı*. Bakü: Gençlik Yay.

7. Bölüm

Türkiye'de Dijital Bankacılık ve Fintech Ekosisteminin Gelişimi: Açık Bankacılık ve Servis Modeli Bankacılığı Üzerine Bir İnceleme

Fatih AKBAŞ¹

¹Dr. Öğretim Üyesi, Ordu Üniversitesi, İkizce MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID : 0000-0003-2474-8913

Giriş

Bankalar, şubeler aracılığıyla ürün ve hizmet sunumu yaparken, teknolojik gelişmeleri hem iş süreçlerinde hem de hizmet ve ürünlerin geliştirilmesinde etkin bir şekilde kullanmışlardır. Örneğin, otomatik para çekme makineleri (ATM) ve banka kartları, bankacılık hizmetleri ile teknolojinin ilk entegrasyon örneklerindedir. Günümüzde ise bankalar, ürün ve hizmetlerini şubelere bağımlı olmadan sunmaktadır. Doğrudan bankacılık hizmeti olarak adlandırılan bu hizmet modeli, internet ve akıllı telefonlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

COVID-19 pandemisi sonrası finans sektöründe dijitalleşme süreci hızlanmış ve bankalar, teknolojik gelişmeleri hem maliyetlerin düşürülmesi hem de iş süreçleri ile hizmet sunumlarının hızlandırılması amacıyla kullanmışlardır (Shcherbina, 2019:988). Bankacılık hizmetlerinin şubeye gerek kalmadan yapılabilmesinde finans sektöründeki teknolojik ilerlemelerin etkisi büyüktür. Müşteriler, yalnızca akıllı telefonlarını kullanarak bankalarda hesap açabilir, kredi kullanabilir ve çeşitli bankacılık ürün ve hizmetlerinden yararlanabilirler.

Bu çalışma, Türk bankacılık sektörünün dijitalleşme sürecini ve gelişmelerini tarihsel bir çerçevede inceleyerek mevcut durumu ve geleceğe yönelik beklentileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Finansal Dijitalleşmeyi Hızlandıran Teknolojik Gelişmeler

Dünyada yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, tüm sektörlerde etkili olmuştur. Özellikle finans sektöründe, finansal teknoloji şirketleri finansal ürünlerin dijitalleşme hızını artırmıştır. Finans sektörünün dijitalleşmesine katkı sağlayan bazı teknolojik gelişmeler ve sektördeki uygulamalarına yönelik örnekler aşağıda sunulmaktadır.

P2P (peer to peer) kullanılarak bireylerin herhangi bir finansal kuruluşa ihtiyaç duymadan ödeme işlemlerini gerçekleştirmelerini sağlayan teknoloji, önemli gelişmelerden biridir (TOKEN Finansal Teknolojiler, 2023). İlk dönemlerde bu teknoloji bankalar tarafından kullanılmasa da ilerleyen dönemlerde geliştirilen P2P uygulamalarıyla müşterilerin hızlı ve güvenli finansal işlemler gerçekleştirmeleri sağlanmıştır. Örneğin Google Pay, kredi kartı veya banka kartlarına entegre olarak banka müşterilerinin hesaplarından diğer kullanıcılara para aktarmalarını sağlayan bir uygulamadır.

Blockchain teknolojisi, bankalar tarafından kullanılan bir diğer teknolojik adaptasyondur. İlk kez dijital belgelerin güvenliğinin artırılması amacıyla kullanılan bu teknoloji, ilerleyen dönemlerde ilk kripto paranın oluşturulmasında kullanılmıştır. Günümüzde bankalar, bu teknolojiyi akıllı sözleşmeler, dijital kimlik doğrulaması, uluslararası para transferleri ve finansal işlemlerin güvenli bir şekilde kaydedilmesi gibi alanlarda kullanmaktadır.

API (Application Programming Interface-Uygulama Program Arayüzleri) başlangıçta bilgisayarlar arasında veri paylaşımı ve entegrasyonunda kullanılmaktayken, 2000'li yılların başlarından itibaren bankalar sistemlerini ve diğer uygulamaları birbirine bağlamak amacıyla API kullanmaya başlamışlardır. Avrupa Birliği, Payment Services Directive 2 (PSD2) ile 2018 yılına kadar üye ülkelerden bu direktiflere uyum sağlamalarını zorunlu hale getirmiştir (Şahin ve Cantürk, 2020:154). Yönetmelik, büyük ölçüde güvenlik ve şeffaflık amacı gütmektedir. Avrupa Birliği, daha güçlü güvenlik ve şeffaflık gereksinimleri ortaya koyan PSD3 direktifini 2025 yılında yürürlüğe girmesi amacıyla yayınlamıştır. Düzenleme, genel olarak Avrupa Birliği ülkelerinde ödeme işlemlerinde güvenlik ve şeffaflığın artırılmasına yöneliktir.

Bankalara ihtiyaç duymadan finansal işlemlerin yapılmasına imkân tanıyan bir başka yenilik ise DeFi (Decentralized Finance) olarak adlandırılan, finansal işlemleri merkezi bir otorite olmadan gerçekleştiren finansal bir ekosistemdir. İlk uygulaması MakerDAO projesidir. Bu proje kapsamında DeFi potansiyeli ve uygulamasının nasıl olacağı ortaya konmuştur. DeFi platformları, kripto paralar, dijital cüzdan uygulamaları ve akıllı sözleşmeler gibi teknolojiler, merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan finansal işlemlerin yapılmasını sağlamaktadır. Bu durum, geleneksel bankalara olan ihtiyacı azaltacaktır. Bankaların iş yapma biçimlerinin ve sundukları hizmetlerin yeniden şekillenmesi, diğer bir deyişle dijitalleşmesi, bankaların hem güçlü bir rakip hem de farklı boyutlarda yetenekler kazanmasını sağlayacaktır (Körpe, 2021:120).

Bankacılık, dijital dönüşümden en çok etkilenen sektörlerden biridir (António Porfirio, Augusto Felício ve Carrilho, 2024:1). Bu dönüşüm, bankaların daha dinamik, yenilikçi ve müşteri odaklı hale gelmelerini sağlar. Dijitalleşme süreci, bankaların güçlü bir rakip olmasını ve yeni yetenekler kazanmasını mümkün kılacaktır.

Türkiye’de Dijital Bankacılık Faaliyetleri

Bankalar müşterileriyle elektronik ortamda sözleşme kurabilmelerine yönelik yönetmeliğin Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından 1 Mayıs 2021 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, bankalara uzaktan müşteri ediniminin yolu açılmıştır. BDDK, Aralık 2021'de yaptığı basın açıklamasında, şubesiz bankacılık modelinin altyapısının kurulmasına yönelik ilk adımların atılacağını belirtmiştir. Açıklamada, dijital bankaların ve servis modeli bankacılığının kuruluş ve faaliyet izinleriyle ilgili düzenleme yapma yetkisi, bu yetkiler kapsamında dijital bankaların ve servis modeli bankaların faaliyetlerini denetleme, risk yönetimi politikaları oluşturma ve güvenlik standartlarını

belirleme görevlerinin BDDK'ya ait olduğu ifade edilmiştir (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2021).

Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik , dijital bankaların ve servis modeli bankacılığının düzenli ve güvenli bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamayı amaçlayarak 1 Ocak 2022 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik, dijital bankayı "*Bankacılık hizmetlerini fiziksel şubeler yerine elektronik bankacılık hizmetleri dağıtım kanalları aracılığıyla sunan kredi kuruluşu*", servis modeli bankacılığını ise "*Arayüz sağlayıcıların sundukları arayüz yoluyla, müşterilerin servis bankalarının sistemleriyle doğrudan açık bankacılık servisleri aracılığıyla bağlantı kurarak servis bankası üzerinden bankacılık işlemlerini gerçekleştirebildikleri hizmet modeli*" şeklinde tanımlamıştır. Arayüz sağlayıcılar ise "Mobil uygulaması ya da internet tarayıcısı temelli arayüz üzerinden, servis bankasının sunduğu bankacılık hizmetlerine bankanın açık bankacılık servisleri yoluyla ulaşarak, müşterilerinin bankacılık işlemlerini gerçekleştirmesine imkân sağlayan sermaye şirketi şeklinde kurulmuş işletmeler" olarak tanımlanmıştır. Yönetmelikte, bankaların arayüz sağlayıcısı olmasına izin verilmezken, dijital bankalar mevduat ya da katılım bankası olarak kredi kuruluşu şeklinde faaliyet gösterebileceklerdir. Dijital bankaların müşterileri finansal tüketiciler ve KOBİ'ler olarak sınırlandırılmıştır. Bu bankalara genel müdürlük ve bağlı hizmet birimleri dışında fiziksel şube açmalarına izin verilmemiştir. Müşteri şikayetleriyle sınırlı kalmak şartıyla en az bir büro açabilmektedirler. Faaliyet izni alabilmeleri için ödenmiş sermayelerinin en az 1 milyar Türk lirası olması gerekmektedir. Servis modeli bankacılığında arayüz sağlayıcılar, API uygulamaları aracılığıyla banka sistemlerine entegre olarak müşterilerine bankacılık işlemlerini gerçekleştirme hizmeti vermektedir. Yönetmelik, fiziksel şubeler aracılığıyla faaliyet izni alan bankaların ayrıca başvuruya gerek kalmadan kısmen ya da tamamen elektronik bankacılık hizmeti sunabilmelerine imkân tanımaktadır (T.C. Resmi Gazete, 2021).

6493 sayılı kanun, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına (TCMB) elektronik ödeme faaliyetlerini düzenleme ve denetleme yetkisini vermiştir. Kanun, ödeme işlemlerinin etkin, hızlı ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Banka ve finansal kurumların elektronik ödeme sistemlerine ilişkin faaliyetlerini denetleme yetkisi ise BDDK'ya aittir. Sistemin etkin ve uyumlu çalışmasında yer alan diğer kurumlar şunlardır: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK), ödeme sistemlerinin güvenlik ve verimliliğinden sorumludur; MASAK (Mali Suçları Araştırma Kurulu), terör finansmanı ve kara para aklanmasının engellenmesinden sorumludur; TÖDEB (Türkiye Ödeme ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği), ödeme ve elektronik para hizmeti sunan firmaların faaliyetlerini düzenleyen ve

temsil eden kurumdur. Dijital bankacılık uygulamaları, bu düzenlemeler sayesinde güvenli ve etkin bir biçimde çalışmaktadır.

Elektronik olarak saklanabilen ve ödeme işlemlerinde kullanılan fonlar, elektronik para olarak adlandırılmaktadır. Elektronik para kuruluşları, elektronik para ihraç eder ve ödeme hizmeti sunarlar. Kuruluşlar, müşteri tarafından yatırılan parayı elektronik ortamda saklayarak ödeme hizmetlerinde kullanılabilir hale getirir. Bu elektronik paralar, müşteriler tarafından fatura ödemeleri, havale gibi çeşitli ödeme işlemlerinde kullanılabilir. Elektronik para kuruluşları, yasal düzenlemelere uygun kurdukları teknolojik altyapılar aracılığıyla bu ödeme sistemini güvenli bir şekilde işletmektedirler(Türkiye Ödeme ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği, 2023). Türkiye’de yaygın olarak kullanılan elektronik para kuruluşlarına Papara ve Paycell örnek gösterilebilir. Bu iki kuruluş, ödeme ve elektronik para hizmeti sunmaktadır. Elektronik para, bu kuruluşların yanında PTT ve bankalar tarafından da ihraç edilebilmektedir.

Faaliyette Bulunan Dijital Bankalar

Türkiye’de, 26 Kasım 2024 tarihi itibarıyla EnPara Bank, FUPS Bank, Ziraat Dinamik Banka ve Colendi Bank A.Ş. ile iki katılım bankası olan Hayat Finans ve T.O.M., dijital banka olarak faaliyet izni almıştır.

Aşağıdaki Tablo 1’de, faaliyetlerini sürdüren 4 dijital bankanın internet sitelerinde yer alan hizmetlerine ilişkin özet bilgiler bulunmaktadır. Faaliyet izni almış olmasına rağmen internet sitelerine ulaşılamayan bankaların verileri, tabloda yer almamıştır.

Tablo 1: Dijital Bankaların Hizmet ve Ürünleri

Dijital Bankalar	Hesap Açma ve Yönetim	Para Transferi	Fatura Ödeme	Kredi Kartı Hizmetleri	Yatırım ve Mevduat	Döviz, Altın Alım Satımı	Dijital Cüzdan	Diğer Hizmetler
Empar	Ev	EF, T, Havale, FAST	Ev	Ev	Mevduat	Evet	Hayır	QNB ATM kullanımı, kampanyalar
FUPS	Ev	EF, T, Havale, FAST	Ev	Ev	Hayır	Evet	Evet	QR ile ödeme, online alışveriş
Hayat Finans	Ev	EF, T, Havale, FAST	Ev	Ev	Katılım	Hayır	Hayır	Sigorta, kredi başvuruları
TOM Bank	Ev	EF, T, Havale, FAST	Ev	Ev	Katılım	Hayır	Hayır	Taksitli satışlar, online başvuru

Tablo 1 incelendiğinde, dört dijital bankanın tümünün hesap açma ve yönetim hizmetleri sunduğu; EFT, havale, FAST, fatura ödeme ve kredi kartı hizmetleri sağladığı görülmektedir. Bir banka dışında diğerlerinin yatırım yapabilme ve mevduat/katılım hesabı açma imkânı sunduğu; dijital cüzdan uygulamasının ise yalnızca FUPS Bank tarafından sunulduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, farklı hizmetlerin de sunulduğu görülmektedir.

Bankalar tarafından dijital platformlarda sunulan hizmet ve ürünler birkaç gruba ayrılabilir:

1. Hesap Yönetim Hizmetleri: Hesap açma, kapatma, hesap hareketlerini görüntüleme, hesap özet ve ekstrelerin dijital olarak görüntülenmesi.
2. Para Transfer Hizmetleri: EFT, havale, FAST, QR kodu ile para transferleri.
3. Ödeme Hizmetleri: Elektrik, su vb. faturaların ödenmesi, vergi ve harçların dijital olarak ödenmesi.
4. Yatırım İşlemleri: Hisse senedi, döviz, altın vb. alım satım işlemleri.

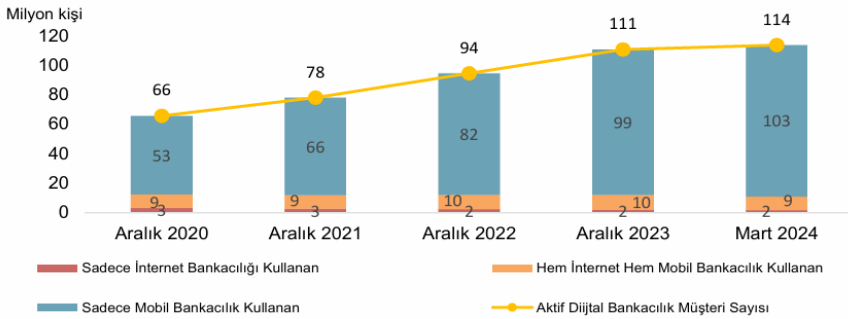
5. Kart Hizmetleri: Kart başvuru ve iptali, limit belirleme, ödeme yapma, taksitlendirme gibi işlemlerin dijital olarak gerçekleştirilmesi.

6. Danışmanlık: Chatbot ya da müşteri hizmetleri aracılığıyla sunulan hizmetler ve yatırım ve finans konusunda dijital danışmanlık.

7. Güvenlik: İki aşamalı doğrulama, şifre sıfırlama ve yönetme, dijital ortamda sunulan hesap güvenliği bilgilendirme ve kısa ipuçları.

Yukarıda sayılanlara ek olarak, ATM'ler, fiziksel ve sanal kredi ve banka kartları, online yapılabilen sigorta ve kredi başvuruları, SMS ve e-posta yoluyla bilgilendirmeler ve güvenlik işlemleri de dijital bankacılık hizmetleri ve ürünleri arasında yer almaktadır.

Tablo 2: Aktif Dijital Bankacılık Müşteri Sayısı

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2024)

Tablo 2 incelendiğinde, bir önceki yıla göre toplam müşteri sayısının yaklaşık 14 milyon arttığı görülmektedir. 1,6 milyon kişi sadece internet bankacılığında, 102,6 kişi sadece mobil bankacılıkta, 9 milyon kişi ise hem internet hem de mobil bankacılıkta işlem yapmıştır. Mobil bankacılık hizmetlerini kullanan müşteri sayısının oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Katılım bankaları özelinde dijital bankacılık verileri incelendiğinde, 2024/3 döneminde 6,1 milyon aktif dijital bankacılık müşterisine sahip oldukları görülmektedir. Bu müşterilerin internet bankacılığında yaptıkları işlem adedi 13,62 milyon, mobil bankacılık üzerinden yaptıkları işlem adedi ise 16,79 milyar olarak gerçekleşmiştir. İşlemler arasında para transferleri %99 oranıyla en yüksek adete sahiptir (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2024).

Mobil finansal hizmetler olarak adlandırılan, finansal teknoloji firmaları ve finansal kurumlar tarafından akıllı cep telefonları üzerinden sunulan mobil bankacılık, mobil ödeme ve diğer finansal hizmetler (Avornyo ve diğerleri, 2024, s. 3) bankacılık hizmetlerini hem kolaylaştırmakta hem de hızlandırmaktadır. Akıllı telefonlar üzerinden birçok bankacılık hizmeti alınabilmektedir. Mobil

bankacılık uygulamaları ile müşterilerin hesaplarını yönetebilmesi, QR kod ile ödeme yapabilmesi, dijital cüzdan oluşturarak alışveriş yapabilmesi, akıllı telefonlara gönderilen banka hesaplarındaki değişiklikleri içeren anlık bilgilendirme mesajları, akıllı telefon üzerinden sunulan chatbot uygulamaları ve NFC özellikli akıllı telefonlar aracılığıyla yapılan temassız ödemeler en sık kullanılan hizmetler arasında yer almaktadır.

Açık Bankacılık ve Servis Modeli Bankacılığı

Açık bankacılık, müşterilerin finansal sistemde yer alan verilerinin API uygulamaları aracılığıyla müşteri tarafından yetkilendirilmiş finansal çözümler sunan üçüncü taraflara açılması ile gerçekleşmektedir (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2023). Açık bankacılık, mevzuata ilk kez 2020 yılında, bankaların bilgi sistemlerini yönetme ve elektronik bankacılık hizmetlerini sunma süreçlerinde uyulması gereken asgari usul ve esasları düzenleyen yönetmelikle girmiştir (T.C. Resmi Gazete, 2020). PSD2 ile uyumlu bir şekilde, açık bankacılık uygulamaları TCMB yetki ve sorumluluğu içinde, müşterilerin başka bir ödeme hizmeti sağlayıcısından hizmet almasını ve müşterinin hesap bilgilerinin çevrim içi platformlarda sunulabilmesini sağlayan Ödeme Hizmetleri Veri Paylaşım Servisi (ÖHVPS) (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022a:9) aracılığıyla yürütülmektedir. Aralık 2022 tarihinde TCMB Açık Bankacılık Geçidi (GEÇİT) ismi verilen altyapı üzerinden bu hizmet sunulmuştur (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022b).

Türkiye’de açık bankacılık sisteminin işleyişi Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Açık Bankacılık Sisteminin İşleyişi

Şekil 1’e göre açık bankacılık kapsamında, hesap hizmet sağlayıcıları (bankalar), API’ler aracılığıyla Bankalararası Kart Merkezi’ne (BKM) bağlanarak müşterilerin rızasıyla müşteri verilerini paylaşmaktadır. Hesap bilgileri hizmet sağlayıcısı (AISP) ve ödeme emri başlatma hizmeti sağlayıcısı (PISP)

hizmetlerini sunan "Fintech" kuruluşları, bu verilere doğrudan BKM üzerinden erişebilir. Bankalar ve "Fintech" kuruluşları arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır ve bankalar, sağladıkları müşteri verilerinin hangi "Fintech" şirketi tarafından alındığını bilmemektedir. BKM, sistemin işleyişinde kritik bir rol üstlenmektedir. "Fintech" kuruluşlarının gerekli faaliyet izni ve lisansa sahip olup olmadığını, sistemsel gerekliliklere uyulup uyulmadığını denetler. İlgili bilgilerin paylaşımı, yalnızca BKM tarafından doğrulama yapıldıktan sonra, yetkili ve lisanslı kuruluşlara yapılmaktadır. Bu doğrultuda, AISP ve PISP lisanslarına sahip kuruluşlar, BKM'nin doğrulamasıyla gerekli bilgileri temin edebilir (Yallı, 2024:44).

Açık bankacılık, finansal istikrar ve bütünlük, gizlilik ve tüketici koruması ile verimlilik ve rekabet olmak üzere üç ana politika hedefi etrafında şekillenir (OECD, 2023:15). Açık bankacılığın özellik ve avantajlarını özetlemek gerekirse, açık bankacılık, bankaların müşteri verilerini API'ler aracılığıyla güvenli bir şekilde üçüncü taraflarla paylaşmasına, böylece yenilikçi uygulamaların geliştirilmesine, müşteri deneyiminin iyileştirilmesine, finansal hizmetlerin kalitesinin artırılmasına, maliyetlerin düşürülmesine, finansal kapsayıcılığın genişletilmesine, daha doğru risk değerlendirmeleri ve verimli kredi süreçleri sunulmasına olanak tanırken; sıkı güvenlik protokolleri ve düzenlemelere uyumuyla müşteri verilerinin güvenliğini sağlamaktadır (NetBT Danışmanlık Hizmetleri, 2024).

Servis modeli bankacılığı, dijital bankacılık hizmetlerinin diğer platformlar üzerinden sunulması ile gerçekleşmektedir. Bu modelde müşteri, servis bankasının sunduğu hizmetlere, arayüz sağlayıcılar üzerinden bankanın açık bankacılık servisleri yoluyla ulaşmaktadır. Bankalar, müşterilerine daha iyi finansal hizmet sunmak amacıyla arayüz sağlayıcılar tarafından geliştirilen dijital platformları kullanmaktadır. Bu hizmetler, mobil uygulamalar ya da web siteleri üzerinden sunulmaktadır. Müşteri geri bildirimleri sayesinde arayüz geliştiriciler, kullanıcı dostu ve daha erişilebilir yazılım ve tasarımlar geliştirerek, müşterilerin daha iyi bir kullanıcı deneyimine sahip olmalarını sağlar (Canpolat, 2022).

Dijital bankalar, Bankacılık Kanunu'na göre yeni bir banka türü olup, mevduat, katılım, yatırım ve kalkınma bankaları gibi faaliyet iznine tabidir. Servis modeli bankacılığı ise herhangi bir banka türü tarafından sunulabilir. Ancak, her banka sadece kendi faaliyet alanları içinde bu hizmeti verebilir. Dijital bankalar, tüketicilere ve KOBİ'lere yönelik hizmet sunarken, daha büyük arayüz geliştiricilerine de hizmet verebilir. Ödeme kuruluşları ve diğer finansal şirketler ise dijital banka lisansı almadan bu hizmeti sunamazlar. Arayüz geliştiriciler, finansal teknoloji şirketleri veya diğer ticaret şirketleri olarak tanımlanabilir. Bu şirketler, bankaların API'lerini kullanarak kendi müşteri tabanlarına finansal

hizmetler sunabilirler. Faaliyet izni olan arayüz geliştiriciler, banka altyapısını kullanarak çeşitli finansal hizmetler sunabilirler; örneğin, kredi verebilirler ve diğer bankacılık işlemlerini gerçekleştirebilirler. Faaliyet izni olmayan arayüz geliştiriciler ise bankacılık faaliyetlerini yürütemezler ve müşterilerine sınırlı hizmetler sunabilirler. Ayrıca, faaliyet izni almamış arayüz geliştiriciler, faaliyet izni gerektiren hizmetleri sunduklarını veya banka gibi faaliyet gösterdiklerini belirtmekten kaçınmalıdırlar. Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik'e göre, banka, arayüz geliştiricinin müşterisine bankacılık hizmetleri sunacaksa, banka ve müşteri arasında bankacılık hizmetleri sözleşmesi yapılmalıdır. Banka, müşteri bilgilerini arayüz geliştiriciyle paylaştığında, bu bilgiler gizlilik yönetmeliğine uygun olarak korunur. Ayrıca, banka ile arayüz geliştirici arasındaki sözleşmede bankanın sorumluluğuna dair hükümlere de yer verilmelidir. Müşterinin aynı zamanda banka müşterisi olması beklenir; ancak bu durum hukuki sorunlar doğurabilir. Bu sebeple, arayüz geliştiricinin müşteriye karşı borçlarına aykırılık halinde bankanın müteselsil sorumlu olmasını sağlayacak bir mekanizma kurulmalıdır (T.C. Resmi Gazete, 2021).

Bu modeller arasındaki benzer yönler şöyle sıralanabilir:

- Her iki bankacılık modeli de farklı sistemler arasında güvenli ve etkin iletişim kurulmasını sağlayan API'leri kullanmaktadır.
- Hizmetlerin teknoloji kullanılarak hızlı bir biçimde ulaşılabilmesini sağlaması.
- Müşterilere daha fazla seçenek ve kolaylık sunmaları.
- Yasal çerçeve içinde denetlenmeleri ve uymaları gereken düzenlemelerin varlığı.

Fintech firmalarının gelişimine katkı sağlamaları.

Müşteri güvenlik ve gizliliğini ön planda tutmaları.

Modellerin farklılıkları arasında ilk başta sayılabilecekler:

- Açık bankacılıkta veriler paylaşılırken, servis modelinde üçüncü taraf uygulamaları ile bankacılık hizmetleri sunulur.

- Açık bankacılıkta veri paylaşımı için müşteri izni gerekirken, servis modelinde müşteriler üçüncü taraf uygulamaları üzerinden işlemlerini gerçekleştirmektedir.

- Servis modeli bankacılığı, belirli bir sektöre (örneğin sağlık veya turizm) odaklanarak o sektörün ihtiyaçlarına yönelik özel hizmetler sunar. Açık bankacılık ise bireysel müşterilerden şirketlere kadar geniş bir kitleye çeşitli finansal hizmetler sunar.

Açık bankacılık ve servis modeli bankacılığın nasıl çalıştığına yönelik örnekler ise şöyle sıralanabilir:

İnternet üzerinden alışveriş yapıldığında açık bankacılık uygulamaları kullanılmaktadır. Örneğin, bilinen bir alışveriş sitesi olan N11.com'dan bir ürün satın alındığında, müşteri online alışveriş sırasında bilgilerini paylaşmadan API aracılığıyla banka hesabından ödeme yapabilmektedir. Banka, alışveriş sitesine ödeme alımı için müşterinin bilgilerini girebileceği bir arayüz sağlamaktadır; böylelikle müşteri, ödemesini bilgi paylaşımı yapmadan gerçekleştirebilmektedir. Bir başka örnek, müşterinin mobil bankacılık uygulaması üzerinden farklı bankalarda yer alan hesaplarına ulaşabilmesidir.

Servis modeli bankacılığı için dijital cüzdan uygulaması sunan Papara firması örnek verilebilir. Firma, müşterilerine bankanın altyapısını kullanarak fatura ödeme, hesaba para yatırma, havale yapma gibi bankacılık hizmetlerini gerçekleştirme imkânı sunmaktadır. Enpara.com dijital platformu ise bir diğer örnektir. Bu platform üzerinden kredi hizmeti verilmektedir. Müşteri başvuruları online olarak alınmakta ve kredinin onaylanması durumunda müşteri hesabına hemen geçmektedir.

Sonuç

Dijital bankacılık, açık bankacılık ve servis modeli bankacılığı, finansal teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte bankacılık sektöründe önemli değişiklikler yaratmıştır. Bankaların, müşterileriyle elektronik ortamda etkileşime geçebilmesi ve bu süreçlerde teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilmesi, bankacılık hizmetlerinin daha hızlı, güvenli ve erişilebilir olmasını sağlamaktadır.

Açık bankacılık, müşterilerin finansal verilerini yetkilendirilmiş üçüncü taraflarla paylaşarak, daha geniş finansal çözümler sunma imkânı verirken, servis modeli bankacılığı, bankaların dijital platformlar üzerinden daha iyi hizmet sunmalarını sağlar. Bu modeller, API'ler aracılığıyla güvenli veri paylaşımını ve çeşitli hizmetlerin entegrasyonunu mümkün kılarak, müşteri memnuniyetini artırmakta ve Fintech firmalarının gelişimini desteklemektedir.

Mobil bankacılık, internet bankacılığı ve dijital cüzdan uygulamaları gibi dijital bankacılık hizmetleri, müşterilerin finansal işlemlerini hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirmesine imkân tanır. COVID-19 pandemisi sonrası dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, dijital bankacılık hizmetlerinin kullanımı artmış ve bankacılık sektörü, daha dinamik ve müşteri odaklı hale gelmiştir.

Türkiye'deki dijital bankacılık uygulamaları, 6493 sayılı Kanun ve ilgili düzenlemeler kapsamında güvenli ve etkin bir şekilde yürütülmektedir. TCMB ve BDDK bu hizmetlerin düzenlenmesi ve denetlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, dijital bankacılık, açık bankacılık ve servis modeli bankacılığı gibi yenilikçi yaklaşımlar, bankacılık sektörünün dijital dönüşümünü hızlandırmış ve müşterilere daha esnek, güvenli ve kullanıcı dostu finansal hizmetler sunulmasını sağlamıştır. Bu dönüşüm, bankaların daha rekabetçi olmasını ve yeni yetenekler kazanmasını mümkün kılarken, müşteri deneyimini de önemli ölçüde iyileştirmiştir.

Bu çalışmanın bulguları, dijital bankacılığın ve Fintech uygulamalarının gelecekte nasıl evrileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Gelecekteki araştırmalar, bu teknolojilerin daha da gelişerek bankacılık sektörünü nasıl şekillendireceğini ve müşteri beklentilerini nasıl karşılayacağını araştırmalıdır.

KAYNAKÇA

- António Porfirio, J., Augusto Felício, J. ve Carrilho, T. (2024). Factors affecting digital transformation in banking. *Journal of Business Research*, 171, 114393. doi:10.1016/j.jbusres.2023.114393
- Avornyo, P., Feng, Z., Liu, L., Boadi, E. A., Azamela, J. C. ve Opatá, C. N. (2024). The role of OSL in mobile banking application discontinuance: A technological innovation dilemma. *Technovation*, 131, 102946. doi:10.1016/j.technovation.2023.102946
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2021). *Basın Açıklaması*. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/904?ekId=806>, Erişim Tarihi: 12/10/2024.
- Bankaların Bilgi Sistemleri ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. (2020, 15 Mart). Resmi Gazete (Sayı:31069). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=34360&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Canpolat, Y. K. (2022). *Servis Modeli Bankacılığı (BaaS) İş Modeli Hakkında Merak Edilenler*. <https://medium.com/canpolat-legal/servismodeli-bankaciligi-baas-is-modeli-hakkinda-merak-edilenler-8dd02deefba8>, Erişim Tarihi: 07/10/2024.
- Dijital Bankaların Faaliyet Esasları ile Servis Modeli Bankacılığı Hakkında Yönetmelik. (2021, 29 Aralık). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211229-6.htm>
- Körpe, E. (2021). Dijital Dönüşüm İle Yeni Finans Çağı ve Gelecek Yaklaşımları. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 108–131. doi:10.52736/ubeyad.985438
- NetBT Danışmanlık Hizmetleri. (2024). *Açık Bankacılık Nedir?*. <https://net-bt.com.tr/acik-bankacilik/>. Erişim Tarihi: 20/11/2024.
- OECD. (2023). *Data portability in open banking: Privacy and other cross-cutting issues* (No: 348). OECD Digital Economy Papers (C. 348). Paris. doi:10.1787/6c872949-en
- Şahin, B. Ş. ve Cantürk, B. C. (2020). API Teknolojisi ve Açık Bankacılık. *Maliye Finans Yazıları*, (114), 149–180. doi:10.33203/mfy.637661
- Shcherbina, T. A. (2019). Digital Transformation Of The Banking Sector. *GCPMED 2018 International Scientific Conference “Global Challenges and Prospects of the Modern Economic Development”* içinde (ss. 987–989). doi:10.15405/epsbs.2019.03.98
- TOKEN Finansal Teknolojiler. (2023). *Uçtan Uca Ödeme (P2P) Nedir?*. <https://www.tokeninc.com/blog/uctan-uca-odeme-p2p-nedir/>, Erişim Tarihi: 15/10/2024.

- Türkiye Bankalar Birliği. (2024). *Dijital, İnternet ve Mobil Bankacılık İstatistikleri*.
<https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4487/Dijital-Internet-Mobil-Bankacilik-Istatistikleri-Mart-2024.pdf>, Erişim Tarihi:01/09/2024.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2022a). Ödeme Hizmetleri Veri Paylaşımı Servisleri (ÖHVPS) API İlke ve Kuralları (Sürüm 1.0.0). *Ödeme Sistemleri ve Finansal Teknolojiler Genel Müdürlüğü*,
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8f5e4483-89b0-4eec-acbf-97904cd73d14/ÖdemeEmriveHesapBilgiHizmetleriAPIStandartlariv1.0.0-accepted.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-8f5e4483-89b0-4eec-acbf-97904cd73d14-nXUjQcG>, Erişim Tarihi: 05/09/2024.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2022b). *Açık Bankacılık Basın Duyurusu (2022-48)*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2022/DUY2022-48>, Erişim Tarihi: 12/09/2024.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2023). *Ödeme Hizmetlerinde Veri Paylaşım Servislerine İlişkin Rehber*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d60cc679-ce04-4941-b310-b3788b6f3540/Odeme+Hizmetlerinde+Veri+Paylasim+Servislerine+Iliskin+Rehber.pdf?MOD=AJPERES>, Erişim Tarihi: 10/10/2024.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2024). *Veri Peteği*.
<https://veripetegi.tkbb.org.tr/>, Erişim Tarihi: 26/11/2024.
- Türkiye Ödeme ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği. (2023). *Elektronik Parayı Tanıyın*.
<https://todeb.org.tr/detay/elektronik-parayi-taniyin/116/?form=MG0AV3>, Erişim Tarihi: 10/09/2024.
- Yallı, A. (2024). *Açık Bankacılık Uygulamaları, Potansiyel Etkileri ve Denetim Modeli Önerisi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

8. Bölüm

Sağlık Hizmetlerinde Vekalet Teorisinin Hasta Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi

İpek AYDIN¹

1. GİRİŞ

Vekalet teorisi, vekil ve vekalet veren arasındaki ilişkiyi belirli bir sözleşme çerçevesinde değerlendirmektedir. Sağlık hizmetlerinde de hekim ile hasta arasındaki ilişki vekil ve vekalet veren ilişkisine örnek olarak gösterilebilmektedir. Özellikle bilgi asimetrisi ve arzın talep yaratması sağlık hizmetleri kapsamında vekalet teorisi çerçevesinde ele alınan en temel konular arasında yer almaktadır. Bilgi asimetrisi hekim bilgisi ile hasta bilgisi arasındaki farkı ifade ederken, arzın talep yaratması, hekimlerin hasta adına tüm sağlık ihtiyaçları ile ilgili kararları verebilmesi anlamına gelmektedir. Bilgi asimetrisi nedeniyle hekimlerin maddi kaynaklarında artış sağlamak amacıyla hasta adına ihtiyaç dışı sağlık hizmetini talep etmeleri vekalet teorisi kapsamında hekim hasta ilişkisinde ele alınabilecek bir olgudur (Leonard vd., 2009: 121). Bu durumların, hekim ve hasta arasındaki ilişkide bir takım problemlerin ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir (Öztürk ve Doğuç, 2022). Bu problemler; bilgi asimetrisi ve gereksiz talep, resmi olmayan ödemeler, güven problemi, tıbbi hatalar ve etik ile ilgili sorunlardır. hasta güvenliği çerçevesinde tıbbi hatalar; işe bağlı hatalar (yanlış işlemi yapma), İhmale bağlı hatalar (doğru işlemi yapmama) ve Uygulamaya bağlı hatalar (doğru işlemi yanlış uygulama) olarak üç grupta toplanabilmektedir (Seren İntepeler ve Dursun, 2012). Bu problemlerin hasta güvenliği üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölüm çerçevesinde vekalet kuramı, vekalet maliyetleri, vekalet teorisinde nedenlere göre problemler, sağlık hizmetlerinde vekil ve vekalet veren ilişkisi ve hasta güvenliği konuları çalışmanın amacı doğrultusunda ele alınmaktadır.

2.1. Vekalet Kuramı

Vekalet teorisinin konusu genel olarak vekil ve vekalet veren arasındaki ilişkidir. Bu teoride vekil ve vekalet veren arasındaki yetkilendirmenin etkililiği üzerine odaklanmaktadır. Bir karar verme sürecinde vekil olarak atanan biri, diğeri için, onun adına veya temsilcisi olarak vekil tayin ettiğinde iki (veya daha fazla) taraf arasında bir vekillik ilişkisi ortaya çıkmaktadır (Ross, 1973, 134). Temsilci ilişkileri, alıcı/tedarikçi, işveren/çalışan ve hisse sahibi/üst düzey yöneticiler gibi birçok durumda ortaya çıkabilmektedir. Vekil ve vekalet veren ilişkisinde, vekiller yalnızca kendi refahları üzerinde etkisi olmayan, aynı zamanda vekalet verenlerin de fayda düzeyini de etkileyen kararlar alırlar (Picot ve diğ., 2008, 47). Vekâlet teorisinin amacı, vekalet ilişkisiyle ilgili sorunları açıklamak ve son olarak bu ilişkiyi düzenlemek için en uygun kurumu, yani bir

sözleşmeyi belirlemektir. Vekâlet Kuramı, vekalet veren ve vekil ilişkisini yönlendirmek ve kontrol etmek için gereken en uygun sözleşme tasarımının belirlenmesine odaklanmaktadır.

Vekalet teorisinin önemli unsurları arasında, vekalet veren ve vekil ilişkisi, vekalet maliyetleri, bilgi asimetrisi türü ve potansiyel vekalet veren ve vekil ilişkilerinin kurumsal entegrasyonu için örgütsel tasarım konuları yer almaktadır. Bunun yanında, vekalet teorisi, bir kurum içindeki iç ilişkilerin incelenmesi olarak da kabul edilebilir. Vekalet verenlerin bakış açısıyla, vekalet veren ve vekil ilişkisini açıklar ve (pozitif analiz) ve tasarlar (normatif analiz) (Picot ve diğ., 2008, s47).

2.1.1. Vekalet Maliyetleri

Vekalet maliyetleri verimliliğin önemli bir kriteri olarak ele alınmaktadır. Bu maliyetler üç temel bileşende ele alınmaktadır. Jensen ve Meckling'e (1976) göre bu bileşenler; izleme ve kontrol maliyetleri, bağlanma maliyetleri ve önlenemeyen kayıplardır. İlk iki maliyet türü, belirsizliğin azaltılmasına yönelik önlemlerden kaynaklanmaktadır. Önlenemeyen kayıplar, bilgi eksikliğinin bir göstergesidir, dolayısıyla doğası gereği refahı artıracak işlemler gerçekleştirilmeyecek veya yalnızca kısmen gerçekleştirilecektir. Bahsedilen maliyet türleri arasında bir takım ilişkiler mevcuttur. Önlenemeyen kayıplar, örneğin artan izleme ve kontrol harcamaları yoluyla en aza indirilebilir. Bu harcamalar da, vekilin belirlenmiş garantili hizmetleriyle azaltılabilir. Mal ve hizmet sunumunun fiilen gerçekleştirilmesi için vekalet maliyetlerini en aza indiren kurumsal yapı seçilmelidir.

2.1.2. Vekalet Teorisinde Nedenlere göre Problemler

Vekalet veren ve vekil ilişkisi arasındaki temel bilgi asimetrisine dayandırılan vekalet veren ve vekil ilişkisinin sınıflandırılmasının önemli bir rolü vardır. Nedenlerine göre problemler üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır (Picot ve diğ., 2002): Gizli özellikler, gizli eylem ve gizli niyet.

Gizli Özellikler: Gizli özellikler problemi, sözleşmeye dayalı bir anlaşmaya varılmadan önce, yani asıl sorumluların temsilcilerin özelliklerine veya sundukları hizmetlere aşına olmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan risk, ters seçim nedeniyle istenmeyen sözleşmeli ortakların potansiyel seçiminde yatmaktadır. Bu olgunun geleneksel örneği, Akerlof'un 'Limon Pazarı' (Akerlof 1970) hakkındaki ünlü makalesinin yer aldığı kullanılmış araba piyasasıdır.

Sonuç olarak bu, vekalet veren ve vekil arasındaki sözleşme ortaklarının sistematik bir şekilde negatif seçimine yol açmaktadır. Herhangi bir keyfi fiyatta,

malları ve hizmetleri (ortalama fiyat hakkında bilgi eksikliğinden dolayı) asıl sorumlunun teklifi kadar iyi veya daha kötü olan acenteler kabul edilecektir. İlgili taraf herhangi bir dezavantajlı işlemi kabul etmeyeceği için bu piyasa daha sonra çökecektir. Bu tür problemler, örneğin yeni çalışanları işe alırken veya borç veren ile borç alan arasındaki ilişkide de ortaya çıkabilir. Bu sorunu çözmek için, vekalet teorisi iki çözüm önermektedir: sinyal verme ve ayırt etme. Aynı zamanda vekalet veren ve vekiller arasındaki bilgi asimetrisini azaltan mekanizmalar olarak kendi kendine seçim sözleşmeleridir. Öte yandan, çıkarların uyumunu artıran araçlar, mevcut bilgi asimetrisinin istismar edilmesini önlemektedir (Picot ve diğ., 2008).

Sinyal verme, vekillerin kendi özelliklerini ve/veya performans özelliklerini vekil ve vekalet veren ilişkisine ilişkin bir anlayışa ulaşılabilmesi için vekalet verenlere bildirmesi anlamına gelmektedir. Bu tür bir sinyal verme işlevi, örneğin potansiyel acentelerin iş veya eğitim sertifikaları şeklini alabilir. Tersine, ayırt etme ile inisiyatif, vekillerin, vekalet verenlerin özellikleri ve/veya geçmiş performansları hakkında ek bilgi aramasıyla başlamaktadır. Bu tür ayırt etme faaliyetlerine örnek olarak, başvuru sürecinde çeşitli testlerin uygulanması veya alacaklıların kredi kuruluşlarından bilgi alması gösterilebilir. Kendi kendine seçim durumlarında, vekalet verenler, vekillere, vekillerin sözleşme seçiminin gizli özelliklerini ortaya çıkaracak şekilde yapılandırılmış bir sözleşmeler sunmaktadır.

Gizli eylem: Gizli özelliklere ilişkin sorunların aksine, gizli eylem ancak sözleşmenin sona ermesinden sonra, yani bir sözleşme ortağı seçildikten sonra geçerli hale gelmektedir. Bu, vekillerin davranışları gözlemlenemediğinde veya vekalet verenler, vekillerin davranışlarını yargılamak için gereken bilgiye sahip olmadığında ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak vekalet verenler, olumsuz bir sonucun vekillerin eylemlerinden mi yoksa elverişsiz çevre koşullarından mı kaynaklandığını söyleyememektedir.

Gizli Niyet: Gizli niyet, vekalet verenlerin geri döndürülemez girdileri veya batık maliyetleri anlamına gelir. Bir sözleşme imzaladıktan sonra ve işlemdeki bu özel yatırıma dayalı olarak, vekalet verenler artık onların hizmetlerine güvenmek zorunda oldukları için araçlara bağımlı hale gelirler. Bu fırsatçı sömürü riskine bekletme denilmektedir. Ayrıca, vekalet teorisi ile işlem maliyetleri yaklaşımı arasındaki mantıksal ilişkiyi de gösterir. Her iki durumda da, yatırımların özgüllüğü riski tetikler.

2.1.3. Sağlık Hizmetlerinde Vekil ve Vekalet Veren İlişkisi

Günden güne artan sağlık harcamaları (Brot-Goldberg ve diğ., 2017) nedeniyle, kaynakların rasyonel dağılımını sağlamayı amaçlayan sağlık

hizmetlerine ayrılan kaynakların miktarı, hangi amaçlara tahsis edildiği, hangi hizmet ve sağlık programlarının içinde olduğu tartışmaları gün geçtikçe artmaktadır (Cerovic ve diğ., 2012). Sağlık hizmetlerinde hizmet sunan ve hasta arasındaki ilişki genellikle vekil veren ve vekil ilişkisi olarak ifade edilebilir. Hasta, kendisine tedavi hakkında karar vermede tavsiyede bulunması veya kendisi adına kararlar alması için bir vekil (sağlık hizmeti sunan kişi) atar. Sağlık hizmeti sunan kişi, bu kişi genellikle doktordur, hastanın bu bilgilere dayanarak yapacağı seçimi belirlemek için profesyonel eğitim ve bilgisi ile hastanın tercihlerini birleştiren mükemmel bir aracı olması beklenmektedir. Vekil veren ve vekil sorunu, sağlık hizmeti sunan kişi hasta yerine kendi çıkarlarını maksimize etmeyi seçtiğinde ortaya çıkar ki bu, çoğu durumda hastanın çıkarlarıyla uyuşmamaktadır (Nguyen, 2011). Bu durum hem ahlaki hem de hasta güvenliği ile ilgili sorunlar doğurabilmektedir.

Vekalet veren-vekil ilişkisinin merkezinde bilgi sorunu vardır. Bilgi ve bilgi asimetrisinin bir sonucu olarak sağlık piyasasında vekil ilişkilerinin varlığı, kaynakların etkin olmayan bir şekilde tahsis edilmesiyle sonuçlanabilir (Cerovic ve diğ., 2012). Arrow'un (1963) belirttiği gibi, sağlık hizmetleri yüksek derecede belirsizlik içermektedir. Hem hizmeti sunan kişi hem de hasta hastalığı ve en uygun tedavi ile ilgili olarak kesin bir yargıya sahip olmayabilir. Ancak büyük olasılıkla, sağlık hizmeti sunan kişi hastanın durumu hakkında hastaya göre çok daha fazla bilgiye sahiptir. Hasta, sağlık koşulları ve olası tedavi alternatifleri hakkında daha fazla bilgilendirildikçe, sağlık hizmeti sunan kişinin mükemmel aracı rolünden sapması söz konusu olabilir. Genellikle üzerinde durulan en temel sorunlardan biri hasta ve sağlık hizmeti sunan arasındaki, arz kaynaklı taleptir. Bu sorun, sağlık hizmeti sunan kişinin hastanın yüksek yararına ilişkin karşı hastanın bakım talebini etkilediği zaman ortaya çıkmaktadır (McGuire, 2000). Arzın talep yaratması, sağlık hizmeti sunan kişinin kişisel çıkarına göre hastanın talep eğrisini kaydırmak için ikna edici bir takım faaliyetler anlamına gelmektedir. Genel olarak, vekalet problemlerinde olduğu gibi, arzın talep yaratma derecesi, sağlık hizmeti sunan kişi ve hasta arasındaki bilgi asimetrisine bağlıdır. Bunun yanı sıra, arzın talep yaratması, özellikle sağlık hizmeti hacmini artırarak daha fazla karla ilişkilendirilmektedir (Nguyen, 2011).

2.2. Hasta Güvenliği

Sağlık sektöründe yer alan hastaneler çok farklı bileşenin bir arada eşgüdümlü bir şekilde çalıştırıldığı karmaşık işletmelerdir (Tütüncü ve diğ., 2014). Küreselleşme ile birlikte rekabet koşulları güçlenmiş, bu da kalitenin sürekli geliştirilmesini ve hatta mükemmelleştirilmesini gerekli kılmıştır. Sağlık hizmetlerinde hizmet sunarken hastaların yaşayabilecekleri zararı önlemek

amacıyla sağlık kurumlarının aldığı önlemlerin tamamı olarak açıklayabilen hasta güvenliği, kaliteli sağlık hizmetinin vazgeçilmez bir unsurunu oluşturmaktadır (Zorlutuna, 2008). Hasta güvenliği, insan hayatını doğrudan etkileyen bütün durumlar ile ilişkilidir. Ürün üreten işletmelerinin ve diğer hizmet işletmelerinin aksine sağlık sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar için hasta güvenliği ile ilgili süreçlerin hayata geçirilmesi, maddi kazançların ötesinde sosyal faydalar yaratmaktadır (Tütüncü ve diğer., 2007).

Özellikle sağlık sektöründe, sağlık hizmetlerinin kendisine has özelliklerinden dolayı sunulan hizmet mükemmel olmalıdır. Diğer kamu hizmetleri ile karşılaştırıldığında sağlık hizmetlerinde kaliteye daha fazla odaklanmak ve hizmet sunumunun sıfır hata ile gerçekleşmesini sağlamak gerekmektedir. Hasta güvenliğinde amaç; yalnızca hastalar değil hasta yakınları ve hastane çalışanlarını fiziksel ve psikolojik olarak olumlu etkileyecek bir ortam yaratarak güvenliği sağlamaktır. Burada esas amaç; hizmet sunumu sırasında hata oluşmasını engellemek ve hatalar nedeniyle hastayı olası zararlardan korumak, hata olasılığını ortadan kaldıracak bir sistem kurmaktır (Güven, 2007).

"Önce zarar verme" ilkesi, güvenlik ve bakım kalitesini sağlamanın temel ilkesidir. Hasta güvenliği, sağlık bakımı ile ilgili hataların ve olumsuz etkilerin önlenmesi olarak tanımlanmaktadır (IOM, 1999). Hasta güvenliğine yönelik ilk olarak 1999 yılında Tıp Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir. Hasta güvenliği konusunda çok fazla çalışma yapılmasına rağmen, dünya çapında sağlık sistemlerinde hastaların zarar görmesi hala günlük bir sorundur. Uzun süre devam eden ve sık sık tekrarlayan sorunların tam olarak çözülememişken sağlık sistemi yeni hasta güvenliği sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır. Hastalar daha uzun süre yaşamaktadır, daha karmaşık sağlık ihtiyaçları olmaktadır ve eşzamanlı olarak birden fazla kronik hastalığa sahip olarak yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra, yeni tedaviler, teknolojiler ve bakım uygulamaları büyük bir potansiyele sahip olmakla birlikte yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda bakım güvenliğini sağlayabilmek için, hem sağlık uzmanları hem de hastalar dahil olmak üzere tüm paydaşların katılımı ve her düzeyde liderlik yapabilecek sağlık personeline ihtiyaç vardır (Dhingra-Kumar, 2021).

Hasta güvenliği, IOM tarafından "hastaların zarar görmesinin önlenmesi" olarak tanımlanmıştır. (1) hataları önleyen; (2) meydana gelen hatalardan ders çıkaran; ve (3) sağlık hizmeti uzmanlarını, kuruluşları ve hastaları içeren bir güvenlik kültürü üzerine inşa edilmiştir (Aspden ve diğer., 2004; Clancy ve diğer., 2005). AHRQ Patient Safety Network web sitesindeki sözlükte ise, hasta güvenliği tanımı " tıbbi bakımın neden olduğu yaralanmalar ve kazalardan veya önlenemez olaylardan arınma" şeklinde genişletilmiştir (AHRQ, 2007). Bir başka tanımda ise hasta güvenliği uygulamaları, "bir dizi tanı veya koşulda tıbbi bakıma

maruz kalmaya bağlı olumsuz olay riskini azaltan uygulamalar” olarak tanımlanmıştır (Shojania ve diğ., 2001). Hasta güvenliği, yaşanan hatalar, kazalar ve kıl payı durumlar nedeniyle sağlık hizmetlerinde çok önemli ve öncelikli bir konu olmuştur. Güvenlik süreci döngüsünde hata türlerinin tanımlanması, ölçülmesi ve izlenmesi yönetsel kademedede çalışan kişilerin temel görevidir. Güvenlik kültürünün oluşturulabilmesi için yönetim kademesinde çalışan kişilerin önemi büyüktür.

Ulusal Kalite Forumu, “Hasta Güvenliği Taksonomisi” adlı raporuyla çoklu farklılık içeren tanımlara açıklık ve somutluk getirmeye çalışmıştır (NQF, 2006). Hata ve zarar türleri, alana göre veya sağlık hizmeti sağlayıcıları ve ortamları yelpazesinde nerede meydana geldiklerine göre sınıflandırılmıştır. Zararın temel nedenleri aşağıdaki terimlerle tanımlanmaktadır (NQF, 2006):

- Gizli başarısızlık—uygulayıcıdan değil ve kurumsal politikaları, prosedürleri, kaynakların tahsisini etkileyen kararları içerir.
- Aktif başarısızlık—hastayla doğrudan temas eden uygulayıcılardan kaynaklanmaktadır.
- Kurumsal sistem hatası—yönetim, kurumsal kültür, protokoller/süreçler, bilgi aktarımı ve dış faktörleri içeren dolaylı başarısızlıkları içermektedir.
- Teknik arıza—tesislerin veya dış kaynakların dolaylı arızası içermektedir.

Hasta güvenliğinde zararın nedenlerinden aktif başarısızlık vekalet erişimi ile ilişkili olan kısmı iade etmektedir. Hastayla doğrudan temas içinde olan ve genellikle hekimin başarısızlığını vekil ve vekalet veren-doktor ve hasta ilişkisini temsil etmektedir.

2.2.1. Sıklıkla Karşılaşılan Olumsuz Olaylar

Hasta güvenliğini tehdit eden durumlar, hem akut hem ayakta hem de yataklı tedavi ortamlarında, bakımın tüm çeşitli adımlarında hastaları etkilemektedir. Öncelikler her ülkenin özelliklerine ve sağlık sistemine göre farklılık gösterse de, bakımın güvenliğini sağlamak için klinik risklerin yönetimini desteklemek esastır. Aşağıda, Dünya Sağlık Örgütü tarafından tanımlandığı Şekliyle, ana hasta güvenliği sorunlarının ve her birinin dünya çapında temsil ettiği yükün kısa açıklamaları bulunmaktadır (Dhingra-Kumar, 2021).

- İlaç Hataları
- Sağlık Hizmetiyle İlişkili Enfeksiyonlar
- Güvenli Olmayan Cerrahi İşlemler
- Güvenli Olmayan Enjeksiyonlar
- Teşhis Hataları

- Venöz Tromboembolizm
- Radyasyon Hataları
- Güvensiz Transfüzyon

2.3. Hasta Güvenliği Kapsamında Hasta ve Hekim Arasında Vekâlet İlişkisinden Doğan Sorunlar

Hasta ve hekim arasında vekâlet ilişkisinden doğan sorunları Akkaş (2012) beş temel başlık altında toplamıştır. Bu çalışmada sorunlar hasta güvenliği bakış açısıyla incelenmektedir.

2.3.1. Bilgi Asimetrisi ve Gereksiz Talep

Sağlık hizmetleri sunumunda en temel sorunlardan biri hekimin hasta tanı ve tedavi süreçleri ile ilgili gereksiz talebidir. Arzın talep yaratması hekimin hasta adına karar vermesi ve hastanın talep edeceği hizmete hekimin karar vermesidir. Hekim hastanın vekili konumundadır ve kendisi için en uygun tanı ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmadığı için bu taleplere hekim karar vermektedir. Bilgi asimetrisi nedeniyle hasta hekimin verdiği kararları sorgulayamamakta ve kayıtsız şartsız bu kararlar doğrultusunda hareket etmektedir. Özellikle hekimlerin menfaatlerini ön planda tutmaları bilgi asimetrisi problemlerini bir fırsat olarak görmelerine neden olabilmektedir. Bu fırsatı menfaate dönüştürme durumu hekimlerin karar alma süreçlerinde bir takım ihtimalleri ve kötü uygulamaları beraberinde getirmektedir (Ünal, 2011). Maddi kazanç sağlamak amacıyla, arzın talep yaratması durumu bilgi asimetrisinin kötüye kullanılması anlamına gelmektedir ve vekalet teorisi kapsamında hekim ile hasta (vekil ve vekalet veren) arasında bir probleme yol açmaktadır.

Gerçekleştirilen çalışmalarda, test isteminde bulunma, konsültasyona yönlendirme gibi hastalar gözünden güvence davranışlarının hekimler arasında yaygın bir davranış olduğu ve önemli bir kısmının gereksiz durumlarda bile görüntüleme testi istedikleri ortaya konulmuştur (Studdert ve diğ., 2005). Başka bir çalışmada ise laboratuvarında istenen testler incelenmiş ve 2820 testten 382 tane testin gereksiz yere istendiği sonucuna varılmıştır (Öztürk ve diğ., 2020). Bu durum hem hastaya gereksiz müdahale hem de maddi kaynakların kötüye kullanılması neden olmaktadır.

Özellikle son zamanlarda sağlık harcamamalarındaki artış tüm dünyanın karşı karşıya olduğu bir problemdir. Bu problemin nedenlerinden en önemlisinin biri de arzın talep yaratması sonucu hekimin hasta adına istemde bulunduğu tanı ve tedavi yöntemleridir. Bu bazen gereksiz ilaç bazen gereksiz bir tanı yöntemi uygulaması olabilir. Hekimin, hastası ile ilgili olarak hastalığı ve olası tedavi yöntemleri konusunda hastasından çok daha fazla bilgiye sahip olması bilgi

asimetrisi problemini ortaya çıkarmaktadır. Hekim bir takım maddi çıkarlar elde edebilmek amacıyla, gerekli olmayan tıbbi tanı ve tedavi uygulayarak hasta adına gereksiz talepte bulunabilmektedir (Izumida ve diğ., 1999)

Gereksiz talep ile ilgili olarak diğeri bir unsur da sağlık hizmetlerinin pazarlanması ile ilgilidir. Sağlık hizmetleri doğa gereği ihtiyaç hissedildiği anda talep edilecek hizmetlerdir; ancak sağlık hizmetlerinin pazarlanmasını destekleyen bir anlayışın olduğu da kesindir. Bu anlayışa çerçevesinde, sağlık hizmetlerinin kar elde etme amacıyla pazarlanması gereksiz talebe neden olabilmektedir. Bu durumda ihtiyacı olmayan kişiler bile sağlık hizmeti alabilmek amacıyla saldırgan bir tutum sergileyebilmektedirler. Böylece arzın gereksiz talep oluşturabileceği şeklinde eleştiriler de literatürde yerini almaktadır (Tengilimoğlu, 2011). Bu kapsamda verilebilecek en iyi örnek kanser hastalarına yöneliktir. Örneğin afiş ve billboardlarda “Siz de kanser olabilirsiniz” ifadesini gören insanlar risk grubunda olsun ya da olmasın kendisini kontrol ettirmek amacıyla bir takım testlerden geçme talebinde bulunabilmektedirler. Bu durum da gereksiz talebe yol açmaktadır.

2.3.2. Resmi Olmayan Ödemeler

Bireylerin resmi yollarla elde ettikleri ücretlerin yeterli olmaması durumunda farklı yollara başvurabilmektedirler. Bu farklı yollar aslında hastalardan alınan gayri resmi ücretlerdir. Bu durum yasal olmamakla birlikte özellikle hekimler hak ettikleri ücreti alamadıklarını bahane göstererek yasa dışı yollarla bir takım kazançlar elde etmeye çalışmaktadırlar. Bireylerin resmi olarak elde ettikleri gelirin az olması, bu kişilerin resmi olmayan yollarla gelir elde etme çabasına kalkışmasına neden olabilir. Becker (1968), fayda (resmi olmayan kazanç) fırsat maliyetinden (resmi gelir miktarı) düşük ise, bireylerin suça daha kolaylıkla yönelebileceğini ortaya koymuştur. Ülkemizde bu duruma en güzel örnek hastalardan ameliyatları için “bıçak parası” adı altında alınan ücretler örnek olarak gösterilebilir.

Resmi olmayan ödemeler konusunda önemli olan diğeri bir husus da, hediyelerdir. Hediyeler, bazen herhangi bir çıkar beklentisi olmadan, yalnızca, teşekkür ve kültürel bir olgu olarak verilirken; bazen de kısa ya da uzun vadede bir çıkar doğrultusunda verilebilmektedir (Şen, 2006). Sağlık hizmetlerinde özellikle ilaç şirketleri hekimin reçetelerini reçetelerin kendi isteklerine göre yazmaları doğrultusunda ilaç şirketlerinin kar marjlarını yükseltmeleri sonucunda hekime hediye verme (fatura ödeme, tatil imkanı sağlama, değerli hediyeler verme vb.) faaliyetleri görülebilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde hediye alma özellikle resmi olmayan ödeme kalemlerinin artmasında ve dolayısıyla sağlık talebinin artmasının en önemli

nedenleri arasında sayılabilmektedir. Özellikle ilaç şirketlerinin bünyesinde çalışan ilaç mümessilleri hem yeni olan ilacı tanıtmak hem de hekimi ilacı yazma konusunda teşvik etmek amacıyla görevlendirmektedirler. Bu da talebin artmasına neden olan unsurlar arasında sayılabilmektedir. Resmi olmayan ödemeler kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer husus da özellikle artan nüfus nedeniyle kamu hastanelerinde muayene olabilmek için randevu bulamayan hastaların özel muayenelere gitmesidir. Hekimlerin özel muayenehanelerine gidilmemesi durumunda hastaya yeterli ilgiyi göstermemesi gibi davranışlar gelişmiştir (Özsemerci, 2003). Bu durumda hasta kaliteli ve ilgili hizmet alabilmek amacıyla mutlaka hekimin muayenehanesine gitmeyi kendisinde zorunluluk olarak hissetmektedir.

2.3.3. Güven Problemi

Güven problemi, hasta ve hekim (vekil ve vekalet veren) arasındaki bilgi asimetrisinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Özellikle sağlıklı bir hekim hasta ilişkisi için güven çok önemlidir. Sağlık hizmeti sunanların uyması gereken hem ahlaki (etik) hem de sosyal kuralları vardır (Tengilimoğlu, 2011). Hekimin tıp etiği çerçevesinde bu kurallara uygun hareket edeceği varsayılmaktadır. Bu kurallar çerçevesinde hekimin hastaya uygulayacağı tanı ve tedaviye karar vereceği kabul edilmektedir. Hastalar genellikle kendileri için en doğru olanı hekimin bileceğini ve en doğru kararı hekimin vereceğini düşünmektedirler. Sonuç olarak, hastalar hekimlere kendi sağlıkları için karar verme yetkisini devretmektedirler.

Genel olarak ülkemizde ve diğer ülkelerde yaşanan bir takım olumsuz örneklerden dolayı, özellikle bilgi asimetrisi nedeniyle hekime ve sağlık hizmeti sunanlara güvenin günden güne azaldığı görülmektedir (Folland ve diğ., 2010). Vekâlet teorisine kapsamında hekim, hastasının faydasını gözeterek en yüksek düzeyde fayda sağlayacak şekilde davranması gerekmektedir. Ancak gerçekleştirilen çalışmalarda hekimin hastasıyla az iletişim kurduğu, hastayla işbirliğine gitmediği ve kendisinin yararını hastasının önünde tuttuğu ortaya konulmuştur. (Vick ve Scott, 1998). Bu durum da hastaların hekimlere olan güvenlerini kaybetmelerine neden olmaktadır.

2.3.4. Tıbbi Hatalar

Tıbbi hata, sağlık hizmeti sunan bir profesyonelin uygun ve etik olmayan bir davranışta bulunması, mesleki uygulamalarda yetersiz ve ihmalkâr davranması sonucu hastanın zarar görmesidir (Seren İntepeler ve Dursun, 2012). Ulusal Tıp Enstitüsü'nü tıbbi hatalara yönelik yayınladığı raporda; sağlık çalışanlarının hatalı uygulamalarının incelenmesini ve hasta güvenliği kapsamında proaktif bir

yaklaşım benimsenmesini vurgulamıştır (IOM, 2001). Bu alanda literatür incelendiğinde “malpraktis” adıyla karşımıza çıkan kavram, hekim tarafından gerçekleştirilen hatalı uygulama anlamına gelmektedir (Hakeri, 2009). Hekimin tıbbi uygulama sürecinde kusurlu, kasıtlı ve ihmali sonucunda hastanın zarar görmesi ve mevcut sağlık durumunun kötüye gitmesi sonucunda hekim bu durumdan sorumlu tutulmaktadır. Ancak komplikasyonlar bu durumun dışında tutulmakta ve hekim bundan sorumlu tutulmamaktadır (Hakeri, 2009). Tıbbi hata çerçevesinde hekimin kusurlu olması, kasıtlı davranışı veya ihmali nedeniyle hastanın zarar görmesi vekil vekâlet veren arasındaki ilişkinin sözleşmeye bağlı kalınmamasına neden olmaktadır ve bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Vekil vekalet verenin sözleşmesine bağlı kalmamıştır ve vekilin ihtiyacı giderilmemiştir. Bu durum, hem kaynakların gereksiz yere kullanılmasına hem de ortaya çıkan zarardan dolayı daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olabilmektedir.

2.3.5. Etik ile ilgili Sorunlar

Etik insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi- kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplinidir (İnal, 1996). Tıbbi etik, tıbbi ilişkiler çerçevesinde sağlık uzmanlarının iyi davranmak adına neleri yapmaları ve nelerden kaçınmaları gerektiği hakkındadır. Bu tematik çerçevedeki hem soyut düşünme, akıl yürütme hem de konulmuş kurallara uyma etkinliklerini kapsamaktadır (Kadioğlu, 2007). Genel olarak meslek etiği çerçevesinde değerlendirildiğinde hasta hekim arasındaki ilişkide meslek kurallarına aykırı, mesleğin emrettiği şekilde gerçekleştirilmeyen, kişisel eğilimler doğrultusunda gerçekleştirilen, mesleğim imajını zedeleyebilecek, yetersiz ve ilkesiz her türlü uygulama tıp etiğine aykırı davranış olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durumlar, sağlık hizmetlerinde hekimin mesleğinin gerektirdiği davranışları yerine getirmemesinden olayı gereksiz harcamalar ve sağlık harcamalarının artmasına neden olabilir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık hizmet sunumu oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Çok fazla meslek grubunun bir arada çalıştığı ve ortaya bir hizmet sunduğu sürecin karmaşık olması oldukça normal bir durumdur. Bu meslek grupları arasında işlevsel bağlılık söz konusudur. Halkanın bir parçasının olmaması sağlık hizmeti sunumunu etkilemektedir. Bu durum hasta güvenliği bakış açısıyla, vekil olan hekimin işini tam olarak gerçekleştirilememesine de neden olabilmektedir. Örneğin hastanın kan analizlerinin doğru olmaması hekimin vereceği kararı da

etkilemektedir o nedenle sağlık hizmetleri bünyesinde barındırdığı tüm meslek gruplarıyla bir bütündür ve ayrı düşünülemez. Ancak genel olarak, sağlık hizmetleri ele alındığında bu hizmetin sunumunda en büyük aktör hekimdir. Arzın talep yaratması durumu söz konusudur ve hastanın yerine tüm sağlık süreçlerinde hasta yerine karar vermektedir.

Sağlık hizmetlerinde süreç modeli göz önüne alındığında girdi faktörü olarak sağlık hizmetine ihtiyaç duyan insanı ve çıktı faktörü olarak sağlık ihtiyaçları karşılanmış insan alınabilmektedir. Ancak sağlıklı insan çıktısı, hata ve belirsizlikler nedeniyle çok da kolay elde edilebilen bir çıktı değildir. Kimi zaman sağlık personelinin hatası, ihmali veya yanlış uygulamasıyla kimi zaman hasta kaynaklı bir komplikasyonla beklenen sağlık çıktısına ulaşamayabilir. Bu durum hekim ve hasta arasındaki vekalet kavramında bir dizi probleme yol açabilmektedir. Hasta güvenliği, sağlık hizmetlerinin sunumu sırasında, hastaya hastaneye girdiğinden itibaren tedavisi tamamlanmaya kadar olan sürede zarar verilmesini önlemek amacıyla alınan tüm önlemleri ifade etmektedir. Bu çerçevede hekim (vekil) bir dizi önlemler olarak hasta güvenliğinin iyileştirilmesi amacıyla uygulama rehberlerinin hazırlanması, kritik yol haritaları, klinik karar verme destek sistemleri, davranış değişikliğini sağlayacak eğitim programları (kültür) ve yasal önlemler, akreditasyon (Akalin, 2005) gibi yöntemlerin gelişmesi amacıyla uygulamalarda bulunabilmektedir.

Hasta-hekim ilişkisinde var olan bilgi asimetrisi, sağlık hizmetlerinde hasta-hekim arasındaki vekillik durumunun temelini oluşturmaktadır. Hekim hasta adına gerçekleştirdiği her uygulamadan sorumludur ve bu uygulamalar bazen hasta güvenliğini tehdit edebilmektedir. Sağlık hizmetlerinde hekimin hasta adına verdiği kararın doğruluğunu değerlendirebilmek de oldukça zorlu bir süreçtir. Sağlık kapsamında uygulanan sürecin kötüye gitmesi durumunda bunun hekim kaynaklı mı yoksa hasta kaynaklı mı olduğu sorusu ön plana çıkmaktadır ve bunun cevabını verebilmek çoğu zaman tehdit eden her bir unsurun, hem bilgi asimetrisinden kaynaklandığı hem de fazladan bir maliyet unsuru oluşturduğu açıktır. Ülkemizde sağlık hizmetleri kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar genellikle hasta ve hekim ilişkisi üzerinde durmaktadır. Bu çalışmada, sağlık hizmetlerinde vekalet teorisine ilişkin problemlerin hasta güvenliğini etkileyen unsurlar olduğu düşünülmektedir. Bu durum da hem hastalara uygulanacak tanı ve tedavide gereksiz talebe hem tıbbi yanlış uygulamalara, hekim ve hasta arasındaki ilişkinin zedelenmesine ve güven problemi doğmasına hem de hekimlerin resmi olmayan kanlar ile maddi kazanç sağlamaları hasta güvenliğini tehdit edici bir unsur olarak görülmektedir.

4. KAYNAKÇA

- AHRQ PSNet Patient Safety Network. (2007). Patient safety. <https://www.ama-assn.org/topics/patient-safety?page=12>
- Akalın H. E. (2005). Yoğun bakım ünitelerinde hasta güvenliği. *Yoğun Bakım Dergisi* 5(3):141–46.
- Akkaş, E. (2012). Vekalet teorisi çerçevesinde hasta-hekim ilişkileri üzerine bir çalışma: Isparta il merkezi hastaneleri örneği (Doktora Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Erickson, S. M., Wolcott, J., Corrigan, J. M., & Aspden, P. (Eds.). (2003). *Patient safety: achieving a new standard for care.*
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of political economy*, 76(2), 169-217..
- Brot-Goldberg, Z. C., Chandra, A., Handel, B. R., and Kolstad, J. T. (2017). What does a deductible do? The impact of cost-sharing on health care prices, quantities, and spending dynamics. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(3), 1261-1318
- Cerovic, L., Dukic, N., & Horvat, T. (2012). The agency problem in healthcare and the importance of incentives. *Knowledge and Business Challenges of Globalisation in*, 61-68.
- Clancy, C. M., Farquhar, M. B., & Sharp, B. A. C. (2005). Patient safety in nursing practice. *Journal of nursing care quality*, 20(3), 193-197.
- Dhingra-Kumar, N., Brusaferrro, S., & Arnoldo, L. (2021). Patient safety in the world. *Textbook of patient safety and clinical risk management*, 93-98.
- Folland, S., Goodman, A. C., & Stano, M. (2016). *The economics of health and health care: Pearson new international edition*. Routledge.
- Güven, R. (2007). *Güvenlik Kültürü. IV. İş sağlığı ve Güvenliği Kongresi Bildirileri*, 20-21 Nisan 2007, MMO yayınları, Yayın No: E/2007/424, Adana.
- Hakeri, H. *Tıp Hukuku. Temel Bilgiler*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2009
- IOM. (2004). *Keeping patients safe: Transforming the work environment of nurses*.
- IOM. (2001). *Crossing the quality chasm: A new health system for the 21st century. Report Brief. 1st ed.* Washington: National Academies Press.
- Izumida, N., Urushi, H., & Nakanishi, S. (1999). An empirical study of the physician-induced demand hypothesis: The cost function approach to medical expenditure of the elderly in Japan. *Rev Popul Soc Policy*, 8, 11-25.
- İnal, K. (1996). *Sosyalist etik. Gelecek Dergisi*, 1(3), 43.

- İntepeler, Ş. S., & Dursun, M. (2012). Tıbbi Hatalar ve Tıbbi Hata Bildirim Sistemleri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(2), 129-135.
- Kadıoğlu S. (2007). Etik Etik Dedikleri, III. Koloproktoloji- Stomaterapi Sempozyum Özet Kitabı, 12–14 Nisan. Adana. Adana Ostomi Derneği, Türk Tabipler Birliği, Çukurova Üniversitesi, Cleveland Clinic katkılı yayın. 86–88
- Léonard, C., Stordeur, S., and Roberfroid, D. (2009). Association between physician density and health care consumption: a systematic review of the evidence. *Health Policy*, 91(2), 121-134.
- McGuire, T. G. (2000). Physician agency. *Handbook of health economics*, 1, 461-536.
- National Quality Forum. National consensus standards for nursing-sensitive care: an initial performance measure set. Washington, DC: National Quality Forum; 2004. p. 40.
- National Quality Forum. (2004). National voluntary consensus standards for nursing-sensitive care: An initial performance measure set. Washington, DC: National Quality Forum.
- Nguyen, H. (2011). The principal-agent problems in health care: evidence from prescribing patterns of private providers in Vietnam. *Health policy and planning*, 26(suppl_1), i53-i62.
- Özsemerci, K. (2003). Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları ve çözüm önerileri. *TC Sayıştay Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi*, 27.
- Öztürk, Z., & Doğuç, E. (2022). Vekalet Teorisi Kapsamında Hasta Hekim İlişkisinin Araştırılması. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 38-75.
- Öztürk, Y., Fidan, Y., Özdemir, M. & Ayan, U. (2020). Akılcı laboratuvar kullanımı açısından gereksiz tetkik istemlerinin retrospektif analizi: Seroloji laboratuvarı örneği. *İşletme Bilimi Dergisi*, 8(2), 283-305.
- Ritchie, L., & Dale, B. G. (2000). Self-assessment using the business excellence model: A study of practice and process. *International Journal of Production Economics*, 66(3), 241-254.
- Ross, S. A. (1973). The economic theory of agency: The principal's problem. *The American economic review*, 63(2), 134-139.
- Shojania, K. G., Duncan, B. W., McDonald, K. M., Wachter, R. M., & Markowitz, A. J. (2001). Making health care safer: a critical analysis of patient safety practices. *Evidence report/technology assessment (Summary)*, (43), i-x.

- Studdert, D. M., Mello, M. M., Sage, W. M., DesRoches, C. M., Peugh, J., Zapert, K., & Brennan, T. A. (2005). Defensive medicine among high-risk specialist physicians in a volatile malpractice environment. *Jama*, 293(21), 2609-2617.
- Şen, M.L. (2006). Kamu görevlilerini yoldan çıkaran bubi tuzakları: hediye ve kişisel kullanım amacıyla yapılan bağışlar. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, Sakarya, 18-19 Kasım, 361-368
- Tengilimoğlu, D. (2011). *Sağlık Hizmetleri Pazarlaması*, Ankara:Siyasal Kitabevi.
- TUİK (2023a) Sağlık Personeli Sayılarının İllere Göre Dağılımı <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=XDTni6Jh4Pm8TVI0yhh2pDP0huO99QYMhsEtkSJhYeCJrO9p9Ds5A146ZOm3mXiw>
- TUİK (2023b). Hastane Sayılarının İllere Göre Dağılımı <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=mShFVBFXEGce7tRcE2rd3468QM9UNvw5mpnvDEzaBn6/JMXiPjPREjFkoAKnqaX7>
- Tutuncu, O., Cobaner, A. A., Guzelgoz, O., Cetin, A., Malkoc, M., & Mollahaliloglu, S. (2014). The effects of health transformation program on patient–healthcare personnel communication and interaction in Turkey. *Quality & Quantity*, 48, 3433-3446.
- Tutuncu, O. (2008). Relationship Between Patient Safety and Quality Management System: A Comparative Analysis Among ISO 9000 Certified and Non-Certified Hospitals in Turkey. In *The 6th Asia Network for Quality Congress*.
- Tütüncü, Ö., & Küçükusta, D. (2006). Hasta güvenliği kültürü ve hemşirelere yönelik bir uygulama. *Hastane Yönetimi Dergisi*, 10(2), 61-68.
- Ünal, E. (2011). Sağlık Ekonomisi, Sağlık Kurumları İşletmeciliği (1. Baskı) (Ed. Ateş, M.), 179-236, Beta Yayınları.
- Picot, A., Reichwald, R., & Wigand, R. (2008). *Information, Organization, and Management: The Corporation Without Boundaries* (pp. 2-17). Springer Berlin Heidelberg.
- Vick, S., & Scott, A. (1998). Agency in health care. Examining patients' preferences for attributes of the doctor–patient relationship. *Journal of health economics*, 17(5), 587-605.
- Zorlutuna, Y. (2008). *Sağlık Kurumlarında Hasta Güvenliği*. Sağlık Yönetimi Kongresi. Antalya.

9. Bölüm

Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin Politikası

Nurhan AYDIN*
Kübranur DERİCİ**

* Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-5192-6346, z.nurhanaydin@hotmail.com

** Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-3240-3499, kubraozturk73@gmail.com

GİRİŞ

Rusya ile Ukrayna arasında 2014 yılının Şubat ayında başlayan savaş dünya üzerinde dengeleri değiştirmiştir. İki ülke arasındaki savaşın getirdiği sonuçlar uluslararası alanda güvenlik sorunlarının çıkmasına neden olmuştur. Güvenlik problemlerinin yanı sıra küresel piyasalarda da değişikliğe yol açmıştır. Uluslararası alanda güvenlik sorununa yol açan bu gelişme Avrupa ve Asya'yı birleştiren ülke olarak Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Dünyadaki değişen bu dinamiklere karşı Türkiye, kendi dış politikası doğrultusunda uyum sağlamaya çalışmıştır. Söz konusu savaşın Türkiye'nin dış politikasına yansımaları da tarihsel süreçte yaşananlar, diplomatik ilişkiler, enerji politikaları ve uluslararası alanda yürüttüğü strateji kapsamında şekillenmiştir. Savaş yıllarında Türkiye kendi güvenlik çıkarlarını göz önünde bulundurarak ilişkilerini bu bağlamda yürütmeye çalışmıştır¹.

Rusya'nın Kırım'ı topraklarına katması ve Ukrayna'da faaliyet gösteren ayrılıkçı gruplara destek vermesi, Türkiye'nin de iki ülke ilişkilerine etki etmiştir. Dış politikada Türkiye Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır alsa da Rusya ile ilişkilerine bozulmaması yönünde önem vermiştir. Türkiye'nin iki ülke arasında yürüttüğü diplomatik çabalar, onun uluslararası alanda önemli bir güç olduğunu da göstermiştir².

1. Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Tarihçesi

Rusya ile Ukrayna'nın yüzyıllar öncesine dayanan köklü bir geçmişi vardır. Ruslar 882 tarihinde kurulan Kiev Knezliği'ni tanımlarının Ukrayna ile ilişkilerinin temellerini oluşturduğu bilinir. Kiev'in Vladimir tarafından kurulması söz konusu dönem içerisinde Ruslar için önemli bir merkez haline gelmişti. Kiev konumu itibariyle tarihsel dönemlerde çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. Bunların başında da doğuda yaşayan Türk akınları gelmektedir. Bu dönemde Slavların Karadeniz'e tam anlamıyla hakim olamamalarının nedeni de güneydeki Bizans saldırıları ve doğudan gelen Hazar ve Kıpçak Türklerinin akınları olmuştur. 1200'lü yıllara gelindiğinde Kiev Knezliğinin diğer knezliklerden ayrılması, onu tehlikeli bir duruma soksa da Moskova Knezliği'nin tarih sahnesine çıkması, Slavları bu durumdan kurtarmıştır³.

13. Yüzyıl itibariyle Altınorda Devleti'nin saldırıları sonucunda Rus toprakları tahrip olmuş ve bölgedeki Ruslar göç etmiştir. 16. ve 17. Yüzyıllara gelindiğinde ise Rusların yaşadıkları bölgelerdeki yerleşimler, büyük arazi ve

¹ Huriye Yıldırım Çınar, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Ukrayna İlişkilerine İzdüşümü", **İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, Yıl: 2024, s.18.

² Çınar, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye-Ukrayna İlişkilerine İzdüşümü", s.18.

³ Halit Burak Uyaniker, "Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya Ukrayna Uzlaşmazlığı: Sebepler ve Sonuçlar", **Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2017, s.6-7.

manastır sahiplerinin kolonizasyon faaliyetlerinde bulunmaları sonucunda yeniden gelişmiştir. Bu dönemde Rusya'nın güney bölgelerindeki ekonomik ve stratejik çıkarları zengin kesimin kolonizasyon faaliyetlerini desteklemesine ve tarımla uğraşan Rus halkın bölgeye tekrar yerleşmesini sağlamıştır. Bölgeye tekrar dönen Ruslar Tatar saldırılarına karşı yeni bir savunma oluşturmuşlardır. Diğer yandan güneybatı yönünde ilerleyen Ruslar, Polonya baskısına karşı etkili bir savunma politikası yürütüyordu. Rusya'nın güney bölgelerine yönelik politikaları 16. Yüzyılda daha belirgin hale gelmiş, Ruslar, Belaruslular ve Ukraynalılar arasındaki ayrılıklar ekonomik ve kültürel farklılıkların artmasıyla daha da derinleşmiştir. Ukraynalılar ve Belaruslular 16. Yüzyıl itibariyle bağımsızlıkları için yoğun olarak çaba sarfetmeler de Ukrayna Belarus'u bağımsızlık mücadelesinde yalnız bırakmış ve Rus Çarlığının egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde Çar I. Petro ve II. Katerina yoğun bir baskı politikası uygulamış ve Ukraynalıların özgürlükleri kısıtlanarak halkı köleleştirilmiştir. Buna rağmen Rus Çarlığı Ukraynalı ve Belarusluları “Küçük Ruslar” olarak tanımlamış ve onların Ruslaştırılması için çeşitli politikalar uygulamıştır⁴.

18. yüzyılın sonlarına doğru Kırım hanlığının işgal edilmesinden sonra Ukrayna'da hakimiyet kuran Ruslar, 19. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle de Beyaz Ruslar ve Ukraynalıları da içeren “Büyük Rus Ulusu” projesini hayata koymaya başlamıştır. Buna karşı olarak Ukraynalılar da Rusya'dan bağımsız olarak kendi dili, tarihi ve kültürü ortak bir Ukrayna ulusu oluşturmaya yönelik çabalarda bulunmuştur. 1917 Rusya'da çıkan Ekim Devrimi ile her iki ulus da kendi çabalarının sonucunu görme imkânı bulmuştur. Ekim Devrimi'nin ardından Ukrayna Halk Cumhuriyeti kurulsa da 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından işgal edilmesiyle UHK sona ermiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında da batı Ukrayna SSCB tarafından işgal edilmiş ve tüm Ukraynalılar SSCB çatısı altında birleştirilmiştir. Ancak farklı rejimler altında yaşayan ulusların tek bir çatı altına gelmesi sonrasında birtakım sorunlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında batı Ukraynalılar Nazi ordusuna katılırken, doğuda yaşayan Ukraynalılar da Kızıl Ordu'ya katılmışlardır. Diğer taraftan 1941 tarihinde Nazi Ordusu Ukrayna'yı işgal etmiş ve bu tarihten sonra Ukraynalılar yarı bağımsız bir statü kazanmışlardır. Ancak savaş sonunda Ukrayna yeniden Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. Ukrayna Sovyetler Birliği içerisinde ayrıcalıklı bir konumda bulunuyordu. BM Genel Kurulu'nda Sovyetler Birliği'ni temsil eden üç devletten (Rusya Federasyonu, Belarus ve Ukrayna) birisi olması da bunun bir göstergesidir. Ukrayna'nın Rusya açısından

⁴ Saffet Kürkçü, “Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Nedenleri ve Niteliği”, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, 2024, s.103-104.

diğer bir önemi de Sovyet nükleer sanayinin bulunduğu cumhuriyetlerden birisi (diğeri Kazakistan) olmasıdır. 1980’li yıllardan itibaren başlayan bağımsızlık hareketleri, 1989 yılında Ukrayna Halk Cephesi’nin ayrılıkçı hareketlerinin başlamasıyla sonuçlanmıştır. 1990 yılında Ukrayna Yüksek Sovyeti “Egemenlik Deklarasyonu” nu ilan etmiştir. Bu deklarasyonla Ukrayna, 24 Ağustos 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve 1991 yılında yapılan seçimle bağımsızlık kesinlik kazanmıştır. 1997 tarihinde de Ukrayna ile Rusya arasında Dostluk ve İş birliği Antlaşması imzalanmış, Ukrayna’nın bağımsızlığı hukuki bir nitelik kazanmıştır⁵.

2. Türkiye-Rusya İlişkileri

1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devriminin ardından Rusya, Çarlık Rusya’sını destekleyenler ve devrimciler arasında ülke geneline yayılan bir savaşa ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu iç savaş neredeyse 1922 tarihine kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde Sovyet Rusya, yeni rejimin ülkede kabul edilmesi için çalışmalarda bulunmuş ve uluslararası alanda kendisine tehdit oluşturabilecek sorunlardan uzak durmaya çalışmıştır. Diğer tarafta Türkiye de Birinci Dünya Savaşı’ndan çıkmış bir devlet olarak iç ve dış politikada emin adımlar atan bir ülke olarak Sovyet Rusya ile benzer bir konumda bulunuyordu. Yıkılan Osmanlı Devleti’nin ardından Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yeni bir devlet kurmak üzere Millî Mücadele başlatılmıştı. Her iki devlet rejim değişikliği nedeniyle pek çok ortak özelliğe sahip olması nedeniyle birbirlerine tehdit oluşturacak herhangi bir durum içerisine girmemeye çalışıyorlardı. Rusya ve Türkiye’nin dış politikadaki bu tutumları onları birbirlerine yakınlaştırmış ve birbirlerine destek olmuşlardır. Millî Mücadele yıllarında Rusya’nın Türkiye’ye askeri ve ekonomik yardımı da bunun bir örneği olarak gösterilebilir. Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinin iyi olduğu bu dönemde somut bir örnek olarak iki ülke arasında 19 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Anlaşması gösterilebilir. “Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Muahedesi” olarak bilinen söz konusu anlaşma ile her iki taraf da mevcut sınırlarını korumayı taahhüt etmişler, iki ülke arasındaki sorunların çözülerek ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adım atmışlardır. Bu bağlamda Türkiye de Kars ve Ardahan’ın Türkiye’de kalmasını kabul ederek Kafkaslar ve Orta Asya’daki savaş esirlerini geri almıştır. Bununla birlikte Sovyet Rusya’dan İstiklal Harbi’nde kullanılmak üzere iki tümene yetecek kadar askeri malzeme ile on milyon altın ruble almıştır⁶.

⁵ Sait Sönmez-Harun Bıçakçı-Cuma Yıldırım, “Kırım Sorunu Bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 2015, s.658-659.

⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Gelişimi (1923-2023)”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye*, Yıl: 2023, s.26-27.

Lenin'in ardından iktidara gelen Stalin döneminde de Türkiye ile ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir. 17 Aralık 1925 tarihinde iki ülke arasında "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda diğeri tarafsızlığını koruyacak, iki taraf da üçüncü devletlerle birbirleri aleyhine herhangi bir ittifak veya siyasi nitelikte bir anlaşmaya yapmamayı taahhüt etmişlerdir. Aynı tarihlerde Milletler Cemiyeti'nin Musul'un idaresini İngilizlere bırakmayı öngören anlaşma sonrasında yapılması, Türkiye ve Rusya'nın batı ile ilişkilerinde yeni bir döneme açıldığının en önemli göstergesiydi. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan bu anlaşma üç yıl geçerli olmak üzere imzalanmış, sonraki yıllarda iki taraf arasında üçer yıllık imzalanan protokollerle uzatılmıştır. Anlaşma 7 Kasım 1932 tarihinde ise 10 yıl süre geçerli olmak üzere uzatılmıştır⁷.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden süreçte iki ülke arasında herhangi bir anlaşmazlık söz konusu olmamıştır. Ancak 1945 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın uzatılmayacağını bildirmiştir. Rusya'nın bu hamlesi iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Bu gerginlik Montrö Sözleşmesi'nin eskimesi gerekçe gösterilerek Boğazların statüsünün tekrar gözden geçirilerek bölgeye Sovyet askeri güçlerinin yerleştirilmesi talebi nedeniyle de artmıştır. Rusya'nın Kars ve Ardahan ile ilgili toprak talepleri algıda ve söylemde iki ülke arasında güvensizliğe sebep olmuştur. Tüm bu söylemler nedeniyle Türkiye 1940'lı yılları Komünizm ve Sovyet tehdidi altında geçirmiştir. Türkiye ile Rusya ilişkileri bu dönemde gergin bir şekilde devam ederken Türkiye, batı ile ilişkilerinde olumlu gelişmeler kaydetmiştir. Batı dünyasıyla siyasi ve ekonomik iş birliklerinin yapıldığı bu dönemde Türkiye 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçiş yapmış, 1950 yılında Demokrat Parti iktidarı kurulmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi, iç ve dış politikada uyumlu bir diplomasi yürüttüğünü, rejimini ve toplumsal yapısını yeniden değerlendirme sürecinde Sovyet Rusya'nın Türk topraklarında yıkıcı emelleri olan "ideolojik bir tehdit" olarak algıladığı da açık bir gerçektir. Sovyet Rusya'nın Türkiye nezdinde tehdit unsuru olarak algılanması, Türkiye'nin batı dünyasıyla geliştirdiği ilişkilerin bir sonucu olarak NATO üyeliğiyle daha da derinleşmiştir⁸.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri genel anlamda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumları belirlemiştir. Türkiye'nin milli güvenliği ve bağımsızlığını koruma yolundaki adımlarının yanı sıra ekonomik kalkınmasını sürdürecektir politikaları, Sovyetler Birliği'nin politikalarıyla çakışmadıkça ikili

⁷ Yılmaz, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Gelişimi (1923-2023)", s.27.

⁸ Mitat Çelikpala, "Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği", *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi*, Yıl: 2019, s.4-5.

ilişkiler oldukça iyi gitmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin politikalarına aykırı olabilecek herhangi bir durumda ikili ilişkiler gerginlik seviyesine tırmanmıştır. 1960'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik anlamda gelişme gösterse siyasi ilişkilerdeki gerginlikler nedeniyle ikili ilişkilerde mesafeli davranılmıştır. Tüm bunlara rağmen iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve ekonomik alanda bir yardım anlaşması da imzalanmıştır. 1964 yılındaki Kıbrıs Krizi sırasında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş, diğer taraftan Türk-Sovyet ilişkileri de olumlu yönde gelişme göstermiştir⁹.

Sovyetler Birliği'nin 1991 tarihinde dağılmasıyla birlikte Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesinin ardından siyaset orduya geçmiş, bu da dış politikada birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bu dönemde özellikle Türk cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurulmak istenmiştir. Türkiye açısından bu ilişkilerin temeli de ekonomik ve kültürel anlamda gelişmiştir. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan Rusya Federasyonu da Türkiye'nin bu politikasına ilgi duymuştur. Türkiye tarafından bağımsız Türk cumhuriyetlerine hangi yardımlar yapıldıysa Rusya'ya bağlı özerk cumhuriyetlere de aynı yardım yapılıyordu. Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler 2015 tarihine kadar ekonomik, kültürel ve çeşitli alanlarda yapılan anlaşmalarla oldukça iyi tutulmuş, Rusya'nın bu bölgede üretim gücü desteklenmiştir¹⁰.

3. Türkiye-Ukrayna İlişkileri

Türkiye ile Ukrayna ilişkileri tarihin çok eski dönemlerine kadar dayanır. Günümüz Ukrayna'sının temelini oluşturan Slav halkıyla Türk halklarının ilişkileri bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Bir Karadeniz ülkesi olan Ukrayna'da Müslümanlar ile Slavlar bir arada yaşamış, günümüzde de hala birlikte yaşamaktadırlar. Ukrayna halkının yaşadıkları Karadeniz bölgesinde devletler birbirleriyle iş birliğinde bulunarak barışçıl bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Ukrayna da 1949 tarihinde Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalamıştır. Söz konusu anlaşmaya göre Osmanlı sultanının talimatıyla Ukrayna'ya Karadeniz'de deniz ticareti ve denizcilik yapma imkânı tanınmıştır. Aynı tarihlerde İstanbul'da Ukrayna temsilciliği açılmış, bu bağlamda da çıkabilecek sorunların önlenmesi amaçlanmıştır. Rus İmparatorluğu döneminde 1819-1857 tarihlerinde Ukrayna "Port Franko" adlı ekonomi bölgesi ile Kuzey

⁹ Turan Aydın-Olgan Bekar, *Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadeli Ekonomik Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Yayınları, Yıl: 1997, s.4-5.

¹⁰ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Yıl: 2016, s.48.

Karadeniz bölgesinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu bölgede yetişen yüksek kaliteli ve düşük fiyattan satılan buğday, aralarında Türkiye de olmak üzere on ülkede alıcı bulmuştur¹¹.

1917 yılında Rusya’da çıkan Bolşevik Devrimi’nin ardından Ukrayna bağımsızlığını ilan etmiş ve bunun sonucundan Ukrayna Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Osmanlı Devleti ise Ukrayna’nın bağımsızlığını tanımıştır. Talat Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Dışişleri Bakanı Ahmet Nesimi Bey ile Ukrayna Meclisi arasında 9 Şubat 1918 tarihinde Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmaya göre; Ukrayna Halk Cumhuriyeti bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanınmıştır. Böylece Ukrayna ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş oluyordu. Türkiye’de Millî Mücadele’nin başarılı olması sonucunda Mustafa Kemal önderliğinde yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, aynı tarihlere denk gelen dönemde ise Ukrayna’da Halk Cumhuriyeti’ne son verilerek Sovyet iktidarı kurulmuştu. Mustafa Kemal Atatürk, değişen rejimlere rağmen Ukrayna ile ilişkilerini iyi bir şekilde devam ettirmişti. İki ülkenin hükümet heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda 2 Ocak 1922 tarihinde Ukrayna ile Türkiye arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için yasal dayanak oluşturuldu¹².

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden bir süre sonra, 1960’lı yıllarda Sovyet Rusya çatısı altında Ukrayna’nın ekonomik potansiyeli gelişme göstermiştir. Bu yıllarda çelik, traktör, dökme demir, şeker ve taş kömürü gibi maddelerin üretiminin dünya çapında %7-10’unu Ukrayna üretiyordu. 1970’li yılların sonlarında Ukrayna’da bulunan fabrikalar üretimlerin bir kısmını Türkiye’ye inşaat malzemesi olarak sağlamıştır. Türkiye ile Ukrayna arasındaki ilişkiler, Sovyet Rusya çatısı altındaki Ukrayna ile 1980’li yıllara kadar sürmüştür. Her iki ülke de bu dönemde Sovyet Rusya’dan bağımsız olarak dış ticaret organizasyonları vasıtasıyla ilişkilerini sürdürmüşlerdir. SSCB’nin 1991 tarihinde dağılmasından sonra da iki ülke arasındaki iyi ilişkiler büyük ölçüde devam ettirilmiştir¹³.

4. Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Başlaması

¹¹ Hacı Yasin Hoşab, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Karadeniz Politikaları Bağlamında Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş 2022, s.72-73.

¹² Maryana Kuzma, “1990’dan Günümüze Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli 2018, s.21-22.

¹³ Mesut Kayaer, “Ukrayna ve Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Trabzon 2004, s.57-58.

4.1. Vladimir Putin Dönemi Rusya-Ukrayna İlişkileri ve Euromaidan Olayları

21 Kasım 2013'te Viktor Yanukoviç, Avrupa Birliği'nin 4 yıldır üzerinde çalıştığı Ortaklık ve Serbest Ticaret Antlaşması'nı imzalamamıştır. Anlaşmanın imzalanmamasının ardından muhalefet halkı sokaklara çağırmıştır. 23 Kasım 2013 günü halk sokaklara inmiş ve olaylar başlamıştır. Yanukoviç'in iktidarda kalmasını isteyen Rusya, aynı yılın aralık ayında Ukrayna ile Gümrük Anlaşması imzalamıştır. Bu duruma sinirlenen Avrupa Birliği tepkisini sert bir şekilde göstermiş, Yanukoviç hakkında yolsuzluk iddiaları ortaya atarak propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Eylem yapmak üzere sokağa çıkan halk, bağımsızlık meydanında toplanarak Yanukoviç'i istifaya çağırmıştır. Ülkedeki olayların giderek artmasının ardından Avrupa Birliği ülkeleri olaylara sert bir tepkide bulunmuş ve üç tane dışişleri bakanını görevlendirmiştir. Avrupa Birliği'nin desteği sayesinde güçlenen muhalefete karşı Yanukoviç geri adım atmak durumunda kalmıştır. Muhalefet tarafından 18 Şubat 2014 tarihinde parlamento ele geçirilmiştir. Başbakanlığa Arseni Yatsenuk seçilmiştir. Olayların ardından Yanukoviç Rusya'ya sığınmıştır¹⁴.

4.2. Kırım'ın Rusya Tarafından İlhakı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kalpgah'taki hakimiyetini korumak isteyen Rusya, bu bölgede bulunan devletlerin Batı ile olan siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkilerine sınırlama getiren çeşitli yaptırımlarda bulunmuştur. Bu yaptırımlar Ukrayna'ya da uygulanmıştır. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra Ukrayna'da Rus yandaşları ile Batı yandaşları arasında siyasi anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar Ukrayna'da iç karışıklıklara sebep olmuş, bunun sonucunda da ülkede ayaklanma çıkmıştır. Ukrayna'da kamu kurumlarının işgal edilmesi sonrasında Rus yanlısı devlet başkanı Viktor Yanukoviç ülkeyi terk ederek Rusya'ya sığınmıştır. Rusya da Ukrayna'ya yaptırım uygulamaktan kaçınmamış, bu yaptırımlardan biri de Kırım üzerinden uygulanmıştır. 2013 yılında Ukrayna'da bir iç krizin ortaya çıkması ve sonrasında seçilmiş cumhurbaşkanının görevden alınmasıyla birlikte Ukrayna'nın Rusya'ya yönelik politikası Kalpgah bölgesindeki olaylar çerçevesinde yeniden oluşmuştur. Ukrayna'da çıkan krizin temel sebebi Rus yanlısı Yanukoviç'in 21 Kasım 2013 tarihinde Avrupa Birliği ile yürütülen görüşmeleri askıya almasıydı. Yanukoviç'in bu kararı Ukrayna halkının Avrupa Birliği'ne yönelik umutlarını da boşa çıkarmıştı. Bu kararla birlikte Yanukoviç, Avrupa Birliği yerine Gümrük

¹⁴ Berkay Arslan, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisinin Analizi", **Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Çanakkale 2024, s.19-20.

Birliği Anlaşmasını imzalamayı tercih etmiştir. Bu kararın da Rus baskısı nedeniyle alındığı iddia edilerek protestolar başlamış, böylece ÷lkede iç karışıklığa sebep olmuştur. Yanukoviç protestoların üstesinden gelemeyince muhalefetle uzlaşma metni imzalamış, ancak bunda da başarılı olamayarak ÷lkeyi terk etmiřtir¹⁵.

Yanukoviç'in 22 şubat 2014 tarihinde ÷lkeyi terk edip Rusya'ya sığınmasının ardından, Kiev'deki protestolar da devam ediyordu. Kiev'deki bu siyasi krizin aşılmaya çalışıldığı bir dönemde 27 şubat günü Rusya, beklenmedik bir hamleyle Kırım yarımadasının kontrolünü ele geçirmiştir. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi bölgesel bir sorun iken bir anda uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Rusya'nın Kırım'a yönelik bu askeri müdahalesinin başarıyla gerçekteşmiş olması, Rusya'nın Kırım'da uyguladığı askeri tekniklerin de bir başarısı olarak gör÷lüyordu. 1 Mart 2014 tarihinde Rus hükümetinin aldığı kararla Rus silahlı kuvvetleri Kırım'da askeri müdahaleye başlamış, bunun sonucunda Kırım'daki önemli merkezler ele geçirilmüştir. Aynı gün Kırım'da bağımsızlık referandumu konusunda tartışmalar yaşanmış, parlamento özel oturumla toplanarak Sergey Aksyonov'u başbakanlığa seçmiştir. Kırım halkı 16 Mart 2014'te bağımsızlık referandumu gerçekteştirmüş, bu referandumun sonuçlarına göre oy kullananların %96'sı Rusya Federasyonu'na katılmayı kabul etmiştir. 17 Mart günü Kırım Yüksek Konseyi Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. 21 Mart 2014 tarihinde yapılan antlaşmaya göre Kırım Rusya Federasyonu'nun federal kurulu tarafından onaylanmıştır. Söz konusu antlaşma hükümlerine göre Kırım ve Sivastopol Rusya Federasyonu'nun federal bir yapısı unvanını almıştır. Kırım'ın ilhak edilmesi sürecinde Putin, Kırım'da tek bir askeri personel kaybı olmaması ve operasyonun başarılı geçmesini sağlayan ve diğer tarafta 22 bin kişiden oluşan Ukrayna ordusunun da buna karşı çıkmaması nedeniyle kendilerine teşekkür etmiřtir¹⁶.

4.3. Rusya-Ukrayna Savaşının Başlaması

Rusya ile Ukrayna arasındaki ilişkiler, 2014'ten itibaren gerilimi gittikçe artan bir hale geldi. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı kendi topraklarına katması, 2022 yılına kadarki süreçte gerilimi arttıran olayların temelini oluşturmuştur. 2020 yılının sonlarında Ukrayna Devlet Başkanı Zelensky, NATO partnerliği ve Kırım'ın Rus işgalinden kurtarılmasına yönelik stratejiyi onaylayan bir kararnameye imza atmıştır. 2021 yılının ilk aylarından itibaren Rusya, daha

¹⁵ Veysel Babahanoğlu, "Putin Dönemi Rus Dış Politikası ve Ukrayna: Mackinder'in Kalbi Kalpgah", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Yıl: 2024, s.390.

¹⁶ Abdullah Mıstanlı, "Rusya'nın Yeni Güvenlik Anlayışı Bağlamında Ukrayna İşgali", **Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Batman 2023, s.143-144.

önceden topraklarına kattığı Kırım ile Ukrayna ve Belarus'un doğu sınırına askeri yığınak yapmaya başlamıştır. Diğer yandan Ukrayna'nın doğu bölgesinde bulunan ve Rusların çoğunlukta yaşadığı Donbas bölgesinde Ruslara yönelik soykırım yapıldığını iddia etmiştir. Bu noktadan itibaren Putin, hybrid savaş olarak nitelendirilen ve kitle iletişim araçları, siber savaş ve bilgi savaşı gibi araçların kullandığı bir dizi olayı başlatmıştır. 2022 yılının Şubat ayı itibariyle de Donbas bölgesindeki çatışmalarda artış gözlemlendi. 24 Şubat 2022 günü ise Putin, daha önceden çekilmiş videoları yayınlarak Ukrayna'nın Nazizm'den arındırılması ve Donbas bölgesinde yaşayan Rusların güvenliği için askeri operasyonların başladığını duyurmuştur¹⁷.

2021 yılı sonbaharında Donbas bölgesindeki çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte bu durum üzerine de Batılı ülkeler Ukrayna'ya askeri yardımda bulunmuşlardır. Diğer yandan Donetsk ve Lugansk bölgelerinde yaşayan ayrılıkçı liderler de Rusya'dan yardım istemişlerdir. 15 Şubat 2022 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Duması, Komünist Parti tarafından Vladimir Putin'e söz konusu yönetimlerin bağımsızlıklarının tanınması ve konuyla ilgili düzenlemelerin yapılmasını talep etmiştir. Bu arada 17 Şubat 2022'de de Donetsk ve Lugansk bölgeleri Ukrayna tarafından bombardımana tutulmuştur. 21 Şubat 2022 günü de Rusya Federasyonu, ayrılıkçı Lugansk ve Donetsk bölgelerinin bağımsızlıklarını tanımıştır. Aynı yılın Eylül ayında Rusya, Zaporozje ve Herson bölgelerinin de bağımsızlıkları tanımıştır¹⁸.

Rusya Federasyonu ordusu 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya uzun menzilli füze atışlarıyla saldırmıştır. Saldırıların ardından Rus askeri birlikleri Ukrayna sınırlarının içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırıları sonucunda Ukrayna'da büyük can kayıpları verilmiştir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği verilerine göre 10 Eylül 2023 tarihi itibariyle 9 binden fazla kişi yaşamını yitirken, 17 bin kişi de yaralanmıştır¹⁹.

Rusya-Ukrayna Savaşı ile ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı resmi sitesinde 24 Nisan 2024 tarihli bir raporda savaşla ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Rapora göre ABD, Kırım'ın işgal edilmesinden savaşa kadar olan dönemde Ukrayna'ya 47 milyar dolar yardım sağladı belirtilmiştir. Savaşın başlamasından raporun yayımlandığı tarihe kadar ise 44.3 milyar dolarlık yardım yapıldığı da raporda yer almıştır. Söz konusu raporda ABD'nin mühimmatlar, anti zırh ve küçük silahlar, hava savunma sistemleri, kara harp araçları, deniz kuvvetleri takviyeleri, uçak ve İHA'lar ile diğer kategorilerdeki mayınlardan uydu

¹⁷ Feramuz Çalışkan, "Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi" **EURO Politika**, Sayı: 14, Yıl: 2022, s.40-41.

¹⁸ Cengiz Buyar-Ubeydullah Şener, "Tarihin Dönüşü: Rusya-Ukrayna Savaşı, Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", **Journal of Academic Value Studies**, Cilt: 9, Sayı: 4, Yıl: 2024, s.290.

¹⁹ Buyar-Şener, "Tarihin Dönüşü: Rusya-Ukrayna Savaşı, Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", s.290.

sistemlerine kadar yaptığı yardımlardan bahsetmiştir. Diğer yandan Avrupa Birliği, resmî sitesinde Avrupa Birliği'ne üye devletlerin Ukrayna'ya 32 milyar dolarlık yaptığı yardımlardan söz etmiştir. 2024 yılının Mart ayında Konsey özel bir Ukrayna Yardım Fonu oluşturmuş ve 5 milyar Euro miktarında destek sağlamıştır. Ukrayna'ya yapılan destekler Avrupa Barış Aracı yoluyla 11.1 milyar Euro'ya çıkmıştır. AB Askeri Yardım Misiyonu da 362 milyon Euro'luk destek vermiştir. Tüm bunlarla birlikte NATO da Ukrayna'ya destek vermiştir. NATO üyeleri Ukrayna'nın askeri ihtiyacını karşılamak amacıyla 640 milyon Euro taahhütte bulunmuşlardır. NATO müttefik ve ortakları Ukrayna'nın savunma gücünü arttırmak amacıyla askeri malzemelerinin sağlanması ve askerlerinin eğitilmesi gibi yardımlarda da bulunmuşlardır²⁰.

5. Rusya-Ukrayna Savaşında Türkiye'nin Rolü

Ukrayna ile Rusya arasında gerilimin arttığı 2020 yılında Ukrayna bu krizi çözmek amacıyla yeni adımlar atmaya başlamıştır. Ukrayna krizi çözme aşamasında ilk olarak müttefiki Türkiye'ye başvurmuştur. Ukrayna'nın Türkiye'yi müttefik olarak görmesi; Türkiye'nin Libya ve Suriye'de yeni dengelerin oluşumundaki rolünden ötürü, Türkiye'ye olan güvenini arttırmıştır. II. Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği sonrası Kafkasya'da güç dengelerinin yeniden belirlenmesi, Ukrayna'yı Türkiye'ye yakınlaştıran bir başka neden olarak yerini almaktadır. Ukrayna Türkiye'nin uluslararası alandaki bu rolünü göz önünde bulundurarak Rusya ile krizi çözmesi amacıyla Kara Kuvvetleri Komutanı Aleksandr Syrskyi'yi Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar ile görüşürmüştür. Bu görüşme Ukrayna'nın Türkiye'nin Rusya ile yeni bir cephe açarak Rusya'yı burada sıkıştırmak istediğini göstermektedir. Diğer yandan Ukrayna Devlet Başkanı Zelensky, 10 Nisan 2021 tarihinde Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Türkiye ziyareti sırasında Kırım, Donbas ve Ukrayna'daki Tatarlar ile iş birliğinin geliştirilmesi hakkındaki görüşlerini bildirmiştir. Rusya ile Ukrayna arasındaki krizde Türkiye, toprak bütünlüğü açısından Ukrayna'yı desteklese de Rusya ile de bir çatışmaya girmek istememektedir. Diğer tarafta ABD de Ukrayna'ya açık desteğini belirtirken, Türkiye'yi Rusya ile karşı karşıya getirme çabası da boşa çıkmıştır. Türkiye'nin Ukrayna ile görüşmesi sonrası Rusya Türkiye'ye turist yaptırımında bulunmuş, buna karşılık Ukrayna, kendi vatandaşlarının Türkiye'ye geleceklerine dair söz vermiştir²¹.

²⁰ Kürkçü, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Nedenleri ve Niteliği", s.145-146.

²¹ Nuru Samedov, "Rusya*Ukrayna İlişkileri: 1991-2021", İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s.117-118.

Rusya ile Ukrayna arasında 2022 yılının Şubat ayında gerilim artmış, bu da Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla daha da artmıştır. Bu gelişmeler üzerine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunarak her iki taraf için orta yolu bulacak bir politika yürütmüştür. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanlığı, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklemelerinin yanı sıra Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını da kabul etmediklerini açıklamıştır. Her iki taraf arasında savaşın başladığı sıralarda başta ABD olmak üzere batılı ülkeler, Rus şirketlere ve diplomatlara yaptırım uygulamaya başlamışlardır. Batılı ülkelerin Rusya'ya karşı bu tutumuna rağmen Türkiye hiçbir şekilde yaptırım uygulamamış, Rusya-Ukrayna savaşında “aktif tarafsızlık” politikası yürütmüştür. Ancak Türkiye'nin bu tarafsızlık politikası ABD tarafından olumsuz karşılanmıştır. Türkiye'nin bu politikasıyla ilgili olarak ABD Hazine Müsteşar Yardımcısı Adeyemo, Türkiye Hazine Müsteşar Yardımcısı Yunus Elitas'ı Rus kurumlarının Türkiye'yi kullanmaya çalıştığı hakkında uyarmıştır. Türkiye Hazine Müsteşar Yardımcısı Elitas ise konuyla ilgili olarak Türkiye'nin Rusya ve Ukrayna ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin olduğunu, yaptırımlar konusunda Türkiye'nin tavrının değişmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Batılı ülkelerin Rusya'ya karşı olumsuz tutumlarının aksine Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya arasında tarafsız diplomasi yürütmesinin her iki ülke arasında bir iletişim köprüsü olduğu da bir gerçektir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ukrayna ve Rusya liderleriyle telefonda ve gerektiğinde yüz yüze görüşmeleri, her iki taraf arasında barış yapmaya çalışmasının adımları olarak görülmüştür²².

Türkiye Ukrayna-Rusya arasındaki savaşı durdurmak amacıyla Şubat 2022'den itibaren arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın girişimleriyle 22 Eylül 2022'de 215 Ukraynalı savaş esirinin serbest bırakılması sağlanmıştır. Esirlerin serbest bırakılması sonrasında Ukrayna Devlet Başkanlık Ofisi Başkanı Adriy Yermak, yaptığı açıklamada esir değişimi operasyonunda Türkiye'nin konumunun ve uluslararası alanda yaptığı girişimlerin büyük rolü olduğunu belirtmiştir. Batılı ülkeler ile Rusya arasında Ukrayna-Rusya savaşı nedeniyle gergin söylemler ve sert tavırların olduğu bir dönemde Türkiye, Rusya ile de ilişkilerini iyi tutmuş, arabuluculuk görevinin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Türkiye arabuluculuk faaliyeti kapsamında Rusya ve Ukrayna'nın talepleriyle her iki tarafın temsilcilerini bir araya getirmiştir. Antalya Diplomasi Forumunda Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Ukraynalı mevkidaşı Dmitro Kuleba Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt

²² Benginur İkbal Akgül, “Türkiye'nin Dijital Diplomasisi: Rusya'nın Ukrayna İşgalinde Türkiye'nin Tahıl Koridoru Diplomasisi”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2023, s.64-65.

Çavuşoğlu ile bir araya gelerek taraflar arasında yapılan görüşmeye öncülük etmiştir. Bu görüşmede Ukraynalı yetkililer, diplomatik çözüm çalışmalarında Türkiye’yi garantör devlet olarak görmek istediklerini belirtmişlerdir²³.

Rusya, Türkiye’nin Batılı ülkeler ile Ukrayna ile yakınlığından rahatsız olmasına rağmen, uluslararası alanda yalnız olmamak ve içinde olduğu ekonomik sebepler nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini belirli bir düzeyde devam ettirmiştir. Örneğin Rusya’nın Türkiye ile iş birliği çerçevesinde Tahıl Koridoru Anlaşması’nı imzalaması, savaştan taraflar ile dünyanın ticaret güvenliği açısından olumlu bir gelişme olarak kaydedilmektedir. Ukrayna ve Rusya’nın dünyanın en önemli tahıl ve gübre ihracatçısı olmaları, iki ülke arasındaki savaşın denizlerdeki tahıl ticaretinin olumsuz yönde etkileneceğini akıllara getirmiştir. Nitekim savaşın çıkması sonrasında hem savaştan taraflar hem de bu ülkelere tahıl ithal eden ülkeler savaştan olumsuz etkilenmişlerdir. Küresel alanda gıda fiyatlarındaki artış sonucunda Türkiye ile Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde Rusya ile Ukrayna arasında 22 Temmuz 2022 tarihinde “Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma her iki ülkeyle ayrı ayrı imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte tahıl sevkiyatında aksamaya uğrayan ve savaş sebebiyle kapalı olan limanlardan tahıl, gıda maddeleri ile gübrelerin güvenli bir biçimde gidecekleri yerlere ulaşması amaçlanmıştır. Tahıl Koridoru Anlaşması kapsamında merkezi İstanbul’da olan “Ortak Koordinasyon Merkezi” raporlarına göre 2022 yılının Temmuz ayından 2023 yılı Temmuz ayına kadar 32 milyondan fazla tahıl dünya pazarına taşınarak küresel gıda fiyatları savaş öncesindeki seviyelerine inmiştir. Anlaşma süresinin dolması nedeniyle birkaç defa uzatılmış, ancak Temmuz 2023’te Rusya kendi gıda ürünlerinin satışındaki engellerin kaldırılmamasını gerekçe göstererek anlaşmadan çekildiğini bildirmiştir. Bu açıklama sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya Devlet Başkanı Putin’i arayarak anlaşmanın devam etmesi yönünde ikna etmeye çalışmıştır. Diğer yandan Rusya’nın anlaşmadan çekilmesi Afrika gibi gıda krizinden muzdarip ülkelerde de tahıl sıkıntısına yol açacaktı. Ancak Rusya Afrika ülkelerinde çıkacak tahıl sıkıntısına karşı Afrika ülkelerine karşılıksız tahıl vereceğini de açıklamıştır²⁴.

Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşının çıkmasından itibaren en başından beri tarafsız politika yürütmüştür. İki taraf arasındaki bu savaşın barışçıl yollarla çözülmesi için çaba harcayan Türkiye savaştan etkilenmemek amacıyla her iki tarafa karşı mesafesini korumuş, ancak arabuluculuk faaliyetinden de geri kalmamıştır. Savaşın Türkiye’nin yanı başında gerçekleşmesi, savaştan

²³ Çınar, “Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye-Ukrayna İlişkilerine İzdüşümü”, s.25.

²⁴ Çınar, “Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye-Ukrayna İlişkilerine İzdüşümü”, s.26-27.

devletlerin Türkiye'nin komşusu olması, Türkiye'yi dikkatli ve tarafsız bir dış politikaya yöneltmiştir. Bu savaşın Boğazlar ve Karadeniz üzerinden Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye yaklaştırması, Türkiye'yi savaşın içine çekebilecek bir noktaya getiriyordu. Bu nedenle Türkiye'nin taraflar arasındaki bu savaşın sona erdirilmesinde ve her iki taraftaki anlaşmazlığın barışçıl bir yolla çözüme ulaştırılmasında yoğun çaba sarf etmiştir²⁵.

SONUÇ

Rusya ve Ukrayna'nın yüzyıllar öncesine dayanan köklü bir geçmişinin olması, onları tarihin her türlü sahnesinde yer almalarını sağlamıştır. 18. Yüzyıl itibariyle Ukrayna sınırları içerisinde yer alan Kırım'da hakimiyet kurmak isteyen Ruslar, o tarihten günümüze sürececek anlaşmazlıkların fitilini ateşlemiştir. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Ukrayna bağımsız olmuş, ancak Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya'da kurulan Sovyet yönetimi Ukrayna'yı hakimiyeti altına almıştır.

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi, sonrasında Ukrayna'da meydana gelen iç karışıklıklar ve Rusya'nın içişlerine müdahalesi, iki devleti yeniden karşı karşıya getirmiştir. En son Ukrayna Devlet Başkanı Zelensky'nin NATO'ya katılma isteği ve Kırım'ın Rus işgalinden kurtarılmasına yönelik attığı adımlar gerilimi tırmandıran en önemli gelişme olmuştur. Ukrayna'nın bu hamlesine karşılık Rusya'nın Ukrayna'ya silahlı saldırı düzenlemesi, Batılı ülkelerin Ukrayna yanında yer alması savaşı uluslararası boyuta taşımıştır.

Rusya-Ukrayna arasındaki savaşta Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinde bulunması, gerek Rusya ve Ukrayna açısından, gerekse de uluslararası alanda dikkatle takip edilen bir konu olmuştur. Türkiye savaş süresince her iki ülke temsilcilerinin görüştürülmesine ev sahipliği yapmış, hem de karşılıklı esir takasında bulunmalarına aracılık etmesi açısından dünya kamuoyunda güvenilir ülke imajı çizmiştir. İki ülke arasında tahıl koridoru diplomasisinde önemli adımlar atmış, Türkiye'nin arabuluculuk anlamda her adımı dünya çevrelerinde dikkatle izlenerek takip edilir hale gelmiştir.

²⁵ Tayfur Yumuşak, "Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki Arabuluculuk Rolünün Değerlendirilmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, Yıl: 2023, s.189.

KAYNAKÇA

- ÇINAR, Huriye Yıldırım (2024). “Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye-Ukrayna İlişkilerine İzdüşümü”, İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1,
- UYANIKER, Halit Burak (2017). “Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya Ukrayna Uzlaşmazlığı: Sebepler ve Sonuçlar”, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KÜRKÇÜ, Saffet (2024). “Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Nedenleri ve Niteliği”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- SÖNMEZ, Sait -BIÇAKCI, Harun -YILDIRIM, Cuma (2015). “Kırım Sorunu Bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi”, International Journal of Social Sciences and Education Research, Cilt: 1, Sayı: 3.
- YILMAZ, Muzaffer Ercan (2023). “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Gelişimi (1923-2023)”, Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye.
- ÇELİKPALA, Mitat (2019). “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi.
- AYDIN, Turan -BEKAR, Olgan (1997). Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Ekonomik Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Yayınları.
- TOPSAKAL, İlyas (2016). “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2.
- HOŞAB, Hacı Yasin (2022). “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Karadeniz Politikaları Bağlamında Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- KUZMA, Maryana (2018). “1990’dan Günümüze Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- KAYAER, Mesut (2004). “Ukrayna ve Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- ARSLAN, Berkay (2024). “Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisinin Analizi”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- BABAHAÑOĐLU, Veysel (2024). "Putin D6nemi Rus Dış Politikası ve Ukrayna: Mackinder'in Kalbi Kalpgah", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2.
- MİSTANLI, Abdullah (2023). "Rusya'nın Yeni G6venlik Anlayışı Bağlamında Ukrayna İşgali", Batman Üniversitesi Lisans6st6 Eğitim Enstit6s6 Y6ksek Lisans Tezi, Batman.
- ÇALIşKAN, Feramuz (2022). "Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve 6ç6nc6 Tarafların S6rece Etkisi" EURO Politika, Sayı: 14.
- BUYAR, Cengiz -şENER, Ubeydullah (2024). "Tarihın D6n6ř6: Rusya-Ukrayna Savaşı, Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", Journal of Academic Value Studies, Cilt: 9, Sayı: 4,
- SAMEDOV, Nuru (2022). "Rusya-Ukrayna İlişkileri: 1991-2021", İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisans6st6 Eğitim Enstit6s6 Y6ksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AKG6L, Benginur İkbal (2023). "T6rkiye'nin Dijital Diplomasisi: Rusya'nın Ukrayna İşgalinde T6rkiye'nin Tahıl Koridoru Diplomasisi", İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisans6st6 Eğitim Enstit6s6 Y6ksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YUMUşAK, Tayfur, (2023). "T6rkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki Arabuluculuk Rol6n6n Değerlendirilmesi", Dokuz Eyl6l Üniversitesi Hukuk Fak6ltesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı:1.

10. Bölüm

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği¹

Havva Şeyma FENER²
Rıfat KARAKOÇ³

¹Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A/2023-1 Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı kapsamında desteklenerek tamamlanan “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği” başlıklı projeden üretilmiştir.

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, havvaseymafener@gmail.com, ORCID: 0009-0006-5965-7164

³Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, rifat.karakoc@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3942-7426

1. Giriş

İnsanların siyasi süreçlere katılımı, demokrasilerin sağlıklı bir şekilde işlemesi için kritik bir öneme sahiptir. Siyasal katılım, yalnızca seçimlerde oy kullanma ile sınırlı kalmayıp, protestolara katılma, siyasi kampanyalara destek verme ve sivil toplum faaliyetlerinde yer alma gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bu çerçevede, özellikle gençlerin siyasal katılımı, toplumsal değişimin sağlanması ve demokratik sistemin sürdürülebilirliği açısından büyük bir değer taşımaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar kapsamında gençlerin geleneksel siyasal katılım biçimlerinden giderek uzaklaşarak farklı katılım yollarını tercih ettikleri görülmektedir.

Geleneksel siyasal katılım yöntemlerinin yerini esnek, dijital ve daha aktif temelli yeni katılım modelleri almıştır. Bu bağlamda, gençlerin siyasal katılımının sadece seçimlerle sınırlı olmadığını; sosyal medya kampanyaları ve protesto hareketleri gibi yeni katılım biçimlerinin de gençler için önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal katılım, bireylerin siyasal karar alma süreçleri bakımından demokrasinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Siyasal katılım çeşitli yollarla gerçekleştirilmektedir. Oy kullanma, seçme ve seçilme hakkını kullanma ya da sivil toplum kuruluşları aracılığıyla siyasi sisteme etki etme gibi farklı yollarla gerçekleşebilir. Siyasal katılımı birçok faktör etkileyebilmektedir. Yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim durumu, yaşam yeri gibi faktörlerin katılımı etkilemedeki rolünün büyük olduğunu kabul edilmektedir. Bu çalışmada, gençlerin siyasal katılım üzerindeki rolüne odaklanılmıştır. Araştırmada Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin siyasal katılım eğilimleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, öğrencilerin siyasal katılım düzeyleri ve aldıkları eğitimin bu eğilimler üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir.

Bu çalışma kapsamına dâhil olan üniversite gençliğinin siyasal katılımını etkileyen faktörlerden yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, aile, kitle iletişim araçları gibi faktörlerle beraber Samsun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin ders müfredatlarının da etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerine siyasal ilgi düzeylerini tespit etmek amacıyla hazırlanan anketlerle veriler elde edilmiştir. Ortaya çıkan veriler SPSS programı kullanılarak veri girişleri yapılmıştır. Elde edilen verilere güvenilirlik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlarla ilgili değerlendirmeler yapılarak kapsamlı bir şekilde yorumlanmıştır.

2. Siyasal Katılım Kavramı

Siyasal katılım, bir bireyin yerel veya ulusal düzeydeki siyasi süreçlere dâhil olup, seçmen ya da aday olarak oy kullanma veya aday olma yoluyla etkide bulunması, siyasi kararların kendi istek ve çıkarlarına uygun hale gelmesi için çaba göstermesi ve bu amaçla gerekli adımları atması olarak tanımlanır (Dursun, 2014:230).

Siyasal katılım, başka bir deyişle bireylerin yerel ve ulusal düzeydeki siyasi faaliyetlerin şekillenmesinde hükümetlerin ve siyasi iktidarların üzerinde baskı kurarak bu süreçlere doğrudan etkide bulunmaya çalışmasıdır. Siyasal katılım, her boyuttaki siyasi olayların yakından takip edilmesini, farklı konularla ilgili siyasi davranışlar sergilemesi, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilere üye olmayı ve seçimlerde aktif rol almayı gerektiren bir dizi siyasi eylemi içerir (Baykal, 1970: 27). En kısa tabiriyle; siyasal katılım toplumun üyeleri ile siyasi otoriteleri arasındaki ilişkidir (Kalaycıoğlu, 1983: 10).

Elbette ki siyasal katılım düzeylerini birçok faktör etkilemektedir. Siyasal katılmayı etkileyen faktörlerin arasında; aile, eğitim düzeyi, yaşam yeri gibi faktörler başlıca sıralanabilir. Bununla beraber kitle iletişim araçlarını etkili bir şekilde kullanma ve sosyal ya da siyasal herhangi bir gruba dâhil olmakta siyasal katılmayı oldukça etkilediği bilinmektedir (Kalaycıoğlu, 1983:16 vd.).

3. Siyasal Katılımı Etkileyen Faktörler

Eğitim

Eğitim düzeyi ile siyasal katılım arasında olumlu bir korelasyon olduğu öngörülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça siyasal katılımın arttığı yönünde tespitler mevcuttur. Milbrath ve Goel'e (1977: 98); göre de eğitim düzeyi yüksek olan kişiler eğitim düzeyi daha düşük olanlara göre daha yüksek bir katılma eğilimindedirler.

Eğitim seviyesinin artmasıyla beraber bireylerin diğer faktörlerden etkilenme durumu azalarak objektif bir bakış açısı geliştirir, tercihte bulunurken de bu bilinçte hareket ederler (Görücü, 2021: 166). Daha geniş kapsamlı olarak eğitimin siyasal katılım ilişkisini ele alan Kalaycıoğlu'na göre (1983: 26-27);

- Eğitim seviyeleri daha yüksek olan yurttaşlar için siyasal katılma bir yurttaşlık görevidir.
- Birey, çıkar temini için toplumun kendisine tanıdığı olanakları sahip olduğu siyasal kaynakları kullanarak değerlendirebileceğini ve hatta bunu nasıl yapabileceğini eğitim kurumlarından faydalandığı süre içerisinde öğrenebilecektir.

- Eğitim sayesinde birey belli bir gelire ve toplumsal statüye sahip olacaktır. Yani, eğitim sağlayacağı gelir etkisiyle, ona sahip olanların toplumda daha yüksek ve etkili mevkilere varmalarını ve en azından bu durumlarını koruyabilmek için siyasal yaşamda daha etkin bir rol oynamalarını sağlayabilecek bir kaynaktır.
- Eğitimli bireyler, kendileri gibi eğitimli insanlardan oluşan bir gruba üye olur. Bu sayede birçok nüfuzlu kişilerle ilişkiye girerek yönetim kademesiyle de ilişkiler geliştirebilir.
-

Aile

Aile, bireyin toplumsal ve siyasal yaşamında fikirlerinin şekillenmesinde şüphesiz temel kaynaktır. Bu sebeple aile faktörü bireyin siyasal katılımı açısından önem arz etmektedir. Birey dünyaya geldiği an itibarıyla aile kurumu içerisinde ilk toplumsal hayat şekliyle tanışır. Çocuk okul çağına gelene kadar değerler, tutumlar ve inanç biçimlerini aile ortamında öğrenir böylece ilk bilgi kaynağı aile olur (Orhan, 2009: 122-123).

Yaşam Yeri

Siyasal katılımı farklılıkları belirleyen başka bir etken ise bireyin yaşam yeridir. Çevre ve çevre ile olan ilişkiler bireylerin siyasal katılımlarını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Arslan, 2012: 22-23).

Yerleşim yeri, siyasal davranışı etkileyerek yaşadıkları yerin köy ya da şehir olmasına göre de şekillenir. Genellikle şehirleşmeyle beraber siyasal katılım üzerinde olumlu etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir (Baykal, 1970: 66).

Cinsiyet

Bireylerin siyasal katılımını etkileyen faktörlerden biri de cinsiyettir. Erkeklerin siyasal katılımının kadınlara oranla daha fazla olduğu bilinmektedir.

Farklı toplumlarda cinsiyete dayalı rol model değişiklikleri gözlemlenmektedir ve bu değişiklikler siyasal yaşama da yansımaktadır. Cinsiyetler arası rol farklılıkları, erkek bireylerin siyasal hayata katılımını artırırken, kadınların katılımını azaltmaktadır. Sosyolojik açıdan bu durum daha da belirgindir (Turan, 2000: 80).

Kadınların erkeklere nazaran siyasete daha az katılım sağlamalarının elbette birçok nedeni vardır. Ancak genel olarak kadınların siyasete olan ilgileri çoğu toplumda erkeklere göre daha azdır.

Cinsiyet faktörü aynı toplumdaki kadınları, eğitim durumları, medeni halleri, yaş gibi faktörlerinde etkisiyle değişiklik göstermektedir. Eğitim seviyesi yüksek, meslek sahibi kadınların siyasal hayata ilgilerinin fazla olduğu tespit edilmiştir (Öztekin, 2003: 212-213). Kadınların ekonomik özgürlüklerini elde etmiş

olmaları, bir birey olarak belli bir olgunluğa erişmiş olmaları ve erkeklerle eşdeğer konumda bulunmaları siyasal hayata katılımlarını etkilemiştir (Ayan, 2015: 51).

Yaş

Siyasal katılımı etkileyen meslek, statü, ekonomik faktörlerle beraber yaş faktörü de önemli yere sahiptir (Dilber, 2011: 40). Kişilerin yaş almasıyla beraber yeni insanlarla bir araya gelerek yeni ortamlar oluşturmaktadır. Yeni çevrelerinde yeni fikirler geliştirerek partilere üye olmak gibi yeni eylemler gerçekleştirirler. Böylece yaş direkt olarak siyasal katılımı etkilerken diğer katılımı etkileyen faktörlerin birleşimiyle siyasal katılımı etkileyebilecek farklı bir kaynak oluşturur (Kalaycıoğlu, 1983: 24-25). Yaş olgusunun siyasal katılım üzerine etkisine ilişkin önemli bir değerlendirme yapan Dursun'a (2002: 241) göre; gençlerin zaman ve enerji unsurları çerçevesinde belli siyasal eylemlere elverişli durumda bulunmaları, aile ve geçim yükünü taşımamaları, disiplinli ve kontrollü çalışmayı gerektiren bir meslek sahibi olmamaları gösteri yürüyüşü, boykot, grev, seçim kampanyalarında görev alma, protesto eylemlerinde bulunma gibi faaliyetlere katılmalarına imkân tanımaktadır. Çünkü gençlerin bu tür eylemler için hem zamanları hem de enerjileri vardır. Buna karşın, zaman ve enerji bakımından daha sınırlı imkânlarla sahip olan orta yaş ve yetişkinler için sayılan faaliyetlere katılmak daha zordur. Çünkü bunların aile geçindirme, mesleklerinin gereklerini yerine getirme gibi sorumlulukları olduğundan siyasal eylemlere katılmaları da sınırlı olmaktadır.

Kitle İletişim Araçları ve Medya

Siyasal katılım konusunda kitle iletişim araçlarının kullanımı önemli bir yere sahiptir. Zira KİA'lar Siyasi fikirlerin şekillenmesinde, bireyler arasında siyasi tutum ve algıların yayılmasında ve bilgiye erişim konusunda önemli bir role sahiptir (Cappella, 2002'den akt. Tuncer, 2023: 57). Özellikle bilgilendirilmiş bir kamuoyunun demokratik bir yönetim için vazgeçilmez bir etken olduğu da (Hill, 1974: 160) düşünüldüğünde bu rol daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle seçmenlerin siyasal bilinçlenmesi üzerinde etki eden bir unsur olarak değerlendirildiğinde KİA'ların pozitif yönlü bir etkide bulunacağını söylemek yanlış olmayacaktır. İşte bu etkiyle birlikte siyasal süreçlere ilgi arttıkça seçmen sayısında da bir artış yaşanacağı söylenebilir (Kalaycıoğlu, 1983: 212).

Medyanın son dönemlerde gücünü giderek arttırması siyasete de yön vermiş siyasi arenadaki birçok bilgi ve siyasilerin mesajlarının doğrudan seçmenlere aktarılıyor oluşu önemli faktörler arasında yer almasına neden olmuştur (İşliyen, 2015: 107). Medya araçlarını yakından takip eden kişilerde siyasi tutumların daha

belirgin olduğu gözlemlenmektedir (Pinkleton vd., 2002'den akt. Tuncer, 2023: 57).

Siyasi Parti/STK Üyeliği

Siyasal katılmayı etkileyen faktörlerden biri de siyasi partilerde yer almaktır. Siyasi partiler, yöneticiler ve seçmenler arasındaki açığı kapatarak, bireylerin siyasal hayatta önemli aktörler olarak yer almasını sağlar (Yayla, 2003: 223). Parti üyeliği siyasi görevler alma konusunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Bireylerin siyasal yaşama uyum sağlamasını hızlandırırken, siyasi karar alma sürecinde aktif görev alma isteğine sahip olurlar. Demografik gruplarla siyasi partiler arasında bulunan bağ, oy verme aracılığıyla siyasal katılmayı etkilediği söylenebilir (Powell, 1990: 158). Siyasal partilere ya da sivil toplum kuruluşlarına üye olan bireylerin üye olmayan bireylere nazaran siyasi katılımları daha yüksektir. Örgütlü yapı içerisinde gerçekleşen siyasal katılımda bireysel hedeflerin yanı sıra örgütün hedeflerine de ulaşma çabası içinde bulunan birey, parti üyeliği ya da STK üyeliği olmayan bireye göre doğal olarak daha üst düzey bir katılım gösterecektir (Acar ve Becel, 2021: 24).

4. Yöntem ve Araştırmanın Amacı

Öncelikle; bu çalışma TÜBİTAK 2209-A/2023-1 Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı kapsamında desteklenerek tamamlanan “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Siyasal Katılımı: Samsun Üniversitesi Örneği” başlıklı projeden üretilmiştir. Ayrıca bu araştırma kapsamında elde edilen verilere Samsun Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 08.11.2023 tarih ve E-59760180-050.02.04-70950 sayılı kararı ile ulaşılmıştır.

Bu araştırmada Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin aldıkları eğitimlerinin siyasal katılıma etkisi incelenecektir. Araştırma alanı ile ilgili verilere Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencileri ile anket yapılarak erişilmiştir. Elde edilen veriler karşılaştırılarak öğrenciler üzerinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi müfredatının etkileri değerlendirilmiştir. Bölüm öğrencilerinin siyasal katılımlarını ölçmeye yönelik evet-hayır seçeneği sorular ile 5'li likert ölçeği kullanılarak “asla, nadiren, ara sıra, genellikle ve her zaman” seçeneklerinin sunulduğu anket çalışmasında öğrencilere sorulması planlanan yaş, cinsiyet, ailenin gelir düzeyi, ailenin eğitim durumu, ailenin yaşadığı yerleşim yeri, arkadaş çevresi, siyaseti takip yönetimi, siyasi parti lideri, parti politikaları gibi faktörlerin etkisi de değerlendirilmiştir. Araştırmanın temelinde Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

bölümünde eğitim alan 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında geçen süre ve aldıkları eğitim neticesinde siyasal katılım düzeyinin daha yüksek olduğu hipotezi üzerine kuruludur. Bölüm öğrencilerinin aldıkları eğitim neticesinde siyasal ilgi ve katılımlarına olumlu etkisi olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Öncelikle araştırmanın hem sorularının hazırlanmasında hem de araştırma verilerinin çözümlenmesi konusunda “*Canbaz, S., Eyidiker, U. & Poyraz, E. (2019). “Siyasal Katılım ve Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılıma Bakışı: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği”, International Social Sciences Studies Journal, 5(35):2537-2551.*” çalışmasından geniş ölçüde faydalanıldığını belirtmek gerekir. Akabinde Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde 2023-2024 döneminde öğrenim görmekte olan Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrencileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden 117 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket gönüllülük esasına göre uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik testi Cronbach Alfa yöntemi ile test edilmiş ve güvenilirlik oranı 0,761 olarak bulunmuştur. Bu oran ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmanın örneklemi gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo1. Araştırmanın örneklem dağılımı

Sınıfınız	Frekans n	Yüzde %
1. Sınıf	34	29,1
2. Sınıf	24	20,5
3. Sınıf	23	19,7
4. Sınıf	36	30,8

Araştırmanın Bulguları

37 sorudan oluşan anket formu Samsun Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerine uygulanmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların cinsiyet dağılımları

Cinsiyet	Frekans n	Yüzde %
Kadın	66	56,4
Erkek	51	43,6

Katılımcıların cinsiyet oranı karşılaştırıldığında %56,4 kadın %43,6'sını erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Kadın katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların yaş dağılımları

Yaş	Frekans n	Yüzde %
18	7	6
19	16	13,7
20	31	26,5
21	19	16,2
22	19	16,2
23	20	17,1
24	4	3,4
25	1	0,9

Katılımcıların yaşları oranı kıyaslandığında %6 18 yaş, %13,7 19 yaş, %26,5 20 yaş, %16,2 21 yaş, %16,2 22 yaş, %17,1 23 yaş, %3,4 24 yaş ve %0,9 25 yaş olarak dağılım oluşturmuştur. Çoğunluğu 20-23 yaş arası öğrenciler oluşturmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların sınıf dağılımı

Sınıfınız	Frekans n	Yüzde %
1. Sınıf	34	29,1
2. Sınıf	24	20,5
3. Sınıf	23	19,7
4. Sınıf	36	30,8

Katılımcıların, %29,1'i 1. Sınıf, %20,5'i 2. Sınıf, %19,7'sini 3. Sınıf, %30,8'ini 4. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Hedef katılımcı bağlamında 1. ve 4. Sınıf öğrencisi katılımcılarının daha fazla olduğu görülmektedir

Tablo 5. Katılımcıların ailelerinin eğitim durumu

Eğitim durumu	Anne		Baba	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
Okur-yazar değil	1	0,9	1	0,9
Sadece okur-yazar	1	0,9	-	-
İlkokul mezunu	41	35,0	20	17,1
Ortaokul mezunu	27	23,1	27	23,1
Lise mezunu	31	26,5	49	41,9
Ön lisans mezunu	6	5,1	4	3,4
Lisans mezunu	6	5,1	14	12,0
Lisansüstü	4	3,4	2	1,7

Katılımcıların annelerinin, %35'i ilkokul, %26,5 lise, %23,1 ortaokul mezunu olmasından dolayı orta düzeyde bir eğitim seviyesinde olduğu

anlaşmaktadır. Bu oran katılımcıların babalarında ise %17,1 ilköğretim, %23,1 ortaokul ve %41,9 lise mezunu oranı orta düzey eğitim seviyesiyle örtüşmektedir. Babaları annelerden ayıran düzey ise babaların lise eğitim oranı annelere göre fazladır. Yine yükseköğrenim seviyesinde babaların annelere göre daha yüksek bir oranda yükseköğrenim gördüklerini gösterir.

Tablo 6. Katılımcıların yaşam yeri

Yaşam yeri	Frekans n	Yüzde %
Büyükşehir	61	52,1
Şehir	17	14,5
İlçe	33	28,2
Köy	6	5,1

Katılımcıların aileleri ile birlikte yaşadıkları yere ilişkin veriler şu şekildedir; %52,1 büyükşehir, %14,5 şehir, %28,2 ilçe, %5,1 köyde ikamet etmektedir. Büyükşehirlerde yaşayanların oranı diğerlerine göre daha fazladır.

Tablo 7. Katılımcıların ailelerinin meslekleri

Ailelerin meslekleri	Anne		Baba	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
İşçi	9	7,7	15	12,8
Esnaf	2	1,7	21	17,9
Serbest meslek	4	3,4	27	23,1
Memur	7	6,0	17	14,5
Emekli	4	3,4	36	30,8
İşsiz	-	-	1	0,9
Ev hanımı	91	77,8	-	-

Katılımcıların annelerinin meslek durumları şu şekilde dağılmıştır; %7,7 işçi, %1,7 esnaf, %3,4 serbest meslek, %6 memur, %3,4 emekli ve %77,8 ev hanımı şeklindedir. Katılımcıların annelerini büyük oranda ev hanımı konumundadır. Babaların meslek durumları ise şu şekilde dağılmıştır; %12,8 işçi, %17,9 esnaf, %23,1 serbest meslek, %14,5 memur, %30,8 emekli, %0,9 işsiz şeklindedir. Babaların büyük çoğunluğunu ise emekli konumundadır.

Tablo 8. Gelir düzeyi

Gelir düzeyi (TL)	Frekans n	Yüzde %
0-11.000	16	13,7
11.001-22.000	32	27,4
22.001-32.000	22	18,8
32.001-48.000	20	17,1
49.000 ve üzeri	27	23,1

Katılımcıların ailelerinin gelir düzeyine ilişkin veriler ise şu şekildedir; %13,7 0-11.000 TL, %27,4 11.001-22.000 TL, %18,8 22.001-32.000 TL, %17,1 32.001-48.000 TL ve %23,1 49.000 TL ve üzeri şeklinde gruplanmıştır.

Tablo 9. Sivil Toplum Kuruluşu ya da Siyasi Partiye Üyelik

Sorular	Evet		Hayır	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğiniz var mı?	38	32,5	79	67,5
Aile ve çevrenizde herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olan ya da çalışmalarına aktif katılan biri var mı?	43	36,8	74	63,2
Düzenli olarak gazete, TV, dergi gibi yayınlardan güncel gelişmeleri takip eder misiniz?	86	73,5	31	26,5
Seçim kampanyaları sırasında herhangi bir siyasi toplantı veya mitinge gittiniz mi? Gitmeyi düşünür müsünüz?	49	41,9	68	58,1
Arkadaşlarınız / aileniz ile siyaset üzerine tartışır mısınız?	108	92,3	9	7,7
Siyasal görüşlerinizi her ortamda açıkça dile getirebiliyor musunuz?	68	58,1	49	41,9
Adayların ve siyasi partilerin radyo, TV konuşmalarını ve güncel açık oturumlarını izlemeye vakit ayırıyor musunuz?	77	65,8	40	34,2
Toplumsal meselelere bakışınızı aydın/sanatçı/gazeteci/akademisyen gibi kanaat önderleri etkiler mi?	69	59	48	41
Seçimlerde sandık görevliliği / müşahitlik gibi görevler alır mısınız?	37	31,6	80	68,4
Herhangi bir siyasi partiye/ Gençlik Kollarına üyeliğiniz var mı?	17	14,5	100	85,5
Toplumsal olaylar hakkında görüş bildirme, protesto etme gibi haklar için sosyal medyanın etkin bir alan olduğunu düşünüyor musunuz?	94	80,3	23	19,7
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ders müfredatının siyasal katılımınıza etkili olduğunu düşünüyor musunuz?	77	65,8	40	34,2
Ülkemizdeki siyasal gelişmeler ve devlet politikaları hakkında bilgi sahibi misiniz?	112	95,7	5	4,3
14 ve 28 Mayıs genel seçimlerinde oy kullandınız mı?	94	80,3	23	19,7

Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğiniz var mı? Sorusuna katılımcıların yanıtları; %32,5 evet, %67,5 hayır şeklindedir. “Aile ve çevrenizde herhangi bir sivil toplum örgütüne üye olan ya da çalışmalarına aktif katılan biri var mı?” sorusuna yanıtları; %36,8 evet, %63,2 hayır şeklindedir. “Seçim

kampanyaları sırasında herhangi bir siyasi toplantı veya mitinge gittiniz mi? Gitmeyi düşünür müsünüz?” sorusuna yanıtları ise; %41,9 evet, %58,1 hayır şeklinde olmuştur. “Seçimlerde sandık görevliliği/ müşahitlik gibi görevler alır mısınız?” sorusuna cevap olarak; %31,6 evet, %68,4 hayır şeklindedir.

Herhangi bir siyasi partiye/ gençlik kollarına üyeliğiniz var mı? Sorusuna verilen yanıtlar; %14,5 evet, %85,5 hayır olmuştur. Sorulara verilen yanıtlardan hareketle katılımcı grubunu oluşturan genç grubunun (Z kuşağı) siyasal katılım konusunda farklı yolları tercih etmekte olduğu yorumu yapılabilir. Özellikle genç kuşağın teknolojinin içine doğması teknolojik gelişmelerin giderek daha da gelişmesi gençlerin siyasal katılımında sosyal medya vb. gelişmeler gençlerin mecralarda yoğunlaştığını, gündeme dair tüm gelişmelerden sosyal medya uygulamaları aracılığı ile haberdar olduklarından siyasete yönelik etkinliklerini resmi yollardan bir bağlılık olarak değil de daha sivil ortamlarda gösterdikleri yorumunda bulunabiliriz. Bu yorumun doğruluğunu sormuş olduğumuz “Toplumsal olaylar hakkında görüş bildirme, protesto etme gibi haklar için sosyal medyanın etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna %80,3 evet, %19,7 hayır, yanıtları bu yorumu yapabilmemizde bir kanıt olmuştur.

Katılımcıların cevaplarına bakıldığında çoğunluğu yakınları da dâhil sivil toplum kuruluşları gibi örgütlere resmi olarak bağlı olmadıklarını söyleyebilir, aktif bir şekilde siyasi faaliyette bulunmadıklarını ya da bulunmak istemediklerini belirtebiliriz.

Düzenli olarak gazete, TV, dergi gibi yayınlardan güncel gelişmeleri takip eder misiniz? Sorusuna yanıtları; %73,5 evet, %26,5 hayır, şeklindedir. Katılımcıların çoğunluğu güncel gelişmeleri takip etme konusunda medyanın çeşitli kaynaklarından faydalandıklarını tespitine varılmaktadır. Aynı şekilde “Ülkemizdeki siyasal gelişmeler ve devlet politikaları hakkında bilgi sahibi misiniz?” Sorusuna verdikleri %95,7 evet, %4,3 hayır, cevaplarıyla medya aracılığıyla bu bilgilere ulaşabildikleri yorumunu yapabiliriz.

Aynı şekilde katılımcılara sorulan “adayların ve siyasi partilerin radyo, TV konuşmalarını ve güncel açık oturumlarını izlemeye vakit ayırıyor musunuz?” sorusuna verdikleri %65,8 evet, %34,2 hayır cevaplarıyla bir kez daha katılımcıların çoğunlukla medya aracılığıyla siyasileri takip ettiklerini anlamaktayız. Çünkü siyasi partiler, siyasiler medyayı propaganda ve reklam aracı olarak kullanabilmekte ve gündeme dair gelişmeleri bu yayınlar aracılığıyla halka duyururlar. Bu şekliyle bile bireylerin siyasal katılımında tercihleri şekillenebilmektedir.

Arkadaşlarınız/ aileniz ile siyaset üzerine tartışır mısınız? Sorusuna verilen yanıtlar; %92,3 evet, %7,7 hayır şeklindedir. Verilen cevaplardan anlaşılacağı üzere katılımcılar yakın çevresi ile siyaset üzerine tartışmayı daha çok tercih

etmektedirler. Fakat aile ve arkadaş faktörünün siyasi tercihleri üzerinde rol oynadığını söyleyemeyiz çünkü (tablo 9) aile ve arkadaş faktörünün katılımları üzerinde etkili olmadıklarına dair cevaplar vermişlerdir.

Çalışmanın varsayımında görüleceği üzere Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin siyasal katılımlarında bölüm müfredatının etkili olduğunu öngörülmüştür. Anket sorularında sormuş olduğumuz “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ders müfredatının siyasal katılımınızda etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlar %65,8 evet, %34,2 hayır cevaplarıyla müfredatlarının katılımlarında etkili olduğunu belirtmişlerdir.

14-28 Mayıs genel seçimlerinde oy kullandınız mı? sorusu ile katılımcıların oy kullanma oranlarını tespit edilmiştir. 117 katılımcının 94’ü oy kullandığını 23’ünün ise oy kullanmadığını belirtmişlerdir.

Tablo-10. Katılımcıların Siyasal Katılımını Etkileyen Faktörler

Siyasi tercihlerin şekillenmesini etkileyen etmenler	Hiç		Çok az		Kısmen		Fazla		Çok fazla	
	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %	Frekans n	Yüzde %
KİŞİSEL MENFAATLER	22	18,8	17	14,5	29	24,8	24	20,5	25	21,4
AİLE	35	29,9	28	23,9	33	28,2	12	10,3	9	7,7
ARKADAŞLAR	57	48,7	29	24,8	23	19,7	4	3,4	4	3,4
PARTİ KADROSU	9	7,7	6	5,1	31	26,5	47	40,2	24	20,5
PARTİ LİDERİ	6	5,1	6	5,1	16	13,7	36	30,8	53	45,3
PARTİ POLİTİKA VE PROJELERİ	1	0,9	3	2,6	19	16,2	33	28,2	61	52,1
PARTİDEKİ CİNSİYET ORANI	48	41,0	19	16,2	31	26,5	12	10,3	7	6
ÜYESİ OLDUĞUM PARTİ VE DERNEKLER	46	39,3	14	12	28	23,9	20	17,1	9	7,7
MEDYA VE BASIN	20	17,1	16	13,7	43	36,8	31	26,5	7	6
ÜNİVERSİTE VE HOCALARIM	52	44,4	26	22,2	29	24,8	7	6	3	2,6
GÜNCEL SİYASİ GELİŞMELER	2	1,7	7	6	25	21,4	39	33,3	44	37,6
DİNİ İNANÇ TUTUM GELENEK	41	35	21	17,9	24	20,5	14	12	17	14,5
PARTİLERİN GEÇMİŞ İMAJI	7	6	8	6,8	31	26,5	37	31,6	34	29,1
MEMLEKET MENFAATLERİ	3	2,6	4	3,4	13	11,1	24	20,5	73	62,4

Siyasal tercihlerini etkileyen etmenler 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür. Tabloda katılımcıların tercihlerinin oranları gösterilmektedir.

Katılımcıların kişisel menfaatler faktörü için değerlendirmeleri; %18,8 hiç, %14,5 çok az, %24,8 kısmen, %20,5 fazla, %21,4 çok fazla yanıtını vermiştir. Kişisel menfaatler faktöründe bariz bir farka rastlanmamasının sebebi memleket menfaatleri faktörünün çok fazla yanıtının %62,4 oranla cevaplanarak katılımcıların kişisel menfaatlardan çok memleket menfaatlerini önemsendiği tespit edilebilir.

Katılımcıların arkadaş faktörü değerlendirmeleri incelendiğinde %48,7 hiç, %24,8 çok az, %19,7 kısmen, %3,4 fazla, %4,3 çok fazla şeklindedir. Sonuçlardan hareketle arkadaşlarının siyasal katılımlarını etkilemediklerini belirtmektedirler. Bu durumun sebebi olarak arkadaş grupları arasında siyaset konuşmadıklarını gösterir. Bu durumun sebepleri arasında arkadaş grupları arasında dışlanma ya da sorunlara yol açabileceği de bilinmektedir.

Parti kadrosu faktörü değerlendirmesi ise şu şekildedir; %7,7 hiç, %5,1 çok az, 26,5 kısmen, 40,2 fazla, 20,5 çok fazla. Katılımcıların yanıtlarına göre parti kadrosunun siyasal katılımlarında etkili olduğu görülmektedir. Parti lideri faktörü ise; %5,1 hiç, %5,1 çok az, %13,7 kısmen, %30,8 fazla, %45,3 çok fazla şeklinde değerlendirilmiş ve parti liderlerinin de siyasal tercihlerini etkilediğini belirtmişlerdir. Parti politika ve projeleri faktörü; %0,9 hiç, %2,6 çok az, %16,2 kısmen, %28,2 fazla, %52,1 çok fazla şeklindedir.

Parti kadrosu, parti lideri, parti politika ve projeleri faktörlerinin çok fazla seçeneğinin yüksek çıkmasının değerlendirilmesi; psikolojik oy verme davranışına bağlı olarak, seçmenlerin büyük bir çoğunluğunda parti ya da partinin savunduğu düşünceye yönelik kazanılmış bir psikolojik bağ söz konusu olabilmektedir (Teyyare ve Avcı, 2016: 57). Seçmen davranışını etkilemek için kullanılan psikolojik etmenlere göre parti bağlılığı hem duygusal hem düşünsel olarak kendini gösterir. Bu durum, seçmen ve parti arasındaki siyasal etkileşimle beraber siyasal gerçeklik algısına katkıda bulunmaktadır. Seçmenlerin zihninde canlanan aday profili veya parti imajı, seçmen davranışını etkileyen önemli faktörlerin arasında yer almaktadır (Cwalina vd., 2008: 352).

Üyesi olduğum parti ve dernekler faktörü; %39,3 hiç, %12 çok az, %23,9 kısmen, %17,1 fazla, %7,7 çok fazla şeklinde değerlendirilmiş. Parti ve derneklerin katılımcıların tercihlerini etkilemediği yönünde çıkarımda bulunurken beraberinde “herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğiniz var mı?” sorusuna yanıt olarak %67,5 hayır yanıtı verilirken, “herhangi bir partiye veya gençlik kollarına üyeliğiniz var mı?” sorusuna verilen %85,5 hayır cevabıyla (tablo 9) örtüşmektedir.

Bununla beraber bahsetmiş olduğumuz partiye bağlılık durumunun sadece parti üyesi olup herhangi bir hukuki bağlılık kurmakla değil psikolojik olarak bağlılık duymasıyla alakalıdır. Seçmenlerin çoğu hayatı boyunca tek bir partiye bağlı kalmaktadır (Kalender, 2005:46). Yani katılımcıların parti üyesi olmasa bile psikolojik açıdan kendilerince benimsedikleri partilerin olduğu tespiti yapılabilmektedir.

Medya ve basın faktörünün verileri şu şekildedir; %17,1 hiç, %13,7 çok az, %36,8 kısmen, %26,5 fazla, %6 çok fazladır. Katılımcıların kısmen de olsa tercihlerinde medya ve basından etkilendiklerini gözlemleyebiliriz. Medya dünyadaki güncel olaylar ve gelişmeler hakkında bilgi verirken aynı zamanda siyasiler ve toplum arasında da bir bağ kurmaktadır. Siyasiler mesajlarını iletmek ve seçmenlerine daha kolay ulaşabilmek için medyayı kullanırlar ve böylece seçmenleri etkilemeye çalışırlar (Çağlar ve Asıgbulmuş, 2017:87). Bu sebeple medyanın etkisi yadsınamaz derecede mevcuttur ve katılımcıların tercihlerinde bu durum gözlemlenmiştir.

Üniversite ve hocalarım faktörü; %44,4 hiç, %22,2 çok az, %24,8 kısmen, %6 fazla, %2,6 çok fazla şeklinde değerlendirmişlerdir. Katılımcılar üniversite ve hocalarının tercihlerini etkilemediği yönünde bir değerlendirmede bulunmuşlardır.

Güncel siyasi gelişmeler faktörü; %1,7 hiç, %6 çok az, %21,4 kısmen, %33,3 fazla, %37,6 çok fazla şeklindedir. Katılımcılar genellikle güncel siyasi gelişmeleri yakından takip etmektedir. Bu durum alan öğrencileri olmaları nedeniyle siyasi gelişmelerin siyasi tercihlerini etkilediğini belirtilebilir.

Dini inanç ve tutumlar faktörü; %35 hiç, %17,9 çok az, %20,5 kısmen, %12 fazla, %14,5 çok fazla olarak değerlendirilmiştir. Katılımcılar genel olarak tercihlerini belirlerken dini tutum ve inançlardan etkilenmedikleri söylenebilir.

Partilerin geçmiş imajı faktörü; %6 hiç, %6,8 çok az, %26,5 kısmen, %31,6 fazla, %29,1 çok fazla şeklinde değerlendirilmiştir. Veriler katılımcıların çoğunluğu tercihte bulunurken partilerin geçmiş imajlarından da etkilendikleri yorumunda bulunulabilir.

Sonuç

Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü öğrencilerinin siyasal katılımını bölüm müfredatlarını etkilediği varsayımı ile bazı faktörlerinde bölüm öğrencilerini oldukça etkilediği tespit edilmiştir.

Katılımcı grubumuz gençleri oluşturduğu için gençlerin klasik siyasal katılım uygulamalarından farklı olarak siyasal katılım gerçekleştirdiklerini belirtebiliriz.

Siyasi parti üyeliği, seçimlerde sandık görevliliği üstlenmek, siyasi parti mitinglerine katılmak gibi birebir resmi bir bağlılık oluşturmaktansa siyasi parti liderleri, parti kadrosu partilerin projeleri gibi faktörler tercihlerini etkileme de daha çok etkili olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcılarımızın oy verme davranışları daha çok psikolojik bağlılık etkisiyle şekillendiği faktörlere verilen cevaplarla anlaşılmaktadır.

Bu durumla beraber gençlerin sosyal medya ve internet ortamıyla yoğun biçimde ilişkili olduğunu tespit etmemize yardımcı olan faktörlerdeki etkilendiklerine yönelik yüksek çıkan cevaplar bu durumun bir göstergesidir. Siyasileri medya aracılığı ile takip ettikleri için basın ve medya siyasilerin ve seçmenlerin bağ kurduğu bir köprü görevi gördüğü yorumunu yapabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acar, E. ve Becel, Y. (2021). Üniversite gençliğinin gönüllü siyasal katılımı: Kütahya Dumlupınar üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine uygulamalı bir çalışma. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 1(5): 15-35.
- Arslan, F. J. (2012). Siyasal katılım sürecinde kadınlar: İsveç ve Türkiye örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, M. ve Kaya, G. (2004). 1980 sonrası Türkiye’de siyasal katılımı sivil toplum kuruluşları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1): 213-223.
- Ayan, H. (2015). Bingöl’de yerel siyasal alan ve siyasal katılımı etkileyen sosyolojik faktörler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykal, D. (1970). *Siyasal katılma: bir davranış incelemesi*. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- “Canbaz, S., Eyidiker, U. & Poyraz, E. (2019). “Siyasal Katılım ve Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılıma Bakışı: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(35):2537-2551.”
- Cwalina, W., Falkowski, A., & Newman, B. I. (2008). Towards the development of a cross-cultural model of voter behavior. *European Journal of Marketing*, 44(3/4), 351-368.
- Çağlar, N. ve Asıgbulmuş, H. (2017). X ve Y kuşaklarının siyasal davranışında sosyal medyanın etkisi: Gaziosmanpaşa ilçesinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(29). 85-112.
- Dilber, F. (2011). Siyasal katılımı kitle iletişim araçlarının seçmenler üzerine etkisi; karaman ili seçmenleri üzerine bir alan araştırması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Dursun, D. (2002). *Siyaset bilimi*. Beta Yayınevi: Ankara.
- Dursun, D. (2014). *Siyaset bilimi*. Beta Yayınevi: Ankara.
- Görücü, V. (2021). Katılımı etkileyen faktörler ve katılım yolları. *HKÜHFD*; 11(22): 155-202.
- Hill, M. Dilys (1974). *Democratic theory and local government*, London: George Allen & Unwin LTD.
- İşliyen, M. (2015). Siyasal katılım sürecinde sosyal medyanın rolü ve etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı siyasal katılma, siyasal eylemin kökenleri üzerine bir inceleme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBF Yayınları.

- Kalender, A. (2005) *Siyasal iletişim, seçmenler ve ikna stratejileri*, Çizgi Kitabevi: Konya.
- Milbrath, W. Lester, Goel, M. L. (1977). *Political participation, how and why do people get involved in politics?*, Chicago: Rand McNally College Publishing Company,
- Orhan, E. A. (2009). *Toplumsal, kültürel ve katılımsal boyutuyla siyasal davranışın sosyo-politik analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztekin, A. (2003). *Siyaset bilimine giriş*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Powell, G.B. (1990). *Çağdaş demokrasiler katılma, istikrar ve şiddet*, Ankara: S Yayınları.
- Teyyare, E. ve Avcı, M. (2016). Yerel seçimlerde seçmen davranışları: 2014 yerel seçimleri ve Zonguldak ili örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*.
- Tuncer, H. (2023). Türkiye’de x,y,z kuşaklarının siyasal iletişim ve siyasal katılım örüntülerinin karşılaştırmalı analizi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Turan, İ. (2000). *Türkiye’de siyasal kültürün oluşumu, Türkiye’de politik değişim ve modernleşme*. İstanbul: Alfa Basım.
- Yayla, A. (2003). *Siyaset teorisine giriş*. Ankara: Liberte Yayınları.

11. Bölüm

II. Dünya Savaşı Döneminde Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Lekeli Humma ile Mücadele

Abdulaziz KARDAŞ¹

¹ Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, a.kardas@yyu.edu.tr

Giriş

Lekeli humma, bulaşıcı ve salgın yapan çok tehlikeli bir hastalıktır.² Tifüs olarak da bilinen lekeli humma, vücut biti ile insandan insana bulaşan, etkeni *Rickettsia prowazekii* isimli bakteri olan ve hızlı gelişen enfeksiyöz bir hastalıktır. Hasta insanın kanını emen vücut biti, etkeni alarak hasta olmayan insanların kanını emdiği sırada dışkı ile etkeni sağlam insanın üzerinde bırakmakta, bit dışkısı içinde aylarca yaşayabilen bu etken, derideki bit ısırığı, sıyrık, yara ya da göz ve ağız mukozasından vücuda girerek 7-14 günlük bir kuluçka süresinden sonra çoğalarak hastalık meydana getirmektedir.³ Yüksek ateş, bulantı, kusma, şiddetli baş ağrısı, kollarda, bacaklarda ağrılar ve büyük bir yorgunlukla hastalığın belirtileri kendini gösterir. Kısa bir süre sonra hastaların yüzü kızarır, hafifçe şişer ve vücutlarında mercimek büyüklüğünde lekeler görülmeye başlar. Lekeli humma çok tehlikeli bir hastalık olup iki veya iki buçuk hafta sürer. Vaktinde haber verilip, hastalığın önü alınmazsa hızlı bir şekilde yayılır.⁴ Özellikle savaş dönemlerinde beslenme ve hijyen kurallarına riayet edilmemesi hastalığın yayılmasını kolaylaştırır. Bit asker arasında, okullarda, hapisane ve fabrika gibi insanların toplu yaşadığı yerlerde kolayca yayılma imkânı bulur.⁵ Bitin sebep olduğu lekeli humma hastalığından şimdiye kadar yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiştir.⁶

Lekeli humma, ilk zamanlarda mücadele metot ve araçlarının yetersiz olması nedeniyle bütün dünyada etkisini göstermişti. Osmanlı Devleti'nin son döneminde geniş bir yayılma alanı bulan hastalık, zaman zaman yaptığı salgınlarla büyük kayıplar verdimişti.⁷ I. Dünya Savaşı'nda lekeli humma hastalığı halk arasında ve ordularda çok tahribat yapmıştır. Tarihî belgelerden lekeli hummanın 1915'te, Anadolu'nun hemen her yerinde salgın yaptığı anlaşılmaktadır. Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Emrâz-ı Sâriye Şubesi, Irak'tan bütün Anadolu'ya lekeli hummanın yayılması ve nezarete bağlı doktorların da ordu emrinde bulunmaları nedeniyle bu hastalıkla mücadele için Hilâl-i Ahmer'den yardım istemişti.⁸ Bu bağlamda Hilâl-i Ahmer, cephe gerilerinde imdat mevkileri, nekâhethaneler, misafirhaneler kurarak, Anadolu'nun birçok vilâyetinde salgın halini alan lekeli humma, kolera, tifo ve dizanteri gibi

² BCA, 030.10.15.84.32; *Lekeli Humma*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1943, s.2.

³ Elif Bulut, Alper Bulut, Pınar Aysert Yıldız, Abdullah Yıldız, "Savaş İçinde Savaş; Tifüsle Gelen Ölüm", *I. Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, 17 - 19 Kasım 2017, s.16-17.

⁴ "Lekeli Humma", *Çankırı Vilâyet Gazetesi*, Yıl: 19, Sayı: 981, 23 İlkânun 1941.

⁵ BCA, 030.10.15.84.32; *Lekeli Humma*, T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1943, s.2.

⁶ Zekâî Orkunt, "Lekeli Hummayı Nakleden Bit Hakkında Malûmat", *Van*, 16 Son Kânun 1943.

⁷ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.98-99.

⁸ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.94.

hastalıklarla mücadele etmiştir.⁹ Ordunun içinde bulunduğu sorunların yanında, büyük salgın yapan hastalıkların tehdidi altında bulunmuş ve bu salgınlara karşı sıhhi heyetin belirlediği mücadele esasları doğrultusunda faaliyete geçmişti. Ordu hekimleri lekeli hummanın bitle geçtiğine kani olmuş ve mücadeleyi bu esas üzerine kurmuşlardı. Fakat dezenfeksiyon vasıtaları ihtiyaca cevap veremeyecek durumdaydı. Erzurum'da ve Trabzon'da sabit birer etüv vardı. Seyyar kıtalar için hiç bir dezenfeksiyon tertibatı yoktu.¹⁰

İstiklâl Harbi yıllarında yurdun işgal edilen bölgelerinde nüfusun azalması ve yaşanan göçler lekeli humma gibi salgın hastalıkların yayılmasına yol açmıştı. Cumhuriyetin ilk döneminde ülkenin hemen hemen her bölgesinde halkın sağlığını tehdit eden bulaşıcı ve salgın hastalıklar bulunmaktaydı. 1928 ve 1929 yıllarında salgın hastalıklarla mücadele, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti'nin resmi teşkilatı dâhilinde bulunan Sıhhat ve İctimaî Muavenet Müdürlükleri ile hastalığın görüldüğü yerlerde hükümet ve sıhhat memurları ve gerektiğinde belediye tabipleri tarafından yürütülmüştü.¹¹

6 Kasım 1929'da, İcra Vekilleri Heyeti, lekeli humma, veba, trahom, kolera ve çiçek gibi hızla yayılan hastalıkların bildirilmesi için kara sınırlarında ve sahillerde görevlendirilen memurlar salgın hastalıkların oluşturdukları olağanüstü koşullar nedeniyle hastalık çıktığı anda telgrafla bildirilmesi kararlaştırılmıştı.¹² 1930 yılında kabul edilen 1593 Sayılı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'yla ülkede görülen bulaşıcı hastalıklarla yapılacak mücadele yolları saptanmıştır. Lekeli humma, çiçek, veba ve kolera gibi salgınların, uluslararası bildirim zorunlu kılınmıştır.¹³

1930'dan sonraki yıllarda da bu hastalıklara karşı modern metotlar uygulanarak önlemler alınmaya çalışılmış ve dış ülkelere gelmesi muhtemel hastalık ve salgınlara karşı gereken araç ve gereçler hazır bir halde bulundurulmuş ve sağlanmaya başlanmıştı. 1926, 1933, 1938, 1944 ve daha sonraki yıllarda yapılan sözleşmelerle Uluslararası ve Dünya Sağlık Örgütü ile bağlantı kurulmuştu. Millî mevzuat içerisinde sınır kapılarında, hava alanları ve limanların girişlerinde gerekli tedbirler alınmıştı. Tıp tarihinde dünyadaki büyük salgınlarıyla milyonlarca insanın ölümüne sebep olan ve her seferinde de

⁹ *Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921)*, Hazırlayan: İsmail Hacifettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007, s.15.

¹⁰ Tevfik Sağlam, *Cihan Harbinde III. Orduda Sıhhi Hizmete Ait Küçük Bir Hulâsa*, Askerî Tıbbiye Matbaası, 1940, s.2-4.

¹¹ BCA, 490.01.1464.3.2.

¹² BCA, 030.18.01.02.6.54.10.

¹³ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.76.

Türkiye'ye geçmiş olan veba, çiçek, lekeli humma ve kolera gibi bakteri ve virüs kaynaklı birçok hastalıklara karşı önlemler alınmıştır.¹⁴

1933 yılının başında lekeli humma Türkiye'de salgın halinde olmamasına rağmen¹⁵ Mayıs 1933'te Suriye'nin Kamışlı Kasabası'nın güneyinde yer alan bir bölgede çıkan ve Türkiye'nin güney vilâyetlerine doğru yayılma ihtimali bulunan lekeli humma salgını, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından sınırda alınan önlemlerle yayılması engellenmişti.¹⁶ Hükümet lekeli humma ile mücadeleyi önemli bir görev olarak görmüştü. Bitlerin çoğalmasını engellemek amacıyla bütün memlekete temizlik tedbirleri alınmış ve bu konuda geniş bir mücadele programı hazırlanmıştı.¹⁷ Bu bağlamda TBMM'de Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti bütçesi görüşülürken söz alan Sıhhat Vekili Dr. Hulusi Alataş, diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi lekeli humma hakkında, ellerinde muntazam istatistikler ve grafiklerin bulunduğunu ve bu grafiklere göre ülkede 1925 yılından beri her yılın her ayında lekeli humma vakalarının görüldüğünü ifade etmiştir. Lekeli hummanın yurtdışı varlığını sürdürdüğünü belirten Alataş, II. Dünya Savaşı öncesindeki 1935-1938 arasındaki dört yıllık lekeli humma ortalamasının 485 vaka olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Lekeli hummaya karşı hastalığın görüldüğü yerlerde sıhhat teşkilatınca önlemler alınmıştır. Bu bağlamda mücadele yapılacak köyler için birer buğu sandığı ve yıkanma yerinin temini için harekete geçilmiş ve halkı temizliğe alıştırmak için köylülerin anlayabilecekleri şekilde hazırlanmış broşürler dağıtılmıştır.¹⁹

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olmasına rağmen, savaş ve sefalet hastalıklarının başında gelen lekeli hummanın tesirinden kurtulamamıştır.²⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi, II. Dünya Savaşı'na kadar ülke genelinde dağınık ve az sayıda görülen lekeli humma vakaları, savaşın meydana getirdiği müşkül durumlar nedeniyle tekrar yayılma alanı bulmuş²¹ ve Anadolu'nun birçok bölgesinde etkili olmaya başlamıştır.²² II. Dünya Savaşı yıllarını içine alan 1939-1942 yılları arasında daha önce 485 olan yıllık lekeli humma vaka ortalaması artarak 764'e yükselmiştir.²³ 1943 yılının ilk aylarında odakların dağınık olması ile başlayan çoğalma mart ve nisan aylarında yer yer

¹⁴ TBMM ZC, D:IV, C:25, İ: 7, (24.11.1934), Sıra Sayısı:3, s.1; Behiç Onul, "Cumhuriyet Döneminde Salgın Hastalıkların Durumu", *Atatürk ve Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri Açık Oturumu, Düzenleyen: Rıdvan Ege*, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s.78.

¹⁵ "Lekeli Humma Hastalığı", *Cumhuriyet*, 21 Kânunusani 1933.

¹⁶ "Cenupta Lekeli Humma", *Milliyet*, 29 Mayıs 1933.

¹⁷ "Hükümet Tifüs İşini Bir Devlet Meselesi Olarak Ele Aldı", *Son Posta*, 13 Haziran 1943.

¹⁸ *Vakit*, 26 Mayıs 1943.

¹⁹ "Lekeli Humma ile Mücadele", *Ulus*, 2 Son Kânun 1938.

²⁰ Niyazi Erzincan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu", *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C:8, S:3, Ankara 1948, s.5.

²¹ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ayyıldız Matbaası*, Ankara 1973, s.98-99.

²² Ragıp Üner, "Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.

²³ *Ulus*, 26 Mayıs 1943.

salgınlar halinde kendini göstermişti.²⁴ Bu nedenle salgın halini alan lekeli hummaya karşı hastalığın yayılmasında rol oynayan bitlerle mücadele için diğer kurumlarla işbirliği yapmanın zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Halk arasında bitlerin çoğalmasını engelleyecek ve halkın temizlenmesini temin edecek tertibatın alınması, gerekli görülen şahıslara temizlik yaptırılması, birçok insanın bir arada bulunduğu yerlerde beden, elbise ve meskenlerin bittten arındırılmasını sağlayacak yöntemler geliştirilmeye başlanmıştı. Ayrıca çok sayıda işçi çalıştıran inşaat ve yol şirketleri gibi teşekküllerde işçilerin temizlenmesi için tesisat yaptırılması, trenler, vapurlar, hanlar, oteller, tramvaylar, otobüslerin bit yuvası olmasını engellemek ve gerekli görülen mahallerde ücretsiz hamamlar açmak mücadele programının ana hatlarını teşkil etmişti.²⁵ Mücadele kapsamında muhtaç olan halka bedava sabun ve çamaşır dağıtılmış, bunun yanında birçok merkezde buğu sandıklarının açılarak hizmete sokulmasına başlanmış ve alınan önlemlerle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştı.²⁶

Lekeli hummanın yol açtığı tehlikenin büyüklüğü nedeniyle detaylı bir mücadele verilmesi gerekliliği ele alınmış ve yurtdışı genel aşı uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştı. Bunu sağlamak üzere Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Gülhane Tababeti Askeriye Tatbikat Okulu'nda laboratuvarlar kurularak gerekli lekeli humma aşısı üretilmeye başlanmıştır.²⁷ 18 Ağustos 1942'de çıkarılan bir kararname ile lekeli humma amillerinin kültürlerinden istihsal edilen aşının hazırlanma tarzını tetkik etmek üzere Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü mütehassıslarından Dr. Niyazi Erzin'in Almanya'ya gönderilmesine izin verilmiştir.²⁸ Mücadele kapsamında Almanya'dan Türkiye'ye bir miktar lekeli humma aşısı gönderilmiştir.²⁹

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilen bir yazıda, lekeli humma durumunun arz ettiği tehlikeler ve özellikle 1943 kış mevsiminde ortaya çıkması muhtemel görülen salgınların memleket sağlığı bakımından sebep olabileceği büyük zararlara yer verilmiş ve bu hastalığa karşı ancak bütün devlet teşekküllerinin ve resmî ve gayri resmi müesseselerin el birliğiyle mücadele etmeleri halinde başarılı olunabileceğine yer verilmiştir. Ayrıca 14-17 Haziran 1943'te toplanan Lekeli Humma Komisyonu'nun vekâletçe hazırlanan hususlar dâhilinde mücadelenin esaslarının tespit edildiği

²⁴ BCA, 030.10.15.84.32; Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları, T.C. Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatından, Ulusal Matbaa, Ankara 1943, s.3.

²⁵ BCA, 030.10.177.224.1; "Hükümet Tifüs İşini Bir Devlet Meselesi Olarak Ele Aldı", *Son Posta*, 13 Haziran 1943.

²⁶ TBMM ZC. D: VII, C:2, İ: 27, (25.5.1943), s. 210.

²⁷ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.98-99.

²⁸ BCA, 030.18.01.02.99.76.14.

²⁹ *Son Posta*, 13 Haziran 1943.

vurgulanmıştı.³⁰ Lekeli Humma Komisyonu, Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Samsun, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Seyhan, Konya, Eskişehir gibi yoğun nüfuslu ve oldukça hareketli şehir ve kasabaların durumlarını değerlendirmek üzere bir toplantı yapmıştı.³¹ Toplantıda hastalığı önleyebilmek için gerekli tedbirlerin alınması, toplu halde şehirlere giden amelelerin muayeneye tabi tutulması, şehirlerde mahalli teşekküllerin ve belediyelerin bu iş üzerinde daha verimli neticeler almalarının temini gibi konular ele alınmıştı.³² Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti de bu dönemde hastalığın seyri ve alınan mücadele tedbirleri hakkında halkı aydınlatıcı açıklamalarda bulunmuştu.³³

Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi Vilâyetlerinde Lekeli Hummaya Karşı Verilen Mücadele

Diyarbakır: II. Dünya Savaşı döneminde lekeli humma ile mücadelenin yoğunlaştığı bölgelerden birisi de ülkenin güney ve güneydoğusunu kapsayan Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi'ydi. 14-17 Haziran 1943'te Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nde toplanan Lekeli Humma Komisyonu, hastalığa karşı verilen mücadele hakkında görüşmeler yapmıştı. Komisyon kalabalık nüfuslu ve insan hareketlerinin yoğun olduğu şehirlerin sağlık sorumlularına, lekeli hummanın gelecek kış mevsiminde salgın bir hale gelmesini önlemek üzere Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından ana hatları çizilen mücadele tedbirlerinin uygulanma şekli ve bölgelerin durumları anlatılmıştı.³⁴ Bu dönemde kalabalık bir nüfusa ev sahipliği yapan ve aynı zamanda Birinci Umûmî Müfettişliğin merkezi olan Diyarbakır da komisyonda yer almış ve lekeli humma durumu incelenen şehirler arasında bulunmuştu.

1943'ten itibaren yurdun bazı bölgelerinde genişleme istidadını gösteren lekeli humma hastalığına karşı mücadelede Diyarbakır Halkevi ön safta yer almıştı. Halkevi, Sıhhat Müdürlüğü ve Belediye Hekimliği ile işbirliği yaparak mücadeleyi yürütmüştü. Halkevi lekeli hummaya karşı mücadeleyi bir görev olarak görmüş ve şehrin her tarafındaki halka hastalığı tanıtan ve korunma çarelerini açıklayan broşürler dağıtmıştı. Bunun yanında halkevi radyosundan akşamları hastalık hakkında halka faydalı bilgiler aktarılmıştı.³⁵

Diyarbakır Halkevi Başkanı Dr. Bedri Noyan tarafından 18 Ağustos 1943'te CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda; lekeli humma mücadelesi hakkında gün aşırı radyodan neşriyat yapıldığı ve kendisinin de bu konuda çok

³⁰ BCA, 030.10.28.162.4.

³¹ "Tifüs Mücadelesi", *Vakit*, 15 Haziran 1943.

³² "Lekeli Humma Hastalığına Karşı Tedbirler Alınıyor", *Van*, 19 Haziran 1943.

³³ "Sıhhat Vekili Tifüs Mücadelesi Hakkında İzahat Verdi", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1943.

³⁴ "Tifüs Mücadelesi", *Vakit*, 15 Haziran 1943.

³⁵ "Diyarbakır Halkevi Tifüsle Savaşıyor", *Ulus*, 29 Temmuz 1943.

titiz bir şekilde uğraştığını ifade etmişti.³⁶ Halkevi Köycülük Şubesi'nin üyeleri de lekeli humma ve sıtmaya karşı mücadele vermişti. Bu bağlamda şube üyeleri, Ağustos 1943'te Beşpınar Köyü'ne gitmişti. Köyde salgın halde sıtmanın bulunduğu tespit edilince, ilgili kurumlardan ilaç tedarik ederek halka dağıtılmıştı. Şubenin yanında götürdüğü doktorlar tarafından köyde 83 hasta muayene edilmiş ve sıtma teşhisi konulan hastalara tedavilerine yetecek miktarda kinin verilmişti. Halkevi ve Birinci Umumî Müfettişlik tarafından temin edilen diğer ilaçlar da hastalara verilmişti. Köylü ile sıtma, lekeli humma ve bit mücadeleleri hakkında açık dille konuşmalar yapılmıştı. Ayrıca köyün genel durumu hakkında yapılan tetkiklerden sonra köylünün ihtiyaçları araştırılmış ve bunların tamamlanması için ilgili makamlara gerekli başvurular yapılmıştı.³⁷ 18 Ağustos 1943 tarihinde Halkevi Başkanı Bedri Noyan tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda da Birinci Umumî Müfettiş Avni Doğan'ın uygun gördüğü köylere gezi düzenlendiği ve köylerde sıtma ve lekeli humma hastalıkları hakkında halkın bilgilendirildiği belirtilmişti.³⁸ Halkevi Köycülük Şubesi, 1944 yılında yaptığı köy gezileri sırasında köylülere özellikle temizlik, sivrisinekle mücadele, lekeli humma ve bitle mücadele konularında uyarılarda bulunmuştu.³⁹

Bitlis: Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesinde yer alan Bitlis de lekeli hummaya karşı mücadele verilen yerlerden olmuştu. Bitlis'te halk bu hastalığa karşı bilgilendirilmişti. Hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla şehirde bulunan kahvehaneler, lokantalar, hanlar ve oteller gibi yerler görevlendirilen sağlık memurları tarafından bit ve temizlik kontrolleri yapılmaya başlanmıştı.⁴⁰ Aynı şekilde şehirde bulunan okullarda sıkı bir şekilde bit kontrolleri yapılmıştı. Temizlik kurallarına riayet etmeyen Belediye Oteli gibi konaklama mekânlarına çeşitli cezalar verilmiştir.⁴¹

Van: Bu dönemde Anadolu'nun birçok merkezinde etkili olan hastalık Van'da da varlığını göstermişti. Şehirde yapılan kontrollerde 42 kişinin bu hastalığa yakalandığı tespit edilmişti.⁴²

II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik buhran ve kıtlık beraberinde şehirlerde yaşayanların sağlığını tehdit eden salgın hastalıkların türemesine

³⁶ BCA, 490.01.832.284.1.

³⁷ "Diyarbakır Halkevi'nin Köy Gezileri", *Ulus*, 1 Eylül 1943.

³⁸ Ercan Çağlayan, "Diyarbakır'da Sağlık Alanındaki Gelişmeler (1923-1946)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume:6, Issue:6, June 3013, s.362.

³⁹ İsmail Özer, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tez, Ankara 2010, s.640.

⁴⁰ Abdulaziz Kardeş, "Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele (1927-1952)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.7, S. 4, Aralık 2020, s.2368.

⁴¹ "Şehrimizde Bit Mücadelesi", *Yurd Yolu*, 22 Mart 1940.

⁴² *TBMM ZC. D: VII, C:2, İ: 27*, (25.5.1943), s.210; *Vakit*, 26 Mayıs 1943.

neden olmuştu. Van'da yerel gazetelere yansıyan haberlerden şehirde tedavi için yeterli doktor ve ilaçların bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yayınlanan “Van” gazetesinde şehirde lekeli humma vakalarının görüldüğü ve bu salgın hastalık nedeniyle iki hafta süren bir karantinanın uygulandığı anlaşılmaktadır. Karantina nedeniyle kahvehanelerin ve okulların 15 gün süreyle kapatıldığı ve bu hastalığa yakalananlarla temas kurulmaması tavsiye edilmişti.⁴³ Van'da yayınlanan aynı gazetede halkı bit hakkında uyaran küçük haberler yayınlanmıştı. Bunlardan biri şu şekildeydi; “*Bitten sakınınız, küçük bir bit büyük bir afet doğurur*”.⁴⁴ Van gazetesinde lekeli hummanın nasıl bulaştığı ve hastalığın yol açtığı insan kayıplarını anlatan yazılara geniş yer verilmişti.⁴⁵

Urfa: Lekeli humma ülke genelinde olduğu gibi Urfa Vilâyeti'nde de cumhuriyetin ilanından II. Dünya Savaşı sürecinin başlamasına kadar geçen zaman zarfında küçük vakalar şeklinde varlığını göstermişti. II. Dünya Savaşı'nın olumsuz ekonomik ve toplumsal etkilerinin derinden hissedildiği savaş yıllarında hastalık vakalarında artış görülmüş ve 1943'te salgın halini almıştı. Salgına dönüşen lekeli hummaya karşı ülke genelinde olduğu gibi Urfa'da da gerekli önlemlerin alınması için çalışmalar başlatılmıştı. Hastalığın yayılmasında aktif rol oynayan bitlerin yoğun olarak görüldüğü okullarda gerekli önlemlerin alınması için çalışmalar başlatılmış ve eğitim gören öğrencilerde bit kontrolleri yapılmıştır. Temizlik ve hijyen koşullarının artırılması için çalışılmış ve halkın yoğun olarak kullandığı toplu taşıma araçlarında sıkı bir şekilde bit kontrolleri yapılmıştır. Yolculuk esnasında yapılan kontrollerde bitli olarak tespit edilen kişilerin ilk istasyonda indirilerek, zabıta ekiplerine teslim edilmeleri ve belirlenen hijyen kurallarının araçlarda uygulanması zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca vilâyet sınırları içerisinde bulunan otel, han, pansiyon gibi konaklama alanları sık sık denetimden geçirilerek bitli kişilerin alınmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu önlemlere rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında Urfa'da lekeli humma münferit vakalar halinde görülmeye devam etmiş ve şehrin basını bu konuya geniş yer vermiştir. Yerel basında lekeli humma hastalığının Suriye ve Irak'ta ortaya çıktıktan sonra salgın haline dönüştüğü ve sınır vilâyetleri olan Urfa ile Mardin'e sirayet ettiği ifade edilmişti. Ayrıca, lekeli humma hastalığı

⁴³ “*Şehrimizde tifüs (lekeli humma) vakası görüldü. Şehrimizde son birkaç gün tifüs vakası müşahade edilmiş ve Sıhhat Müdürlüğü derhal elemanlarını faaliyete geçirerek icap eden tedbirleri almıştır. Bu vakanın artmaması için umumi mahaller ve bilhassa kahveler ve mektepler 15 gün müddetle kapatılmıştır. Tifüs hastalığının tehlikeli bir maraz olduğunu halkımızın müdrik bulunması gerekir. Bu hastalığın pislikten ileri geldiği anlaşılmaktadır. Hastalığı sirayet ettiren bittir. Halkımızın, bu afetten korunmaları için temizliğe son derece önem verilmesini ve bu hastalığa duçar olanlarla temas etmemesini, umumi mahallerden uzak kalmalarını tavsiye ederiz. Hastalık alaimi gösterenlerin doktora müracaatları, umumi sıhhat menfaatinedir*” Van, 9 Son Kanun 1943; Ergin Sarı, “Yerel Basında Van'ın Kentsel ve Ekonomik Yaşamı (1939-1943)”, *Van Kent Araştırmaları*, Yayına Hazırlayan: Suvat Parin, Bağlam Yayınları, İstanbul 2016, s.182.

⁴⁴ Van, 16 Son Kânun 1943.

⁴⁵ Zekâi Orkunt, “Lekeli Hummayı Nakleden Bit Hakkında Malûmat”, *Van*, 16 Son Kânun 1943.

etraflıca ele alınmış, halk bu konuda bilgilendirilmiş ve hastalığın burada yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁴⁶

Mardin: Cumhuriyet döneminde lekeli humma salgınları çoğunlukla Suriye ve Irak gibi komşu ülkelerden çeşitli vasıtalarla Anadolu'ya geçmişti. Bu nedenle Cumhuriyet hükümetleri, yurt dışından gelen salgınlardan korunma ve ülke içinde de tespit edilen vakaların salgınlara fırsat vermeden bastırılması için yoğun çalışmalara başlamıştı.⁴⁷ Bu bağlamda Mayıs 1933'te Suriye'nin Kamışlı Kasabası'nın güneyinde yer alan bölgeden ve Mardin'in Nusaybin ve civarında sınıra yakın yerlerde lekeli humma salgını çıkmıştı. Hastalıktan mayıs ayı sonuna kadar 300 kişi ölmüştü. Mardin'de hastalığın yayılmasını engellemek için gereken tedbirler alınmış, sınırda bir dezenfeksiyon istasyonu tesis edilmişti. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından lekeli humma ile mücadele etmek üzere salgın hastalıklar alanında uzman iki doktor görevlendirilmişti. Bu doktorlardan Kamil Bey, zaman kaybetmeden Mardin'e gitmiş, daha sonra Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nden görevlendirilen sıhhiye ve ütü memurlarını da yanına alarak Nusaybin'e geçmiştir. Mardin Sıhhat ve İctimaî Muavenet Müdürlüğü de elindeki ütü makinesini Nusaybin'e göndermişti. Aynı zamanda Nusaybin sağlık memurları, köylerde incelemelerde bulunmuş ve hastalığa yakalanan köylüleri tespit etmeye çalışmışlardı. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti ve Mardin sağlık teşkilatlarının aldığı önlemlerle salgının yurda girişi engellenmiştir.⁴⁸ Ancak bütün mücadelelere rağmen II. Dünya Savaşı koşullarının sonucu olarak Mardin'de lekeli humma vakaları görülmüştü. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş'ın paylaştığı bilgilerden Mardin'de 105 lekeli humma vakasının tespit edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁹ Mardin'de lekeli humma, savaş sonrasında da görülmeye devam etmişti. Şehirde çıkan bir yerel gazetede yer alan haberlerde Suriye-Irak sınırında lekeli humma hastalığının çıktığı yer almış ve hastalık vakalarının Mardin ve Urfa'ya doğru yayıldığı ifade edilmiştir. Haberlerde ayrıca Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından gerekli önlemlerin alındığı bilgisine yer verilmiştir.⁵⁰

Siirt ve Hakkâri: II. Dünya Savaşı döneminde lekeli humma hastalığının görüldüğü vilâyetlerden biri de Siirt'ti. 1944 yılı başında Siirt merkez ve kazalarında bazı lekeli humma vakaları görülmüş, hastalığın salgın bir hal

⁴⁶ Abdullah Orak, "Urfa'da Sağlık Sorunları (1923-1950)", *Şehir ve İrfan Dergisi*, Mayıs-Ağustos 2017, S:5, s.85. (74-89); Mustafa Dağ, *Urfa'da Sağlık (1900-1950)*, Hiper Yayın, İstanbul 2021, s.197-199.

⁴⁷ Abdulaziz Kardeş, "Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele (1927-1952)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.7, S. 4, Aralık 2020, s.2368.

⁴⁸ "Cenupta Lekeli Humma", *Milliyet*, 29 Mayıs 1933.

⁴⁹ *TBMM ZC. D: VII, C:2, İ: 27, (25.5.1943)*, s.210; *Vakit*, 26 Mayıs 1943.

⁵⁰ *Yenilik*, 11 Haziran 1949; Abdullah Orak, "Urfa'da Sağlık Sorunları (1923-1950)", *Şehir ve İrfan Dergisi*, Mayıs-Ağustos 2017, S:5, s.85.

almaması için gereken tedbirler alınmıştı.⁵¹ Bu bağlamda Siirt Halkevi Köycülük Şubesi'nin üyeleri hastalığın görüldüğü köylere giderek lekeli humma hakkında halka bilgi vermişti. Şube üyeleri, lekeli humma dışında köylerde etkili olan trahom ve sıtma gibi hastalıklara karşı halka mücadele yöntemlerini anlatmış ve onlara Birinci Umûmî Müfettişlik'ten sağlanan ilaçları vermişti.⁵² Bu dönemde lekeli hummanın görüldüğü Birinci Umûmî Müfettişlik bölgesinin başka bir şehri de Hakkâri'dir. 1944 yılının aralık ayında tüm yurttta 329 lekeli humma vakası tespit edilmişti. Bu vakalardan 14'ü Hakkâri'de bulunmuştu. Hakkâri bu tarihte Türkiye'de en çok vakanın bulunduğu şehirler arasında yer almıştı.⁵³

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, lekeli humma ve diğer salgın hastalıklara karşı halkın sağlığını korumak amacıyla savaş döneminde yoğun çaba sarf etmişti. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde lekeli hummaya karşı üretilen aşından geniş ölçüde faydalanılarak hastalığın salgın gücü kırılmıştı. Lekeli humma aşıları halka ücretsiz uygulanmıştı.⁵⁴ Aşının yanında ülkenin her noktasında olduğu gibi halkın toplu olarak bulunduğu hapishanelerde de lekeli hummanın yayılmasını önleyici tedbirlere başvurulmuştu. Bu bağlamda fakir ve muhtaç tutuklulara temiz çamaşır verilmiş, etüvler veya buğu sandıklarıyla bunların çamaşıruları temizlenmiş ve onlara sıcak yemek verilmek suretiyle hastalığa karşı bünyeleri güçlendirme yoluna gidilmişti.⁵⁵

Türkiye'de 1945 yılına kadar uygulanan temizleme vasıta ve usullerine ek olarak haşereleri öldüren ve lekeli humma salgınının birinci vasıtası olan bitlere karşı oldukça etkili olan DDT (*Dichloro Diphenyl Trichloroethane*) maddesinin kullanımına başlanmıştı.⁵⁶ Savaşta İngiliz ve Amerikan ordularında kullanılmış ve lekeli humma ve sıtma gibi hastalıklara karşı olumlu neticeler alınmıştı.⁵⁷ 1945 yılından itibaren vakalar azalmıştı. I. Dünya Savaşındaki büyük can kaybına sebep olan salgına göre çok hafif geçen bu salgının yenilmesinde, sağlık teşkilâtının aldığı sistemli mücadele tedbirleri ve DDT ile lekeli humma aşısı gibi kuvvetli iki silahın varlığı önemli rol oynamıştı.⁵⁸

Sonuç

⁵¹ *Son Posta*, 18 Mart 1944.

⁵² *C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara 1945, s.28-29; Abdulaziz Kardeş, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)", *Turkish Studies*, Volume 9/7 Summer 2014, p. 425.

⁵³ "Tifüs", *Cumhuriyet*, 3 İnkincânun 1945.

⁵⁴ "Yurtta Bulaşıcı Hastalıklara Dair Rakamlar", *İller ve Belediyeler Dergisi*, S.4, Ocak 1946, s.153; "Tifüs Hakkında Sihhat Bakanlığının Tebliği", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1945.

⁵⁵ *TBMM TD*, D: VII, C:17, İ:59, (22.5.1945), s.274.

⁵⁶ Sadi Konuk, "Sağlık ve Sosyal Kalkınmamız", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1945; "Dr. Sadi Konuk, Alınan Tedbirleri Anlatıyor", *İller ve Belediyeler Dergisi*, S. 2, Kasım 1945, s.65.

⁵⁷ "DDT Nedir, Neye Yarar?", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1947.

⁵⁸ Niyazi Erzî, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu", *Türk İjiyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, C:8, S:3, Ankara 1948, s.5.

Lekeli humma insana bitle bulaşan ve salgın yapan çok tehlikeli bir hastalıktır. Savaş zamanlarında çıkan toplu göçler, açlık, sefalet, bakımsızlık ve bitlerin çoğalması hastalığın yayılmasında rol oynamıştır. Lekeli hummaya karşı mücadele metot ve araçlarının yetersiz olması nedeniyle bütün dünyada yayılma imkânı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de de geniş bir yayılma alanı bulan hastalık, zaman zaman yaptığı salgınlarla halka büyük kayıplar verdirmiştir. Cumhuriyet döneminde lekeli humma salgınları çoğunlukla Suriye ve Irak gibi komşu ülkelerden çeşitli vasıtalarla Anadolu'ya geçmiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olmasına rağmen, savaş ve sefalet hastalıklarının başında gelen lekeli hummanın tesirinden kendisini kurtaramamıştır. Savaş yıllarına kadar ülke genelinde dağınık ve az sayıda görülen lekeli humma vakaları, savaşın meydana getirdiği ortam nedeniyle tekrar yayılma alanı bulmuş ve Anadolu'nun birçok bölgesinde etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı döneminde lekeli humma ile mücadelenin yoğunlaştığı bölgelerden birisi de ülkenin güney ve güneydoğusunu içine alan Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi'ydi. Bölgede yer alan Diyarbakır, Van, Bitlis, Mardin, Urfa, Siirt, Hakkâri vilâyetlerinde savaş yıllarında lekeli humma vakalarında artış olmuştur.

Savaş yıllarında salgına neden olan bitle mücadele başlatılmış ve tehlikenin genişliği nedeniyle kapsamlı bir mücadele verilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Hastalığa karşı ancak bütün devlet teşekküllerinin ve resmî ve gayri resmi müesseselerin el birliğiyle mücadele etmeleri halinde başarılı olunabileceği kanaati oluşmuştur. Halk topluluklarında bitlenmeyi önleyecek ve halkın temizlenmesini temin edecek tertibat alınmış ve bu bağlamda okullar, işçi toplulukları, fabrikalar, hapishaneler gibi birçok insanın bir arada bulunduğu yerlerde beden, elbise ve meskenlerin bittin arındırılmasını sağlayacak yöntemler geliştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca trenler, vapurlar, hanlar, oteller, tramvaylar, otobüsler ve taksilerin bit yuvası olması engellenmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak ülkede genel aşı uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmış ve bunu sağlamak üzere Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünde laboratuvarlar kurularak gerekli lekeli humma aşısı üretilmeye başlanmıştır. Sağlık teşkilâtının aldığı sistemli mücadele tedbirleri ve aşının yanında 1945'ten itibaren kullanılmaya başlanan DDT ile lekeli hummanın Türkiye'de salgın yapmasının önü alınmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 030.10.15.84.32.
BCA, 030.10.177.224.1.
BCA, 030.10.28.162.4.
BCA, 030.18.01.02.6.54.10.
BCA, 030.18.01.02.99.76.14.
BCA, 490.01.1464.3.2.
BCA, 490.01.832.284.1.

Resmi Yayınlar

1944, C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, Ankara 1945.
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.
Lekeli Humma, T.C. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1943.
TBMM TD, D:VII, C:17, İ:59, (22.5.1945).
TBMM ZC, D:IV, C:25, İ: 7, (24.11.1934), Sıra Sayısı:3.
TBMM ZC. D: VII, C:2, İ: 27, (25.5.1943).

Yerel ve Ulusal Gazeteler

Cumhuriyet
Çankırı Vilâyet Gazetesi
Milliyet
Son Posta
Ulus
Vakit
Van
Yenilik
Yurd Yolu

Diğer Eserler

“Cenupta Lekeli Humma”, Milliyet, 29 Mayıs 1933.
“DDT Nedir, Neye Yarar?”, Cumhuriyet, 14 Mart 1947.
“Diyarbakır Halkevi Tifüsle Savaşıyor”, Ulus, 29 Temmuz 1943.
“Diyarbakır Halkevi'nin Köy Gezileri”, Ulus, 1 Eylül 1943.
“Dr. Sadi Konuk, Alınan Tedbirleri Anlatıyor”, İller ve Belediyeler Dergisi, S. 2, Kasım 1945.

- “Hükümet Tifüs İşini Bir Devlet Meselesi Olarak Ele Aldı”, Son Posta, 13 Haziran 1943.
- “Lekeli Humma Hastalığı”, Cumhuriyet, 21 Kânunusani 1933.
- “Lekeli Humma Hastalığına Karşı Tedbirler Alınıyor”, Van, 19 Haziran 1943.
- “Lekeli Humma ile Mücadele”, Ulus, 2 Son Kânun 1938.
- “Lekeli Humma”, Çankırı Vilâyet Gazetesi, Yıl: 19, Sayı: 981, 23 İllkânun 1941.
- “Sıhhat Vekili Tifüs Mücadelesi Hakkında İzahat Verdi”, Cumhuriyet, 9 Eylül 1943.
- “Şehrimizde Bit Mücadelesi”, Yurd Yolu, 22 Mart 1940.
- “Tifüs Hakkında Sıhhat Bakanlığının Tebliği”, Cumhuriyet, 3 Temmuz 1945.
- “Tifüs Mücadelesi”, Vakıf, 15 Haziran 1943.
- “Tifüs”, Cumhuriyet, 3 İkincikânun 1945.
- “Yurtta Bulaşıcı Hastalıklara Dair Rakamlar”, İller ve Belediyeler Dergisi, S.4, Ocak 1946.
- Bulut, Elif- Bulut, Alper vd. “Savaş İçinde Savaş; Tifüsle Gelen Ölüm”, I. Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu, 17 - 19 Kasım 2017, s. (15-24)
- Çağlayan, Ercan, “Diyarbakır’da Sağlık Alanındaki Gelişmeler (1923-1946)”, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume:6, Issue:6, June 3013, s.(351-365)
- Dağ, Mustafa, Urfa’da Sağlık (1900-1950), Hiper Yayın, İstanbul 2021.
- Erzin, Niyazi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu”, Türk İjiyen ve Tecrübî Biyoloji Dergisi, C:8, S:3, Ankara 1948, s.(5-12)
- Kardaş, Abdulaziz, “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele (1927-1952)”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C.7, S. 4, Aralık 2020, s.(2355-2385)
- Kardaş, Abdulaziz, “Cumhuriyet Dönemi’nde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)”, Turkish Studies, Volume 9/7 Summer 2014, p.(411-444)
- Konuk, Sadi, “Sağlık ve Sosyal Kalkınmamız”, Vakıf, 29 Teşrinievvel 1944.
- Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), Hazırlayan: İsmail Hacıfettaoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007.
- Onul, Behiç, “Cumhuriyet Döneminde Salgın Hastalıkların Durumu”, Atatürk ve Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri Açık Oturumu, Düzenleyen: Rıdvan Ege, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s. (77-82)
- Orak, Abdullah, “Urfa’da Sağlık Sorunları (1923-1950), Şehir ve İrfan Dergisi, Mayıs-Ağustos 2017, S:5, s.(74-89)
- Orkunt, Zekâî, “Lekeli Hummayı Nakleden Bit Hakkında Malûmat”, Van, 16 Son Kânun 1943.

- Özdemir, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Özer, İsmail, Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tez, Ankara 2010.
- Sağlam, Tevfik, Cihan Harbinde III. Orduda Sıhhi hizmete Ait Küçük Bir Hulâsa, Askerî Tıbbiye Matbaası, 1940.
- Sarı, Ergin, “Yerel Basında Van’ın Kentsel ve Ekonomik Yaşamı (1939-1943)”, Van Kent Araştırmaları, Yayına Hazırlayan: Suvat Parin, Bağlam Yayınları, İstanbul 2016, s.(152-193)

12. Bölüm

Anlatıbilim

Aydın GÖRMEZ*

Özlem ALTUN**

* Prof. Dr, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-7148-9630

** MEB öğretmen, ozlemaltun6565@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-8348-9793

GİRİŞ

Anlatı kelimesi ‘anlatmak’ fiilinden türemiştir; sadece romanda veya tarihi yazılarda değil, etrafımızda var olan her şeydedir ve bir kişinin anlatma eyleminde bulunmasıyla ilişkilendirilir. Bu eylem; radyoda haber sunan bir spikerin konuşması, oyun arkadaşıyla paylaşılanlar, gazete bayisinin sahibiyle yaptığımız sohbet, otobüste yanımıza oturan kişiyle tanışma, dergideki köşe yazısı, okuduğumuz roman olabilir. Hepimiz günlük hayatımızda birer anlatıcıyız. Öyle ki, küçük çocuklara yatmadan önce okuduğumuz hikâyeler de bile anlatıcı rolünü üstleniriz. Bu nedenle anlatı için, prototipik anlatı türü, yani edebi anlatı olarak düşündüğümüze ek olarak, bir dizi farklı metin türünü içeren yaygın ve genellikle bilinçsiz bir konuşma dili etkinliğidir diyebiliriz. Fransız yazım kuramcısı Gérard Genette anlatıyı şu şekilde ifade etmiştir: "Anlatı (gerçek ya da kurmaca) bir hikâyeyi 'temsil etmez', onu anlatır - yani onu dil aracılığıyla ifade eder" (Genette, 1980, s. 43). Anlatı, olayların kafa karıştırıcı çeşitliliğini ve çokluğunu anlamlandırmamıza yardımcı olarak onlardan örüntüler kurmamızı sağlayan epistemolojik bir bütünlük oluşturur. Konuşma eylemiyle ve bir anlatıcı figürüyle yakından bağlantılı olan anlatı bir dizi nedensonuç ilişkisine dayanır. Dolayısıyla bir anlatıcı tarafından anlatılan her şey anlatı olarak tanımlanabilir fakat bu anlatılanın bir roman mı yoksa romanda sunulan bir hikâye mi olduğu tam olarak belirlenmelidir. Bu noktada Gérard Genette'nin *récit* (anlatı) kelimesi için yaptığı üç ayrı tanım bu sorularımıza cevap niteliği taşır. Genette; anlatım, söylem veya uygun anlatım (metin veya anlatı olarak anlatım) ile öykü (anlatıcının kendisine anlattığı hikâyeye) arasında bir ayrım yapar. Anlatımın ilk iki tanımı anlatı eylemini ve ürününü bir araya getirdiği için anlatı söylemi olarak sınıflandırılabilir ve bu durum üçüncü tanımı diğerlerinden ayırır. Öykü o zaman anlatı söyleminin bildirdiği, temsil ettiği veya ifade ettiği olur. Bu ayrımlar aynı hikâyenin farklı şekillerde anlatılabileceğini kavramamızı sağlar. Örnek olarak bir imparatorun hayatı eserlerde farklı şekillerde anlatılabilir, ya da klasik bir öykü ile modern tarzda yazılan aynı eser ve parodileri tamamen farklılık gösterebilir. Her anlatı hikâyenin farklı yönüne odaklanır. Aynı hikâyenin farklı yorumları birbirini tamamlar ve böylece hikâyedeki boşluklar doldurulur. Somut bir örnek vermek gerekirse tüm *Pamuk Prenses* anlatıları için başlangıç noktası olarak alınabilecek bir hikâyeye düzeyi olsa da anlatıdaki kurgusal dünyaların seviyesini oluşturan farklı olay örgülerinde ve karakter dizilimlerinde bu hikâyenin çok sayıda metinsel veya anlatsal tezahürü ortaya çıkabilir. *Pamuk Prenses* ile ilgili mevcut metinler, ortak özleri olan masala rağmen birbirlerinden belirgin bir şekilde ayrışırlar. Bir roman yazarı kurgusal bir dünya yaratır ve yazdığı metinle hem hikâyesini hem de anlatı söylemini üretir. Bir tarih yazarı

kaynaklardan yola çıkarak yaşanan olayların en inandırıcı ve tutarlı anlatısını oluşturmalıdır. Yazarın dikkat etmesi gereken husus anlatısının kaynaklarla çelişmemesidir. Yazar kendi hikâyesini kurgulamakta özgür değildir ancak bu sınırlılığına rağmen tarihsel söylemler tek ve net bir hikâye anlatmaz çünkü her tarih yazarının olaylara bakışı farklıdır ve kendi bakış açılarına göre olayların belirli yönlerini vurgulama eğilimindedirler. Aksi takdirde yazarlar, kurgu ya da gerçek, hiçbir şey üretemezler.

Anlatı aynı zamanda seçimi de içerir çünkü her tarih belirli bir bakış açısı ile yazılır. Yazarın dünya görüşü, inancı, milliyeti, kültürü, önyargıları, beklentileri ve yaşı gibi etkenler anlatıda belirleyici olur. Kısacası anlatı, anlatıcının anlattığı hikâyedir denilebilir çünkü merkezinde, zamansal ve uzamsal anlamda varoluşsal bağlantıları olan antropomorfik bir doğaya sahip bir veya birkaç kahramanın bulunduğu, dilsel veya görsel bir ortamda olası bir dünyanın temsili olan anlatıda odak noktası bu kahramanların deneyimleridir (Fludernik M. , 2009, s. 1-17).

ANLATIBİLİMİN TANIMI VE KÖKENİ

Anlatıbilim olarak kabul gören anlatı teorisi anlatının bir tür olarak incelenmesidir. Amacı, anlatıya özgü özellikleri, değişkenleri ve birleşenleri tanımlayarak anlatıyı sistematik olarak analiz etmektir. Yapısalcı bir yaklaşımı vardır. Edebiyat eleştirmeni Berna Moran yapısalcılığı; “yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi aramak” olarak tanımlamaktadır (Moran, 2002, s. 186). Yapısalcı yaklaşımların en belirgin özellikleri sistematik oluşları ve hikâyeleri (anlamı) mümkün kılan derinde yatan yapıya odaklanmalarıdır. Edebiyat alanında iki farklı anlatı kavramı tanımlanabilir. İlki anlatıbilim kavramı oraya çıkmadan önce özellikle de Alman eleştirmenlerin eserlerinde ortaya çıkan klasik anlatı teorisidir. Bu teoride metinler, iletişimin belirli özelliklerini içeren anlatılar olarak kabul edilir. Anlatım aracı bir otoritenin ya da anlatıcının varlığına bağlıdır. Klasik anlatı teorisinde yazar ve anlatılan dünya arasındaki aracı, anlatının belirleyici özelliğidir. Bu paradigma, klasik Alman anlatı teorisinin kurucusu Kate Friedemann'ın argümanının arka planını oluşturur. Friedemann gerçeği şu anda meydana gelen, tanık olduğumuz ve gelişimine gelecekte katılacağımız bir eylem olarak tanımlar ve epik anlamda gerçeğin, öncelikle anlatılan eylem değil, anlatının kendisi olduğunu savunur. İkinci kavram, yapısalcı yaklaşımla geliştirilen ve filozof Tzevan Todorov'un (1939-2017) edebiyata kazandırdığı anlatıbilimdir. Yapısalcılıkta anlatının tanımlayıcı özelliği, söylem veya iletişimin özelliği değil, anlatılanın özelliğidir. Tam olarak yapısalcı açıdan anlatı olarak tanımladığımız metinler, zamansal bir yapı

içermeleri ve durum değışikliklerini temsil etmeleri bakımından betimleyici metinlerle tezat oluşturur. Klasik kavram, anlatımı sözlü iletişim alanıyla sınırlandırırken yapısalcı kavram ise herhangi bir ortamdaki bir temsile uygulanabilir, ancak referansları zamansal bir yapıya sahip olmayan ve dolayısıyla herhangi bir durum değışikliği içermeyen temsilleri hariç tutar (Schmind, 2010, s. 1-2).

Anlatıbilim; belirli romanların veya masalların tarihiyle, anlamlarıyla veya estetik değerleriyle değil de anlatıyı diğer anlamlandırma sistemlerinden ayıran özellikler ve bu özelliklerin modaliteleriyle ilgilenir. Bu da anlatıbiliminin anlatının soyut düzeyi ya da yorumlayıcı boyutuna odaklanmadığını gösterir. Anlatıbilim; Todorov'un *Grammaire du Décameron* (1969) adlı eserinde anlatının yapıları teorisine atıfta bulunmak için kullandığı yeni bir terim olsa da, ortaya çıkışı Platon ve Aristoteles'in 'mimesis' (taklit) ve 'diegesis' (anlatım) arasındaki ayırımına kadar uzanmaktadır (Rahmadsyah, 2020, s. 185). Platon karakter diyaloglarının doğrudan anlatılmasını mimesis, üçüncü şahıs tarafından aktarılmasını da diegesis olarak tanımlamıştır. Bu ayırım 19. yüzyıl roman incelemelerinden, 20. yüzyıl edebiyat ve dilbilim araştırmalarına kadar olan süreçte pek çok yazar ve teorisyen tarafından temel terminoloji olarak kullanılmıştır (Rimmon-Kenan, London , s. 106).

Anlatıbilim, söylem anlatıbilimi ve hikâye anlatıbilimi olarak iki sınıfa ayrılır. İsviçreli dilbilimci ve yapısalcılığın kurucusu Ferdinand de Saussure söylem ve hikâye anlatıbilimlerinin farklılaşmasını kendine ait terminolojisiyle şu şekilde aktarmaktadır: gösteren (signifier) söylemle aynı olan ve gösterilen (signified) hikâyeyle aynı olan. Böylece, aynı kaynağa dayanan anlatıbilim iki geleneği takip eder: söylem anlatıbilimi, bir anlatı metninin biçimini veya gerçekleştirilmesini belirleyen stilistik seçimleri analiz eder. Metni veya performansı bir anlatı eyleminin sosyal ve kültürel çerçevesi içinde bağlamsallaştıran pragmatik özellikler de içerisindedir. Hikâye anlatıbilimi ise bir olay akışını temalar, motifler ve olay örgülerinden oluşan bir yörüngeye yerleştiren ve düzenleyen eylem birimlerine odaklanır. Örneğın, olay örgüsü, tarihçi Hayden White gibi teorisyenlerin ve Paul Ricoeur ve Michel Foucault gibi kültür filozoflarının çalışmalarında çok önemli bir rol oynamaktadır (Rahmadsyah, 2020, s. 185).

ANLATIBİLİMİN AŞAMALARI

Rus biçimciliğı ve yapısalcı hareketle şekillenen anlatıbilimini üç aşamaya ayırabiliriz:

Birinci Aşama: On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupa ve Amerika'da başlayan ve anlatı hakkında profesyonelleştirilmiş bilgi birikimi ile karakterize

edilen aşamadır. Temelini üç ana kaynaktan almıştır: normatif retorik ve şiirselliğin izleri, romancıların pratik bilgileri ve edebiyat eleştirmenlerinin gözlemleri. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar bilim adamları bu üç alandan profesyonelleşmiş bilgileri toplamışlar ve çeşitli başlıklar altında düzenlemişlerdir. Bu üç alanın birleşiminin en somut örneği Henry James'in *Kurgu Sanatı* (1921) adlı eserine Percy Lubbock tarafından yazılan önsözdeki kodlamaları verebiliriz.

İkinci Aşama: 1960'larda ve 70'lerde Todorov, Barthes, Bremond, Greimas, Genette gibi yapısalcılarının çalışmalarını kapsayan ve bugün yaygın olarak "klasik" anlatıbilim olarak adlandırılan aşamadır. Bu aşamanın gelişiminde Fransız yapısalcılarının rolü büyüktür. Yapısalcı anlatıbilimciler, anlatı biçimlerini evrenselleştirmeye çalışmış, anlatının formel özellikleriyle ilgili doğru bir tanım ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Bu yeni model *Communications* (Fransa-1966) dergisinde yayımlanan "Anlatının Yapısal Analizi" başlıklı makale sonrasında ortaya çıkmıştır ve ana üç akımın etkisinde gelişim sağlamıştır:

1. Rus Biçimciliği Kuramı ve edebiyat eleştirmeni Vladimir Yakovlevich Propp' un yapıbilimsel (morfolojik) yaklaşımı,

2. Ferdinand De Saussure' ün derslerine dayanan ve dillerin yapısını inceleyen yapısalcı dilbilim ve antropolog Claude Lévi Strauss'un yapısalcılığın sosyal antropolojideki yansıması olan yapısalcı antropolojisi,

3. Noam Chomsky'nin üretken dönüşümsel dilbilgisi.

Fransız yapısalcılar, Rus yapısalcı Boris Viktorovich Tomashevsky'nin anlatının iki boyutu olarak adlandırdığı fabula-syuzhet ayrımını yeniden tanımlamışlardır. Bu ayrım için Todorov öykü (histoire) ve söylem (discourse)'i, Genette anlatı (recit) ve öykü (histoire)'yü, Roland Barthes ise kernel (çekirdek) ve satellite (uydu) terimlerini kullanmıştır. Çekirdek mecburi olayları temsil ederken, uydu olaylar dizisinin bağlantılarını güçlendiren ayrıntıları bildirir. Todorov modelinde anlatıdaki eylemi gramerdeki fiile, karakteri isimlere, karakter niteliklerini de sıfatlara benzetilir (Hind, 2018-2019, s. 40-41). Genette anlatıbilimi şu şekilde tanımlamaktadır: "Anlatıbilim, zamansal yapının ve temsilin dinamikleri, anlatma kipi ve bunun altında yatan anlatısal bildirişimin mantığı ve anlatısal süreç esnasında bilginin bir araya getirilmesi ve iletilmesiyle ilgili ortaya çıkan kısıtlamalardır" (Meister, 2023).

3.3. Üçüncü Aşama: Bu aşama anlatıbilimin ikili doğasının, yani hem teorik hem de uygulamaya yönelik akademik bir yaklaşım olduğunun kabul edildiği aşamadır. Anlatıbilim birçok teoriyi kapsar ve aslında anlatıların da ötesine geçen bir metin kuramı olduğu sonucunu ortaya çıkarır (Pier, 2014, s. 2-3). Bu durum post-klasik aşama olarak da adlandırılır. Klasik anlatıbilime karşı

olmakla birlikte ondan tam bir ayrışmadan da söz edilemez. 1980-90 yılları arasında bu aşamanın belirgin farkı kapsamın edebi anlatımın ötesine geçip genişlemesi ve diğer disiplinlerin teori ve kavramlarını ihlal etmesidir. Bu durum yapısalcı yöntemlerden yapısalcılık sonrası yöntemlere geçişin yansımasıdır. Yazar Shlomith Rimmon-Kenan bu aşamayı ‘‘pek çok yaklaşımın birleşimine geçiş’’ olarak tanımlamaktadır. Feminist anlatıbilim, bilişsel anlatıbilim, postmodern anlatıbilim gibi disiplinler arası yaklaşımlar bu geçişin örnekleridir (Danışan, 2022). Amerikalı film ve edebiyat eleştirmeni Seymour Chatman *Hikâye ve Söylem: Kurgu ve Filmde Anlatı Yapısı* adlı eseriyle de anlatıbilimin görsel sanatlara uygulanabileceğini göstermiştir. Yine pek çok araştırmacı anlatıbiliminin metinlerarasılık ve medyalararasılık gibi metin içi analizlerde de kullanılabileceğini kanıtlamıştır (Arslan, 2017, s. 111).

ANLATIBİLİM TÜRLERİ

Bilişsel Anlatıbilim

Bilişsel anlatıbilim, hikâye anlatma uygulamalarının zihinle ilgili yönlerinin incelenmesi olarak tanımlanabilir. Post-klasik anlatıbilimin alt dalıdır. Çok yönlüdür ve birden fazla analiz yöntemini kapsar çünkü sadece basılı kurgusal ya da kurgusal olmayan metinler değil, yüz yüze etkileşimdeki hikâyeler, sinematik anlatılar, radyo ya da haber yayınları, bilgisayar aracılı sanal ortamlardaki e-posta romanları ve bloglar gibi anlatılar, çizgi romanlar ve grafik romanları bu anlatıbilimin örnekleridir (Herman, 2009, s. 32).

Feminist Anlatıbilim

Feminist anlatıbilim, cinsiyetin anlatı kalıpları üzerindeki etkisini dikkate alarak anlatıların feminist bir perspektiften incelenmesini ifade eder. Değerlendirici ve politik olan feminizm kavramıyla; bilimsel ve ideolojik olmayan anlatıbilim kavramlarının tek bir metodolojide birleştirir. Bu birleşim farklı düzlemlerde çizilen iki çizginin kesişimi olarak tanımlanmaktadır (Singh, 2019, s. 556). Klasik anlatıbilimi feminist bakış açısıyla yeniden şekillenmiş, erkek merkezli yapısalcı yaklaşımlar eleştirilmiştir. Bu anlatıcılıkta kurmaca anlatı, toplumsal normlar ve ideolojilerle ilişkilendirilerek yazar ya da anlatıcının cinsiyetinin öykünün anlatılma biçimini etkileyip etkilemediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İlk olarak Susan Lanser’in ‘Feminist Anlatıbilime Doğru’ (1986) başlıklı makalesiyle bu anlatıbiliminin adı ortaya çıksa da feminist eleştirmenlerin bu konudaki çalışmaları daha öncelere dayanmaktadır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 65-66).

Bağlamsal Anlatıbilim

Bağlamsal anlatıbilim, metinleri oluşturuldukları bağlam içinde değerlendirir. Bütüncüldür çünkü metni yazanın dünya görüşü, yaşantısı,

konumu, metnin ortaya çıktığı çevrenin sosyoekonomik yapısı da metnin değerlendirilirken dâhil edilir. Bu da metnin tek başına bir anlamı olmadığı görüşünü destekler. Bu anlatıbiliminin en önemli özelliği metnin bağlamıyla birlikte anlam kazanmasıdır. Metnin içinde yer alan her yapının belirli bir amacı vardır, rastlantısal olarak bir ayara getirilmemiştir ve belirli bir bağlam içinde anlam kazanan önemli unsurları oluşturur. Bu anlatıbiliminin tanımladığı anlatı yapısalıcıların, feministlerin ya da bilişselcilerin anlatısından farklıdır çünkü anlatıyı, anlatıcılığı ve muhatabı kendine göre yorumlar (Acar, 2015, s. 25-26).

Transjenerik ve Aracı Anlatıbilim

Anlatıbilimin temel amaçlarından biri, anlatıyı herhangi bir belirli tür veya ortamdaki tezahüründen bağımsız, özerk bir araştırma nesnesi olarak tanımlamaktır. Böylece edebiyat eleştirisinin anlatı incelemesi fabl, peri masalı, kısa hikâye ve romandan çıkarak lirik şiir ve tiyatrodaki anlatı unsurların keşfedilmesine dönüşerek transjenerik anlatıyı ortaya çıkarmıştır. Bu anlatı türü edebiyatın epik, lirik ve dramatik olarak bölünmesini sorgulayan anlatıbilimidir. Anlatıların sadece dilsel biçimlerde değil, aynı zamanda görsel, jestsel, sinematik ve müzikal olmak üzere çeşitli ortamlarda da var olduğunu kabul eden diğer bir anlatı türü de aracı anlatıbilimi olarak adlandırılmaktadır (Pier, 2014, s. 7).

ANLATIBİLİMİN BİLEŞENLERİ

Bir anlatının anlatıbilim açısından analizi onu oluşturan bileşenleri ortaya çıkarmakla mümkün olur. Anlatıbilim üç kategoriye ayrılır: Bunlardan ilki anlatma (ses), odaklanma (ruh hali) ve anlatı durumudur, ikincisi eylem, öykü analizi, anlatılabilirliktir ve üçüncüsü ise fiil zamanı, zaman analizi ve anlatım modlarıdır (Amerian, 2017, s. 185).

Anlatma (Ses):

Anlatım kavramı doğrudan anlatıcı ile bağlantılıdır çünkü anlatımı ortaya çıkaran, hikâyeyi sunan kişiye anlatıcı denir. Anlatıcı metnin içindeki duyduğumuz ses, bizimle konuşan kişidir. Bu ses roman kahramanlarından biri olabileceği gibi, romanda kişilik atfedilen herhangi bir varlık da olabilir. Anlatımda anlatının sesi olan üç anlatıcıdan ve alt bileşenlerinden bahsedilebilir. Bunlar:

a) Benöyküsel Anlatıcı: Anlatım birinci kişi tarafından yapılır. Anlatılan hikâyeyi kendisi yaşamıştır. Bu anlatım en yalın anlatıcı türüne girmektedir çünkü anlatıcı çevresini ve olayda geçen kahramanları kendi duygu ve düşüncelerine göre yansıtır. Kahraman ve anlatıcı özdeşleşir. Benöyküsel anlatıcı iki şekilde karşımıza çıkar:

- **Birinci kişi kahraman anlatıcı:** Hikâyenin kahramanı anlatıcının kendisidir. Okuyucu olayları birinci kişiden dinler bu da hikâyeye inandırıcılık kazandırır.

- **Birinci kişi gözlemci anlatıcı:** Anlatıcı her ne kadar olayları ‘ben’ öznesiyle anlatsa da hikâyenin başkahramanı değildir. Gözlemci görevini görür ve olaylara etki etmediği için tarafsızdır. Kahramanların duygu ve düşüncelerini aktarmadan sadece gözlemlerini bir kamera çekimi gibi okuyucuya aktarır bu da hikâyeye nesnellik kazandırır.

b) **Senöyküsel Anlatıcı:** Anlatım ikinci kişi tarafından yapılır. Hikâyeye kurgusunu sınırladığı için yaygın kullanılan bir anlatım tekniği değildir.

c) **Üçüncü Kişi Anlatıcı:** En yaygın kullanılan anlatıcı şeklidir. Üç alt başlığa ayrılır:

- **Tanrısal üçüncü kişi anlatıcı:** Kahramanların duygu ve düşünceleri, geçmişleri ve gelecekleri bilinir. Görünen ve görünmeyen tüm ayrıntılar bilindiği için Tanrısal ismi verilmiştir.

- **Gözlemci üçüncü kişi anlatıcı:** Tanrısal anlatıcıdaki her şeyi bilme durumu okuyucuda hikâyenin gerçek olmadığı izlenimini oluşturur. Bu durumu ortadan kaldırmak içinde anlatıcının olay ve kişilerin gerisinde olup belirsizleştiği bu anlatıcı modeli tercih edilir. Bu anlatıcı öznel bilgi vermez. Kahramanları izler ve gördüklerini nesnel bir şekilde aktarır.

- **Kahraman üçüncü kişi anlatıcı:** Anlatıcı kahramanla özdeşleşir ve onun kimliğine bürünerek onunla aynı hissedip, onunla aynı düşünür. Okur olaylara kahramanın gözüyle yaklaşır ve ancak onun bildiği kadarını bilir.

Anlatımın düzeyi ve anlatıcı arasındaki ilişki irdelenirken ana etken anlatıcının metnin içerisinde mi yoksa dışarısında mı olduğu sorusuna cevap bulmaktır. Bu sorular neticesinde de metin içi anlatıcı ve metin dışı anlatıcı kavramları ortaya çıkmaktadır. Fakat bu ayırım ayırt edici özelliklerden değildir. Esas önemli olan anlatımın özöyküsel mi yoksa yadöyküsel mi olduğunu bilmektir çünkü anlatıcı kendi anlatısının kahramanı olabileceği gibi olaylara tanık rolü de üstlenebilir. Bu durum da özöyküsel anlatı ve benöyküsel anlatı tanımlamalarına zemin hazırlar. Bahsi geçen kavramları şu şekilde tanımlayabiliriz:

- **Dışöyküsel Anlatıcı:** Anlatıcı hikâyenin dışındadır. Metnin dışında olan bir anlayana hitap edilir. Anlatıcı anlatılan hikâyede yer almıyorsa bu duruma heterodiegetik anlatı (yadöyküsel) modeli denir.

- **İçöyküsel Anlatıcı:** Anlatıcı hikâyede ya kahramandır ya da gözlemci konumundadır. ‘Ben’ anlatıları olarak da adlandırılır. Okuyucudan ziyade bir başka dinleyene ya da anlayana anlatır anlatıcı; bu durum da okuyucu ve

anlatıcı arasındaki bağın açılmasına sebep olabilir. Bu tür anlatılara oto diegetik anlatı (benöyküsel) modeli denir (Sözen, 2008, s. 171-172).

Odaklanma (Ruh Hali)

Odaklanma terimi, Fransız edebiyat teorisyeni Gerard Genette tarafından 1972 tarihli “Figures III” makalesinde ortaya atılmıştır (Saburova, 2001, s. 2). Genette odaklanmayı, perspektif ve bakış açısı terimlerinin yerine kullanmış, bu kelimelerin yakın anlamlı olduklarını ve standart bakış açısı fikrini yeniden formülize ettiğini savunmuştur. Odaklanma, belirli bir anlatının veya hikâyenin kimin bakış açısıyla anlatıldığı fikrine odaklanır. ‘Kim görür?’, ‘Kim konuşur?’ sorularına cevap arar. Todorov odaklanmayı üç başlıkta incelenir:

a) **Sıfır Odaklanma:** Todorov bu odaklanmayı ‘Anlatıcı>Karakter’ formülüyle sembolize eder. Çünkü anlatıcı karakterlerden daha fazla bilgiye sahiptir.

b) **İç Odaklanma:** Bu odaklanmanın formülü ‘Anlatıcı = Karakter’ şeklinde ifade edilir. Sadece belirtilen bir karakterin bildikleri aktarılır. Blin bunu ‘kısıtlı alan’ olarak tanımlar. Anlatı bir karakterin bakış açısıyla sunulur.

c) **Dış Odaklanma:** Bu odaklanmanın formülü ‘Anlatıcı< Karakter’ şeklinde ifade edilir. Karakterin bildiğinden daha azı ifade edilir. Pouillon’un ‘dıştan vizyon’ dediği nesnel veya davranışçı anlatıdır (Herman, 2009, s. 115).

Manfred Jahn ise odaklanmayı dört kategoriye ayırır:

- **Sabit Odaklanma:** Olayların tek bir bakış açısıyla sunulmasıdır.
- **Değişken Odaklanma:** Hikâyedeki farklı bölümlerin farklı anlatıcıların bakış açısından aktarılmasıdır.
- **Çoklu Odaklanma:** Her seferinde farklı bir anlatıcının gözlemlerinden bir bölümün tekrar tekrar sunulmasıdır.
- **Çoğul Anlatıcılar (biz anlatıcı) / Kolektif yansıtıcılar:** Bir grup karakter aracılığıyla odaklanmadır (Amerian, 2017, s. 185).

Anlatı Durumu:

Hem Genette hem de edebiyat eleştirmeni Franz Karl Stanzel bu terimi anlatı özelliklerinin daha karmaşık kalıplarına atıfta bulunmak için kullanır. Genette bir dizi olası kombinasyonu keşfetmek için ses (anlatım) ve ruh hali (odaklanma) alt türlerini kullanırken Stanzel ise ‘ideal-tipik’ veya prototip konfigürasyonları tanımlamak ve bunları ‘tipolojik bir daire’ üzerinde düzenlemek için bu terimden faydalanır. Stanzel’in anlatı durumları, ilişki (ilgi), mesafe, edim bilim, bilgi, güvenilirlik, ses ve odaklama özellikleri dâhil olmak üzere anlatı özelliklerinin tipik kalıplarını yakalamayı amaçlayan karmaşık çerçevelerdir. Temel çerçeveler şu şekildedir:

- 1) Birinci şahıs/homodiegetik anlatım

- 2) Yazar anlatısı
- 3) Figürlü anlatım

Birinci şahıs / Homodiegetik anlatım:

Bu anlatım öyküsünde bir karakter olarak yer alan bir anlatıcı tarafından anlatılan kişisel deneyimlerin öyküsüdür. Anlatıcı (anlatan) olarak hareket eden birey, aynı zamanda eylemi gerçekleştiren karakterdir(deneyimleyen). Birinci şahıs anlatımında, birinci şahıs zamiri hem anlatıcıya (anlatan-ben veya anlatan benlik) hem de hikâyedeki bir karaktere (deneyimleyen) atıfta bulunur. Anlatıcı, öykünün ana karakteriyse, o bir kahraman olarak Ben'dir; ana karakter değil de herhangi bir karakterden biriye tanıktır. Epistemolojik olarak, birinci şahıs anlatıcıları, sıradan insan özellikleriyle sınırlıdır. Olaylara tanıklık ederler, gelecekte ne olacağını bilmezler, kendi ölüm hikâyelerini anlatamazlar (Faulkner'in ölüm sonrası anlatısı *Döşegimde Ölürlen* adlı eseri hariç) ve diğer insanların ne düşündüğünü kesin olarak bilemezler. Bu anlatımda amaç, anlatıcının hayatını şekillendiren ve değiştiren ve onu bugünkü haline getiren bir deneyimi sunmaktır. Aynı zamanda birinci şahıs anlatıcı, tarihsel veya kurgusal olayların (bilimkurgu senaryoları dâhil) anlatımını sunan önemli bir tanıktır. Birinci şahıs anlatımının tipik alt türlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) **Kurgusal Otobiyografi:** Ben-kahramanı anlatısıdır. Genette bu anlatıyı otodiegetik anlatı olarak tanımlar. Anlatıcı hayat hikâyesinin tamamını veya bir bölümünü anlatır.

b) **İnisiyasyon (Erginleme) Hikâyesi:** Bir gencin girmiş olduğu yeni bir toplumdaki etkinlik ve deneyimlerinin anlatıldığı hikâyelerdir. Genellikle çocukluk ve cehaletten yetişkinliğe ve olgunluğa geçiş aşamasını içerir. Kabul görme ile zirve yapan hikâyelerdir. Genellikle bir karakterin ilk cinsel deneyimini veya çileye dönüşen ritüelleri ya da törenleri kapsar.

c) **Skaz (konuşma) Anlatısı:** Bir konuşmacının mevcut dinleyici kitlesine sözlü bir hikâye anlatma durumunu temsil eden edebi bir biçimdir. Bir skaz-anlatıcının söylemi, belirgin bir şekilde sözlü söyleyiş ve sözdizimine sahip olmasının yanı sıra, aynı zamanda dinleyici kitlesinin varlığını işaret eden, yüksek oranda unvansal öğelerle karakterize edilir. Skaz, 'dramatik monolog' şiirsel türüyle yakından ilişkilidir.

Yazar Anlatısı: Bu anlatım hikâyede bir karakter olarak karşımıza çıkmayan bir anlatıcı tarafından aktarılır. Hikâye diğer insanları anlatır. Anlatımın, karakterlerin bilinçsiz amaçları da dâhil olmak üzere onların tüm düşüncelerini bilen tanrısal bir otoritenin bakış açısıyla anlatılması bu anlatımın tipik karakteristiğidir. Kısacası yazar anlatıcı, karmaşık bir dünyada geçen eğitici bir hikâye (ahlaki veya ders içeren bir hikâye) anlatan her şeyi bilen ve her yerde hazır bulunan bir moderatör görevi görür. Yazar anlatıcının kapsamlı

dünya görüşü, özellikle kahramanların ahlaki güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkarmak için uygundur.

Figürlü Anlatım: Üçüncü şahıs bir karakterin tıpkı bir ayna gibi olayları yansıtmaya çalıştığı anlatıdır. Aracı anlatıcı o kadar gizlenmiştir ki, bazı teorisyenler bu anlatının 'anlatıcısız' olduğunu bile söylemişlerdir. Figürlü anlatım, heterodiegetik (üçüncü şahıs) bir metin olduğu için birinci şahıs metinlerinin dâhil edilmesine izin veren daha esnek 'yansıtıcı modlu anlatım' kavramından da yararlanır. Bu mod hikâyenin üçüncü şahıs veya birinci şahıs yansıtıcı karakterin gözünden görüldüğü gibi sunulduğu anlatıdır. Çoğu zaman, bu anlatımda metin olayları çarpıtılmış veya sınırlı bir görünümünü aktarılır. Birçok yazar, bu tür çarpık (ancak 'psikolojik olarak gerçekçi') bir bakış açısını, olayların her şeyi bilen veya nesnel olarak doğru aktarılmasından daha ilginç bulur. Figürlü anlatımda gizli bir anlatıcısı olduğu için hikâyeler tipik olarak 'medias in res' le (şeylerin ortasında) başlar, çok az açıklama içerir veya hiç açıklama yapmaz ve doğrudan (yani her ikisi de dolaysız) bir anlatım sunmaya çalışır. Bu anlatımda genellikle yirminci yüzyıl modernizmiyle ilişkilendirilen 'hayattan kesitler' (slice-of-life) ve 'bilinç akışı' (stream of consciousness) teknikleri kullanılır. Figürlü anlatımda dört unsur önemlidir. Bunlar:

a) Referanssız Zamir: Birçok figürlü anlatım, referansı belirlenmemiş üçüncü şahıs zamiri ile başlar. Bu genellikle anlatıcının gizliliğinin göstergesidir çünkü anlatıcı açıklama ve ilgiden vazgeçmiştir.

b) Hayat Hikâyesinden / Romandan Kesit: Bir karakterin hayatındaki çok kısa bir bölümle, genellikle sadece bir gün, birkaç saat ve hatta sadece tek bir anla sınırlı olan bir kısa hikâye veya romandan anlatılardır. James Joyce'un *Ulysses*'i ve Virginia Woolf'un *Mrs. Dalloway*'i bu türe örneklerdir.

c) Epifani: İlahi gücün 'tezahürünü' veya görünüşünü ifade eden Yunanca bir terimdir. James Joyce tarafından *Stephen Hero*(1905) adlı eserinde, genellikle çok sıradan bir nesnenin veya olayın algılanmasının neden olduğu yoğun bir içgörü anını belirtmek için kullanılmıştır. Bu kavram, bazı yazarların "görüş anı" (Conrad, Woolf), "varlık anı" (Woolf) veya "kısa bir bakış" (Mansfield) olarak adlandırdıkları terimlerle yakından ilişkilidir. Yazar Morris Beja ise epifaniyi, zihnin herhangi bir nesneden, sahneden, olaydan veya akılda kalan aşamasından kaynaklanan ani bir ruhsal tezahürü olarak tanımlamıştır.

d) Ayna Hilesi: Yansıtıcı bir figürün fiziksel özelliklerini aleni, anlatısal betimleme kullanmadan aktarmadır.

Üç temel çerçeveye ek olarak anlatı durumunu dört farklı kategori altında da inceleyebiliriz: biz-anlatılar, siz-anlatılar, eşzamanlı anlatım ve kamera gözü anlatımı.

- **Biz-anlatım:** Anlatıcının deneyimlediği benliğin bir grup kolektif içsel odaklayıcıya ait olduğu bir tür homodiegetik anlatıdır.

- **Siz-anlatım/ikinci kişi anlatısı:** Başkahramanın ikinci kişi olarak anıldığı anlatılardır. Siz anlatıları, homodiegetik ve heterodiegetik anlatıların özel biçimleridir.

- **Eşzamanlı anlatım:** Anlatıcının anlattığı gibi ortaya çıkan bir hikâyeyi anlattığı bir tür homodiegetik anlatıdır. Bu tür bir anlatı durumunda anlatıcı hikâyenin nasıl bittiğini bilmez, nesnel bir öngörü yoktur, anlatan ve deneyimleyen benliklerin (dış ve iç odaklayıcılar) örtüşmesi gerekmektedir. Genette tarafından ortaya atılan bu terim, hem gazetecilik gibi "olay yeri haberciliğine" hem de iç monoloğa belirli oranda benzerlik gösterir.

- **Kamera gözü anlatım:** Olayların tamamen dışsal bir kaydın transkripsiyonu gibi anlatılmasıdır. Terim Christopher Isherwood'un *Goodbye to Berlin* adlı eserinin giriş paragrafından alınsa da, günümüzde daha çok tamamıyla 'tarafsız' heterodiegetik anlatım türlerinin bir metaforu olarak kullanılmaktadır. Stanzel daha sonra bu terim için 'tarafsız anlatım' kavramını kullanmıştır. Tarafsız anlatımla sabit bir kameranın bakış açısıyla anlatım modellenmiştir (Jahn, 2022, s. 51-58).

Eylem

Eylem, 'olay örgüsü' nü oluşturan olayların toplamına verilen isimdir. Hikâye birimleri arasında bir tür "nedensel bağlantı" anlamına gelir. Bu kısımdaki asıl soru "Bu neden oluyor?" 'dur. Olay örgüsü için en asgari sınır hikâye durumuna göre belirlenmiştir. Örneğin; "Hızlı kahverengi tilki tembel ineğin üzerinden atladı." olası bir minimal anlatı olarak sayılabilir ya da "Kral öldü.", "Pierre geldi." ve "Yürüyorum." cümleleri de minimal anlatılara örnek olarak gösterilebilir.

Öykü Analizi

Olayların kronolojik dizilişiyle öykü ortaya çıkar. Eylem dizisinin kronolojik çizelgesini ve tutarlılığını incelemekle öykü analizi ortaya çıkar. Öykü analizinde sorulacak temel soru "sonra ne oluyor?" sorusudur. Bir anlatıda öykünün tamamen kronolojik bir şekilde verilme zorunluluğu yoktur. Herhangi bir olay anlatılırken geçmişe dönüş yapılabilir ya da anlatıldığı andan geleceğe geçiş yapılabilir (Parın, 2017, s. 72).

Anlatılabilirlik:

Anlatılabilirlik, ilk olarak diyaloga dayalı hikâye anlatımı analizinde geliştirilmiş, daha sonra bir hikâyeyi anlatmaya değer kılan özelliklere, hikâyenin "kayda değerliğine" atıfta bulunmak için kullanılan bir kavram olmuştur. Anlatılabilirlik hikâye anlatıcıları tarafından önemli veya şaşırtıcı olduğuna ve belirli bağlamlarda aktarılmaya değer olduğuna karar verilen belirli

olaylara bağlıdır, bu nedenle öyküde bir "nokta" olarak değerlendirilir (Herman, 2009, s. 447). Örnek verecek olursak Çek yazar Jan Neruda'nın öykülerinden oluşan bir derleme olan *Tales of the Little Quarter'* da yer alan "Bay Vorel Lületaşı Piposunu Nasıl Kırdı" başlıklı hikâyede kahraman, Prag'ın Küçük Mahallesi'nde daha önce hiç dükkân olmayan bir yerde yeni bir bakkal kurmaya çalışır. Edebiyat tarihçisi Yuri Lotman bu duruma "bir kişiliğin semantik alanın sınırları boyunca kayması" veya "bir yasak sınırı." der. Bakkalın daha önce hiç dükkân olmayan bir yerde yeni bir bakkal kurma girişimi, yerleşik burjuvazinin hayatlarındaki değişikliği kabul etmedeki isteksizliği nedeniyle başarısızlığa mahkûmdur. Yeni dükkânın boykot edilmesi, sınır ihlali yapanın iflas etmesine ve sonunda intihar etmesine yol açar. Bakkalın ölümü okuyucu ve anlatı dünyası için beklenen bir durumdur. Kendisinden önce yazılanların öngörülebilir bir sonucudur. Bu hikâyedeki asıl anlatılabilir unsur, planlanan bir sınır geçişinin başarısızlığı veya tamamlanmış bir sınır geçişinin ölümcül sonuçlarıdır (Schmind, 2010, s. 13).

Fiil Zamanı

Anlatı zamanı iki kısımdan oluşur: anlatısal geçmiş ve anlatısal şimdiki zaman. Genelde bir metnin fiil zamanı anlatıcının konuşma edimine bağlıdır ve şu şekilde karşımıza çıkar:

- Söylemin ŞUAN' ı: söylem zamanındaki mevcut nokta: anlatıcının ŞİMDİ' si.
- Hikâyenin ŞUAN'ı: hikâye zamanındaki mevcut nokta: karakterin ŞİMDİ' si.

Bir metnin anlatı zamanını belirlemek için önce eylem bildiren bir cümle seçilir. Bu cümle geçmiş bir zaman bildiriyorsa, anlatı zamanı geçmiştir, eğer eylem şimdiki zamanı temsil ediyorsa anlatı zamanı şimdiki zamandır. Hikâyenin genelinde anlatı zamanı sabit kalabilir fakat zaman değişimi ya da zaman kayması denilen durumların da ortaya çıkması söz konusudur. Bu durum mevcut anlatı zamanından tamamlayıcı anlatı zamanına geçişle gerçekleşir yani geçmiş anlatıdan şimdiki zamana ya da şimdiki zamandan geçmiş zamana geçişler olabilir. Bu durumun sebebi bakış açısındaki değişikliklerdir. Şimdiki zaman işlev bakımından farklılık gösterebilir:

- **Anlatı şimdiki zamanı:** Söylemin şuanı yerine hikâyenin şuanını ön planda tutar.
- **Tarihsel şimdiki zaman:** Genellikle tepe noktasına(climax) işaret eder.
- **Gnomik şimdiki zaman/jenerik şimdiki zaman:** Ortak gerçekleri veya genel geçerliliği iddia eden ifadeleri, genellikle bir atasözü biçiminde sunar.

- **Sinoptik şimdiki zaman:** Bir bölüm özetinde, bir bölümün başlığında vs. şimdiki zamanın kullanılmasıdır.

Söylemin şuanı ve hikâyenin şuanı arasındaki öncelik veya sonralık ilişkisine bağlı olarak, üç farklı fiil zamanı anlatımı ortaya çıkmaktadır:

- **Geçmişe dönük anlatım,** tüm olayları ve eylem birimleri geçmişte olan geçmiş zaman anlatısı üretir.

- **Eşzamanlı anlatım,** eylemi anlatıldığı anda gerçekleşen bir şimdiki zaman anlatısı üretir. Günlükler, olay yeri raporları örnek olarak verilebilir.

- **İleriye dönük anlatım,** henüz gerçekleşmemiş olayları anlatan gelecek-zamanlı bir anlatı üretir. Örnek olarak kehanet anlatıları verilebilir.

Zaman Analizi:

Zaman analizi üç soruyu kapsar: Ne zaman? Ne kadar? Ve Ne sıklıkla?

Sıralama: Buradaki temel soru, hikâyedeki olayların doğal sırasını takip edip etmediğidir. Anlatıda doğal sıralamayla olaylar devam ediyorsa kronolojik bir sıralama vardır, değilse, bir tür anakroni (anachrony) ile karşı karşıyayız demektir. Anakroni, bir hikâyede kronolojiden sapma anlamına gelmektedir. İki anakroni türü vardır: flashback(geriye dönüş) ve flashforward(geleceğe gitme).

Süre: Öncelikle bakılması gereken temel ayırım, 'söylem süresi' ve 'hikâye süresi'dir.

Söylem süresi: Ortalama bir okuyucunun bir pasajı veya daha genel olarak tüm metni okuması için geçen süredir. Bir metnin kelime, satır veya sayfa sayısı ile ölçülebilir.

Hikâye süresi: Bir aksiyonun veya daha genel olarak tüm aksiyonların kapladığı kurgusal zamandır. Hikâye süresini belirlemek için genellikle metnin hızı, sezgi ve metnin dâhili ipuçlarına bakılır.

Sıklık: Bir anlatıcının özetleyici veya tekrarlayıcı anlatım stratejilerini araştırmasıyla sıklık analizi ortaya çıkar. Üç ana sıklık modu vardır:

- Tekil anlatım: Olanları bir kez anlatmak.
- Tekrarlayan anlatım: Olanları birkaç kez anlatmak.
- Yinelemeli anlatım: Olanları zaman zaman yeniden anlatmak (Jahn, 2022, s. 62-68).

Anlatım Modları:

Bir anlatı temsilinin sunulabileceği yolları ifade etmeye anlatım modları denir. Jahn sırasıyla anlatma ve gösterme ya da geleneksel mimesis ve diegesis terimleri arasında bir ayırım yapar. Göstermenin, okuyucunun belirli bir anlatı tarzının olaylarını doğrudan deneyimlemeye veya tanık olmaya dâhil olması olduğunu iddia eder. Mantıksal olarak böyle bir durumda anlatsal söyleme ya çok az yer kalır ya da hiç yer kalmaz. Anlatırken, anlatıcı eylemlerin sunumunda kontrol sahibidir. İki ana anlatı modu vardır: sahne ve özet:

- **Sahne:** ayrıntılı aksiyon olaylarının sürekli akışını sunan bir 'gösterme' modudur.
- **Özet:** anlatıcının nispeten uzun bir hikâye süresini kısa, özet bir rapora sığdırdığı bir 'anlatma' modudur (Amerian, 2017, s. 187)

ANLATIBİLİMDE TEMEL TARTIŞMA ALANLARI

İnterdisipliner bir kimlik kazanan anlatıbilim pek çok tartışmaya da zemin hazırlamıştır. Anlatının anlamı, neyi temsil ettiği, niteliği, gerçekle olan bağı gibi sorular temel tartışma alanlarını oluşturmaktadır. Bu tartışma alanları şu şekildedir:

Anlatı sunum mu yoksa temsil midir?

Aristo'nun mimesis – diegesis ayrımı gibi çok eskilere dayanan bu tartışma gerçek evren ve anlatı evreni farklılaşması meselesine işaret eder. Burada olayların 'sunum şeklinde mi aktarıldığı' ya da olayların 'yeniden yapılandırılarak temsil edildiği' mi ayrımı ortaya çıkmaktadır ve bu soruya cevap arayanlar olayı kahramanların ağzından direkt aktaran anlatımlara 'sunum' , anlatıcının ağzından aktaran anlatımlara da 'temsil' adını vermişlerdir. Örneğin yolda gördüğü trafik kazasını anlatan kişi sadece olaya konu olan kişi ve nesnelere aktarır bunun dışında gördüklerini eler. Anlatıyı 'temsil' olarak kabul edenler aktarmada araçlar devreye girdiği için ve saf bir aktarımın mümkün olamayacağını savunarak her anlatının olayların temsili olduğunu iddia ederler. Anlatıyı 'sunum' olarak kabul edenler ise gerçek ya da hayali olmasına bakılmaksızın her türlü anlatının dil yoluyla aktarımına dikkat çekerek anlatının dil aracılığıyla oluşturulan yeni bir nesnenin sunumu olduğunu savunurlar (Abbott, 2002, s. 13-75).

Söylem- Öykü: Anlatı neyi, nasıl anlatır?

Söylem-öykü anlatının iki temel boyutudur. Söylem olayların sunuluş biçimidir. Belirli kuralları ve sistematik dilsel düzenleri içerir (Özet, 2023, s. 2). Öykü, anlatıyı oluşturan olaylar dizisi, anlatı ise olayların temsili/sunumudur. Anlatıda söylemi oluşturmak farklı anlatım tekniklerini kullanmakla mümkündür. Örneğin bir günü yüzlerce sayfayla aktarmak, yüzyıllık olayları bir sayfaya sığdırmak, hikâyeyi birinci-ikinci-üçüncü şahıs kipleriyle anlatmak, olayların sırasını değiştirmek ya da olayların ortasından, başından ya da sonundan başlamak anlatım tekniklerinden bazılarıdır (Abbott, 2002, s. 16).

Kurgusalılık - Olgusalılık: Anlatı hayal midir, gerçek mi?

Anlatı gerçeğin kopyası değil temsilidir. Fakat hangi noktada olgusal hangi noktada kurgusal olduğuna dair tartışmalar devam etmektedir. Anlatıbilimde kurgusalılık tartışmalarının odağında edebî anlatının neyi temsil ettiği yer alır ve 'anlatı metinlerinin nesnelere var olma biçimlerini mi yoksa sözel ifadelerini

mi kapsadığı' sorusuna cevap arar (Çıraklı, 2015, s. 30). Olgusal ya da kurgusal anlatılar anlatma biçimleriyle benzerlikler gösterir. Örneğin bir tarih yazarı anlattığı olaylar arasında zaman hataları yapabilir, bazı detayları anlatmazken bazı detaylara fazla yer verebilir. İki tür arasındaki temel fark metnin konumu ve nasıl okunduğudur (McHale, 1990, s. 758). Ayrıca olgusal anlatıda gerçek bir olaya, şahsa vb. gönderme yapılırken kurgusal anlatıda dış dünyaya bir gönderim yapılmaz. Yine olgusal anlatıda anlatıcı ve yazar aynı kişi olsa da kurgusal anlatıda anlatıcı hayal ürünüdür (Çamur, 2020, s. 61). Anlatı hakikati mi temsil eder yoksa kendi hakikatini mi inşa eder sorunsalı muğlaktır. Edebiyat teorileri hakkında çalışmaları bulunan Monika Fludernik *Anlatıbilime Giriş (An Introduction to Narratology)* adlı eserinde yaşadıklarımızı hikâyeye dönüştürürken yaşadıklarımızdan bazılarını öne çıkarıp bazılarını geride tutarak anlatmamızın aslında anlatı aracılığıyla kendi dünyamızı yediden inşa ettiğimizin göstergesi olduğunu savunmaktadır (Fludernik M. , 2009, s. 1).

Edebî anlatı ve doğal anlatı benzer midir?

Disiplinler arası yaklaşımlardaki artışla beraber anlatıbilimde doğal anlatı konusu ortaya çıkmıştır. Doğal anlatı, günlük yaşam içinde yaşanan olayların bir dinleyiciye aktarılmasıdır. Edebî anlatıyla farklı ve benzer yönlerinin olduğu tartışmalarıyla geliştirilmiştir. Edebî anlatı mantıksal bir olay örgüsüne göre şekillenirken doğal anlatı tecrübe ve yaşanmışlıklar; yani insan zihninin işleyişiyle ilgilendir. Yapılan deneysel çalışmalarla doğal anlatı belirli bir olay örgüsüne göre inşa edilmese de edebî anlatı ile benzer bir biçime sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Amerikalı sosyolog William Labov bir grup Harlemli siyahi ergen ile yaptığı deneyde bu gruptakilerin kişisel deneyimlerini ifade ederken standart İngilizceden farklı bazı ifadeler kullandıklarını ve bunun sebebinin de yaşadıkları kültürel ve politik çatışmalardan kaynaklandığını tespit etmiştir. Bir diğer araştırmasını ise varlıklı, beyaz ve orta yaşlı kadınlar üzerinde yapmış ifade şekillerindeki farklılıklara rağmen hikâyeye yapılarının bir önceki araştırmasıyla paralellik gösterdiğini ortaya çıkarmıştır (Labov, 1972, s. 14). Labov doğal anlatının altı temel öğeden oluştuğunu vurgulamıştır:

- a) **Özet:** Öykünün temel hatlarıyla verildiği başlangıç kısmıdır.
- b) **Tanıtım:** Zaman, kişi ve olayın geçtiği yer hakkında tanıtıcı bilgiler verilir.
- c) **Düğüm-eylem:** Anlatıcı olayları oluş sırasına göre aktarır.
- d) **Çözüm:** Bir önceki bölümde dile getirilen problemin çözüldüğü kısımdır.
- e) **Final:** Anlatıcı hikâyeyi sonlandırır ve dinleyici hikâyeye zamanından şimdiki zamana döner.

f) **Değerlendirme:** Anlatılan hikâyenin neden anlatıldığına dair ipuçlarının verildiği aşamadır (Labov, 1972, s. 362-370).

Modern dilbilim alanında eserler vermiş olan Amerikalı Profesör Mary Luise Pratt, Labov'un geliştirdiği doğal anlatı modeliyle edebî anlatının yapısal özelliklerinin benzerliklerinin olduğunu savunmuştur. İfade biçimleri farklı olsa da doğal anlatıda da dile getirilmeyen bir amacın var olduğu aşikârdır. Dinleyicinin beklentileri arasında yeterli arka plan bilgisinin verilmesi, gereksiz detaylarla hikâyenin odak noktasının kaçırılmaması vardır. Bu durumda benzerliklerin tesadüfi olmadığı, her ikisini de bir tecrübenin ifadesi olduğunu ortaya çıkarır (Pratt, 1977, s. 50-51). Doğal anlatının amacına ve anlatma şekline göre çeşitli alt türleri vardır:

- **Diyaloğa Dayalı Anlatısı:** Doğal anlatının temelini oluşturur. Kişisel deneyimlerin sohbet ortamlarında anlatılmasıyla oluşan esnek anlatılardır. Anlatıcı asıl meseleye hemen giriş yapar, arka planda olanlar sonra anlatılmak için geçilir, aktarılan tecrübeyi içeren değerlendirme cümlesi yer alır, dinleyici de anlatıcıyı jest, mimik ve tepkileriyle destekler.

- **Rapor:** Olay odaklı olmakla beraber objektiftir.

- **Gözlemsel Anlatı:** Anlatıcı ana kahraman değil sadece anlatılan olayın bir parçasıdır. Anlatıyı oluşturan gözlemcinin duyguları ve algılarıdır.

- **Dolaylı Anlatım:** Anlatıcı duyduğunu aktarır ve kahramana dair içgörü sahibidir. Kahramanın tepki, düşünce ve motivasyonuna atıfta bulunarak hikâye aktarılır (Fludernik M. , 2006, s. 52).

SONUÇ

İnsanlık tarihiyle başlayan ve bir anlatma biçimi olan anlatı hayatın her alanında mevcuttur. İnsanoğlunun dünyayı anlamlandırmasında ihtiyaç duyduğu anlatı için bir öyküyü temsil eden metinlerdir veya öyküyü bir anlatıcı aracılığıyla sunan metinlerdir diyebiliriz. En genel tanımıyla anlatı, anlatan ve dinleyen arasındaki etkileşimdir ve dünyayı farklı perspektiflerden algılama imkânı sunar. Anlatı, 20. Yüzyılın ikinci yarısında bir bilim dalı olarak görülmüş ve anlatıbilim adını almıştır. Başlangıçta edebi metinleri analiz etmek için kullanılan anlatıbilim, daha sonra anlatıyı sistematik olarak analiz ederek, anlatının nasıl anlatıldığını inceleyen ve anlatıdaki estetik amaçları ortaya çıkarmaya çalışan disiplinler arası bir boyuta ulaşmıştır. Anlatıbilim teorik olarak Aristoteles'in *Poetika* eseriyle başlasa da, Rus biçimciliği ile şekillenmiş, klasik ve post-klasik adıyla iki döneme ayrılmıştır. Klasik anlatıbilim anlatının yapı özelliklerini temel alırken, post klasik süreçte anlatıyı çevreleyen tarihi, sosyal, psikolojik ve kültürel yapılar ön plana çıkmış, metin tasvir etmenin yeterli olmadığı görüşü metnin değerlendirilip yorumlanması da gündeme

gelmiştir. Anlatıbilim benimsediği yapısalcı yaklaşımla özellikle 70'li yılların sonlarından itibaren dilbilim haricinde tarih, hukuk, ilahiyat, psikoloji, felsefe, sosyoloji, tıp, yapay zekâ, iletişim gibi pek çok farklı alanda kullanılarak disiplinler arası bir köprü niteliği kazanmıştır. Bu niteliği sayesinde günümüzde dinamik bir araştırma sahası olan modern bir anlama ve yorumlama metodu haline gelmiştir. İnterdisipliner kimlik kazanmasında anlatının sadece hikâyeden ibaret olmadığı aynı zamanda bilginin hikâye edilmiş formu olması tespiti etkilidir. Bu çalışmayla, anlatı yapılarının ana çerçevesini oluşturan temel kavramlara değinilerek anlatının estetik amaçları belirlenmeye çalışılmış, anlatıbilimin hedefleri arasında olan anlatı formu ve işleyişinden sorumlu olan öğeleri tanımlanmıştır. Sonuç olarak; çok eskilere dayanan bir ifade şekli olan anlatı, anlatıbilim adını aldıktan sonra gelişerek modern bir disipline evrilmiş ve özellikle yaşadığımız postmodern dünyanın belirsizliklere açık olması nedeniyle anlatıda yer alan olay, karakter ve zaman algısının çeşitlenmesiyle ortaya çıkan çoğulcu anlatıların daha kolay yorumlanmasına ve değerlendirilmesine katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abbott, H. P. (2002). *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acar, B. B. (2015). Aka Gündüz'ün Metinlerinde Anlatıcı-Muhatap İlişkisi. *yüksek lisans tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Amerian, M. (2017). Key concepts and basic notes on narratology and narrative. *Scientific Journal of Review*, 182-192.
- Arslan, A. D. (2017). Haldun Taner'in "Karşılıklı" Adlı Öyküsünün Seymour Chatman'ın Anlatı Diyagramı Bağlamında Analizi. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 111-122.
- Çamur, F. Y. (2020). Narratology and Hadith. *academia PhD Thesis*, 1-341.
- Çıraklı, M. Z. (2015). *Anlatıbilim – Kuramsal Okumalar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Danışan, A. (2022, 11 17). *Yazan Okur* . Retrieved from web: <https://aylardanisan.blogspot.com/2018/03/anlatibilim-naratoloji.html>
- Dervişcemaloğlu, B. (2016). Feminist Anlatıbilim Üzerine. *Yeni Türk Edebiyatı*, 61-79.
- Fludernik, M. (2006). *Towards a 'Natural' Narratology*. Oxford: Routledge Publishing.
- Fludernik, M. (2009). *An Introduction of Narratology*. London and Newyork: Routledge.
- Genette, G. (1980). *Narrative Discourse An Essay In Method*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Herman, D. (2009). *Handbook of Narratology*. berlin-Newyork: Walter de Gruyter.
- Hind, H. (2018-2019). Reincarnated toDisambiguate: A Cine-semiotic Approach to Film Adaptations of D.McGrath's Emma, R. Neame's Scrooge and K. Branagh' Hamlet. *University of ORAN 2 / Thesis*, 0-398.
- Jahn, M. (2022, 11 26). A Guide to the Theory of Narrative. <http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.pdf>.
- Labov, W. (1972). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- McHale, G. G.-A. (1990). Fictional Narrative, Factual Narrative. *Poetics Today*, 755-774.
- Meister, J. C. (2023, 01 25). *The living handbook of narratology*. archiv: <https://www-archiv.fdm.uni-hamburg.de/lhn/node/48.html> adresinden alındı
- Moran, B. (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: iletişim yayınları.

- Özet, İ. (2023, 02 01). Söylem Analizinin Kuramsal Boyutu ve Özgün Bir Modeli.
- Parın, K. (2017). Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 68-74.
- Pier, J. (2014). Why Narratology? *NALANS*, 1-10.
- Pratt, M. L. (1977). *Toward a Speech-Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington.
- Rahmadsyah, D. S.-R. (2020). The Basic Concept of Narratology and Narrative. *Journal of Language and Literature*, 185-190.
- Rimmon-Kenan, S. (London). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. 1994: Routledge Publishing.
- Saburova, N. (2001). Functional Characteristics of Focalization in Literarytexts (Analysis os Sections in D.Mitchell's Novel "Black Swan Green". *Dergipark*, 1-12.
- Schmind, W. (2010). *Narratology An Introduction*. Berlin-Newyork: De Gruyter.
- Singh, A. (2019). Feminist Narratology: An Overview. *India's Higher Education Authority UGC Approved List of Journals Serial*, 555-557.
- Sözen, M. (2008). Anlatıcı Kavramı Sinematografide Anlatıcı Tipolojisi. *dergipark*, 167-182.

13. Bölüm

Aristoteles'te Kölelik ve Sınıfsız Toplum Tahayyülü

Vehip BİRLİK¹

¹Dr. Öğr. Gör. Şınak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Enstitüsü, 0000-0002-9721-8465, vehipbirlik@simak.edu.tr.

Aristoteles'te Kölelik ve Sınıfsız Toplum Tahayyülü

ÖZ

Bu makale, Aristoteles'in kölelik anlayışını ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi derinlemesine ele almayı amaçlamaktadır. Aristoteles, köleliği, bireylerin doğasına ve toplumsal rollerine dayalı bir yapı olarak analiz ederken, köle ile efendi arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi vurgular. Bazı bireylerin doğası gereği köle olduğunu savunması, köleliğin yalnızca ekonomik bir olgu olmadığını, aynı zamanda bireylerin doğal hallerine de dayandığını gösterir. Filozof, köle ve efendi arasındaki ilişkinin her iki taraf için yararlı olabileceğini, kölelerin efendilerine hizmet ederken, efendinin de kölelerin ihtiyaçlarını gözetmesinin toplum için bir işlevsellik sağladığını öne sürer. Bu, Aristoteles'in doğanın düzeninin, sosyal ve hiyerarşik yapının altında yatan bir ilke olduğunu kabul ettiğini gösterir. Aynı zamanda, Aristoteles'in kölelik konusundaki görüşleri aslında yaşadığı dönemin koşullarını yansıtır. Efendinin köle üzerindeki hâkimiyetinin ahlaki bir temele oturması gerektiğine dair söylemi, kölelik kurumunun işleyişine dair sağduyulu bir yaklaşım sunar. Aristoteles, köle ile efendisi arasında bir dostluk kurulabileceğini ifade ederken, bu sosyal dinamiklerin incelenmesine dair önemli bir alan açar. Bununla birlikte, köleliği kabul etmesi, onun felsefesinin sınırlamalarını ve tarihsel bağlamının etkilerini de gözler önüne serer. Elit bir düşünür olan Aristoteles bile kendi çağının sosyal ve kültürel normları tarafından şekillendirilmiştir. Genel anlamda, bu metin, Aristoteles'in kölelik üzerine düşüncelerinin felsefi derinliğini ve tarihsel bağlamını aydınlatmaya çalışırken aynı zamanda toplumsal dinamikler, güç ilişkileri ve ahlaki sorumlulukların nasıl birbirleriyle etkileşimde bulunduğunu göstermeyi hedefler. Bunun yanı sıra, filozofun toplumda adaletin sağlanabilmesi için gerekli olan sosyal yapı ve erdemler üzerindeki vurgusu, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için gereken özgürlüğü sağlamanın önemini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Toplumsal Sınıflar, Köle ve Efendi, Felsefe.

The Concept of a Classless Society in Aristotle

Abstract

This article aims to delve deeply into Aristotle's understanding of slavery and the relationship between social classes. Aristotle analyzes slavery as a structure based on the nature of individuals and their social roles, emphasizing the mutual dependence and interaction between master and slave. His assertion that some individuals are naturally suited to being slaves demonstrates that slavery is not merely an economic phenomenon, but also rooted in the natural conditions of individuals. The philosopher suggests that the relationship between the slave and the master can be beneficial for both parties, noting that while slaves serve their masters, the master also attends to the needs of the slaves, thereby providing functionality for society. This indicates that Aristotle recognizes the order of nature as an underlying principle of social and hierarchical structure. At the same time, Aristotle's views on slavery reflect the conditions of the era in which he lived. His assertion that the master's dominance over the slave should be based on moral grounds offers a pragmatic perspective on the workings of the institution of slavery. While Aristotle states that a friendship can be established between a slave and a master, he opens an important field for examining these social dynamics. Nevertheless, his acceptance of slavery also reveals the limitations of his philosophy and the impacts of his historical context. Even an elite thinker like Aristotle was shaped by the social and cultural norms of his time. In general, this text seeks to illuminate the philosophical depth and historical context of Aristotle's thoughts on slavery while demonstrating how social dynamics, power relations, and moral responsibilities interact with one another. Additionally, the philosopher's emphasis on the social structures and virtues necessary for establishing justice in society highlights the importance of ensuring the freedom required for individuals to realize their potential.

Keywords: *State, Social Classes, Master and Slave, Philosophy.*

Aristoteles'te Sınıfsız Bir Toplum Tahayyülü

Antik Grek kültürüne uygun bir yolda düşünen Aristoteles'e göre toplumsal ve siyasal farklılıklar, insan doğasının bir parçasıdır. Bu, dinamik bir toplumda her bireyin ve grubun farklı yetenek ve erdem seviyelerine sahip olduğunu ifade eder. Bu farklılıkların doğal olduğunu kabul eder. Eğer insanlar en yüksek potansiyellerine ulaşabilselerdi, mükemmel bir devlet yapısına ihtiyaç duyulmayacağı vurgulanıyor. Bu durum, insan gelişiminin toplumsal gereksinimlerden bağımsız olarak tamamlanamayacağını, dolayısıyla en iyi devletin bile insan doğasındaki farklılıkları göz önünde bulundurması gerektiğini sıkı bir biçimde ifade eder. Daha yüksek doğaya sahip bireylerin, daha alt doğaya sahip olanlara ihtiyaç duyduğu ve bu noktada, her bireyin erdemli bir yaşam sürmesi için diğerlerine boş zaman tanıması gerektiği belirtiliyor. Bu da toplumsal bir hiyerarşi ve insani dayanışma anlayışını ön plana çıkarıyor (Newman, 2010: 117/18). Aynı zamanda doğal farklılıkların derinliğini vurguluyor ve farklı bireylerin ve grupların toplum içindeki rol ve sorumluluklarının ne denli kritik olduğunu ortaya koyuyor.

Aristoteles, toplumu üç ana sınıfa ayırmakla başlar: zenginler, orta sınıflar ve yoksullar. Bu basit sınıflandırma, toplumun ekonomik temelleri üzerine inşa edilmiş ve daha sonra daha karmaşık hale gelmiştir. "Demos" terimi, Aristoteles'te halkı temsil eder ve tarım, ticaret ve zanaat gibi mesleklerle meşgul olanları içerir. Bu sınıflandırma, toplumun ekonomik aktivitelerine dayalı olarak sosyal yapının nasıl organize edildiğine dair önemlidir. Çiftçiler, işçiler ve zanaatçılar gibi gruplar, toplumun temel iş gücünü oluşturarak sosyal yapının dayanaklarını oluşturuyor (Ağaoğulları, 2014: 43) ²

Filozof zenginler sınıfını da mülkiyet ve servetlerine göre daha küçük gruplara ayırdığını vurgular. Bu, ekonomik gücün, toplumsal statü üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Zenginlik, insanların toplumdaki konumlarını ve haklarını belirleyen önemli bir faktördür. Üst sınıfların her zaman diğerleriyle kıyaslandığında daha fazla hakka sahip oldukları ifadesi, toplumda güç dengesizliğine ve sosyal eşitsizliğe işaret eder. Aristoteles bu durumu eleştiriyor ve sosyal adalet konusunu gündeme getiriyor. Daha sonra detaylandırılan sınıflar, toplumsal yapının karmaşıklığını ortaya koyuyor. Farklı

²Yalın manasıyla köle tam olarak ifade edilmeye çalışılırsa, Antik Grek dünyasında herhangi bir efendinin sahip olduğu mal veya araçtır. Köle, bir efendi için zorunlu ihtiyaçlar veya iş, görevde kullanılan bir araç olmasının ötesinde başka bir anlama gelmez. Bu şekilde düşünüldüğünde köle insan kategorisinde değil bir araç veya nesne kategorisinde görülür. (Ağaoğulları, 2014: 43) Antik Greklerde kölelerin varlığı gündelik yaşamın bir parçası ve aynı zamanda sosyal yaşam içerisinde doğal karşılanırdı. Kölelere sahip kişilerin toplumda bir ağırlığı olduğu düşünülür. Hem Platon hem de Aristoteles köleliği doğal bir hiyerarşik yapı içerisinde görür. Platon'un *Devlet* adlı yapıtında köleye sahip olmanın vatandaşların gündelik hayattaki işlerinde kendilerine yardımcı olacak kişiler olarak tanımlar. Aristoteles'e göre köle ve kölenin toplumdaki yeri erekbilimsel düşünce teorisiyle açıklanabilir.

meslek gruplarının yanı sıra askeri ve yönetsel pozisyonlar da toplumsal hiyerarşiyi şekillendirir. Aristoteles toplumsal yapıyı nasıl analiz ettiğine dair kapsamlı bir bilgi sunar. Sınıflar arasındaki dengeler, güç dinamikleri ve ekonomik farklılıklar üzerine yaptığı analiz, onun toplumsal bilim alanındaki etkisini ortaya koymaktadır. Bu yapının siyasi ve etik sonuçları, aynı zamanda Aristoteles'in felsefesinin önemli bir parçasını oluşturur.

Toplumsal sınıfların sadece ekonomik durumlarıyla değil, aynı zamanda yasalar ve bunların uygulanmasıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtiyor. Yasalar ve adalet konusundaki karar vericiler, toplumun düzenini ve adaletin sağlanmasını belirlerken ruhban sınıfı ve kölelerin de önemli yerleri vardır (Aristotle, 1885: 148/277). Aristoteles, tüm bu sınıf ayrımlarına rağmen pratikte asıl karşıtlığın zenginler ile yoksullar arasında olduğunu vurgular. Bu, ekonomik farklılıkların toplumsal çatışmaları belirleyen en önemli faktör olduğunu gösterir. Zenginlik ve yoksulluk arasındaki bu uçurum, siyasi ve sosyal yapının dinamiklerini doğrudan etkiler. Farklı yönetim biçimlerinin (demokrasi, oligarşi, monarşi vb.) sınıfların toplumsal konumlarını değiştirebileceğine dikkat çeker. Bu, yönetim biçiminin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğine dair bir anlayış sağlar. Aristoteles'in orta sınıflara daha fazla eğilim göstermesi, bu sınıfın toplumsal dengenin sağlanmasında kritik bir rol oynadığı inancını yansıtır. Orta sınıf hem zenginler hem de yoksullar arasında bir denge unsuru olarak toplumda sakinleştirici bir işlev görebilir.

Antik Yunan devletlerinde çiftçiler ve zanaatçılar, yasama, yürütme ve yargı işlevlerine katılma hakkına sahipti. Bu durum, toplumun geniş kesimlerinin yönetim süreçlerine dahil olmasını sağlıyordu. Oligarşilerde bile zanaatçılar, koruyucu hizmetlerde yer alıyordu, bu da zanaatkarların ve ticaretle uğraşanların devlet görevlerine kabul edildiğini gösteriyor. Zengin zanaatçılar, toplumda belirli bir ekonomik güce sahip oldukları için yönetime katılabiliyordu (Newman, 2010: 98). Aristoteles orta sınıfların, ahlaki değerler bakımından ölçülülük, samimiyet ve dostluk gibi erdemlerle ilişkilendirildiğini belirtir. Orta sınıfın —en azından ideal bir toplumda— toplumsal dengeyi sağladığı ve bu erdemleri temsil ettiği görüşünün altını çizer. Orta olmanın yalnızca zenginlik açısından değil, yaşamın tüm boyutlarında uygulanması gereken bir ilke olduğunu dile getiriyor. Bu, sosyal adalet ve kişisel mutluluk açısından denge arayışının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Aristotle, 1885: 162). Bu da yalnızca zenginlik bağlamında orta olmayı değil, fakat yaşamın tüm alanlarında orta olmayı anlamaktır.

Mesotes, yani orta olma kavramı, Aristoteles'in etik felsefesinde merkezi bir yer tutar. Bu ilke, aşırılıklardan kaçınmayı ve dengeyi ön planda tutmayı ifade eder. Zenginlikten bağımsız olarak, kişinin yaşamındaki tüm yönlerin dengeli

olması gerektiğini iddia eder. Hayatın sadece ekonomik yönlerini değil, sosyal adalet, toplumsal ilişkiler ve bireysel haklar gibi diğer önemli alanları da kapsar. Orta olma ilkesi, her bireyin eşit haklara ve fırsatlara sahip olmasını sağlamaya yönelik bir bakış açısı sunar. Bu da toplumsal barış ve huzur için gereklidir. Orta olmanın kişisel mutluluk üzerindeki etkisi, bireylerin yaşamlarını daha dolu ve tatmin edici yaşamasını sağlar.

Aşırılıklar yerine, dengeli bir yaşam sürmeyi hedefleyen bireyler hem kendi mutluluklarını artırmış olurlar hem de çevreleriyle daha sağlıklı ilişkiler kurabilirler. Orta olmanın arayışının önemine vurgu yaparak, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı ve sürdürülebilir ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir çağrıda bulunur. Hem bireyler hem de toplum için sürdürülebilir bir geleceğin temeli, bu dengeyi sağlamada yatar (Ebenstein, 2001: 47).³ Filozof orta olma ilkesinin kapsamını genişleterek sosyal adalet ve kişisel mutluluğun sağlanmasında denge arayışının kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koyuyor. Bu, bireylerin ve toplumların daha uyumlu ve doyurucu bir yaşam sürmelerini kolaylaştıracak bir anlayış geliştirmek için önemli bir felsefi çerçeve sunar.

Burada önemli olan devletin olabildiğince benzer ve eşit insanlardan oluşmasının amaçlanmasıdır. Benzer ve eşit insanların bir arada olması hedefi, toplumsal uyum ve barış için kritik bir unsurdur. Özellikle orta sınıf, bu heterojen yapının sağlanmasında önemli bir rol oynar, çünkü orta sınıflar genellikle ekonomik ve sosyal istikrarı daha iyi sürdürebilen gruplardır. Orta sınıfların, değişime karşı daha az duyarlı ve huzurlu bir yapıya sahip olması, devletin sürekliliği açısından büyük bir avantaj sunar. Bu durumu, başkalarının malına ve mülküne karşı duyulan kıskançlık ve rekabetin düşük olması ile ilişkilendirilebilir. Bu durum, toplumsal ilişkilerin zarar görmeden sürmesine ve sosyal huzurun korunmasına katkı sağlar.

Bir başka önemli nokta da orta sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarının azlığıdır. Bu, sosyal barış ve iş birliği açısından olumlu sonuçlar doğurur. Çıkar çatışmalarının az olması, yönetim yapılarının daha kalıcı ve sürdürülebilir olmasına imkân tanır. Böylece, orta sınıfa dayanan düzenlerin, sosyal dengeleri koruyarak daha istikrarlı bir yapı oluşturduğu sonucuna ulaşabiliriz. Filozof orta sınıfların istikrar arayışında olduğu, değişikliklere kapalı bir tutum sergilediğini ve onların sosyal düzenin korunmasında önemli bir unsur olduğunu gösterir. Orta sınıf, toplumsal huzuru sağlama potansiyeline sahip bir grup olarak

³Aristoteles'e göre fakirlik; devrimlerin, suçun sebebidir ve toplumlarda bir orta sınıf olmadığında fakirlik ve işsizlik arttığında devlette zorluklar baş gösterir ve devletin gelecekte umudu kalmaz. Devletin sürekliliği adaletli bir sosyal ve ekonomik düzene göre işleyeceği için, hem onun oligarşi dediği aşırı zengin plütokrasiye hem de onun demokrasi dediği mülkiyetten mahrum proletaryayla sınırlı bencil sınıf yönetimine karşıdır.

tanımlanmakta, çatışma ve rekabete neden olabilecek durumlar yaratmamalarıyla dikkat çekmektedir.

Fakirlerin aksine, orta sınıfların başkalarının mülküne ve malına karşı bir kıskançlık veya sahiplenme duygusu taşıması beklenmez. Bu tutum, onları toplumsal ilişkilerde daha güvenilir ve istikrarlı bir grup haline getirir. Orta sınıfların, başkalarına karşı entrikalar çevirme ya da tuzak kurmaktan kaçınması, onların etik açıdan dikkate değer bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Aynı şekilde, diğer bireylerin de onlara karşı benzer bir tutum içinde olmaları, toplumsal güvenin arttığını ortaya koyar (Aristotle, 1885: 163).

Aristoteles orta sınıfların, iki uç grup arasında bir denge unsuru olarak işlev gördüğünü belirtir (Ebenstein, 2001: 47). Zenginler ve yoksullar arasında bir tehdittin olmaması, onların devlet yönetimine karşı birleşme riskini düşürür. Zenginler, yoksullara yardım etmekten kaçındıkları gibi, yoksullar da zenginlerin çıkarlarına hizmet etme eğiliminde değildir. Bu, aralarındaki karşılıklı güvensizlikten kaynaklanır ve dolayısıyla, her iki grubun da orta sınıfın siyasi yönetimini daha etkili bulması kaçınılmaz hale gelir (Aristotle, 1885: 163). Zenginler ve yoksulların birbirlerine olan güvensizlikleri, orta sınıfa dayalı bir anayasanın kalıcılığını artırır. Bu durum, orta sınıfın istikrarını sağlar. Orta sınıf, zenginler ile yoksullar arasında bir köprü oluşturarak, her iki taraf için de dengeleyici bir mekanizma işlevi görür. Böylece, toplumun daha barışçıl ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olmasına yardımcı olur (Ebenstein, 2001: 47).

Barker, Aristoteles'in devletin gerçek egemeninin yasalar olduğunu vurguladığı belirtir; bu, Platon'un egemen yönetim anlayışına karşıt bir perspektif sunar. Aristoteles, yasaların toplumun düzenini sağlamada temel olduğunu savunarak, hukuk kurallarının toplumda belirleyici bir rol oynadığını ifade eder. Aynı zamanda, yasanın uygulanabilirliği için insan etmeninin gerekliliğini kabul eden Aristoteles, toplumda çatışan gruplar arasında bir denge sağlamak ve uyum oluşturmak amacıyla orta sınıfların arabulucu rolüne dikkat çeker (Barker, 1959: 13)). Orta sınıfların bu işlevi, sosyal istikrarın ve devlet düzeninin korunmasında hayati bir öneme sahiptir. Aristoteles, orta sınıfların varlığının, toplum ve devletin sürekliliği için vazgeçilmez olduğunu belirterek, onların yokluğunda düzenin sürdürülebilirliğinin tehlikeye gireceğini ifade etmiştir (Ebenstein, 2001: 47).

Yukarıda anlatılanlar Aristoteles'in orta sınıfa olan yatkınlığına ve bu sınıfa verdiği öneme dair bazı sınırlamaları ortaya koyar. Öncelikle, Aristoteles'in orta sınıfa yakınlığının koşullu ve göreceli olduğu görülebilir. Bu, orta sınıfın yalnızca zenginler ve yoksulların toplamından daha büyük olduğu toplumlarda beklenen sonuçlara ulaşabileceği anlamındadır. Yani, orta sınıfın varlığı ve etkisi, düzensiz veya heterojen bir yapıda anlam kazanabilir. Ayrıca, orta

sınıfların özelliklerinin pratiklik taşımasının önemine işaret eder. Orta sınıfın işlevleri, somut koşullarda ve uygulamalarda geçerlilik kazandığı sürece anlamlı hale gelir. Bu durum, Aristoteles'in siyasete ilişkin teorilerinde orta sınıfın sağladığı denge ve istikrarın, belirli toplumsal koşullarda geçerliliği olduğunu öne sürer. Son olarak, "orta anayasa" fikrinin kalıcılığına dikkat çekerek, idealize edilmiş bir orta sınıf ya da orta bir yönetim biçiminin gerçek hayatta asla tam olarak oturtulmadığı ifade ediliyor. Bu, Aristoteles'in toplumsal yapının karmaşıklığını anladığını ve uygulamanın teoriden daha zor olduğunu kabul ettiğini gösterir (Aristotle, 1885: 165).

Belki de hepsinden önemlisi, Aristoteles'in orta sınıfa duyduğu hayranlığın ve ona attığı önemin, siyasal erdemın güvenilir bir dayanağı olduğu şeklinde algılanmasının yanıltıcı olabileceği belirtiliyor. Yani, orta sınıfın varlığının otomatik olarak toplumsal erdem ve adalet getireceği düşüncesi sorgulanıyor (Ebenstein, 2001: 47/48). Ayrıca, Aristoteles'in orta sınıfların çokluğuna dair beklentisine rağmen, bu çoğunluğun iradesinin baskın olduğu bir demokrasinin, tiranlıktan pek farklı olmayacağını ifade etmesi, siyasal yapıların çokluğunun ve temsil gücünün niteliği üzerinde durulmasını sağlar. Bu, bireylerin iradelerinin yalnızca sayıca fazla olmasının, mutlaka adaletli veya erdemli bir yönetime dönüşmeyeceği anlamına gelir (Arslan, 2016: 300). Daha açık kılmak gerekirse, Aristoteles'in orta sınıfı siyasal erdem için güvenilir bir dayanak olarak görmediğini ve siyaset teorisinin karmaşıklığını açığa çıkardığını vurgular. Demokrasinin yüzeydeki en basit formunun bile, derinlemesine düşünüldüğünde, tiranlık biçimlerine dönüşebileceğini gösterir. Bu bağlamda, toplumsal dinamiklerin ve yönetimdeki çeşitli unsurların ele alınmasının önemi bir kere daha ön plana çıkmaktadır.

Fakat burada Aristoteles, mevcut yönetici sınıfının siyasal alandaki öncülüğünü sorgulamadan kabul eder; bu, onun siyasi yapının gerçeklerini anlaması açısından önemli bir olumlu yönünü gösterir. Aristoteles'in ideal devlet tasarımında bile yöneticilere attığı önem, onun toplumdaki çeşitli sınıfların ve rolleri anlamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, köleler, çiftçiler, işçiler ve ticaretle uğraşanlar gibi çeşitli sosyal grupların, siyasal yönetim hakkında dışlandığını belirtmesi, onun dönemin sosyal yapısını ve eşitsizliklerini tanıma yeteneğini ortaya koyar (Aristotle, 1885: 277). Bu, Aristoteles'in toplumsal hiyerarşiyi ve sınıf farklılıklarını analiz etmeye yönelik bir yaklaşım benimsediğini gösterir.

Aristoteles, yönetici sınıfın üyelerini koruyucular, yargıçlar, siyasetle uğraşanlar ve rahipler olarak tanımlar ve farklı görevlerdeki bu sınıfların toplum içindeki işlevlerinin, toplumsal deneyim ve erdem birikimine bağlı olarak değişebileceğini öngörür. Bu durum, yönetici sınıfın statik değil, dinamik bir

yapıya sahip olduğu anlamına gelir; yani değişen koşullarda farklı işlevlerde bulunabilirler. Filozof yönetici sınıfın vurgusunu yaparken, bu sınıfın toplumdaki iktidar yapısını ve yönetim işlevlerini nasıl şekillendirdiğini açıklıyor. Bu yaklaşımıyla hem sosyal yapıyı hem de etik erdemlerin nasıl bir araya geldiğini derinlemesine analiz etmektedir.

Aristoteles yöneticilerin toplum içindeki rolünü ve işlevlerini nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine derin analizler yapar. Yönetici sınıfı belirli gruplardan (koruyucular, yargıçlar, siyasetle uğraşanlar ve rahipler) oluşan bir topluluk olarak tanımlarken, bu sınıfların işlevlerinin toplumsal deneyim ve erdem birikimine göre değişebileceğini vurgular. Bu durum, filozofun yönetim sisteminin dinamik ve esnek bir yapıda olması gerektiğini düşündüğünü gösterir.

Yönetici sınıfın, koruma, yargılama, siyasal karar alma ve mülkiyet gibi kritik işlevleri elinde bulundurması, bu grubun toplumdaki merkezi rolünü vurgular. Yönetici sınıfın bu güçleriyle, sadece fiziksel koruma sağlamadıklarını, aynı zamanda adaletin tesis edilmesi ve toplumun yönetimi konusunda da sorumluluk taşıdıklarını ifade eder.

Bunların yanı sıra yönetici sınıfın işlevlerinde meydana gelebilecek değişikliklerin, erdem ve deneyimle bağlantılı olduğunu belirtmesi, Aristoteles'in etik anlayışıyla da örtüşen bir noktadır. Bu da yönetici olmanın sadece doğuştan bir hak değil, aynı zamanda deneyim ve erdemle kazanılması gereken bir sorumluluk olduğunu gösterir. Filozof toplumdaki yönetim ve mülkiyet ilişkisini derinlemesine analiz eder. Ona göre genç yaşta silah sahibi olmanın, bireylerin gelecekteki yönetim rollerine katkıda bulunduğu düşüncesi, bireylerin askeri ve yönetsel yeteneklerini geliştiren bir süreçtir. Bunun için silah sahibi olan kişiler sağlık ve güvenlik konularında toplumsal kararlara etki edebilme yetisine sahip olabilir.

Ayrıca yönetimin istikrarı ve devamlılığı için, bu olanaklara sahip bireylerin anayasanın korunmasında ve sürdürülmesinde merkezi bir rol oynaması gerektiğini savunur. Yani, ancak gerekli deneyimlere ve kaynaklara sahip olanlar, toplumsal düzeni korumaktan sorumlu tutulabilir. Bu durum, yöneticilerin yalnızca belirli bir sosyal statüden gelip, aynı zamanda sorumluluk ve erdem sahibi olmalarını gerektiğini ifade eder. Anayasanın ve toplumsal düzenin güvenliği adına, askeri ve yönetim işlevlerini yerine getirebilecek bireylerin, bu görevleri üstlenmesi gerektiği sonucuna varır. Bu, aynı zamanda mülkiyet edinme hakkının önemini de yansıtır; zira mülkiyet sahipliği, bireylere sosyal ve siyasi güce erişim sağlar. Aynı şekilde yaşlandıklarında rahiplik gibi manevi liderlik pozisyonlarına atanmanın da bireylerin toplumsal deneyim ve erdem birikimlerinin bir yansıması olarak kabul edildiğini ifade eder (Aristotle, 1885: 279).

Aristoteles çiftçiler, işçiler ve ticaretle uğraşanların devlet yapısındaki yerini ve yurttaşlık haklarına erişimlerini ele alır. Bu grupların devletin varoluşu için gerekli işlevler görmesine rağmen, bunları temel parçalar olarak kabul etmemekte. Bu durum, bu bireylerin genellikle yurttaşlık haklarından mahrum kalmalarına yol açar (Brun, 2008: 118). Ross'un yorumuna göre, Aristoteles'in işçileri vatandaş olarak görmemesi, Platon'un benzer bir yaklaşım sergilemesiyle paralellik gösterir. Her iki filozof da işçi sınıfını, devletin bir parçası olarak değil, etkinliğini sürdürebilmesi için gerekli bir araç olarak değerlendirmektedir. Bu denklemde, işçilerin toplumsal katkıları önemli olmasına rağmen, onların siyasi ve sosyal hakları sınırlıdır.

Aristoteles, bu bireylerin yaşamlarının erdemli olmaya elverişli olmadığını ve soylu bir yaşamdan yoksun olduklarını ifade eder. Bu, onun erdem anlayışının ve toplumsal değerlerin inşa edilmesinde nasıl bir hiyerarşi kurduğunu gösterir. Çalışma hayatının, erdemli bir yaşam sürme konusunda sınırlayıcı bir etkisi olduğunu düşünmektedir ve bu nedenle işçi sınıfının toplumsal statüsünü sorgulamaktadır (Ross, 2011: 289).

Devletin yapısının ve vatandaşların yaşam standartlarının kalitesinin birbirine bağlı olduğunu, anayasası sağlam ve adil bir toplumda vatandaşların yaşam biçimlerinin, ekonomik durumlarına göre belirlenmemesi gerektiğini ifade ediyor. Yani, bireylerin sadece bir tüccar, beden işçisi veya zanaatkâr gibi sıradan rollerle sınırlı kalmamaları gerektiğine dikkat çekiliyor (Aristotle, 1885: 278). Burada, Aristoteles'in erdem anlayışı ön plana çıkıyor. Onun felsefesine göre, erdemli bir yaşam, daha yüksek bir ahlaki ve etik standartı gerektirir. Tüccarların, beden işçilerinin veya zanaatkârların yaşam biçimleri, filozof açısından "soylu" ve "erdemli" olarak nitelendirilemez. Bu durum, çeşitli sosyal sınıfların ve yaşam biçimlerinin, bireylerin toplumsal statülerine ve erdem durumlarına nasıl etki ettiğini gösteriyor. Adil bir anayasanın ve toplumun vatandaşa soylu bir yaşam sunma yükümlülüğünü vurgular. Sosyal ve ekonomik statülerine bakılmaksızın, bireylerin daha yüksek erdem değerlerine ulaşabilecekleri bir yaşam sürmeleri beklenir. Bu anlayış, toplumsal adalet ve bireylerin potansiyelinin gerçekleştirilmesi açısından önemli bir felsefi perspektif sunar.

Bundan dolayı çalışma yaşamıyla erdem gelişimi arasındaki ilişkiyi ve Antik Yunan toplumundaki işçi sınıflarının durumunu incelemek elzemdir. Çünkü çalışan bireylerin, erdem ve yeteneklerini geliştirebilmeleri için gerekli olan boş zamana sahip olmadıkları belirleyici unsurdur. Bu, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri ve yüksek bir yaşam standardına ulaşabilmeleri açısından büyük bir engel teşkil eder (Coleman, 2000: 223). Aynı zamanda, bu görece düşük sosyal konumda bulunan bireyler, genellikle daha yüksek sosyal sınıflara

veya egemen sınıfa ait olanlara yeterli boş zaman tanıyarak onların erdemlerini geliştirmelerine olanak sağlar. Burada, toplumdaki hiyerarşinin ve sınıf farklılıklarının nasıl işlediğine dair bir doğrudan bağlantı kurulur. Zira Antik Grek felsefesi ve genel klasik geleneğe göre, “kol gücüyle çalışanlar” ifadesi, ruhun “köleleştirilmesi” ile ilişkilendirilir. Bu, fiziksel çalışmanın sadece maddi bir yükümlülük değil, aynı zamanda bireyin ruhsal ve zihinsel durumunu da etkileyen bir faktör olduğuna dikkat çeker. Kol gücüyle çalışanlar, hane efendisinin yetkileri altında bir tür bağımlılık durumunda olduklarından, bu durum toplumsal dinamikler açısından da köleliğe benzer bir yapı ortaya çıkar.

Aristoteles, bazı anayasal sistemlerin belirli işlerle uğraşan bireyleri vatandaş olarak kabul etmesine rağmen, bu işlerin erdemini geliştirmesi için elverişli olmadığını savunur. Bu tür işlerin, başkaları için yapılan, sıradan ve basit işler olarak nitelendirildiği belirtiliyor ve bu durum, soylu işlerden karakter bakımından farklılık gösterir. Erdemini geliştirmesi için yüksek niteliklere sahip işlerin gerekli olduğu görüşündedir. Bu bağlamda, özgür zanaatçı ya da günlük işlerde çalışan insanların, kölelerden daha fazla mesafede olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, Aristoteles’in kölelerin ve fiziksel işlerle uğraşanların erdemini geliştirme kapasitesinin sınırlı olduğu inancıyla ilişkilidir (Newman, 2010: 114/115).

Aristoteles, demokratik yönetimlerin bile özenilecek bir siyasal örnekleme sahip olmadığını belirtirken, kendi ideallerinin aristokrasi, oligarşi ve demokratik yönetimlerin bir karışımına dayandığını ifade eder. Bu, onun siyasal düşüncesinde bir denge arayışını gösterir (Aristotle, 1885: 12). Antik Yunan toplumunda kölelerin konumunun önemli bir yer tuttuğu ve bu bireylerin bir "canlı araç" olarak düşünüldüğü görülebilir. Filozof, kölelik sorununu ele alırken, bazı üretim ve eylem araçlarının cansız, bazılarının canlı olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, insanların mülkiyet hakları altında bulunan köleleri de bir mal varlığı olarak görmesine dayanır. Köleler, diğer eşyalar gibi mülkiyetin bir parçası olarak değerlendirilir ve bu durum, Antik Yunan toplumundaki sosyal hiyerarşiyi ve ekonomik sistemin köleliğe dayandığını gösterir.

Aristoteles, köleleri efendisinin mülkiyeti altındaki bir araç olarak tanımlar. Bu, o dönem toplumunda köleliğin ekonomik ve sosyal yapı içindeki yerini gösterir sadece. Fakat filozofu eleştirenlerin, Antik Yunan toplumunun koşullarını yeterince anlamadıkları ve bu nedenle günümüz bağlamında kölelik hakkında yanlış değerlendirmelerde buldukları ifade edilebilir. Karşıt görüşlerin, günümüzdeki kölelik sisteminin farklılıklarını ve köleliğin tarihsel gelişimini göz ardı ettikleri de açıktır. Bu durum, Aristoteles’in felsefi ve sosyo-ekonomik bağlamını anlamak açısından önemli bir hata olarak gösterilebilir. Ayrıca, tarihsel koşulları göz önüne almadan yapılan eleştirilerin,

Aristoteles'in felsefi düşüncesinin ve Antik Yunan'ın tarih anlayışının doğru bir şekilde anlaşılmasına engel olduğu aşıkardır. Bu anlamda, eleştirilerde bulunmadan önce, filozofun yaşadığı dönemin ve onun düşüncelerinin hangi bağlamda ortaya çıktığını anlamak zaruridir.

Aristoteles, köleleri özel veya kamu mülkiyetinde bulunan birer "araç" olarak değerlendirirken, onların durumunun zanaatkârlardan ve diğer emekçilerden nasıl farklılık gösterdiğine dikkat çekiyor (Lang, 1886: 70). Köleler, varlıklarının her alanında bir araç olarak kabul edilirken, zanaatkarlar ve işçiler yalnızca devlet düzeyinde araç olarak düşünülürler (Ebenstein, 2001: 50). Bu durum, köleliğin içinde bulunduğu derin bağımlılık ve mülkiyet konumunu göstermektedir (Ebenstein, 2001: 50). Köleler, sadece ekonomik bir kazanç değil, aynı zamanda mülk sahiplerinin sosyal statülerini pekiştiren ve güçlerini artıran unsurlar olarak görülür (Ebenstein, 2001: 51). Burada filozofun kölelik hakkındaki görüşlerini ve onun doğa felsefesiyle toplumsal hiyerarşi kavramlarını bir arada değerlendirebiliriz.

Aristoteles'in bakış açısına göre, işçiler ve zanaatkârlar yalnızca belirli bir bağlamda bir araç olarak görülürken, köleler yaşamlarının her alanında tamamen bir araç konumundadırlar ve efendilerine tamamen bağımlıdırlar. Bu durum, köleliğin toplumsal yapı içindeki yerini belirginleştirerek, Aristoteles'in bu kurumu savunmasını kolaylaştırır (Brun, 2008: 118) ve onun doğal hiyerarşi anlayışı, varlıklar arasındaki zıtlıkları ve üstünlük ilişkilerini dikkate alır. İnsanlar hayvanlara, ruh bedenine, akıl ise ihtiraslara karşı üstündür. Bu hiyerarşi içindeki zıtlıkların varlığı, Aristoteles'e göre toplumsal düzeni ve doğayı yöneten temel bir (arkhe) ilkedir. Üstün olanın, aşağıda olanı yönetmesi adil kabul edilir; bu durum hem yönetici olan için hem de yönetilenler için yararlıdır. Yani, bu yapı toplumsal istikrarın ve işleyişin sağlanması açısından gerekli bir durum olarak değerlendirilir (Ebenstein, 2001: 51).

Aristoteles kölelik anlayışını ve köle ile özgür birey arasındaki temel ayrımları derinlemesine araştırmakta ve köleliği yalnızca fiziksel olarak yönetilen bir varlık olma durumu ile değil, aynı zamanda kölenin zihninin de efendisinin yönetimi altında olduğuna dair bir görüşle ele alır. Bu durum, köleliğin doğasını oluşturan hem fiziksel hem de zihinsel bağımlılığı ifade eder (Dobbs, 1994: 1). Aristoteles'in köleler arasında bir ayrım yapma gerekliliği, doğası gereği köle olanlar ile şartlar gereği köle olanlar arasındaki farktan kaynaklanır. Doğası gereği köle olan kişiler, temel olarak varoluşsal olarak başkalarına bağımlı olan bireylerdir ve bu durum, onların toplum içindeki yerlerini belirler. Bu tür bireyler, bir başkasının mülkiyeti haline gelerek, onların malı olarak değerlendirilirler (Aristotle, 1885: 14). Ancak bir insan olarak köle, belirli bir akıl yetisine sahip olmalıdır. Aristoteles, kölelerin akıl sahibi

olmalarına rağmen, bu aklın bağımsız bir şekilde işlemeye yetecek kadar gelişmediğini belirtir. Yani, köleler, efendilerinin buyruklarını anlayabilecek bir kapasiteye sahiptiler, ancak kendi yönlerini çizme ve bağımsız düşünme yetisine tam olarak sahip değillerdir (Ebenstein, 2001: 51).

Düşünürlerin bazılarının, kölenin akıl sahibi olması gerektiği fikrini dile getirmeleri, kölelik kavramının felsefi boyutunu derinlemesine sorgulamalarına neden olmuştur. Duygusal bir bağımlılık veya edilgenlik durumunun, akıl yetisinin etkisiz kalmasına yol açabileceği üzerinden kurulan argüman, köleliğin doğasına dair zorlu sorgulamaları gündeme getirir (Swanson and C. D. Corbin, 2009: 26). Eğer kölenin akıl sahibi olmadığı düşünülürse, bu durumda iki farklı sonuç çıkabilir. Birincisi, doğası gereği köle olan bir kişinin aklını kullanamamasıdır, bu da onların insanlık hallerini sorgular. İkincisi ise, kölenin edilgenliği dolayısıyla aklın etkinliğinin tamamen ortadan kalkması durumudur.

Bu iki varsayımdan her biri, köleliğin meşruiyetini sorgulamakta ve kölelerin insanlık durumunu yeniden değerlendirmekte önemli bir rol oynar (Newman, 2010: 149). Ayrıca, "doğal kölenin ruhunun ahlaki erdemi tam kılmak için gerekli olan kısımdan yoksun" olduğu ifadesi, kölelerin ruhsal olarak erdemden mahrum oldukları fikrini ortaya koyar. Bu düşünce, köleliğin sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal bir zayıflığı da beraberinde getirdiğini öne sürer. Bu bağlamda, kölelerin akıl ve erdem açısından eksik kalmaları, onlara dair daha derin sosyo-felsefi bir analiz gerektirir. Bunların yanı sıra kölenin akıldan yalnızca bir ölçüde pay aldığı düşüncesi ile erdemden de bir ölçüde pay alması arasında kurulan paralellik, Aristoteles'in kölelik ve erdem kavramları ilişkisini sorgulayan bir derinlik sunar. Bu, köleliğin ancak kısıtlı bir kapasite ile insani değerlerin tarif edilebileceği bir durum sunduğunu gösterir.

Aristoteles, köleleştirilmenin kanunlar aracılığıyla gerçekleştiğini ve fetihler sonucu köleleştirilmiş olanları gözlemleyebilecek kadar gerçekçi bir filozoftur (Ebenstein, 2001: 51). Ancak Antik Greklerdeki kölelik durumunun karmaşıklığını ifade ederken, Helenlerin birbirlerini köleleştirmesini ve köleleştirilenler arasında özgür doğmuş bireylerin de bulunduğunu unutmamak gerektiğini belirtmektedir (Ebenstein, 2001: 51). Bu, köleliğin sadece sosyal ve ekonomik bir yapı değil, aynı zamanda güç dinamiklerine dayanan bir olgu olduğunu gösterir.

MacIntyre, kölelerin erdemlere tamamen sahip olmadığını, ancak yalnızca belirli bir düzeyde pay aldıklarını ifade eder (MacIntyre, 2007: 237). MacIntyre'in erdemler ile özgürlük arasındaki ilişkiyi vurgulaması, bu bağlamda önemli bir noktadır. Bu, kölelerin düşünsel ve ruhsal kapasiteleri açısından sınırlı bir konumda olduğunu gösterir. Aristoteles'e göre köleler, bir akıl sahibi olarak kabul edilse bile, özgür bireyler kadar erdem sahibi olamazlar, çünkü erdem,

özgür irade ve bağımsız düşünmeyle ilişkilendirilir. Yönetilen ile yönetenlerin erdemlerinin ayrılığı da önemli bir noktadır (Aristotle, 1885: 35/37). Aristoteles, kölelerin erdeminin, efendilerine en iyi şekilde itaat ederek hizmet etmek olduğunu savunur. (Ağaoğulları, 2014: 345). Bu hizmet, kölenin efendisinin yaşamına katılmasıyla şekillenir (Aristotle, 1885: 38). Ancak efendinin belli bir erdem düzeyine sahip olması gerektiği vurgusu, kölenin erdemlerinin kaynağının efendisiyle olan ilişkisiyle doğrudan bağlantılı olduğunu gösterir. Dolayısıyla, bir efendinin varlığı, kölelerin kölelik durumu içinde ne kadar erdemli olabileceğinin belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır.

Doğaca efendi olarak tanımlanan kişi, yüksek bir akıl yetisine sahip olup hem yönetme kapasitesine hem de bu yetisini etik bir çerçevede kullanma yeteneğine sahip olmalıdır (Dunning, 2012: 58). Bu durum, sadece kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmamakla kalmayıp, ayrıca kendi buyruğu altındakilerin çıkarlarını da gözetilen bir ahlaki anlayış gerektirir (Sulek, 2010: 380/387). Yani, gerçek bir efendi, sadece fiziksel güçle değil, aynı zamanda etik bir sorumlulukla yönetim sağlamak durumundadır.

Aristoteles'in kölelik kavramını belirlerken yaptığı ayırım, kölelik durumunun nasıl oluştuğuna dair önemli bir noktadır. Savaş sonucu, yasa ile köleleştirilenler ve doğumdan köle olanlar arasında, köle olmayı hak etmeyen bireylerin varlığına dikkat çekmektedir. Bu durum, Aristoteles'in yaklaşımında köleliğin yalnızca sosyokültürel bir olgu değil, aynı zamanda doğa ile de ilişkili olduğu inancını gösterir. Doğaca köle sayılmayan bireylerin, gerçek anlamda kölelik durumu için uygun olmadığını belirtmesi, köleliğin adil bir şekilde dağıtılmadığını düşünüp sorgulamasına yol açar. Bu bağlamda, Aristoteles'in kölelik üzerine düşünceleri, kölelik deneyimlerinin karmaşıklığını ve toplumsal dinamiklerin insanlar üzerindeki etkisini anlamak için önemlidir.

Aristoteles, bazı bireylerin doğası gereği her zaman köle olduğunu, bazılarının ise hiçbir yerde köle olamayacağı fikrini tutarlı bir şekilde savunur (Aristotle, 1885: 17). Bu, köleliğin sadece toplumsal bir yapı değil, aynı zamanda bireylerin doğal durumlarıyla da ilgili olduğu anlamına gelir. Filozof, köle ve efendi arasındaki ilişkinin ayrıca iki taraf için de iyi ve yararlı olduğunu belirtir (Platon, 2014: 247).⁴ Bu yaklaşım, efendi ve kölenin ortak çıkarlarının, onları bir arada tutan unsurlar olduğuna dikkat çeker. Yani, her iki taraf da birbirine bağlı ve birbirinin ihtiyaçlarını gözetilen bir ilişki içinde olmalıdır (Aristotle,

⁴Görülen pratiklerden, insanların tecrübelerinden efendilerin köleler tarafından ihanete uğramış oldukları veyahut da tersi düşünüldüğünde bazı kölelerin ahlaki ve erdemli bir yaşamı benimsemiş olmalarından ötürü, kötülük yapmış olmalarına rağmen efendilerinin hayatlarını hiç düşünmeden kurtarmış oldukları görülmüştür. Fakat bu çıkar ortaklığının temelinde köleliğin zorlu yapısı gösterilebilir. Eğer köle ile efendi arasında bir ayırım yapmak gerekirse, doğası gereği insanın bu ayırma hiçbir zaman razı olmadığı ve olamayacağı için kölenin zorlu bir mal olduğu dile getirilebilir.

1885: 6/7). Bu bağlamda, kölelerin doğası gereği köle olmalarının, sosyal düzende bir işlevsellik sağladığını öne sürer. Doğaca köle olan bireylerin varlığı, doğanın getirdiği bir ayrımın kabul edilmesi gerektiği düşüncesi üzerine temellendirilmiştir. Aristoteles, doğanın düzeninin, insanların sosyal ve hiyerarşik rolleri içinde anlam bulduğunu savunur. Akıl ve beden arasındaki ilişkiyi örnek göstererek, bedenin akıl tarafından yönetilmesinin doğallığının, efendinin köleyi yönetmesindeki doğallığa benzer olduğunu ifade eder. Bu, onun felsefi sisteminin bir parçası olarak, hiyerarşik yapıların ve doğal düzenin önemini vurgular.

Köle ve efendi arasındaki eşitlik ya da tersine bir durum göz önüne alındığında, bu durumun zararlı olabileceği vurgulanıyor (Aristotle, 1885: 16). İnsanlığın genel yararı açısından, bu tür bir eşitlik arayışının toplumsal yapıyı dikkate almadığı belirtiliyor (Brun, 2008: 119). Buradan hareketle, kölenin yalnızca bir insan olarak ele alındığında, dostluk ve sevgi ilişkilerinin kurulmasının mümkün olabileceği ifade edilmektedir (Platon, 2012: 246). Bu durum, Aristoteles'in köleyle olan ilişkilerin insani boyutunu vurgularken, sosyal ve manevi değerlerin önemini de ortaya koyar.

Aristoteles'in kölelik konusundaki görüşlerinin yaşadığı çağın koşullarına dayandığı düşüncesi, onun felsefesinin dönemin toplumsal yapısı ile nasıl şekillendiğini gösterir. Bu bağlamda, efendinin köle üzerindeki hâkimiyetinin ahlaki bir temele oturması gerektiğine dair vurgusu, kölelik kurumunun adil bir şekilde işlemesi için etik bir çerçeve sunar. Aristoteles, efendinin otoritesini kötüye kullanmasının her iki taraf için de zararlı olacağını hatırlatarak, bu ilişkide bir tür ahlaki sorumluluk bekler (Aristotle, 1934: 169). Dahası, kölenin efendisiyle dostluk kurabileceği fikri, Aristoteles'in insan ilişkilerini derinlemesine düşündüğünü ve bu tür sosyal dinamiklerin incelenmesine açık bir alan sunduğunu gösterir. Ancak, köleliğin kabul edilmesi, Aristoteles'in kapsamlı bir felsefi düşünceye sahip olmasına rağmen, tarihsel bağlamının etkisi altında kaldığını da gösterir. Bu, elit bir düşünürün bile kendi çağının sosyal ve kültürel kurallarından nasıl etkilendiği üzerine bir değerlendirme sunar (Ebenstein, 2001: 51).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede, Aristoteles'in kölelik anlayışı ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişki derinlemesine incelenmiştir. Filozof, köleliği yalnızca ekonomik bir olgu olarak değil, aynı zamanda bireylerin doğası ile toplum içindeki rollerine dayanan bir yapı olarak anlamaktadır. Filozofun köle ile efendi arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi vurgulaması, köleliğin toplumsal dinamiklerdeki rolünü ışık tutmaktadır.

Kölelik durumu, bazı bireylerin doğası gereği köle olmalarına dayandırılırken, bu yaklaşım toplumsal hiyerarşiyi pekiştiren bir içerik taşımaktadır. Köle ile efendinin ilişkisi, her iki taraf için de yararlı olabileceği gibi, bu durum sosyal bütünlük içerisinde önemli bir işlevsellik sağlamaktadır. Ancak bu ilişki, kölenin doğal olarak köle olduğu ve efendisinin de ahlaki bir sorumluluk taşıması gerektiği anlayışına dayanır. Bu bağlamda, Platon'a benzer şekilde, Aristoteles de köleliğin belirli bir sosyal işlevselliği olduğunu ve bunun doğanın bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Diğer taraftan, Aristoteles'in kölelik konusundaki düşüncelerinin yaşadığı dönemin sosyo-kültürel normlarından etkilendiği ve tarihsel bağlamın felsefi düşüncesini şekillendirdiği aşikardır. Bu durum, tarihsel dönemlerin ve sosyal yapıların felsefi anlayışlarla nasıl etkileşimde bulunduğunu gözler önüne serer. Aristoteles, insan doğasının çeşitliliğini ve toplumsal rollerin hiyerarşik yapısını tanıyarak, bu yapıların dinamiklerini detaylı bir şekilde ele almaktadır.

Aristokratik bir toplum anlayışını savunan filozof, bireylerin erdem geliştirme kapasiteleri üzerindeki farklılıkları göz önünde bulundurarak, toplumsal yapının daha karmaşık hale geldiğini göstermektedir. Orta sınıfın rolü, toplumsal dengenin sağlanmasında kritik bir öneme sahiptir; zira bu sınıf, sosyal huzurun korunmasına katkıda bulunur. Ayrıca, Aristoteles'in kölelik ve erdem anlayışları arasındaki ilişkiyi sorgulayarak, kölelik olgusunun yalnızca fiziksel bir durum olmadığını, aynı zamanda bireylerin ruhsal ve ahlaki boyutlarını da etkileyen bir mesele olduğunu vurgulaması önemlidir.

Aristoteles'in felsefesi, bu iki sınıf arasındaki bağ ile toplumsal adaletin sağlanmasına yönelik oluşturduğunun altını çizirken, bu yapının sürdürülebilir bir düzen için nasıl adapte edilebileceğini ve toplumsal etkileşimlerdeki ahlaki sorumlulukları sorgulamaktadır. Bu noktada, bireylerin sosyal rollerini ve görevlerini yerine getirmelerinin yanı sıra, bu rollerin toplumsal barış ve adalet için ne kadar önemli olduğunu da açıkça ortaya koyar. Bu durum, Aristoteles'in kölelik anlayışının ve sınıflar arasındaki ilişkilerin, toplumların adalet ve erdem anlayışının şekillenmesinde kritik bir rol oynadığını gösterir. Elde edilen sonuçlar, kölelik ve özgürlük, güç ve sorumluluk arasındaki dinamikleri derinlemesine inceleyerek, tarihsel ve felsefi bağlamda önemli sorular ortaya koymakta ve bu soruların yanıtlarıyla birlikte, toplumsal yapıların etik ve felsefi temellerinin daha iyi anlaşılmasına kapı aralamaktadır.

KAYNAKÇA

- Andrew, Lang. (1886) *The Politics of Aristotle, Introductory Essay*, longmans, Green and Co. London.
- Arslan, Ahmet. (2016) *İkçağ Felsefe Tarihi, C. 3: Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2016.
- Alasdair, MacIntyre. (2019) *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Aristotle. (1934) *The Nicomachean Ethics*, Translated by. H. Rackham, Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Aristotle. (1885) *Politics*, Translated by. Benjamin Jowett, Oxford Clarendon Press.
- Barker, Ernest. (1959) *The Political Thought of Plato and Aristotle*, Published by Russell & Russell, USA.
- Brun, Jean. (2008) *Aristoteles ve Lise*, Kültür Kitaplığı 77, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara.
- Darrell, Dobbs. (1994) *Natural Rights and the Problem of Aristotle's Defense of Slavery*, *Journal of Politics*, vol. 56.
- Ebenstein, William. (2001) *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İ. Özel, Şule Yay., İstanbul.
- Janet, Coleman. (2000) *A History of Political Thought; From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishers, Oxford.
- J. A. Swanson and C. D. Corbin. (2009) *Aristotle's Politics*, Continuum International Publishing Group, New York.
- Mehmet Ali, Ağaogulları. (2014) *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Newman, William Lambert. (2010) *The Politics of Aristotle, vol. I: Introduction to the Politics*, Cambridge University Press, London.
- MacIntyre. A. (2007) *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Third Edition.
- Marty, Sulek. (2010) *Aristotle and Civil Society Theory*, *International Encyclopedia of Civil Society* (pp. 380-7) Edit: Helmut. K. Anheier, Stefan Toepler, Regina list.
- Platon. (2012) *Yasalar*, çev. Candan Şentuna & Saffet Babür, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Ross, David. (2011) *Aristoteles*, Çev. Ahmet ARSLAN, *Felsefe Dizini:3*, Kabcacı Yay., 9, İstanbul.
- William Archibald, Dunning. (2012) *A History of Political Theories*, Uan Publisher Press.

14. Bölüm

Yeşil Reklamlar

Ateş BAYAZIT¹

Volkan KÖSE²

¹ Prof. Dr. Profesör Doktor, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, ORCID:0000-0002-5467-9288.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID:0009-0001-9533-4446

ÖZET

Tüketicilerin, yetkililerin ve işletmelerin çevre sorunlarının üstesinden gelmek için gösterdikleri ortak çabalar sadece küresel bir fikir birliğini teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda çok önemli bir kavram olan sürdürülebilirliği de ortaya çıkarmıştır. Bu durum, sürdürülebilirliği tüm operasyonlara yerleştirme zorunluluğunun ivme kazandığı iş dünyası için özellikle önemlidir. Bu makalenin odak noktası olan yeşil reklamlar, yeşil stratejilerle hazırlanmış sürdürülebilir ve çevre dostu ürün ve hizmetleri tanıtmaya çalışarak bu anlatıda önemli bir rol oynamaktadır. Yeşil reklamlar, çevre bilincini teşvik ederek tüketicileri bilinçli seçimler yapmaya özendirilmektedir. Yeşil reklamlar sadece ürünlerin çevresel etkilerini azaltmakla ilgili değildir; aynı zamanda bir markanın sürdürülebilirliğe olan bağlılığını yansıtmak için güçlü bir araç görevi görürler. Geri dönüştürülebilir malzemelerin kullanımını, enerji verimliliğini ve karbon ayak izinin azaltılmasını savunan bu reklamlar, bir şirketin çevreye olan duyarlılığını ifade etmekte ve marka imajını güçlendirmektedir. Bu çalışma sürdürülebilirlik, yeşil pazarlama ve yeşil reklamların kavramsal temellerini incelemektedir. Çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, sürdürülebilirlik söyleminde yeşil reklamların oynadığı önemli role odaklanmasıdır. Çalışmanın amacı sadece tüketicileri ve şirketleri aydınlatmak değil, aynı zamanda mevcut literatürdeki boşluğu da doldurmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, yeşil pazarlama, yeşil reklamlar

GREEN ADVERTISEMENTS

ABSTRACT

The collective efforts of consumers, authorities, and businesses to tackle environmental issues have not only fostered a global consensus but also given rise to the pivotal concept of sustainability. This is particularly significant in the business realm, where the imperative to embed sustainability in all operations is gaining momentum.

The focus of this article, green advertisements, plays a crucial role in this narrative, striving to promote sustainable and eco-friendly products and services crafted with green strategies. These advertisements, by fostering environmental consciousness, empower consumers to make informed choices. Green advertisements are not just about mitigating the environmental impact of products; they also serve as a powerful tool to project a brand's commitment to sustainability. By championing the use of recyclable materials, energy efficiency, and carbon footprint reduction, these advertisements articulate a company's environmental stewardship and bolster its brand image. This article delves into

the conceptual underpinnings of sustainability, green marketing, and green advertisements. What sets it apart from other studies is its laser focus on the pivotal role of green advertisements in the sustainability discourse. Its aim is not just to enlighten consumers and companies but also to fill a void in the existing literature.

Keywords: Sustainability, green marketing, green advertisements

1.GİRİŞ

Endüstrileşme ve nüfus artışı, çevresel sorunların hızla ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Tüketiciler, ürün ve hizmetlerin çevreye olan olumsuz etkileri ve çevresel bozulma konusunda daha fazla endişe duymaktadırlar. Bu endişenin nedeni, olarak gözle görülür iklim değişikliği ve beraberinde getirdiği küresel ısınma, hava ve su kirliliğindeki artışı gösterilebilir. Çevresel tahribatın artması bu konuda sorunlara dikkat çekmek ve önlem almak için hükümetler ve sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla çeşitli düzenlemelerin yapılmasını teşvik etmiştir. Artan çevre bilinciyle birlikte, tüketim alışkanlıklarının çevreye en az zararı verecek biçimde yeniden düzenlenmesi için çaba sarf edilmeye başlanmıştır. Çevre bilincini taşıyan tüketici kitlesi de yeni bir tüketici pazarı oluşturmuştur. Hükümetlerin ve tüketicilerin çevresel konulara olan duyarlılığındaki artış, üretim ağı içerisinde yer alan firmaların, hammadde, üretim, tedarik gibi süreçlerini bu yeni çevreci pazara uygun pazarlama stratejileri geliştirmelerine neden olmuştur. Çevresel sürdürülebilirlik yaklaşımlarını referans alarak ürünlerin satışının gerçekleştirildiği yeşil pazarlama yaklaşımıyla, çevre dostu ürünlerin üretim-dağıtım-tüketim süreçlerinde doğal kaynakların korunması, çevresel olumsuz etkilerin azaltılması ve toplumsal faydanın sağlanması hedeflenmiştir. İşletmelerin yeşil pazarlamayı tercih etmesi, tüketici beklentilerine yanıt vermek ve çevresel endişelerini ele almak için fırsat sunmanın yanı sıra onların rekabet avantajı kazanmalarına ve güçlü bir tüketici kitlesi oluşturmalarına da yardımcı olur. Yeşil pazarlama ayrıca çevre pazarlaması veya ekolojik pazarlama olarak da adlandırılır (Bhatia ve Jain, 2013).

Yeşil pazarlama araçlarından çevre dostu etiketler, çevre dostu markalar ve çevresel reklamlar, yeşil ürünlerin özellikleri ile niteliklerini algılamayı ve farkındalığı artırmayı kolaylaştırarak tüketicileri çevre dostu ürünleri satın almaya yönlendirir. Bu politika araçlarının uygulanması, tüketicilerin gerçek satın alma davranışlarını çevre dostu ürünleri satın almaya dönüştürmede önemli bir rol oynar (Rahbar ve Wahid, 2011: 73).

Çevreye duyarlı işletmeler, mevcut tutumlarını tüketicilere aktarmak için ikna edici iletişim araçlarından reklamları kullanmaktadırlar. Yeşil reklamlar, çevresel sorunlara duyarlılığı vurgulayan, çevre dostu ürün ve hizmetlerin tanıtımını yapan iletişim araçlarıdır. Tüketicilerin çevresel bilincini artırmayı, çevre dostu satın alma davranışlarını teşvik etmeyi hedefleyen yeşil reklam konusunun kavramsal bir çerçevede açıklanması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada sürdürülebilirlik kavramı ve gelişimi, sürdürülebilir pazarlama ile yeşil reklamların önemine değinilerek, yeşil reklamların doğru ve etkin kullanımına yönelik örnek uygulamalara yer verilmiştir.

2.SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE YEŞİL PAZARLAMA

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı ve Gelişimi

Çevre hareketinin geçmişi yaban hayatının korunacağı milli parklar fikrinin ortaya atıldığı 1830'lu yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak modern çevrecilik 1950'lerde başlamış, 1960'larda kamuoyu baskısı ile daha aktif hale gelmiş ve bu da Amerika Birleşik Devletleri'nde 1969 Ulusal Çevre Politikası Yasası'nın çıkmasına yol açmıştır. 1970 yılında düzenlenen ilk Dünya Günü ve 1972 yılında Stockholm kentinde düzenlenen ilk Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı ile çevre konuları ulusal ve uluslararası politikanın kalıcı bir özelliği haline gelmiştir. Bu konferansta çevre ve kalkınmanın uluslararası eylem için entegrasyonu planı ilk kez gündeme gelmiştir (Kitoni, 2011: 263). Çevre ve doğa dostu korumacılık anlayışının bilinçlenmeye dönüştüğü sürdürülebilirlik kavramının temelleri atılmaya başlanmıştır.

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başında insanlar tüketim davranışlarının çevre üzerindeki olumsuz etkileri konusunda endişelenmeye başlamışlardır (Vlieger vd. 2013:1). Toplumun doğal çevreye olan ilgisinin artması, işletmelerin de toplumun "yeni" endişelerini gidermek amacıyla davranışlarını değiştirmeye başlamalarına neden olmuştur. Bazı işletmeler çevre yönetim sistemleri ve atık minimizasyonu gibi kavramları kabul etmekte hızlı davranmış ve çevre konularını tüm organizasyonel faaliyetlerine entegre etmişlerdir (Polonsky, 1994).

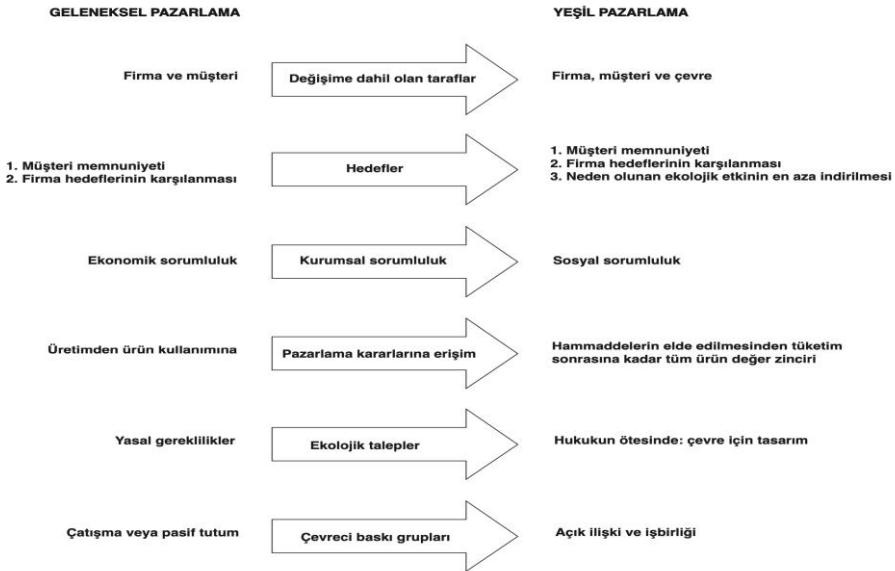
“Ürünlerin, üretim süreçlerinin ve çevresel felaketlerin çevreye verdiği zararın bir sonucu olarak, çevrecilik (sürdürülebilirlik) son otuz yılda önemli bir konu haline gelmiştir. Tüketiciler için 1960'lar "uyanma", 1970'ler "harekete geçme", 1980'ler "hesap verme" ve 1990'lar "pazardaki güç" dönemi olarak” tanımlanabilir (Akt. Kalafatis vd. 1999: 442; Easterling vd., 1996; Makower, 1993).

2.2. Yeşil (Sürdürülebilir) Pazarlama

Ticaretin sosyal ve çevresel etkilerine ilişkin endişelerin izleri binlerce yıl öncesine dayanabilmektedir. Son otuz yılda bu kaygı yoğunlaşmıştır. Bu nedenle pazarlamayla fiziksel çevrenin arasındaki ilişki konusunda geniş kapsamlı bir tartışma ortaya çıkmıştır. Pazarlama, hem sürdürülemez düzeydeki talep ve tüketimi teşvik etmedeki rolü nedeniyle büyük bir kötü adam olarak, hem de sosyal ve çevresel sorunların üstesinden gelmek için piyasa mekanizmalarının uygulanması yoluyla potansiyel bir kurtarıcı olarak görülmektedir. “Yeşil Pazarlama terimi, mevcut ürün ve üretim sistemlerinin olumsuz sosyal ve çevresel etkilerini azaltmaya çalışan ve daha az zarar veren ürün ve hizmetleri

teşvik eden pazarlama” (Peattie, 2001: 130) faaliyetlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. “Yeşil pazarlama, ürün ve/veya hizmetlerin çevresel faydalarına dayalı olarak satılması süreçlerini ifade eder. Böyle bir ürün veya hizmet, çevre dostu olabilir veya çevre dostu bir şekilde üretilebilir ve/veya paketlenir” (Bukhari, 2011: 375). Yeşil pazarlamanın çevresel konularda odaklandığı gibi diğer boyutları da olduğu belirtilmektedir. Kilbourne (1995: 17) yeşil kavramının tek boyutlu olmadığını, politik ve konumsal boyutlardan oluştuğunu ileri sürmüştür. Siyasi boyut, çevresel kaygılardaki değişikliklerin nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin tüketicilerin görüşleri ile ilgilidir; konumsal boyut ise insanların doğanın geri kalanıyla ilişkilerine ait algılarıyla ilgilidir. Bu boyutlar çevrecilik, reformizm, radikalizm, eko-merkezcilik, insan merkezlik ve korumacılık dahil olmak üzere çeşitli düzeylerde ekolojik kaygılara yol açmaktadır.

Yeşil devrim, yeşile geçiş, çevrenin korunması, sürdürülebilir yaşam biçimi, sürdürülebilir kalkınma, dünyamızın korunması gibi pek çok konu günlük yaşamımızda dikkat çeken olgular haline geldi. Bu gelişme, yeşil pazarlamanın geleneksel pazarlamadan nasıl farklılaştığının iyi bir analizini gerektirmektedir (Maksudunov ve Avcı, 2020: 228).

Şekil 1. Geleneksel ve yeşil pazarlama arasındaki benzerlikler ve farklılıklar (Chamorro ve Banegil'den (2006: 13) Türkçe'ye çevrilmiştir).

Şekil 1. incelendiğinde düşünce biçimi olarak geleneksel pazarlama ile yeşil pazarlama arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ancak, bir pazarlama felsefesini uygularken yaşananlara benzer şekilde, yeşil pazarlamanın ardındaki felsefeyi uygulamak, yalnızca yeşil pazarlama tekniklerini uygulayacak bir pazarlama departmanı kurmakla gerçekleştirilemez. Çevreye saygının, yalnızca ticari yönleri değil, kuruluşun tüm davranışlarını etkilemesi gerekir. Ayrıca, tüm organizasyonun, faaliyetlerinin çevresel etkileri konusunda endişe duymasını sağlamak için çevre, firmanın organizasyonel kültürünün belirleyici değerlerinden biri haline gelmelidir. Firmanın son ürünün ekolojik kalitesine etki eden tasarım, tedarik ve üretim gibi diğer işlevsel alanları tarafından çevresel boyutlar dikkate alınmazsa, bir ürünün çevresel etkisi neredeyse hiç azaltılamaz. Ayrıca, yeşil tüketicilerin çoğunluğu yalnızca yeşil bir ürün satın almıyor; bunun yanında firmanın yeşil izlenimini de satın alıyorlar. Bu sebeple yeşil bir ürünün üreticisi, kuruluşun tüm faaliyetlerinin de yeşil olması için çaba sarf etmelidir (Chamorro ve Banegil, 2006: 12).

İşletmelerin benimsediği sürdürülebilirlik anlayışını stratejilerine uygulaması, ana hedeflerine ulaşmalarında olumlu katkı sunacağı açıkça görülmektedir. Buhkari (2011: 376), yeşil pazarlamanın sadece bir slogan değil, aynı zamanda müşteri edinmeye ve dahası para kazanmaya yardımcı olabilecek bir pazarlama stratejisi olduğunu belirtmektedir. Yeşil pazarlamanın etkili olabilmesi için üç şey yapılması gerekliliğinden bahsetmektedir. Bunlar;

1. Samimi olmak yani yeşil pazarlama kampanyanızda yaptığınızı iddia ettiğiniz şeyi gerçekten yaptığınız ve geri kalan iş politikalarınızın çevre dostu olan her ne yapıyorsanız onunla tutarlı olduğu anlamına gelir. İşletmenizin yeşil bir pazarlama kampanyasının başarılı olmasını sağlayacak türden çevresel kimlik bilgileri oluşturması için bu koşulların her ikisinin de karşılanması gerekir.

2. Müşterilerinizi eğitmek sadece insanlara çevreyi korumak için yaptığımız her şeyi yaptığınızı bildirmek meselesi değildir, aynı zamanda onlara bunun neden önemli olduğunu bildirmek meselesidir. Aksi takdirde, hedef pazarınızın önemli bir kısmı için bu bir "Ne olmuş yani?" durumudur ve yeşil pazarlama kampanyanız hiçbir yere varmaz.

3. Müşterilerinize katılım fırsatı vermek, normalde müşterinin olumlu çevre eyleminde yer almasına izin vererek, çevre dostu eylemlerinizin faydalarını kişiselleştirmek anlamına gelir.

2.3. Yeşil (Sürdürülebilir) Pazarlamanın Gelişimi

Altmışlı yıllarda çevrenin korunmasının tartışılmaz olduğu bilincinin oluşmasıyla ekoloji terimi günlük kullanılan bir sözcük haline gelmiştir (Easterling vd., 1996: 21). Peattie'ye (2011: 129) göre "çevreyle ilgili kaygıları

pazarlama pratiğine ve ilkelerine entegre etmek 1970'lerden bu yana var olan bir fikirdir. Zamanla ekonomi ve çevre arasındaki etkileşime dair anlayış gelişerek "yeşil pazarlamanın" ne olabileceğine dair fikirleri geliştirmeye devam etmiştir". Peattie yapmış olduğu çalışmasında yeşil pazarlamanın evriminin üç adımdan oluştuğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki "Ekolojik" pazarlama olarak adlandırılan, özellikle çevreye zarar veren ürünlere olan bağımlılığı azaltmayı hedefleyen dar odaklı bir girişimdir.

Peattie (2001: 131) "Rachel Carson'un Sessiz Bahar kitabında ifade edilen sosyal ve çevresel kaygılara dayanan ilk çağın özelliklerinin hava kirliliği, petrol rezervlerinin tükenmesi, petrol sızıntıları, sentetik pestisitlerin ekolojik etkileri gibi belirli çevre sorunlarına dar bir şekilde odaklandığını" belirtmektedir. "İlk çağın vurgusu çevre kirliliği ve doğal enerji kaynakların tükenmesi ile yerel/ulusal kaygılar üzerinde olmuştur. Pek çok önde gelen şirket için bile çevre çoğunlukla pazarlama üzerinde bir kısıtlama ve artan maliyet kaynağı olarak görülmüştür. Bununla birlikte, ilk aşamada sosyal ve çevresel değerleri işlerinin merkezi olarak benimseyen ve belirli yeşil pazarlara öncülük eden bazı işletmeler de vardı. Bunlar genellikle klasik pazarlama geleneğindeki müşteri ihtiyaçları ve pazar baskılarından ziyade girişimci ve değer odaklı olma eğilimindeydi. (Şekil.2) "Body Shop, Ben and Jerry's ve 3M" gibi bu işletmelerin çoğu, yeşil iş hareketinin simgeleri haline gelmiştir (Peattie, 2001: 131).

1986 - "SAVE THE WHALE" WITH GREENPEACE

The first big campaign that Dame Anita Roddick and The Body Shop launched drew attention to the continuing threat to these majestic mammals. Initially, the posters provided some relief from what Anita described as her slightly 'tedious' window displays. It was her first shot at this style of visual communication and not exactly shy and retiring. But then neither was she.

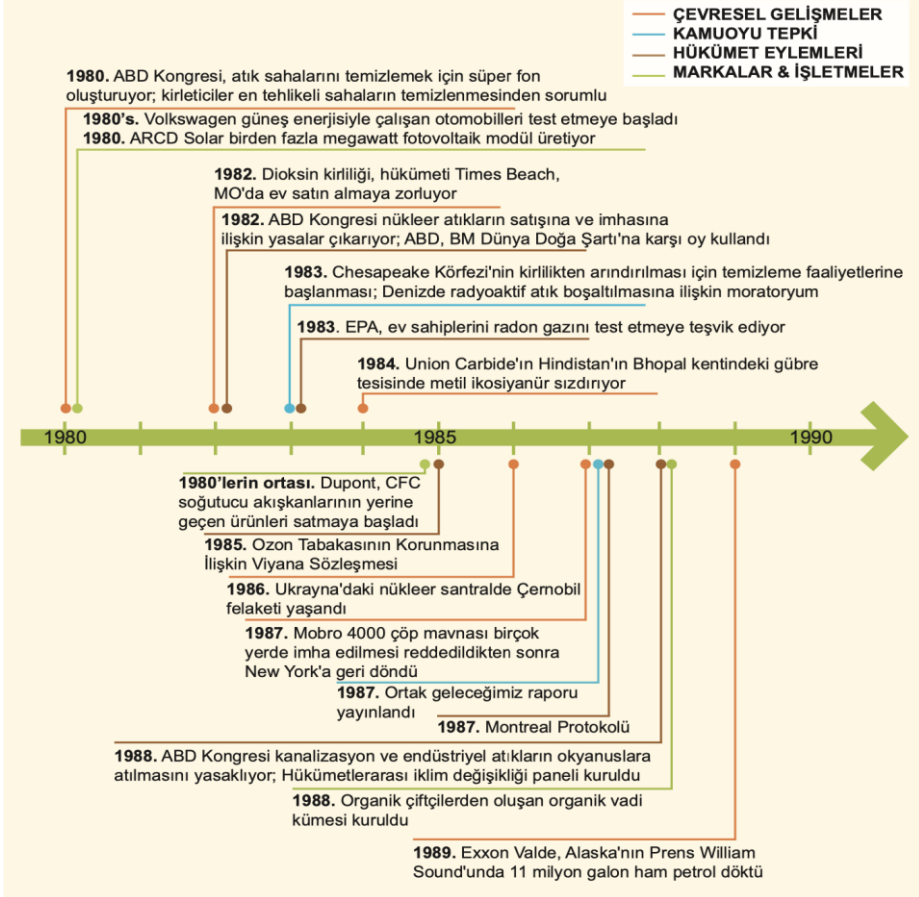

Şekil 2. Body Shop markasının çevre sorunlarına dikkat çeken kampanyaları (URL 2)

Ekolojik pazarlama safhasından sonra ikinci aşama, yeşil tüketici talebinden ve rekabet avantajı fırsatlarından yararlanarak çevreye verilen zararı azaltmayı amaçlayan daha geniş tabanlı bir girişim olan çevresel (yeşil) pazarlamadır (Peattie, 2001: 129).

Yeşil pazarlamanın ikinci çağı 1980'lerin ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. 1984'teki Bhopal trajedisi, 1985'te Antarktika'daki ozon tabakasındaki deliğin keşfi, 1986'daki Çernobil ve 1989'daki Exxon-Valdez petrol sızıntısı gibi çevreyi ve çevredeki insan yaşamını etkileyen olaylar ya da keşifler halkın çevreyle ilgili endişelerini artırmıştır. Bu yıllarda yeşil düşüncedeki en derin ve önemli gelişme sürdürülebilirlik kavramı ile ilgili olmuştur (Peattie, 2001: 131).

Tarihsel Çevre: 1980'ler

Şekil 3. Landor Associates'in artan tüketici farkındalığı, marka üzerindeki etkisi ve yeşil ürünlerin ortaya çıkışı, 1980 (URL 3) Türkçe'ye çevrilmiştir.

“Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeterliliğinden ödün vermeden mevcut ihtiyaçları karşılayan kalkınma” (WCED, 1987: 43) olarak tanımlanan sürdürülebilirlik, 1980’li yılların başında gelişmiş ve BM’nin Brundtland Raporunun yayınlanmasıyla geniş çapta yayılmış ve tanıtılmıştır (Peattie, 2001: 131). Tüketim ve üretimde sürdürülebilir bir yaklaşım, doğal kaynakların, çevresel sistemlerin veya insan faaliyetlerinin onları yenileyebileceği oranda kullanılmasını içeren yeşil pazarlamanın ikinci çağında, temiz teknolojiye doğru bir geçiş yaşanmıştır. Bu, tasarım aşamasında kirliliğin ve atıkların ortadan kaldırıldığı yenilikçi yeni ürünlerin veya üretim sistemlerinin tasarımını içeriyordu (Peattie, 2001: 131).

Yeşil Pazarlamanın ikinci çağı, pazarlamacılar ve işletmeler için çok daha önemliydi. Bu kısmen çevre sorunlarının önem kazandığı endüstrilerin “ön cephesinin” genişlemesiyle ilgiliydi. Ekolojik pazarlama çoğunlukla çevre üzerinde en belirgin doğrudan etkiye sahip olan endüstrilere ve ürünlere (petrol, madencilik, tarım kimyasalları, arabalar gibi) odaklanmıştır. Sürdürülebilirlik konusundaki endişeler, çevresel tartışmayı türlerin kaybı, belirli ekosistemler ile habitatların yok edilmesi ve gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluk gibi konuları da içerecek şekilde genişletilmiştir (Peattie, 2001: 131).

Üçüncü aşama ise, Sürdürülebilir pazarlama olarak ifade edilmektedir. Bu, sürdürülebilir bir ekonomi yaratmak için üretim ve tüketimin tüm çevresel maliyetlerini karşılamayı amaçlayan pazarlara ve pazarlamaya daha radikal bir yaklaşımdır (Peattie, 2001: 131). Bu dönemde yeni “yeşil pazarlar ve yeşil ürünler” ortaya çıkmıştır (Peattie, 2001: 140). Bu yeni ürünlere bir örnek ise, Insight otomobili olabilir. Honda markasının düşük CO2 salınım değerine sahip olan ilk benzinli-elektrikli hibrit aracı yeni yeşil ürünler arasında gösterilebilir (URL 4).

Şekil 4. Honda Insight reklam broşürü (URL 4).

Çevre sorunlarının gündeme geldiği 1970’li yıllardan günümüze tüketiciler çevre sorunları konusunda daha bilgili hale gelmiştir. Bugün endüstrinin çevrenin korunmasında veya bozulmasında önemli bir rol oynadığı düşüncesine yaygın olarak inanılmaktadır. Dahası tüketiciler piyasada çevreyle ilgili kaygıları doğrultusunda hareket etme niyetlerini giderek daha fazla dile getirmektedirler (Easterling vd., 1996: 21).

Sürdürülebilirlik ve yeşil pazarlama, günümüz iş dünyasında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. İşletmeler çevresel ve sosyal sorumlulukların yerine getirirken aynı zamanda karlılıklarını yükseltme potansiyeline sahiptir. Fakat, bu hedeflere ulaşmak için sadece işletmelerin değil, tüketicilerin ve toplumun da desteği gerekmektedir. Tüketicilerin bilinçlenmesi ve sürdürülebilir ürünleri tercih etmeleri, işletmeleri daha sorumlu ve çevreci bir pazarlama yaklaşımı benimsemeye teşvik eder. İşletmelerin şeffaf ve dürüst iletişimleri, tüketicilerin güvenini kazanmalarına ve sürdürülebilirlik ilkelerine daha fazla sadakat göstermelerine katkı sunar. Yeşil (Sürdürülebilir) pazarlama faaliyetleri, işletmeler, tüketiciler ve toplum için ortak bir yeşil geleceğin inşasında önemli bir rol oynamaktadır.

3. YEŞİL PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDEN REKLAMLAR

3.1. Reklamlar

Reklamlar, modern iletişim ve pazarlama stratejilerinin temel unsurlarından biri olarak, tüketici davranışlarını etkileme ve toplumsal algıyı şekillendirme gücüne sahiptir. Günümüzde işletmelerin, sadece ürünlerini tanıtmakla kalmayıp aynı zamanda benimsedikleri sosyal ve çevresel sorumluluklarını da vurgulamak için reklamları kullandığı gözlemlenmektedir. Çevresel konuların işlendiği reklamlar, çevresel bilinci artırmak, sürdürülebilirlik mesajlarını iletmek ve tüketicilerin çevresel konular hakkında bilinçlenmesini sağlamak için etkili bir medya aracı olarak işlev görmektedir.

Amerikan Pazarlama Birliği'nin (American Marketing Association) tanımına göre reklam, belirli bir hedef pazarın veya kitlenin üyelerini ürünleri, hizmetleri, kuruluşları veya fikirleri hakkında bilgilendirmek ve/veya ikna etmek isteyen ticari firmalar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, devlet kurumları ve bireyler tarafından zaman veya mekanda duyuru ve mesajlarını hedef kitlelerin zihinlerine yerleştirilmesidir (URL 1).

Shimp (2003) ise reklamı, “belirli bir sponsor tarafından ödenmiş, kişisel olmayan iletişim” olarak tanımlar ve bu iletişimin gazeteler, dergiler, radyo, televizyon ve diğer medya aracılığıyla veya doğrudan tüketici iletişimi yoluyla gerçekleşebileceğini belirtir. Reklamın bilgi sağlama, müşterileri ikna etme, onlara hatırlatma ve belirli markalar hakkında sahip oldukları olumlu inançları pekiştirme gibi çeşitli rolleri olduğu söylenmektedir (akt. Hassan ve Valenzuela, 2016: 170).

3.2. Çevresel Açıdan Reklamlara Bakış

Kassarjan'ın (1971: 61) "Ekolojiyi Pazarlama Stratejisine Dahil Etmek" başlıklı makalesine bakıldığında 1970'lerde büyük bir sosyal kaygının çevredeki ekolojik denge etrafında döndüğü, su ve hava kirliliği, katı atık, aşırı nüfus, sanayileşme ve insanlardan kaynaklanan bu sorunun çözümü için yapılan araştırmada tüketicilerin hava kirliliğini azaltmayı vaat eden bir benzin reklam kampanyasına verilen tepkileri ve tutumları pazarlama perspektifinden incelediği görülmektedir. 1970'li yıllarda küresel çevre sorunlarına çekilen bu ilgi giderek yeşil pazarlama stratejileri oluşturacak endüstrilere yayılmaya başlamıştır. Geleneksel pazarlama etkisi ile uygulanan reklamcılık, doğal kaynakların aşırı tüketimine, atıkların çoğalmasına ve çevre zararlarının artmasına katkı sunmuştur. Bu olumsuz etkileri azaltmayı ve tersine çevirmeyi hedefleyen sürdürülebilir hedefler önem kazanmaya başlamıştır. Ürün ve hizmetlerin çevre dostu olarak sürdürülebilir olduğuna vurgu yapan yeşil pazarlama yöntemleri tüketiciler tarafından karşılık bulmaya başlamıştır. İşletmeler, geri dönüşümlü malzeme kullanımı, enerji verimli üretim süreçleri ve doğal kaynakların korunmasını destekleyen uygulamalarla sadece satış odaklı olmayıp aynı zamanda çevreye duyarlı tüketicilerin güvenini kazanmayı hedeflemiştir. Bu değişim reklamcılık alanında da sürdürülebilirlik anlayışı ile verilecek mesajların tercih edilmesine sebep olmuştur.

Rahman ve Wahid (2011: 74) yeşil pazarlama için üç aşama belirtmektedir. Bunlardan ilki yeşil pazarlama kavramının endüstride yeni başladığı 1980 yılıdır. Amerika'da yapılan araştırmalara göre pazara yeni sunulan ürünlerden çevreye duyarlı olanların oranı 1986 yılında %1,1 iken, 1991 yılında bu oran %13,4'e çıkmıştır. 1989-1990 yılları arasında basılı reklamlar arasındaki çevreci yaklaşımları içerenlerin oranı %430 artarken, TV reklamlarında ise bu artış oranı %367 olmuştur (Akt. Alınacak, 2009: 81; Ottman, 1993; Davis, 1992: 82). Yeşil pazarlamanın öneminin arttığı bu yılları, pazarlamacıların tüketicilerin endişelerini, çevre ve yeşil ürünlere karşı olumlu tutumların satın alma davranışlarına yansımadığını ifade ettikleri 90'lı yıllar izlemektedir. 2000 yılından bugüne ise yeşil pazarlama üçüncü aşamasına evrilmiştir. Bu aşamada, yeşil pazarlama, daha gelişmiş teknolojinin uygulanması, hükümetler tarafından daha sıkı düzenlemeler ve küresel çevre farkındalığının artmasıyla tekrar yeni bir ivme kazanmıştır (Rahman ve Wahid, 2011: 74). Bu sebeplerden artan çevre ve doğa bilinci ile medya iletişim araçlarının en aktif elemanlarından reklamların çevresel konularda kitlelere yönelik kampanyalarda kritik rol oynadığı görülmektedir.

3.3. Yeşil Reklamlar

Dünya genelinde yeşil hareketlerin yaygınlaşması ve çevresel sorunlara artan kamu ilgisiyle paralel olarak, pek çok kuruluş çevreye duyarlı tüketici kitlelerine, ürünlerini sunmak için medya veya gazeteler vasıtasıyla çevresel reklamları tercih etmektedir. Bu reklamların amacı, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemek, çevreye zarar vermeyen ürünleri satın almaya teşvik etmek ve satın alma davranışlarının kendileri için ve çevre için olumlu sonuçlarına dikkatlerini çekmektir (Rahman ve Wahid, 2011: 76).

Çevreye duyarlı tüketicilerin artmasıyla birlikte çevresel reklamcılıktaki artış da aynı paralelde artmıştır. "Geri dönüştürülebilir," "geri dönüştürülmüş," "çözünebilir" ve "ozon dostu" gibi terimler ürün reklamlarında yaygın hale gelmiş ve tüketiciler giderek çeşitli çevresel reklam iddialarına maruz kalmışlardır (Carlson vd., 1993: 28). Ürünlerin, hizmetlerin, fikirlerin veya organizasyonların çevresel zararı azaltma veya yardım etme yeteneğini tanıtan reklamlar yeşil reklam olarak tanımlanmaktadır (Rahim vd., 2012: 47).

Yeşil reklamcılık, ürün ile biyofiziksel çevre arasındaki ilişkiyi açıkça veya dolaylı olarak ele alan herhangi bir reklam olarak görülebilir (Banerjee, Gulas ve Iyer, 1995). Yeşil reklamcılık, reklamı yapılan ürünün veya kurumun çevre dostu olduğunu iddia eden (iddia gerçek olsa da olmasa da) reklamcılığı içerir (Kim ve Han, 2016: 1). Kilbourne (1995: 7) ise üründe bir şeylerin yeşil olmadığı sürece (örneğin, kaynak kullanımı, ambalajlama, enerji verimli taşıma sistemi) gerçekten yeşil bir reklam olmayacağını belirtmiştir.

Banerjee vd. (2013: 22), "yeşil reklamcılığı bir veya daha fazla kriteri karşılayan herhangi bir reklam olarak tanımlamaktadırlar. Bu kriterler:

1. Bir ürün/hizmet ile biyofiziksel çevre arasındaki ilişkiyi açıkça veya örtük olarak ele alır,
2. Bir ürün/hizmeti vurgulamakla birlikte yeşil bir yaşam tarzını teşvik eder,
3. Kurumsal bir çevresel sorumluluk imajı sunar.

Hem farkındalık yaratan hem de ikna edici bir iletişim kanalı olan reklamlar aracılığıyla gerçekleştirilen bu pazarlama, tüketicilerin yeşil ürünlere yönelik satın alma niyetlerini etkileyebilmektedir (Hassan ve Valenzuela, 2016: 170).

Çevre etiketlemesi, müşterileri yeşil ürünler konusunda ikna etmek için iyi bir yol olabilir. Tüketiciler, ürüne eklenmiş ek faydaları (kalite, çevre dostu ürün, yakıt verimli araçlar ve zararsız ürünler gibi) gördüklerinde prim fiyat ödemeye istekli olabilirler. Yeşil Pazarlama, organizasyonların rekabet avantajı elde etmesine ve güçlü bir tüketici kitlesine ulaşmasına yardımcı olabilir (Bhatia ve Jain, 2013).

Carlson ve diğerleri (1993: 31) beş tür çevresel iddia reklam olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar,

- *Ürün Odaklılık*: İddia, bir ürünün sahip olduğu çevre dostu niteliklere odaklanır. (Örnek: Bu ürün biyolojik olarak parçalanabilir.)
- *Süreç Odaklılık*: İddia, bir kuruluşun çevresel faydalar sağlayan dahili teknolojisi, üretim tekniği ve/veya bertaraf yöntemi ile ilgilidir. (Örnek: Bu ürünün üretiminde kullanılan hammaddelerin yüzde yirmisi geri dönüştürülmüştür.)
- *İmaj Odaklılık*: İddia bir kuruluşu geniş tabanlı bir kamuoyu desteği olan bir çevresel amaç veya faaliyetle ilişkilendirir. (Örnek (a): Ormanlarımızı korumaya kararlıyız. Örnek (b): Sulak alanlarımızı koruma hareketini desteklemenizi istiyoruz.)
- *Çevresel Gerçek*: İddia, bir kuruluşun genel olarak çevre veya çevrenin durumu hakkında görünüşte gerçeklere dayanan bağımsız bir beyanını içerir. (Örnek: Dünyadaki yağmur ormanları saniyede iki dönümlük bir hızla yok ediliyor.)
- *Kombinasyon*: İddiyanın birden fazla yönü var gibi görünmektedir (yani, bir ürün yönelimini, süreç yönelimini, imaj yönelimini ve/veya çevresel bir gerçeği yansıtmaktadır)”.

Kim ve Han’a göre (2016: 2) somut yeşil reklam iddiaları, somut faydaları öngören ürün odaklı veya süreç odaklı iddiaları içerirken, çağrışımsal iddialar, reklamı yapılan ürün veya kurumla ilgisi olmayan ve soyut olan imaj odaklı veya çevresel gerçeklere dayalı iddiaları içermektedir.

3.4. Yeşil (Çevresel) Reklam Örnekleri

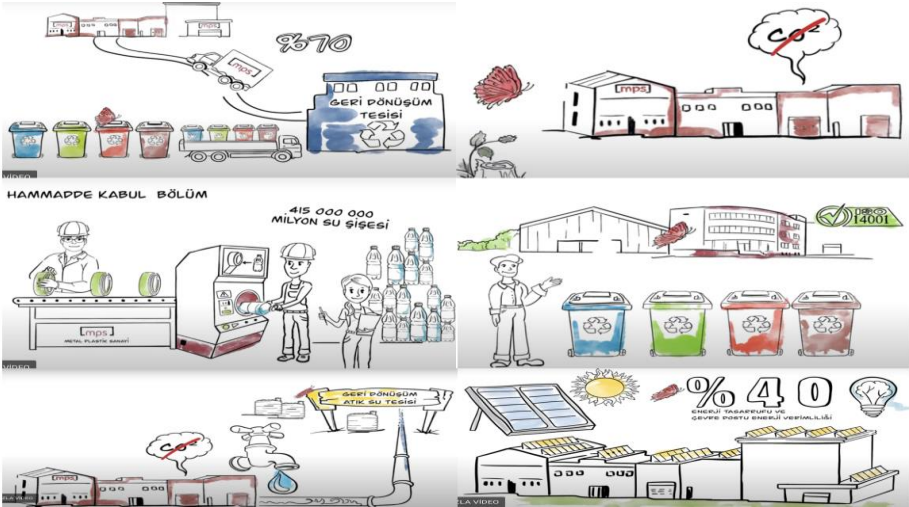
Yeşil reklamlar, ürün ve hizmetlerin tanıtımını yapmanın yanı sıra markaların tüketicilere çevre dostu ve sürdürülebilirlik stratejilerini iletmesine katkı sunan önemli bir kitle iletişim aracıdır.

Bankacılık sektöründe Yapı Kredi A.Ş., internet sitesi reklamında toplumsal çevreci bilincin artırılması adına farkındalık yaratmak için Sürdürülebilir Tercih Programı: Step adlı yeşil kampanyasını tanıtmıştır. Tüketicilerinin yaşam tarzlarını ve tüketim tercihlerini sürdürülebilir hale getirmek için attıkları her adımda step puan kazandırılacağını ve biriken puanların sosyal sorumluluk gibi projelerde kullanılacağını belirtmiştir (URL 6).

Şekil 5. Barilla Sürdürülebilir Paket Yeşil Reklam Örneği (URL 7).

Barilla makarna, Şekil 5'deki yeşil reklam videosunda sürdürülebilir paket tasarımında plastik kullanımını sonlandırarak yıllık 126.000 kg plastik tasarrufu sağladığını ve 2030 yılına kadar tüm plastik kullanımını sonlandıracağını belirtmiştir (URL 7).

Şekil 6. MPS Metal Plastik Sanayi Yeşil Reklam Örneği (URL 8).

MPS Metal plastik sanayi firması Şekil 6'daki sürdürülebilirlik temalı animasyon reklamında şirketin üretim tesisinde karbon salınımını en aza

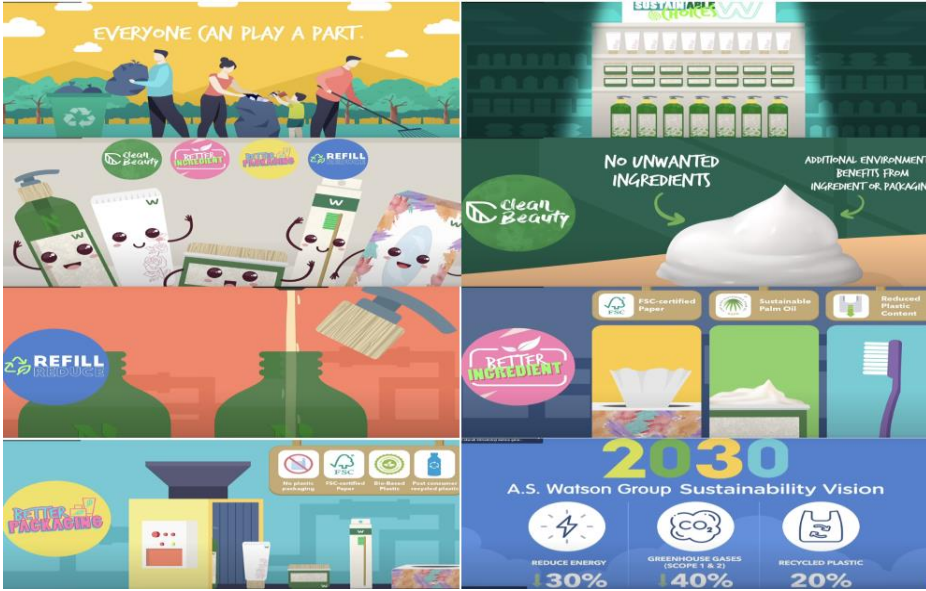
indirgendığını, yüzde 70 oranında geri dönüşüm ürününün tekrar kullanıma aktarıldığını vurgulamıştır. ISO 14001 çevre yönetimi standartlarında stratejilerin işletmenin ana hedefi olduğunu ve güneş enerjisi kullanımı ile yüzde 40 oranında enerji verimliliği sağlayarak sürdürülebilirlik ve çevre dostu faaliyetlerini icra ettiğini vurgulamıştır (URL 8).

Şekil 7. Watsons ile sürdürülebilir yaşam serisi 1 yeşil reklam örneği (URL 9).

Kişisel bakım ve güzellik ürünleri zinciri Watsons, sürdürülebilirlik adına farkındalık oluşturmak adına ürün ambalajlarının tedarikçiden başlayarak geri dönüşüm aşamalarına kadar doğaya verdiği zararları içeren yeşil reklam videosunu sunmuştur (Şekil 7). Reklamın ilk bölümde karbon salınımı, geri dönüşüm sebebiyle oluşan sera gazlarını, ormansızlaşmayı ve küresel iklim değişikliği gibi doğaya karşı verilen zararlar ön plana çıkarılmıştır (URL 9).

Watsons markası, yeşil reklamlarının ikinci bölümünde ise küçük eylemlerin büyük doğa felaketlerine ve zararlı değişimlerine sebep olacağını belirtmiştir. Dünyamızı kurtarmak için herkese düşen görevler olduğunun vurgulandığı yeşil reklam videosunda sürdürülebilir ürün tercihleri ön plana çıkarılmıştır (Şekil 8). 4 yeni sürdürülebilir ürün tanıtmıştır. Birincisi temiz içerikli “doğa dostu ürünler”, ikincisi sürdürülebilir palm yağı kullanılmış ve az sayıda plastik kullanılan “sürdürülebilir içerikli ürünler”, üçüncüsü kağıt veya biyoplastik ambalaj kullanılan “sürdürülebilir ambalajlı ürünler” ve dördüncüsü ise yeniden kullanım imkanı sunarak israfı önleyen “yeniden dolun alternatifi sunan ürünler” olarak sürdürülebilirlik yaklaşımı ile tasarladığı ürünleri tanıtmıştır. Yeşil reklamın kurgusunda, ilk bölümde çevre zararları ve sebepleri vurgulanırken ikinci bölümde sürdürülebilir yaklaşımlarla çevre bilinci ve duyarlı tercihlerin katkısı ile yeşil bir dünya için herkesin atabileceği adımların var olduğu ifade edilmiştir (URL 9).

Şekil 8. Watsons ile sürdürülebilir yaşam serisi 1 yeşil reklam örneği (URL 9).

Yeşil reklamlar, işletmeler açısından marka imajına olumlu katkı sunarken tüketici yönünden çevresel sorumluluklarını yerine getirmelerini ve sürdürülebilir bir dünya için gelecek nesillerin de hakkını gözetmelerine destek olmak adına farkındalık yaratmaktadır.

3.5. Yeşil Yıkama

Yeşil reklamcılık, doğa ve çevre sorunlarını öncelikli hale getiren ve merkeze alan stratejiler sunmalıdır. Ters bir durum oluştuğunda ise “yeşil yıkama” diye adlandırılan konu ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilir pazarlama ilkelerinin kötüye kullanıldığı, gerçeği yansıtmayan çevresel söylemleri kapsayan reklamlar “yeşil yıkama” (greenwashing) olarak tanımlanmaktadır (Karna vd., 2001: 60). Bir ürün veya hizmetin yeşil olmadığı halde yeşil olarak sunulmasına yeşil yıkama denir (Bukhari, 2011: 375). Dolayısıyla tüketici aldatmaya yönelik tanımlar içeren “yeşil yıkama” reklamları, doğa dostu yaklaşımlarla sürdürülebilir ürün satın alma maksadıyla yüksek bedeller ödeyen tüketicilerin yeşil ürünlerine karşı olan güvenini zedeleyebilmektedir. Bu kapsamdaki reklamlarının yaygınlaşması ile sürdürülebilir ekonomi ve çevre dostu üretim stratejilerinin gelişim aşamalarına da olumsuz yönde etki etmesi kaçınılmazdır.

Dünya giyim sektörü markalarından Zara, doğa dostu yeşil hedeflerine yönelik “Join Life (Katıl Hayata)” başlıklı koleksiyonunu sunmuştur. Marka, 2023 yılına kadar imalatlarında tamamen sürdürülebilir kaynaklar kullanacağına

dair tanıtım ve kampanyalarını duyurmuştur. Fakat çevre örgütü Stand.Earth araştırma raporunda Zara ile beraber H&M, Nike ve Adidas gibi küresel işletmelerin Amazon'daki orman tahribatında etkin rol oynadıkları öne sürmüştür. Raporunda, büyükbaş hayvan derisi kullanımı ile deri kemer, ceket ve çanta üretimini tercih eden bu markaların ormanların tahribatına neden olduğu belirtilmiştir (URL 5).

Yeşil yıkama içeren reklamların, devletler tarafından yasal düzenlemelerle kontrol altına alınarak, yayınlanmalarının engellenmesi sürdürülebilirlik uygulamalarının geleceği açısından önemli hale gelmektedir (Güntay, 2020: 511). Yeşil yıkama içeren reklamlara yönelik devlet destekli önlemlerin yanı sıra işletmeler, yeşil reklamların çevre dostu iddialarını kanıtlayıcı bilimsel, standartlara dayalı ve sürdürülebilir anlayışı tercih ettikleri stratejileri ile faaliyetlerini planlamalıdır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Şahin ve Chilashvili (2023), çalışmalarında çevreci yaklaşımı ön planda tutan yeşil reklamların, kadın tüketicilerin marka tercihlerindeki kararlarına etkisi analiz etmişlerdir. Araştırmada farklı nesilleri temsil eden kadınların yeşil reklamlara yaklaşımları ve marka seçimlerinde yeşil reklamların etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Y ve Z kuşağı kadın katılımcıların çevre bilinci açısından yeşil reklamları etkili gördükleri tespit edilmiş ancak inandırıcı ve güvenilirlik konularında da tam tersi olumsuz görüşleri olduğu sonucuna erişilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, yeşil reklamların Z kuşağı üyeleriyle karşılaştırıldığında, Y kuşağı katılımcılarının marka tercihi üzerinde daha büyük bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Akdeniz ve Leblebici Koçer (2022), çalışmalarında sürdürülebilir ürünlerin tercihinde yeşil reklamların ve yeşil marka imajının; yeşil satın alma ve sürdürülebilir güvene karşı etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Yapısal eşitlik modeli ile analiz edilen 408 katılımcıya online anket uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde yeşil reklamların ve yeşil marka imajının, satın alma yaklaşımında ve yeşil güven yaratma açısından olumlu ve anlamlı katkısı olduğu neticesine ulaşıldığı ifade edilmiştir.

Çavuşoğlu (2021) çalışmasında, yeşil reklamın ve yeşil marka farkındalığının, yeşil satın alma yaklaşımını olumlu etkilediğini ve yeşil satın alma davranışının, yeşil reklam ve yeşil marka farkındalığının yeşil müşteri memnuniyetine olumlu yönde katkı sağladığını bulmuştur.

Güntay (2020), çalışmasında çevre dostu bilincin toplum nezdinde geliştirilmesi amacıyla televizyon reklamlarının sundukları vaatleri, çevre duyarlılığı ve yeşil reklam kavramları yaklaşımıyla analiz etmeyi ve yeşil reklam

alanındaki bilimsel çalışmalara katkı sunmayı amaçlamıştır. Analizi yapılan seçili yeşil reklamların, tüketici bilincine yönelik yaklaşımları, söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Aydoğan ve Dinar (2019), çalışmalarında sürdürülebilir pazarlama faaliyetlerinden biri olan yeşil reklamların ve doğa bilincinin tüketicilerin yeşil ürün tercihlerine etkisini incelemiştir. İstanbul ilinde 405 katılımcı ile kolayda örnekleme yöntemi ile veri elde edilmiştir. Yeşil ürün tercihinde yeşil reklamların anlamlı ve olumlu etkisi olduğu neticesine ulaşıldığı ve ek olarak yapılan demografik testlerde yaş, gelir durumu ve eğitim faktörleri haricinde sadece cinsiyet yönünden farklılıkların (kadınların erkeklere göre yeşil ürün satın alma eğilimi fazla) olduğu belirtilmiştir.

Özkaya (2012), işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışı uzantısı olarak yeşil pazarlama bağlamında yeşil reklamlar başlıklı çalışmasında işletmelerin sosyal sorumlulukları yaklaşımlarını incelenmiş ve sürdürülebilir pazarlama ile yeşil reklamlar ilişkisini analiz etmiştir. Bu etkileşim açısından yeşil pazarlama ve yeşil reklamların şirketler açısından önemi vurgulanmıştır.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada işletmelerin sürdürülebilirlik bilinci ile değişen strateji ve pazarlama yaklaşımlarında yeşil imaj yaratma açısından gerekli değişim ihtiyaçlarında rehber bir yol gösterici olması hedeflenmiştir. Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir pazarlama ile yeşil reklamların önemine vurgu yapılmış, doğru ve etkin kullanımına yönelik stratejiler belirtilmiştir. Yeşil reklamların tarihsel gelişimi ve günümüzdeki örneklerine yer verilerek konu hakkında farkındalık yaratmak amaçlanmıştır. Kavramsal bir çerçevede incelenen yeşil reklamların sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik kavramlarıyla ilişkileri irdelenmiştir. Yeşil reklamların etkin kullanımının işletmelere uzun vadede olumlu yansımaları olacağı değerlendirilmiştir.

Yeşil reklamlar, günümüz rekabet şartlarında hem işletmelerin çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmelerinde hem de tüketici nezdinde sürdürülebilir şirket imajı yaratma açısından katkı sunan önemli bir iletişim aracıdır. Çevresel sorunlara karşı artan bilinç ve sürdürülebilirlik anlayışının yaygınlaşması ile işletmeler açısından yeşil reklamlar pazarlama stratejilerinde önemli bir konuma gelmiştir. Sürdürülebilirlik kurgulu reklamlar, yalnızca ürün ve hizmetlerin doğa dostu özelliklerine vurgulamakla kalmaz, beraberinde tüketicilerin çevre bilinçlerini olumlu yönde artırarak daha yeşil yaşam biçimlerine teşvik eder.

Yeşil reklamların hedef kitlede yarattığı algı açısından başarıya ulaşabilmesi için öncelikle doğa dostu savlarının gerçek ve teyit edilebilir olması önem taşır. Tüketiciler, markaların bu konuda şeffaf ve tutarlı olmasını beklemektedir. Yeşil

yıkama (greenwashing) olarak tanımlanan, çevre dostu olmadığı halde öyleymiş gibi sunulan uygulamalar/ürünler tüketici güvenini ciddi şekilde sarsabilir ve uzun vadede işletmelere zarar verebileceği gibi sürdürülebilirlik anlayışı konusunda da çok önemli olumsuz etkiler yaratabilir. Bu nedenlerle, yeşil reklam stratejileri dürüst ve tutarlı bir şekilde yürütülmelidir.

Yeşil reklamlar, tüketici tercihlerinde olumlu yönde değişiklikler yaratabilmek için etkili, gerçekçi ve yaratıcı içeriklerle desteklenmelidir. Tüketicilerin günlük hayatlarına entegre edilebilecek pratik yeşil bilinç yönlü tercih değişiklikleri ve yaşam şekli alışkanlıkları ile büyük bir etki yaratma imkanı sunabilir. Sadece bir pazarlama aracı değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik sadakatinin göstergesidir. Yeşil reklamların, gelecekte daha bilinçli ve sürdürülebilir bir dünya yaratma çabalarına önemli katkılar sunacağı açıktır. İşletmelerin yeşil reklamlar konusunda yapacakları yatırımlar, hem çevresel olarak hem de ekonomik olarak uzun dönemde karşılığını bulacaktır.

Bu konu ile ilgili olarak gelecekte yapılması planlanan çalışmalarda farklı sektörler bazında yeşil markalı firmaların ürünlerinin ve reklamlarının tüketici tercihleri üzerindeki etkileri ve işletmelerin uyguladıkları sürdürülebilir pazarlama stratejileri inceleyebilir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, P. C. ve Leblebici Koçer, L. (2022). Yeşil Satın Alma Niyetinde Yeşil Reklam, Yeşil Güven ve Yeşil Marka İmajının Rolü. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24(42), 12-31.
- Alnaçık, Ü. (2009). Çevreyi Koruma İddiası içeren reklamların etkililiği: Mesaj Belirginliği, Ürün Türü ve Tüketici Bilgi İşleme Tarzının Etkilerini İnceleyen Deneysel Bir Araştırma. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Banerjee S., Gulas S. ve Iyer E. (1995). Shades of green: a multidimensional analysis of environmental advertising. Journal of Advertising, 23 Summer, 21–31.
- Banerjee, S., Gulas, C. S. ve Easwar, I. (2013). Shades of Green: A Multidimensional Analysis of Environmental Advertising. Journal of Advertising, 24(2), 21-31.
- Bhatia, M. ve Jain, A. (2013). Green Marketing: A Study of Consumer Perception and Preferences in India. Electronic Green Journal, 1(36).
- Bukhari, S.S. (2011). Green Marketing and its impact on consumer behavior. European Journal of Business and Management, 3(4), 375-383.
- Çavuşoğlu , S. (2021). Yeşil Reklam ve Yeşil Marka Farkındalığının Yeşil Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi: Yeşil Satın Alma Davranışının Aracılık Rolü. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 20(3), 1355- 1374. doi: <https://doi.org/10.21547/jss.893209>
- Carlson, L., Grove, S.J. ve Kangun, N. (1993). “A Content Analysis Of Environmental Advertising Claims: A Matrix Method Approach”, Journal Of Advertising, Vol:22 Issue.3, 27-39.
- Chamorro, A. ve Bañegil, T. M. (2006). Green marketing philosophy: A study of Spanish firms with ecolabels. Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 13(1), 11-24.
- D’Souza, C. (2005). Green advertising effects on attitude and choice of advertising themes. Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 17(3), 51- 66. <http://dx.doi.org/10.1108/13555850510672386>.
- Easterling, D., Kenworthy, A. ve Nemzoff, R. (1996). “The greening of advertising: a 25-year look at environmental advertising”, Journal of Marketing ± Theory and Practice, Vol. 4 No. 1, pp. 20-34.
- Güntay, G. Y. (2020). Yeşil Reklamlarda Tüketicinin Bilinçlendirilmesi Yönelik Çevreci Söylemlerin Analizi. Selçuk İletişim Dergisi, 13(2), 501-533.

- Hassan, R. ve Valenzuela, F. (2016). Customer perception of green advertising in the context of eco-friendly FMCGs. *Contemporary Management Research*, 12(2), 169-182.
- Kalafatis, S. P., Pollard, M., East, R. ve Tsogas, M. H. (1999). Green marketing and Ajzen's theory of planned behavior: a cross-market examination. *Journal Of Consumer Marketing*, 16(5), 441-460.
- Karna, J., Juslin, H., Ahonen, V. ve Hansen, E. (2001). Green Advertising: Greenwash or a True Reflection of Marketing Strategies? *Greener Management International*(33), 59-70.
- Kassarjian, H. (1971). "Incorporating Ecology Into Marketing Strategy: The Case Of Air Pollution", *Journal Of Marketing*, Vol:35, s:61-65.
- Kilbourne, W. E. (1995). Green Advertising: Salvation or Oxymoron? *Journal of Advertising*, 24(2), 7-20.
- Kim, M.-J. ve Han, S. (2016). A Content Analysis of Green Advertising Claims in Korea. *Indian Journal of Science and Technology*, 9(29), 1-7.
- Kitoni M. W. (2011). Green marketing intervention strategies and sustainable development: A conceptual paper. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 263- 273.
- Maksudunov, A. ve Avci, M. (2020). The color of the future in marketing is green. *Contemporary Issues in Strategic Marketing*, 225-254.
- Özkaya, B. (2012). İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının uzantısı olarak yeşil pazarlama bağlamında yeşil reklamlar - Green advertisements in the context of green marketing as an extension of the social responsibility understanding of companies. *Öneri Dergisi*, 9(34), 247-258. <https://doi.org/10.14783/od.v9i34.1012000246>
- Peattie, K. (2001). Towards sustainability: The third age of green marketing. *The marketing review*, 2(2), 129-146.
- Polonsky, M. J. (1994). An Introduction To Green Marketing. *Electronic Green Journal*, 1(2), 1-10.
- Rahim, M. H., Zukni, R. Z. J. A., Ahmad, F. ve Lyndon, N. (2012). Green advertising and environmentally responsible consumer behavior: The level of awareness and perception of Malaysian youth. *Asian social science*, 8(5), 46-54.
- Rahbar, E. ve Wahid, N. A. (2011). Investigation of green marketing tools' effect on consumers' purchase behavior. *Business Strategy Series*, 12(2), 73-83. <http://dx.doi.org/10.1108/17515631111114877>
- Aydoğan, S. ve Dinar, N. (2019). Yeşil Ürün Satın Almada Yeşil Reklam ve Çevre Bilincinin Etkisi. *ASOS Journal. The Journal of Academic Social*

Science. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 90, Mart 2019, s. 229-252.

şahin, E. ve Chilashvili, N. (2023). Kadın Tüketicilerin Marka Tercihlerinde Yeşil Reklamların Önemi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 287-302. <https://doi.org/10.52642/susbed.1230644>

URL 1. Advertising. <https://www.ama.org/topics/advertising/#> (Son erişim tarihi: 23.04.2024).

URL 2. Our Fight Never Stops <https://www.thebodyshop.com/en-gb/about-us/activism/our-activist-heritage/a/a00081> (Son erişim tarihi: 26.04.2024).

URL 3. A History of Green Brands: 1980's Green Shoots Appear. <https://www.fastcompany.com/1585988/a-history-of-green-brands-1980s-green-shoots-appear> (Son erişim tarihi: 26.04.2024).

URL 4. Ad Campaign Launch All-New Honda Insight Celebrates Hybrid Everyone <https://adland.tv/ad-campaign-launch-all-new-honda-insight-celebrates-hybrid-everyone> (Son erişim tarihi: 26.04.2024).

URL 5. Yeşil Yıkama: Dev Markaların Çevreciliği "Moda" Haline Getirme Girişimleri. <https://www.indytrk.com/node/441036/ekonomi%CC%87/y e% C5% 9Fil-y% C4% B1kama-dev-markalar% C4% B1n-% C3% A7evrecili% C4% 9Fi-moda-haline-getirme-giri% C5% 9Fimleri> (Son erişim tarihi: 15.05.2024).

URL 6. Sürdürülebilir Tercih Programı: Step https://www.yapikredi.com.tr/yapi-kredi-hakkinda/surdurulebilirlik/surdurulebilir-tercih-programistep?utm_source=campaigntr (Son erişim tarihi: 15.05.2024).

URL7. Barilla Sürdürülebilir Paket <https://www.youtube.com/watch?v=kZS6foG1h0w> (Son erişim tarihi: 16.05.2024).

URL 8. MPS - "Çevresel Sürdürülebilirlik" Temalı Animasyon <https://www.youtube.com/watch?v=LuZwTMALIHI> (Son erişim tarihi: 16.05.2024).

URL 9. Watsons ile Sürdürülebilir Yaşam Serisi 1 <https://www.youtube.com/watch?v=Gjjj4SfajHU> (Son erişim tarihi: 16.05.2024).

Vlieger, L., Hudders, I. ve Verleye, G. (2013). The Effectiveness Of Green Advertisements: Combining Ad-Based and Consumer-Based Research. *Advances in Advertising Research*, 4, 213-222

15. Bölüm

Yaşlılara Yönelik Evde Bakım Hizmetlerinde Güncel Yaklaşımlar

Aykut AYDIN¹

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, aykutaydin@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2834-1416.

GİRİŞ

Evde bakım hizmetleri, yardıma ihtiyaç duyan yaşlı bireylerin refahı ile kolaylıkla ilişkilendirilebilen hizmetlerdir. Bu hizmetler, bakım ihtiyacı duyan yaşlıların günlük yaşam aktivitelerini desteklemenin, daha bağımsız yaşamlarını sağlamanın bir aracıdır.

Evde bakım hizmetleri, yaşlı ve engelli bireyler açısından bir nevi bakım garantisidir. Bu garantiye sahip olmak, elbette bu hizmetlerin organizasyonuna bağımlıdır. Bakıma muhtaç olmak, her ülke ya da toplumda, bu hizmetlerden ücretsiz ve/veya yeterli yararlanabilmeyi veya bu hizmetlerin kaliteli sunulmasını garanti etmemektedir. Ancak bu hizmetlerin varlığı, şartlı da olsa, en azından şartları taşıyan kimseler için bir garanti sunmaktadır.

Yaşlı kimselerin ihtiyaçlarını yeterli oranda karşılayabilen ve kamu/özel sektörün sunduğu bu hizmetlere talebi engelleyen veya geciktiren aile üyeleri olabileceği gibi, resmi veya gayri resmi bakım talep etmesi zorunlu olan insanlar da bulunmaktadır. Önemli fiziksel rahatsızlıkları olan, karmaşık bakım ihtiyacı olan, demans hastalığı bulunan kimseler, bu hizmetler için kamu-özel, kurumsal-evde bakıma zorunlu biçimde ihtiyaç duyacak kimselerdir.

Ev ortamında yeterli ve kaliteli hizmet sağlanması, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasının yanında uzun süreli bakım tesisleri gibi daha yoğun bakım ortamlarına geçişler de dahil olmak üzere pek arzu edilmeyen sonuçları önleyebilmektedir (Foebel vd., 2015: 2).

Birçok ülke, bakım evleri veya huzurevlerinde kurumsallaşmış bakımın aksine, yaşlı nüfusun refah düzeyinin artırılması fikrini taşıdıkça ve kamu bütçesinde tasarruf potansiyelinin farkına vardıkça, evde bakıma veya yerinde yaşlanmaya doğru bir hareket yaşanmaktadır. Evde bakıma yapılan bu vurgu, çoğu ülkede ihtiyaç değerlendirmelerinin giderek artan uygunluk kriterleriyle desteklenirken, bu durum, insanların düşük seviyede de olsa evde destek aramalarına yol açmaktadır (Roland vd., 2022).

Demografik yapı yaşlanmaya devam ettikçe, evde bakım hizmetlerine talepte artış öngörmek çok zor değil. Etkili, verimli, sürdürülebilir evde bakım hizmetlerini sağlamada yeni stratejilerin geliştirilmesi kaçınılmazdır. Yaşlı ve birçok engelli yaşlının evde bakım kullanıcısı olacağı düşünüldüğünde, kurumsal yapıdaki sorunları gidermek, ihtiyaçları ve talep edilebilecek yeni hizmetleri tasarlamak, önümüzde duran kesin biçimde cevaplanmamış soru alanlarıdır. Bu çalışmada evde bakım hizmetlerinde kaliteyi iyileştirebilecek, boşlukları doldurabilecek, potansiyeli olan, yenilikçi evde bakım yaklaşımlarına değinmek amaçlanmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Evde bakım hizmetlerinin, geniş bir yelpazedeki destek hizmetlerini kapsayan gerçek anlamda üzerinde anlaşılmış bir tanımı bulunmamaktadır (Sanders, 2021: 3). Üstelik evde bakım literatürüne odaklanıldığında, evde sağlık bakımı teriminin, onun yerine sıklıkla kullanılmakta olduğu görülmektedir. İki terimin taşıdıkları farklı anlamlar vardır. Evde bakım, ev ortamında hastaları desteklemek için sağlanan hizmet yelpazesini ifade etmektedir. Bu hizmetlere, kişisel bakım hizmetleri, evde sağlanan vasıflı hizmetler (hemşirelik ve terapi gibi), evde birincil bakım, evde hastane ve hatta evde sağlandığında hospis (Landers vd., 2016: 262-263), evde destek hizmetleri, gönüllü kuruluşlar tarafından sağlanan kişisel bakım, ev işi, yemek hazırlama ve/veya dinlenme bakımı dahil edilmektedir (Mah vd., 2021: 2). Evde sağlık bakımı, evde bakımın bir türüdür (Landers vd., 2016: 263). Genel anlamda lisanslı sağlık profesyonelleri tarafından sağlanan hemşirelik veya rehabilitasyon bakımı ve diğer hizmetleri ifade etmektedir. Evde bakım terimi altında kapsanan hizmetler genellikle keyfidir. Benzer şekilde, bağlama bağlı olarak, evde bakım genellikle sağlık ve sosyal bakım sektörlerindeki daha geniş hizmetler altında karakterize edilmektedir (Mah vd., 2021: 2). Hizmetlerin kapsamı ve içeriği, ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

Öte yandan, genellikle sağlık hizmeti sağlayıcıları veya gönüllü kuruluşlar tarafından sağlanan resmi evde bakım hizmetleri ile aile, arkadaşlar veya komşular tarafından sağlanan gayri resmi evde bakım hizmetlerini de birbirinden ayırmak gereklidir (Gilmour, 2018: 3).

Evde bakımın ortaya çıkışının ana nedenleri olarak, sosyal faktörler (yaşam beklentisindeki artış, yaşlanan nüfus ve çeşitli kronik hastalıkların gelişimi) ile ekonomik faktörler (maliyetleri kontrol etmek, sağlık hizmetlerinin kalitesini güvence altına almak ve hastanelerin aşırı kalabalıklığını azaltmak) gösterilmektedir (Daouia vd., 2015). Hastalar, geleneksel olarak hastanelerde ve sağlık tesislerinde tedavi edilmektedir. Evde bakım hizmetleri, hastaların evlerinde sağlanmaktadır. Yaşam beklentisindeki artan eğilime karşın, sağlık tesislerinin ve kaynaklarının sayısı benzer bir oranda artmamaktadır. Bu nedenle, evde bakım ihtiyacı dünya çapında artmaktadır (Chabouh vd., 2023: 1).

Uluslararası birçok çalışma, yaşlılara yönelik evde bakım hizmetlerinin, hasta bakımının yüksek kalite standartlarını korurken sağlık sisteminin mali yükünü azaltabileceğini kabul etmiştir (Kuo vd., 2016: 131). Araştırmalardan birisi, 2007-2009 döneminde Hollanda'da evde yaşayan ve huzurevlerinde yaşayan yaşlılar üzerinde yapılan anketlere dayanmaktadır. Bu iki grup için tüm yaşam ve sağlık bakımı maliyetleri karşılaştırılmıştır. Aynı özelliklere sahip yaşlılar için yatılı bakımın, evde bakımdan daha maliyetli (yılda 11.350 €) olduğu tahmin edilmiştir. Özellikle yatılı bakımda bakım maliyetleri daha yüksektir. Yatılı

bakımdaki yaşlı insanların daha az aktif olmaları nedeniyle daha hızlı kötüleştikleri düşünülmektedir. Yemek pişirme, temizlik yapma veya alışverişe gitme gibi alışkanlıklarını sürdürmemektedirler. Oysa, evde yaşayan yaşlılar, bu aktivitelerden en azından bazılarını yapmaya devam etmektedirler (Kok vd., 2014: 119-129).

İnsanlar, daha uzun yaşama eğiliminde oldukları ve onurlu bir şekilde yaşlanmak istedikleri için evde bakım, modern sağlık sistemlerinde kritik öneme sahiptir (Abu Hussein vd., 2024: 4807). Kaliteli evde bakım hizmetleri, hastaneye tekrar yatışların ve kaçınılabilir acil servis ziyaretlerinin azaltılmasına yardımcı olan (Koru vd., 2016: 53), hastaları güçlendiren ve kaynakların etkili kullanımını artıran güvenli, emniyetli ve etkili hizmetlerdir (Abu Hussein vd., 2024: 4807).

Kaliteli evde bakım sunum modelini rasyonel şekilde tasarlamak, bir dizi ardışık adımı gerektirmektedir. İlki, modelin hangi sistem düzeyindeki hedeflere ulaşması gerektiğini ve hangi nüfuslara hizmet etmesi gerektiğini belirlemek olmalıdır. İkinci adım, bir hizmet sepeti oluşturmak için bu hedeflere ulaşma olasılığı olan hizmet türlerini belirlemek olmalıdır. Son olarak, bu hizmetleri etkili ve verimli bir şekilde sağlamanın en iyi yolları ve kullanılacak araçlar belirlenmelidir. Ayrıca iki önemli unsur vurgulanmalıdır. İlk olarak, bu tür sunum yaklaşımlarının her adımda, adil kapsam ve hizmet sunumunu garanti etmesi, yeterli esneklik taşıması, yerel bağlamlandırma sağlaması gerekmektedir. İkincisi, optimum ekip kompozisyonu, finansman modeli ve idari yapılar gibi soruların yalnızca sürecin üçüncü adımında anlamlı bir şekilde tartışılabileceğini belirtmek önemlidir. Aynı üç adım, mevcut ve gelecekteki evde bakım modellerini değerlendirme noktasında bir çerçeve oluşturmak için de kullanılabilir. İlk olarak, hangi hedefler izleniyor ve hangi nüfuslara hizmet verilmektedir? Bu seçimler, toplumsal değerler ve sistem düzeyindeki hedeflerle uyumlu mudur? İkinci olarak, hangi hizmet sepeti sağlanmaktadır? Sepet, ortaya konulan hedeflerle tutarlı mıdır? Sepet yeterince kapsamlı mıdır ve bu nasıl bilinebilir? Üçüncüsü, hangi sunum yaklaşımları ve müdahaleleri kullanılmaktadır? Mevcut kanıtlar göz önüne alındığında, bunlar en etkili ve verimli olanlar mıdır? Ayrıca, ilk iki sorunun çoğunlukla değer odaklı olduğu ve seçimlerin tutarlılığına odaklandığı, üçüncüsünün ise ağırlıklı olarak kanıt odaklı olduğu unutulmamalıdır (Contandriopoulos vd., 2022: 686).

2. EVDE BAKIMDA GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Hızla yaşlanan nüfusun yarattığı demografik zorunluluk, koordineli, değer temelli, tüketici tercihlerini dikkate alan bir bakıma geçişi gerektirmektedir. Evde bakım hizmeti sunumunun geleceği, nüfus odaklı sağlık sistemleriyle koordine hareket edilmesine, talep edenlere en iyi bakımı sunacak ekip organizasyonuna

sahip olunmasına, kesintisiz ve koordineli bakım sağlama kabiliyeti ve anlayışına sahip olunmasına ve bakım alanların ve sunanların evde bakım yelpazesini kullanma becerisine bağlı bulunmaktadır (Landers vd., 2016: 276).

2.1. Bakım Güvenliği

Evde bakım hizmetlerinde önemli yaklaşımlardan birisi, bakım güvenliği ile ilgilidir. Bakım sağlayıcılarının bir kişinin evinde çalışırken kendilerini buldukları durumların karmaşıklığına ve bakım güvenliği üzerindeki kritik etkilerine rağmen, evde güvenli bakımın nasıl sağlanacağına ilişkin bakış açlarına yönelik araştırmalar sınırlıdır (Silverglow vd., 2022: 853).

Son yıllarda, sağlık sistemi tarihsel olarak baskın olan yatılı bakıma odaklanmasından uzaklaşmaya devam etmektedir. Ancak, evde bakım ortamındaki bakım güvenliği, diğer ortamlardaki bakım güvenliğinden daha az anlaşılmıştır. Yaşlı insanlar, doğal yaşlanma süreci ve birden fazla kronik hastalığa bağlı sağlık durumları nedeniyle genç insanlara göre güvenlikle ilgili olaylara karşı daha yüksek risk altındadır. Fiziksel çevre, bakıcı bilgisi, tıbbi cihazların uygulanması ve bakım kaynaklarının mevcudiyeti ile ilgili benzersiz aile durumları, yaşlı yetişkinlerde evde bakım güvenliğini karmaşık hale getirmektedir. Düşme, ailede büyük ve artan bir güvenlik riski olarak yaşlıların sağlığını ve bağımsızlığını tehdit etmekte ve yüksek tıbbi harcamalara yol açmaktadır. İlaç yönetimi, yaşlılar için evde bakımda bir diğer önemli bakım güvenliği sorunudur. İlaç tedavisi sorunları arasında çoklu ilaç tedavisi, potansiyel olarak uygunsuz ilaçlar, zayıf ilaç uyumu ve ilaç saklama sorunları yer almaktadır. Bakım kalitesi, yaşlıların evdeki güvenliğini etkilediğinden, aynı zamanda bir araştırma merkezi haline gelmiştir. Normal bilişsel yetilere sahip yaşlı insanlarla karşılaştırıldığında, demanslı yaşlı insanlar daha ağır bir bakım yüküne sahiptir ve kaza kaybı, ölümle sonuçlanan düşme ve diğer olaylar gibi daha fazla olumsuz olaya neden olmaktadır (Cao vd., 2021: 1720-1728).

2.2. Yaşlı Bireylerin Dahil Edilmesi

Evde bakım hizmetlerinin etkinliğini iyileştirmek için, alıcıların hizmetleriyle ilgili seçim özgürlüklerini desteklemeyecek eylemler yapılması ve yapıların güçlendirilmesi önerilmektedir. Evde bakım alıcıları için hizmet planları hazırlanırken, odak noktası hizmet ihtiyaçlarıdır; ancak alıcıların kendi isteklerini gözlemleyerek evde bakımın etkinliğini artırmak da mümkündür (Steffansson vd., 2016: 8).

Evde bakım alıcılarının hizmetlerini seçme özgürlüğünü ve diğer faktörlerin yanı sıra evde bakım hizmetlerinin etkinliği ile seçim özgürlüğü arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma, 65 yaş ve üzeri düzenli evde bakım alıcıları dahil edilerek yapılmıştır. Seçim özgürlüğü, alıcıların öznel deneyimlerine dayanarak

incelenmiştir. Hizmetlerin etkinliği, sosyal bakımla ilgili yaşam kalitesindeki değişiklikler yoluyla değerlendirilmiştir. Seçim özgürlüğü ile kamusal evde bakım hizmetlerinin etkinliği arasında önemli bir pozitif ilişki bulunmuştur (Steffansson vd., 2016: 1).

Almanya'da uzun süreli bakımın temelini oluşturan ilkelerden birisi özerkliliktir. Yararlanıcıların bağımsız ve kendi kararlarını verdikleri bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olmak amaçlanmaktadır ve yararlanıcılar, sağlayıcıları ve hizmetleri özgürce seçebilmektedir (Curry vd., 2019).

İsveç'te, tüketici tercihine vurgu yapan, daha bireyselleştirilmiş yaşlı bakımına doğru bir politika değişikliği yaşanmıştır. Yaşlı insanların evde bakım hizmetleri üzerinde tercih ve kontrol sahibi olmalarını sağlamak için çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bakım alıcıları, bakım yöneticileri ve evde bakım personeli arasındaki yakın iş birliğiyle hizmetler geliştirilebilmekte, kullanıcıların hizmetleri seçebilmesi sağlanabilmektedir (Dunér vd., 2019: 129).

Kronik hastalık ve azalmış öz yeterlilik ile yaşayan yaşlı evde bakım hastaları, ihtiyaçlarını ve isteklerini ifade edebilmektedir. Bu nedenle bakımın, alıcıların ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda planlanması gerekmektedir; bu da bütünsel bir yaklaşımı gerektirmektedir (Dostálová vd., 2021: 495).

Engelli ve evde yaşayan yaşlı yetişkinlerin günlük ve sosyal aktivitelere katılım ihtiyaçları hakkında, kendileri, bakıcıları ve sağlık hizmeti sağlayıcıları tarafından algılandığı şekliyle içgörüler sunmak amacıyla yapılan bir çalışmanın bulguları, algılanan ihtiyaçların katılımın tüm alanlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bulgularına göre, kişisel bakım, beslenme ve barınma gibi günlük aktiviteler ve bütçe yönetimi ve alışverişe gitme gibi bazı sosyal aktivitelerin genellikle karşılandığı görülmektedir. Karşılanmayan ihtiyaçlar; çoğunlukla boş zaman, toplum hayatı, zindelik, kişilerarası ilişkiler ve hareketlilik gibi sağlık ve refahla en çok ilişkilendirilen aktivitelerle ilgilidir. Yaşlı yetişkinlerin yerinde yaşlanmalarına ve hayata aktif olarak katılmalarına yardımcı olmak için, sağlık hizmeti sağlayıcılarının, katılım ihtiyaçlarının karmaşıklığını kabul etmeleri ve insanların evde olma ve topluma katılımlarıyla ilgili benzersiz deneyimlerini dikkate almaları gerekmektedir. Bakım sunucularını ve alıcıları, ihtiyaç değerlendirmesi için ortak olarak dahil etmek, daha eksiksiz bir ihtiyaç değerlendirmesi üretmek, karşılanmış ve karşılanmamış ihtiyaçları ortaya çıkarmak için esastır. Ayrıca, hasta merkezli bir değerlendirme yoluyla faaliyetlerin anlamını, ilgisini ve önemini göz önünde bulundurmak ve toplum örgütleriyle ortaklıklar geliştirmek, kaynakların sağlık ve refahla en çok ilişkilendirilen faaliyetleri en iyi şekilde hedeflemesine yardımcı olabilecektir. Kaynakları daha iyi entegre etmek ve yaşlı yetişkinlerin ihtiyaçlarını karşılamak için, toplum örgütleri ve özel kaynaklar da dahil olmak üzere her tür hizmet

sağlayıcının katkısını tanımak da yardımcı olacaktır. İstihdam ve eğitimle ilgili ihtiyaçları analiz etmek ve farklı aktörlerin yaşlı yetişkinlerin katılım ihtiyaçları hakkındaki algıları arasındaki tutarsızlıkları daha derinlemesine incelemek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır (Turcotte vd., 2015: 12-13).

2.3. Hasta Merkezli Bakım

Bakım çalışanlarının ve alıcıların deneyimini iyileştirmenin, süreklilik ve ilişki kurma temelinde hasta merkezli bakım sağlamanın merkezinde bakım çalışanlarını ve bakımın sunumunu organize etmeye yönelik yeni yaklaşımlar yer almaktadır. Yeni organizasyon modelleri, esnek ve ilişkiye dayalı bakım sağlamak için ekip çalışmasına odaklanmaktadır. Bu da, bakım çalışanları için daha iyi çalışma ortamlarının yanı sıra görev odaklı bir yaklaşımdan uzaklaşarak ekip çalışmasını, bakım çalışanları için özerkliği ve hizmet kullanıcıları için ilişki temelli ve hasta merkezli bakımı vurgulamaktadır. Hasta merkezli bakım, sadece bakıma yönelik işlemsel bir yaklaşımdan ibaret olmayıp hizmet kullanıcıları ile kişisel, samimi ve güven odaklı iletişim kurmakla da açıklanmaktadır. Bu, hizmet kullanıcılarının bakıcı ekiplerini seçmesinden, coğrafi olarak küçük ekiplerde çalışmaya kadar uzanabilmektedir. Yaşlı kimsenin ihtiyaçlarını, değişen önceliklerine ve koşullarına göre karşılama esnekliği ve fiziksel ihtiyaçların ötesine geçmek, evde bakımda önemli görülmektedir (Bennett vd., 2018: 18-45).

Bakım alıcıları ve sunucuları arasındaki bakım ilişkileri önem kazanmaktadır. Bakım alma genellikle kişinin geçmiş yaşamının bir kesintisi olarak kabul edildiğinden, bakım rutinlerinin, müşterinin önceki yaşam biçimine de uyması gerekebilmektedir. Genel olarak, birbirine güven ve açıklığa dayalı bakım ilişkileri için çabalanmalı ve bireysel farklılıkları hesaba katacak alan sağlanmalıdır. Alıcılar ve sunucular, bakım deneyimlerini değerlendirirken diğerinin bakış açısının farkında olmalıdır. Evde bakım süreciyle ilgili bireysel tercihlere ilişkin iç görüş edinmeye dikkat edilmelidir. Ayrıca, bireysel tercihleri hesaba katmak için her bakım bağlamı için hangi niteliklerin en alakalı olduğunun belirlenmesi de bir zorunluluktur (Haex vd., 2020: 272).

Love2Care Devon/İngiltere, küçük, yerel ekipler tarafından ilişkiye dayalı ve hasta merkezli bakım sağlamaktadır. Ekipler 'zaman ve görev' temelinde çalışmamakta ancak hizmet kullanıcılarının değişen ihtiyaçlarına göre esnek bakım planları geliştirebilmektedirler. Hizmet kullanıcısının bilgisi geliştikçe bakım planları daha fazla esneklik, rutin ve ayrıntı içerecek şekilde gelişmektedir. Küçük, kendi kendini yöneten ekipler belirli coğrafi alanlarda çalışmakta ve kendileri vardiya planları oluşturmaktadır. Bu, personelin nereye gittiklerini ve ne yaptıklarını bilerek kendilerini güvende hissetmelerini ve tanıdıkları hizmet kullanıcılarıyla belirli rutinler oluşturmalarını sağlamaktadır.

Buurtzorg/Hollanda modelinin başarısının anahtarı, bir profesyonelin bir kişinin tüm ihtiyaçlarını karşıladığı bütünsel, hasta merkezli bir yaklaşım sağlamak için sağlık ve sosyal bakımın bütünleştirilmesidir. (Bennett vd., 2018: 21-23).

İletişim de evde bakım hizmetlerinde temel bir taşıdır. Hem bilgi alışverişini hem de ilişki kurmayı amaçlamaktadır. Bugüne kadar, evde bakımda yaşlı kişiler ve hemşireler arasında doğal olarak oluşan iletişim hakkında çok az şey bilinmektedir. İletişim farklı yollarla iyileşebilmekte ve hasta veya kişi merkezli bir iletişim, yaşlı kişilerin sağlığı ve refahı için önemli olabilmektedir. Ancak, bireyselleştirilmiş evde bakımın sunulması; zaman kısıtlamaları gibi rutinler ve organizasyonel talepler tarafından zorlanmaktadır. Yaşlı kişiler ve kayıtlı hemşireler arasındaki evde bakım iletişiminin hasta merkezli yönlerini keşfetme amacını taşıyan bir çalışmada, ziyaretlerin uzunluğu, iletişimdeki hasta merkezlilik derecesiyle önemli ölçüde ilişkili tek özellik olarak bulunmuştur (Höglander vd., 2020: 1).

Bir başka çalışma, hem bakım alanların hem de evde bakım çalışanlarının görüşlerini inceleyerek İrlanda evde bakım hizmetinin mevcut modelinin yönlerini sorgulamıştır. Bulgular, hizmetin daha fazla hasta merkezli hale gelmesi ve özellikle yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla seçenek sağlamaya odaklanması gerektiğini göstermektedir. Çalışmanın yaşlı katılımcıları, evde bakım görevlisinin acele etmesi konusunda endişe taşıdıklarını belirtmişlerdir. Sunucular da bakım alıcılarıyla konuşmaya daha fazla zaman ayırmak istediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, görev tabanlı bakımın gözden geçirilerek daha fazla hasta merkezli bir hizmet düşüncesine dönmek üzere bir eylem içerisine girilmesi düşüncesine ışık tutabilmektedir (Dempsey vd., 2016: 132-133).

Hasta merkezli bakım, güvenli bakım için de bir araç olarak görülmektedir. Konu ile ilgili bir çalışma, evde güvenli bakım sağlamanın, her çalışma grubu içinde açık bir atmosfer sağlayan ve bakım sağlayıcılarının kişi merkezli bir uygulamaya doğru ilişki odaklı bakımı önceliklendirme taahhütlerini destekleyen örgütsel ön koşulları gerektirdiğini göstermektedir. Bu bulgular, birey merkezli bakımı başlatmak ve bunu evde bakım ortamlarına entegre etmek için rutinler oluşturmanın önemini vurgulamaktadır. Bu, paylaşılan karar almayı; bakım sağlayıcıları ile evde bakım alan yaşlılar arasındaki sağlıklı ilişkileri, birincil ve yerel yönetim bakımında disiplinler arası çalışma içinde yeterli iletişim ve iş birliği yapılarını içermektedir (Silverglow vd., 2022: 860).

2.4. Kaliteli Bakım

İnsanların evlerinde sunulan bakımdan ne beklediklerini ve kaliteli bakımın nasıl görüldüğünü inceleyen ve güçlü ortak temalara sahip birkaç araştırma

raporu yayınlanmıştır (Healthwatch 2017; Maybin vd., 2016; CQC, 2013; ADASS vd., 2017; SCIE, 2014; NICE, 2016'dan aktaran Bennett vd., 2018: 5). Bunlar şunları içermektedir:

- Kişi merkezli bakım: kişinin tüm ihtiyaçlarının bütünsel ve entegre bir şekilde birlikte karşılanması. Bu, bakımın bütünlüklü olduğundan emin olmak için kişiye destek ve bakım sağlayan diğer kişilerle iletişim kurmayı içerebilmektedir.

- İnsanlara, bakıcılarına ve aile üyelerine değer verme ve onları dahil etmek: insanların tercihlerini, görüşlerini ve duygularını ifade edebilmelerini sağlamak. Bu, insanların seçimlere sahip olmasını ve iyileştirmeler yapma konusundaki görüşlerinin aranmasını, dinlenmesini ve bunlara göre hareket edilmesini sağlamayı içerebilmektedir.

- Bakımın sürekliliği: bakımın tutarlı ve güvenilir olmasını sağlamak. Bu, insanların düzgün bir şekilde gözden geçirilmiş bir bakım planına sahip olmasını, bakım çalışanlarının, bakım gören tarafından bilinmesini ve ziyaret eden kişi sayısının az olmasını, güvenilir ve esnek ziyaret saatleri sağlamayı, kaçırılan veya geç ziyaretler için planlama yapmayı ve insanların randevular arasında hizmetlerle iletişime geçebilmelerini sağlamayı içerebilmektedir.

- Personelin kişisel tarzı: bakıma karşı şefkatli ve merhametli bir yaklaşım. Bu, etkili iletişim, kişiyi tanıma ve bakımın kişinin istediği şekilde gerçekleşmesini sağlamak için ilişkiler kurmayı içerebilmektedir.

- Personelin gelişimi ve becerileri: personelin işlerini etkili bir şekilde yapabilmeleri için eğitim, denetim ve deneyimle donatılmasını sağlamak. Buna, personel için düzenli toplantılar, kişisel gelişim ve bunama gibi belirli koşullar hakkında eğitim dahil olabilmektedir.

- Hizmetler ve seçenekler hakkında iyi bilgiler: insanların nereden tavsiye alabileceklerini bilmelerini, kalite ve finansal tavsiyeler dahil olmak üzere yerel bakım seçenekleri hakkındaki seçimlerini anlamalarını sağlamak.

- Refah, önleme, bağımsızlığı teşvik etme ve topluluklarla bağlantı kurmaya odaklanmak: kendi evlerinde kalabilmeleri ve kendi başlarına bir şeyler yapabilmeleri için desteklenebilmeleri. Bu, insanları yerel topluluklarına ve sosyal gruplarına katkıda bulunabilmeleri için birbirine bağlamayı içerebilmektedir.

Evde bakımda kaliteye dönük Japonya'da yapılan bir çalışma, evde bakım profesyonellerinin evde bakım kalitesini değerlendirmedeki bakış açısını araştırmıştır. Evde bakım kalitesi değerlendirilirken, yöntemlerin çeşitli faktörler ve bütünsel çerçevelerle değerlendirilmesi önerilmektedir. Çalışma sonuçları, evde bakım profesyonellerinin, halihazırda kullanılan değerlendirme araçları çerçevesine ek olarak, hastaların ve ailelerinin günlük yaşamlarını, kaygılarını ve

bakım yükünü anlamaları gerektiğini göstermektedir. Özellikle, hastaların ve aile üyelerinin memnuniyet düzeylerine dikkat edilmesi önerilmektedir (Jeong vd., 2022: 7-8).

Müşterilerin, resmi ve gayrı resmi bakım verenlerin yaşlılar için evde bakımın deneyimlenen kalitesi hakkındaki görüşlerini keşfetmek ve anlamak için yapılan bir çalışma, evde bakım alıcıları ve sunucuları ile bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Tercih edilen az sayıda bakım sunucusu, bakım sağlamak için algılanan yeterli zamanı, açık iletişimi ve mizahı kolaylaştıran şefkatli bir atmosfer gibi deneyimli evde bakım kalitesine katkıda bulunan birkaç önemli özelliği ortaya koymuştur. Katılımcılar, bakım alıcısının önceki yaşam tarzına uyan bakım rutinlerinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Güven, açıklık ve empati ile ilgili daha yakın bir kişisel bakım ilişkisi, daha kopuk bir profesyonel bakım ilişkisine tercih edilmiştir. Bu çalışma, bakım süreci boyunca bakım tercihlerini ve deneyimlerini dahil etmenin önemini vurgulamaktadır (Haex vd., 2020: 264).

Bakım zincirindeki kullanıcı ve devir sayısı da bakım kalitesini etkileyen bir risk faktörüdür. Ev ortamlarında, çeşitli sayılarda farklı tıbbi teknoloji kullanıcısı, genellikle çeşitli eğitim, talimat veya öğretim düzeyleriyle dahil olmaktadır. Hasta güçlendirmesi, kontrolü hastaya ve/veya yakınlarına aktarsa da, önemli bir kullanıcı grubu, profesyonel hemşirelerdir. Kullanıcı deneyimlerini ve olumsuz olaylar ve kazaya yakın olaylar hakkındaki bilgileri anlamak, evde bakım ortamında uygulama ve kullanımla ilgili bilgi geliştirmek için önemli yönlerdir. Bu bilginin paylaşılması, hastaları ve bakıcıları, özellikle hemşireleri mesleki çalışmalarında destekleyebilecek ve ayrıca bakım güvenliğine ve bakım kalitesine katkıda bulunabilecektir (Ten Haken vd., 2018: 2).

2.5. Ciddi Hastalığı Olanlar İçin Bakım

Birden fazla kronik rahatsızlığı olan yaşlı yararlanıcıların sayısı artmaya devam ettikçe, bakımı en etkili ve verimli ortamda sağlamak daha da kritik hale gelecektir (Landers vd., 2016: 263). Yaşlı yetişkinlerin, özellikle de ciddi hastalığı olanların tıbbi, psikolojik, bilişsel ve sosyal ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak için önerilen modellerden birisi de temel bakım modelidir. Temel unsurlar arasında, yaşlı yetişkinler ve sağlıklarının sosyal belirleyicileri için önemli olan şeylere odaklanan entegre biyopsikososyal değerlendirmelerle desteklenen çapraz süreklilikli, ihtiyaçların ekip tabanlı bir bakım modelinde ele alındığı; bakım sürekliliğini kapsayan ortak hedeflere sahip bireyselleştirilmiş bakım planlarının olduğu ve sürekli iyileştirme ile kalite ölçümünün yer aldığı bir modeldir. Ciddi hastalığı olan yaşlı yetişkinlerin bakımı için kritik olan temel biyopsikososyal alanlar: bireyin tıbbi bakım planı ve sağlık okuryazarlığı; bakıma

erişim; evde destek ve işlevsel ihtiyaçlar; ruh sağlığı ve başa çıkma; sosyal geçmiş ve toplum destekleri; ve yaşlı yetişkinlerin değerleri, güçlü yönleri ve tercihlerini içermektedir. Bu modelde, aile bakıcılarının genellikle ciddi hastalığı olan bireyler için bakım koordinasyonunun ve uzun vadeli bakımın varsayılan sağlayıcıları olması nedeniyle, bakıcıların belirlenmesi ve değerlendirme ve takip sürecinin bir parçası olarak dahil edilmesi özellikle önemlidir. Bu model, doğrudan hizmet çalışanlarının katılımına ve ekip kompozisyonu hakkında geliştirilmiş verilere vurgu yaparak bakım sürekliliğini kapsayan disiplinler arası ekiplere olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Temel Bakım Modeli, uygun ekip kompozisyonuna sahip olmanın yanı sıra, ruh sağlığı, yaşlanma ve meslekler arası bakım konusunda yetkinliğe sahip ekiplere dayanmaktadır. Bu bakım yelpazesini sağlamak yalnızca hizmet kullanılabilirliğini değil, aynı zamanda bu hizmetlerin ölçeklenebilir, tekrarlanabilir ve sürdürülebilir bir şekilde koordinasyonunu ve entegrasyonunu da gerektirmektedir (Golden vd., 2019: 413-416).

Demans, yaşlı insanlarda engellilik ve bağımlılığın başlıca nedenlerinden biridir ve demanslı kişilerin tercihen kendi evlerinde kapsamlı sağlık hizmetlerine ihtiyaçları vardır. Demanslı kişiler için tasarlanmış iyi organize edilmiş bir evde bakım hizmeti, sağlık ve sosyal bakım ihtiyaçlarını karşılamak için gereklidir. Demanslı kişiler arasında evde bakım hizmetleri deneyimini araştırmak, hizmetlerdeki sürekliliği, hizmetin demanslı kişilere nasıl uyarlandığını ve hastanın kişi merkezli bakımı ve paylaşılan karar almayı nasıl deneyimlediğini anlamak amacıyla yapılan bir çalışma, hastaların öngörülebilirlik deneyimini koruyan ve demanslı kişilerin mümkün olduğunca uzun süre kendi evlerinde yaşamalarını destekleyen özelleştirilmiş bir hizmet sağlamanın önemini vurgulamaktadır. Her ne kadar ulusal otoriteler kişi merkezli demans bakımını şiddetle tavsiye etseler de, çalışmanın bulguları, evde bakım hizmeti alan demans hastaları için bunu başarmada zorluklar olabileceğini göstermektedir. Bulgular, bilişsel engelli kişilerin hizmetin organizasyonunu anlamakta zorluk çekebileceğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar planlama ve karar alma sürecine katılım konusunda düşük beklentiler ifade etmiştir. Çalışmanın sonuçları, demans hastalarının kendi ihtiyaçlarını ifade etmeden evde bakım hizmetine uyum sağlıyor gibi görünmeleri nedeniyle, demans hastalarına yönelik bakım ve desteğin hastadan çok hizmete göre uyarlanabileceği konusunda artan farkındalık yoluyla uygulama için çıkarımlar sağlayabilmektedir. Katılımcıların hizmetin kalitesinin düşük olduğunu düşünmemeleri, hizmetin zaten bireysel hastaya göre uyarlandığını ve bu nedenle hizmetten memnun olduklarını gösterebilir. Günün programı ve her hasta için sınırlı zaman, personelin kişi merkezli bakım ve destek sağlama becerisini zorlayabilmektedir. Kişi merkezli bakım, demans hastalarına

yönelik bakım ve destekte bir öneri olmasına rağmen, evde bakım hizmetlerinde bunu başarmak zor olabilir. Demans hastalarının aldıkları hizmette son derece az ortak karar alma deneyimi yaşamaları, kişi merkezli bakım anlayışından uzaktır. Çalışmadan elde edilen bulgular, genel olarak, personel ve bakım sağlayıcıların, hem kişiye özel bilgi sunmada hem de paylaşımlı karar almayı aktif olarak teşvik ederek kullanıcı katılımını kolaylaştırmada demanslı hastaları dahil etme sorumluluğunu sorgulamıştır. Gelecekteki araştırmaların, demanslı kişilerin aldıkları hizmeti anlayabilmelerinin nasıl desteklenmesi gerektiği ve hizmette kişi merkezli bakımın uygulanmasının nasıl kolaylaştırılacağı konusunda daha fazla yol almaları gerekmektedir (Hoel vd., 2021: 1-9).

2.6. Yenilikçi ve Esnek Bakım Hizmetleri

Bakımı çekici bir kariyer seçeneği haline getirmek, daha iyi bir çalışma ortamı sağlamak, daha tatmin edici çalışma düzenlemeleri sunmak ve organizasyon modelleri oluşturmak eğilimi vardır. Daha az izole çalışma koşulları, ek sorumluluklar, eğitim ve hizmet kullanıcılarının ihtiyaçlarına karşı esnek olmak, özerk çalışma ve karar alma yeteneği, bu yeniliklerden bazılarıdır. Evde bakıma yönelik yenilikçi yaklaşımların çoğunun altında, reaktif, parçalı ve epizodik evde bakımdan uzaklaşarak proaktif ve önleyici bakım ilkesine odaklanan bir bakım modeline doğru ilerleme yatmaktadır. Bu, sağlık ve sosyal bakımdan sosyal ve genel refaha kadar bir kişinin tüm ihtiyaçlarının bir arada karşılanmasını içermektedir (Bennett vd., 2018: 45).

İngiltere'nin etkinleştirme (reablement) stratejisi, evde bakım hizmeti alan kişilerin bağımsız yaşamalarını teşvik etmeyi, hastane kaynaklarına ve uzun vadeli desteğe olan talebi azaltmayı ve aynı anda tipik yetişkin sosyal bakım 'evde bakım' hizmeti kullanıcılarına daha fazla seçenek ve kontrol sunmayı amaçlayan birçok yaklaşımdan birisidir. Etkinleştirme, reaktif evde bakım hizmetlerinden, erken müdahale ve aktif katılıma dayalı önleyici, proaktif evde bakım hizmeti sağlama modellerine geçişi temsil etmektedir (Legg vd., 2016: 742-747). Etkinleştirme stratejisi, genellikle fiziksel ve/veya ruhsal sağlığı zayıf olan kişiler için geliştirilen, hastalıklarını yönetmek ve günlük aktivitelere maksimum düzeyde katılmak için gerekli becerileri öğrenmelerine veya yeniden öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla yoğun ve zaman sınırlı çok disiplinli evde bakım hizmeti müdahalelerini ifade etmektedir. Programların çoğu, nispeten seçici değildir ve evde bakım kariyerlerinin başlangıcındaki alıcıları hedeflemek için geliştirilmiştir. Diğerleri ise hastaneden taburcu olduktan sonra belirli alıcıları hedef almaktadır. Her hizmet, müşterinin kendi evinde kapsamlı değerlendirmeler ve zaman sınırlı (2 aya kadar) rehabilitasyon programları sağlamaktadır. Ekipler, büyük ölçüde sertifikalı, yetenekli çalışanlar olan,

genellikle mesleki terapistler, sosyal hizmet görevlileri ve evde bakım ajansı personelidir. Bazı ekiplerde fizyoterapistler de bulunmaktadır (Ryburn vd., 2009: 227).

Entegre evde bakım, sağlık ve sosyal bakım sağlamak için başka bir alternatifi temsil etmektedir. Bu bakım türü, birincil bakım, hastane ve sosyal hizmetler arasında entegre bir bakım yolunun parçası olarak hastanın evinde, belirli sağlık ve sosyal ihtiyaçları olan hastalar için gerçekleştirilmektedir ve hastanın evinde hasta ile iş birliği içinde multidisipliner bir ekip tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak birkaç araştırma çabası olsa da, alanın karmaşıklığı, daha fazla araştırma yapılmasını gerektirmektedir. Özellikle, faaliyetleri, dahil olan aktörleri ve hedefleri tanımlamadaki kesinlik eksikliği, birçok Avrupa ülkesinin bakım sunumunun koordinasyon ve entegrasyonunun düşük seviyelerde olmasına yol açmıştır (Russo vd., 2015: 300-301).

Evde bakıma yönelik onarıcı yaklaşımlar, başka bir alternatif yaklaşımdır. Evde bakım hizmeti sunumunda bağımlılığı azaltmak, daha zamanında ve önleyici hizmetler yoluyla artan bakım talebiyle başa çıkma kapasitesini geliştirmek için potansiyel bir yöntem olarak önerilmiştir. Fizik tedavi gibi tek bir bileşeni içerenler, multidisipliner ekipler tarafından uygulanan çok bileşenli programları içerenler de dahil olmak üzere bir dizi program geliştirilmekte ve değerlendirilmektedir. Evde bakıma yönelik onarıcı yaklaşım, yalnızca bakım ve desteği hedefleyen geleneksel yaklaşıma kıyasla önemli avantajlara sahiptir. Birçok durumda, zayıf yaşlı yetişkinlerin bağımsızlıklarını ve aktivitelerini sürdürmelerini teşvik etmek için zamanında müdahaleler, eğitim ve yardımcı teknolojiler sağlamak, devam eden hizmetlere olan talebi maliyet etkin bir şekilde azaltmada etkili görünmektedir. Evde bakım hizmetlerine onarıcı yaklaşımların uygulanması, evde bakım hizmeti sunumunu, sağlıklı yaşlanmanın son modelleriyle ve diğer engelli gruplar arasında halihazırda yerleşik olan ilerici hizmet sunumu ilkeleriyle daha yakından uyumlu hale getirecektir. Vurgu, bağımsızlık, güçlendirme ve toplum temelli tedavi üzerinedir. Ayrıca, evde bakım sağlayıcılarının giderek artan talep karşısında daha verimli ve etkili bir hizmet sunmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir (Ryburn vd., 2009: 226-232).

SONUÇ

Evde bakımla ilgili mevcut literatürde birden fazla kör nokta bulunmaktadır. Bunlardan birisi, evde bakım hizmetlerini neyin oluşturduğunun tanımı ve sınırlandırılmasının yeterince tartışılmamasıdır. Sağlanan bakım sepetinin bileşimi ve alıcıların ihtiyaçlarıyla uyumu konusu da yeterince ele alınmamaktadır. Evde bakım hizmetlerinin kanıt tabanı da hala önemli eksiklikler

içermektedir. Literatür, evde bakım hizmetinin nasıl iyileştirileceği veya güçlendirileceği konusunda oldukça sınırlı pratik veya politika odaklı rehberlik sağlamaktadır. Daha güçlü ve daha iyi evde bakımı uygulamak için gereken bilgiye ulaşma noktasında literatür sınırlı kalmaktadır. Bu, politika yapımcıların ve savunuculuk gruplarının etkili sistem değişikliği yaratma çabalarını engellemektedir. Evde bakımla ilgili gelecekteki araştırmaların, daha fazla kanıt araması gerekmektedir. Bu, özellikle politika yapımcılar açısından önemli bir ihtiyaçtır (Contandriopoulos vd., 2022: 680-686).

Evde bakımda standart bir kalite çerçevesi oluşturulması, bir başka önemli noktadır. Hasta sonuçları konusunda sunucuların hesap verebilir olması gerekmekte, hizmet sunum modellerinin alıcılara, değerlerini kanıtlama ihtiyacı bulunmaktadır (Leff vd., 2015: 964).

Başka bir ihtiyaç, bakım sağlayıcılarına nispi esneklik ve özerklik sunmakla ilgilidir. Zaman baskısı olmadan evde yaşlı insanlarla karşılaşmalarda yeterliliklerini arama, sürdürme, geliştirme ve mesleki becerilerini uygulama fırsatı verilmesi yoluna gidilebilir (Silverglow vd., 2022: 860). Daha spesifik olarak, yaşlı insanların fiziksel gerilemelerinden kaynaklanan herhangi bir sınırlamanın üstesinden gelmeleri, bağımsızlıkları, günlük rutinleri ve kendi bakımları hakkında karar alma yetenekleri açısından özerkliklerini sürdürmeleri, bakım verenlerle iyi ilişkiler kurmaları, eğitimli personel tarafından sağlanan kaliteli ve güvenli bakıma sahip olmaları, topluma katılmaları ve kendi ortamlarında yaşamaları önemlidir (Dostálová vd., 2021: 502).

Gayriresmi bakıcıların rolü de unutulmamalıdır. Yaşlı bir kimsenin gayriresmi bakıcı ağının, bakım ekibinin önemli bir parçası olarak tanınması ve dahil edilmesi gerekmektedir. Gayriresmi bakıcıları desteklemek, politika yapımcılar için bir öncelik olmalıdır (Bennett vd., 2018: 45). Coe vd. (2019), ailenin evde bakıma katılımının, yatan hasta sağlık hizmeti kullanımını ve yatan hasta bakımına yönelik sağlık harcamalarını önemli ölçüde azalttığını bulmuşlardır. Ayrıca enfeksiyon oranlarında önemli azalmalar, yatak yaraları ve nefes darlığı gelişmesi de dahil olmak üzere sağlık sonuçlarında iyileşmeler görmüşlerdir. Bu bulgular, aile bakımının hem yararlanıcının sağlığını artırabileceğini hem de kullanımı ve maliyetleri azaltabileceğini göstermektedir (Upadhyay ve Weiner, 2019).

Toplumda ciddi hastalığı olan yaşlı yetişkinler için spesifik bakım modelleri ihtiyacı da bulunmaktadır. Ciddi hastalığı olan yaşlılar için tüm ekip üyelerinin yaşlanma ve ekip iş birliği konusunda eğitim almış olması beklenmelidir. Ruh sağlığı hizmetleri de, özellikle ciddi hastalığı olan yaşlılar ve aileleri için kritik önem taşımaktadır (Golden vd., 2019: 417).

Gelecekte yapılan araştırmaların, maliyetleri dūřürmek ve hizmet kalitesini garanti altına almak (Fikar ve Hirsch, 2017: 86); evde bakım güvenliği kùltürünün inşasını desteklemek için profesyonel bakım ekiplerinin iletişimine ve iř birliğine dikkat çekmek (Cao vd., 2021: 1727) gibi amaçlarla yapılması ve kanıt tabanı oluşturmak suretiyle bir kalite çerçevesi çizmesi, bu alana önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abu Hussein, F. (2024). Geriatric Nursing Practitioner's Impact on Home Healthcare Quality: A Systematic Review. *Pakistan Journal of Life and Social Sciences (PJLSS)*, 22. 10.57239/PJLSS-2024-22.1.00354.
- Bennett, Laura, Matthew Honeyman, and Simon Bottery. (2018). *New models of home care*. King's Found.
- Cao, S., Huang, H., Xiao, M., Yan, L., Xu, W., Tang, X., Luo, X., & Zhao, Q. (2021). Research on safety in home care for older adults: A bibliometric analysis. *Nursing open*, 8(4), 1720–1730. <https://doi.org/10.1002/nop2.812>
- Chabouh, S., Amraoui, A., Sondes, H., Bouchriha, H. (2023). A systematic review of the home health care planning literature: Emerging trends and future research directions. *Decision Analytics Journal*, 7. 100215. 10.1016/j.dajour.2023.100215.
- Contandriopoulos, D., Stajduhar, K., Sanders, T., Carrier, A., Bitschy, A., & Funk, L. (2022). A realist review of the home care literature and its blind spots. *Journal of evaluation in clinical practice*, 28(4), 680–689. <https://doi.org/10.1111/jep.13627>
- Curry, N., Schlepper, L., and Hemmings, N. (2019). *What can England learn from the long-term care system in Germany?*, Nuffieldtrust.
- Daouia, A., El Amraoui, A., Mesghouni, K. (2015). *A New Optimization Approach for a Home Health Care Problem*. 6th IESM Conference, Séville, Spain.
- Dempsey, C., Normand, C., Timonen, V. (2016). Towards a more person-centred home care service: A study of the preferences of older adults and home care workers. *Administration*, 64. 10.1515/admin-2016-0018.
- Dostálová, V., Bártová, A., Bláhová, H., & Holmerová, I. (2021). The needs of older people receiving home care: a scoping review. *Aging clinical and experimental research*, 33(3), 495–504. <https://doi.org/10.1007/s40520-020-01505-3>
- Dunér, A., Bjälkebring, P., & Johansson, B. (2018). Autonomy, Choice and Control for Older Users of Home Care Services: Current Developments in Swedish Eldercare. *Journal of Social Service Research*, 45(1), 129–141. <https://doi.org/10.1080/01488376.2018.1479677>
- Fikar, C., & Hirsch, P. (2017). Home health care routing and scheduling: A review. *Comput. Oper. Res.*, 77, 86-95.
- Foebel, A. D., van Hout, H. P., van der Roest, H. G., Topinkova, E., Garms-Homolova, V., Frijters, D., Finne-Soveri, H., Jónsson, P. V., Hirdes, J. P., Bernabei, R., & Onder, G. (2015). *Quality of care in European home*

- care programs using the second generation interRAI Home Care Quality Indicators (HCQIs). *BMC geriatrics*, 15, 148. <https://doi.org/10.1186/s12877-015-0146-5>
- Gilmour H. (2018). Formal home care use in Canada. *Health reports*, 29(9), 3–9.
- Golden, R. L., Emery-Tiburcio, E. E., Post, S., Ewald, B., & Newman, M. (2019). Connecting Social, Clinical, and Home Care Services for Persons with Serious Illness in the Community. *Journal of the American Geriatrics Society*, 67(S2), S412–S418. <https://doi.org/10.1111/jgs.15900>
- Haex, R., Thoma-Lürken, T., Beurskens, A. J. H. M., & Zwakhalen, S. M. G. (2020). How do clients and (In)formal caregivers experience quality of home care? A qualitative approach. *Journal of advanced nursing*, 76(1), 264–274. <https://doi.org/10.1111/jan.14234>
- Hoel, K. A., Rokstad, A. M. M., Feiring, I. H., Lichtwarck, B., Selbæk, G., & Bergh, S. (2021). Person-centered dementia care in home care services - highly recommended but still challenging to obtain: a qualitative interview study. *BMC health services research*, 21(1), 723. <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06722-8>
- Högländer, J., Eklund, J. H., Spreeuwenberg, P., Eide, H., Sundler, A. J., Roter, D., & Holmström, I. K. (2020). Exploring patient-centered aspects of home care communication: a cross-sectional study. *BMC nursing*, 19, 91. <https://doi.org/10.1186/s12912-020-00483-1>
<https://doi.org/10.31583/esss.20211124>
- Jeong, S., Inoue, Y., Arai, Y., Ohta, H., & Suzuki, T. (2022). What Should Be Considered When Evaluating the Quality of Home Care? A Survey of Expert Opinions on the Evaluation of the Quality of Home Care in Japan. *International journal of environmental research and public health*, 19(4), 2361. <https://doi.org/10.3390/ijerph19042361>
- Kok, L., Berden, C., & Sadiraj, K. (2015). Costs and benefits of home care for the elderly versus residential care: a comparison using propensity scores. *The European journal of health economics : HEPAC : health economics in prevention and care*, 16(2), 119–131. <https://doi.org/10.1007/s10198-013-0557-1>
- Koru, G., Alhuwail, D., Topaz, M., Norcio, A. F., & Mills, M. E. (2016). Investigating the Challenges and Opportunities in Home Care to Facilitate Effective Information Technology Adoption. *Journal of the American Medical Directors Association*, 17(1), 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2015.10.008>

- Kuo, M-H., Wang, S-L., Chen, W-T. (2016). Using information and mobile technology improved elderly home care services. *Health Policy and Technology*. 5. 10.1016/j.hlpt.2016.02.004.
- Landers, S., Madigan, E., Leff, B., Rosati, R. J., McCann, B. A., Hornbake, R., MacMillan, R., Jones, K., Bowles, K., Dowding, D., Lee, T., Moorhead, T., Rodriguez, S., & Breese, E. (2016). The Future of Home Health Care: A Strategic Framework for Optimizing Value. *Home health care management & practice*, 28(4), 262–278. <https://doi.org/10.1177/1084822316666368>
- Leff, B., Weston, C. M., Garrigues, S., Patel, K., Ritchie, C., & National Home-Based Primary Care and Palliative Care Network (2015). Home-based primary care practices in the United States: current state and quality improvement approaches. *Journal of the American Geriatrics Society*, 63(5), 963–969. <https://doi.org/10.1111/jgs.13382>
- Legg, L., Gladman, J., Drummond, A., & Davidson, A. (2016). A systematic review of the evidence on home care reablement services. *Clinical rehabilitation*, 30(8), 741–749. <https://doi.org/10.1177/0269215515603220>
- Mah, J. C., Stevens, S. J., Keefe, J. M., Rockwood, K., & Andrew, M. K. (2021). Social factors influencing utilization of home care in community-dwelling older adults: a scoping review. *BMC geriatrics*, 21(1), 145. <https://doi.org/10.1186/s12877-021-02069-1>
- Roland, D., Forder, J., Jones, K., 2022. What Is Out There and What Can We Learn? International Evidence on Funding and Delivery of Long-Term Care. *Soc. Policy Soc.* 21, 261–274. <https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/what-is-out-there-and-what-can-we-learn-international-evidence-on-funding-and-delivery-of-longterm-care/4E3D941AFB8E55ED62D9991E53945316>.
- Russo, V., Ciampi, M., & Esposito, M. (2015). A Business Process Model for Integrated Home Care. *EUSPN/ICTH*.
- Ryburn, B., Wells, Y., & Foreman, P. (2009). Enabling independence: restorative approaches to home care provision for frail older adults. *Health & social care in the community*, 17(3), 225–234. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2008.00809.x>
- Sanders, R (2021) ESSS Outline: New models of care at home. Iriss.
- Silverglow, A., Johansson, L., Lidén, E., & Wijk, H. (2022). Perceptions of providing safe care for frail older people at home: A qualitative study based on focus group interviews with home care staff. *Scandinavian*

journal of caring sciences, 36(3), 852–862.
<https://doi.org/10.1111/scs.13027>

- Steffansson, M., Pulliainen, M., Kettunen, A., Linnosmaa, I., & Halonen, M. (2016). The Association between Freedom of Choice and Effectiveness of Home Care Services. *International journal of integrated care*, 16(1), 5. <https://doi.org/10.5334/ijic.2448>
- Ten Haken, I., Ben Allouch, S., & van Harten, W. H. (2018). The use of advanced medical technologies at home: a systematic review of the literature. *BMC public health*, 18(1), 284. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5123-4>
- Turcotte, P. L., Larivière, N., Desrosiers, J., Voyer, P., Champoux, N., Carbonneau, H., Carrier, A., & Levasseur, M. (2015). Participation needs of older adults having disabilities and receiving home care: met needs mainly concern daily activities, while unmet needs mostly involve social activities. *BMC geriatrics*, 15, 95. <https://doi.org/10.1186/s12877-015-0077-1>
- Upadhyay, P. and Weiner, J. (2019). Long-Term Care Financing In The United States. Issee Brief. Penn LDI.

16. Bölüm

Farklılaştırılmış Öğretimin Kuramsal Çerçevesi*

Sultan YÜZBAŞIOĞLU†

Ayten Pınar BAL‡

* Bu çalışma, Sultan YÜZBAŞIOĞLU'nun yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

†

‡ Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Matematik ve Fen Bilimleri Bölümü

Matematik Eğitimi Ana Bilim Dalı

Balcalı/ADANA

GİRİŞ

Bu bölümde farklılaştırılmış öğretim kavramının ne olduğu ve bu kavramın kuramsal temellerini oluşturan beyin temelli öğrenme, sosyal yapılandırmacılık ve Gardner'ın çoklu zekâ kuramına değinilerek bu kavramların, farklılaştırılmış öğretim kavramı ile olan ilişkisi vurgulanmıştır. Daha sonra ise farklılaştırılmış öğretimin öğelerini oluşturan içerik, süreç, ürün ve değerlendirme boyutları üzerinde durulmuştur. Son olarak da farklılaştırılmış öğretim süreci öğrenen bağlamında ele alınarak, bu kapsamda öğrencilerin özellikleri ve farklılaştırılmış öğretim stratejileri üzerinde durulmuştur.

1. Farklılaştırılmış Öğretim

Farklılaştırılmış öğretim; öğretimin içerik, süreç ve ürün basamaklarında öğrencilerin hazırbulunuşluk, ilgi düzeyleri ve öğrenme stillerine göre değişiklikler yapılması ile öğrenciye öğrenme sorumluluğunu alma fırsatı veren ve nasıl çalışacağına karar verebilme seçeneği sunan bir yaklaşımdır. Farklılaştırılmış öğretimde güven ortamında, farklılıklara saygı duyarak, seviyelerine uygun ve farklı öğrenme yollarını tercih ederek ilgilerine göre ürün oluşturma amaçlanır (Cox, 2008). Öğrenme sorumluluğunu üzerine alan öğrenciler kendi düşünme şekillerinin de bilincinde olurlar (Tomlinson, 2001).

Şaldırdak (2012)'a göre farklılaştırılmış öğretim öğrencilerin hazırbulunuşluk, ilgi ve öğrenme biçimleri dikkate alınarak kendilerini rahat hissedebilecekleri bir sınıf ikliminde var olan bilgilerin yeni bilgilerle birleştirilmesi, bütünleştirilmesidir. Bu yüzden bir metot ve izlek olmaktan çok öğretim uygulamasına bir bütün olarak bakmayı öngören bir yol olarak tanımlanabilir. Farklılaştırılmış öğretimin, bir nevi öğretimi düzenleme çalışması olduğu söylenebilir. Bu düzenlemeyi de öğrencilerin ilgileri ve ihtiyaçlarına göre belirlemeye çalıştığı söylenebilir. Her öğrencinin başlangıç seviyesinin ne olduğu ve bir sonraki seviyedeki ihtiyaçlarının ne olacağını belirlemede duyarlı olduğu söylenilebilir (Delice,2019). Farklılaştırılmış öğretimin temelinde birçok kuramın izleri görülmektedir. Bu kuramlar; yapılandırmacı yaklaşım, sosyal yapılandırmacı yaklaşım, çoklu zekâ kuramı, öğrenme düşünme biçimleri, bilişsel öğrenme teorisi şeklinde sıralanabilir. Ayrıca farklılaştırılmış öğretimin Piaget, Maslow, Dewey, Vygotsky, Bruner, Gardner gibi düşünürlerin bakış açıları ile benzerlik gösterdiği söylenebilir (Aktaş & Öztürk, 2018). Özetle farklılaştırılmış öğretimin; yapılandırmacı yaklaşım, beyin araştırmaları, çoklu zekâ kuramı, öğrenme stilleri yaklaşımlarını kapsayan bütüncül bir yaklaşım olduğu söylenilebilir (Delice, 2019).

Öğrenme öğretme süreci sırasında ortamı, içeriği ve değerlendirmeyi

çeşitlendirmek adına yaptığımız uygulamaların hepsi farklılaştırılmış öğretim olarak nitelendirilemez (Tomlinson, 2005). O halde farklılaştırılmış öğretimin ne olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Farklılaştırılmış öğretim;

Bireyselleştirilmiş bir öğretim değildir. Sınıftaki tüm öğrenciler için farklı uygulamalar planlama ve uygulamaya çalışma şeklinde yapılan bireyselleştirilmiş öğretim pratikte uygulanması çok karmaşık bir süreç halini alır. Öğretim farklı hazırbulunuşluk düzeylerine göre alt becerilere ayrılır, bu da öğretim sırasında sınıftaki bütünlüğün bozulmasına neden olurdu. Farklılaştırılmış öğretimde sınıf bütünlüğü bozulmadan, her öğrenci kendi seviyesinden ilerleyerek gelişimini tamamlar.

Öğrencileri homojen gruplamak değildir. Farklılaştırılmış öğretimde içeriğe, öğrenci özellikleri ve ihtiyaçlarına göre esnek gruplama vardır.

Öğrenme hedefleri bazı öğrenciler için değildir. Farklılaştırılmış öğretimde her öğrenci içerikle ilgili derinlemesine çalışmalara kendi yapabileceği ölçüde girmelidir.

Farklılaştırılmış öğretim aynı anda farklı yöntemleri kullanmak değildir. Yapılacak farklılaştırmayı öğretmen konu içeriğine ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre belirler. Bazen tek bir etkinlik veya çalışma süreci farklılaştırmaya yeterli gelebilir.

Farklı etkinliklerin karmaşa içinde yapıldığı düzensiz bir sınıf ortamı değildir. Farklılaştırılmış öğretimde etkinliklerin amaca yönelik, planlı ve etkili bir şekilde uygulandığı sınıflarda öğrenciler, öğrenme faaliyetlerini düzenli bir gerçekleştirebilir. Özetle yapılan uygulamaların farklılaştırılmış öğretim uygulaması olarak nitelendirilebilmesi için süreçte var olan bütün öğrencilerin yapılan çalışmada, kendi kapasiteleri ve özellikleri doğrultusunda anlamlı öğrenmelere erişmesi gerekir (Tomlinson, 2007).

1.2. Farklılaştırılmış Öğretimin Kuramsal Temelleri

Farklılaştırılmış öğretim; temelinde beyin temelli öğrenme, sosyal yapılandırmacılık, Gardner'ın çoklu zekâ kuramı, gibi birçok kuramsal yaklaşımı bulunduran bir öğrenme yaşantısıdır (Avcı & Yüksel, 2018; Bosier, 2007; Stager, 2007). Farklılaştırılmış öğretimin daha iyi anlaşılabilmesi için yaklaşımların bilinmesi önem arz etmektedir. Farklılaştırılmış öğretimin temelindeki yaklaşımlar hakkında

Beynin yapısı ve işleyişiyle ilgili olan beyin temelli öğrenme araştırmalarının sonuçları farklılaştırılmış öğretime yön vermektedir. Beynin hangi durumlarda, nasıl öğrendiği bilgisi, farklılaştırılmış öğretim ortamını, içeriğini ve sürecini oluşturmada bize yol göstericidir. Öğrencilerin seviyelerine uygun zorlukta, seçme şanslarının olduğu ve öğrenmelerinden

sorumlu oldukları durumlarda öğrenmeye istek ve motivasyonları artar. Öğrenciler verilen görevlerin öğrenebilecekleri seviyede olduğunu hissedersen, öğrenme göreviyle meşgul olmaya, daha üst düzeyde öğrenmeye meyilli olurlar. Öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyesini dikkate alarak etkinlikler hazırlamak öğrencilerin öğrenmeye karşı isteğini arttırır (Gregory & Chapman, 2002). Bilginin hafızada uzun süre saklanması için anlamlı olması, öğrencide heyecan uyandırması ve ilgisini çekmesi gerekir. Öğrenme için stres düzeyi de belirleyicidir. Aşırı stres altında olan öğrenci öğrenemez (Gregory & Parry, 2006). Ayrıca beyin en iyi performansını zorlandığı zamanlarda ortaya çıkartır. Bu nedenle farklılaştırılmış öğretimde öğrencilere kendi seviyelerine göre zorlanacakları aynı zamanda ilgi duyup sevecekleri, kendini stres altında hissetmeyeceği olumlu sınıf ikliminin oluşturulması beyin temelli öğrenme çalışmalarından öğrenilen bilgilere dayanmaktadır (Avcı & Yüksel, 2018; Demir,2021). Beyin temelli eğitimin öncülerinden olan Caine (2002), beyin temelli eğitimde üç temel öğrenin önemli olduğunu ortaya koymaktadır:

- Duygusal iklim, duygusal ilişki veya rahatlatılmış uyanıklık,
- Karmaşık öğretimi deneyimleme veya daldırma
- Öğrenme becerisi ya da etkin öğrenim görme becerisinin güçlendirilmesi.

Rahatlatılmış uyanıklık, beynin anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirebilmesi için en uygun durumda olmasıdır (Caine & Caine, 2002). Duyular ile ortamdan alınan uyarılar beyinde işlenirken, olumlu bir sınıf ikliminde olmak zihin için rahatlatılmış uyanıklığı destekler. Öğrenme üzerine kullanılan tüm yöntemler rahatlatılmış uyanıklık durumunu etkiler. Ödül ve cezaların kullanımının öğrencinin zihin durumu üzerindeki etkisini anlamak bu yüzden çok önemlidir. Ödül ve ceza şeklindeki uygulamaların öğrencinin yaratıcılığını engellediği ve iç motivasyonunu etkileyerek öğrenme olasılığını azalttığı yapılan araştırmalarda görülmüştür (Caine & Caine,1997).

Derinlemesine daldırma, öğrenciyi öğrenilecek içerikle baş başa bırakarak konuya dikkatini vermesini sağlamak olarak tanımlanmaktadır (Caine & Caine, 2002). İçeriği sunarken öğrenciyi biraz zorlayacak ancak başarabileceği düzeyinde etkinliklere yer verilmesi önemlidir. Zorlu görevler, beyindeki nöronlar arasında bağlantıların artmasını ilişkilerin gelişmesini sağlar (Koyuncu, 2009).

Sosyal yapılandırıcılık farklılaştırılmış öğretimin temel aldığı bir diğer kuramdır. Bilginin yapılandırılmasında bireyin sosyal çevresinin rolü ve etkisinin önemli olduğu görüşüne dayanır (Woolfolk, 2004). Vygotsy'nin öncü olduğu bir yaklaşımdır. Vygotsky'e göre eğitim öğretim sürecinde öğrencinin en yakınında olan öğretmenin ve aile desteğinin rolü büyüktür. Vygotsky'nin tanımladığı yakınsal gelişim alanı çocuğun bir rehber eşliğinde ilerleyebileceği, kendi bilişsel gelişim düzeyinin üzerindeki anlama düzeyini ifade eder. Birey ancak sosyal etkileşim sayesinde yakınsal gelişim alanında ilerler (Arzu & Yüksel, 2018). Yakınsal gelişim alanında bireye destek verecek olanlar öğretmenleri, akranları veya en yakınında bulunan bir yetişkin olabilir. Öğrenciler akranlarıyla işbirliği yaparak ve öğretmenlerinin rehberliği ve işbirliği ile gelişimlerini sağlarlar. Vygotsky'e göre bireyin davranışlarını anlamak için onun içinde bulunduğu kültürün özelliklerini bilmek gerekir. Çünkü bireyin çevresindekilerle kurduğu iletişim zihinsel yapı ve süreçleri etkiler. Bu etkiyi basit bir etkileşim olarak değerlendirmek yanlıştır (Yabaş & Altun, 2009). Bilgiyi anlamlandırmak için iki ya da daha fazla kişinin koordineli olarak çaba göstermeleri gerekir (Gergen, 2012).

Gardner'in Çoklu zekâ kuramı farklılaştırılmış öğretim temel felsefesini oluşturan bir diğer yaklaşımdır. Bu kurama göre sekiz farklı zekâ alanı bulunmaktadır (Gardner, 2006; akt. Gregory & Chapman, 2020). Bu zekâ alanları şu şekildedir:

- Sözel/Dilsel:** Okuma, yazma, konuşma ve dinleme
- Mantıksal/Matematiksel:** Sayılar ve soyut örüntülerle uğraşma
- Görsel/Uzamsal:** Görselleştirme, çizim, zihin haritası, grafik düzenleyiciler renk ve resimle uğraşma.
- Müziksel/Ritmik:** Ritim melodî, şarkı, dans ve müzik örüntüleri kullanma.
- Bedensel/Kinestetik:** Bilgiyi dokunarak, hareket ederek işleme, drama, materyal ve ince motor becerilerini kullanma.
- Sosyal:** Başkalarıyla işbirliği ve iletişim halinde iken bilgiyi işleme.
- İçe Dönük:** Tek başına, kendi hızında öğrenme, bireysel etkinlikler.
- Doğa:** Dışarıda doğada vakit geçirerek öğrenme, doğadaki örüntüyü keşfetme.

Öğretim ortamında öğrencilerin nasıl öğreneceklerini, öğrendiklerini nasıl göstereceklerini zekâ alanları belirler. Gardner'a göre her öğrenci birbirinden öğrenme ve düşünme konusunda farklıdır. Her öğrencinin güçlü yönleri farklıdır. Öğrenciler güçlü yönlerini kullandıklarında öğrenme daha da kolaylaşır (Sözer, 2022). Öğrenme ortamını düzenleyen öğretmen, öğrencilerin farklı güçlü yönlerinin olduğunu düşünerek öğretimi

farklılaştırdığında her öğrenci kendi potansiyelini gerçekleştirebilir.

Bireyin bilgiyi alma, işleme, düzenleme ve anlamlandırmadaki sürekli yaklaşımına öğrenme stili denir (Avcı & Yüksel, 2018). Öğretim ortamlarında öğrenciler nasıl birbirlerinden farklıysa öğrenme stillerinin de farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Öğretmen farklı öğrenme stillerinin işine katarak öğrenmeyi o kadar arttırabilir. Her bir öğrenme stilini göz önüne alarak etkinliklerin geniş içerikte hazırlanması öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılayacak öğretimin kalitesini arttıracaktır (Gregory & Chapman, 2002).

1.3. Farklılaştırılmış Öğretimin Öğeleri

Öğretim ortamında farklılaştırılan öğelerle ilgili farklı kaynaklarda farklı isim ve sınıflandırmalar olsa da içerik değişmez. Bu öğeleri Tomlinson (2015) içerik, süreç ve ürün olarak sınıflandırırken, Gregory ve Chapman (2020) ise içerik, performans görevleri, öğretimsel stratejiler ve değerlendirme araçları şeklinde ifade etmiştir. Avcı ve Yüksel (2018) ise içerik, süreç, ürün, duygular ve öğrenme ortamı olarak beş öğe olarak belirtmiştir. Bu çalışmada Tomlinson'un sınıflandırması olan içerik, süreç, ürün ve değerlendirme öğelerine göre farklılaştırılmış öğretim sunulmaktadır.

1.3.1. İçerik

Öğretim programlarıyla ulusal standartlara göre belirlenen ilkökul, ortaokul ve lise düzeylerine göre ayrılmış, öğrencilere eğitim öğretim sürecinde öğretilecek konulardır (Avcı & Yüksel, 2018). İçerik öğrencilerin hazırbulunuşluğuna, ilgilerine veya öğrenme profillerine göre farklılaştırılabilir. İçeriği öğrencilerin hazırbulunuşluğuna göre farklılaştırmak öğrencilerden öğrenmeleri beklenen beceri ve bilgileri öğrenme kapasitelerini arttırmak anlamına gelir. İçeriğin farklılaştırılması konuların öğrencilerin niteliklerine göre esnetilmesi, kolaylaştırılması veya derinleştirilmesidir (Demir, 2021). İlgili alanlarına göre farklılaştırmada amaç öğrencinin ilgisini çekmek, merak uyandırmak ve öğrenme isteğini arttırarak konuyu öğrenmesini sağlamaktır. Çeşitli öğretim materyalleri kullanarak da öğrencilerin bilgileri keşfetmeleri, anlamaları ve arttırmaları sağlanabilir (Gregory ve Chapman, 2002).

Heacox (2002)'a göre öğretmenler farklılaştırılmış öğretimde içeriği üç şekilde farklılaştırabilir. Bunlar:

1. Hazırbulunuşlukları belirlemek adına yapılacak ön

değerlendirmelerden sonra içeriği bu farklı hazırbulunuşluklara göre belirleyerek,

2. Öğretim öncesi öğrenci ilgilerini belirleme çalışmaları yapıldıktan sonra konuları öğrenci ilgileri ile ilişkilendirerek,

3. Öğrencilerin anlama düzeylerine göre olan kaynakları onların kullanımına sunarak, öğretimde içerik farklılaştırılabilir.

İçeriği farklılaştırmada öğretmenlerin göz önünde bulundurmaları gereken ilkeler; esneklik, zorlayıcılık, derinlik ve ilişkilendirme (Demir, 2021). *Esneklik*, konuların öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve bireysel farklılıklarına göre şekillenmesidir. Öğrenmede zorunlu konular ile öğrencilerin seçim yapabileceği konuların ayırt edilir, gerek görüldüğünde öğretmen içeriği kolaylaştırma ya da genişletme etkinlikleri yapabilir.

Zorlayıcılık, ders içeriğinin öğrencide motive edici bir zorluk hissi yaşatmasıdır. Diğer bir ifade ile öğrencide konu ile ilgili yeterli düzeyde çaba gösterdiğinde başarı elde edebileceğine inandığı görev olarak tanımlanmaktadır (Çalıköğlü, 2014). Zorlayıcılık ögesi öğrencinin sadece zihinsel gelişimini sağlamak için değil aynı zamanda öğrenciyi öğrenmeye güdülemek içindir.

Derinlik, öğrencilerin ilgi duydukları konuda ürün ortaya koyarak daha anlamlı öğrenme yaşantıları için programdaki konu kapsamının genişletilmesidir.

İlişkilendirme, öğrencilerin önceki bilgilerini işe koşulması, konuların günlük hayatla ya da önceki konularla ilişkilendirilerek esneklik ve derinliği sağlamaktır (Demir, 2021).

1.3.2. Süreç

Öğretimin gerçekleşmesi için kullanılan yöntemler, araç gereçler, zamanlama, materyaller, öğretmen davranışları, ortam vb. öğeler süreci oluşturur (Avcı & Yüksel, 2018). Öğrencilerin yeni bilgi kavram ve becerilerle karşılaştığı, bilgiyi anlamlandırdığı ve paylaştığı öğretim aşamasıdır. Süreç öğrencilerin ön bilgisine, ilgi ve öğrenme profillerine göre farklılaştırılabilir. Öğretim sürecini farklılaştırmak isteyen öğretmen aşağıda belirtilen durumları göz önünde bulundurarak öğretim sürecini farklılaştırabilir (Demir, 2021).

-Her öğrencinin farklı öğrenme yollarına sahip olduğunu kabul etmek ve öğrenme stilleri hakkında bilgi sahibi olmak.

-Bütün öğrenme yollarını dikkate alarak ders planları hazırlamak.

-Farklı yöntem, teknik ve stratejileri kullanmak. Bu belirlemede öğrenci

tercihlerini / kararlarını göz önünde bulundurmak.

-Görsel, işitsel materyaller kullanmak.

-Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinimsel gelişimlerini bütün olarak geliştirecek etkinlikler tasarlamak.

-Öğrencileri fikirlerini sunma ve yeni fikirler oluşturma konusunda cesaretlendirmek.

-Eleştirel, yaratıcı düşünme, araştırma, problem çözme ve iletişim gibi becerileri geliştirerek öğrencilerin potansiyellerini açığa çıkaracak uygulamalar yapmak.

-Bіçimlendirici değerlendirme yöntemlerine süreç içinde yer vermek.

1.3.3. Ürün

Ürün öğrenme süreci sonunda ortaya konulan sonuçlardır. İstenilen hedeflere ne derece ulaşıldığı bilgisini öğretmene verir (Demir,2021). Ürün de içerik ve süreç gibi ön bilgi, öğrenme stili ve ilgiye göre farklılaştırılabilir. Öğrencilerin konuyu ne kadar öğrenip ne kadar uygulayabildiklerini ortaya çıkarır (Heacox, 2002). Bu yönden ürün öğretmen için ne kadar önemli ise, öğrenci için de kendine ait bir öge olması yönünden önemlidir. Öğrenci niteliklerine göre belirlenen ürün oluşturma etkinlikleri öğrendiklerini ortaya koymaları yönünden onları heveslendirecektir. Bu nedenle öğretim etkinlikleri tasarlanırken farklı düzeyde, çeşitli tasarı ve görevler işe koşulmalıdır (Tomlinson & Allan, 2000).

1.3.4. Değerlendirme

Farklılaştırılmış öğretimde bireysel farklılıklar temel ölçüt alındığı için değerlendirme aşamasında da öğrenci merkezli ölçme araçları tercih edilir. Bu ölçme araçları ile değerlendirme öğrenim sürecinin başında, süreç içerisinde ve sonunda yapılır (Avcı ve Yüksel, 2018). Öğrenci farklılıklarını belirlemek için süreç başında ön değerlendirme, seçilen öğretim yönteminin etkililiğini ve öğrenci seviyesini belirlemek için süreç değerlendirme yapılır. Öğretim sonunda da öğrenci durumları ve eksik kalan yönler değerlendirilir ve sonraki dersler bu eksikleri gidermek üzerine planlanır (Heacox, 2002). Farklılaştırılmış öğretimde değerlendirme teknikleri öğrenmenin başında, öğrenme sürecinde ve öğrenmenin sonunda olarak üç gruba ayrılmıştır (Gregory ve Chapman, 2020).

1.3.4.1. Öğretime başlamadan önce kullanılan değerlendirme teknikleri:

Gregory ve Chapman (2020, s.67-73), öğretimin başında kullanılacak bazı teknikleri şöyle belirtmişlerdir:

Köşe Kapmaca: Sınıfın her köşesine “Kesinlikle”, “Sık sık”, “Ara sıra” ve “Hemen hemen hiç” ifadelerinden birini içeren kartlar yerleştirilir. Öğrencilerden kendi öğrenmelerine uygun kartın yazılı olduğu köşelere gitmeleri istenir. Öğrenciler kendi öğrenmelerine en uygun köşeye gider ve ne bildiklerini, neden bu seçimi yaptıklarını tartışır.

Evet-Hayır Kartları: Öğrencilere bir yüzeyinde “evet”, diğer yüzeyinde “hayır” yazılı olan kartlar dağıtılır. Konu ile ilgili sorular sorulduğunda konuyu bilen öğrenciler kartın “evet” yazan yüzeyini gösterir, ‘evet’ cevabını veren öğrencilere başka sorular yönlendirilerek konuyu bilip bilmedikleri kontrol edilir. “Hayır” yüzeyini gösteren öğrencilere ise konunun ayrıntılı çalışılacağı söylenir.

Duvar Yazıları: Öğretmen bir duvar yazısı panosu oluşturur. Panoya öğrenilecek yeni konu hakkında ‘Bildiklerim, Öğrendiklerim, Öğrenmek İstediklerim’ başlıklarını yazar öğrencilere bu başlıklar için düşünme zamanı verir. Cevapları tek başlarına kâğıtlara not alır ve panoya kendi cevaplarını yazarlar.

1.3.4.2. Öğrenme Sürecinde Kullanılan Değerlendirme Teknikleri:

Değerlendirme için öğrenmenin bitimini beklemek çok eksik olur. Yanlış ve eksik öğrenmeler gerçekleşebilir. Bu yüzden süreç devam ederken geri bildirimler verilmelidir. Bazı teknikler aşağıda açıklanmıştır. Gregory ve Chapman (2020, s.67-73),

Parmakla Gösterme: Öğrenci konuyu anlayıp anlamadığını başparmağının konumuyla anlatır. Parmağını yukarı kaldırarak çok şey bildiğini, sağa sola (yana) doğru gösteriyorsa konu ile ilgili biraz bilgi sahibi olduğunu, aşağı doğru çevirerek konu hakkındaki bilgisinin çok az olduğunu belirtir.

Yumruk Yapma: Öğrenciler anlama düzeylerini parmaklarını kullanarak ifade ederler. Öğretmen sınıfa, “Bu konuyu ne düzeyde biliyorsunuz?” sorusunu sorar. Öğrenciler konu hakkındaki bilgilerini yoklayarak kendi kendilerini değerlendirirler. Konuyu bilme düzeylerini açık olan parmak sayılar ile ifade ederler.

1 parmak: Öğrenmenin başındayım.

2 parmak: Biraz daha pratiğe ihtiyaç duyuyorum.

3 parmak: Biraz yardıma ihtiyaç duyuyorum.

4 parmak: Bu konunun sorularını kendi başıma çözebilirim.

5 parmak: Konuya başkasına anlatabilecek kadar hakimim.

Gerçekle Yüzleşme: Öğrenilen konuyla ilgili öğrencilerden duygularını ifade eden mutlu surat, ciddi surat ve üzgün surat ifadeleri çizmeleri istenir.

Öğrencilere sorular sorularak verecekleri cevapları yüz ifadeleri çizili kartları kaldırarak duygu durumlarını anlatmaları istenir.

1.3.4.3. Öğrenme Süreci Sonunda Kullanılan Değerlendirme Teknikleri:

Öğretim süreci boyunca öğrencilerin öğrenme düzeylerini süreç sonunda değerlendirmek için yapılır. Öğrenciler notla değerlendirilmez. Bazı teknikler aşağıda verilmiştir (Gregory & Chapman 2020, s.67-73).

Konuşma Halkası: Öğretmen öğrencileri üçerli gruplara ayırır. Her gruptaki öğrenciler A-B-C olarak adlandırılır. A kişisi derste öğrenilen konu ile ilgili öğrendiklerini anlatmaya başlar ve belirlenen sürede konuştuğundan sonra B kişisinin anlatmaya devam etmesi istenir. Daha sonra da sıra C'ye geçer. Konu ile ilgili söylenecek durum kalmayınca kadar döngü devam eder.

Döngüsel Yansımaya: Konu başlıkları boş kâğıtlara yazılır, bu kâğıtlar sınıfın farklı yerlerine asılır, öğrenciler boş kâğıtların bulunduğu yere gruplar halinde giderek kâğıtta yazılı konu başlığı hakkında bildiklerini yazarlar. Daha sonra başka bir başlığın yer aldığı bölüme gider ve aynı işlemi tekrarlarlar. Süre bitinceye kadar bir döngü şeklinde devam eder. Süre bittiğinde öğrenciler hangi kâğıdın önünde durmuşlarsa orada yazılan bilgileri arkadaşlarına okur.

1.4. Farklılaştırılmış öğretimde Öğrenci Özellikleri

Farklılaştırılmış öğretimde her öğrencinin birbirinden farklı özelliklerini farklı öğrenme yolları kullanarak öğretim için olumlu ve öğrencilerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir ortam tasarlanır. Öğrenciler ön bilgileri, ilgi, öğrenme profilleri, sosyo ekonomik özellikler ve öğrenme hızı açısından farklılaşır (Abbati, 2012; Avcı & Yüksel, 2018; Hall, Meyer & Strangman, 2010; Lawrence-Brown, 2004; Levy, 2008).

1.4.1. Ön Bilgi

Öğrenme ortamında yeni bir konu öğretileceği zaman öğrencilerin bir kısmının öğrenmeye hazır olduğu, konuyu bilenlerin, kısmen bilenlerin ve hiç bilmeyenlerin aynı ortamı paylaştığı görülmüştür. Öğrencilerin hazırbulunuşluklarının önceden belirlenmesi ve öğretim ortamının, sürecinin buna göre düzenlenmesi eğitim öğretimin kalitesini artırır (Zoraloğlu & Şahin, 2016).

1.4.2. İlgi

Bireyin bir olaydan, durumdan, konudan, öğrenme yolundan hoşlanması,

keyif almasıdır. Öğrenciler sevdikleri, ilgilerinin olduğu, yatkın oldukları konularda daha istekli çalışırlar. Bu yüzden öğretmenler dersi planlarken öğrencilerin ilgi alanlarını göz önünde bulundurması gerekir. Ayrıca öğrenciler kendi ilgi alanlarının farkına varmaları sağlanmalı, sevdikleri alanlarla ilgili özgün ürünler ortaya koyup sınıf ortamında paylaşımları ve farklı ilgi alanlarını karşılaştırılmalıdır (Ericson, 2010).

1.4.3. Öğrenme Profilleri

Öğrencilerin bilgiyi nasıl aldığı, işlediği ve nasıl öğrendiği ile ilgili tercihleridir. Sınıfımızda aynı yaş grubunda farklı öğrenme tercihleri olan öğrenciler vardır. Bazı öğrenciler sessiz ortamda öğrenebilir, bazıları tek başına bazıları ise grupta çalışmayı tercih eder. Bu örnekler artırılabilir. Farklı öğrenme tarzları ne kadar işe koşulursa öğrencilerin öğrenme şansları o kadar yüksek olur. Her öğrenme stilini dikkate alan ve onların ihtiyaçlarını karşılayan geniş çaplı bir öğrenim etkinliği sunmak öğrencilerin beyinlerini tamamen kullanıp öğrenme kapasitelerini artırır (Abbati, 2012; Gregory ve Chapman, 2020).

1.4.4. Sosyo Ekonomik Özellikler

İçinde buldukları ortamı, yaşam şartları, ailenin eğitim öğretim geçmişi ve eğitim öğretime verilen değer öğrencilerin benlik algılarını öğrenmeye karşı isteklerini ve çabalarını belirler. Öğrencilerin sosyoekonomik durumları öğretmenin de öğretimi planlarken göz önünde bulundurması gereken durumlardandır. Öğrenci açsa, stres altında ise çalışma ortamı uygun değilse, ailevi sorunları varsa öğrenme yeteneği de etkilenecektir (Avcı & Yüksel, 2018).

1.4.5. Öğrenme Hızı

Bir konuyu öğrenmek için her öğrencinin ihtiyaç duyduğu zaman aynı olmayabilir. Bazı öğrenciler daha az zamanda öğrenirken bazıları daha fazla zamanda öğrenebilir. Daha az pratik ve örnekle öğrenenler olduğu gibi daha fazla pratik ve örneğe ihtiyaç duyanlar olabilir. Daha hızlı öğrenenlerin sıkılmaması yavaş öğrenenlerin de arkada kalmaması için farklılaştırılmış öğretim etkinlikleri düzenlenebilir (Yabaş & Altun, 2009; Tomlinson, 1999).

1.5. Farklılaştırılmış Öğretim Stratejileri

Farklılaştırılmış öğretimde sınıfın durumuna, öğrencilerin ilgilerine ve ön bilgilerine göre kullanılacak çok sayıda strateji vardır. İstasyon, katlı öğretim, merkezler, ajanda, karmaşık öğretim, öğrenci sözleşmesi bu tekniklerden en çok kullanılanlarıdır.

1.5.1.İstasyon

Öğrencilerin aynı ortamda bir konunun farklı alt bölümlerini farklı öğrenme aktiviteleriyle aynı anda öğrendikleri küçük öğrenme ve etkinlik alanlarıdır. Öğrencilerin aynı zamanda çeşitli görevler üzerinde çalıştığı noktalar (Tomlinson, 2007). Sıra gözetilerek düzenlenen istasyonlarda her istasyon bir önceki istasyona göre daha karmaşık görevler içerir. İstasyonlar öğrencilerin farklı görevler üzerinde çalışmalarına izin veren bir yöntemdir. Öğrencilerin hepsi belirlenen zaman içerisinde var olan bütün istasyonlarda çalışmak zorunda olmadığı gibi belli bir istasyondaki görevi aynı sürede tamamlamak zorunda da değildir. İstasyonlarda öğretmenin öğrenciden beklediği görev performansı ile öğrenci tercihi arasında denge bulunmaktadır (Yabaş, 2008). İstasyonlar alt düzey görevlerden daha karmaşık düzeydeki görevlere doğru sıralı bir şekilde düzenlenir. Öğrenciler bir istasyondaki gerekli görevleri yerine getirdikleri sürece diğer istasyona kendi istekleri ile ilerleyebilirler. Bu durum öğrencilerin belirli bir başarı seviyesinde sabit kalmak zorunda olmadığını göstermektedir (Yabaş & Altun, 2009).

İstasyonların oluşturulması ve her bir istasyonda geçirilecek zamanın planlanması öğretmen tarafından yapılır. İstasyonlar öğrenme, uygulama, proje, müzik ve sanat istasyonları şeklinde hazırlanabileceği gibi öğrenci ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak farklı isimlerde de oluşturulabilir (Sözer, 2022).

Uygulamadan önce yapılacak işlem basamakları aşağıda belirtilmiştir (Avcı ve Yüksel, 2018).

-Hedef Belirlenmesi: Öğrencilerin seviyeleri göz önüne alınarak amaca uygun hedefler belirlenir. Amaç; düşük seviyeli öğrenciler için kazanımların öğrenilmesinin tamamlanması şeklinde iken üst seviyedeki öğrenciler için öğrenmede derinleşme olmalıdır.

-Kazanımların Ayrıntılı Belirlenmesi: Kazanımlar Bloom sınıflandırmasına göre incelenerek, etkinlikler öğrenci seviyelerine göre tasarlanmalıdır.

-Öğrencileri tanıma: Öğrencinin ders başarısına, ön test puanına veya sınıf içi etkinliklerde tutulan kayıtlara göre derse karşı ilgi, istek ve tutumu, öğrenme stili tespit edilmelidir.

-Organizasyon: İstasyon sayıları, isimleri ve her istasyonda kaç öğrencinin bulunacağına karar verilerek hazırbulunuşluk testleri veya farklı ön değerlendirme etkinlikleri yapılır.

-Materyal ve Malzeme Ayarlama: Görevlerde gereken materyaller, öğretmen tarafından gruplardaki öğrenci sayılarına göre çoğaltılarak hazırlanır.

-Planlama: Planlama alt seviyedeki öğrencilerin daha üst seviyedeki öğrencilere göre daha fazla zamana ihtiyaç duyabilecekleri göz önünde bulundurulur. Tekniğin uygulanmasında en uygun zaman ardı ardına olan iki ders saatidir.

-Ön Çalışma: Öğrencilere istasyonun kuralları anlatılır, alınacak ortak kararlar belirlenir ve planlamalar gözden geçirilir.

-Tekniğin Uygulanması: Öğrenciler öğretmenlerinin belirlediği veya kendi belirledikleri istasyona geçerek, belirlenen süre içerisinde çalışmalarını tamamlayarak, diğer istasyonlara geçiş yaparlar. Öğretmen öğrencileri gözlemler, gerekli gördüğü durumlarda müdahale eder. Öğretmen, istasyondaki görevleri yerine getirmekte zorlanan öğrenci için her zaman bir öğrenme istasyonu olarak da görev yapar.

-Değerlendirme: İstasyonlardaki çalışmaların tamamlanmasının ardından bireysel değerlendirme ya da grup değerlendirmesi yapılır. İstenilen hedefe ulaşıp ulaşılmadığı önceden belirlenen değerlendirme yöntemlerinden biri veya birden fazlası kullanılarak değerlendirilir.

1.5.2.Kath Öğretim

Amaç hazırbulunuşluktaki farklılaşmadan meydana gelecek olan olumsuzlukları gidermektir. İçerik, öğretim süreci ve ürünler ön bilgilere göre katlara ayrılır. Ön öğrenmeleri düşük, orta ve yüksek seviyede olan öğrenciler konuyu kendilerine göre zorluk seviyesinde öğrenebilir (Demir, 2016). Önce öğrencilerin bilmesi gereken hedef kazanımlar belirlenir, konu hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğunu belirlemek için ön değerlendirme yapılır. Farklılaştırma yapılırken Bloom taksonomisinden yararlanır (Richards & Omdal, 2007).

1.5.3.Merkezler

Merkezler istasyon tekniğine kısmen benzer (Sözer, 2022). Merkezlerde aynı ortamdır. İlgi ve öğrenme olarak iki merkez türü kullanılmakta ve aynı konunun farklı yollarla öğrenmesi amaçlanmaktadır. Öğrenme merkezlerinde amaç konunun öğretilmesi veya pekiştirilmesi iken ilgi merkezlerindeki amaç öğrencilerin öğrenilen konu hakkında ilgi alanlarına göre çalışma yapmalarını sağlayarak konunun pekiştirilmesidir. Bireysel veya grup çalışması olabilir. Materyalleri ve planlamasını öğretmen yapar. Öğrenci hangi merkeze gideceğini, çalışma süresini ve yapacağı etkinlikleri kendisi belirler (Avcı & Yüksel,2018).

1.5.4. Ajanda

Öğrenciye göre değişen görevlerin hazırlandığı bir uygulamadır. Bütün öğrencilerin içinde görevlerin yazıldığı bir ajandası bulunur. Öğretmen ajandalara öğrencilerin tamamlayacağı görevler yazar. Görevler için belirlenen süre genellikle iki hafta olur. Öğrenci verilen sürede etkinliği tamamlar. Amaç derse destek olmak ve öğrencinin kendi öğrenme stilini ve zekâ alanına uygun çalışmasıdır (Sözer,2022).

1.5.5.Karmaşık Öğretim

Birbirinden akademik, dilsel, kültürel birçok özellik açısından farklı öğrencilerin bulunduğu sınıflar için geliştirilmiştir (Delice, 2019). Öğrenciler işbirliğine dayalı bir ortamda birbirlerinden üst düzeyde etkileşim içinde olur ve birbirlerinin olumlu yönlerinin farkına varmış olurlar. Her öğrenci çalışmaya katkı sağlar. Öğretmenler uygulama planı hazırlayıp gerekli malzemeleri hazırlar grup çalışması sırasında öğrencilere sorular sorarak düşüncelerini derinleştirir (Sözer, 2022).

1.5.6. Öğrenci Sözleşmesi

Öğrencilerin aktif olarak öğretim sürecine katılması, öğrenmelerinden sorumlu olmaları, bağımsız çalışma alışkanlıkları kazanmaları için kullanılan stratejidir (Sözer, 2022). Öğrenci ve öğretmen arasında yapılan bir anlaşmadır. Bu strateji sayesinde öğrenciye ihtiyaç duyduğu konularda kendi hızına ilgisine göre çalışma fırsatı sunar.

SONUÇ

Yukarıda değinilen bilgiler ışığında, öncelikle, farklılaştırılmış öğretim kavramının teorik boyutu ve kavramsal çerçevesi tartışılmıştır. Daha sonraki aşamada ise farklılaştırılmış öğretim kavramının sınıf içi uygulamalarındaki öğretim stratejileri ve öğrenci özellikleri üzerinde durulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abbati, D. G. (2012). *Differentiated instruction: understanding the personal factors and organizational conditions that facilitate differentiated instruction in elementary mathematics classrooms*. Doctoral Disertations. Berkeley: University Of California.
- Akkaş, E. & Öztürk, F. (2018). Farklılaştırılmış problem çözme öğretimini üstün yetenekli öğrencilerin problem çözme ve yaratıcı düşünme becerisine etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(1), 201-224.
- Avcı, S. & Yüksel, A. (2018). *Farklılaştırılmış öğretim teori ve uygulama* (4. baskı). Nobel Yayıncılık .
- Belçer, Y. ve Avcı, S. (2011). Öğretimin farklılaştırılmasında etkili bir strateji: katlı öğretim. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 109-126.
- Bosier, C. S. (2007). The effects of teacher perception of differentiated mathematical instruction on student achievement. Doctoral Disertations. Canada: University of Capella, Minneapolis.
- Caine, R. N., & Caine, G. (1997). Education on the edge of possibility. *Association for Supervision and Curriculum Development*, 1250 N. Pitt Street, Alexandria, VA 22314-1453).
- Cox, S. G. (2008). Differentiated instruction in the elementary schools. *Educ Dig*, 73(9), 52-54
- Çalikoğlu, B.S.(2014). *Üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerle derinlik ve karmaşıklığa göre farklılaştırılmış fen öğretiminin başarı, bilimsel süreç becerileri ve tutuma etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Delice, T. (2019). *İlköğretim yedinci sınıf öğrencileri için farklılaştırılmış matematik öğretiminin akademik başarıya etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi.
- Demir, S. & Gürol, M. (2015). Farklılaştırılmış öğretim yöntemlerinin derin ve yüzeysel öğrenen öğrencilerin kalıcılık puanları üzerindeki etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 5(2), 187.
- Demir, S. (2016) Katlı öğretim yönteminin öğrencilerin akademik başarı puanları, öğrenme yaklaşımları ve öğrenmenin kalıcılığı üzerindeki etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1589-1602.
- Demir, S. (2021). *Uygulamalı örneklerle farklılaştırılmış öğretim yöntem ve teknikleri*. Ankara; Eğitim Kitap.
- Ericson, C. (2010). *Differentiated instruction: Applying the work of C. A. Tomlinson in the primary literacy classroom*. Master's Thesis. British Columbia: University Of Victoria

- Gergen, K.J. (2012). Sosyal yapı ve eğitim süreci. *Eğitimde yapılandırıcılıkta* 17, Routledge.
- Gregory, G. H.& Chapman, C. (2020). Farklılaştırılmış öğretim stratejileri, (Çev. Ed. Sözer, M.A.). Ankara: PegemA Akademi.
- Gregory, G. H., & Chapman, C. (2002). Differentiated instructional strategies: One size doesn't fit all. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Hall, T., Strangman, N., & Meyer, A. (2003). Differentiated instruction and implications for UDL implementation. Wakefield, MA: National Center on Accessing the General Curriculum. (Accessed on August 20, 2006), http://www.cast.org/publications/ncac/ncac_diffinstruct_udl.html
- Heacox, D. (2002). *Differentiating instruction in the regular classroom: How to reach and teach all learners, grades 3-12*. Minneapolis, MN: Free Spirit.
- Lawrence-Brown, D. (2004). Differentiated instruction: Inclusive strategies for standards-based learning. *American Secondary Education*, 32 (3), 34-62.
- Levy, H. M. (2008). Meeting The Needs Of All Students Through Differentiated Instruction: Helping Every Child Reach And Exceed Standards. *The Clearing House*, 81(4), 161-164
- Richards, M. R. E., & Omdal, S. N. (2007). Effects of tiered instruction on academic performance in a secondary science course. *Journal Of Advanced Academics*, 18(3), 424-456.
- Sözer, M.A. (2022). Farklılaştırılmış öğretim yaklaşımı. Uzman öğretmenlik yetiştirme programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Stager, A. (2007). *Differentiated instructiin in mathematics*. Master Thesis. New Jersey: University Of Caldwell College.
- Şaldırdak, B. (2012). *Farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının matematik başarısına etkisi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Şaldırdak, B. (2012). *Farklılaştırılmış öğretim uygulamalarının matematik başarısına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Tomlinson, C. A. & Allan, S. D. (2000). *Leadership for differentiating schools and classrooms*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development
- Tomlinson, C. A. (1999). Educational leadership. *Personalized Learning*, 57(1), 12-16.
- Tomlinson, C. A. (1999). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners*. USA, Alexandria, VA: Association for Supervision and Cirriculum Development.

- Tomlinson, C. A. (2000). *Differentiation of Instruction in the Elementary Grades*. *ERIC Digest*. (Accessed on 10/10/2018), <http://education.ky.gov/educational/diff/Documents/tom lin00.pdf>.
- Tomlinson, C. A. (2001). *How to differentiate instruction in mixed ability classrooms* (2nd ed). ABD: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Tomlinson, C. A. (2005). *The differentiated classroom: Responding to the needs of all learners*. ABD: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Tomlinson, C. A. (2007). Öğrenci gereksinimlerine göre farklılaştırılmış eğitim Ankara: Redhouse.
- Tomlinson, C. A. (2017). *How to differentiate instruction in academically diverse classrooms*. USA: ASCD
- Woolfolk, A. (2004). *Educational psychology* (9th ed.). ABD: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Yabaş D., & Altun, S. (2009). Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin özyeterlik algıları, bilişüstü becerileri ve akademi başarılarına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 201-214.
- Yabaş, D. (2008). *Farklılaştırılmış öğretim tasarımının öğrencilerin özyeterlik algıları, bilişüstü becerileri ve akademik başarılarına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Zoraloğlu, S. ve Şahin, A. E. (2022). Bir sınıf öğretmenin farklılaştırılmış öğretim yaklaşımıyla ilişkilendirilebilir uygulamaları. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(3), 834-854.

17. Bölüm

Demokrat Parti Döneminde Zafer Bayramı Kutlamaları ve Toplumsal Yansımaları: Aydın İli Örneği

Banu BERBER BABALIK¹

¹ Öğr.Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-9863-7189.

Giriş

Toplulukların anılmaya layık gördükleri olaylar veya kişiler için yaptıkları törenler bayram sözcüğüyle ifade edilmiştir (Büyük Larousse, 2007:1426-1428). Toplumların ortak değerlerinin toplumu oluşturan bireyler tarafından kabulü ve gelecek nesillere aktarılmasında bayramlar çok önemli bir araç görevi üstlenmişlerdir. Bu özellikleriyle ulusal bayramlar toplum yaşamının temel alanlarında kurumlaşmanın ve sağlanışmanın temel yolları arasında yer almıştır. Ülkemizdeki ulusal bayramların temeli Cumhuriyet ile birlikte atılmış ve ulusal bağımsızlık ile ulusal egemenlik paydalarında birleştirici özellik göstermiştir (Ozankaya, 2001:541).

Bayramların ne zamandan itibaren kutlanmaya başlandığını ve bununla birlikte nasıl kutlandığını bilmek o dönemin özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Türkiye için baktığımızda zorlu bir bağımsızlık mücadelesinin yapıldığı Millî Mücadele günleri yeni bir devletin temellerinin atıldığı bayram günlerini oluşturmuştur (Bolat, 2012:37; Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Hârekatı II. Cilt,1998:29-31). Cumhuriyet döneminde ulusal bayramlar ve genel tatil günleri ile ilgili 1935'te bir düzenleme yapılmıştır. Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun ile resmî tatil ve bayram günleri belirlenmiştir. 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları ilk kez 1924'te yapılmıştır. 1926'dan itibaren düzenli olarak kutlanmaya başlamıştır. 30 Ağustos Zafer Bayramı tüm yurtla beraber Aydın'da da büyük bir coşku ve neşe içinde kutlanmıştır. Bayram ile Millî Mücadele yıllarında yaşanan zorlukların ardından halkın yeniden bir arada olması sağlanmış ve beraberlik duyguları pekiştirilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de siyasi değişimin yaşanarak Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950-1960 yıllarında Aydın'da 30 Ağustos Zafer Bayramı ve tören kutlamalarının nasıl yapıldığına dair bilgi verilmiştir. Çalışma il merkezinde yapılan törenlerle sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi ilçe ve köylerdeki kutlamalara dair kaynaklara ulaşamamış olmasıdır. Aydın'da bayramların kutlanması ile ilgili 1950-1960 yıllarındaki gelişmeler dönemin yerel basınında çıkan haberler ışığında değerlendirilmiş ve yerel basın dışında ulusal basın, arşiv belgeleri, resmî yayımlar, araştırma ve tetkik eserler ile desteklenmiştir. Bu çalışma ile Aydın'da Zafer Bayramı kutlamalarının nasıl yapıldığı, halkın ilgili dönemde törenlere olan katılımını ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. 30 Ağustos'un Bayram Olarak Kutlanması

Millî Mücadele döneminde yapılan savaşlar ülkenin adım adım işgalden kurtarılması konusunda önemli dönüm noktası olmuştur. Sakarya Zaferi, TBMM'nin öncülük ettiği demokratik-ulusçu hareketin toplum tarafından da

değerinin anlaşılmasını sağlamış ve bununla birlikte Sakarya Zaferi sonrası Yunan kuvvetleri Anadolu'da tutunamayacaklarını anlamışlardır² (Selek, 1997:48-4; Akşin,2018:165).

Ulusun tam bağımsızlığının sağlanması için alınan kararların hızlanması en çok ihtiyaç duyulan konulardan biri olmuştur. Bu sorunu çözmek amacıyla Mustafa Kemal'e geniş yetkiler veren Başkumandanlık Kanununun dördüncü defa uzatılması teklifi 20 Temmuz 1922'de TBMM'de görüşülmüştür³. Mustafa Kemal söz alarak o güne kadar kendisine tanınan geniş yetkilere gerek olmadığı görüşünü savunduğu konuşmasında ordumuzun manevi kuvvetinin çok iyi olduğunu ve maddi gücünün de iyileştirilmesinin sağlandığını ifade etmiştir. Konuşmasını bitirirken bu yetkinin devamına gerek kalmadığı yönünde görüşünü bildirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.21,1959:431; Kocatürk, 2000:331). TBMM, Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması üzerine 5 Ağustos 1921'de kabul edilen Başkumandanlık Kanunu'nun⁴, Başkumandana geniş yetkiler tanıyan 2. Maddesini kanun teklifinden çıkarmış ve o güne kadar üçer ay süreyle uzatılan kanunda bu defa kanunun sona eriş tarihine değinilmemiştir (Kocatürk, 2000:274-275; Akalın,2006:209-214).

Mustafa Kemal Büyük Taarruz öncesini Nutuk'ta detaylı bir şekilde anlatmış ve 26 Ağustos sabahı düşmana taarruz emrini verdiğini ama öncesinde 20-21 Ağustos gecesini de ordu komutanlarıyla yaptığı harita üzerindeki savaş taktiklerini de eklemiştir (Atatürk,2011:253-256) Son derece gizli bir şekilde taarruz hazırlıklarına başlayan Türk ordusu 25 Ağustos 1922 gecesini Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Paşa Büyük Taarruzu yönetecekleri Kocatepe'ye gelmişlerdir.⁵ 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan taarruz hârekatı 30 Ağustos'a kadar sürmüştür; 30 Ağustos günü yapılan muharebede Mustafa Kemal'in idaresindeki Türk orduları Yunan ordularını yenilgiye uğratmıştır. (Belen,1970:55-59; Ateş,2016:384-385). Uğradıkları baskın taarruzu sonrasında Yunan ordusu, ancak taarruz başladıktan yarım saat sonra birinci ve dördüncü kolordu cephelerine yönelttikleri zayıf bir top ateşiyle karşılık verebilmişlerdir (Altıntaş, 2010:41-77). Mustafa Kemal, Kocatepe'den tüm hareketi kontrol etmiştir. Tümen komutanına açtığı telefonla bir an evvel Belentepe'yi ele

²Yunan Ordusu, geldikleri yönlerde ve karışık bir biçimde çekilmeye devam etmişlerdir. Bu konu ile ilgili Kolordu Komutanı General Frens Andrea, hatıralarında Yunan Ordusunun neler yaşadığını anlatmıştır.

³ Savaş döneminde Mustafa Kemal'e 3 aylık geniş yetkiler veren Başkumandanlık Kanunu TBMM'de 5 Ağustos 1921 tarihli oturumda kabul edilmiştir. Bu kanun daha sonra 31 Ekim 1921'de, 4 Şubat 1922'de ve üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de üç ay süre ile uzatılmıştır. Her üç uzatmada da kanunun 2. Maddesine dayanılarak Mustafa Kemal Paşa'ya geniş yetkiler tanıyordu. Kanunun dördüncü defa uzatılması teklifi TBMM'nin 20 Temmuz 1922 günkü oturumunda görüşülmüştür.

⁴ Bu kanun daha sonra 31Ekim 1921'de, 4 Şubat 1922'de, 6 Mayıs 1922'de üçer ay süreyle uzatılmıştır.

⁵ Büyük Taarruz'da görev alan üst düzey karargâh subayları için bkz. Baycan,1993:311-394; Sarıhan, 1996:596-597. Taarruz planı ve muharebeler için bkz. Görgülü, 1992: 10-40.

geçirmesi talimatını vermiştir. 23. Tümen birliklerin ilerlemesi sonucunda büyük bir süratle ilerlenmiş ve Belentepe ele geçirilmiştir. Birinci gün sonunda Türk ordusu cepheyi tamamıyla kazanamamış ama önemli direnme noktaları aşılmıştır (Belen,1999:111-115; Demiralay,2009:14; Çalışlar-Görgülü,2007:516-517). 30 Ağustos'ta Aslıhanlar'da düşman kuvvetleri kuşatılmıştır. Mustafa Kemal tarafından komuta edilen Dumlupınar Muharebesi'nde büyük oranda imha edilmiş ve çok sayıda Yunan askeri ve kısa süre sonra da Yunan ordusu Başkomutanı Trikopis esir alınmıştır. Düşmanın toparlanmasına fırsat vermemek amacıyla Başkomutan 1 Eylül 1922'de tarihe geçen sözü "*Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, İleri*" demiştir. Bu sözü ile düşmanın Anadolu'dan atılacağını açıkça ortaya konmuştur⁶(Jaeschke,1970:190; Sayılır, 2014:93). Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesinde 26-30 Ağustos tarihleri arasında çok sayıda askerimiz şehit, gazi ve esir (2543'ü şehit, 9977'si gazi, 101'i esir) olmuştur. (Belen, 1972:115; Baycan, 1998:677-740; Özalp, 2020:233-235) Zaferden sonra Mustafa Kemal, savaş alanında üstün hizmetleri görülen komutanların terfi ettirilmelerini önermiş ve bu öneri sonucunda TBMM, Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa'ya müşirlik (maraşellik), Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya feriklik (korgenerallik) rütbesi vermiştir(<https://www.ismetinonu.org.tr/rutbeleri-ve-atanma-tarihleri/> E.T. 10.05.2023).Ayrıca Fevzi Paşa tarafından meclise iletmek üzere gönderilen telgrafta 30 Ağustos 1922 tarihli muharebeye Batı Cephesi tarafından "Başkumandan Muharebesi" adı verildiği yazılmıştır (BCA.,030.10.54.354.35).

29 Ekim 1923'te yeni Türk devletinde Cumhuriyet rejimi kabul edilmiş, Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Büyük zaferden iki yıl sonra 30 Ağustos 1924 günü Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal'inde Paşa'nın da katılımıyla ilk kutlama töreni yapılmıştır. Zaferi kutlamak için iki yıl beklemenin en önemli nedeni 1923 yılının yeni Türkiye açısından hem ulusal hem de uluslararası alanda çok yoğun olmasıydı⁷(Tuncel,1972:7-9). Hakimiyeti Milliye Gazetesi 12 Ağustos 1924 tarihinde "Dumlupınar Meydan Muharebesi Tes'idi" başlıklı haberinde bu sene ilk kez kutlama töreni yapılacağını duyurmuştur (BCA., 30.10.0.0.197.351.8; Tuncel, 1972:12).

Çal Köyü'nde yapılacak kutlamanın hazırlıkları için görevlendirilen Erkanı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşalar ile

⁶Büyük Taarruz dış dünyada da büyük yankı uyandırmıştır. 15 Eylül 1922 tarihli Le Temps gazetesinde "...İngiltere hükümetinin yalnız İslam ile meskun müstemlekelerinden değil, Balkanlardan hatta Almanya'dan gelen haberler Türk milliyetperverlerinin zaferlerinin birçok milletler katında harkülade bir tesiri manevi hasıl etmiştir." İfadeleriyle yer almıştır (Öztoprak, 1996:162).

⁷Cumhuriyetin ilk yıllarında kabul edilen milli bayramlar aracılığıyla Cumhuriyet kurucuları bayramlar aracılığıyla o günlerin toplumun hafızasında canlı kalmasını, yeni rejimin benimsenmesini ve kabul edilmesini amaçlamışlardır.

Maarif Vekili Vasıf Bey 9 Ağustos'ta toplanarak program için gerekli hazırlıkları yapmışlardır. İl tören için Konya, Adana, İstanbul, İzmir gibi bölgelerden kutlamaya katılacaklar için tren seferleri düzenlenmiştir. Belirlenen düzene göre davetliler yerlerini aldıktan sonra tören, Fevzi Paşa'nın konuşması ile başlamıştır (Tuncel,1972:15-17). Bu sırada bölgeye bir Meçhul Asker Anıtı inşası temelleri atılacaktı. Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım, bölgede yapılacak törene katılmak için 29 Ağustos 1924'te trenle gelmişlerdir. Anıt, savaşta hayatını kaybeden ve kimliği belli olmayan askerler için yapılacaktı. Anıtın temelini Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım koymuştur. Meçhul Asker Anıtı Cumhuriyetin ilk anıtı olma özelliğine sahiptir⁸ (Aslan,2011:115).

1924 yılında Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos ve Şehit Asker Anıtı için yaptığı konuşmada 30 Ağustos Savaşı'nın Kurtuluş Savaşı içinde en önemli dönüm noktası olduğunu söylemiştir. Büyük zaferlerle dolu olan Türk tarihinde sadece bizim değil dünya tarihine de değiştirecek özellikte bir meydan muharebesi yaşandığını vurgulamıştır. Yapılan anıtın özverili Türk milletinin temsili olduğunu ifade etmiştir (Kocatürk, 2000: 189; Akşam, 30 Ağustos 1949). Bu törenden iki yıl sonra 30 Ağustos gününün Milli Bayram olarak kabul edilmesi ile ilgili kanun tasarısı, Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından hazırlanarak 7 Ocak 1926'da Bakanlar Kurulu'na getirilmiş, 27 Ocak 1926'da görüşülmüş ve 3 Şubat 1926'da Zafer Bayramı Kanunu ile kabul edilmiştir. Bu kanunun 1. Maddesinde 30 Ağustos gününün Cumhuriyet ordu ve donanmasının zafer günü olduğu, ikinci maddesinde kara, deniz ve hava kuvvetleri tarafından kutlanacağı ve bugünün askeri dairelerde resmî tatil olacağı belirtilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C.24, 1926, Ankara:7). Başkomutan Muharebesi 1926'dan itibaren "Zafer Bayramı" olarak kutlanacak, askeri personelin terfileri gelenekselleştirilerek 30 Ağustoslarda verilmeye başlanacaktı⁹(Aslan, 2011:112-150).

1 Nisan 1926'da TBMM, 30 Ağustos Başkomutan Muharebesi'ni ordu ve donanmanın Zafer Bayramı olarak kabul etmiştir. Kanunun 1. Maddesi: "İstiklal Muhaberatında zaferi katiyi temin eden 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü Cumhuriyet ordu ve donanmasının Zafer Bayramı'dır." (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, C.24:7-8; Taş,2002:352). Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri tarafından kutlanacak bu bayram gününde daire ve okullar tatil edilecek; Millî

⁸ Bu heykelin hikayesi ise ilginçtir: 30 Ağustos zaferinin kazanılmasından sonraki ilk gün savaş alanında gezen Mustafa Kemal kesilmiş bir kol ve kolun tutmakta olduğu bir Türk bayrağı görmüştür. Bunun üzerine Mustafa Kemal askerinin kimliğinin tespitini istemişse de bu mümkün olamamıştır. Anıttaki meçhul askeri, askerinin tuttuğu kol ve sancak temsil edecektir (Tekiner,2010:69).

⁹ 29 Mayıs 1926'da 863 sayılı "Ordu Zabitan heyetine Mahsus Terfi Kanunu"nun kabulüyle ordu personelinin terfi günü 30 Ağustos olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bkz. (Geçer, 2011:51-52).

Müdafaa Vekaleti tarafından hazırlanan bir program dahilinde Dumlupınar'da askeri tören gerçekleştirilecektir. 25 Ağustos 1926'da toplanan İcra Vekilleri Heyeti, Şehit Asker Abidesinin bulunduğu mevki tören alanı olarak seçmiştir (Aslan, 2011:112)

2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Büyük Taarruz Kutlamalarının Yurt İçindeki Yankıları

Yunan kuvvetlerinin on beş gün içinde imhasıyla sonuçlanan Büyük Zafer'in kazanılmasıyla ülkenin kurtuluşu sağlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu hazırlanmıştır. Türk halkı zaferin ardından şehir ve kasabalarda topraklarına kavuşmanın verdiği sevinç ve gururu kutlama etkinliklerine dönüştürmüştür. Her yer bayraklarla süslenmiş, resmi ve gayri resmi geçit törenleri yapılmıştır. Türk ordusu için dualar edilmiş, kurbanlar kesilmiş, vatanperver konuşmalar yapılmıştır. Anadolu'da yapılan kutlamalarda ortak uygulama olarak siyah sancaklar al bayrakla, siyahla gösterilen haritadaki yerler beyaz olarak değiştirilmiştir. Gündüz yapılan kutlamalar geceye taşınmış, halkın yoğun katılımıyla fener alayları düzenlenmiş ve mızıkalar eşliğinde marşlar okunmuştur (Üçüncü,2010:196). 1926'da 30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu çıkarılmasına rağmen 1930'ların ortalarına kadar ilk tören gibi üst düzeyde gerçekleşen Büyük Zafer Kutlaması veya anma töreni yapılmamıştır (Sayılır, 2014:90).

Bu bayram Türk ordusuna ve Türk donanmasına armağan edilmiş ve 30 Ağustos Zafer Bayramı *Zafer ve Tayyare Bayramı* olarak kutlanmıştır¹⁰ (Başkaya, 2018:3203). 1932 yılına gelindiğinde 30 Ağustos Zaferi'nin onuncu yıl dönümü dolayısıyla kutlamalar için şehirlerde komisyonlar oluşturulmuştur (Usanmaz,2021:22). Atatürk'ün vefatı sonrası İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de 30 Ağustos Zafer Bayramı törenleri tüm ülkede düzenlenen çeşitli etkinlik ve programlarla kutlanmıştır. Başkomutanlık meydan muharebesinin 18. Yıl dönümü sebebiyle 30 Ağustos günü halk evlerinde halk odalarında parti merkezlerinde günün anlam ve önemini anlatan toplantıların düzenleneceği bildirilmiştir. Bu toplantılarda zaferin millete sağladığı faydalar ve gelecek hakkında konuşmalar yapılacağı da aktarılmıştır (BCA., 30.10.0/198.353.20/2). 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da meçhul asker ailesi önünde yapılacak tören programı detaylı bir şekilde bildirilmiştir

¹⁰ Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Tayyare Cemiyeti yöneticileri Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin yıldönümünde 31 Ağustos'u Türk Tayyare Bayramı olarak kabul etmiştir. Ancak ertesi yıl bu bayram 30 Ağustos olarak değiştirilip Zafer Bayramı ile birleştirilmiştir. 27 Mayıs 193'te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun çıkarılmış ve Tayyare Bayramı ifadesi çıkarılarak sadece Zafer Bayramı ifadesi kullanılmıştır (Öztürk, 2018:231-244).

(BCA.10.0.0/198.353.20/3).1941 yılında yapılacak 30 Ağustos töreninin Dumlupınar'da yapılması ile ilgili program hazırlanmış ve illere gönderilmiştir. Tek parti döneminde yapılan milli bayram kutlamalarında çeşitli kültürel etkinliklere de yer verilmiştir¹¹ (Usanmaz, 2021:36; BCA.,490.1.0.0/23.118.4/1). Zafer Bayramı'nın 22.Yılı dolayısıyla Ankara Halkevi'nde coşkulu bir tören düzenlenmiş, Türk Hava Kurumu tarafından gösteri uçuşları yapılmıştır. Yapılan anma konuşmaları sonrası Zafer Anıtı ve Atatürk Anıtı'na çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından çelenkler konulmuştur (Ulus, 31 Ağustos 1944; BCA., 490.1.0.0/11.34.137.1/12). Bayram dolayısıyla sokaklar ve meydanların bayraklarla donatılması, milletin malı olan büyük zafer şenliğine halkın en geniş ölçüde katılımı istenmiştir (BCA., 30.1.0.0/42.249.11/11.2-3-5).

3. Demokrat Parti Dönemi Yapılan 30 Ağustos Zafer Bayramı Kutlamaları

1950 yılı mayıs ayı Türkiye'de gündem 14 Mayıs'ta yapılacak seçimlerdi. Katılma oranının % 89.3'e ulaştığı 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti (DP) oyların % 53.3'ünü alarak büyük bir başarı elde etmiştir. Kamuoyuna DP'nin seçimden 385 milletvekili çıkardığı duyurulmuştur (Akkuş, 2016:59). Zafer Gazetesi DP'nin Afyon'da 9, Ankara'da 18, Antalya, Bolu, Aydın, Gaziantep ve İçel'de 7, Balıkesir'de 13, Bursa'da 12, Çanakkale, Çorum, Denizli ve Giresun'da 8, Çankırı'da, Edirne, Isparta'da 5, Eskişehir'de 6 , İstanbul'da 27, İzmir'de 17, Manisa'da 12, Muğla ve Rize'de 6, Samsun ve Zonguldak'ta 10, Seyhan'da 11, Tekirdağ'da 5, Tokat'ta 9, Amasya, Bilecik 4, Ağrı ve Burdur'da 3, Muş'ta 2, Sivas'ta 12, Kütahya'da 10, Kırşehir'de 4, Van'da 1 milletvekili kazanmıştır(**Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1950; **Zafer**, 16 Mayıs 1950). Seçim sonuçlarının değerlendirilmesinde 1950 seçimi DP'liler tarafından büyük zafer olarak anılmıştır (Albayrak, 2004:172; Yücel,2001: 77).

TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP Genel Başkanlığından istifa ederken bu görev Başbakan olan Adnan Menderes'e verilmiştir. 22 Mayıs 1950'de DP, yeni iktidarı resmen devralmıştır (İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1950-1958:2-3). Yeni hükümet 29 Mayıs 1950'de programını meclise sunduğunda program, 1950'ye kadar ki geleneğe bir yenilik getiren anlayışla açıklanmıştır. Programın ilk kısmı CHP'nin son yıllardaki icraatlarının eleştirisine ayrılırken, bu hareketi DP'nin devlet idaresine yepyeni bir zihniyet getirdiğini göstermek istemesi olarak değerlendirilmiştir (Eroğul, 1990:55). Programın ikinci kısmında ise partinin temel görüşlerinin geliştirilmesi ile oluşturulmuş ve hayatın ucuzlatılması, maliyetlerin düşürülmesi özel

¹¹ 1944 yılında Halkevi kitap sergisi açılmış, "30 Ağustos" isimli tiyatro oyunu düzenlenmiştir.

girişimlerin artırılması, yabancı sermayenin teşviki gibi konularda daha çok ekonomik önerilere yer verilmiştir (Takım,2017:61; Demirel,2016:97-107).

4. Demokrat Parti İktidarında Aydın'da Zafer Bayramı Kutlamaları

Aydın, Anadolu'nun Batı'sında merkez işlevi gören en eski yerleşim yerlerinden biridir. Aydın Ege Bölgesi'nin stratejik konumu bakımından bölgenin en önemli yerleşim alanlarından biri olmuştur. İlkçağlarda Tralleis veya Üçgözler olarak bilinen kent Türk hakimiyetine girince Güzelhisar ismiyle anılmaya başlamıştır (Emecen, 1991:235). Asya'dan gelerek Efes Limanı'na varan Kervan Yolu'nun da üzerinde bulunması nedeniyle tarihin her döneminde tercih edilen bir coğrafya olmuştur (Erdoğan, Babalık, 2018:65). Bu özel konumunun yanında bir deprem bölgesi olması nedeniyle yaşadığı 1895 ve 1899 depremleri sonrası ve 1919-1922 yıllarındaki Yunan işgali sonrası küçülme yaşamıştır. Cumhuriyet'le birlikte yeniden gelişme içine giren kentlerden biri olmuştur. 1922 yılında binlerle ifade edilen Aydın nüfusu 1927 yılı nüfus sayımında 11.978'e, 1935 yılında da 15.152 olarak tespit edilmiştir. Yunan işgali öncesinde yaklaşık 30.000 olan Aydın'ın nüfusu işgalden onlarca yıl sonra ancak yarı nüfusa ulaşabilmiştir. Savaş sonrası Aydın adeta bir enkaza dönüşmüştür. Birçok mahallede ev ve dükkanlar yakılıp yıkılmıştır (Gökbel, 1964: 345; Savaş sonrası yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Aydınlılar Aydın'ı yeniden kalkındırma ve güçlendirme çabasına girişmişlerdir. Aydın için ilk şehir planı Belediye Başkanı Fuat Şahin tarafından hazırlanmış ve 1939 yılına kadar bu plan Aydın'da uygulanmıştır (Güneş-Elmacı, 2013:29; Yurt Ansiklopedisi, 1982:1005-1007; Güneş, 2012:195-228).

1940'lı yıllar II. Dünya Savaşı'nın sosyal ve ekonomik koşullarının tüm yurttaki gibi Aydın'da da belirgin bir şekilde hissedildiği yıllar olmuştur. Köylüye uygulanan ağır vergilerin yanında dokumacılığın yaygın olduğu Aydın'da dokuma yapacak ipin karaborsaya düşmesi, ormancılıkta sert yaptırımların uygulanması gibi durumlar yüzlerce ailenin ekonomik sıkıntı yaşamasına sebep olmuştur. Tek parti yönetimi, II. Dünya Savaşı boyunca uygulanan ekonomik politikaları savaşın sona ermesiyle birlikte yumuşatmıştır. Çok partili sisteme geçiş çalışmalarının başladığı bu süreçte Aydın'da da ekonomik iyileşmeler başlamıştır (Akdağ, 2007:51).

7 Ocak 1946'da TBMM'de Toprak Reformu tartışmaları ile başlayan süreç Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden çıkan bir grup milletvekili ve bürokratin girişimleriyle Demokrat Parti kurulmuştur. Bu tarihten sonra uzun bir süre Türk siyasi hayatı Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin siyasal mücadelesine tanıklık etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz ekonomik koşulları tarımsal üretim faaliyetlerinin yoğun olduğu Aydın'da belirgin bir

şekilde hissedilmiştir. Tarımsal faaliyetlerin devamı için bankalar aracılığıyla kredi faaliyetleri artırılmıştır. 21 Temmuz 1946’da halk sandıklara giderek çok tartışılan bir sistem olan “açık oy, gizli sayım” şeklinde genel seçimler yapılmış ve seçimler bittiğinde CHP seçimi kazanmıştır (Anaç, 2011:137).

14 Mayıs 1950 seçimleri hazırlığına aylar öncesinden başlayan DP, Türkiye genelindeki milletvekili adaylarını 24 Nisan 1950’de açıklamıştır. Prof. Dr. Fuad Köprülü (Milletvekili, DP Genel Kurul Üyesi), Adnan Menderes (Milletvekili, DP Genel Kurul Üyesi), Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu (Çiftçi, DP Genel Kurul Üyesi), Ethem Menderes (Avukat, DP Aydın İl Başkanı), Dr. Namık Gedik (Serbest Hekim, DP Söke İlçe Başkanı) 1950 seçimlerinde DP’nin Aydın’dan milletvekili adayı olmuşlardır (Zafer, 25 Nisan 1950). Seçimlerde Aydın il genelinde 140.244 seçmen oy kullanmıştır. Aydın’daki oy kullanma oranı %90.84 olurken bu oran Türkiye ortalamasının üstünde yer almıştır. Seçimden iki gün sonra ilan edilen kesin sonuçlarda Aydın ilinde seçimin galibi DP olmuştur. Seçimde Aydın ilinin 7 milletvekili kontenjanının tamamını DP kazanmıştır. CHP Aydın’dan milletvekili çıkaramamıştır (Akkuş, 2016: 68; Yurt Ansiklopedisi, 1982:1007) Fuad Köprülü hem İstanbul’dan hem Aydın’dan seçimi kazanmış fakat İstanbul milletvekilliğini tercih etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.1, B.2, s.16). Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu Manisa’dan da seçimi kazanmış ve Manisa milletvekilliğini tercih etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.1, B.2, s.686). Seçimlere İstanbul ve Aydın listelerinden giren Adnan Menderes her ikisinde de seçimleri kazanınca İstanbul milletvekilliğini seçmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.3, B,19, s.236). DP Aydın milletvekilleri Namık Gedik, Şevki Hasırcı, Ethem Menderes, Baki Öktem’in seçim tutanakları TBMM’de 5 Haziran 1950 tarihli oturumda onaylanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.1, B.6, s. 153). Aydın’dan seçilen DP milletvekilleri Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Namık Gedik, Şevki Hasırcı, Baki Öktem ve Ethem Menderes’e ait seçim tutanakları 18 Mayıs 1950’de TBMM’ye teslim edilmiştir (BCA. 30.10.0.0./77.509.18).

Bir ülkede yaşanan gelişmelerin toplumsal alanda etkilerini anlayabilmenin en etkili yollarından biri basın yayın organlarıdır.¹² 1950 yılında iktidara gelen DP’nin Zafer Bayramı hazırlıkları ulusal basında yer almıştır. Zafer Bayramı yıldönümü nedeniyle şehirler bayraklarla donatılmış, gece için ışıklandırmalar organize edilmiştir (Yıldırım Kırış, 2023:1-22; **Ulus**, 30 Ağustos 1950). Zaferin 28. Yılında yıl dönümü kutlamaları devlet erkanı ve halkın katılımıyla coşkulu bir şekilde gerçekleşmiştir. Milliyet gazetesinde “Zafer Bayramı Kutlu Olsun”

¹² Aydın’daki milli bayram kutlamaları için bkz. (Aydın, 2022:561-587).

başlığıyla verilen haberde Türk devletinin bağımsızlığının 28. Yıl önce bugün gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Millî Mücadelede kadın, erkek, çocuk, yaşlı tüm ulusun katılımıyla gerçekleşen savaşın kazanıldığı güne vurgu yapılmıştır (**Milliyet**,30 Ağustos 1950). Cumhuriyet gazetesinde “30 Ağustos Zafer Bayramı” başlıklı haberde bu mutlu günün bütün yurttanlılarla kutlanacağı bilgisi verilmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut’un kutlamaların yapılacağı Taksim meydanında hitap edeceği duyuruldu. Nuri Yamut gazeteye verdiği röportajda günün anlam ve öneminden bahsederek bu zaferle başta Mustafa Kemal’le birlikte Türk askerinin emsalsiz bir başarıya imza attığını belirtmiştir. Konuşmasında 30 Ağustos Zaferinin millete sağladığı büyük faydaların tarifinin imkânsız olduğunu ifade eden Yamut, bu zafer ile büyük devlet olarak bilinen medeni devletlerin hayat hakkı mücadelemize hayran olduklarını söylemiştir. Türk milletinin millî haysiyetini çiğnenmesine ve hiçbir hakkının gasp edilmesine razı olamayacak derecede şuurlu ve kendine uzanan her müteceviz yumruğu kıracak kadar da kuvvetli olduğunu vurgulamıştır.

30 Ağustos savaşları ile ilgili bir hatıra paylaşılması istendiğinde Genelkurmay Başkanı bir an durmuş ve Zafer Bayramı münasebetiyle kaynaşan Ankara’nın canlı ve hareketli ufuklarına dalarak şunları söylemiştir:

“Bütün hatıralarım bugünün millî varlığı yanında pek basit kalır. Bu satırları okuyacak gençlerimizin karanlıklarında gezdirmekten ziyade bugünün parlak ve aydın realitesi ile karşı karşıya bırakmak isterim enerjik, sportmen ve idealist ellere teslim ettiğimiz makineleşen bir ordunun geçit resmini seyretmek her Türk için ne büyük bahtiyarlıktır. Bu münasebetle 30 Ağustos bayramında bütün millet sevinçle heyecanla kaynaşıp duruyor bu millî bayramı bütün vatandaşlarıma candan kutlar kahraman oradaki bütün mesai arkadaşlarıma ve evlatlarına başarılar dilerim.” (**Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1950).

Yazar Abidin Daver, “30 Ağustos Zaferi” başlığıyla verdiği özel haberde 30 Ağustos gününü diğer zaferlerin hepsinden üstün olan özellikleri olduğunu ifade etmiştir. Buna kanıt olarak da 30 Ağustos İstiklal Harbimizin Birinci ve İkinci İnönü, Sakarya Meydan Muharebeleri’ni tamamlamış ve bir temel zafer teşkil etmiştir. Bugünkü Türkiye devletinin temeli 30 Ağustos zaferi ile atıldığı yazılmıştır (**Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1950)

Ankara’da 1950 yılında Zafer Bayramı için yapılan kutlamalar ordunun Anıtkabir’i ziyaret etmesiyle 8.30’da başlamıştır. Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut önderliğindeki askeri heyet Anıtkabir’i ziyaret ederek çelenk koymuşlardır (**Ulus**, 31 Ağustos 1950).

Nuri Yamut, tebrikleri kabul ettikten sonra törene katılan devlet erkânı ile birlikte zafer gösterilerinin yapılacağı hipodroma hareket etmişlerdir. Resmi

konuşmalar, resmi geçit töreni, bir süvari alayı, zırhlı birlikler ve tank alayının geçmesiyle tören sona ermiştir (**Milliyet**, 31 Ağustos 1950).

Zafer Bayramı'nın 30. Yıldönümünde göz önünde tutulması gereken konular ile ilgili Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nce bir yazı yayınlanmıştır. Buna göre kutlamalar sırasında her komutanlık için ayrı bir alan ayrılmıştır. Şeref Salonu'na giriş ve çıkışların hangi sıra ile nereden yapılacağı da belirtildiği yazıda, her komutanlık kendi teşkilatı başında belirlenen sıraya göre şeref salonuna girecektir. Kutlamalarda karışıklık olmaması için her subay kendi astlarını beklemeden salondan ayrılacağı belirtilmiştir. Kutlamalar sırasında tebrik için geleceklere ikram edilmek üzere (limonata, fondan çikolata) verilecekler detaylı olarak eklenmiştir. Yazı askeri protokol sırasının belirtildiği açıklama ile sonlandırılmıştır (BCA., 030.01.00/57.349.17). Yurt dışından gelen çok sayıda devlet atışemilelerinin katıldığı törenin resmi geçidine ait filmlerinin yurt dışına çıkarılmasına resmi bir yazı ile onay verilmiştir. Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü tarafından alınan kararla Pathe News, Warners Brothers ve Paramount Aktualite haber filmleri merkezi muhabirlerinin çektikleri Zafer Bayramı resmi geçidine ait filmlerin banyo yapılmak üzere yurtdışına çıkarılmasına izin verilmiştir. Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan Zafer Bayramı resmi geçidine ait filmlerin banyo edilmek üzere ülke dışına çıkarılmasına izin verilmesi Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da onaylanmıştır (BCA.30.18.1.2/123.71.9.1).

1951 yılında da 30 Ağustos Zafer Bayramı tüm ülkede sevinçle kutlanmıştır. Günler öncesinden başlayan hazırlıklar sonrası 30 Ağustos sabahı 09.00'da orduevi salonunda başta generaller yüksek rütbeli subaylar vali ve belediye başkanı olmak üzere meclis üyeleri ve çeşitli devlet erkani ordu komutanı tarafından kabul edilmiştir. Saat 10.00'a kadar devam eden resmi kabulden sonra Taksim Meydanı'na hareket edildi. Taksim Meydanı'nda halkın da katılımıyla Zafer Bayramı coşkuyla kutlanmıştır. Saat 13.00'te Selimiye'den 21 pare top atışı yapılacağı duyuruldu akşam saatlerinde ise tüm binaların ışıklandırılmayacağı bilgisi verilmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nuri Yamut Türk Silahlı kuvvetlerine ve Kore'deki Türk Silahlı kuvvetleri Komutanlığı'na gönderdiği mesajda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türk Silahlı kuvvetleri ne büyük Türk milletinin sevgisine ve güvenine mazhar olan ve büyük güvene layık kalmayı en büyük şeref bilerek çalışan Türk Silahlı kuvvetleri camiasına mensup tekmil arkadaşlarımın 30 Ağustos Zafer Bayramlarını kutlar ve bu vesileyle İstiklal Savaşı'nın şehitlerini rahmet gazilerini hürmetle anarım” (**Akşam**, 30 Ağustos 1951).

Zafer Bayramı'nın kutlama haberleri ulusal basında ilk sayfalarda haber yapılırken Cumhuriyet gazetesi de “Zafer Bayramı dün heyecanla kutlandı”

başlıklı haberde yurdun her yanında geçit resimleri yapıldığını ve kahraman Mehmetçiklerin alkışlandığını yazmıştır (**Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1951). Zafer Bayramının 30. Yıl kutlamaları Kurban Bayramı arifesine denk gelmiştir. Bu nedenle resmi daireler 5 gün süre ile tatil edilmiştir (**Yeni İstanbul**, 30 Ağustos 1952). 1952 yılının 30. Yıl olması nedeniyle Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Zekai Okan yapılacak kutlama törenlerine ilişkin bir yazı göndermiştir. Yazıya göre Ankara’da yapılacak törenin Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na hazırlanıp ilgililere gönderilen programa göre uygulanacağı ve Atatürk’ün geçici kabrine çelenk konulacağı belirtilmiştir. Genelkurmay Başkanı’nın Zafer Bayramı kutlama törenine sabah saat 9:00 - 10.30 arası kabul edeceği bildirilmiştir (BCA. 30.1.0.0/57.349.17.2). İlgili yazıda kabul töreninde dikkat edilecek hususların özellikle verilen eklerde gösterildiği belirtilmiştir. Büyük bir titizlikle hazırlanan törenle ilgili yazıda şu bilgiler vardı:

“Genelkurmaydaki kabul töreninden sonra Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları müsteşarlık mensuplarından protokole dahil kişilerin hipodromdaki geçit törenine gidebilmeleri için lüzumlu araçlar ilgili komutanlıklarca sağlanacak, müsteşarlık mensupları için gerekli vasıta Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na temin edilecektir. Geçici tören mahalindeki protokol dışı bulunanlar içinde münasip yerlere ayrılmasını ve tören yerinde gerekli tedbirler alınacak” (BCA. 30.1.0.0/57.349.17.3).

Kutlama Töreni ile ilgili dikkat edilmesi gerekenler ve askeri protokol sırası resmi yazıda bildirilmiştir (BCA.30.1.0.0/57.349.17.4; BCA. 30.1.0.0/57.349.17.5).

“Büyük Zafer Bayramı heyecanlı kutlanıyor” başlıklı haberde 1952 yılı 30 Ağustos kutlamalarında Taksim’de muhteşem geçit resminin yapılacağı duyuruldu. Haberde 30 Ağustos’un bizimle beraber bütün medeni ve hür milletler camiasında da kutlanmaya değer olduğu ifadesi kullanılmıştır. Hıfzı Topuz tarafından kaleme alınan “30 Ağustos’u nasıl kazandık?” başlıklı bölümde de 30 Ağustos’a giden süreçte Türk ordusunun ve Yunan ordusunun durumu ve Trikopis’in esir alınışı detaylı olarak anlatılmıştır (**Akşam**, 30 Ağustos 1952).

Vatan gazetesi de “Bugün Zafer Bayramıdır” başlıklı haberde Türk milletinin bağımsızlığına kastedenlere karşı en umulmadık bir zamanda ve yerde darbeyi indirdiği ve düşman birliklerini yok etmesinin üzerinden 30 yıl geçmiş olmasına rağmen Türk ordularının aynı ruh ve imanla yurdu korumaya hazır olduğunu yazmıştır. Aynı gazetede Feridun Fazıl Tülbentçi, 30 Ağustos başlığıyla hazırladığı yazısında bugün tarihimizin en mutlu yıldönümlerinden biridir demiştir. Hür, müstakil, şerefli Türkiye’nin otuz yıl önce bugün muzaffer sancakların gölgesinde doğduğu, 1071’de Sultan Alparslan nasıl bir devir açıtıysa 1922’de Mustafa Kemal de öyle bir devir açmıştır. Muharebenin yaşandığı

günleri tarihi bilgiler ışığında veren yazar Türk milletinin istiklalinin kati bir zafere bağlı olduğunu ve bu zaferinde Büyük Taarruz sonucunda gerçekleştiğini ifade etmiştir (**Vatan**, 30 Ağustos 1952).

“Büyük ve Tarihi Zaferin Yıldönümü” başlıklı haberde genç neslin büyük savaşla ilgili haberleri kitaplardan okuduğunu fakat o günleri bizzat yaşamış olanların 26 Ağustos’ta başlayan taarruzun muazzam bir zaferle sona erdiğini öğrendiklerinde nasıl mutlu olduklarının hiçbir zaman tarif edilemeyeceğini yazmıştır. Bugünü asırlara dayanan muazzam bir tarihi olan büyük bir milletin kurtuluş günü olarak belirtmiştir (**Son Telgraf**, 30 Ağustos 1953).

Bayram kutlamaları ulusal basında olduğu kadar yerel basında da yer almıştır. Anadolu basını veya taşra basını olarak da anılan yerel basın özellikle yayınlandığı bölgeyi ve yöreyi ilgilendiren içeriklere yer vermesiyle ulusal basın kaynaklarından ayrılır. Yaşadığı bölgeyle, şehirle hatta köyle ilgili gelişmeler hakkında haber almasını ve bilgilenmesini sağlayan yerel basın, ihtiyaç durumunda halkın sorunlarının duyurulması ve çözülmesi noktasında da önemli bir yere sahip olmuştur. Ülkemizde yerel basın çalışmaları XIX. yüzyılda devlet tarafından kurulan matbaalar ve bu matbaalarda basılan gazeteler aracılığıyla başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrası şehir merkezlerinde vilayet gazetelerinin destekleriyle yerel gazetelerde yayın hayatına başlamıştır. Yerel gazeteler hem yayınladıkları dönemde bir kamuoyu oluşturması hem de sonraki döneme ışık olması bakımından büyük öneme sahip olmuşlardır. Aydın basın hayatı 1930’lu yıllarda başlamıştır. Bu gecikmenin temel nedeni Yunan işgalinin sebep olduğu yıkım olmuştur (Çelik, 1998:147-163). 1931’de çıkarılan Matbuat Kanunu hükümete geniş yetkiler tanıyan bir kanundu. 15 Temmuz 1950’de yürürlüğe konan 5680 sayılı Basın Kanunu ile Matbuat Kanunu’nun kapsamı daraltılmış ve bu kanuna göre gazete ve dergi çıkartmak için hükümetten izin ya da ruhsat alınması gerekmeyecek, bir bildiri vermek yeterli olacaktı. (Resmî Gazete, 24 Temmuz 1950; Koloğlu, 2015:123). Çok partili hayatla birlikte Aydın’da da yerel basında çeşitliliğin arttığı görülmüştür. Ses, Aydın, Hüraydın ve Kıroba Aydın’daki yerel gazetelerin en önemli temsilcileri olmuşlardır (Değer, 2022:5-6).

1953 yılında Hür Aydın¹³ “Zafer Bayramı Milletimize Kutlu Olsun” başlıklı haberde tarihin en şanlı günü ifadesi kullanılmıştır. 30 Ağustos kutsal ve en ünlü bayram olarak nitelendirilmiştir. Muzaffer Hitit’in kaleme aldığı “30 Ağustos Zafer Bayramı” köşesinde bu büyük günün yıl dönümünün sadece kazanılmış bir savaştan ötürü olmadığı milletimizi her türlü hayat hakkından mahrum bırakan

¹³Aydın’da yayın yapan günlük siyasi gazete. Tanıtımlarında “demokrasi prensiplerinin müdafaa ve fikirlerini yayan” ifadesi kullanılmıştır. Yazı İşleri Müdürü Raif Aydoğdu.

siyasi ve iktisadi tutsaklıklardan kurtardığı, saltanatın yıkılmasına ortam hazırlayarak cumhuriyet rejiminin kurulmasına, demokratik sistemin kabul edilmesine ortam hazırladığı için kutluyoruz.” ifadeleri kullanılmıştır. Hür Aydın ilk sayfada sayfa ortasında büyük bir Atatürk resmiyle gazeteyi ortalarken, hemen altında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes’in resimleri yer almış ve iki resim arasında da “Atamıza Andımız” yazılmıştır.

Ses gazetesi¹⁴ de “Zafer Bayramımız Dün Kutlandı” başlığıyla yaptığı haberde 30 Ağustos için 26 Ağustos’ta başlayan büyük taarruzun başarıyla sona erdiği başkomutanlık meydan muharebesinin kazanıldığı ünlü ve şanlı bir günümüz ifadelerini kullanmıştır. Şehitlerimizi rahmet ve minnetle andıklarını ifade etmiştir. Gazetede Aydın il merkezindeki tören programı da yer almıştır (**Ses**, 31 Ağustos 1953).

30 Ağustos Zafer Bayramı’nda Türk Ordusu’ndaki yükselmeler gazetede “ordu terfi listesi” başlığıyla haber yapılmıştır. Tertip Kurulu tarafından Zafer Bayramı programı 8 maddede toplanarak ilan olunmuştur. Buna göre:(**Hür Aydın**, 30 Ağustos 1953).

1. 30 Ağustos 1953 Pazar günü saat 9.00’da Aydın askeri gazinosunda Garnizon Komutanı vilayet erkani ve memurlarıyla diğer müesseselerin orada adına tebriklerini kabul edecektir.

2. Bundan sonra topluca Cumhuriyet alanına gidilerek toplanmış bulunan teşekkülün bayramları kutlanacaktır.

3. Tören saat 9:30’da belediye tarafından atılacak bir topla başlayacak ve İstiklal Marşı söylenecektir.

4. Mühimmat deposundan bir subay tarafından günün kutsiyetini belirten bir söyle bunu müteakip hava kurumu adına bir zat konuşacaktır.

5. Bundan sonra askeri kıta ve toplanmış bulunan muhtelif kurular resmi geçit yapacaktır.

6. Resmin geçtikten sonra Şehitler Abidesi’ne kurullarca çelenk konulacak.

7. Akşam saat 21.00’de merasim komutanı tarafından fener alayı tertip edilecektir.

8. İşbu program davetiye yerindedir.

Tertip Kurulu

Aydın Cumhuriyet Meydanı’nda yapılan Zafer Bayramı törenine kalabalık bir katılım oldu. 9.30’da İstiklal Marşı ile başlayan törende ordu adına Mühimmat

¹⁴ Aydın’da tatil günleri hariç her gün çıkan siyasi memleket gazetesi. Sahibi , yazı işlerini idare eden Hilmi Tükel.

Deposu Müdürü Binbaşı Abdürrahim Yurdağın günün önemini belirten konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

“30 Ağustos Zaferi bütün bir vatanın bağına kadar sokulmuş düşmanı imha ederek Türk milletine emsalsiz koskoca müstakil bir vatan hürriyet ve istiklal hediyesi etmiş demıştır.”

Hava Kurumu adına konuşma yapan Burcak Kaynak:

*“30 Ağustos sadece askeri zafer olmayıp, devir yaratan bir zaferdir. Bugün aynı zamanda havacılık haftasının ilk günüdür. Havacılık bugün gerek harp, gerek sulhta büyük rol oynamaktadır. Milletimiz bu davayı bütün ruhuyla kavramıştır. Kuvvetli donanma kara ve hava ordumuzla beraber damarlarımız 30 Ağustos’un ilhamıyla yanıyor. Hala göklerimiz 30 Ağustos’un güven sarsılmazlığıyla doludur.”*dedi. Bu konuşmalardan sonra askeri bir kıta ve toplanmış bulunan kurullar geçit resmi yapmışlar Şehitler Abidesine çelenk konmuştur (**Hür Aydın**, 1 Eylül 1953).

1954 yılı genel seçimleri DP’nin iktidar partisi olarak girdiği ilk seçimler olmuştur. 1950-1954 dönemi iktidar ve muhalefet partilerini karşı karşıya getiren çok sayıda olay yaşanmıştır (Halkevlerinin kapatılması, bazı gayrimenkullerin hazineye devri, profesörlerin parti ile ilişkilerinin kesilmesi, Millet Partisi’nin kapatılması). 2 Mayıs 1954’te yapılan seçimlerde toplam 9.095.617 seçmen oy kullanmıştır. (Albayrak 2004: 258). 1954 seçimlerinde DP %57 oy alarak 490 milletvekili, CHP %35 oy alarak 30 milletvekili ve diğer partilerde toplamda 15 milletvekili meclise göndermişlerdir (Akkuş,2016: 89). Aydın’dan meclise giren DP milletvekilleri Adnan Menderes, Ethem Menderes, Namık Gedik, Baki Öktem, Cevat Ülkü, Necati Çelim, Nail Deveci, Nihat Eğriboz, Zühtü Uray olmuştur (Akkuş, 2016:94; BCA., 30.10.0.0/78.515.8). Aydın’da 162.835 seçmen oy kullanmış olup bu oyların105.682’si DP, 53.764’ü CHP, 3.861’i Cumhuriyetçi Millet Partisi, 180’i bağımsızdır (**Hür Aydın**, 3 Mayıs 1954).

“30 Ağustos Zafer Bayramı Hepimize Kutlu Olsun” başlığını kullanan Hür Aydın gazetesi ilk sayfada Atatürk’ün resmini koyarak *Büyük Kurtarıcı Aziz Atatürk* ifadesini kullanmıştır. Bundan 32 yıl önce Türk ordularının yenilemez Türk Anayurdunun asla bölünemez emsalsiz birer varlık olduğunun bütün cihana ispat edildiği ifade edilmiştir. Şerefli ve mesut zafer günümüzün en büyük bayram sayılmaya değer olduğu yazılmıştır. *“30 Ağustos aziz milletimizin medeni milletler safında yer almaya hak kazandı en şerefli ve tarihi bir gündür. 30 Ağustos 1922 Zaferini öyle alelade kazanılmış bir meydan muharebesine benzetmek hata olarak görülmüştür. Sadece kazanılmış bir hak olarak görülürse Türk tarihinde bu şekilde kazanılmış binlerce meydan muharebesi vardır ancak 30 Ağustos 1922 zaferini geçmiş emsallerinden kabul edilemez bir üstünlükle ayıran ve hepsini fark atan ona ait ayrı bir önem bahçeden özellikleri vardır. Bu*

zafer sayesinde kapitülasyon adı verilen siyasi ve mali esaretten Türkler kurtulmuştur. 30 Ağustos Zaferi Türk milletinin talihsizliğini de yenerek eski kahramanlık ve çalışkan devirlerinde nasılsa kaybettiğimiz milli çok şanslı milletimize armağan etmiştir.” 30 Ağustos’a giden yol tarihi aşamalar gazetede detaylı olarak verilmekle birlikte “İnkılapları nasıl koruyabiliriz?” başlığıyla Kevser Sanbay tarafından hazırlanan yazıda “İnkılapların hedefi medeni gelişimdir. Medeniyetin düşmanı ise bilgisiz ve bundan doğan ilticadır.” ifadeleri kullanılmıştır (**Hür Aydın**, 31 Ağustos 1954).

30 Ağustos 1954 Zafer Bayramı’nın 32. yıl dönümü kutlama programı tertip heyeti tarafından ulusal ve yerel basın da duyurulmuştur. Buna göre:

1. 30 Ağustos 1954 Pazartesi günü saat 9.00’da askeri gazinoda garnizon kumandanı valinin, adli askerin, erkan ve memurun ve diğer müesseselerin orada adına tebriklerini kabul edecektir.

2. Zafer Bayramı’na halk ve mevcut teşekküller iştirak edeceklerdir.

3. 30 Ağustos Zafer Bayramı günü resmi binalar ve müesseseler bayraklarla donatılmış olacaktır.

4. Merasim saat 10.00’da Cumhuriyet alanında aşağıdaki sıra ile yapılacaktır.

a) Merasim kıtası kroki de işaret edilen yerde bulunacaktır.

b) Merasime belediyece bir pare top atılmak ve İstiklal Marşı söylemek suretiyle başlanacaktır.

c) Mühimmat deposundan bir subay tarafından günün önemini belirten bir söyle verilecek bunu müteakip hava kurmadığını bir zat konuşma yapacaktır.

d) Merasimden sonra Şehitler Abidesi’ne ordu ve Kurullar adına birer Çelenk konulacaktır.

e) Gece askeri birliklerce fener alayı yapılacaktır.

5. 30 Ağustos akşamı askeri gazinoda aile toplantısı yapılacaktır.

6. İşbu program davetiye yerindedir.

30 Ağustos’u anlatmak amacıyla Muzaffer Hitit tarafından “32 yıl önce bugün” başlıklı yazı kaleme alınmıştır. Yazıda Birinci Dünya Savaşı’nda büyük bir talihsizlik yaşayarak mağlup düşen milletimizin yanında ordularımız dağıtılmış silahlarımız alınmış siyasi itibarımız sıfıra inmişte ifadeleri kullanılmıştır. Böyle bir ortamda ümitlerin kesildiği dönemde Mustafa Kemal aldı kahraman kumandanın şaşkınlığa uğramış milletimizin gücünü yeniden kendisinde bulmasını sağlamasından övgüyle söz edilmiştir Yurtiçinde ve yurtdışında dört yıl süren çok zorlu mücadelelerden sonra 30 Ağustos 1922’de nihai zafer sağlanmış çökmüş bir imparatorluğun en kazı üzerinde bugünkü yepyeni Türkiye Cumhuriyeti’ni kurdu anlatılmıştır. Ayrıca her 30 Ağustos’ta olduğu gibi Ordu terfi listesi gazete sütunlarında yerini almıştır (**Hür Aydın**, 30 Ağustos 1954).

30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle Erkanı Harbiye Umumiye Reisi Orgeneral Nurettin Baransel'in Milli Müdafaa Vekilimiz ile Devlet Vekili Fatih Rüştü Zorlu'nun orduya mesajları Hür Aydın'da ilk sayfada yer almıştır. Baransel orduya gönderdiği mesajda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tarihin şan ve şerefle övdüğü büyük ve sayısız zaferlerin sahibi ileri ve yaratıcı hamileri ile bugünkü muzaffer ordumuz saflarında mümtaz mevkiye ulaşmış cumhuriyetimizi koruyarak onun hızla yükselmesinde katkıda bulunmuştur.”

Devlet Vekili ve Baş Vekili Yardımcısı Müdafaa Vekaleti Vekil Yardımcısı Fatih Rüştü Zorlu'nun 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle orduya mesajı şöyledir:

“Büyük zaferle daima büyük tarihe sahip olan kahraman Türk ordusunun bütün mensupları ile memleket müdafaa uğruna hayatlarını feda etmekten çekinmeyen eski muhripler, malullerimizi hürmetle anar bayramlarını kutlarım.” (Hür Aydın, 31 Ağustos 1954).

Zafer Bayramı bütün yurttta sevinç ve neşeyle kutlanmıştır. Şehirde bütün evler, müesseseler daireler bayraklarla donatılmış sabahtan itibaren bu mutlu günün büyük bir anlam taşıdığı ifade edilmiştir. Saat 09.00'da Askeri Gazinoda Garnizon Kumandanı, vali, adli askerî erkan ve memurun ve diğer müesseselerin orada adına tebriklerini kabul etmişlerdir. Saat 10.00'a yaklaşırken merasim yeri Cumhuriyet Meydanı halk tarafından dolmuştur. Saat tam 10.00'da Garnizon Kumandanı, vali ve diğer kişiler alana gelmişler ve atılan bir topla merasim başlamıştır. Garnizon Kumandanı, vali halkın bayramlarını kutlamışlar bir milli marşımız dinlendikten sonra mühimmat deposundan bir subay ve yüksek tahsil talebesi günün önemini belirten bir an konuşmada bulunmuştur. Gece askeri birliklerce bir fener alayı düzenlenmiş askeri gazinoda aile toplantıları yapılmıştır (Hür Aydın, 31 Ağustos 1954).

Ses gazetesi “30 Ağustos Zaferimiz” başlığıyla verdiği ana sayfada Büyük Taarruzun 26 Ağustos 1922 sabahı başlayıp bugün zaferle sona ermiş ve şanlı ordumuzun başkumandan Mustafa Kemal'in komutasını alarak düşmanları 9 Eylül'de denize döktüğünü ifade etmiştir. Gazete dünyanın bugünkü siyasi durumu karşısında kanımıza jest için değil vatan müdafaası hak müdafaası için akıtmakta zerre kadar tereddüt etmeyeceğimizi dost ve müttefiklerimize bir defa daha hatırlatırız ifadesini kullanmıştır (Ses ,30 Ağustos 1954).

1955 yılı 30 Ağustos'unda Hür Aydın “30 Ağustos Zafer Bayramı Milletimize Kutlu Olsun” başlığını kullanırken “Türk milletinin istiklal ve milli hakimiyetimizin temelini teşkil eden bu büyük zaferin 33. Yılında Ata'nın izinde ve yine dimdik ayaktayız” ifadesine yer vermiştir. Tarhan Toker'in kaleme aldığı “Büyük Türk Zaferi” bölümünde Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında yenilgiye

uğrayan Osmanlı Devleti'nin önce Mondros'ta sonra Sevr'de paramparça edildiği bilgisi verilmiş. Yapılan anlaşmalar ve masa başı taksiminden sonra Anadolu yer yer istila ve işgal edilmiş ve bu hazin parçalanma karşısında Türk milleti kendi mukadderatı ile baş başa kalmıştı. Bu bilgiler verildikten sonra gazetede “bu önemli günlerde tanrı Mustafa Kemal Paşa gibi eşsiz bir Türk kahramanını Anadolu topraklarına çıkardı” ifadesi kullanılmıştır. Böylece Anadolu aradığı başı ve önderi bulmanın önem ve sükuneti içinde mukaddes milli mücadeleye başladı. 19 Mayıs 1919'da başlayan bu ihtilal hareketi bir çığ gibi günden güne büyüdü Erzurum ve Sivas kongreleri Türk milletinin öldürülemeyeceğini Türk vatanının hiçbir suretle paylaşılmayacağını hiçbir imtiyaz ve manda terliği müsaade edilemeyeceğini kongreler ve misakı milli beyannameleri ile bir fiil istiklal mücadelesini atılan Anadolu “Ya İstiklâl, Ya Ölüm” prensip ve kararını kendine hareket noktası kabul etmiştir. Anadolu ihtilalinin bu heyecanlı atmosfer içinde Mustafa Kemal önderliğinde Türk milleti katılımıyla gerçekleşti belirtilmiş ve bir milletin genci kadını erkeği köylüsü şehirlisi hep birlikte yeni bir Ergenekon destanı yaratmak için azim irade iman seferberliği yaptığı vurgulanmıştır (**Hür Aydın**, 30 Ağustos 1955).

Fehmi Erdoğan'da “30 Ağustos Zaferinin Büyüklüğü” başlığıyla hazırladığı köşesinde 30 Ağustos'un milli tarihimizde dönüm noktalarından biri olduğunu yazmıştır. Bu meydan savaşında düşmana Türk'ün nelere kadir olabileceğini göstermenin önemi üzerinde durulmuştur. 30 Ağustos, tarihin dilinden harp tarihinin sayfalarından düşmeyecek olan bu eşsiz zafer bütün mazlum milletlere kurtuluş için çok güzel bir örnek oluşturmuştur. Bu şanlı zaferin yıl dönümü dolayısıyla gaflet uykusuna dalanların uyanmasını geçmişi hatırlamalarını temenni ederiz (**Hür Aydın**, 30 Ağustos 1955).

Ertesi gün gazetelerde kutlama haberleri “Büyük Zaferimizin 33. Yılı'nı Dün Kutladık” başlıklarıyla yerini almıştır. Aydın'da zafere yakışır parlak bir merasim yapıldığı bilgisi verilmiştir. Tören sırasında konuşma yapan Binbaşı Abdurrahim Yurdağün'ün konuşması çok beğenilmiş ve gazetede ilk sayfada yerini almıştır. Yurdağün'ün konuşması şöyledir:

“Muhterem büyüklerim aziz yurttaşlarım, 30 Ağustos 1922 Zaferi necip Türk milletinin kendi benliği içinde gelişen tarihi manayı iradesinde tecelli ettirmiş milli varlığın çelikleşmiş ifadesini taşıyan en yüksek burcuna ulaşmış bir günün zaferidir. Bu büyük zafer Türk milletinin yıllarca çektik. Yaslı günlerine son vermiş, yerine medeniyet alemine yepyeni daima hür ve daima refahlı ve mesut bir Türkiye kurmuştur. 33 yıl önce bugün ezeli ve ebedi coğrafi ve tarihi ile Türk'ün malı olan aziz vatan toprakları dört bir yandan düşman kuvvetleri tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Büyük Atatürk'ün çelik irade ve azmi ile düzenlenen Büyük Taarruz planı 26 Ağustos 1922 sabahı topçu ateşiyle bütün

cepheden başlayarak bu Büyük Taarruz dört gün gibi kısa bir zaman içinde silah ve malzeme bakımından üstün niye sahip düşman kuvvetlerini kahraman Türk ordusu büyük bir hezimete uğratarak imha etmiştir.

Aziz yurttaşlarım, 30 Ağustos 1922 zaferi Türk milletinin ve ordusunun topyekün savaşı iç âleminin milli heyecanı milli tesanüdü ve milli varlığıdır. 30 Ağustos sadece askeri bir zafer değil aynı zamanda büyük inkılaplarımızın başladığı ekonomik ve sosyal hayatımızın bugünkü gelişim ve temelleri onda atılmıştır. Tarihte bu emsalsiz zaferi büyük inkılaplar yapmış tarihte beşer üstü zaferler yaratmış ve milli güç bütünlüğü tam ve sağlam milli şuuru çelikleşmiş bir millet olan Türk milleti ancak yaratmıştır. İşte bizim 30 Ağustos'unuz hiçbir millette olmayan milli bir gücün kuvvetli bir imanın ve inancın kuvvet halindeki insan üstünün derin bir ifadesidir. Bugün hepimiz bugüne borçluyuz istikbal ve gayemiz gayemizi o tayin etmiştir. Bugün ayakta dik vakur istikbale emin bakıyorsak oda 30 Ağustos 1922 zaferinin bize verdiği ebedi kudrettir.”(Hür Aydın, 31 Ağustos 1955).

1957 yılına gelindiğinde Hür Aydın'ın başlığı “Zafer Bayramı milletimize ve Asil Ordumuza Kutlu Olsun” şeklinde olmuştur. Dumlupınar Zaferi, 36 yıl önce bugün Başkumandan Mustafa Kemal'in “*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*” emriyle başlamıştı. O gün şafakla beraber Afyon Dağları'nda Allah Allah sesinden başka bir şey yoktu. Bu ses Mohaç Ovaları'ndan Viyana kapılarına gürleyen seste bu ses Barbarosların, Yıldırımların, Kanunilerin sesiydi. Tarhan Toker, “Kocatepe'den Verilen Emir” başlıklı köşesinde Türk milletinin Osmanlı İmparatorluğu'nun en kazını üç sene gibi bir zamanda yalnız kendi iman ve kuvvetini kullanarak temizlemiş hasta adamdan yıkılan Osmanlı İmparatorluğunda yepyeni bir Türkiye Cumhuriyeti'ni meydana getirmiş olduğundan söz eder. Avrupalıların mucize sözcüğü ile ifade ettikleri fakat gerçekte bir güç ve kahramanlıktan başka bir şey olmayan Kurtuluş Savaşı ve onların muzaffer neticelerini unutmamak gerekir. Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi hükümeti ve onun oluşturduğu Kurtuluş Ordusu Mustafa Kemal önderliğinde bu mücadeleyi başarıyla sonuçlandırmış ve zafer Türk milletinin olmuştur (Hür Aydın, 30 Ağustos 1957). Zafer Bayramının törenle kutlanacağı duyurusu ile birlikte hazırlanan tören programı da ilan edilmiştir. Buna göre:

1. 30 Ağustos 1957 Cuma günü Zafer Bayramı'dır.
 - A. Resmi daireler tatildir.
 - B. Mağazalar, hususi binalar, resmi daireler Türk bayrakları ile süslenecektir
 - C. Belediye Cumhuriyet Bayramı'nda olduğu gibi zafer takı kuracaktır.
 - D. Askerlik dairesi önünde de ayrıca bir zafer takı yaptırılacaktır.
2. Tebrikat
 - A. Tebrikat saat 8.30'da başlayacaktır.

B. Askerlik dairesi binasının üst katında tebrikler kabul olunacaktır.

C. Tebrik sırası şöyle olacaktır: Mebuslar, ordu erkanı, malul gaziler ve eski muharipler, vilayet erkanı ve vilayet meclisi azaları ile mensupları, adliye vekaleti, harici vekaleti, maarif vekaleti, nafiya vekaleti, iktisat ve ticaret vekaleti, sıhhat ve içtimai muavenet vekaleti, gümrük ve inhisarlar vekaleti, ziraat vekaleti, münalakat vekaleti, çalışma vekaleti, sanayi vekaleti, belediye erkanı, siyasi parti temsilcileri, resmi ve hususi bankalar kurumlar diğer sivil teşekküller.

3. Merasim yeri: Cumhuriyet alanıdır. Belediye birlikler yerlerini almadan alanı arayüzle sulayacaktır. Birliklerin, sivil teşekküllerinin ve halkın duracaklar yerler kroki de gösterilmiştir. Tribünde vali, garnizon komutanı, belediye reisi bulunacaktır. Merasim yerine belediye tarafından şunlar temin edilecektir: söylev için kürsü, ses cihazı.

4. Birliklerin yerlerine gelme zamanları

Birlikler subayları ile beraber saat 9.00'da kolbaşları ile alana gelecekler. 9.20'ye kadar krokideki yerlerini alacaktır.

5. Merasimin başlaması. Merasim 9.30'da başlayacaktır. Birliğin tebrikatını vali ve garnizon kumandanı ile belediye reisi yapacaklardır.

6. Kıtanın tebrikatı sonrası tatbik edilecek program şudur tebrikatını yapan zevat türbinde yerlerini alınca merasim kumanda noktasına kumanda verecek bu kumandanın nihayetinde iki dikkat kumandası ile bando istiklal marşını çalacaktır.

İstiklal marşı çalınırken istasyon bayrak direğine üç kişilik bir ihtiram kıtası yavaş yavaş bayrağı çekecektir evvela bir subay bunu müteakip hava kurumundan bir zat bundan sonra da garnizon komutanı veya namına bir subay söylev vereceklerdir.

Konuşmaları mütakip kıtalar merasim geçişi yerlerine gideceklerdir. Merasimi mütakip inzibat subayının nezaretinde bir çelenk şehitliğe konacaktır. Vali, garnizon komutanı ve belediye reisi merasime katılacaktır.

7. Gece yapılacak fener alayı: 51. Mühimmat bölüğünden 20 kişilik müfreze birliği Astsubay kumandasında bu iş için hazırlanacaktır. Geçen sene yapılan meşaleler bölükçü hazırlanacaktır. Fener alayı için belediyeden iki teneke gaz alınacaktır. Fener alayı müfrezesi hükümet önünden hükümet bulvarını takiben belediye önüne inecek ve iki parkın arasından geçerek heykelli havuzu dönüp caddeye çıkacak, buradan Park sinemasına, Bey Camisine de oradan topyatağı döneceklerdir.

Bu gece askeri gazinoda bir aile toplantısı yapılacaktır. Giriş davetiyelidir. kıyafet serbesttir.

1958 yılı gazete manşetinde Hür Aydın etkili bir başlık kullanmıştır. "Zafer Bayramı milletimize ve asır ordumuza kutlu olsun "ifadesinin altında büyük

puntolarla “yedikleri şamarın acısıyla eski pabuçlarını bile alamadan dokuzda akşamlar 30 Ağustos gününü bizden çok hatırd tutmalıdırlar. “Mustafa Kemal’in askeri üniformalı bir resminin altına da kaçanları seyrederken” başlığıyla “Gazi Mustafa Kemal kaçan Yunan askerlerini İzmir’in Belkahvesi’nden böyle manalı manalı seyretmiştir. Bu O’nun hakkı değil miydi?” başlığıyla haber yapmıştır. İlk sayfanın tamamı ile 30 Ağustos haberlerine ayrıldığı gazetede Mustafa Kemal’in sözleri, Mustafa Kemal ile ilgili şiirler yer almıştır. Ardından milletimizin büyük Önder Atatürk diyor ki başlığı ile Atatürk’ün savaşıla ilgili şu sözlerine yer verilmiştir:

“Türkiye halkı asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklali yaşamak için şart saymış bir kavmin kahvemın kahraman evlatlarından ibarettir bu millet istik sensiz yaşamamıştır yaşayamaz ve yaşayamayacaktır.” (Hür Aydın, 30 Ağustos 1958).

Nabi Çalık’ın “Zafer Bayramı milletimize kutlu olsun” başlığıyla hazırladığı yazıda 30 Ağustos un bir zafer değil zaferlerin zaferi olduğu ifade edilmiştir. Gazetede 30 Ağustos 1958 Zafer Bayramı’nın 36. Yıl dönümü kutlama programı tüm ayrıntılarıyla katılımcılarla birlikte detaylı olarak yer almıştır(Hür Aydın, 30 Ağustos 1958). 1959 yılı gazete manşetinde “30 Ağustos zaferi nasıl hazırlandı? Nasıl kazanıldı?” başlığı görülmüştür. Atatürk’ün eski yaverlerinden Muzaffer Kılıç haberde 30 Ağustos sıralarında Atatürk’ün nasıl düşündüğünü ve nasıl emrettiğini anlatan bir yazı yazmıştır. 26 Ağustos’ta başlayan taarruz hareketinin 30 Ağustos’ta nihayete ermesine kadar geçen süre detaylandırılarak yazıda yer almıştır. Mustafa Kemal’in bu sürede düşmana son darbe indirmek istediği açıkça anlaşılmıştır 30 Ağustos’ta da bu gerçekleşmiştir. Büyük Taarruz için derhal harekete geçilmesi emrini veren Mustafa Kemal’in bu emri vermesinde Trakya’da bulunan düşman kuvvetlerinin büyük teşkilat yaparak Anadolu’ya geçirilmek üzere olduğu haberinin alınması hatta başında da Yunan ordusu başkumandanının bulunduğu bilindiği etkili olmuştur. Konu ile ilgili Mustafa Kemal “*cephane ve malzeme kıfayetsizliği ile diğer levazım kıfayetsizliğini takdir ediyorum. Ancak fazla beklemek aleyhimize olur. Bütün mesuliyeti üzerime alarak Konya üzerine hareket ediyorum. Başkomutanlık emrindeki bir miktar parayı ihtiyaçlar için Milli Müdafaa emrine bıraktım*”. demiştir. Gazetede savaşın tarihi gerçeklerinin yanında ne kadar zor şartlarda kazanıldığının da vurgulanması dikkat çekicidir (Hür Aydın, 30 Ağustos 1959).

1960 yılı dünyada soğuk savaş rüzgarlarının hızlı bir şekilde estiği dönem olurken, Türkiye’de de siyasi gerilimlerin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu siyasi bunalım 27 Mayıs 1960’ta askeri bir darbe ile sona ermiştir. Ülkeyi geçici süreliğine yöneten Milli Birlik Komitesi Yassıada yargılamalarını başlatmış ve 21 Ekim 1961’e kadar görev yapmıştır. (Anaç, 2011:2-3). 30 Ağustos 1960’a

gelindiğinde büyük zaferin 38. Yılı tüm yurttta olduğu gibi Aydın'da da törenlerle kutlandı. Zaferin 38. Yılı kutlandığı bilgisi verilirken 30 Ağustos'un tarih boyunca efendi yaşamış bir milletin köleliğe karşı zaferi olduğuna dikkat çekilmiştir (**Hür Aydın**, 30 Ağustos 1960). Türk ve dünya basınında Türk ordusunun kazandığı zafer büyük ses uyandırmıştır (Ağaoğlu,2008:1-2).

SONUÇ

Türk ordusunun ve Türk milletinin en önemli dönüm noktalarından biri 30 Ağustos 1922'de kazanılan Büyük Taarruz'dur. Mustafa Kemal, Büyük Taarruz öncesi TBMM'den muhalif olan mebuslar tarafından yoğun eleştirilerin hedefi olmuştu. Fakat 26 Ağustos'ta başlayan taarruzun haberi meclise ulaştığında bu muhalif mebuslar ordunun başarılarını tebrik etmişlerdir. 30 Ağustos'ta Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmasının ardından gerek TBMM, gerek basın, gerekse halk arasında büyük sevinçle karşılanmış ve orduya ve ordunun Başkomutanına çok sayıda tebrik telgrafi gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi olarak anılan muharebeye kadın, erkek, genç, yaşlı tüm Türk milletinin özverisi damga vurmuştur. Türk ulusunun bağımsızlığının başlangıcı olan zafer günü Cumhuriyet tarihi boyunca coşkulu bir şekilde kutlanmaya devam etmiştir. Büyük Zaferi anmak amacıyla ilk tören Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla 1924'te yapılmıştı. 1926 yılında ise büyük zaferin bayram ilan edildiğine dair bir kanun çıkarılmıştır. Bayramlar toplumsal birleşme ve toplum kimliğinin yapılanmasında önemli görev üstlenmişlerdir.1926 yılından itibaren 30 Ağustos Zafer Bayramı olarak Büyük Zafer Bayramı'nın kutlamaları yapılmıştır. Bu etkinlikler devlet protokolünün ve halkın geniş katılımıyla gerçekleşmiştir. Yurdun her tarafının bayraklarla süslediği bu törenlerde Demokrat Parti döneminde İstanbul'da Taksim Meydanı yapılan kutlamaların merkezi olmuştur. Tören günleri binlerce vatandaş Vatan Caddesi'nde yapılacak töreni izlemek için erken saatlerde hazır bulunmuştur. Ankara'daki törenlerde devlet erkânı ve hükümet temsilcileri ile birlikte Atatürk'ün kabrine çelenk konulmuş, Ulus meydanı törenlerin merkezi olmuştur. Büyük zafer ülkenin Cumhuriyet dönemi yeniliklerinin de önünü açmıştır. Bu yüzden anlamı daha da büyüktü. Ulusal ve yerel basınında da 30 Ağustos günü tüm yurttta yapılan etkinlikler gazetelerin ilk sayfalarında yerini almıştı. Millî Mücadele döneminde Batı Cephesinde önemli mücadelelerin yaşandığı Aydın kentinde bu kutlamalar kent meydanında yapılan programlarla gerçekleşmiştir. Aydın ve ilçelerinden gelen yoğun katılımı gerçekleştiren bu törenlerde toplumun her kesiminden insanın ortak duygu içinde birleşmesi önemlidir. Zafer Bayramı dolayısıyla yapılan etkinlikler sadece kısa süreli törenden ibaret olmamış, coşkulu kutlamaların yaşandığı ve gece devam eden fener alaylarıyla geniş katılımı olan

etkinliklerden oluşmuştur. 1950-1960 yılları arasında Aydın'daki Zafer Bayramı kutlamalarının incelendiği çalışmamızda içerik olarak tören programlarına bakıldığında her yıl birbirine çok benzerlik gösteren programların uygulandığı görülmüştür. Hatta basılan gazetelerde dahi bir önceki yılın fotoğraf ve başlıkları aynen kullanılmıştır. Yapılan törenlerde vali ve diğer yöneticilerin törende hazır bulunduğu ve tebrikleri kabul ettiği, bir subay da günün anlam ve önemini içeren konuşma yapmıştır. Aydın il merkezinde yapılan kutlamalara kentin yöneticileri ve halkın katılımıyla büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Bu törenler toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması ve tarihsel kimliğin canlı tutulması açısından büyük öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

- BCA.,030.10.54.354.35.
BCA., 30.10.0.0.197.351.8.
BCA., 030.01.00/57.349.17.
BCA. 30.18.1.2/123.71.9.1.
BCA., 30.1.0.0/57.349.17.2.
BCA.,30.1.0.0/57.349.17.3.
BCA.,30.1.0.0/57.349.17.4.
BCA., 30.1.0.0/57.349.17.5.
BCA., 490.1.0.0/23.118.4/1.
BCA., 490.1.0.0/1134.137.1/12.
BCA., 30.1.0.0/42.249.11/2-3-5.
BCA. 30.10.0.0./77.509.18.
BCA.30.10.0.0/198.353.20/2-3.
BCA. 30.10.0.0/78.515.8.
Resmî Gazete, 24 Temmuz 1950, S. 7564.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.21, 1959.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C.24, 1926.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.3, B.19.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.1, B.6.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.1,B.24.

Gazete ve Süreli Yayınlar

- Akşam, 30 Ağustos 1949.
Akşam, 30 Ağustos 1951.
Akşam, 30 Ağustos 1952.
Cumhuriyet, 30 Ağustos 1950.
Cumhuriyet, 12 Mayıs 1950.
Cumhuriyet, 31 Ağustos 1951.
Hür Aydın, 30 Ağustos 1953.
Hür Aydın, 1 Eylül 1953.
Hür Aydın, 3 Mayıs 1954.
Hür Aydın, 30 Ağustos 1954.
Hür Aydın, 31 Ağustos 1954.
Hür Aydın, 30 Ağustos 1955.
Hür Aydın, 31 Ağustos 1955.
Hür Aydın, 30 Ağustos 1957.

Hür Aydın, 30 Ağustos 1958.
Hür Aydın, 30 Ağustos 1959.
Hür Aydın, 30 Ağustos 1960.
Milliyet, 30 Ağustos 1950.
Milliyet, 31 Ağustos 1950.
Ses, 31 Ağustos 1953.
Ses, 30 Ağustos 1954.
Son Telgraf, 30 Ağustos 1953.
Ulus, 31 Ağustos 1944.
Ulus, 30 Ağustos 1950.
Ulus, 31 Ağustos 1950.
Vatan, 30 Ağustos 1952.
Yeni İstanbul, 30 Ağustos 1952.
Zafer, 25 Nisan 1950.
Zafer, 16 Mayıs 1950.

Kitap, Makale ve Tezler

- AĞAOĞLU, Bülent, *Yabancı Basında 30 Ağustos Zaferi Hakkında Çıkan Haberler Listesi*, İstanbul 2008.
- AKALIN, Gülseren, “Başkomandanlık Kanunu’nun Dördüncü Defa Uzatılması Sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın TBMM’nde Konuşması ve El Yazmasıyla Hazırlık Notu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, C. XXII, S.64-65-66*, Ankara, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s.209-214.
- AKDAĞ, Menderes, 1946-1950 Yılları Arasında Aydın’da Siyasal Yaşam, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2007.
- AKKUŞ, Süleyman, Demokrat Parti Aydın Milletvekilleri ve TBMM’deki Faaliyetleri (1950-1954), *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2016.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- ALTINTAŞ, Ahmet, Büyük Taarruz’un Askeri Hazırlıkları, *Atatürk Ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar 2010.

- ANAC, Hilmi, Bir İhtilal Bir Devrim, : 27 Mayıs'ın Aydın'daki Yankıları, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2011.
- ASLAN, Demo Ahmet, Cumhuriyetin Törensiz Meşruiyeti : Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi*, Ankara 2011.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (Söylev)*, Haz. Gülsün Kaya, İskele, Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- AYDIN, Nermin Zahide, "Aydın Gazetesine Göre Aydın'da Milli Bayram Kutlamaları (1937-1939)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2022, C.8, S.2, s.561-587.
- BAYCAN, Nusret, "Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargah Subayları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, C.IX, S.26, Ankara Mart 1993, s.311-394.
- BAŞKAYA, Muzaffer, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Milli Bayram Kutlamaları (1923-1950)", *Uluslararası Sosyal Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2018, s. 3201-3215.
- BAYCAN, Nusret, "Büyük Taarruz'da Komuta Kademelerinde Görev Alanlarla Üst Düzeydeki Karargâh Subayları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, C.IX, S.26, Ankara 1993, s.311-394.
- BELEN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi: Afyon'dan İzmir'e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- BELEN, Fahri, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)*, Cumhuriyet, 1999.
- BOLAT, Bengül Salman *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*, Ankara 2012.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Bayram", C.3, Milliyet Gazetecilik, İstanbul 2007.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin-GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ÇELİK, Bilgin, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1998, C.3, S.8, s.147-163.
- DEĞER, Meryem, Demokrat Parti Dönemi Aydın'da Basın Yayın Hayatı (1950-1960), *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2022.

- DEMİRALAY, Atilla, Büyük Taarruz ve Büyük Taarruz Şehitlikleri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2009.
- DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin En Uzun On Yılı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- EMECEN, Feridun "Aydın", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- ERDOĞAN İNCE, Dilşen, BABALIK BERBER Banu, Tarihi Özellikleri ile *Afrodisias ve Karacasu, Antik Afrodisias ve Markalaşma*, Ed. Bilge Doğanlı, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- GEÇER, K.Türker "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Ordusunun Rütbe Terfi Uygulamaları ve Sınıflar", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.17, Şubat 2011, S.51-52.
- GÖKBEL, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Coşkun Matbaası, Aydın 1964.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *Büyük Taaarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.
- GÜNEŞ, Günver, ELMACI, Emin, *Tek Parti Döneminde Aydın'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*, Zeus Kitabevi, İzmir 2013.
- GÜNEŞ, Günver, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın, Aydın İl Tarihi*, Aydın Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Ankara 2012.
- İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi*, 1950-1958.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, TTK, Ankara 2000.
- KOLOĞLU, Orhan, *Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.
- OZANKAYA, Özer, "Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı", *Atatürk Yolu Dergisi*, 2001,1(04), S.541.
- ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, TTK, Ankara 2020.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *X. Milli Egemenlik Sempozyumu "Büyük Taarruz Ve Sonuçları"*, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No:82, Afyon 1996.
- ÖZTÜRK, Yücel, "30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı Kutlamaları: Amaç, Süreç ve Kazanımlar", *History Studies*, 2018, C.10, S.9, s.231-244.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

- SAYILIR, Burhan, “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2014, S.16, s.89-114.
- SELEK, Sabahattin *Milli Mücadele (Büyük Taarruz’dan İzmir’e)*, Cumhuriyet, İstanbul 1997.
- TAKIM, Abdullah, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomik Kalkınma Ve Dış Finansman*, İmaj Yayınevi, Ankara 2017.
- TAŞ, Fahri, “Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, S.16, 2002, S.352-362.
- TEKİNER, Aylın, *Atatürk Heykelleri: Kült, Estetik, Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- TUNCEL, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi’nin İlk Kutlanması*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekatı II.Cilt*, 6.Kısım, 3.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998.
- USANMAZ, Esra, Demokrat Parti Döneminde Milli Bayramlar ve Kutlanma Şekilleri, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Erzincan 2021.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Afyon 2010.
- YILDIRIM KIRIŞ, Özlem, “Demokrat Parti Döneminde 30 Ağustos Zafer Bayramı Algısı (1950-1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2023, C.9, S.1, s.1-22.
- Yurt Ansiklopedisi*, “Aydın”, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.
- YÜCEL, Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.

İnternet Kaynakları

<https://www.ismetinonu.org.tr/rutbeleri-ve-atanma-tarihleri/> E.T. 10.05.2023.

18. Bölüm

Bir Kültürel Miras Turizm Destinasyonunun Coğrafi Özelliklerinin İncelenmesi

Cemal KALELİ¹
Tamer ÖZLÜ²

¹ Bağımsız Araştırmacı Dr., İstanbul, Türkiye, cemalkaleli@outlook.com, ORCID: 0000-0001-8267-2641
² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Samsun, Türkiye, tamero@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8847-7967

Giriş

Latince kökenli olmasına rağmen dolaşmak ve başlangıç yerine geri dönmek olan İngilizce “tour,” ve “touring” sözlerinden türeyen turizm kişinin yaşadığı yerden uzakta, tatil, dinlenme, eğlence, kültür gibi gereksinimlerini gidermeyi amaçlayan seyahat ve geçici konaklamalardır (Sezgin & Acar, 1991; Özgüç 2007; Kervankıran, 2013). Belirtilen bu amaçlar doğrultusunda seyahat eden bireylere ise turist denilmektedir ve seyahat eden bir bireyin turist sayılabilmesi için en az bir gece, en fazla ise altı ay konaklaması gerekmektedir (Doğanay, 2001).

Başlangıçta kutsal yerleri ziyaret etmekle başlayan turizm, şifalı suların, deniz suyunun ve güneşin sağlığa iyi geldiği noktasından hareketle gelişme sürecine girmiştir. Dünyada Sanayi Devrimi ve sonrasında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak ise boş zamanların artması, eğitim, kültür ve gelir düzeylerinin yükselmesi, kentleşmenin artmasına bağlı olarak yorgunluk ve rahatsızlıkların artması, hak ve özgürlüklerdeki gelişmeler, turizm ve seyahat bilincinin toplumda yerleşmeye başlamasında etkili olmuştur ve bu nedenlere bağlı olarak turizm faaliyetleri hız kazanmıştır (Kozak, 2012; Koca & Yıldırım, 2018). Son yıllarda ise, küreselleşmenin de etkisiyle, insanların daha fazla alışveriş yapma, ülkeleri ve insanları tanıma, kültürel değerlerini öğrenme isteği turizme yeni boyutlar kazandırmıştır (Atalay, 2005).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1920'lerden günümüze kadar gelen süreçte ise turizm, coğrafi analizin doğrudan konusu olmuştur ve uygulamalı beşeri coğrafya ve diğer sosyal bilim alanlarının önemli bir alanı haline gelmiştir. Bu dönemde, metodolojiler ve felsefeler değişmiştir. Bu dönemde, Alman ve Amerikalı coğrafyacılar çalışmalarını daha çok destinasyonlarda ve seyahat rotalarının finansal etkileri üzerine gerçekleştirmişlerdir. İngilizler ise İngiliz sahil beldeleri üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır. Sonraki yıllarda ise İngiliz, Alman, Amerikalı, Fransız, Kanadalı, İskandinav bilim adamları çalışmalarında rekreasyon ve coğrafya konularına yoğunlaşmışlardır (Nuskiya, 2020). Coğrafyanın turizme bakışının değişiminde etkili olan unsur ise dünyada değişen turizm anlayışıdır. Zaman içerisinde turizmde doğa ile bütünleşme, geçmiş kültürlerle ait izleri yerlerinde görme, kültürel temaslar, yaşam tarzı, inanç sistemleri, el sanatları alış-veriş ortamları, eğlence biçimleri temaları ilgi çekici hale gelmiştir (Emekli, 2006).

Bu bağlamda doğaya ve sürdürülebilir ilkelere göre geliştirilmesi öngörülen turizm türleri ortaya çıkmıştır (Karapınar & Barakazi, 2017). Yeni turizm arayışlarından birisi de alternatif turizm olmuştur. Bu turizm türü insanların farklı toplumlar ile etkileşime girmesi ile birlikte kültürel, sosyal ve ekonomik tecrübeler edinmesidir (Verma & Ensari, 2016). Alternatif turizmin yakından

ilişkili olduğu turizm türlerinden birisi de kültürel miras turizmi olmuştur ve alternatif turizm, 1980 yılından sonra miras ve sürdürülebilir kalkınma kavramı ile birlikte kullanılan önemli bir kavram haline gelmiştir (Butler, 1990).

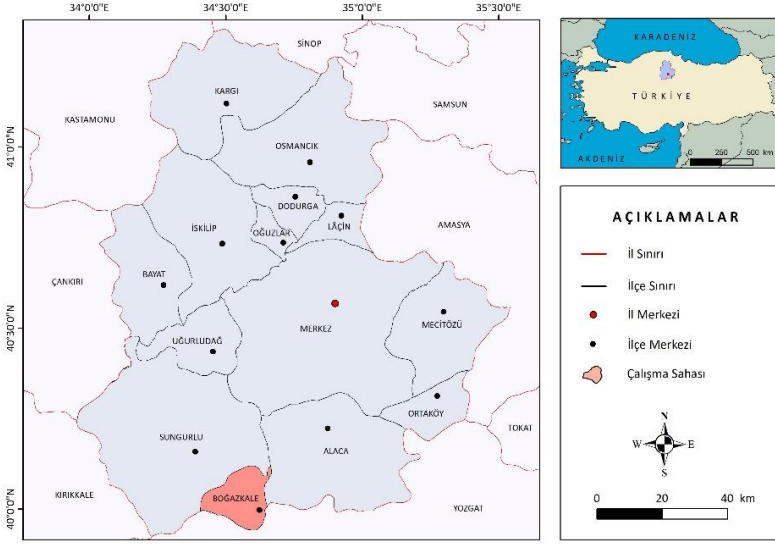
Uzun bir geçmişe sahip olan kültürel turizmin kökleri Grand Tour'a kadar dayanmaktadır (Richards, 2018). Günümüzde ise kültürel miras, en kritik küresel turizm kaynaklarından biridir. Ayrıca kültürel miras turizmi son yıllarda en hızlı büyüyen ve yaygın olarak turizm faaliyetlerinin gerçekleştirildiği turizm sektörlerinden biri haline gelmiştir (Timothy & Boyd, 2003). Bu bağlamda, Türkiye'nin ilk destinasyonlarından birisi olan ve önemli bir kültürel ve kültürel miras turizm destinasyonu olan Boğazkale (Hattuşa)'nın coğrafi özellikleri bu çalışma ile incelenmiştir (Kaleli & Özlü, 2024).

Kültürel Miras Turizmi

Kültürel turizm ve miras turizmi literatürde yaygın olarak birbiriyle ilişkili ve örtüşen olgular olarak görülmektedirler ve birlikte kullanılmaktadırlar (Richards, 2018). Kültürel turizmin önceliği kentsel alanlarda modern yaşam kültürlerine, çağdaş sanatlarla ve müziğe katılımı ile ilgili olarak kullanılırken, miras turizmi ise daha çok kırsal alanlar ve o yere bağlı alanlar ile yaşayan kültürler, antik kalıntılar ve performanslarla bağlantılıdır (Richards, 2001, 2003; Yankholmes & Mckercher, 2015). Belirtilen farklılıklara rağmen, kültürel turizm ve miras turizmi arasındaki farklılıklardan çok benzerlikler vardır. Kültürel ve miras turistlerinin deneyimi, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayarak kendi deneyimlerine ve yerleşik kültürden aldıkları zevke dayanmaktadır. Ayrıca kültürel miras turizmi en eski seyahat biçimidir. Eski Mısırlılar, Romalılar ve daha sonra Ortaçağ soyluları kültürel öneme sahip tarihi yerlere seyahat ettiler (Bitusikova, 2021). 1600'lerden 1800'lerin ortalarına kadar, Grand Tour Avrupa miras turizminin, tarihinin önemli bir parçası olarak gelişti (Timothy & Boyd, 2003). Hititlerin başkenti ve Hitit kalıntılarının bulunduğu Boğazkale, kültürel miras turizminde çok önemlidir (Kaleli & Özlü, 2024).

Çalışma Sahasının Tarihi, Coğrafi ve Kültürel Özellikleri

Çorum il sınırları içerisinde yer alan Boğazkale, Anadolu yarımadasının bilinen en eski başkentidir (Şekil 1). Boğazkale'de insan yerleşimine ait ilk izler Kalkolitik Dönem'de (MÖ VI. bin yıl) görülmektedir. Küçük gruplar dağ yamaçları ile dağ düzlüklerinde dağınık halde olduğu düşünülmektedir. İlk yerleşim ise Hattuşa ören yerinde bulunan Büyükkaya'dır. İlk Tunç Dönemi'nde (MÖ III. bin) daha büyük yerleşme kuşakları gelişmiştir (Seeher, 2006). M.Ö. 18. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Hattuşa Hitit İmparatorluğu'na kesintisiz başkentliğini yapmıştır (Seeher & Schachner 2014).

Şekil 1. Boğazkale lokasyon haritası

Hattuşa’da Hititlerden sonra ise Frigler, Galatlar ve Roma/Bizanslılar yaşamıştır (Kaleli, 2023). M.Ö. 1180-334 yılları arası Frig ve Pers dönemlerini kapsamaktadır. Bu döneme Anadolu’da karanlık çağ denmektedir ve bu 300 yıllık dönemde Anadolu’da çok az yerleşme yerleri saptanmıştır. Bunlardan birisi de Hattuşa’nın kuzeydoğusundaki Büyükkaya yerleşmesidir. Büyük İskender’in Asya seferine başlamasıyla Anadolu’da Hellenistik dönem başlar. MÖ 3. yüzyılda Avrupa’dan göçen Kelt kökenli Galatlar yerleşmiştir. M.Ö. 25 yılında bölgeyi Romalılar ele geçirmiştir. 1071 Malazgirt Savaşından sonra ise bölgede Türk egemenliği başlamıştır ve Bizanslılara ait en son buluntularda bu zaman dilimini göstermektedir (Seeher, 2006).

Boğazköy ismi ise Budaközü akarsuyunun Jura-Kretase yaşlı kalkerlerden oluşan Büyükkaya üzerinde açtığı dar ve derin yarma vadiden gelmektedir. Cumhuriyete kadar bu şekilde gelen yerleşme daha sonra Sungurlu’nun bir nahiyesi olmuştur. Osmanlı döneminde Hanyeri civardaki küçük yerleşmelerin merkezi olmuştur ve 1907 yılında kazılarında başlamasıyla Boğazkale çevredeki yerleşimlere göre daha çok gelişmiştir. Boğazkale 1967 yılında belediye olmuştur ve 1987 yılında da ilçe olmuştur (Gümüşçü, 1994; Özlü ve Kaleli, 2019).

Boğazkale’ye ziyaretler ise, 1834 yılında bir davet üzerine Boğazkale’ye giden Fransız Charles Texier’in burayı keşfetmesiyle başlamıştır. Boğazkale 1986 yılında UNESCO Kültür Mirası Listesi’ne alınmıştır. Dünyanın ayrıcalıklı mirası içerisinde yer alan eşsiz alanların, korunarak gelecek nesillere aktarılması için uluslararası bir kimlik kazanması amacıyla çeşitli faaliyetler yürüten

UNESCO'ya göre, Anadolu'da Kızılırmak yayında kurulan ve tarihin ilk örgütlü devleti olarak kabul edilen Hititlerin ilk başkenti olan Hattuşa, 5 bin yıl öncesine dayanmaktadır ve nüfus yoğunluğu, meslek kuruluşları, ürün depolama teknikleri, anıtsal değerlerde mimari özellikler, özgün sanat eserleri ve yetiştirdiği sanatçılar, üretim ve ticari faaliyetlerin büyümesi, yönetici sınıfının oluşumu ve yetiştirilmesi, yazının kullanımı ve çeşitli takvimler gibi insanlık tarihindeki pek çok sosyal, kültürel, siyasal ve bilimsel gelişmeye ev sahipliği yapmıştır. 167,69 hektarlık tescilli sit alanı olan Hattuşa, 1988 yılında Milli Park alanı ilan edilmiştir. Ortaya çıkarılan çivi yazılı tablet arşivleri de 2001 yılından itibaren UNESCO'nun "Dünya Belleği Listesi"ne eklenmiştir. Boğazkale, Türkiye'nin önemli kültürel miras turizm destinasyonudur (UNESCO, 2022; Kaleli & Özlü, 2024).

Günümüzde Boğazkale ekonomisi büyük ölçüde binlerce yıllık geçmişi olan yerleşim merkezinde Hititlerden beridir süregelen en önemli ekonomik faaliyetler tarım ve hayvancılıktır. Bunun yanı sıra Boğazkale'de turizm faaliyetleri de yapılmaktadır. Boğazkale ilçesinin %95'i en az ilkokul, %85'i en az ortaokul, %70'i en az lise ve %20'si en az lisans mezunudur (Kaleli, 2023).

Boğazkale'nin Doğal Çekicilikleri

Budaközü Çayı Havzası'nda görülen en eski formasyonlar Mesozoik yaşlı Jura kalkerleridir. En eski kayaçlar ise Mesozoik'e ait kireçtaşlarıdır. Sahada Eosen-Neojen yaşlı olarak ise andezitler de bulunmaktadır. Andezitin yanı sıra Eosen'de konglomera, kumtaşı, kıltaşı, marn ve kumlu kalker aralanmasından oluşan fliş serisi vardır. Hititler pek çok yapılarında bu kayaçları kullanmışlardır ve kentlerindeki Büyükkaya, Kesikkaya, Kızlarkayası, Ambarlıkale, Yenicekale, Mihraplıkaya, Tanıkkaya, Sarıkale ve Nişantaş gibi büyük yerleşim yerlerini de büyük kaya kütlelerini yontarak düzledikleri yerlere inşa etmişlerdir. Ayrıca Hititler Yazılıkaya mabedinde ve diğer anıtsal yapılarda kireçtaşlarını kullanmışlardır. Yine Büyükkaya ile Ambarlıkale arasında kurulan asma köprüünün yapımında da kireçtaşı kullanılmıştır. Hititler, günümüzde heykel yapımında da kullanılan gabro kayacını da kolay işlenmesinden dolayı yapılarında tercih etmişlerdir (Gümüşçü, 1996; Aylar, 2006; Kaleli, 2023).

Çalışma sahası için en büyük önem teşkil eden hidrografik birim ise Budaközü Çayı'dır. Boğazkale Budaközü ve kolları tarafından aşındırılarak parçalanmıştır (Gümüşçü, 1994). Boğazkale ilçe merkezinde yer alan Boğazkale (İbikçam) Göleti de ilçede önemli bir rekreasyon alanıdır (Kaleli, 2023).

Boğazkale'nin büyük bir kısmı İran-Turan Floristik Bölgesi'nde yer almaktadır (Kaleli, 2023). Boğazköy-Alacahöyük (Çorum) Milli Parkı'nın florası incelenmiştir ve 40 familyaya ait 130 cins, 195 tür ve tür altı takson tespit

edilmiştir. Sahada 19 endemik takson tespit edilmiştir ve sahadaki endemizm oranı ise %9,74'dür (Uysal, 2004). Yine Boğazköy-Alacahöyük Milli Parkı ve çevresinde Cicadellidae Familyasına ait 14 tür tespit etmiştir (Dede, 2019).

Boğazkale'nin Tarihi Kültürel Çekicilikleri

Boğazkale, UNESCO Dünya Kültür Mirası ve Dünya Belleği Listesi'nde bulunan Hattuşa Antik Kenti ve Yazılıkaya Açık Hava Tapınağına ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölge aynı zamanda Milli Park olarak ilan edilmiştir. İlçe merkezinde de 370 yıllık Dulkadirooğulları Konağı da tescilli yapılar arasındadır (Kaleli, 2023).

Hattuşa Antik Kenti içinde eskiden idari bina olan Büyükkale, dini yapı olan Büyük Tapınak ise Aşağı şehirde yer almaktaydı. Büyük Tapınak'ta, Büyükkaya'da, Büyükkale'de ve Poternli Sur'da ise erzak depoları yer almaktaydı. Antik kent 9 km'lik surla korunmaktaydı ve her otuz metrede bir kule yer almaktaydı yani toplamda 300 adet kule yer almaktaydı. Ayrıca Aslanlı Kapı, Yer Kapı, Sfenksli Kapı ve Kral Kapı antik kentteki diğer yapılardır. Hattuşa Antik Kenti'nin yanı sıra A ve B odalarından oluşan Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı da yer almaktadır. Bu tapınakta 82 adet tanrı ve tanrıça figürü yer almaktadır (Kaleli, 2023).

Boğazkale'de yer alan bir diğer yapı ise 1664 yılında inşa edilen ve Ağa konağı olarak da adlandırılan Dulkadirooğulları konağı da yer almaktadır. Antik kenti ve Yazılıkaya'yı ziyarete gelen seyyahlar ve gezginler burada ağırlanmıştır. Konak ilk kazılara da tanıklık etmiştir. Konak, haremlik ve selamlık şeklinde yapılmıştır. Haremlik kısmı 350 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ayrıca haremlik olan kısım Kazı Anı Evi haline getirilmiştir (Yılmaz & Atilla, 2021). Diğer kısmı ise Puduhepa Kadın Kooperatifi tarafından kullanılmaktadır ve gelen ziyaretçilere bu kooperatif yemek hazırlamaktadır (Kaleli, 2023).

Konaklama Tesisleri, Sosyal İmkânlar ve Ulaşım Özellikleri

Boğazkale'de bakanlık belgeli bir tesis, basit konaklama belgeli iki tesis yer almaktadır. Bu tesisler haricinde araştırma yapıldığı zamanda tesislerden birisinin belgesi iptal edilmiştir ve bir başka tesis ise ailevi nedenlerden dolayı kapanmıştır. Ayrıca oteller dışında Boğazkale içerisinde özel araçları ya da karavanlarıyla gelen turistlerin kalabilecekleri kamping alanları da vardır (Kaleli, 2023).

İdari olarak bağlı olduğu Çorum ilinin güneybatısında yer alan Boğazkale, Çorum il merkezine 82 km, başkent Ankara'ya yaklaşık 208 km, ülkemizin önemli bir turizm destinasyonu olan Nevşehir'e 202 km, Kapadokya'ya 240 km uzaklıktadır. D190, D785 ve D795 yollarıyla ilişkili durumdadır. Çorum ili

Ankara-Çorum-Samsun karayoluna 27 km uzaklıktadır ve karayoluna kadar olan yol ise tek şerittir. D190 karayoluna 15 km uzaklıktadır ve yine bu yol tek şerittir. Araştırma sahasının mevcut karayolu ulaşım sistemi genelde asfalttır. Boğazkale'yi Ankara-Samsun Karayoluna bağlayan yolun tamamlanması turizm açısından faydalı olacaktır. Boğazkale, Yozgat il merkezine 40 km, Sungurlu ilçesine 30 km. Alaca'ya 32 km, Amasya il merkezine 178 km, Kayseri'ye 220 km ve Samsun'a 250 km mesafededir. Çalışma sahasında havaalanı yer almamaktadır. Çalışma sahasına en yakın havaalanları ise Amasya Merzifon Havaalanı 150 km, Ankara Esenboğa Havaalanı 2012 km ve Kayseri Havaalanı 215 km uzaklıktadır. Demiryolu ulaşımı için destinasyondan herhangi bir demiryolu hattı geçmemektedir. Ankara-Çorum-Samsun Hızlı Tren Demiryolu projesi vardır. Bu demiryolu hattı ile önemli bir turizm koridoru da turizme kazandırılacaktır (Kaleli, 2023).

Yöresel Halk Kültürü, Festival ve Şenlikler

İlk yerleşme izleri Kalkolitik Dönem'e (M.Ö VI. bin yıl) kadar uzanan Boğazkale'de Osmanlı'nın gerileme ve çöküş zamanları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında olan Büyük Mübadele döneminde ilçeye göçler olmuştur ve bu göçler sonucunda var olan yerleşmelerin nüfusları artmıştır ya da yeni yerleşmeler açılmıştır. 16. yüzyılda Şanlıurfa civarından Karakeçili aşiretinden gelenler olmuştur. 17. yüzyılda Dulkadiroğulları'ndan gelenler olmuştur ve Boğazkale'de halen yaşamaktadırlar. 1871 yılında Kırım'dan, Kafkasya'dan ve en son ise Balkanlar'dan gelenler olmuştur. Bunlara bağlı olarak Boğazkale'de kültürel unsurlar çeşitlilik göstermektedir. Boğazkale'nin sahip olduğu kültürel çeşitlilik gelenek-görenek, giyim-kuşam, ağız, el sanatları ve yöresel mutfak kültürü gibi alanlara da yansımıştır. Kültürel çeşitlilik en çok yöresel kültür mutfağında görülmektedir (Kaleli, 2023).

Boğazkale'nin zengin bir mutfağı vardır. Toyga aşısı, diri aş, tutmaç, çatal aşısı, kuru çiçek bamyası çorbası ve bulamaç yöreye özgü çorbalara; madımak, gö domates, sütlü kabak, kömeç ve yeşil mercimek sebze ve ot yemeklerine; soğan pidesi, kenepe ve bükme yöreye özgü hamur işlerine örnek verilebilir. Yine yöreye özgü kuskus pilavı ve mantarlı bulgur pilavı pilavlara; pıhtı, Evcı kadayıfı, pekmez helvası, hasıda ve Çarşıcuma helvası tatlılara; ahlat turşuya, tokmak köftesi özel günlerde yapılan yemeklere, kızılıcak şerbeti içecekler için verilebilir. Budaközü Çayı Havzası içerisinde yer alan ilçenin mutfağı gastronomi turizmi için kültürel bir çekicilik oluşturmaktadır (Kaleli, 2023).

Boğazkale'de turizmin gelişimine bağlı olarak heykeltirlikte gelişmiştir ve yöreye özgü bu sanat onlarca yıldır yapılmaktadır. Boğazkale sakinleri yıl boyunca civar yerlerden getirdikleri taşları çeşitli araçlarla işlemektir. Ören yeri

ile Yazılıkaya’da yer alan kabartma ve heykellerin küçük kopyalarını yapmaktadırlar. Ayrıca kilden tabletler, mühürlerde yapmaktadırlar. Yerel yönetimler, Dulkadiroğulları konağında kadınlar için bir kooperatif açmıştır ve kadınlar burada turistlerle ziyaretçilere yemek hazırlamaktadırlar. Halk Eğitim Merkezinin katkılarıyla kadınlar bez çanta ve çeşitli hediyelik eşyalar yapmaktadırlar ve bu sayede turizmde arz oluşturulmaya çalışılmaktadır (Kaleli, 2023; Kaleli ve Özlü, 2024).

Çorum Belediyesi tarafından her yıl Temmuz ayında Uluslararası Hitit Fuar ve Festivali düzenlenmektedir. Ancak 37 yıldır düzenlenen çeşitli tanıtımların, görsel etkinliklerin, konserlerin düzenlendiği festival sadece Çorum il merkezinde yapılmaktadır. 1890 yılından beridir Boğazkale ilçesinde yer alan Evc köyünde her mayıs ayında Nöbeti Baba Yağmur (Şükür) Duası Kaynaşma ve Barışma Etkinlikleri düzenlenmektedir. Bunların dışında bazı yıllar sürdürülmüş ancak devamı olmayan ya da çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen etkinliklerde vardır. Ağustos ayında yapılan Boğazkale Kültür Etkinlikleri belli bir süre yapıldıktan sonra yapılmamaya başlamıştır. 2011 yılında Höke Bağları Üzüm Festivali düzenlenmiştir. 2015 yılının ekim ayında I. Hattuşa Kültür ve Gastronomi Festivali düzenlenmiştir. 2016 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi’ne dahil oluşunun 30. yılı kapsamında sinema gösterimi ve Hitit kıyafetleri defilesi yapılmıştır. 2019 yılının haziran ayında Boğazkale Kaymakamlığı tarafından düzenlenen Hattuşa Barış Günleri etkinliği gibi çeşitli zamanlarda festivaller, etkinlikler ve bunlara ek olarak Boğazkale’de sempozyomlar yapılmaktadır (Kaleli, 2023).

Turizm Talep Durumu

Hattuşa Örenyeri, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı ve Boğazköy Müzesi pandeminde etkisiyle 2020 yılındaki ziyaretçi sayısında ciddi azalmalar olmuştur. Türkiye’deki müze ve örenyerlerindeki toplam ziyaretçi sayısı artarken Boğazkale’deki ziyaretçi sayısında azalmalar görülmüştür. 2000-2020 arası dönemde Boğazkale’ye gelen ziyaretçi sayısında artmalar olsa dahi oransal olarak azalmalar olmuştur. 2000 yılında Türkiye’deki müze ve ören yerlerine giden ziyaretçilerin %43’ü, 2001 yılında ise %49’u Boğazkale’deki örenyerini ve müzeyi ziyaret ederken Boğazkale’ye en çok ziyaretçinin geldiği 2012 yılındaki ziyaretçi oranı toplam ziyaretçilerin ancak %20’si kadardır (Kaleli, 2023).

Sonuç ve Öneriler

Küçük bir yerleşim yeri olan Boğazkale kültürel miras turizminde coğrafi unsurlardan hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilenmiştir. Hititlerin dağlarla çevrili doğal korunaklı bir yere şehir kurmaları ve bu şehri ilk olarak 1834 yılında

Anadolu'da birçok yeri ziyaret eden ve gezen Fransız Charles Texier'in bir davet üzerine Boğazkale'ye gitmesi ile keşfetmesi sonucunda Hattuşa'ya ziyaretler başlamıştır. Hattuşa 1830'lu yıllardan itibaren birçok yabancı ve yerli bilim insanları ile Avrupalı gezginler tarafından ilgi odağı haline gelmiştir. 1945 yılında kazı alanına ilk beklemler tayin edilmesiyle antik kent o yıldan itibaren bir nevi ören yeri statüsü kazanmıştır. Gelen ziyaretlerin artması ile Boğazkale ilçesindeki yerel yöneticiler sit alanının çevre bakımını yaparak, tesis, tanıtım ve altyapı destekleri sağlayarak turizme katılım sağlamışlardır. Bölgeden çıkarılan taşlarla yapılan el sanatlarının desteklenmesi de yaşanan bölgedeki coğrafi unsurlardan faydalandığı görülmektedir. Yerel halkın Yazılıkaya mabedi ve ören yerinde gördükleri heykelleri taşlara resim yaparak ve sonrasında yöreden buldukları taşlardan üç boyutlu heykeller yaparak Boğazkale'ye özgü bir sanat/meslek dalı olan heykeltıraşlıkta kendilerini geliştirmeleri kültürel değerlerin ön plana çıkarılmasında da etkili olmuştur. Ayrıca kamping işletmeciliği de yerel halkın yaşadıkları yer ile uyumlu bir turizm gelişimi içinde olduklarına bir örnektir.

Zaman içerisinde turistlerin isteklerinin değişimi ve buna bağlı olarak turist profilinin değişimi ile önemli bir kültürel miras turizm destinasyonu olan Boğazkale bu değişime uyum sağlayamamıştır. Yeni nesil sahil şeridi ve eğlence ağırlıklı turizm isteklerine cevap verememesi ve Boğazkale'nin doğal yollar üzerinde ulaşımın zor olması, ulaşımı geliştirmek için gerekli çalışmaların yapılamaması ise olumsuz yönlerdir. Ulaşımın zor ve düzensiz oluşu ile ulaşım yollarının belirli bir noktadan sonra tek şerit olması bu sorunlara örnektir. Sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamak ve turizmden optimum fayda sağlamak için ulaşım oldukça önemlidir. Bu bağlamda bazı tur acenteleri Boğazkale'yi tur kapsamında olmasına rağmen yılın belirli mevsimlerinde ulaşım sorununu ön plana koyarak Boğazkale'yi tur rotalarından çıkartmaktadırlar. Boğazkale'ye erişilebilirliğin kolaylaştırılması ve civar şehirlerden düzenli olarak seferlerin düzenlenmesi ziyaretçi sayısını arttıracaktır.

Boğazkale'de sakinlerin ören yerindeki heykeller ve kabartmalardan etkilenerek ve yörede yer alan taşlar ile yaptıkları heykeller, kabartmalar, kil tabletler ve taşın üzerine yapılan çizimlerin Boğazkale'deki turizmin gelişimine katkı sağlayabilir. Bu durumda bir kültürel miras turizm destinasyonunda kültürel miraslardan ve coğrafyadan faydalandığı görülmektedir. Ayrıca 1907 yılından beridir yapılan ve çok az bir kısmı açılan antik kentin kazısındaki yeni gelişmelerle ilgili olarak tanıtımlar yapılabilir. Antik kentle ilgili güçlü ama fazla tanıtılmayan özellikler tanıtımlarda kullanılabilir. Yine yaklaşık 4 bin yıllık geçmişi ile Hititlere kadar dayanan Höke Bağları turizme kazandırılabilir. Bu sayede tarım turizmi ve kırsal turizmde yapılabilir. Bunlarla ilgili çalışmalar için

TATUTA çiftliklerine katılım sağlanabilir ya da bu tarz oluşumlarla ilgili planlamalar yapılabilir. Yöre halkının da katılımı sağlanırsa bu üzüm bağlarından şarap elde edilebilir ve geleneksel Hitit şarapları üretilebilir. İnsanlık tarihinin en eski ve önemli içeceklerinden biri olan şarabın üretim yerlerini, bağlarını gezmek ve yerinde tadım yapmak günümüzde önemli bir turizm faaliyeti haline gelmiştir. Destinasyonlar için önemli bir pazarlama aracı olan bir diğer ürün çeşitlendirmesi haline gelen gastronomi turizmi, Hititlerden beridir var olan Hattuşa antik kenti ve onun civarına kurulan Boğazkale içinde oldukça uygundur. Yöreye ve Hititlere ait yemeklerin yapılması ve bunların tanıtılması turistlerin Boğazkale'yi tercihlerinde temel motivasyon nedenleri arasında olacaktır.

Çorum ilinde yer alan Alacahöyük, Eski Yapar gibi diğer antik kentlerle ve İncesu Kanyonu gibi çekim merkezleri ile birlikte oluşturulacak olan paket kültür gezileri ve Çorum, Amasya, Samsun, Tokat gibi civar illerle birlikte oluşturulacak olan şehir gezileri de hem Boğazkale'de hem bağlı olduğu il olan Çorum'da hem de civar illerde turizmi ve bölge imajını arttıracaktır. Ülkemizin önemli destinasyonlardan biri olan Kapadokya'ya yakın olması da Boğazkale için oldukça önemlidir. Turizmin gelişimi için Kapadokya destinasyonunda turizm bağlamında yapılan olumlu gelişmeler örnek alınabilir ve bu destinasyonu tercih eden tur operatörleri ile ortak planlamalar ve çalışmalar yapılabilir.

Yine yakın çevremizde ve dünyada yer alan kültür turizmi destinasyonları literatürde yapılan çalışmalarla ya da yerinde yapılacak gözlemlerle incelenebilir. Bu incelemeler diğer destinasyonlara göre sürdürülebilir turizm bağlamında olan eksikliklerin ve farklılıkların tespit edilebilmesi açısından da önemli olacaktır.

Destinasyonda turizm yapımcıları ve planlayıcılarının tur operatörlerinin yanında yerel paydaşlarla ile birlikte günümüz şartlarına ve isteklerine uyumlu bir şekilde turizm planlamalarını yapmaları Boğazkale'deki turizm gelişiminin sürdürülebilir olması ve toplum katılımı içinde önemlidir. Yerel yönetimler tarafından turizmi geliştirmek için yerel paydaşlarla ve tur operatörleriyle birlikte yapılan planlamalarla tesislerin yenilenmesi gerekmektedir bu çalışma destinasyonun diğer destinasyonlar ile rekabet edebilmesi için de oldukça önemlidir. Bu çalışmalar kapsamında gelen ziyaretçiler ve turistler için alışveriş yapabilecekleri ve zamanlarını Boğazkale'de geçirecekleri cazibe alanları da eklenebilir. Sponsor desteği sağlanarak yapılan rekonstrüksiyon çalışması başarılı olmuştur. Rekonstrüksiyonun planlama ve çalışma aşamaları yapılacak olan planlama ve çalışmalar içinde iyi bir örnektir. İlçenin potansiyel turizm kaynakları, kültürel dokusu ve coğrafi özellikleri dikkate alınarak oluşturulan alternatif ürünlerle ilgili kapsamlı planlamaların yapılması önerilebilir.

Ayrıca uzun yıllardır devam eden kazılarda antik kentin henüz çok az bir kısmına ulaşılmıştır. İlerleyen dönemlerde dünya tarihini değiştirebilecek birçok

yeni gelişmelerin ve olayların yaşanabileceği de unutulmamalıdır. Turizmde coğrafi boyutun anlaşılması, yerel halkın ve diğer paydaşların düşüncelerini anlamının karmaşıklığı, turizmin birçok olayla ve durumla ilişkili karmaşık bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Sürdürülebilir turizmde yerel halkı ve destinasyonların gelişimini anlamak için daha fazla çalışmaların yapılmasına ve var olan teorik çerçevelerin geliştirilmesinin yanı sıra yeni teorik çerçevelere ihtiyaç vardır.

Kaynakça

1. Atalay, İ. (2005). *Genel beşeri ve ekonomik coğrafya*. Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
2. Aylar, F. (2006) *Coğrafya eğitiminde alan çalışmalarına bir örnek: Budaközü Havzası'nın (Çorum) fiziki coğrafyası*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
3. Bitusikova, A. (2021). Cultural heritage as a means of heritage tourism development. *Muzeológia a Kultúrne Dedičstvo*, 9, 81–95. <https://doi.org/10.46284/mkd.2021.9.1.5>
4. Butler, R. W. (1990). Alternative tourism: Pious hope or trojan horse? *Journal of Travel Research*, 28(3), 40-45. <https://doi.org/10.1177/004728759002800310>
5. Dede, O. (2019). *Boğazköy-Alacahöyük milli parkı ve çevresi cicadellidae (insecta, hemiptera) faunasının araştırılması*. Yüksek lisans tezi. Amasya Üniversitesi, Amasya.
6. Doğanay, H. (2001). *Türkiye turizm coğrafyası*. Çizgi Kitapevi Yayınları.
7. Emekli, G. (2006). Geography, culture and tourism: cultural tourism. *Ege Coğrafya Dergisi*, (15), 51-59.
8. Gümüşçü, O. (1994). *Boğazkale İlçesi Çorum coğrafyası*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
9. Kaleli, C. (2023). *Sürdürülebilir turizmde yerel halkın tutumu ve güçlendirilmesi: Boğazkale örneği*. Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Samsun.
10. Kaleli, C., & Özlü, T. (2024). The life cycle of a cultural heritage tourism destination: The case of Boğazkale. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 51, 68-84. <http://dx.doi.org/10.32003/igge.1375082>
11. Karapınar, E ve Barakazi, M. (2017). Kültürel miras turizminin sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmesi: Göbeklitepe ören yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 5-18.
12. Kervankıran, İ. (2013). *21. yüzyılda değişen yaklaşımlar ve yükseköğretimde coğrafya eğitimi içinde coğrafya eğitimi ve turizm ilişkisi*. Ed. Ramazan Özey, Fikret Tuna, Nurettin Bilgen. Pegem Akademi.
13. Koca, N.; Yıldırım, R. (2018). Relationship between geography-tourism and tourism's effects according to high school students. *Review of International Geographical Education Online (RIGEO)*, 8 (1), 26-52. Retrieved from <http://www.rigeo.org/vol8no1/Number1Spring/RIGEO-V8-N1-2.pdf>

14. Kozak, N. (2012). *Genel turizm bilgisi*. (M. A. Kozak, Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
15. Nuskiya M. H. F. (2020). *The geography of tourism, the impact and challenges of tourism*. Excellent Publication.
16. Özgüç, N. (2007). *Turizm coğrafyası*. Çantay Kitabevi.
17. Özlü, T. Kaleli, C. (2019). Boğazkale (Hattuşa) şehrinin yavaş şehir (cittaslow) potansiyeli. *Amisos*, 4/7, 176-194.
18. Richards, G. (2001). *Cultural attractions and European tourism*. CABI.
19. Richards, G. (2003). What is cultural tourism? Van Maaren, A. (Ed.), *Erfgoed voor Toerisme*. Nationaal Contact Monumenten.
20. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.16870.27203>
21. Seeher, J. (2006). *Hattuşa rehberi: Hitit başkentinde bir gün*. Ege Yayınları.
22. Seeher, J. and Schachner, A. (2014). “Konservierung und Site Management imnatürlichen, urbanen und sozialen Raum (Conservation and Site Management within Natural, Urban and Social Frameworks-Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçevede Koruma ve Alan Yönetimi)”. Bachmann, M.-Maner, Ç.-Tezer, S.-Göçmen D. (ed.). in: *Boğazköy/Hattusa – Fifty Years of Restoration and Site Management (Boğazköy/Hattusa – Restorasyon ve Alan Yönetiminin Elli Yılı)*”. (s.131-158). Ege Yayınları.
23. Sezgin, O., M. ve Acar, Y. (1991). *Turizm tanıtım-pazarlama-ekonomi*. Baştem yayınları.
24. Timothy, D. J., & Boyd, S. W. (2003). *Heritage tourism*. Pearson Education Limited.
25. UNESCO (2022). UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. Erişim tarihi 11.10.2022. <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>.
26. Uysal, Ö. (2004). *Çorum İli Boğazköy- Alacahöyük Milli Park florası*. Basılmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
27. Yankholmes, A., & Mckercher, B. (2015). Understanding visitors to slavery heritage sites in Ghana. *Tourism Management*, 51.
28. Yılmaz, A. İ., & Atila, N. (2021). Profesyonel turist rehberlerinin gözüyle “Hattuşa”. *Turkish Studies-Social*, 16(3), 1375-1404.
29. Verma, V. K., ve Ansari, N. (2016). Tourism: Fastest growing international industries. *Indian Journal of Applied Research*, 5(12).

19. Bölüm

Türkiye’de İllerin Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Finans ve Bankacılık Sektörü Analizi

Günay KOYUNCU¹
Burcu KILINÇ SAVRUL²

¹Dr.Öğr.Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, gozdemir@comu.edu.tr, 0000-0002-36 26-744X.

²Prof.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kilincburcu@hotmail.com, 0000-0001-7114-0084

ÖZET

Sosyo-ekonomik gelişme, toplumun demografik yapısını, şehirleşme hızını, göç bilgilerini, eğitim sektörünü, sağlık sektörünü, sanayi sektörünü, inşaat sektörünü, bilişim sektörünü, finans sektörünü, mali göstergelerini, dış ticaret sektörünü, adil gelir dağılımını, kişi başına düşen milli geliri gibi sosyo-ekonomik alt alanlara bağlı olarak belirlenir. İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik düzeyleri birbirlerinden farklıdır. Toplumsal gelişmenin temelinde ekonomik, siyasi ve sosyal değişimler yer alır.

İller itibariyle sosyoekonomik gelişmişliğin amacı göreceli olarak geri kalmış illerin kalkındırılmasını içerir. Bu hedefe ulaşabilmek için de gelişmenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sebepleri için araştırmalar yapılır, analizler oluşturulur, politikalar hazırlanır ve uygulanır.

Ekonomilerde iller arasında var olan sosyal ve ekonomik gelişmişlik farkları üretim kapasitesinin doğal kaynaklar üzerindeki dağılımının, ekonomik ve sosyal maliyeti arttırıcı etkide bulunması nedeniyle oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İller Analizi, Finans, Bankacılık Sektörü

ABSTRACT

Socio-economic development is determined based on socio-economic sub-areas such as the demographic structure of the society, urbanization rate, migration information, education sector, health sector, industry sector, construction sector, information technology sector, finance sector, financial indicators, foreign trade sector, fair income distribution, per capita national income. The socio-economic development levels of the provinces are different from each other. Economic, political and social changes are at the basis of social development.

The aim of socio-economic development in terms of provinces includes the development of relatively underdeveloped provinces. In order to achieve this goal, research is conducted, analyses are created, policies are prepared and implemented for the socio-economic and socio-cultural reasons of development.

The social and economic development differences between provinces in economies are very important because the distribution of production capacity on natural resources has an increasing effect on economic and social costs.

Keywords: Türkiye, Provinces Analysis, Finance, Banking Sector

GİRİŞ

Finansal sektörde finans sektörünün sağladığı ekonomik hizmetler gerçekleştirilir. Finans sektöründe kredi birlikleri, bankalar, kredi kartı şirketleri, sigorta şirketleri, muhasebe şirketleri, tüketici finansman şirketleri, hisse senedi aracı kurumları, yatırım fonları ve bazı hükümet destekli işletmeler gibi parayı yöneten kuruluşlar bulunmaktadır.

Türkiye’de 2023 yılı Hanehalkı Finansal Borcu/GSYİH oranı % 11,8 ile %48’lik Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ortalamasının oldukça altında yer almaktadır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından uygulanan konut ve taşıt kredilerine yönelik kredi değer oranları, taşıt ve ihtiyaç kredilerine yönelik vade sınırlamaları gibi tedbirler ve 2023 yılı II. yarısında uygulanan sıkı para politikasının da etkisi ile tüketici kredisi ve bireysel kredi kartı bakiye büyümesi yavaşlamıştır. Reel sektörün finansal borçlarının GSYİH’ye oranı ise 2023 yılı II.çeyrek itibarıyla %55,7 ile GOÜ ortalaması olan %108,6’nın altına inmiştir. Reel sektör firmalarının 12 aylık birikimli dış borç çevirme oranı %100’ün üzerinde kalmıştır. Bu oran firmaların dış finansmana erişimini koruduğunu göstermektedir. 2023 yılı ilk yarısında yüksek seyreden kredi büyümesi haziran ayında başlayan sıkı para politikaları ile ve seçici kredi adımlarının etkisiyle II.yarıda yavaşlamıştır. TL ticari krediler 2022 yılında %94 büyürken, 2023 yılında büyüme %46’ya gerilemiştir (MB 2023 :34).

Seçici kredi politikaları çerçevesinde TL ticari kredilerde (ihracat, yatırım, tarım, esnaf, kamu kurum ve kuruluşları ile deprem bölgesine yönelik krediler hariç) aylık %2,5, kredili mevduat hesabı hariç ihtiyaç kredilerinde aylık %3 ve taşıt kredilerinde aylık %2 büyüme sınırını aşan tutarlar için menkul kıymet tesis yükümlülüğü uygulanmıştır. Ayrıca ihracat/yatırım kredileri için referans faizin 1,4 katına kadar tanımlanan faiz üst sınırı uygulaması 2023 yıl sonuna kadar devam etmiştir. Düzenlemeye tabi olmayan kredilerin payında ise yükseliş görülmüştür. Bankacılık sektörü aktif kalitesi görünümü güçlü seyrini 2023 yılı genelinde sürdürmüştür. Tahsili Gecikmiş Alacaklar oranı 2022 yıl sonunda %2,1’den 2023 yıl sonu itibarıyla %1,6 seviyesine gerilemiştir. Bankalar salgın döneminde başladıkları ihtiyatlı karşılık ayırma politikalarına devam etmektedirler. Bankacılık sektörünün sermaye yeterliliğindeki güçlü görünüm korunmuş, sektörün sermaye yeterlilik oranları yasal sınırların üzerinde kalmaya devam etmiştir (MB a.e.:34).

1.Literatür

Literatürde illerin sosyo gelişmişlik analizleri ile ilgili çalışmalar aşağıda belirtildiği gibidir;

Dinçer, Özaslan ve Satılmış (1996), Türkiye'deki 76 ilin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını ortaya çıkarmıştır. Çalışmalarındaki analiz illerin sosyoekonomik yapılarını temellendiren demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri başlığı altında gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda aynı özellikler taşıyan homojen il grupları ortaya çıkartılmıştır.

Dinçer, Özaslan ve Kavasoglu (2003), Türkiye'deki 81 ilin sosyoekonomik gelişmişlik endeks sıralamasını ortaya koymuştur. Çalışmalarını 58 gösterge ile tamamlamışlardır. Analizleri 1996 yılında yapmış oldukları çalışma ile karşılaştırılmıştır.

Özgür ve Güler (2004), çalışmalarında 21 değişken ile sosyo ekonomik iller sıralaması analizi gerçekleştirmiştir. 21 değişkenden Toplam Yıllık Nüfus Artış Hızı, İl İçindeki İşsizlik Oranı, Genel Bütçe Gelirindeki Artış Oranı ve Kamu Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı değişkenleri, diğer değişkenler ile anlamlı bir korelasyon göstermemiştir. Geriye kalan 17 değişken ile analiz sonuçlandırılmıştır.

Kara (2008), Türkiye'deki iller ve bölgeler arasındaki rekabet edilebilirlik düzeylerini incelemiştir. Analizde 30 değişken kullanılmıştır. Analiz sonucunda, bölgeler arasındaki rekabet edebilirlik farklarının fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Yıldız, Sivri ve Berber (2012), Türkiye'deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını ortaya çıkarmışlardır. Analizlerinde demografik, istihdam, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, inşaat, mali, altyapı ve diğer refah göstergeleri başlıkları altında 81 il için toplam 41 değişken kullanılmıştır.

Kalkınma Bakanlığı (2013), Türkiye'deki il ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik endekslerini belirleyerek, gelişmişlik sıralamalarını ortaya koymuştur. Analizde demografik, istihdam, eğitim, sağlık, mali, erişilebilirlik, yaşam kalitesi, rekabetçi ve yenilikçi kapasite göstergeleri altında, 61 değişken kullanılmıştır. İllerin gelişmişlik düzeyleri sınıflandırıldığında, birinci kademedeki gelişmiş 8 il, ikinci kademedeki 13 il, üçüncü kademedeki 12 il, dördüncü kademedeki 17 il, beşinci kademedeki 16 il ve altıncı kademedeki gelişmiş 15 ilin bulunduğu belirlenmiştir.

Albayrak ve Savaş (2015), Türkiye'deki illerin gelişmişlik düzeylerini 81 il ve 2012 yılı için belirlemiştir. Analizde 63 değişken kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Türkiye'nin Batı'sından Doğu'suna doğru gidildikçe gelişmişlik düzeyinde farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Temurlenk ve Abar (2019), Türkiye'deki illerin 2008-2016 dönemleri için sosyo ekonomik gelişmişlik düzeylerini incelemiştir. Çalışmalarında yaşam

kalitesi, sağlık, eğitim, istihdam ve diğer goştergeler başlığı altında 54 değişken ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, iller sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değerlerine göre sıralanmıştır.

2.Finans Sektörü İller Analizi

Finans sektörü ekonomilerin en önemli sektörlerindedir. Fon transferleri reel sektörlerin de kaynağı olmaktadır. Finans sektörü yine varlıkların, malların ve hizmetlerin alım satımında rol alır. Tasarrufların birikimini sağlar. Ekonomik birimler arasında riskleri dağıtır. Kaynakların sektörler arasında transferini gerçekleştirir. Sermaye birikimde ekonomideki yeri çok önemlidir. Ekonomiler arasındaki büyüme farkları, doğal kaynak zenginliğinin yanı sıra bu kaynakların etkili kullanılmasına da bağlıdır. Finans sektörü, ekonomik gelişmeye katkıda bulunur, tasarrufları ve dolayısı ile yatırımları arttırır. Bu da teknolojik gelişmeyi beraberinde getirebilmektedir.

Tablo 1: Finans Sektörünün GSYİH İçerisindeki Payı

	İller	Finans Sektörü Değerı (Bin TL 2022)	Finans Sektörü/GSYİH
1	İstanbul	291826489	0,0639
2	Trabzon	2670910	0,0319
3	Giresun	1175526	0,0305
4	Ankara	40061841	0,0301
5	Çorum	1494934	0,0280
6	Samsun	4339054	0,0279
7	Tokat	1240037	0,0264
8	Erzurum	1787087	0,0264
9	Yozgat	1019478	0,0260
10	Gümüşhane	320772	0,0246
11	Ordu	1579049	0,0246
12	Rize	905700	0,0242
13	Sinop	531607	0,0240
14	İzmir	23195360	0,0239
15	Adana	7280342	0,0236
16	Amasya	887707	0,0235
17	Isparta	1310361	0,0234
18	Burdur	865837	0,0233
19	Aydın	3329356	0,0232
20	Kars	490055	0,0226
21	Artvin	611372	0,0221
22	Edirne	1345687	0,0220
23	Sivas	1601266	0,0220
24	Ardahan	222177	0,0211
25	Denizli	3477010	0,0211
26	Nevşehir	752397	0,0209
27	Bartın	419594	0,0206

28	Antalya	10327421	0,0204
29	Tunceli	228628	0,0203
30	Malatya	1535810	0,0202
31	Afyonkarahisar	1693174	0,0199
32	Eskişehir	3193110	0,0193
33	Kastamonu	929348	0,0191
34	Kırşehir	606191	0,0189
35	Karabük	574017	0,0188
36	Balıkesir	3486783	0,0185
37	Diyarbakır	2384122	0,0185
38	Çankırı	502023	0,0182
39	Kayseri	3847114	0,0182
40	Muğla	3500490	0,0182
41	Elazığ	1069734	0,0177
42	Bursa	10701379	0,0176
43	Konya	5497112	0,0171
44	Uşak	938236	0,0171
45	Adıyaman	846238	0,0169
46	Mersin	5146180	0,0166
47	Çanakkale	1687682	0,0165
48	Van	971595	0,0158
49	Ağrı	432871	0,0151
50	Iğdır	280521	0,0150
51	Kütahya	1190037	0,0147
52	Bitlis	345191	0,0145
53	Kırklareli	1061125	0,0143
54	Bolu	855659	0,0142
55	Niğde	585736	0,0142
56	Bayburt	115108	0,0139
57	Gaziantep	4297715	0,0139
58	Zonguldak	1279277	0,0137
59	Kocaeli	8500029	0,0137
60	Hatay	2659048	0,0135
61	Aksaray	778290	0,0134
62	Bilecik	627493	0,0133
63	Manisa	3180815	0,0129
64	Erzincan	440929	0,0125
65	Kırıkkale	563960	0,0122
66	Sakarya	2059127	0,0122
67	Yalova	652656	0,0113
68	Karaman	447219	0,0111
69	Düzce	655792	0,0110
70	Şanlıurfa	1497066	0,0108
71	Kahramanmaraş	1534011	0,0108
72	Kilis	187168	0,0108
73	Siirt	273564	0,0104
74	Tekirdağ	2964177	0,0104
75	Osmaniye	583471	0,0099
76	Bingöl	203248	0,0091
77	Hakkari	210742	0,0091
78	Batman	446177	0,0086
79	Şırnak	385323	0,0080

80	Muş	226576	0,0077
81	Mardin	648039	0,0073

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Finans sektörünün GSYİH içerisindeki payı incelendiğinde en yüksek oran % 6 ile İstanbul iline aittir. 2. Sırada olan Trabzon ilinde bu oran % 3'dür. Türkiye genelinde en son il ise Mardin iline aittir. Mardin ilinde finans sektörünün GSYİH içerisindeki payı binde 7'dir.

Tablo 2: Finans Sektörünün Toplam Sektör İçerisindeki Payı

	İller	Finans Sektörü/Toplam Sektör
1	İstanbul	0,0714
2	Trabzon	0,0357
3	Giresun	0,0341
4	Ankara	0,0337
5	Çorum	0,0313
6	Samsun	0,0312
7	Tokat	0,0295
8	Erzurum	0,0295
9	Yozgat	0,0290
10	Gümüşhane	0,0275
11	Ordu	0,0275
12	Rize	0,0270
13	Sinop	0,0268
14	İzmir	0,0267
15	Adana	0,0264
16	Amasya	0,0263
17	Isparta	0,0262
18	Burdur	0,0261
19	Aydın	0,0259
20	Kars	0,0252
21	Artvin	0,0246
22	Edirne	0,0246
23	Sivas	0,0246
24	Ardahan	0,0236
25	Denizli	0,0235
26	Nevşehir	0,0233
27	Bartın	0,0230
28	Antalya	0,0228
29	Tunceli	0,0226
30	Malatya	0,0226
31	Afyonkarahisar	0,0222
32	Eskişehir	0,0216
33	Kastamonu	0,0213
34	Kırşehir	0,0211
35	Karabük	0,0210
36	Balıkesir	0,0207
37	Diyarbakır	0,0207
38	Çankırı	0,0204

39	Kayseri	0,0203
40	Muğla	0,0203
41	Elazığ	0,0198
42	Bursa	0,0196
43	Konya	0,0191
44	Uşak	0,0191
45	Adıyaman	0,0188
46	Mersin	0,0185
47	Çanakkale	0,0184
48	Van	0,0176
49	Ağrı	0,0169
50	Iğdır	0,0168
51	Kütahya	0,0164
52	Bitlis	0,0162
53	Kırklareli	0,0160
54	Bolu	0,0159
55	Niğde	0,0158
56	Bayburt	0,0155
57	Gaziantep	0,0155
58	Zonguldak	0,0153
59	Kocaeli	0,0153
60	Hatay	0,0151
61	Aksaray	0,0150
62	Bilecik	0,0148
63	Manisa	0,0144
64	Erzincan	0,0140
65	Kırıkkale	0,0136
66	Sakarya	0,0136
67	Yalova	0,0126
68	Karaman	0,0124
69	Düzce	0,0123
70	Şanlıurfa	0,0120
71	Kahramanmaraş	0,0120
72	Kilis	0,0120
73	Siirt	0,0116
74	Tekirdağ	0,0116
75	Osmaniye	0,0111
76	Bingöl	0,0102
77	Hakkari	0,0101
78	Batman	0,0096
79	Şırnak	0,0090
80	Muş	0,0086
81	Mardin	0,0081

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Finans sektörünün toplam sektör içerisindeki payı incelendiğinde en yüksek oran % 7 ile İstanbul iline aittir. 2. Sırada Trabzon ili bulunmaktadır ve ilde bu oran % 3'dür. Türkiye genelinde en son il olan Mardin'de finans sektörünün toplam sektör içerisindeki payı binde 8'dir.

2.Bankacılık Sektörü İller Analizi

Bankalar, finansman sağlayıcısı olarak temel ekonomik birimlerdendir. Finansal yatırımcıların birikimlerini de değerlendirebilecekleri finansal kuruluşlardır. Kar amacı güden ticari işletmeler gibi bankaların da kar amacı gütmeleri ve sürdürülebilir hedeflerinin olması, faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için gerekli olmaktadır. Yine bankaların faaliyetlerini pozitif yönde sürdürmesi, banka hissedarları için daha fazla gelir, yatırımcılar için ilgi odağı olma, banka personeli ve piyasa için istihdam yaratma anlamlarına gelmektedir. Bankacılık sektörünün verimli bir işleyişe sahip olması, işletmelerin fon ihtiyaçlarının sağlanmasının devamlılığı açısından da oldukça önem taşımaktadır³

Tablo 3: Şubeye Düşen Nüfus 2023

	İller	Banka Şube Sayısı(2023)	Şubeye Düşen Nüfus 2023
1	Şırnak	22	25345
2	Şanlıurfa	91	23847
3	Van	54	20902
4	Batman	31	20467
5	Ağrı	25	20425
6	Muş	20	19960
7	Hakkari	15	18355
8	Mardin	48	18132
9	Bitlis	21	16856
10	Diyarbakır	110	16408
11	Adıyaman	40	15879
12	Siirt	21	15776
13	Bingöl	18	15697
14	Kilis	10	14791
15	Kahramanmaraş	81	14536
16	Osmaniye	39	14343
17	Hatay	124	13597
18	Iğdır	15	13572
19	Niğde	27	13534
20	Malatya	63	12898
21	Elazığ	47	12585
22	Gaziantep	179	12033
23	Düzce	36	11253
24	Aksaray	39	11103
25	Erzurum	68	11025
26	Kütahya	54	10753

³Çelik, S. ve Kaya, F. (2021). Banka Kârlılığına Etki Eden Mikro Değişkenler: Türk Bankacılık Sektöründeki Yerli Ve Yabancı Bankalar Üzerine Bir Araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 13(1), s.720.

27	Kars	26	10570
28	Bayburt	8	10530
29	Ordu	74	10313
30	Tokat	58	10283
31	Yalova	29	10218
32	Kırıkkale	28	9894
33	Karaman	27	9660
34	Samsun	144	9503
35	Mersin	205	9348
36	Bartın	22	9243
37	Sakarya	117	9231
38	Zonguldak	64	9195
39	Manisa	160	9176
40	Adana	250	9096
41	Sivas	70	9070
42	Kırşehir	27	9056
43	Tekirdağ	130	8788
44	Konya	263	8731
45	Afyonkarahisar	87	8592
46	Uşak	44	8533
47	Amasya	40	8456
48	Çorum	62	8453
49	Karabük	30	8401
50	Yozgat	50	8368
51	Kocaeli	249	8349
52	Kayseri	174	8284
53	Giresun	56	8051
54	Kırklareli	46	8029
55	Bolu	40	8020
56	Erzincan	30	7974
57	Balıkesir	158	7959
58	Eskişehir	115	7883
59	Isparta	57	7812
60	Bursa	413	7735
61	Ardahan	12	7706
62	Bilecik	30	7622
63	Sinop	29	7613
64	Burdur	36	7605
65	Aydın	155	7408
66	Edirne	56	7405
67	Trabzon	112	7303
68	Denizli	145	7285

69	Gümüşhane	20	7227
70	Nevşehir	43	7209
71	Çanakkale	79	7080
72	Rize	49	7020
73	Kastamonu	54	7002
74	Tunceli	13	6489
75	İzmir	705	6329
76	Çankırı	31	6315
77	Antalya	428	6280
78	Ankara	1000	5782
79	Muğla	182	5759
80	Artvin	32	5293
81	İstanbul	3006	5292

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Şubeye düşen nüfus sayısı incelendiğinde en yüksek nüfusun Şırnak ilinde, 2. Olarak da Şanlıurfa ilinde olduğu belirlenmiştir. İstanbul, şubeye düşen nüfus sayısı sıralamasında en küçük sayıya sahip ildir. İstanbul ilinde bu rakam 5292'dir. Şırnak ilinde ise bu rakam İstanbul ilinin 4,7 katıdır.

2.1.Mevduat Miktarları İller Analizi

Mevduat, gerçek veya tüzel kişiler tarafından ivazlı ya da ivazsız olarak, geri ödenmesi şartıyla para toplamaya yetkili kuruluşlara tevdi edilen paraları ifade eder⁴.

Mevduat çeşitleri aşağıda belirtildiği gibidir⁵;

- Tasarruf Mevduatı: Paralarını evde tutmak istemeyenler ve birikimlerinden gelir elde etmek isteyenlerin açtıkları tasarruf mevduat hesabıdır. Bu hesap sadece kişilere özeldir, ticari kurumlar tasarruf mevduatının olanaklarından faydalanamaz.

- Resmi Kurumlar Mevduatı: İcra ve iflas mahkemelerinin açtığı hesaplardır. Bunun dışında mahkemeler de resmi kurumlar mevduatı açtırabilir.

- Ticari Kuruluşlar Mevduatı: Genel ve karma bütçeli ticari kuruluşlar dışında döner sermayeli şirketlerin de açabileceği hesap türüdür. Dernekler ve sendikalar da ticari mevduat hesabı açarak faiz getirisi elde edebilir.

- Bankalar Arası Mevduat: Mevduat ve yatırım bankalarının birbirleri nezdinde açtıkları mevduat türüdür.

- Diğer Kuruluşlar Mevduatı: Sosyal güvenlik kurumlarına, vakıflara, derneklere, meslek teşekküllerine, sendikalara, kanunla veya bir kanuna dayanılarak kurulmuş tasarruf sandıklarına, resmi ve özel idare, müessese ve

⁴Beyza ER, Mevduat Sözleşmesinin Tanımı, Kurulması ve Türleri, TAAD, Yıl 13 Sayı 49 Ocak 2022, ISSN 1309-6826, ss.491-516, s.491.

⁵<https://www.muhasabedersleri.com/banka-islemleri/ticari-mevduat.html#:~:text=Di%20C4%9Fer%20Kurulu%20C5%9Flar%20Mevduat%20C4%B1%3A%20Kanunla%20kurulmu%C5%9F,mensuplar%C4%B1na%20ait%20olmak%20C3%BCzere%20sa%C4%9Fl%C4%B1k%2C>

ortaklıklarla mesleki teşekküllerde yalnız kendi mensuplarına ait olmak üzere sağlık, sosyal yardım ve tasarruf sağlamak amacıyla kurulan sandıklara ait paralar, noter teminat ve emanet paraları, mahkemeler, savcılıklar, icra ve iflas daireleri ve tereke hakimlikleri nezdindeki paralar, mahkemelerce tevdi mahalli gösterilmek suretiyle yatırılan paralar, yöneticiler tarafından apartman yönetimi ile ilgili olarak yatırılan paralar, elçilik ve konsolosluklara ait paralar, uluslararası kuruluşların Türkiye'deki büro ve temsilciliklerine ait paralar, fonlara ait paralar, genel ve katma bütçeli kuruluşlar içerisinde yer almayan üst kurul, kurul ve kurumların paraları ile bunların dışındaki paralar diğer mevduatlardır.

Tablo 4: Kişi Başına Banka Mevduat (bin TL) 2023

	İller	Kişi Başına Banka Mevduat (TL) 2023
1	İstanbul	301
2	Ankara	290
3	Muğla	133
4	İzmir	128
5	Antalya	117
6	Kocaeli	102
7	Bursa	98
8	Edirne	90
9	Denizli	90
10	Aydın	85
11	Adana	83
12	Çanakkale	83
13	Hatay	81
14	Eskişehir	79
15	Tekirdağ	78
16	Kırklareli	77
17	Yalova	77
18	Mersin	76
19	Balıkesir	75
20	Trabzon	73
21	Kayseri	72
22	Uşak	71
23	Tunceli	70
24	Manisa	65
25	Gaziantep	65
26	Isparta	64
27	Aksaray	64
28	Zonguldak	64

29	Burdur	63
30	Nevşehir	62
31	Karaman	61
32	Konya	61
33	Kırşehir	61
34	Kastamonu	59
35	Çorum	58
36	Bartın	58
37	Samsun	56
38	Kahramanmaraş	56
39	Giresun	54
40	Artvin	54
41	Bolu	53
42	Sakarya	53
43	Karabük	52
44	Malatya	51
45	Rize	50
46	Bilecik	50
47	Sinop	50
48	Afyonkarahisar	49
49	Erzincan	48
50	Sivas	47
51	Niğde	46
52	Ordu	45
53	Elazığ	44
54	Yozgat	41
55	Düzce	41
56	Amasya	40
57	Ardahan	39
58	Iğdır	38
59	Çankırı	38
60	Adıyaman	38
61	Diyarbakır	36
62	Osmaniye	36
63	Kütahya	36
64	Kırıkkale	34
65	Kars	33
66	Tokat	31
67	Gümüşhane	31
68	Batman	30
69	Erzurum	29
70	Bingöl	28

71	Kilis	28
72	Mardin	28
73	Siirt	27
74	Şanlıurfa	24
75	Bayburt	24
76	Van	22
77	Bitlis	22
78	Şırnak	21
79	Hakkari	19
80	Muş	18
81	Ağrı	18

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına banka mevduatı sıralamasında ise 1. Sırada İstanbul ili bulunmaktadır. İstanbul ilinde bu rakam 301 bin TL'dir. En düşük rakam ise Ağrı iline aittir. Ağrı'da kişi başına banka mevduatı 18 bin TL olup, İstanbul ilinde bu rakam Ağrı'nın 17 katıdır.

Tablo 5: Kişi Başı Toplam Mevduat 2023

	İller	Kişi Başı Toplam Mevduat 2023
1	İstanbul	389590
2	Ankara	359373
3	Muğla	174998
4	İzmir	164184
5	Antalya	160490
6	Kocaeli	140954
7	Bursa	127247
8	Yalova	121787
9	Denizli	114775
10	Aydın	107116
11	Eskişehir	105913
12	Edirne	105486
13	Tunceli	101918
14	Çanakkale	99692
15	Balıkesir	98971
16	Tekirdağ	97387
17	Uşak	97247
18	Aksaray	96303
19	Kayseri	96171
20	Kırklareli	94716
21	Trabzon	94584

22	Nevşehir	93510
23	Kırşehir	93397
24	Adana	91879
25	Mersin	90828
26	Hatay	90704
27	Karaman	89247
28	Isparta	86311
29	Kastamonu	83713
30	Karabük	83581
31	Burdur	82300
32	Gaziantep	81995
33	Konya	81629
34	Zonguldak	81035
35	Bartın	75143
36	Manisa	74434
37	Çorum	72884
38	Sakarya	70692
39	Rize	70460
40	Giresun	70380
41	Samsun	69964
42	Bolu	69626
43	Afyonkarahisar	67074
44	Sivas	65545
45	Elazığ	65421
46	Sinop	64953
47	Artvin	64832
48	Erzincan	64765
49	Malatya	63643
50	Kahramanmaraş	63542
51	Yozgat	62542
52	Bilecik	58403
53	Çankırı	56797
54	Ordu	55294
55	Düzce	53405
56	Niğde	52756
57	Kütahya	52644
58	Amasya	50363
59	Gümüşhane	48081
60	Kırıkkale	46698
61	İğdır	45732
62	Adıyaman	40971
63	Ardahan	39750

64	Tokat	39698
65	Osmaniye	39103
66	Bingöl	38663
67	Bayburt	36928
68	Diyarbakır	34551
69	Kars	34110
70	Erzurum	33970
71	Kilis	32440
72	Batman	31168
73	Siirt	29523
74	Mardin	28276
75	Bitlis	21499
76	Van	21116
77	Şanlıurfa	20643
78	Şırnak	20152
79	Hakkari	19344
80	Muş	18459
81	Ağrı	18051

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına toplam mevduat rakamlarına bakıldığında yine İstanbul ilinin 1. Sırada yer aldığı belirlenmiştir. İlde kişi başına toplam mevduat miktarı 389.590 TL'dir. En düşük rakam ise Ağrı iline aittir. Ağrı'da bu rakam 18.051 TL'dir.

Toplam mevduatların yüzde 27'sini tasarruf, yüzde 20'sini ticari kuruluşlar, yüzde 4'ünü resmi mevduat, yüzde 2'sini diğer kuruluşlar, yüzde 4'ünü bankalar arası mevduat ve yüzde 38'ini (DTH) Döviz tevdiat hesabı oluşturmaktadır. Kıymetli madenler depo hesaplarının payı yüzde 5 düzeyindedir⁶.

Döviz tevdiat hesabı, yurtiçi ve yurt dışında yaşayan kişilerin ticari bankalarda açtıkları yabancı para cinsinden olan mevduata verilen isimdir. İster yurt içinde ister yurt dışında yerleşik olarak yaşayan gerçek kişiler hiçbir kısıtlama olmadan bankalarda hem vadeli hem de vadesiz TL ya da döviz tevdiatı hesabı açabilirler.

Tablo 6: Kişi Başı Tasarruf Mevduatı 2023 (TL)

	İller	Kişi Başı Tasarruf Mevduatı 2023 (TL)
1	İstanbul	194675

⁶Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye'de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Göstergelerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı 2022, Rapor Kodu:YT06, Haziran 2023, s.5.

2	Muğla	149395
3	Ankara	125783
4	İzmir	119627
5	Antalya	118237
6	Tunceli	93334
7	Edirne	89043
8	Aydın	87839
9	Yalova	86383
10	Uşak	84659
11	Çanakkale	84594
12	Balıkesir	82780
13	Denizli	82375
14	Kırklareli	81732
15	Aksaray	79957
16	Eskişehir	79953
17	Trabzon	78318
18	Bursa	78182
19	Nevşehir	77010
20	Kırşehir	76942
21	Isparta	72779
22	Mersin	71117
23	Karaman	69836
24	Zonguldak	68067
25	Tekirdağ	67116
26	Hatay	66809
27	Adana	66803
28	Kayseri	66112
29	Burdur	65738
30	Kocaeli	63431
31	Bartın	63034
32	Giresun	62118
33	Bolu	57830
34	Rize	57168
35	Sinop	56884
36	Erzincan	56260
37	Yozgat	55799
38	Sivas	55329
39	Artvin	54418
40	Manisa	54212
41	Konya	54111
42	Çorum	54022
43	Afyonkarahisar	53498

44	Sakarya	53461
45	Samsun	52978
46	Karabük	52744
47	Malatya	52171
48	Çankırı	48424
49	Ordu	48247
50	Elazığ	48010
51	Kastamonu	46908
52	Bilecik	44633
53	Gümüşhane	42953
54	Amasya	41940
55	Gaziantep	41713
56	Kütahya	41704
57	Niğde	40408
58	Düzce	40283
59	Kırıkkale	39419
60	Kahramanmaraş	39118
61	İğdır	38314
62	Ardahan	33728
63	Tokat	33161
64	Adıyaman	31286
65	Bingöl	31161
66	Osmaniye	29573
67	Bayburt	28778
68	Kars	27823
69	Erzurum	25055
70	Diyarbakır	24490
71	Kilis	22843
72	Batman	21525
73	Mardin	21255
74	Van	16063
75	Şanlıurfa	15217
76	Siirt	15007
77	Bitlis	14988
78	Ağrı	13298
79	Muş	13123
80	Hakkari	11507
81	Şırnak	11163

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına tasarruf mevduat miktarı en fazla olan il İstanbul'dur. İstanbul ilinde bu miktar 194675 TL'dir. Muğla ili 2. Sıradadır. Türkiye genelmesinde son sırada 11163 TL ile Şırnak ili bulunmaktadır.

2.2.Sektörel Verilen Kredi Miktarları İller Analizi

Tablo 7: Kişi Başı Kredi 2023, bin TL

	İller	Toplam Kredi 2023	Kişi Başı Kredi 2023 (bin) TL
1	Ankara	813822887	173
2	İstanbul	1797023340	143
3	Denizli	102124302	119
4	Gaziantep	176704038	117
5	Antalya	217975232	101
6	Hatay	98003706	85
7	Muğla	63961374	72
8	Yalova	16957677	69
9	Kahramanmaraş	49893634	60
10	İzmir	209461191	57
11	Kırşehir	11409560	57
12	Konya	96395482	54
13	Edirne	18352359	51
14	Trabzon	33251070	50
15	Adana	84905373	49
16	Bursa	121883742	48
17	Karaman	9227030	44
18	Kocaeli	70397667	43
19	Aydın	38777153	41
20	Rize	11577855	40
21	Karabük	8590074	40
22	Osmaniye	16474159	39
23	Aksaray	13163385	39
24	Ardahan	2802048	37
25	Kayseri	41987033	37
26	Nevşehir	9056386	36
27	Zonguldak	17718905	36
28	Balıkesir	38009345	35
29	Çorum	15136596	35
30	Uşak	10696131	34
31	Kırklareli	10989578	34
32	Mersin	51264542	34
33	Manisa	39166386	33
34	Samsun	36442201	33

35	Niğde	9457793	32
36	Bolu	8671614	32
37	Giresun	12168657	31
38	Eskişehir	23186786	31
39	Burdur	7084027	30
40	Yozgat	10305470	30
41	Tekirdağ	27435780	30
42	Amasya	7915095	28
43	Çanakkale	12506242	26
44	Çankırı	4408222	26
45	Elazığ	12302842	26
46	Afyonkarahisar	14896976	25
47	Ordu	15621912	24
48	Kars	5031817	24
49	Mardin	14337953	24
50	Kastamonu	7503043	23
51	Erzurum	12450901	22
52	Sakarya	18742729	21
53	Isparta	7768964	21
54	Diyarbakır	26171536	21
55	Bilecik	3887234	21
56	Şanlıurfa	28458700	21
57	Düzce	6513564	20
58	Erzincan	3883712	19
59	Tokat	9692774	19
60	Tunceli	1467077	19
61	Sivas	9856581	19
62	Kırıkkale	4352110	18
63	Malatya	10305980	17
64	Artvin	2526940	17
65	Adıyaman	7578482	17
66	Batman	7246306	16
67	Siirt	3624934	15
68	Bayburt	976937	14
69	İğdır	2000328	13
70	Sinop	2515623	13
71	Kütahya	6193948	13
72	Bitlis	3148188	13
73	Bartın	2159214	12
74	Gümüşhane	1455627	12
75	Kilis	1252024	11
76	Muş	2860948	10

77	Van	7368738	9
78	Şırnak	3424059	9
79	Ağrı	2740733	8
80	Bingöl	1624693	8
81	Hakkari	1124389	5

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına kredi miktarında Ankara 1. Sırada, İstanbul 2. Sırada yer almaktadır. Ankara'da kişi başına kredi miktarı 173 bin TL, İstanbul'da 143 bin TL'dir. En düşük miktar Hakkari iline aittir. Hakkari ilinde kişi başına kredi miktarı 5 bin TL'dir.

Tablo 8: Kişi Başı Gıda ve Tütün Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Gıda Meşrubat ve Tütün Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Gıda Tütün Sekt Verilen Kredi
1	Rize	6338227	290364	21,83
2	Karaman	3840720	209961	18,29
3	Edirne	5061732	359441	14,08
4	Trabzon	7922726	671713	11,79
5	Gaziantep	17293880	1513996	11,42
6	İzmir	38720523	3701733	10,46
7	Konya	18349146	1801628	10,18
8	Giresun	3862020	391177	9,87
9	Ordu	4838829	640027	7,56
10	Bolu	2039067	271235	7,52
11	Balıkesir	7881626	1071553	7,36
12	İstanbul	79811561	12524750	6,37
13	Samsun	7097812	1121269	6,33
14	Manisa	7323044	1190365	6,15
15	Eskişehir	4662173	759724	6,14
16	Kayseri	6570046	1127629	5,83
17	Mersin	8243585	1516543	5,44
18	Bursa	13844248	2558788	5,41
19	Adana	9301047	1743190	5,34
20	Mardin	2928553	605289	4,84
21	Uşak	1445715	310756	4,65
22	Ankara	20958520	4693594	4,47
23	Kırşehir	823985	201845	4,08
24	Aydın	3747367	952792	3,93
25	Çanakkale	1874759	483824	3,87

26	Kırklareli	1170147	320106	3,66
27	Çankırı	623063	171406	3,64
28	Denizli	3074687	861333	3,57
29	Çorum	1423550	435108	3,27
30	Afyonkarahisar	1877210	597939	3,14
31	Amasya	834210	280984	2,97
32	Burdur	663484	233087	2,85
33	Malatya	1630301	589150	2,77
34	Nevşehir	603121	254507	2,37
35	Düzce	745662	329659	2,26
36	Aksaray	688732	336779	2,05
37	Ardahan	153344	75194	2,04
38	Osmaniye	814752	421026	1,94
39	Antalya	3977859	2159717	1,84
40	Tekirdağ	1648962	928984	1,78
41	Kocaeli	2771113	1640832	1,69
42	Erzurum	915875	572103	1,60
43	Isparta	583134	371683	1,57
44	Tokat	745069	498904	1,49
45	Muğla	1308529	887189	1,47
46	Bilecik	259715	186602	1,39
47	Iğdır	204447	153880	1,33
48	Hatay	1503588	1148762	1,31
49	Diyarbakır	1632104	1254800	1,30
50	Sakarya	1120725	877025	1,28
51	Yalova	310923	246917	1,26
52	Kütahya	551967	481772	1,15
53	Kahramanmaraş	941027	833767	1,13
54	Kilis	122722	113315	1,08
55	Kırıkkale	242155	236387	1,02
56	Kars	199522	211018	0,95
57	Erzincan	183328	199441	0,92
58	Şanlıurfa	1139145	1376807	0,83
59	Tunceli	58101	76747	0,76
60	Kastamonu	240584	330949	0,73
61	Elazığ	339521	478805	0,71
62	Gümüşhane	88304	124642	0,71
63	Zonguldak	341092	498785	0,68
64	Adıyaman	290494	440213	0,66
65	Bartın	115572	175988	0,66
66	Niğde	193138	295371	0,65
67	Yozgat	194129	343281	0,57

68	Batman	232603	444843	0,52
69	Sinop	96376	194398	0,50
70	Sivas	246178	527924	0,47
71	Van	349332	778955	0,45
72	Artvin	58821	146062	0,40
73	Karabük	87037	216794	0,40
74	Bayburt	27829	70329	0,40
75	Bitlis	86053	250448	0,34
76	Muş	59299	273308	0,22
77	Siirt	48605	240611	0,20
78	Bingöl	42687	214336	0,20
79	Şırnak	68362	378632	0,18
80	Ağrı	60110	347738	0,17
81	Hakkari	29838	212216	0,14

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına gıda, tütün sektörüne verilen kredinin en fazla olduğu il Rize'dir. İstanbul Türkiye genellemesinde 12. Sıradadır. En düşük miktar Hakkari iline aittir. En yüksek ilin miktarı en düşük ilin miktarınının 21 katıdır.

Tablo 9: Kişi Başı İnşaat Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	İnşaat Sektörü Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı İnşaat Sek Verilen Kredi
1	Ankara	246839462	4693594	52,59
2	İstanbul	376120562	12524750	30,03
3	İzmir	20442357	3701733	5,52
4	Kocaeli	8954630	1640832	5,46
5	Trabzon	3570192	671713	5,32
6	Siirt	1230013	240611	5,11
7	Muğla	4357858	887189	4,91
8	Antalya	10566161	2159717	4,89
9	Batman	2108052	444843	4,74
10	Rize	1351697	290364	4,66
11	Yalova	1035717	246917	4,19
12	Elazığ	1893404	478805	3,95
13	Aydın	3545600	952792	3,72
14	Diyarbakır	4659025	1254800	3,71
15	Bursa	8459112	2558788	3,31
16	Balıkesir	3458946	1071553	3,23
17	Giresun	1246896	391177	3,19
18	Amasya	857608	280984	3,05

19	Gaziantep	4400339	1513996	2,91
20	Edirne	1030458	359441	2,87
21	Artvin	410492	146062	2,81
22	Bingöl	596904	214336	2,78
23	Eskişehir	2078965	759724	2,74
24	Karabük	592537	216794	2,73
25	Tekirdağ	2437974	928984	2,62
26	Erzurum	1482924	572103	2,59
27	Çanakkale	1247872	483824	2,58
28	Kayseri	2902543	1127629	2,57
29	Denizli	2212753	861333	2,57
30	Mersin	3891174	1516543	2,57
31	Düzce	827129	329659	2,51
32	Çorum	1080330	435108	2,48
33	Adana	4008795	1743190	2,30
34	Ordu	1470183	640027	2,30
35	Sakarya	2005708	877025	2,29
36	Bitlis	544334	250448	2,17
37	Bolu	566415	271235	2,09
38	Samsun	2193222	1121269	1,96
39	Van	1496084	778955	1,92
40	Tokat	933651	498904	1,87
41	Sinop	352571	194398	1,81
42	Kahramanmaraş	1455864	833767	1,75
43	Uşak	528686	310756	1,70
44	Konya	2983790	1801628	1,66
45	Kastamonu	534328	330949	1,61
46	Aksaray	531308	336779	1,58
47	Zonguldak	778523	498785	1,56
48	Isparta	580053	371683	1,56
49	Gümüşhane	193247	124642	1,55
50	Nevşehir	383406	254507	1,51
51	Manisa	1758450	1190365	1,48
52	Sivas	770025	527924	1,46
53	Niğde	420066	295371	1,42
54	Erzincan	274722	199441	1,38
55	Kars	280394	211018	1,33
56	Kırklareli	416610	320106	1,30
57	Burdur	294986	233087	1,27
58	Adıyaman	551424	440213	1,25
59	Bilecik	223516	186602	1,20
60	Muş	325193	273308	1,19

61	Osmaniye	465714	421026	1,11
62	Bartın	190300	175988	1,08
63	Tunceli	81489	76747	1,06
64	Malatya	620588	589150	1,05
65	Hakkari	223302	212216	1,05
66	Karaman	214507	209961	1,02
67	Mardin	604539	605289	1,00
68	Ağrı	345593	347738	0,99
69	Hatay	1141296	1148762	0,99
70	Şanlıurfa	1346465	1376807	0,98
71	Çankırı	162800	171406	0,95
72	Afyonkarahisar	543783	597939	0,91
73	Kırşehir	174168	201845	0,86
74	Yozgat	296067	343281	0,86
75	Şırnak	314725	378632	0,83
76	Kırıkkale	186539	236387	0,79
77	Kütahya	356936	481772	0,74
78	Kilis	73898	113315	0,65
79	Iğdır	92368	153880	0,60
80	Bayburt	41555	70329	0,59
81	Ardahan	40234	75194	0,54

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına inşaat sektörüne verilen kredi en fazla Ankara ilinedir. İstanbul ili 2. Sıradadır. Ankara ilinin kişi başına düşen inşaat sektörüne verilen kredi miktarı 52 TL iken, İstanbul iline verilen kişi başına kredi miktarı 30 TL'dir. İnşaat sektörüne verilen kredi miktarı en düşük Ardahan iline aittir.

Tablo 10: Kişi Başı Metal İşletmeciliği ve Maden Sektörüne Verilen Kredi, 2023 TL

	İller	Metal ve İşlenmiş Maden Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Metal İş Maden Verilen Kredi
1	Hatay	71274687	1148762	62,04
2	Zonguldak	13657601	498785	27,38
3	Denizli	21579711	861333	25,05
4	Karabük	5001240	216794	23,07
5	Osmaniye	9452860	421026	22,45
6	Kocaeli	25811755	1640832	15,73
7	İstanbul	180153250	12524750	14,38
8	Bilecik	1402793	186602	7,52

9	İzmir	25669569	3701733	6,93
10	Kayseri	7039123	1127629	6,24
11	Nevşehir	1354021	254507	5,32
12	Bursa	12274661	2558788	4,80
13	Ankara	22303979	4693594	4,75
14	Aksaray	1473601	336779	4,38
15	Elazığ	1963064	478805	4,10
16	Mardin	2454034	605289	4,05
17	Kahramanmaraş	3240680	833767	3,89
18	Manisa	4430214	1190365	3,72
19	Tekirdağ	2809162	928984	3,02
20	Konya	5026246	1801628	2,79
21	Samsun	3023466	1121269	2,70
22	Adana	4383433	1743190	2,51
23	Bartın	437349	175988	2,49
24	Eskişehir	1789138	759724	2,35
25	Düzce	638250	329659	1,94
26	Sakarya	1694511	877025	1,93
27	Mersin	2473658	1516543	1,63
28	Bolu	413627	271235	1,52
29	Antalya	2838788	2159717	1,31
30	Niğde	366802	295371	1,24
31	Trabzon	814303	671713	1,21
32	Çorum	503999	435108	1,16
33	Diyarbakır	1447507	1254800	1,15
34	Kırklareli	355097	320106	1,11
35	Gaziantep	1496050	1513996	0,99
36	Amasya	257668	280984	0,92
37	Sinop	173917	194398	0,89
38	Isparta	331432	371683	0,89
39	Yalova	186688	246917	0,76
40	Balıkesir	801154	1071553	0,75
41	Aydın	628767	952792	0,66
42	Malatya	381016	589150	0,65
43	Kırşehir	116573	201845	0,58
44	Uşak	174773	310756	0,56
45	Edirne	186499	359441	0,52
46	Burdur	116841	233087	0,50
47	Ordu	251754	640027	0,39
48	Afyonkarahisar	230513	597939	0,39
49	Sivas	196944	527924	0,37
50	Artvin	50883	146062	0,35

51	Kırıkkale	81994	236387	0,35
52	Yozgat	115003	343281	0,34
53	Muğla	285684	887189	0,32
54	Rize	89742	290364	0,31
55	Erzincan	58060	199441	0,29
56	Şanlıurfa	388456	1376807	0,28
57	Çanakkale	136281	483824	0,28
58	Kastamonu	90571	330949	0,27
59	Adıyaman	119561	440213	0,27
60	Tokat	133998	498904	0,27
61	Çankırı	44176	171406	0,26
62	Erzurum	125639	572103	0,22
63	Kütahya	105798	481772	0,22
64	Karaman	41604	209961	0,20
65	Giresun	66948	391177	0,17
66	Iğdır	19632	153880	0,13
67	Bingöl	23166	214336	0,11
68	Gümüşhane	11409	124642	0,09
69	Bayburt	5623	70329	0,08
70	Ardahan	5581	75194	0,07
71	Batman	30391	444843	0,07
72	Bitlis	16852	250448	0,07
73	Van	52253	778955	0,07
74	Şırnak	22074	378632	0,06
75	Kars	11840	211018	0,06
76	Hakkari	11647	212216	0,05
77	Siirt	12172	240611	0,05
78	Kilis	5704	113315	0,05
79	Tunceli	3257	76747	0,04
80	Muş	11161	273308	0,04
81	Ağrı	8013	347738	0,02

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına metal işletmeciliği ve maden sektörüne verilen kredinin en fazla olduğu il Hatay'dır. Hatay'da bu miktar 62 TL'dir. İstanbul ili bu sektör için verilen kredi miktarında 7. Sıradadır. İstanbul'a verilen kişi başı kredi miktarı 14 TL'dir. Ağrı ili Türkiye genellemesinde en son sırada yer almaktadır.

Tablo 11: Kişi Başına Finansal Kuruluşlara Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Finansal Kuruluşlar Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başına Finansal Kuruluşlara Verilen Kredi
1	İstanbul	259153025	12524750	20,6913
2	Ankara	13595931	4693594	2,8967
3	Kocaeli	959942	1640832	0,5850
4	Bursa	435577	2558788	0,1702
5	Gaziantep	240600	1513996	0,1589
6	Trabzon	71064	671713	0,1058
7	İzmir	389774	3701733	0,1053
8	Antalya	205794	2159717	0,0953
9	Kayseri	98088	1127629	0,0870
10	Sakarya	70817	877025	0,0807
11	Elazığ	36362	478805	0,0759
12	Denizli	60031	861333	0,0697
13	Mersin	99651	1516543	0,0657
14	Giresun	25423	391177	0,0650
15	Tunceli	4770	76747	0,0622
16	Yalova	14494	246917	0,0587
17	Uşak	17875	310756	0,0575
18	Isparta	20832	371683	0,0560
19	Adana	95045	1743190	0,0545
20	Rize	14570	290364	0,0502
21	Muğla	44129	887189	0,0497
22	Amasya	13736	280984	0,0489
23	Malatya	28389	589150	0,0482
24	Iğdır	6895	153880	0,0448
25	Kırıkkale	10364	236387	0,0438
26	Kars	8769	211018	0,0416
27	Konya	71535	1801628	0,0397
28	Mardin	23471	605289	0,0388
29	Afyonkarahisar	22570	597939	0,0377
30	Bilecik	6867	186602	0,0368
31	Samsun	41073	1121269	0,0366
32	Artvin	5088	146062	0,0348
33	Osmaniye	13323	421026	0,0316
34	Çanakkale	15135	483824	0,0313
35	Erzurum	17811	572103	0,0311
36	Manisa	36733	1190365	0,0309
37	Tokat	15292	498904	0,0307

38	Kahramanmaraş	24348	833767	0,0292
39	Karaman	6069	209961	0,0289
40	Eskişehir	21784	759724	0,0287
41	Kütahya	13639	481772	0,0283
42	Çankırı	4600	171406	0,0268
43	Tekirdağ	24632	928984	0,0265
44	Nevşehir	6679	254507	0,0262
45	Kırşehir	5275	201845	0,0261
46	Zonguldak	12614	498785	0,0253
47	Aydın	23758	952792	0,0249
48	Karabük	5136	216794	0,0237
49	Ordu	14561	640027	0,0228
50	Van	16670	778955	0,0214
51	Burdur	4935	233087	0,0212
52	Gümüşhane	2613	124642	0,0210
53	Kırklareli	6427	320106	0,0201
54	Diyarbakır	23006	1254800	0,0183
55	Şırnak	6811	378632	0,0180
56	Edirne	6128	359441	0,0170
57	Aksaray	5410	336779	0,0161
58	Hatay	18239	1148762	0,0159
59	Sivas	8342	527924	0,0158
60	Düzce	5199	329659	0,0158
61	Balıkesir	16313	1071553	0,0152
62	Bolu	4099	271235	0,0151
63	Kastamonu	4918	330949	0,0149
64	Niğde	3899	295371	0,0132
65	Sinop	2349	194398	0,0121
66	Adıyaman	5232	440213	0,0119
67	Yozgat	3575	343281	0,0104
68	Çorum	4253	435108	0,0098
69	Bartın	1631	175988	0,0093
70	Şanlıurfa	11404	1376807	0,0083
71	Hakkari	1667	212216	0,0079
72	Erzincan	1549	199441	0,0078
73	Batman	2425	444843	0,0055
74	Bitlis	1340	250448	0,0054
75	Bayburt	320	70329	0,0046
76	Ardahan	334	75194	0,0044
77	Siirt	778	240611	0,0032
78	Ağrı	836	347738	0,0024
79	Muş	538	273308	0,0020

80	Bingöl	360	214336	0,0017
81	Kilis	8	113315	0,0001

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına finansal kuruluşlara verilen kredi miktarında İstanbul ili 1. sıradadır. Ankara ili ise 2. Sırada yer almaktadır. Diğer illerde finansal sektöre verilen kredi miktarı oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. İstanbul iline verilen kredi miktarı Ankara iline verilen kredi miktarının 10 katıdır.

Tablo 12: Kişi Başı Tekstil Sektörüne Verilen Kredi

	İller	Tekstil ve Tekstil Ürünleri Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Tekstil S Verilen Kredi
1	Gaziantep	101122766	1513996	66,792
2	Kahramanmaraş	27547546	833767	33,040
3	Denizli	20250199	861333	23,510
4	Bursa	30934815	2558788	12,090
5	Uşak	3732505	310756	12,011
6	İstanbul	125150009	12524750	9,992
7	Adana	13165609	1743190	7,553
8	Kayseri	5131840	1127629	4,551
9	Tekirdağ	4093097	928984	4,406
10	İzmir	12301377	3701733	3,323
11	Adıyaman	1210783	440213	2,750
12	Bartın	397321	175988	2,258
13	Yozgat	683083	343281	1,990
14	Eskişehir	1440367	759724	1,896
15	Isparta	619778	371683	1,667
16	Osmaniye	635733	421026	1,510
17	Kocaeli	2215867	1640832	1,350
18	Kastamonu	446109	330949	1,348
19	Malatya	731966	589150	1,242
20	Şanlıurfa	1589421	1376807	1,154
21	Kırklareli	353303	320106	1,104
22	Aydın	1008632	952792	1,059
23	Bolu	280540	271235	1,034
24	Düzce	324334	329659	0,984
25	Balıkesir	1013120	1071553	0,945
26	Hatay	844364	1148762	0,735
27	Sakarya	632723	877025	0,721
28	Elazığ	334789	478805	0,699
29	Kütahya	325506	481772	0,676

30	Mersin	848133	1516543	0,559
31	Çorum	240267	435108	0,552
32	Diyarbakır	662602	1254800	0,528
33	Batman	201669	444843	0,453
34	Kilis	48540	113315	0,428
35	Niğde	125221	295371	0,424
36	Ankara	1983213	4693594	0,423
37	Afyonkarahisar	233512	597939	0,391
38	Ordu	226667	640027	0,354
39	Antalya	763791	2159717	0,354
40	Mardin	204158	605289	0,337
41	Amasya	93741	280984	0,334
42	Yalova	75757	246917	0,307
43	Aksaray	101027	336779	0,300
44	Tokat	136698	498904	0,274
45	Erzurum	154888	572103	0,271
46	Sinop	50428	194398	0,259
47	Samsun	281330	1121269	0,251
48	Muş	61287	273308	0,224
49	Bingöl	47918	214336	0,224
50	Manisa	262147	1190365	0,220
51	Konya	381250	1801628	0,212
52	Erzincan	38588	199441	0,193
53	Sivas	95957	527924	0,182
54	Zonguldak	84234	498785	0,169
55	Edirne	58923	359441	0,164
56	Giresun	64067	391177	0,164
57	Çanakkale	73889	483824	0,153
58	Muğla	134983	887189	0,152
59	Bitlis	35897	250448	0,143
60	Van	105246	778955	0,135
61	Çankırı	22773	171406	0,133
62	Burdur	25558	233087	0,110
63	Kırıkkale	25024	236387	0,106
64	Trabzon	64792	671713	0,096
65	Karaman	19733	209961	0,094
66	Ağrı	30913	347738	0,089
67	Ardahan	6126	75194	0,081
68	Karabük	15681	216794	0,072
69	Nevşehir	18321	254507	0,072
70	Artvin	10352	146062	0,071
71	Rize	20161	290364	0,069

72	Şırnak	25858	378632	0,068
73	Kırşehir	11937	201845	0,059
74	Bilecik	10920	186602	0,059
75	Hakkari	10742	212216	0,051
76	Tunceli	3499	76747	0,046
77	Bayburt	3042	70329	0,043
78	Iğdır	6372	153880	0,041
79	Gümüşhane	4746	124642	0,038
80	Siirt	7725	240611	0,032
81	Kars	3531	211018	0,017

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına tekstil sektörüne verilen kredi miktarında İstanbul ili 6. Sıradadır. İstanbul'a verilen kredi miktarı kişi başına 9 TL'dir. 1. Sırada Gaziantep ili bulunmaktadır. Gaziantep ili için verilen kredi miktarı 66 TL'dir. En düşük miktar Kars iline aittir.

Tablo 13: Kişi Başı Ticaret Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Toptan Ticaret ve Komisyonculuk Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Ticaret Verilen Kredi
1	İstanbul	369503156	12524750	29,502
2	Ankara	137464703	4693594	29,288
3	Gaziantep	21362271	1513996	14,110
4	Hatay	14983856	1148762	13,043
5	Adana	22725486	1743190	13,037
6	Mersin	19702194	1516543	12,992
7	İzmir	45993908	3701733	12,425
8	Bursa	28861824	2558788	11,279
9	Antalya	20791987	2159717	9,627
10	Samsun	10342745	1121269	9,224
11	Denizli	7642868	861333	8,873
12	Giresun	3407858	391177	8,712
13	Kocaeli	13492280	1640832	8,223
14	Çorum	3524386	435108	8,100
15	Edirne	2878765	359441	8,009
16	Karabük	1727951	216794	7,970
17	Trabzon	5297542	671713	7,887
18	Konya	13754942	1801628	7,635
19	Kayseri	7003806	1127629	6,211
20	Kırklareli	1967223	320106	6,146
21	Nevşehir	1545201	254507	6,071
22	Mardin	3491273	605289	5,768

23	Aksaray	1936036	336779	5,749
24	Aydın	5446501	952792	5,716
25	Ordu	3563581	640027	5,568
26	Burdur	1244178	233087	5,338
27	Bolu	1403874	271235	5,176
28	Manisa	5945608	1190365	4,995
29	Kahramanmaraş	4129823	833767	4,953
30	Balıkesir	5305828	1071553	4,952
31	Niğde	1446455	295371	4,897
32	Kırşehir	971590	201845	4,814
33	Muğla	4215412	887189	4,751
34	Osmaniye	1976168	421026	4,694
35	Şanlıurfa	6345662	1376807	4,609
36	Sakarya	4040092	877025	4,607
37	Tekirdağ	4211342	928984	4,533
38	Düzce	1408829	329659	4,274
39	Isparta	1542327	371683	4,150
40	Karaman	856253	209961	4,078
41	Eskişehir	2996813	759724	3,945
42	Yalova	972542	246917	3,939
43	Afyonkarahisar	2241556	597939	3,749
44	Şırnak	1403513	378632	3,707
45	Elazığ	1733855	478805	3,621
46	Artvin	525754	146062	3,600
47	Diyarbakır	4432372	1254800	3,532
48	Amasya	976069	280984	3,474
49	Uşak	1048384	310756	3,374
50	Erzurum	1864477	572103	3,259
51	Yozgat	1084922	343281	3,160
52	Çanakkale	1513266	483824	3,128
53	Rize	906622	290364	3,122
54	Batman	1319258	444843	2,966
55	Malatya	1599000	589150	2,714
56	Zonguldak	1333706	498785	2,674
57	Adıyaman	1133199	440213	2,574
58	Erzincan	496692	199441	2,490
59	Van	1868511	778955	2,399
60	Iğdır	362727	153880	2,357
61	Kastamonu	750772	330949	2,269
62	Kırıkkale	498422	236387	2,109
63	Ağrı	725488	347738	2,086
64	Siirt	497456	240611	2,067

65	Çankırı	354116	171406	2,066
66	Kütahya	981972	481772	2,038
67	Kars	428110	211018	2,029
68	Sivas	1060995	527924	2,010
69	Tokat	906295	498904	1,817
70	Sinop	337452	194398	1,736
71	Bartın	288058	175988	1,637
72	Gümüşhane	194215	124642	1,558
73	Kilis	166490	113315	1,469
74	Bitlis	294513	250448	1,176
75	Bilecik	219147	186602	1,174
76	Ardahan	86693	75194	1,153
77	Muş	279698	273308	1,023
78	Tunceli	66666	76747	0,869
79	Hakkari	179933	212216	0,848
80	Bingöl	151255	214336	0,706
81	Bayburt	49105	70329	0,698

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına ticaret sektörüne verilen kişi başı kredi miktarında İstanbul ili 1. Sıradadır. İstanbul iline verilen kredi miktarı 29 TL'dir. Verilen kredi miktarında 2. Sırada Ankara, 3. Sırada Gaziantep ili yer almaktadır. Türkiye genellemesinde son sırada Bayburt ili bulunmaktadır.

Tablo 14: Kişi Başı Turizm Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Turizm Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Turizm S Verilen Kredi
1	Antalya	147468070	2159717	68,281
2	Muğla	14889864	887189	16,783
3	İstanbul	117802089	12524750	9,406
4	Ankara	22295400	4693594	4,750
5	Aydın	3506902	952792	3,681
6	Nevşehir	730606	254507	2,871
7	Bolu	556935	271235	2,053
8	Trabzon	1324932	671713	1,972
9	Çanakkale	927282	483824	1,917
10	İzmir	6240007	3701733	1,686
11	Artvin	244654	146062	1,675
12	Yalova	367754	246917	1,489
13	Balıkesir	1530398	1071553	1,428

14	Edirne	494579	359441	1,376
15	Eskişehir	830535	759724	1,093
16	Kütahya	503603	481772	1,045
17	Uşak	319467	310756	1,028
18	Kırklareli	317185	320106	0,991
19	Rize	287453	290364	0,990
20	Tunceli	74710	76747	0,973
21	Bartın	167668	175988	0,953
22	Kars	192707	211018	0,913
23	Mersin	1343961	1516543	0,886
24	Manisa	1025424	1190365	0,861
25	Hakkari	181583	212216	0,856
26	Bursa	2156637	2558788	0,843
27	Elazığ	402431	478805	0,840
28	Erzurum	472712	572103	0,826
29	Burdur	190187	233087	0,816
30	Kırşehir	164055	201845	0,813
31	Sakarya	709603	877025	0,809
32	Denizli	689853	861333	0,801
33	Kastamonu	252866	330949	0,764
34	Sinop	145961	194398	0,751
35	Afyonkarahisar	426437	597939	0,713
36	Düzce	228502	329659	0,693
37	Zonguldak	338936	498785	0,680
38	Giresun	254295	391177	0,650
39	Erzincan	121726	199441	0,610
40	Amasya	169348	280984	0,603
41	Karabük	127648	216794	0,589
42	Tekirdağ	537468	928984	0,579
43	Ordu	364611	640027	0,570
44	Samsun	573414	1121269	0,511
45	Bilecik	88005	186602	0,472
46	Kocaeli	765908	1640832	0,467
47	Diyarbakır	581058	1254800	0,463
48	Gaziantep	691184	1513996	0,457
49	Ardahan	33902	75194	0,451
50	Tokat	221341	498904	0,444
51	Niğde	130387	295371	0,441
52	Isparta	163956	371683	0,441
53	Aksaray	147983	336779	0,439
54	Adıyaman	190274	440213	0,432
55	Çankırı	73192	171406	0,427

56	Sivas	224614	527924	0,425
57	Hatay	467747	1148762	0,407
58	Adana	701401	1743190	0,402
59	Yozgat	134752	343281	0,393
60	Kırıkkale	92730	236387	0,392
61	Bayburt	27383	70329	0,389
62	Batman	168491	444843	0,379
63	Van	286967	778955	0,368
64	Gümüşhane	44154	124642	0,354
65	Kayseri	396407	1127629	0,352
66	Şanlıurfa	479948	1376807	0,349
67	Iğdır	49105	153880	0,319
68	Konya	572022	1801628	0,318
69	Kahramanmaraş	242244	833767	0,291
70	Çorum	120892	435108	0,278
71	Malatya	150133	589150	0,255
72	Mardin	154209	605289	0,255
73	Osmaniye	107122	421026	0,254
74	Bitlis	60163	250448	0,240
75	Muş	59705	273308	0,218
76	Şırnak	80588	378632	0,213
77	Karaman	40060	209961	0,191
78	Siirt	45055	240611	0,187
79	Ağrı	61833	347738	0,178
80	Bingöl	28994	214336	0,135
81	Kilis	14957	113315	0,132

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına turizm sektörüne verilen kredi miktarı en fazla Antalya iline aittir. Verilen kredi miktarı 68 TL'dir. İstanbul ili 3. Sıradadır. Türkiye genelmesinde Kilis ili kişi başına turizm sektörüne verilen kredi miktarında son sırada yer almaktadır.

Tablo 15: Kişi Başı Ziraat, Balıkçılık Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Ziraat ve Balıkçılık Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Ziraat, Balıkçılık S Verilen Kredi
1	Kırşehir	7949902	201845	39,39
2	Ardahan	2469364	75194	32,84
3	Aksaray	8069824	336779	23,96

4	Niğde	6652134	295371	22,52
5	Edirne	8075808	359441	22,47
6	Yozgat	7710683	343281	22,46
7	Muğla	19023675	887189	21,44
8	Karaman	4084742	209961	19,45
9	Burdur	4375310	233087	18,77
10	Aydın	17776883	952792	18,66
11	Kars	3870632	211018	18,34
12	Konya	32643843	1801628	18,12
13	Çankırı	3100560	171406	18,09
14	Kırklareli	5602092	320106	17,50
15	Amasya	4660449	280984	16,59
16	Nevşehir	4158211	254507	16,34
17	Çorum	6982890	435108	16,05
18	Kastamonu	5160976	330949	15,59
19	Balıkesir	16480738	1071553	15,38
20	Tunceli	1173789	76747	15,29
21	Manisa	17821234	1190365	14,97
22	Afyonkarahisar	8917256	597939	14,91
23	Ankara	68460327	4693594	14,59
24	Çanakkale	6638972	483824	13,72
25	Denizli	11590379	861333	13,46
26	Erzincan	2659862	199441	13,34
27	Tokat	6577254	498904	13,18
28	Kırıkkale	3049578	236387	12,90
29	Sivas	6590631	527924	12,48
30	Bolu	3311994	271235	12,21
31	Şanlıurfa	16310695	1376807	11,85
32	Bayburt	822080	70329	11,69
33	Eskişehir	8685502	759724	11,43
34	Adana	19873645	1743190	11,40
35	Uşak	3386559	310756	10,90
36	Antalya	22751757	2159717	10,53
37	Diyarbakır	12315249	1254800	9,81
38	Kayseri	10878277	1127629	9,65
39	Tekirdağ	8818581	928984	9,49
40	Bilecik	1673687	186602	8,97
41	Mersin	13542763	1516543	8,93
42	Isparta	3211029	371683	8,64
43	İzmir	31488187	3701733	8,51
44	Samsun	9348631	1121269	8,34
45	Artvin	1217551	146062	8,34

46	Adıyaman	3590318	440213	8,16
47	İğdır	1254361	153880	8,15
48	Bitlis	2033909	250448	8,12
49	Erzurum	4627294	572103	8,09
50	Malatya	4561650	589150	7,74
51	Sakarya	6580403	877025	7,50
52	Muş	2048895	273308	7,50
53	Kahramanmaraş	6091818	833767	7,31
54	Ordu	4668418	640027	7,29
55	Siirt	1753294	240611	7,29
56	Gümüşhane	900641	124642	7,23
57	Kilis	817826	113315	7,22
58	Mardin	4343768	605289	7,18
59	Osmaniye	2975327	421026	7,07
60	Gaziantep	10583829	1513996	6,99
61	Sinop	1349246	194398	6,94
62	Giresun	2672960	391177	6,83
63	Düzce	2184288	329659	6,63
64	Kütahya	3021787	481772	6,27
65	Elazığ	2952761	478805	6,17
66	Bursa	15049112	2558788	5,88
67	Rize	1694741	290364	5,84
68	Yalova	1268070	246917	5,14
69	Batman	2282771	444843	5,13
70	Hatay	5599023	1148762	4,87
71	Karabük	983915	216794	4,54
72	Trabzon	2802214	671713	4,17
73	Ağrı	1364518	347738	3,92
74	Şırnak	1352965	378632	3,57
75	Bingöl	712329	214336	3,32
76	Bartın	550523	175988	3,13
77	Van	2380543	778955	3,06
78	Hakkari	484595	212216	2,28
79	Kocaeli	3716000	1640832	2,26
80	Zonguldak	1020819	498785	2,05
81	İstanbul	22423514	12524750	1,79

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına ziraat, balıkçılık sektörüne verilen kredi miktarı en fazla olan il Kırşehir'dir. Ardahan 2. Sıradadır. Kırşehir iline verilen kişi başı kredi miktarı 39 TL'dir. İstanbul Türkiye genellemesinde en son sırada yer almaktadır.

Tablo 16: Kişi Başi Enerji Sek. Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Enerji Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başi Enerji Sek. Verilen Kredi
1	Ankara	278862464	4693594	59,413
2	Denizli	35017873	861333	40,655
3	Muğla	19100429	887189	21,529
4	İstanbul	221137651	12524750	17,656
5	Trabzon	11369821	671713	16,927
6	Gaziantep	19503820	1513996	12,882
7	Konya	22533900	1801628	12,508
8	Kahramanmaraş	5865876	833767	7,035
9	İzmir	24012612	3701733	6,487
10	Kırşehir	1192075	201845	5,906
11	Adana	10231979	1743190	5,870
12	Elazığ	2645008	478805	5,524
13	Erzurum	2789281	572103	4,875
14	Antalya	8063614	2159717	3,734
15	Kocaeli	6048120	1640832	3,686
16	Bursa	8493034	2558788	3,319
17	Aydın	3082665	952792	3,235
18	Samsun	3532542	1121269	3,150
19	Rize	857669	290364	2,954
20	Çorum	1256029	435108	2,887
21	Tekirdağ	2530535	928984	2,724
22	Kırklareli	801494	320106	2,504
23	Sakarya	1887120	877025	2,152
24	Batman	899470	444843	2,022
25	Isparta	715810	371683	1,926
26	Hatay	2079137	1148762	1,810
27	Kayseri	1936979	1127629	1,718
28	Edirne	558458	359441	1,554
29	Giresun	565650	391177	1,446
30	Balıkesir	1484644	1071553	1,386
31	Sivas	662895	527924	1,256
32	Adıyaman	487197	440213	1,107
33	Van	812701	778955	1,043
34	Malatya	602897	589150	1,023
35	Nevşehir	256820	254507	1,009
36	Eskişehir	670782	759724	0,883
37	Burdur	168548	233087	0,723
38	Kırıkale	165304	236387	0,699

39	Kütahya	332519	481772	0,690
40	Mersin	1028144	1516543	0,678
41	Afyonkarahisar	404139	597939	0,676
42	Aksaray	209464	336779	0,622
43	Şanlıurfa	840859	1376807	0,611
44	Karaman	123128	209961	0,586
45	Manisa	563229	1190365	0,473
46	Düzce	151329	329659	0,459
47	Ağrı	141852	347738	0,408
48	Niğde	119691	295371	0,405
49	Şırnak	149163	378632	0,394
50	Bolu	95063	271235	0,350
51	Diyarbakır	418553	1254800	0,334
52	Ordu	200395	640027	0,313
53	Bitlis	74807	250448	0,299
54	Zonguldak	131293	498785	0,263
55	Erzincan	49185	199441	0,247
56	Yozgat	83247	343281	0,243
57	Karabük	48764	216794	0,225
58	Mardin	133708	605289	0,221
59	Amasya	50674	280984	0,180
60	Kars	36312	211018	0,172
61	Uşak	42167	310756	0,136
62	Çankırı	22442	171406	0,131
63	Gümüşhane	16298	124642	0,131
64	Siirt	24201	240611	0,101
65	Bingöl	21080	214336	0,098
66	Çanakkale	42456	483824	0,088
67	Ardahan	6470	75194	0,086
68	Osmaniye	33160	421026	0,079
69	Kastamonu	20835	330949	0,063
70	Muş	14760	273308	0,054
71	Tokat	23176	498904	0,046
72	İğdır	4421	153880	0,029
73	Bartın	4618	175988	0,026
74	Artvin	3345	146062	0,023
75	Kilis	1879	113315	0,017
76	Sinop	3186	194398	0,016
77	Bilecik	2584	186602	0,014
78	Tunceli	475	76747	0,006
79	Hakkari	1082	212216	0,005
80	Yalova	902	246917	0,004

81	Bayburt	0	70329	0,000
----	---------	---	-------	-------

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Kişi başına enerji sektörüne verilen kredinin en fazla olduğu il Ankara'dır. İstanbul ili ise 4. Sırada yer almaktadır. Ankara'da kişi başına enerji sektörüne verilen kredi miktarı 59 TL iken, İstanbul iline verilen kişi başı kredi miktarı 17 TL'dir. Türkiye genellemesinde en son sıralamada Bayburt ili bulunmaktadır.

Tablo 17: Kişi Başı Denizcilik Sektörüne Verilen Kredi, 2023, TL

	İller	Denizcilik Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Denizcilik S Verilen Kredi
1	Yalova	12724830	246917	51,535
2	İstanbul	45768523	12524750	3,654
3	Kocaeli	5662052	1640832	3,451
4	İzmir	4202877	3701733	1,135
5	Muğla	600811	887189	0,677
6	Bursa	1374722	2558788	0,537
7	Kahramanmaraş	354408	833767	0,425
8	Tekirdağ	324027	928984	0,349
9	Antalya	547411	2159717	0,253
10	Adana	418933	1743190	0,240
11	Ankara	1058888	4693594	0,226
12	Hatay	91769	1148762	0,080
13	Çanakkale	36330	483824	0,075
14	Mersin	91279	1516543	0,060
15	Rize	16973	290364	0,058
16	Konya	78808	1801628	0,044
17	Zonguldak	20087	498785	0,040
18	Ordu	22913	640027	0,036
19	Bartın	6174	175988	0,035
20	Balıkesir	36578	1071553	0,034
21	Kayseri	29924	1127629	0,027
22	Siirt	5635	240611	0,023
23	Sinop	4137	194398	0,021
24	Trabzon	13484	671713	0,020
25	Eskişehir	10727	759724	0,014
26	Aydın	10078	952792	0,011
27	Samsun	7966	1121269	0,007
28	Denizli	5948	861333	0,007

29	Giresun	2540	391177	0,006
30	Gaziantep	9299	1513996	0,006
31	Amasya	1592	280984	0,006
32	Şanlıurfa	6645	1376807	0,005
33	Ağrı	1577	347738	0,005
34	Tunceli	321	76747	0,004
35	Elazığ	1647	478805	0,003
36	Kastamonu	1084	330949	0,003
37	Çankırı	500	171406	0,003
38	Edirne	1009	359441	0,003
39	Batman	1176	444843	0,003
40	Isparta	613	371683	0,002
41	Muş	412	273308	0,002
42	Bitlis	320	250448	0,001
43	Sakarya	1027	877025	0,001
44	Karaman	214	209961	0,001
45	Karabük	165	216794	0,001
46	Van	431	778955	0,001
47	Kütahya	221	481772	0,000
48	Mardin	240	605289	0,000
49	Manisa	303	1190365	0,000
50	Düzce	42	329659	0,000
51	Malatya	40	589150	0,000
52	Diyarbakır	60	1254800	0,000
53	Yozgat	9	343281	0,000
54	Adıyaman	0	440213	0,000
55	Afyonkarahisar	0	597939	0,000
56	Aksaray	0	336779	0,000
57	Ardahan	0	75194	0,000
58	Artvin	0	146062	0,000
59	Bayburt	0	70329	0,000
60	Bilecik	0	186602	0,000
61	Bingöl	0	214336	0,000
62	Bolu	0	271235	0,000
63	Burdur	0	233087	0,000
64	Çorum	0	435108	0,000
65	Erzincan	0	199441	0,000
66	Erzurum	0	572103	0,000
67	Gümüşhane	0	124642	0,000
68	Hakkari	0	212216	0,000
69	İğdır	0	153880	0,000
70	Kars	0	211018	0,000

71	Kilis	0	113315	0,000
72	Kırıkkale	0	236387	0,000
73	Kırklareli	0	320106	0,000
74	Kırşehir	0	201845	0,000
75	Nevşehir	0	254507	0,000
76	Niğde	0	295371	0,000
77	Osmaniye	0	421026	0,000
78	Şırnak	0	378632	0,000
79	Sivas	0	527924	0,000
80	Tokat	0	498904	0,000
81	Uşak	0	310756	0,000

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Denizcilik sektörü; yük ve yolcu taşımacılığı, gemi inşa sanayi, liman hizmetleri, deniz turizmi, deniz sporları, canlı ve cansız doğal kaynakların üretimiyle ilgili ticaret ve hizmet kollarını kapsamaktadır.

Kişi başına denizcilik sektörüne verilen kredi miktarı en fazla olan il Yalova'dır. İle verilen kişi başı kredi miktarı 51 TL'dir. 2.sırada İstanbul ili yer almaktadır. Yalova'ya verilen kredi İstanbul'a verilen kredinin 17 katıdır. Adıyaman, Afyonkarahisar, Aksaray, Ardahan, Artvin, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Çorum, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Kilis, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Şırnak, Sivas, Tokat, Uşak illerine denizcilik sektörü için verilen kredi bulunmamaktadır.

2.3.Toplam Mevduat İçerisinde Nakdi Kredi Miktarları İller Analizi

Tablo 18: Toplam Nakdi Kredi /Toplam Mevduat Oranı 2023, TL

	İller	Toplam Nakdi Kredi /Toplam Mevduat Oranı 2023
1	Siirt	263,86
2	Erzurum	200,22
3	Gaziantep	195,3
4	Şanlıurfa	183,6
5	Mardin	172,99
6	Osmaniye	168,83
7	Bitlis	156,63
8	Çankırı	155,84
9	Van	152,78
10	Denizli	149,2
11	Ardahan	148,81
12	Hakkari	147,73
13	Şırnak	146,73
14	Diyarbakır	145,96

15	Niğde	141,52
16	Kars	140,9
17	Muş	138,68
18	Ağrı	136,76
19	Amasya	136,35
20	Tokat	133,7
21	Çorum	132,12
22	Batman	131,61
23	Düzce	131,43
24	Kahramanmaraş	127,89
25	Kilis	127,52
26	Kırıkkale	125,09
27	Ordu	120,16
28	Konya	117,09
29	Rize	115,87
30	Samsun	115,38
31	Adana	114,85
32	Manisa	113,58
33	Kütahya	113,3
34	Elazığ	113,25
35	Bilecik	112,46
36	Bolu	111,56
37	Sakarya	109,26
38	Bayburt	109,04
39	Artvin	106,61
40	Hatay	105,89
41	Trabzon	101,59
42	Antalya	101,47
43	Yozgat	100,86
44	Giresun	99,18
45	Adıyaman	99,04
46	Burdur	98,27
47	Kocaeli	97,95
48	Kayseri	97,91
49	Kırşehir	96,3
50	Zonguldak	95,76
51	Karabük	95,02
52	Yalova	92,27
53	Eskişehir	91,99
54	Gümüşhane	91,57
55	Afyonkarahisar	91,51
56	Kastamonu	91,45

57	Tekirdağ	88,75
58	Balıkesir	88,59
59	Edirne	88,46
60	Bursa	88,02
61	Karaman	86,38
62	Iğdır	85,49
63	Kırklareli	84,99
64	Sinop	84,66
65	İzmir	84,63
66	Nevşehir	84,28
67	Mersin	83,65
68	Aydın	83,23
69	Sivas	82,87
70	Erzincan	81,03
71	Ankara	78,91
72	Çanakkale	78,69
73	Uşak	76,27
74	Malatya	74,95
75	Muğla	74,16
76	Aksaray	73,9
77	Bartın	73,87
78	Isparta	72,28
79	İstanbul	70,5
80	Bingöl	68,24
81	Tunceli	55,86

Kaynak: <https://cip.tuik.gov.tr/>

Toplam mevduat oranı içerisinde nakdi kredi miktarı en fazla olan il 263 TL ile Siirt'dir. İstanbul ili 70 TL ile 79. Sıradadır. En son sırada ise 55 TL ile Tunceli ili bulunmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de iller açısından finans ve bankacılık sektörü analizinde İstanbul önemli ölçüde belirginliğini korumaktadır. İl Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerin hemen hemen çoğunda ön sıradadır. Özel sektör faaliyetlerini merkezi İstanbul'dan yürütmektedir. Borsa faaliyetlerinin merkezi de İstanbul ilidir. Özel ve kamu banka genel merkezleri ilde uygulamalarını yürütmektedir. İl ülkenin finans merkezi ile bankacılık sektör merkezi konumundadır.

Ankara ülkenin başkenti ve dolayısı ile ekonomide kamunun ağırlığı, ilin finans ve bankacılık işlemlerinde yine önemini korumasına sebebiyet vermektedir. Devlet borçlanmaları yani kamu harcamaları, ihaleler, Hazine ve

Maliye bakanlık işlemleri, devlet teşvikleri, sübvansiyonlar kamu bankaları aracılığı ile yapılmaktadır. Devletin yapmış olduğu harcamaların Ankara merkezli olması yine sektörel faaliyetleri il bazında arttırmaktadır.

Marmara, ege ve iç Anadolu bölgelerindeki illerde finans ve bankacılık sektörü, özel sektörün de gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, daha fazla faaliyet göstermektedirler.

İller sıralamasında çoğu doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan illerde, finansal piyasalar daha az gelişmiştir. Ekonomik ve sosyal az gelişmişlik, terör olayları bölgedeki finans ve bankacılık sektörünün gelişimini engelleyebilmektedir. Yine bu illerde geleneksel sektörler daha ön planda tutulmaktadır. Bu illerden gelişmiş illere yoğun emek ve sermaye göçü yaşandığından, bölgedeki iller finansal piyasaların dolayısı ile bankacılık sektörünün en az geliştiği illerdir.

KAYNAKÇA

1. Albayrak, A. S., & Savaş, F. (2015). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişliğinin Belirleyicileri ve 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 1-40.
2. Çelik, S. ve Kaya, F. (2021). Banka Kârlılığına Etki Eden Mikro Değişkenler: Türk Bankacılık Sektöründeki Yerli Ve Yabancı Bankalar Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 719–738. doi:10.20491/isarder.2021.1162.
3. Dinçer, B., Özaslan, Ö., & Satılmış, E. (1996). *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)*. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2466.
4. Dinçer, B., Özaslan, M., & Kavasoğlu, T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2671.
5. Kara, M. (2008). *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları*, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT 2774.
6. Özgür, E., & Güler, H. (2004). 1. Düzeydeki 12 İstatistikî Bölgenin Gelişmişlik Durumlarının Faktör Analizi ile İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 75-88.
7. T.C Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı. Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/OnuncuKalkinma-Plani-2014-2018.pdf>
8. Temurlenk, M. S., & Abar, H. (2019). Türkiye’deki İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Seviyeleri: 2008-2016 Dönemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1115-1135.
9. Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye’de Bankacılık Sistemi Seçilmiş Göstergelerin İllere ve Bölgelere Göre Dağılımı 2022, Rapor Kodu:YT06, Haziran 2023, s.5.
10. Yıldız, E. B., Sivri, U., & Berber, M. (2012). Türkiye’de İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2010). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(39), 147-167.
11. Beyza ER, (2022). Mevduat Sözleşmesinin Tanımı, Kurulması ve Türleri, TAAD, Yıl 13 Sayı 49 Ocak 2022, ISSN 1309-6826, ss.491-516, s.491.
12. <https://www.muhasabedersleri.com/banka-islemleri/ticari-mevduat.html#:~:text=Di%C4%9Fer%20Kurulu%C5%9Flar%20Mevduat%C4%B1%3A%20Kanunla%20kurulmu%C5%9F,mensuplar%C4%B1na%20ait%20olmak%20%C3%BCzere%20sa%C4%9Fl%C4%B1k%2C>

20. Bölüm

Pandemi Sürecinin Etkilerinin Değerlendirilmesi: Van İli Özelinde Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma¹

Emrah HAKAN²
Celal KIZILDERE³

¹ Bu çalışma 2. Yazar danışmanlığında 1. Yazar tarafından hazırlanan “Pandemi Sürecinin Etkilerinin Değerlendirilmesi: Van İli Özelinde Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

³ Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ORCID: 0000- 0001-9904-0472

1. GİRİŞ

Tarihte yaşanan önceki salgınlara benzer olarak Covid-19'un dünyada geniş alanlara yayılan bir sağlık sorunu olmasının yanında pek çok ekonomik ve toplumsal problemi de ortaya çıkardığı bilinmektedir. Salgın dolayısıyla daha fazla can kaybını önlemek adına tedbirler alan ülkeler sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları, sosyal mesafe, maske takma zorunluluğu gibi uygulamaları faaliyete geçirmiştir. Salgın hastalıklar ve pandemi, ortaya çıktıkları bölgelerde ya da ülkelerde olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Bu olumsuz durumların nedenlerine bakılacak olursa, pandeminin tanımlanmadan hızlı bir şekilde yayılması, istikrar tehdidi, tedavi bulununcaya dek geçen zaman zarfında ilk hastalığa kapılanların büyük çoğunluğunun can kaybı yaşaması, evrimleşme, hastalığa adapte olma gibi faktörlerin bulunduğu görülmektedir.

Salgın ya da pandemi gibi durumlar ekonomik bakımdan hem üretim hem de tüketim sürecini olumsuz olarak etkilemektedir. Bu kapsamda salgın sürecinde ekonomi sektöründe yavaşlamalar görülmüş, bu da ekonomik durgunluğa sebep olmuştur. 2020 yılı için IMF (Uluslararası Para Fonu) tarafından, %3,3 oranında bir daralmaya sebep olacağı beklenirken bu salgının küresel ekonomi kapsamında oluşturduğu daralma payının 1930 yılında ortaya çıkan Büyük Buhran sonrasında günümüze kadar en büyük düşüş olduğu açıklanmıştır (TÜRSAB, 2020: 4). Bunun dışında en büyük etkiyi en çok gelişen ülkelerin alacağı da belirtilmektedir. Dünya üzerinde pek çok sektörü doğrudan etkileyen salgının, seyahat kısıtlamalarından dolayı turizm sektörünü de büyük oranda etkilediği görülmektedir. Pandeminin olumsuz etkileri sağlık alanı ile sınırlı değildir, sosyal, ekonomik ve politik alanlarda da çeşitli olumsuz etkileri bulunmaktadır. Pandeminin geniş coğrafyalara kadar uzanması pek çok toplumu eş zamanlı olarak sosyal, politik ve ekonomik yönden zayıflatmaktadır.

Turizm sektörü devamlı olarak ikamet edilen yer haricinde, geçici bir süreliğine barınma, eğlence, yeme-içme gibi faaliyetleri oluşturan bir sektördür. Can güvenliği ve sağlık güvenliği bu bağlamda sektör için önemli konular arasında değerlendirilmektedir. Saldırı, sabotaj, ayaklanma, doğal afet ya da salgın gibi olaylar can güvenliğini tehdit ettiği için turizm sektörünü de olumsuz etkilemektedir. Bu süreçler turizmin duraklamasına ve cansızlaşmasına sebep olmaktadır.

Bu çalışmada Van ilinde otel işletmeleri üzerinden pandemi sürecindeki etkiler incelenmektedir. Van otel işletmelerinde pandemi döneminden bu yana süren etkiler göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılmaktadır. Araştırmada ulaşılan veriler ışığında araştırmanın başka araştırmalara katkı sunması beklenmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde model, evren, örneklem ve veri toplama araçları belirlenerek; analiz kısmına geçilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, Covid-19 krizinin turizm sektörünü nasıl etkilediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için ise, nitel araştırma yaklaşımına dayalı yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Görüşme tekniği ile katılımcılarla ilgili anlık gözlemlenemeyecek kriterlerin belirlenebilmesi için daha önceden araştırmacı tarafından belirlenen sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır (Creswell, 2017).

Creswell'e (2021) göre 1. Yapılandırılmamış açık uçlu görüşmeler yapmak, 2. Bu görüşmeleri ses kaydına almak, 3. Yarı yapılandırılmış görüşmeler yapıp 4. Bunların ses kaydını almak ve 5. Farklı türlerde görüşmeler yaparak bunları yazıya dökmek olmak üzere 5 çeşit görüşme tekniği vardır. Söz konusu tekniklerden biri veya birkaçı kullanılarak araştırma konusunun farklı boyutlarda ele alınmış olması sağlanmış olur (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2007).

2.2. Çalışma Grubu

Örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan birimler (nesnelere, olaylar, kişiler vb.) örnekleme alınır (Büyüköztürk vd., 2020). Bundan dolayı katılımcılar belli niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumlardan oluşturulmuştur. Bu araştırmanın çalışma grubu da Van'da bulunan 14 otel işletmesinden ibarettir. Katılımcıların belirlenmesinde gönüllülük esas alınmıştır.

Tablo 2.1. İşletmelerin Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

		Frekans (n)	
Faaliyet Sektörü	Turizm	14	
	25-50	7	
	51-100	6	
	Oda	101-150	1
	151-250	1	
İşletme Kapasitesi	50-99	2	
	100-150	7	
	Kişi	151-200	2
		201-250	2
		251-500	1
Toplam Çalışan Sayısı	10-20	9	
	21-30	3	

	31-70	1
	71-100	1
Hizmet Verdiği Süre (Yıl)	5-10	8
	11-20	1
	21-25	1
	26-35	1
	36 yıl ve üzeri	3

İşletmelerin demografik bilgileri değerlendirildiğinde, işletmelerin hepsinin turizm sektöründe yer aldığı görülmektedir. İşletme kapasiteleri oda bağlamında bakıldığında çoğunluğun 25-50 arası oda kapasitesine ve 100-150 kişi sayısına sahip olduğu fark edilmiştir. İşletmelerin toplam çalışan sayılarına bakıldığında, en fazla 10-20 çalışana sahip olduğu anlaşılmıştır. İşletmelerin çoğunluğunun 5-10 yıl arası hizmet vermiş olduğu saptanmıştır.

2.3. Çalışma Süreci

Sessiz bir ortamda yüz yüze yapılan 15-20 dakikalık görüşmeler kayıt altına alındıktan sonra bir program aracılığı ile yazıya dökülmüştür.

2.4. Veri Toplama Araçları

Görüşme formundan yararlanılarak toplanan veriler etkileşim ve esneklik yolu ile irdelenmeye çalışılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Görüşme formu ise literatürle uyumlu olacak şekilde Covid-19 krizinin turizm sektörünü nasıl etkilediği göz önüne alınarak oluşturulmuştur.

Katılımcılara uygulanan formda Covid-19 krizinin turizm sektörünü nasıl etkilediğinin belirlenmesine yönelik görüşme sorularının yanı sıra faaliyet sektörü, işletme kapasitesi (oda/kişi), toplam çalışan sayısı ve hizmet verdiği süre değişkenlerinin belirlenmesi için 4 sorudan meydana gelen demografik bilgilere yönelik sorular da yer almaktadır.

2.5. Veri Analizi

Verilerin analizinde, içerik ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerden betimsel analiz görüşme sonucunda elde edilen işlenmemiş verilerin doğrudan aktarılmasını ifade ederken, içerik analizinde ise elde edilen veriler sözcük ve bağlantılar ile ifade edilir (Guba ve Lincoln, 1982, s. 328). Ayrıca içeriksel analiz, verileri okuyan kişilerin kavrayabileceği bir şekilde düzenleyerek ifade etmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

3. BULGULAR

Bu bölümde, Covid-19 krizinin turizm sektörünü nasıl etkilediğinin belirlenmesine yönelik yapılan görüşmelere ilişkin nitel analiz bulguları ve yorumuna yer verilmiştir. Nitel verilerin çözümlenmesi sonucunda, 12 tema ve bunlara ait kategoriler belirlenmiştir.

Nitel analiz sonucunda elde edilen bulgular ve yorumlar temalar ve alt kategorilere uygun olarak aşağıda sunulmuştur. Görüşmeler esnasında verilen yanıtlardan doğrudan alıntılar yapılarak bulgular desteklenmiştir.

3.1. Covid-19'dan Önce Olası Krizler İçin Hazırlanmış Kriz Yönetim Planlarına İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “İşletmenizde Covid-19'dan önce olası krizler için hazırlanmış ne gibi kriz yönetim planları vardı?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.1.'de sunulmuştur.

Çizelge 3.1. Covid-19'dan Önce Olası Krizler İçin Hazırlanmış Kriz Yönetim Planlarının Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Covid-19'dan önce olası krizler için hazırlanmış kriz yönetim planları	İlk yardım eğitimi	1
	Herhangi bir kriz yönetimi yok	1
	İş güvenliği	1
	Deprem ve yangın durum planı	13
	Pandemiye yönelik herhangi bir plan yok	14

Çizelge 3.1.'e göre Covid-19'dan önce olası krizler için hazırlanmış kriz yönetim planları değerlendirildiğinde, katılımcıların ilk yardım eğitimi, iş güvenliği, deprem ve yangın durum planı düzenledikleri görüldü. Ancak katılımcıların tümünün pandemiye yönelik herhangi bir plan yok iken, çoğunluğunun da herhangi bir kriz yönetimi yoktur. Aşağıda Covid-19'dan önce olası krizler için hazırlanmış kriz yönetim planları teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Dünyadaki birçok işletme gibi biz de hazırlıksız yakalandık. Her ne kadar tarihte buna benzer vakalar yaşanmış olsa da bu bizim açımızdan ilk defa karşılaşılmış bir şeydi. İşletmemizde yangın ve deprem genelgelerine oluşturduğumuz planlarımız vardı.” (G1)

“Sizde takdir edersiniz ki Covid-19 beklenmedik bir şeydi. Öngörüleliyordu. Salgına yönelik bir plan da olamadı. Deprem felaketi atlatmış bir il olarak bu bir de yangın gibi Allah muhafaza her an olması muhtemel durumlar için tedbirimiz var. Bunlarla alakalı personel eğitimlerimiz var.” (G7)

3.2. Covid-19’un Turizm Endüstrisine Olan Etkilerine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Covid-19’un turizm endüstrisine sizce ne gibi etkileri oldu?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.2.’de sunulmuştur.

Çizelge 3.2. Covid-19’un Turizm Endüstrisine Olan Etkilerinin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Covid-19’un Turizm Endüstrisine Olan Etkileri	İşsiz kalan personellerin intihara teşebbüs etmesi	1
	İşletmelerin batması	2
	Teknolojinin turizme entegre edilmesi hızlandı (olumlu)	2
	Personellerin işten çıkarılması	4
	Turizm endüstrisinin durma noktasına gelmesi	6
	Ticaretin azalması	8
	İşletmelerin kapalı kalması	9
	Ekonomik açıdan zarara sebep olması	10
	Çok ciddi sıkıntıların meydana gelmesi	13

Çizelge 3.2.’ye göre Covid-19’un turizm endüstrisine olan etkilerine yönelik görüşler değerlendirildiğinde, olumsuz etkiler arasında işsiz kalan personellerin intihara teşebbüs etmesi, işletmelerin batması, personellerin işten çıkarılması, turizm endüstrisinin durma noktasına gelmesi, ticaretin azalması, işletmelerin kapalı kalması, ekonomik açıdan zarara sebep olması ve çok ciddi sıkıntıların meydana gelmesi bulunmaktadır. Pandeminin özellikle ekonomik açıdan çok ciddi zararlara sebep olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra teknolojinin turizme entegre edilmesinin hızlandırılmış olması gibi olumlu etkisi de bulunmaktadır. Aşağıda Covid-19’un turizm endüstrisine olan etkileri teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Çok olumsuz etkileri oldu. Çünkü otellerimizin birçoğu kapandı. Hatta sektöre veda edenler oldu. Kalan oteller de personel çıkarmak zorunda kaldı. Gelir gideri karşılamadı. İlimize zaruri gelenler haricindekiler Van’a bu süreçte gelmenin gereksiz ve riskli olduğunu

düşündüler. İnsanlardaki korku ve kaygı turizm endüstrisini duraklama noktasına getirdi.” (G6)

“Turizm denince akla en önce oteller gelir. Covid zamanında oteller büyük vurgun yedi. Bu süre boyunca kapalı kalan oteller oldu ki biz de öyle. İflaslar oldu. Turizm çalışanları işsiz kaldı. Hatta ekmeğini sadece bu işten kazanıyor olup sürecin üstesinden gelemeyince intihar edenler oldu. Ama söyle bir şey vardır ki pandemi bu endüstriyi birçok anlamda uzmanlaştırdı. Her musibette bir nasihat vardır misali. Turizmin internete entegrasi çok değişik bir boyut kazandı. Biz bile pandemi öncesi daha çok manuel çalışırken şimdi hemen her işimizi internet üzerinden yürütüyor olduk. 54 yıldır bu sektördeyiz ilimizin en kadim otellerindeniz. Belki biz küçük kaldık ama düşüncelerimiz girişimlerimiz büyüdü.” (G11)

3.3. Covid-19 Sürecinin Turizm Sektöründe Yer Alan İşletmeleri En Fazla Hangi Yönden Etkilediğine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Covid-19 süreci turizm sektöründe yer alan işletmelerden hangilerinin daha fazla etkilendiğini düşünüyorsunuz? (Konaklama işlt., acenteler, yiyecek içecek işletmeleri)” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.3.’te sunulmuştur.

Çizelge 3.3. Covid-19 Sürecinin Turizm Sektöründe Yer Alan İşletmeleri En Fazla Hangi Yönden Etkilediğinin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Covid-19 sürecinde en fazla etkilenen işletmeler	Yiyecek içecek işletmeleri	4
	Acenteler	5
	Konaklama işletmeleri	14

Çizelge 3.3.’e göre Covid-19 sürecinin turizm sektöründe yer alan işletmeleri en fazla hangi yönden etkilediği değerlendirildiğinde, süreçten en fazla konaklama işletmelerinin etkilendiği, bunun yanında acenteler ve yiyecek içecek işletmelerinin de oldukça etkilendiği görülmüştür. Aşağıda Covid-19 sürecinin turizm sektöründe yer alan işletmeleri en fazla hangi yönden etkilediği teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Süreçte örneğin yiyecek içecek işletmeleri belki yerinde hizmet veremedi ama paket sistemiyle müşterilerinin adreslerine hizmetlerini ulaştırabildiler. Ancak bizler aylarca iş yapamaz olduk ve tamamen

kapalı kalmak zorunda olduğumuz zamanlarımız oldu. Bu açıdan hiç şüphe yok ki en büyük darbeyi konaklama işletmeleri aldı.” (G1)

“İşletmemiz bünyesinde aynı zamanda dışarıya hizmet verdiğimiz restoran hizmetimiz de mevcut olduğu için doğrusu en çok etkilenen konaklama oldu. Acenteler ile konaklama tamamen birbirine bağlıdır. Yiyecek içecek işletmeleri zannımca diğerlerinden az etkilendi. Mesela biz bu süreçte dışarıya daha az da olsa paket servisimiz devam etti.” (G4)

3.4. Covid-19’un Otelcilik Çalışanları Üzerindeki Etkisine İlişkin

Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Covid-19’un otelcilik çalışanlarına sizce ne gibi etkileri oldu?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.4.’te sunulmuştur.

Çizelge 3.4. Covid-19’un Otelcilik Çalışanları Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi

Tema	Kategori	f
Covid-19’un otelcilik çalışanları üzerindeki etkisi	Kısa çalışma ödeneği alınsa da personeller maaşsız kaldı	1
	Personellere kısmi ödemeler yapıldı	1
	Devletin sunduğu kısa çalışma ödeneğinden yararlandı	3
	Çalışmayı sürdürenler uzaktan iletişim konusunda yetkinlik kazandı	3
	Korku ve kaygı içerisinde çalışmayı sürdürdüler	5
	Personeller dönüşümlü çalıştırıldı	5
	Personeller maaşsız beklemede kaldı	6
	Personel kadrosunda küçülmeye gidildi	14

Çizelge 3.4.’e göre Covid-19’un otelcilik çalışanları üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik katılımcı görüşleri değerlendirildiğinde, kısa çalışma ödeneği alınsa da personeller maaşsız kaldı, personellere kısmi ödemeler yapıldı, devletin sunduğu kısa çalışma ödeneğinden yararlandı, çalışmayı sürdürenler uzaktan iletişim konusunda yetkinlik kazandı, korku ve kaygı içerisinde çalışmayı sürdürdüler, personeller dönüşümlü çalıştırıldı, personeller maaşsız beklemede kaldı ve personel kadrosunda küçülmeye gidildi. Covid-19 nedeniyle tüm işletmeler özellikle personel kadrosunda küçültmeye gitmiştir. Aşağıda Covid-19’un otelcilik çalışanları üzerindeki etkisi teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Çok olumsuz etkileri oldu. Ben hem işletme sahibiyim mülkiyet bana ait. Birçok sektörde faaliyeti olan bir iş adamıyım. Pandemiden tüm ticari sektörler etkilendi tabii ama en çok etkilenen otelimdi. Ama otelin zararını diğer şirketlerimin desteğiyle azaltmaya çalıştım. Bu açıdan nispeten rahattık. Ben uzun yıllar mali müşavirlik de yaptım. Elbet her şirketi birbirinden bağımsız düşünmek gerekir ama en azından zararın etkilerini azaltacak imkânım vardı. Hal böyle olunca çalışanlarımı da yüzüstü bırakmak olmazdı. Otelde işler bitme noktasına gelmişti ama personelimi mağdur etmedim. Şunu söyleyebilirim o dönemde korkan kaygılanan personellerim vardı. Bazılarının evde hasta ana babası vardı. Hastalığın kendilerine bulaşmasından böylece ailelerine de bulaştırmaktan korkan çalışanlarım oldu. İşten ayrılmak isteyen birkaç kişi vardı ayırdım. Geçici süreliğine çalışmak istemeyenler vardı dinlendirdim. Bu taleplerini gayet normal karşıladım. Dönüşümlü çalışmak isteyenler oldu öyle yaptık. Çalışanlarıma her daim kıymet veririm. Çünkü bir işletmenin başarısı çalışanlarına kıymet biçmekle mümkündür.” (G8)

“Otel kapanmalarından dolayı daralma yaşandı. Çalışanlar açısından sürecin en olumsuz etkisi buydu. Fakat bu bizim için elbette geçerli değildi. Kurumsallığımız gereği bu süreçte personelimizi sahiplendik. Maddi şartları olduğu gibi devam etti. Pandemi sürecinde personellerimize yönelik eğitimlerimizi arttırdık. Teknolojik nimetlerden azami ölçüde faydalanmaya gayret gösterdik. Uzaktan eğitim süreci başlattık. Toplantılarımızı ve eğitimlerimizi zoom üzerinden sıklaştırdık.” (G14)

3.5. Covid-19 Sürecinde Yaşananların Turist Davranışlarına Etkisine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Covid-19 sürecinde yaşananların turist davranışlarına (tatil tercihi, seyahat, rezervasyon vb. açıdan) etkileri nelerdir? Geldiğimiz noktada misafirlerinizin sizden talepleri ve beklentilerinde ne gibi değişimler yaşandı?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.5.’te sunulmuştur.

Çizelge 3.5. Covid-19 Sürecinde Yaşananların Turist Davranışlarına Etkisinin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	F
Covid-19’un turist davranışlarına etkisi	Rezervasyonlar iptal edildi	14
	Çok sık tedbirler sorgulandı	13

Turistlerin talep ve beklentilerinde yaşanan değişiklikler	Talepler doğrultusunda tiny house ve karavan yatırımları arttı	1
	Hijyene yönelik devlet denetimi arttı	2
	Güvenlik sertifikası almak zorunda kalındı	3
	Alınan tedbirler pazarlanmaya başlandı	6
	Mesafe, dezenfeksiyon ve hijyen anlamında tedbirler alındı	12

Çizelge 3.5.'e göre Covid-19 sürecinde yaşananların turist davranışlarına etkisi değerlendirildiğinde, turistlerin rezervasyonları iptal ettirdiği ve alınan tedbirleri çok sık sorguladıkları görülmüştür. Turistlerin talep ve beklentilerinde yaşanan değişiklikler incelendiğinde, talepler doğrultusunda tiny house ve karavan yatırımları arttı, hijyene yönelik devlet denetimi arttı, güvenlik sertifikası almak zorunda kalındı, alınan tedbirler pazarlanmaya başlandı, mesafe, dezenfeksiyon ve hijyen anlamında tedbirler alındı. Özellikle işletmelerin çoğu tarafından mesafe, dezenfeksiyon ve hijyen anlamında tedbirler alındığı fark edilmiştir. Aşağıda Covid-19 sürecinde yaşananların turist davranışlarına etkisi teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Covid 19 ile ilgili somut vakalar yaşanmaya başladığı andan itibaren daha öncesinde yapılmış rezervasyonlar iptal edilmeye başlandı. Daha tam olarak ülkemize sirayet etmeden önce azalmış da olsa yine bir sirkülasyon vardı. Türkiye’de görülmeye başladığı andan itibaren turizm anlamında sıkıntılar yoğunlaşmaya başladı. Devletin müdahalesi ve tedbirleri başlayınca sirkülasyon neredeyse sıfıra indi. Bir şekilde önden alınmış ücretleri iade etmek zorunda kaldık. Bununla ilgili bir zorunluluğumuz olmamasına rağmen müşterilerimizin haklı taleplerini yerine getirmemiz gerekirdi. Bu küresel vakayı en az hasarla atlatabilmek için tüm dünyada özellikle mesafe, dezenfeksiyon ve hijyen anlamında belli standartlar oluşmaya başladı. Misafirlerimizin beklentisi de bu minvalde değişti. Her ne kadar başta bir acemilik yaşandı ise de hem işletmeler hem de müşteriler tedbirleri sıkılaştırdılar,” (G1)

“Pandemi başarmadan, aylar öncesinden yapılmış rezervasyonlarımız vardı. Pandemi başlayınca rezervasyonlarını iptal ettirdiler. Paralarını iade etmemizi istediler. Normal şartlarda iade söz konusu olamaz ama Covid zorunlu bir sebep olduğu için iade ettik. İşletmemizde ağırlıklı olarak İranlıları ağırladığımız için İranlılar bizler gibi hassasiyet göstermiyordu. Dolayısıyla beklentilerinde çok bir değişiklik olmadı. Daha çok biz sağlanması gereken şeyleri talep ediyorduk.” (G10)

3.6. Covid-19 Pandemisinin İşletmelere Ekonomik Yönde Olumsuz Etkilerinin Belirlenmesine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Covid-19 pandemisinin işletmenize ne gibi olumsuz ekonomik etkileri oldu? Bu etkilerle başa çıkmak için neler yaptınız?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.6.’da sunulmuştur.

Çizelge 3.6. Covid-19 Pandemisinin İşletmelere Ekonomik Yönde Olumsuz Etkilerinin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Covid-19 pandemisinin işletmelere olumsuz ekonomik etkileri	Sektör rekabeti arttı	1
	İflas eden işletmeler oldu	2
	Borçlar birikti	6
	Doluluk oranları azaldı	9
	Ekonomik yük ağırlaştı	14
Bu etkilerle başa çıkmak için yapılanlar	Konaklama hizmeti alanlara restoran hizmeti de verildi	1
	Personel maaşları ve kira giderleri kredi çekilerek ödendi	7
	Ödemeler ertelendi	8
	Belli süre işletme kapatıldı	9

Çizelge 3.6.’ya göre Covid-19 pandemisinin işletmelere ekonomik yönde olumsuz etkileri incelendiğinde, sektör rekabeti arttı, iflas eden işletmeler oldu, borçlar birikti, doluluk oranları azaldı ve ekonomik yük ağırlaştı. Pandemi nedeniyle işletmelerin hepsinin ekonomik yükünün ağırlaştığı fark edilmiştir. Bu etkilerle başa çıkmak için işletmeler konaklama hizmeti alanlara restoran hizmeti de verdi, personel maaşları ve kira giderlerini kredi çekerek ödedi, ödemeleri erteledi ve işletme sahiplerinin büyük çoğunluğu belli süre işletmeyi kapattı. Aşağıda Covid-19 pandemisinin işletmelere ekonomik yönde olumsuz etkileri teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Pandeminin ülkemize sirayet etmesi 2020 yılının başlarında oldu. Bundan önceki tarihlerle kıyasladığımızda 2019 yılında işletmemizde 21.000’e yakın misafir ağırladık. 2020 yılının başlarından itibaren çok hızlı bir düşüş oldu. Bu durum 2021 in temmuz ayına kadar sürdü bu aydan itibaren yasaklar kalkmaya başlayınca hareketlilik başladı. Biz apart otel olduğumuz için uzun süreli konaklamalar da alıyorduk. O konaklamalar seyahat yasaklarına denk gelince işletmemizde kalmaya devam etiler. Otel doluluğumuz 100 de 60 oranında sabit kaldı.

Örneğin iki Çinli grubumuz vardı. Seyahat yasakları başlayınca geri dönemediler. Sürecin büyük çoğunluğunu beraber geçirdik.” (G5)

“Çok olumsuz etkilendik. Fiyatlarımızı epey düşürmek zorunda kaldık. Bırakın pandemi dönemini hala daha pandemi öncesi fiyatlarımızı yakalayabilmiş değiliz. Bugün ekonomik durumdan ötürü Türkiye şartlarında fiyatlar inanılmaz artmış değil mi? İşte biz buna rağmen fiyatlarımız da normale dönemedik. Bunun tek sebebi pandemi değildi tabii. İlimizde bir otel furyası aldı başını gitti. Bu işle ilgisi olmayan herkes otelciliğe sardı. Evden apartmandan bozma oteller kuruldu. Nihayetinde arz talebi çok aştı. Sektör bazında kalitesizlik oldu. Rekabetin raconu kalmadı. Her neyse. Söylediğim gibi hadi benim başka kazanç kaynaklarım vardı peki ya bu işten başka iş yapmayanlar? Perişan oldular. Allah milletimizin de bizlerin de devletimizin de yardımcısı olsun.” (G8)

3.7. Covid-19 Pandemi Sürecinde İşgücü Maliyetlerini Azaltmak İçin Uygulanan Yöntemlere İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Covid-19 pandemi sürecinde işgücü maliyetlerini azaltmak için ne gibi yöntemler uyguladınız (personel, kira vb.)?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.7.’de sunulmuştur.

Çizelge 3.7. Covid-19 Pandemi Sürecinde İşgücü Maliyetlerini Azaltmak İçin Uygulanan Yöntemlerin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
İşgücü maliyetlerini azaltmak için uygulanan yöntemler	Konfor yerine hijyene ağırlık verildi	1
	Personeller birkaç hizmeti aynı zamanda yürütmek zorunda kaldı	2
	Kalan personellere ödenen maaş azaltıldı	2
	Elektrik ve su sarfiyatını azaltmak için az kullanılan sistemler kapatıldı	3
	Maliyetler azaltıldı	3
	Otel katlarının bir kısmı devre dışı bırakıldı	3
	Restoran ve tur hizmetleri kaldırıldı	5
	İşletme bir süre kapatıldı	5
	Personel sayısı düşürüldü	9

Çizelge 3.7.’ye göre Covid-19 pandemi sürecinde işgücü maliyetlerini azaltmak için uygulanan yöntemler değerlendirildiğinde, konfor yerine hijyene ağırlık verildi, personeller birkaç hizmeti aynı zamanda yürütmek zorunda kaldı,

kalan personellere ödenen maaş azaltıldı, elektrik ve su sarfiyatını azaltmak için az kullanılan sistemler kapatıldı, maliyetler azaltıldı, otel katlarının bir kısmı devre dışı bırakıldı, restoran ve tur hizmetleri kaldırıldı, işletme bir süre kapatıldı ve personel sayısı düşürüldü. Katılımcıların görüşlerine göre işgücü maliyetlerini azaltmak için çoğu işletmecinin personel sayısını düşürdüğü fark edilmiştir. Aşağıda Covid-19 pandemi sürecinde işgücü maliyetlerini azaltmak için uygulanan yöntemler teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“İşletmemizde konaklamaya kahvaltı ve akşam yemeği dahildi. Bunu kaldırmak zorunda kaldık. Personel sayımızı düşürdük. Kalan personellerle de bu süreçte daha az miktarda maaş ödemek hususunda anlaştık. Otelimizin özellikle az kullanılan bazı bölümlerinde elektrik sarfiyatını azaltmak için sistemlerimizi kapattık. Konfordan ziyade salt konaklama ve de hijyene ağırlık verdik. Mevcut personellerin bazıları birkaç hizmeti aynı zamanda yürüttü.” (G1)

“Başlarda elimizden geldiği kadar elemanlarımızın bazılarına ücretlerinin yarısını ödemek şartıyla izin verdik. Az önce de söylediğim gibi birkaç hafta kapalı kaldık. Elemanlarımızın çoğunu durum uzayınca işten çıkardık. Restoran hizmetlerimizi kaldırdık. Otelin katlarını devre dışı bıraktık. Birkaç oda yetiyordu.” (G2)

3.8. Pandemi Sürecinde Devlet Tarafından Uygulanan Teşviklerden Yararlanma Durumuna İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Devletin bu dönemde uyguladığı hangi teşviklerden yararlandınız?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.8.’de sunulmuştur.

Çizelge 3.8. Pandemi Sürecinde Devlet Tarafından Uygulanan Teşviklerden Yararlanma Durumunun Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Devlet tarafından uygulanan teşviklerden yararlanma	KOSGEB istihdam teşviği	1
	KDV indirimi	3
	SGK borç yapılandırma	4
	Hiçbir teşvikten yararlanmadık	4
	Kısa çalışma ödeneği	5

Çizelge 3.8.’e göre pandemi sürecinde devlet tarafından uygulanan teşviklerden yararlanma durumu değerlendirildiğinde, işletmelerin KOSGEB

istihdam teşviği, KDV indirimi, SGK borç yapılandırma ve kısa çalışma ödeneğinden yararlandığı görülmüştür. İşletmelerin bir kısmının ise hiçbir teşvikten yararlanmadığı fark edilmiştir. Aşağıda pandemi sürecinde devlet tarafından uygulanan teşviklerden yararlanma durumu teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Dönemde KOSGEB’in vermiş olduğu istihdam teşviğinden yararlandık. Bunun yanı sıra SGK borçları için sunulan yapılandırmadan istifade ettik.” (G1)

“Sadece dediğim gibi kısa dönem çalışma ödeneğinden yararlandık. Devlet bankalarından kredi kullanan oteller erteleme öteleme açısından daha şanslıydı. Ancak biz özel bankalardan kullandığımız için sadece 4 ayla sınırlı kaldı. Tabi sonrasında çok kredi kapısı açıldı ama biz kullanmaya cesaret edemedik.” (G7)

3.9. Pandemi Sürecinde Pazarlama ve Fiyatlandırma Stratejilerinde Meydana Gelen Değişikliklere İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Pazarlama ve fiyatlandırma stratejilerinde değişiklikler oldu mu? Nasıl değişiklikler oldu?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.9.’da sunulmuştur.

Çizelge 3.9. Pandemi Sürecinde Pazarlama ve Fiyatlandırma Stratejilerinde Meydana Gelen Değişikliklerin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Pazarlama ve fiyatlandırma stratejilerinde meydana gelen değişiklikler	Teknoloji becerisi iyi olan personel istihdamı sağlandı	1
	Fiyatlar yükseltildi	1
	Kalite artırıldı	4
	Online pazarlama platformları artırıldı	5
	Alınan tedbirler pazarlandı	6
	Fiyatlar düşürüldü	10

Çizelge 3.9.’a göre pandemi sürecinde pazarlama ve fiyatlandırma stratejilerinde meydana gelen değişiklikler değerlendirildiğinde, teknoloji becerisi iyi olan personel istihdamı sağlandı, kalite artırıldı, online pazarlama platformları artırıldı ve alınan tedbirler pazarlandı. Kimi işletmeler fiyatlar yükseltirken kimisi de fiyatları düşürmüştür. Ancak işletmelerin büyük çoğunluğunun fiyatları düşürmeye yönelik stratejiler oluşturduğu fark edilmiştir. Aşağıda pandemi sürecinde pazarlama ve fiyatlandırma stratejilerinde meydana

gelen değişiklikler teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Pandemi gevşemeye başladığı zaman otelimizi açtık. Bu dönem fiyatlarımızda indirim gittik. Yasaklar tam anlamıyla hafifleyince yoğunluk oluştu. Bir doldur-boşalt sürecimiz oldu. Ama ülkemizde fiyatlar artınca maliyetlerden dolayı bunu çok da sürdüremedik. Üstüne bir de Van’da anlayan anlamayan herkes otel açmaya kalkınca işin içinden çıkamadık. Hala pandemi öncesi fiyatlarımızı tekrar sağlamış değiliz. Pandemi öncesi geceliğini 750 tl ye verdiğimiz odalarımızı şu an 500’e bile vermekte zorlanıyoruz. Şu an karın tokluğuna çalışıyoruz desem yeridir.” (G10)

“Haliyle fiyatlarımızı eski seviyede tutamadık. Düşürdük şu anda bile oldukça düşük tutuyoruz. Hele ki pandemiden sonra ekonomimizde kötüleşti. Bu arada il bazında rekabet durumumuz eskiye oranla çok kötüleşti. Reklama çok ağırlık verdik bunun için daha fazla bütçe ayırdık özellikle internet mecrasında kendimizi hissettirmeye çalışıyoruz. Önceleri buna ihtiyaç bile duymazdık fakat şimdi sadece bu işi yürütmesi için personel istihdam ediyoruz.” (G11)

3.10. Pandemide Yeni Normale Adaptasyon Sürecine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Oteller, müşteriler, çalışanlar gibi paydaşların yeni normale adaptasyon süreci hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.10.’da sunulmuştur.

Çizelge 3.10. Pandemide Yeni Normale Adaptasyon Sürecinin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Yeni normale adaptasyon süreci	Turistler daha hızlı adapte oldu	1
	Endişe kalıcı hale geldi	4
	Adaptasyon zor olmadı	5
	Adaptasyon zaman aldı	9

Çizelge 3.10.’a göre pandemide yeni normale adaptasyon süreci değerlendirildiğinde, turistler yeni normale daha hızlı adapte olurken, Covid-19’a dair endişeler kalıcı hale gelmiştir. Bu nedenle kimileri yeni normale hızlı adapte olurken, kimisi de adapte olmakta güçlük çekmiştir. Ancak işletmelerin çoğunluğunun adapte olma süresinin zaman aldığı fark edilmiştir. Aşağıda

pandemide yeni normale adaptasyon süreci teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Pandemi sürecinden sonra bu paydaşların normale adapte olması zaman aldı. Evet sonraki dönemde kısa süreli ciddi bir hareketlilik yaşandı fakat psikolojik anlamda etkisi her anlamda kendini hissettirdi. Bunun yanı sıra tüm paydaşlar olarak artık bilinçli idik. Ve bu konudaki tecrübemizle birbirimize katkı sunduk ve birbirimizden çok şey öğrendik.” (G3)

“2021 in temmuz ayından itibaren kurallar gevşetilmeye başlandı. Hal böyle iken sene sonuna doğru rezervasyonlar artmaya başladı. 2022'nin başında da rezervasyonlarda patlama yaşandı. Yetemez olduk. 2 yıldır evlerine hapsolmuş olan insanlar akın etmeye başladılar. Herkeste adeta bir savaş galibi edası vardı. Herkesin ama az ama çok bir tecrübesi vardı artık.” (G5)

3.11. Salgın Sonrası Ulusal ve Uluslararası Otelciliğin Ekonomik Yönden Geleceğinin Nasıl Görüldüğüne İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Salgın sonrası ulusal ve uluslararası otelciliğin ekonomik yönden geleceğini nasıl görüyorsunuz?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.11.'de sunulmuştur.

Çizelge 3.11. Salgın Sonrası Ulusal ve Uluslararası Otelciliğin Ekonomik Yönden Geleceğinin Nasıl Görüldüğünün Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Ulusal ve uluslararası otelciliğin ekonomik yönden geleceği	Talep az olmasına rağmen işletmelerin sayısı artmakta	2
	Yaşanan her küresel olayda en fazla zararı otel işletmeleri görmektedir	3
	Geleceğini parlak görmüyorum	4
	Zor şartlar için tedbirli olan işletmeler ayakta kalacaktır	8

Çizelge 3.11.'e göre salgın sonrası ulusal ve uluslararası otelciliğin ekonomik yönden geleceğinin nasıl görüldüğü değerlendirildiğinde, talep az olmasına rağmen işletmelerin sayısının günden güne arttığı ve artmaya devam edeceği, yaşanan her küresel olayda en fazla zararı otel işletmelerinin göreceği ve zor şartlar için tedbirli olan işletmelerin ayakta kalacağına dönük öngörülerde bulunulmuştur. Otelciliğin geleceğini parlak görmeyen kişiler de bulunmasına karşın, tedbiri elden bırakmayan işletmelerin ayakta kalacağı düşünülmektedir.

Aşağıda salgın sonrası ulusal ve uluslararası otelciliğin ekonomik yönden geleceğinin nasıl görüldüğü teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Adı üstünde salgın bu. Her ne kadar dünya tarihinde farklı şekillerde farklı isimlerde farklı etkilerde yaşanmış olsa da sanırım Covid-19 en büyük çaplı ve en yıkıcı olanıydı. Otelcilik anlamında da büyük bir tecrübe oluştu. Bu kadar ağır sonuçlara neden olan Covid-19 ekonomik olarak da yıkım yarattı. Tüm dünyanın hazırlıksız yakalandığı bu salgından çok kazanımlarımız da oldu. Hiçbir şey olmasa bile buna benzer bir krize karşı otelciliğin tecrübe zırhı var. Öğrenmişliği var.” (G5)

“Turizm sektörü öyle bir şey ki insanlar için olmazsa olmaz değil yani bir temel ihtiyaç değil. Pandemi gibi bir krizi aştık ama daha yaralarımızı tam sarmadan ekonomik krizle boğuşuyoruz. Bakın pandemi olmadan önceki doluluk oranlarına, pandemiden sonrakiyle arasında 100 de 40’a yakın bir düşüş var.” (G7)

3.12. Pandemi Sürecinin Katılımcılara Neler Öğrettiğine İlişkin

Bulgular

Bu kısımda katılımcıların görüşlerine göre “Yaşadığımız bu pandemi süreci size neler öğretti? Otel işletmelerine neler tavsiye edersiniz?” sorusuna ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu temaya yönelik alt kategoriler ve bunların frekans değerleri Çizelge 3.12.’de sunulmuştur.

Çizelge 3.12. Pandemi Sürecinin Katılımcılara Neler Öğrettiğinin Değerlendirilmesi

Tema	Kategori	f
Pandemi sürecinin öğrettikleri	Zirveden inmeyen işletmeler pandemide büyük düşüşler gördü	1
	Tedbirsiz olan işletmeler iflasa sürüklendi	2
	Temizlik ve hijyen önem kazandı	6
	Küresel salgına yönelik tecrübe sahibi olundu	6
	Ticaretin devamlılığı için sağlığın önemi fark edildi	10
	Her an tedbirli olunması gerektiği fark edildi	14
Otel işletmelerine verilen tavsiyeler	Kriz yönetimine yönelik eğitimler alınmalı	2
	Belli periyotlarla sağlık kontrolleri yapılmalı	2
	Tedbir elden bırakılmamalı	4
	Dar günler için birikim yapılmalı	6
	İşletmenin her an için acil önlem paketi olmalı	14

Çizelge 3.12.'ye göre pandemi sürecinin katılımcılara neler öğrettiği değerlendirildiğinde, zirveden inmeyen işletmeler pandemide büyük düşüşler gördü, tedbirsiz olan işletmeler iflasa sürüklendi, temizlik ve hijyen önem kazandı, küresel salgına yönelik tecrübe sahibi olundu, ticaretin devamlılığı için sağlığın önemi ve her an tedbirli olunması gerektiği fark edildi. Otel işletmelerine verilen tavsiyeler doğrultusunda kriz yönetimine yönelik eğitimler alınmalı, belli periyotlarla sağlık kontrolleri yapılmalı, tedbir elden bırakılmamalı, dar günler için birikim yapılmalı ve işletmenin her an için acil önlem paketi olmalıdır. Pandemiden çıkarılan en önemli ders, olası her duruma karşı önceden tedbir alınması gerektiği olmuştur. Aşağıda pandemi sürecinin katılımcılara neler öğrettiği teması ve alt kategorilerine yönelik örnek kesitlere yer verilmiştir.

“Zirveden inmeyen oteller pandemi döneminde dibi gördü. Aylarca iş yapamaz hale geldik çoğumuz kapısına kilit vurdu. Çoğumuz sektöre tövbe eti. Şunu öğrendik ki bu hayatta her zaman her insanın her işletmenin bir acil önlem paketi olmalı. Dar günlerini atlatabilecek birikimi olmalı. Bu süreçte özellikle yakınlarını kaybetmiş olanlar travmalar yaşadı. Bu durum attıkları her adımda daha dikkatli daha tedbirli olmayı öğretti. Temizlik mesafe hijyen çok daha önem kazandı.” (G2)

“Kesinlikle temizlik ve hijyene sadece bu zamanlarda değil tüm zamanlarda dikkat edilmeli. Ya bezen eli yüzü şişen personellerimiz olurdu mesela. Hastaneye giderdi ki enfeksiyon kapmış. Otellere envai çeşit insan girer çıkar. Kim bilir kime kimden hangi hastalık geçer. Belli periyodda çalışanların sağlığı da kontrol edilmeli. Tüm bunlar sadece salgın dönemlerinde değil her zaman geçerli olmalı. Ayrıca otellerin bu tarz zamanların için her zaman bir B planı olmalı ayrıca en az iki sene ayakta kalabilmelerini sağlayacak bir yedek bütçeleri olmalı.” (G6)

4. SONUÇ

Bu araştırmanın amacı Covid-19 krizinin turizm sektörünü nasıl etkilediğinin incelenmesidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen sonuçlara ve bu sonuçların tartışmasına bu bölümde yer verilmiştir.

Covid-19'dan önce olası krizler için hazırlanmış kriz yönetim planları değerlendirildiğinde, katılımcıların ilk yardım eğitimi, iş güvenliği, deprem ve yangın durum planı düzenledikleri görülmüştür. Ancak katılımcıların tümünün pandemiye yönelik herhangi bir plan yok iken, çoğunluğunun da herhangi bir kriz yönetimi yoktur. Covid-19'un turizm endüstrisine olan etkilerine yönelik görüşler değerlendirildiğinde, olumsuz etkiler arasında işsiz kalan personellerin intihara teşebbüs etmesi, işletmelerin batması, personellerin işten çıkarılması, turizm endüstrisinin durma noktasına gelmesi, ticaretin azalması, işletmelerin kapalı kalması, ekonomik açıdan zarara sebep olması ve çok ciddi sıkıntıların meydana gelmesi bulunmaktadır. Pandeminin özellikle ekonomik açıdan çok ciddi zararlara sebep olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra teknolojinin turizme entegre edilmesinin hızlandırılmış olması gibi olumlu etkisi de bulunmaktadır. Türker (2020) çalışmasında salgın nedeniyle yaşanabilecek işsizlik olayları ile çalışanların zor durumlar yaşayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle pandemiyle birlikte turizm sektöründe işsiz kalan çalışanların başka sektörlere yönelmek zorunda kalacakları, dolayısıyla turizm sektöründe yetişmiş personel kayıplarının yaşanacağını öngörmektedir. Turizm endüstrisinin durma noktasına gelmesiyle birlikte işsiz kalan personellerin veya işletmesi batan işverenlerin hem maddi hem de manevi açıdan yaşadığı çok ciddi zararların olduğu söylenilebilir. Covid-19 gibi salgın sürecini daha az hasarla atlatabilmek adına her işletmenin pandemiyle mücadele ve kriz yönetimi eğitimi almaları ve buna dönük gerekli tedbirleri önceden almış olmaları gerekmektedir.

Covid-19 sürecinin turizm sektöründe yer alan işletmeleri en fazla hangi yönden etkilediği değerlendirildiğinde, süreçten en fazla konaklama işletmelerinin etkilendiği, bunun yanında acenteler ve yiyecek içecek işletmelerinin de oldukça etkilendiği görülmüştür.

Covid-19 sürecinde kısa çalışma ödeneği alınsa da personeller maaşsız kaldı, personellere kısmi ödemeler yapıldı, devletin sunduğu kısa çalışma ödeneğinden yararlandı, çalışmayı sürdürenler uzaktan iletişim konusunda yetkinlik kazandı, korku ve kaygı içerisinde çalışmayı sürdürdüler, personeller dönüşümlü çalıştırıldı, personeller maaşsız beklemede kaldı ve personel kadrosunda küçülmeye gidildi. Covid-19 nedeniyle tüm işletmeler özellikle personel kadrosunda küçültmeye gitmiştir.

Pandemi sürecinde turistlerin rezervasyonları iptal ettirdiği ve alınan tedbirleri çok sık sorguladıkları görülmüştür. Turistlerin talep ve beklentilerinde yaşanan

değişiklikler incelendiğinde, talepler doğrultusunda tiny house ve karavan yatırımları arttı, hijyene yönelik devlet denetimi arttı, güvenlik sertifikası almak zorunda kalındı, alınan tedbirler pazarlanmaya başlandı, mesafe, dezenfeksiyon ve hijyen anlamında tedbirler alındı. Özellikle işletmelerin çoğu tarafından mesafe, dezenfeksiyon ve hijyen anlamında tedbirler alındığı fark edilmiştir. Türker (2020) ile Demir, Günaydın ve Demir (2020) tarafından yapılan araştırmalarda, turistlerin konaklayacakları işletmelerinden hijyen kurallarına uymalarını ve pandemi konusunda gerekli önlemleri almalarını talep ettikleri belirtilmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular sonucunda, pandemi sürecinde daha iyi bir hizmet verebilmek ve turistlerin taleplerini karşılamak adına turizm işletmelerinin hijyen ve güvenlik açısından çeşitli önlemler aldıkları söylenilebilir.

Covid-19 pandemisinin işletmelere ekonomik yönde olumsuz etkileri incelendiğinde, sektör rekabeti arttı, iflas eden işletmeler oldu, borçlar birikti, doluluk oranları azaldı ve ekonomik yük ağırlaştı. Pandemi nedeniyle işletmelerin hepsinin ekonomik yükünün ağırlaştığı fark edilmiştir. Bu etkilerle başa çıkmak için işletmeler konaklama hizmeti alanlara restoran hizmeti de verdi, personel maaşları ve kira giderlerini kredi çekerek ödedi, ödemeleri erteledi ve işletme sahiplerinin büyük çoğunluğu belli süre işletmeyi kapattı. Covid-19 pandemi sürecinde işgücü maliyetlerini azaltmak için konfor yerine hijyene ağırlık verdi, personeller birkaç hizmeti aynı zamanda yürütmek zorunda kaldı, kalan personellere ödenen maaş azaltıldı, elektrik ve su sarfiyatını azaltmak için az kullanılan sistemler kapatıldı, maliyetler azaltıldı, otel katlarının bir kısmı devre dışı bırakıldı, restoran ve tur hizmetleri kaldırıldı, işletme bir süre kapatıldı ve personel sayısı düşürüldü. Katılımcıların görüşlerine göre işgücü maliyetlerini azaltmak için çoğu işletmecinin personel sayısını düşürdüğü fark edilmiştir.

Pandemi sürecinde devlet tarafından uygulanan teşviklerden işletmelerin KOSGEB istihdam teşviği, KDV indirimi, SGK borç yapılandırma ve kısa çalışma ödeneğinden yararlandığı görülmüştür. İşletmelerin bir kısmının ise hiçbir teşvikten yararlanmadığı fark edilmiştir. Pandemi sürecinde pazarlama ve fiyatlandırma stratejileri yönünden teknoloji becerisi iyi olan personel istihdamı sağlandı, kalite arttırıldı, online pazarlama platformları arttırıldı ve alınan tedbirler pazarlandı. Kimi işletmeler fiyatlar yükseltirken kimisi de fiyatları düşürmüştür. Ancak işletmelerin büyük çoğunluğunun fiyatları düşürmeye yönelik stratejiler oluşturduğu fark edilmiştir. Pandemiye yeni normale adaptasyon sürecinde turistler yeni normale daha hızlı adapte olurken, Covid-19'a dair endişeler kalıcı hale gelmiştir. Bu nedenle kimileri yeni normale hızlı adapte olurken, kimisi de adapte olmakta güçlük çekmiştir. Ancak işletmelerin çoğunluğunun adapte olma süresinin zaman aldığı fark edilmiştir.

Salgın sonrası ulusal ve uluslararası otelciliğin ekonomik yönden geleceğinin nasıl görüldüğü değerlendirildiğinde, talep az olmasına rağmen işletmelerin sayısının günden güne arttığı ve artmaya devam edeceği, yaşanan her küresel olayda en fazla zararı otel işletmelerinin göreceği ve zor şartlar için tedbirli olan işletmelerin ayakta kalacağına dönük öngörülerde bulunulmuştur. Otelciliğin geleceğini parlak görmeyen kişiler de bulunmasına karşın, tedbiri elden bırakmayan işletmelerin ayakta kalacağı düşünülmektedir. Zirveden inmeyen işletmeler pandemide büyük düşüşler gördü, tedbirsiz olan işletmeler iflasa sürüklendi, temizlik ve hijyen önem kazandı, küresel salgına yönelik tecrübe sahibi olundu, ticaretin devamlılığı için sağlığın önemi ve her an tedbirli olunması gerektiği fark edildi. Otel işletmelerine verilen tavsiyeler doğrultusunda kriz yönetimine yönelik eğitimler alınmalı, belli periyotlarla sağlık kontrolleri yapılmalı, tedbir elden bırakılmamalı, dar günler için birikim yapılmalı ve işletmenin her an için acil önlem paketi olmalıdır. Pandemiden çıkarılan en önemli ders, olası her duruma karşı önceden tedbir alınması gerektiği olmuştur.

Salgının bulaşmasını engellemek amacıyla ülkeler ekonomik olarak zorluklar yaşamıştır. Ancak zorluklar yaşasalar bile tedbirler almak durumunda kalmışlardır. Ülkelerin aşılama oranlarında artış gördükçe hastalığın daha hafif seyretmesi bireyleri daha güvende hissettirmiştir. Böylece bireyler daha rahat seyahat etme imkânı elde etmektedirler. Salgın öncesi turizm sektöründe risk faktörü daha farklı algılanmaktayken pandemi sonrasında daha farklı bir risk anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu riski öngöremeyen işletmeler ekonomik açıdan büyük bir kayba uğramaktadır. Bu krizin yönetimini iyi yapan işletmeler ise turizmde yeni bir çağa adım atmaktadır.

Turizm sektörü için yeni bir dönemin başlamasının yanında dijital alanda buna yönelik pek çok uygulama işletme bünyesinde yer alarak değişimin köklü olduğunu kanıtlamaktadır. Seyahat tercihi üzerinde de risk, güvenlik ve kaygı gibi faktörler oldukça etkilidir. Pandemi sonrasında kalabalık turlardansa yeni konseptlerin tercih edildiği bilinmektedir. Bu dönemde hiç seyahat etmek istemeyen ancak tatil yapmak isteyen kişilere de dijital gezi hizmetleri sunulmaktadır. Diğer taraftan pandemi sürecine bakıldığında insanların kaygı ve endişelerinin turizm sektöründe de devam ettiği görülmektedir. Bu pandemiden dolayı pek çok turizm işletmeleri gelirlerinde kayıplar yaşamaktadır. Böyle bir krize yönelik alınan tedbirlerin ve yapılan stratejilerin etkin biçimde planlanması gerekmektedir.

Yapılan bu çalışma kapsamında salgından en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm sektörü kapsamında hissedilen etkiler incelenmektedir. Yapılan incelemelerin ardından pandemi sürecinin etkileri değerlendirilmektedir. Bu çalışma Van ili özelinde yapılmaktadır ve otel işletmelerini kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. ve Köklü, N. (2020). Sosyal bilimler için istatistik. Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, R., Altunışık, R., ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2017). Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. Pearson Education.
- Creswell, J. W. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.; 3. basım.). Siyasal Kitabevi.
- Demir, M., Günaydın, Y., Demir, Ş.Ş. (2020). Coronavirüs (Covid-19)'ün Türkiye'de turizm üzerindeki öncüllerinin, etkilerinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi. International Journal of Social Sciences and Education Research, 6 (1): 80-107.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. Educational Communication and Technology Journal, 30 (4), 233-252.
- TURSAB (2020) Covid-19 sürecinde Türkiye ve dünya turizmi değerlendirmesi raporları, <https://www.tursab.org.tr/duyurular/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi-degerlendirmesi>.
- TURSAB 2020 Alıntı tarihi: 1 Haziran 2024. <https://www.tursab.org.tr/edergi?pdf=/assets/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf>.
- Türker, G. Ö. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? Turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. International Journal of Social Sciences and Education Research, 6(2), 207-224.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.

21. Bölüm

1960 Askeri Darbesinin Öncesi ve Sonrası: Toplumsal Etkiler Üzerine Kısa Bir Analiz

Olkan SENEMOĞLU*
Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU*¹

*Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6290-6631, olkansenemoglu@gmail.com

¹ Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Devrek Meslek Yüksekokulu Yerel Yönetimler Bölümü sheida_bükrücü@hotmail.com ORCID: 0000-0002-1170-317X

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye'nin siyasal tarihinde derin izler bırakmış bir olaydır. Demokrat Parti'nin (DP) iktidar dönemi, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısında köklü değişimlerin yaşandığı, aynı zamanda çeşitli gerilimlerin biriktiği bir süreçtir. Bu darbe, sadece bir askeri müdahale değil, aynı zamanda modernleşme ve demokratikleşme çabalarının geldiği kritik bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Darbenin nedenleri arasında, ekonomik sıkıntılar, toplumsal huzursuzluklar ve siyasal kutuplaşmalar gibi bir dizi faktör bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin siyasal sistemindeki çatışmaların bir yansıması olarak görülebilir.

Demokrat Parti'nin halk arasında geniş bir destek bulmasına karşın, devletçi seçkinler ile gelenekçi liberaller arasındaki ideolojik mücadeleler, siyasal arenada gerilimi artırmış ve darbenin temel zeminini oluşturmuştur. Gelenekçi liberallerin halkın değerlerine yakın politikaları, muhafazakâr kesimlerden güçlü bir destek görürken; devletçi seçkinler, bu politikaları hem siyasal hem de bürokratik yapının geleneksel işleyişine bir tehdit olarak algılamıştır. Bu bağlamda, 27 Mayıs Darbesi, yalnızca bir askeri müdahale değil, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme yolculuğunda bir kırılma noktası olarak ele alınmaktadır.

Bu çalışma, 27 Mayıs Darbesi'ni hazırlayan toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini hedeflemektedir. Darbe sürecindeki siyasal gerilimlerin kaynakları ve bu gerilimlerin sonuçları detaylı bir şekilde incelenmektedir. Özellikle, darbenin demokratikleşme süreci üzerindeki etkileri ve Türkiye'nin siyasal kültüründe yarattığı dönüşümler, bu incelemenin odak noktalarını oluşturmaktadır. 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan anayasal ve kurumsal düzenlemeler, toplumsal kutuplaşmayı azaltmak yerine daha da derinleştirmiş, bu durum Türkiye'nin siyasal tarihine damgasını vurmuştur.

Bu bağlamda, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecindeki bu önemli olayın, tarihsel bir analiz çerçevesinde değerlendirilmesi yapılmaktadır. Çalışmada, bir yandan darbenin neden olduğu kısa vadeli sonuçlar tartışılmakta, diğer yandan bu sonuçların uzun vadede Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısına etkileri ele alınmaktadır. 27 Mayıs Darbesi, seçilmiş bir hükümete yapılan müdahale olarak halk iradesini ne ölçüde temsil etmektedir sorusu etrafında tartışılmakta ve bu müdahalenin demokratikleşme sürecine olan etkileri ortaya konmaktadır.

Çalışmada, nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Tarihsel olayların neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymak için döneme ait birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiştir. Darbe öncesi ve sonrası döneme ait politik, ekonomik ve toplumsal dinamikler, bu dönemde yapılan anayasal reformlar, siyasal

aktörlerin söylemleri ve toplumsal tepkiler arasındaki ilişki literatür gözetilerek ele alınmaktadır. Bu yöntemle, darbenin karmaşık yapısının daha bütüncül bir şekilde anlaşılması amaçlanmaktadır.

27 Mayıs Darbesi'nin nedenlerini tek bir faktöre indirgemek, bu karmaşık olayı tam olarak anlamamızı engeller. Ekonomik sorunların yanı sıra, toplumsal ve siyasi gerilimler de darbenin önemli tetikleyicileri arasındadır. Altan'ın belirttiği gibi, darbeyi "devletçi seçkinler" ile "gelenekçi liberaller" arasındaki ideolojik mücadele olarak görmek de mümkündür. Bu iki grubun farklı siyasi ve ekonomik vizyonları, Türkiye'nin yönetim yapısı üzerindeki çekişmesini yansıtmaktadır (Altan, 2006, 65).

Gelenekçi liberal cephe, kendisini halkın gerçek temsilcisi olarak gören ve kökenlerinin halkın içinden geldiğini vurgulayan bir siyasi çizgidir. Osmanlı kültürüne bağlılık ve İslami değerlere vurgu yaparak, özellikle muhafazakâr kesimin desteğini kazanmayı hedeflemişlerdir. Bu cephe, devletçi seçkinlerin aksine, halkın geleneksel değerlerine ve dini hassasiyetlerine daha fazla önem vermiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Fırka, DP ve AP gibi siyasi partiler bu çizginin önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Tarih boyunca devletçi cephe tarafından sürekli baskı altında kalan gelenekçi liberaller, siyasi arenada sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır (Altan, 2006: 66).

Devletçi seçkinler ve gelenekçi liberaller arasındaki siyasi mücadele, Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. İktidarın kimde olacağı, ülkenin geleceği ve uygulanacak politikalar üzerindeki farklı görüşler bu mücadeleyi körüklemiştir. 1960 darbesi, bu çekişmenin en çarpıcı örneklerinden biridir. Darbe sonrası, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit gibi önemli siyasi figürlerin darbeye yönelik farklı yorumları, iki cephenin arasındaki derin uçurumu gözler önüne sermiştir. Demirel, darbenin halkın iradesine darbe olduğunu savunurken, Ecevit darbeyi bir halk hareketi olarak değerlendirmiştir. Bu farklı değerlendirmeler, Türkiye'nin siyasi tarihine damgasını vurmuş ve uzun yıllar sürecek tartışmalara zemin hazırlamıştır (Altan, 2006: 67). DP, uyguladığı politikalarla geniş halk kitlelerinden, özellikle tüccar ve büyük toprak sahiplerinden yoğun destek görmüştür. Bu durum, partinin iktidar olmasıyla birlikte devletçi ve seçkin bürokrasinin etkinliğinde azalmaya neden olmuştur. Bürokrasinin yeniden gücünü ele geçirme arzusu, 1960 darbesinin önemli motivasyonlarından biri olmuştur. DP'nin halk tabanındaki güçlü yerleşimi, partinin ekonomik politikaları ve kırsal kalkınmaya verdiği önemle yakından ilişkilidir. Ancak bu popülerite, aynı zamanda siyasi rakibi olan devletçi bürokrasinin tepkisini de beraberinde getirmiştir. DP'nin 1960 darbesiyle

yıkılması, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir kırılma noktası olmuş ve ülkenin demokratikleşme sürecini olumsuz etkilemiştir (Eroğul, 2003: 268).

Aslına bakılırsa DP'nin çok ciddi bir halk desteğine sahip olduğu söylenebilir. DP iktidara geldiği 14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960 darbesine kadar üç seçim geçirmiş ve halkın desteği ile tek parti iktidarı olarak hegemonik bir yapı kurmaya çalışmıştır (Deniş, 2020: 54). DP'nin geniş halk desteği, özellikle kırsal kesimler ve orta sınıf arasında etkili olan popülist politikalarıyla yakından ilişkilidir. Partinin ekonomik büyüme ve sosyal reformlara verdiği önem, seçmen kitlesini önemli ölçüde genişletmiştir. Ancak, DP'nin bu başarısı, bürokratik elitlerin ve askeri çevrelerin tepkisini çekmiş, siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır. 1960 darbesi, bu gerilimin doruk noktasını oluşturmuş ve DP'nin iktidardan düşürülmesine neden olmuştur. Darbe, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak kabul edilir ve demokratikleşme sürecinde önemli bir set oluşturmuştur. DP örneği, halk desteğinin siyasi başarı için ne kadar önemli olduğunu göstermekle birlikte, aynı zamanda siyasi sistem içindeki güç dengelerinin ne denli hassas olduğunu da ortaya koymaktadır.

DP'NİN ÜNİVERSİTE İLE OLAN İLİŞKİLERİ

27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleştirilmesinde birçok faktör etkili olmuştur. DP'nin on yıllık iktidarı boyunca gerçekleşen uygulamalar, muhalefet, basın, üniversite ve ordu gibi kesimlerde ciddi bir memnuniyetsizlik ortamı yaratmıştır (Özdağ, 1991: 55).

18 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu, Türkiye'de üniversitelerin işleyişine dair düzenlemelerin ilk defa bir kanunla ele alınmasını sağlamıştır. Daha önceki düzenlemeler tüzükler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kanun, aynı zamanda üniversiteler için özerklik sağlayan ilk yasal düzenleme olma özelliğini taşımaktadır (Hatipoğlu, 2000: 203). Üniversiteye özerklik sağlayan 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu'nun çıkmasında yeni kurulan DP'nin büyük rolü olmuştur.

İlerleyen yıllarda, DP'nin üniversite ile olan ilişkileri gergin bir hal almaya başlamıştır. Celal Bayar'ın 1954 tarihli radyo konuşması, DP'nin eğitim politikaları ve ideolojisi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Konuşmada, partinin üniversiteler gibi eğitim kurumlarının bağımsızlığına verdiği önem vurgulanmaktadır. DP iktidarı döneminde üniversitelere yapılan yatırımların artması, eğitimin ülkenin gelişimi için bir öncelik haline getirildiğini göstermektedir. Bayar'ın gençlerin yeteneklerinin geliştirilmesi ve ülkeye hizmet etmeleri yönündeki çağrısı, milliyetçi ve modern bir Türkiye idealiyle bağdaşmaktadır. Bu konuşma, DP döneminde eğitim alanında yaşanan dönüşümü ve partinin siyasi ideolojisini anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir.

(Şahingiray, 1999: 160). Üniversite ile siyasi iktidar arasındaki gerilimde, muhalefet konumundaki CHP'nin de gerginliği artırıcı bir etkisi olduğu dikkat çekmektedir. Partinin, iktidar döneminde farklı, muhalefetteyken ise farklı görüşler savunduğu gözlemlenmiştir.

DP ile üniversiteler arasındaki ilişkiyi etkileyen önemli bir etken emekli sandığı kanunundaki değişikliktir. 1954 yılında yapılan Emekli Sandığı Kanunu değişikliği ile 25 yılını doldurmuş olan memurların yaş sınırı aranmaksızın emekli edilmesi öngörülmüştür. Bu düzenlemenin temel amacı, bürokraside gençleşmeyi sağlamak ve deneyimli personelin yerini yeni nesillere bırakmasına imkân tanımaktır. Ancak bu düzenleme, aynı zamanda bürokrasinin kurumsal hafızasının zayıflamasına ve kamu hizmetindeki deneyim kaybına yol açabilecek sonuçlar doğurmuştur (Hatipoğlu, 2000: 200). Bu üç kanun maddesi, üniversiteler ile siyasi iktidar arasındaki mesafeyi daha da artırmış, akademisyenlerin CHP'ye yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu yakınlaşma, muhalefet partisi ile üniversiteler arasındaki iş birliğinin 1960 darbesine kadar devam etmesini sağlamıştır.

Ordu ülkenin huzursuzluk ve kaosa sürüklenmesini neden göstererek yaptığı askeri darbeye üniversiteyi her zaman yanında destekçi olarak görmüştür. Üniversitelerin büyük bir kısmının 27 Mayıs darbesinin gerçekleşmesinde ordunun yanında saf tutarak DP yönetiminin sonunun hazırlanmasında orduya destek verdiği dile getirilmektedir. Bu yüzden de 27 Mayıs askeri darbesini gerçekleştiren ordu üniversiteleri her zaman müttefiki olarak görmüş ve göreve gelmesiyle birlikte de üniversitelerde yaşanan sıkıntıları takip etmiştir.

Turan Feyzioğlu'nun 1956 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşma, 1960'lı yılların Türkiye'sinde üniversite-iktidar ilişkileri ve akademik özgürlükler bağlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Feyzioğlu'nun, üniversitenin sadece bilgi üretmekle kalmayıp aynı zamanda toplumun sorunlarına duyarlı olması ve gerçeği olduğu gibi ortaya koyması gerektiği yönündeki vurgusu, o dönemde iktidarın üniversiteler üzerindeki baskıcı tutumuyla çelişmekteydi. Bu açık eleştiri hem iktidarın tepkisini çekmiş hem de öğrenci ve akademisyenlerde büyük yankı uyandırarak 28-29 Nisan 1960 olayları gibi önemli bir toplumsal patlamanın fitilini ateşlemiştir. Feyzioğlu'nun konuşması, sadece bir akademik söylem olmaktan öte, dönemin siyasi atmosferini yansıtan ve Türkiye'de üniversitelerin siyasallaşması sürecinde önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilebilir. Bu olay, üniversitelerin sadece eğitim kurumları değil, aynı zamanda toplumun düşünce ve fikir üreten önemli merkezleri olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymuştur (Gürcan, 1997: 208; Ötkünç ve Uras, 2007: 63).

DP döneminde Türkiye'deki üniversiteler, iktidarın baskıcı politikalarıyla karşı karşıya kalmış ve akademik özgürlükler önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. 1933 Üniversite Reformu[†] ile kazanılan akademik özerklik ve inkılabı hizmet misyonu, DP döneminde zayıflamış, üniversiteler siyasi arenaya çekilmeye başlanmıştır. Özellikle 1954 yılında çıkarılan, devlet memurlarının azledilmesini kolaylaştıran yasa, üniversite hocalarını da kapsamına alarak akademik kadrolarda bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu durum, üniversitelerin iktidara muhalif bir tavır almasına neden olmuş ve 28 Şubat 1960 olaylarına giden süreçte önemli bir rol oynamıştır. DP döneminde yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'de üniversitelerin siyasallaşması ve akademik özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Ötkünç ve Uras, 2007: 62).

Üniversitelerde çalışan öğretim üyeleri ve üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu DP'yi muhalefette kaldığı dönemde ciddi biçimde desteklemişlerdir. Bunun akabinde de DP'nin iktidar olma aşamasında ve iktidar olduğu ilk zamanlarda da partinin yanında destekçileri olarak yer almışlardır. Ancak sonraki yıllarda üniversiteler gerekli desteği görememiş, özgürlüklerine sekte vurulduğu gerekçesiyle DP'ye cephe almışlardır (Eroğul, 2003: 60).

DP döneminde Türkiye'deki üniversiteler, iktidarın siyasi baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle öğretim üyelerinin iktidara yönelik eleştirilerini önlemek amacıyla çıkarılan 6185 ve 6345[‡] sayılı kanunlar, akademik özgürlükleri ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Bu kanunlarla öğretim üyelerinin siyaset yapması engellenmiş, maddi imkanları kısıtlanmış ve hatta bazıları Millî Eğitim Bakanlığı'nın emrine verilmiştir. İktidarın bu baskıcı tutumu, üniversitelerde muhalif bir cephenin oluşmasına ve öğrenci hareketlerinin güçlenmesine neden olmuştur. Bu durum hem akademik camianın itibarını zedelemiş hem de ülkedeki siyasi gerilimleri artırarak 27 Mayıs 1960 darbesinin yaşanmasında önemli bir rol oynamıştır. DP dönemi, Türkiye'de üniversitelerin siyasallaşması ve akademik özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. (Eroğul, 2003: 61).

[†] Ayrıntılı bilgi için bkz: AYTAÇ, Kemal, "İ.H. Baltacıoğlu'nun Hayatı ve Faaliyetleri, "Araştırma"", AÜ DTCF Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C XI, Ankara 1979, BAKLA, Leman, İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası (1933-1963), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1966, BİLSEL, Cemil, İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1943, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1933-universite-reformu/>

[‡] Ayrıntılı bilgi için bkz: https://www.kanunum.com/Kanun/6185/UNIVERSITELER-KANUNUNUN-46-NCI-MADDESININ-d-FIKRASININ-DEGISTIRILMESI-HAKKINDA-KANUN_xxciid14312.

DARBENİN TOPLUMSAL SONUÇLARI

1960 askeri müdahalesi, Türkiye'de siyasi, ekonomik ve sosyal yapıda köklü dönüşümlere yol açarak Cumhuriyet tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Darbe sonrası dönemde, devletçilik ilkesi çerçevesinde ekonomide önemli reformlar gerçekleştirilmiş, sendikal haklar genişletilmiş ve toplu pazarlık sistemi güçlendirilmiştir. Bu sayede, işçi sınıfının siyasi ve ekonomik hayattaki etkisi artmış, toplumsal mobilite hızlanmıştır. Kentleşme ve sanayileşme süreçleri ivme kazanırken, aynı zamanda aydınlanma ve demokratikleşme süreçleri de ilerlemiştir. 1960'lardan itibaren çok partili siyasi hayat ve demokratik kurumların güçlenmesi süreci almıştır. Bu süreçte, Türkiye modernleşme ve sanayileşme yolunda önemli adımlar atmış, ancak siyasi ve toplumsal çalkantılardan da nasibini almıştır (Kongar, 2008: 192). Bundan dolayı toplumsal hayatı düzenleyecek hiçbir faaliyet tam manasıyla başarılı olamamıştır.

1960 askeri müdahalesi sonrası Türkiye'de yaşanan siyasal ve sosyal dönüşümler, sol ve sağ arasında derin bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Özellikle Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi sol görüşlü oluşumların yükselişi, geleneksel-liberallerden milliyetçilere kadar geniş bir yelpazede yer alan sağcı grupların tepkisini çekmiştir. Bu ideolojik çatışma, zamanla fiziksel şiddete dönüşerek toplumsal barışı tehdit etmiştir. Öğrenci eylemleri, eğitimdeki yetersizlikler ve işsizlik gibi sorunlara dikkat çekmek amacıyla başlamış olsa da siyasi kutuplaşmanın bir yansıması haline gelmiştir. Üniversiteler, bu dönemde siyasi mücadelelerin önemli merkezleri haline gelmiş, öğrenci birlikleri ise siyasal partilerin gençlik kolları gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu süreç, Türkiye'de siyasi istikrarsızlığın artmasına, toplumsal dokunun zayıflamasına ve şiddetin normalleşmesine yol açmıştır. 1960'lı yıllar, Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte, aynı zamanda siyasi şiddetin ve toplumsal kutuplaşmanın derinleştiği bir dönem olarak da tarihe geçmiştir (Kongar, 2008:167).

Bu gelişmeler ışığında, AP hükümeti, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını ve hükümetin yetkilerini artırmayı hedefleyen anayasa değişikliklerinin gerekliliğini kamuoyuna kabul ettirme çabası içerisine girmiştir. Ancak Demirel'in karşılaştığı durum, anayasanın içerdiği denge ve denetleme mekanizmaları nedeniyle Menderes'in durumundan tamamen farklı bir nitelik taşımaktaydı. Bağımsız yargı, Anayasa Mahkemesi de dâhil olmak üzere, pek çok durumda hükümete rağmen bireylerin haklarını savunmak ve yeni yasaların anayasal uyumunu sağlama görevini yerine getirmiştir (Zürcher, 2013: 369).

Siyasal partiler göz önünde tutulduğunda diğerlerinden farklı davranış biçimi sergileyen parti AP olmuştur. 1960'lı yıllarda yaşanan siyasi kutuplaşma ve şiddet olayları bağlamında AP'nin izlediği politika, iktidarını koruma ve sağcı

kesimlerin desteğini sağlama amacıyla pasif bir karaktere bürünmüştür. Parti, yaşanan şiddet olaylarına karşı etkin bir müdahalede bulunmaktan kaçınarak, mevcut durumu kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır (Kongar, 2006: 169). AP'nin 1960'lı yıllardaki siyasi şiddet karşısındaki tutumu, partinin iktidarını koruma ve siyasi hedeflerini gerçekleştirme çabalarıyla doğrudan ilişkilidir. Yaşanan olaylar, parti tarafından hem meşruiyetini güçlendirmek hem de siyasi rakiplerini zayıflatmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin siyasi tarihinde şiddetin siyasi bir araç olarak kullanıldığına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

1960 darbesinin yarattığı siyasi atmosferde, 1968 yılı hem Türkiye hem de dünya için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Batı Avrupa'da öğrenci hareketlerinin yükselişiyle başlayan bu süreç, devrim olasılığını yeniden gündeme getirerek siyasi sistemleri derinden sarsmıştır. Doğu Bloğunda ise Prag Baharı, demokratik sosyalizm umudunu yeşertmiş ancak Sovyet işgaliyle bu umutlar söndürülmüştür. Türkiye'de ise 1968, çok partili siyasi sistemin zayıflamaya başladığı bir dönem olmuştur. Sol kesimdeki iç çatışmalar, sağın güçlenmesi ve hükümetin baskıcı politikaları, bu sürecin temel dinamikleri olarak öne çıkmıştır. 1968, hem dünya genelinde hem de Türkiye'de siyasi ve sosyal hayat üzerinde derin izler bırakan, karmaşık ve çelişkili bir yıl olarak tarihe geçmiştir (Eroğul, 2003:151; Somay, 2008: 84).

1968'de Türkiye'deki olayların Batı tarzına dönüşmesindeki önemli neden sağ ve sol görüşe sahip gençler arasında yaşanan şiddet olaylarıdır. Sağ kesim Sol'un aksine örgütlenmiş, Sol ise bölünme yoluna girmiştir. Sağ ve sol partiler arasında da bölünmeler yaşanmıştır. Bu durumda esasen siyasetteki çoğulcu anlayışın var olma alanının daraltacaktır. Öğrenci hareketlerine bakıldığında ordu ile siyaset bir kez daha karşı karşıya gelecekti ki nitekim öyle de olmuştur.

1968 kuşağı, sadece siyasi bir hareket değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ideolojik bir dönüşümün sembolü olmuştur. Batı Avrupa'da öğrenci hareketleriyle başlayan bu süreç, kısa sürede dünya genelinde yankı bulmuş ve mevcut siyasi ve sosyal düzenlere meydan okumuştur. Çevrecilik, feminizm, cinsel devrim, özgürlükçü sosyalizm/komünizm gibi yeni değer ve talepleri gündeme getiren 68 kuşağı, bireysel özgürlükleri, toplumsal eşitliği ve adaleti merkeze almıştır. Önceki sosyalist ve ulusal kurtuluşçu hareketlerin aksine, 68 kuşağı daha kapsayıcı bir vizyon sunarak, sınıf mücadelesinin ötesinde cinsiyet, ırk ve cinsellik gibi farklı kimliklerin mücadelesini de gündeme getirmiştir. Bu hareket, hippy kültürü, alternatif yaşam biçimleri ve otoriteye karşı açık bir muhalefet gibi kültürel ve sosyal dönüşümlere de öncülük etmiştir. 68 kuşağı, günümüzde hâlâ etkilerini sürdüren birçok sosyal ve siyasi değişimin tohumlarını atmış ve gelecek nesillere ilham kaynağı olmuştur (Somay, 2008: 84). 1960'lı

yıllar, Türkiye'de üniversitelerin siyasallaştığı ve öğrenci hareketlerinin yükseliş gösterdiği önemli bir dönemdir. 27 Mayıs darbesi sonrası oluşan kısmi özgürlük ortamı, gençlerin siyasi arenaya daha aktif katılmalarını sağlamıştır. Fikir Kulüpleri, TMTF ve daha sonra Dev-Genç gibi öğrenci örgütlenmeleri, anti-emperyalist ve sosyalist ideolojilerle hareket ederek, üniversitelerde güçlü bir siyasi bilinç oluşturmuştur. Aydınlanma ve demokrasi mücadelesi, yükselen anti-emperyalist dalga ve siyasi ortamın genel gerginliği, gençleri harekete geçirerek toplumsal değişim taleplerini dile getirmelerine olanak tanımıştır. Ancak bu hareketlilik, zamanla siyasi şiddetin artmasına ve ülkenin uzun yıllar sürecek bir kutuplaşma sürecine girmesine neden olmuştur. Üniversiteler, bir yandan toplumsal dönüşümün umudu olurken, diğer yandan da siyasi çatışmaların merkezi haline gelerek Türkiye'nin siyasi tarihini derinden etkilemiştir (Örnek, 2016:86; Aydemir, 2014:46; Evrensel Gazetesi, 28 Temmuz 2018).

Batı toplumlarında hızla gelişen gençlik hareketleri, Türkiye'de de yankı bulmuş ve gençliğin politikleşmesine yol açmıştır. Burada özellikle üniversite öğrencisi gençliğin kastedildiği gözden kaçırılmamalıdır. 27 Mayıs sonrasında düşünce dünyasında yaşanan canlanma, üniversiteleri de etkileyerek üniversite gençliğinin siyasi bir aktör olarak sahneye çıkmasına neden olmuştur. Gençliğin artan şekilde siyasallaşması, başlangıçta eğitim reformu talepleriyle gerçekleştirilen üniversite işgalleri ve boykotların, zamanla siyasi içerikli eylemler ve silahlı mücadelelere dönüşmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, 1960'lı yıllarda sol hareketin önemli bileşenlerinden biri de öğrenci eylemleri olmuştur.

İŞÇİ SINIFININ ORTAYA ÇIKMASI VE GÜÇLENMESİ

1950'li yıllarda köylerini terk ederek büyük şehirlere göç eden geniş emekçi kitleleri, Türkiye işçi sınıfının ilk neslini oluşturmuş ve 1960'ların mücadelecisi geleneğinin temellerini atmıştır. 1950'lerin sonlarına doğru, kırsaldan kentlere artan göçle birlikte, işçiler şehir hayatının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bununla birlikte, geldikleri köylerle sosyo-kültürel ve ekonomik bağlarını sürdürme konusunda oldukça hassas davrandıkları görülmektedir. Türkiye işçi sınıfında, "nerelisin?" sorusu çevresinde şekillenen hemşehrilik bağı, zor ekonomik koşullarda ve iş bulmanın güç olduğu bir dönemde kentte hayatta kalma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağ, sonraki kuşaklara da aktarılmış ve işçiler arasında dayanışmayı, aile ve akrabalık ilişkilerinin korunmasını, köydeki toprakların gözetilmesini sağlamıştır. Ayrıca, hak mücadelesi verirken köyün ahlaki değerlerini şehir hayatına taşımaları da bu kültürel aktarımın bir yansıması olmuştur (Ötküner, 2008: 53).

27 Mayıs akabinde sanayi sermayesi üzerinde meydana gelen gelişme, her ne kadar devlet kontrolünde ise de kapitalizmin gelişmesine, kırsal alanın çözümlenmesine ve işçi gruplarının artmasına yol açmıştır. 1960'ın başlarından itibaren işçi sınıfı toplum hayatında belirleyici güç olma yönünde ilerlemiştir. Bu durum haliyle siyasal örgütlülük ve sendikal hareketler bağlamında artış gözlenmesine neden olmuştur.

Nicel verilere bakıldığından işçi sınıfı darbe akabinde artış göstermiştir. 1960'ların ortalarındaki verilere bakıldığından aktif nüfusun yaklaşık %20 si ücretlilerden oluşmaktadır. Bu çalışanların üçte birlik kısmı imalar sanayiinde çalışmaktadır. Ağırlık olarak bakıldığında ise maden ilk sırada gelmektedir, onu inşaat, ulaşım ve ticaret izlemektedir. İşçi sınıfı Zonguldak, Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir gibi geleneksel sanayi şehirlerinde faaliyet göstermişlerdir. Özel işletmelerde çalışan işçi sayısı kamu da çalışan işçi sayısından fazlaydı. Özel işletmede çalışanlar daha çok küçük imalathanelerde çalışıyordu. Devlet stratejik ve kısmen daha büyük işletmeleri kendi işletiyordu. Yani bir araya gelme potansiyeli yüksek nicel anlamda yoğun olan işçi grupları devlet sektöründe çalışıyordu. 1960'lı yıllar artık gerek şehirde gerekse kır yaşamında işçi sayısının arttığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır (Koç, 1997: 135).

1961 Anayasası dönemi, ülkede siyasi istikrarı sarsan iki önemli dinamik gücün direniş ve eylemleriyle şekillenmiştir: "gençlik" ve "işçiler." Öğrenciler, daha önce DP iktidarına karşı verilen mücadelede muhalefetle birlikte hareket ederek askeri müdahaleyi kolaylaştırmışlardı. Anayasanın getirdiği çoğulcu gelişmelerden etkilenen öğrenciler, bu dönemde "düzeni değiştirmek isteyenler" ve "düzen yanlıları" olarak iki ana gruba ayrılmış ve kendi aralarında çatışmalar yaşamışlardır. İşçiler ise, 1961 Anayasası'nın tanıdığı sendikal haklardan yararlanarak daha fazla hak talebinde bulunmuş ve ülke yönetiminde etkili olma mücadelesine girişmiştir. Ancak, anayasanın sağladığı bu geniş haklara rağmen, Türk siyasal sistemi, ortaya çıkan yeni talepleri karşılayabilecek yeterlilikte bir katılım mekanizması sunamamıştır.

1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve özgürlükler, özellikle işçi ve öğrenci kesimlerine önemli bir siyasi hareketlilik kazandırmıştır. İşçiler, anayasa ile tanınan grev hakkını fiilen kullanmaya başlarken, öğrenciler ise genellikle sol görüşlü gruplar etrafında örgütlenmiş ve toplumsal ile siyasal yapıya yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. İşçi, öğrenci ve entelektüellerin oluşturduğu yeni bir sol hareketin ortaya çıkışı, sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, tüm dünyada benzer eğilimlerin yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. 1960'lı yıllar, Türkiye'de solun örgütlenmesi açısından özgürlükçü bir dönemi temsil ederken, bu süreçte Türkiye İşçi Partisi (TİP) önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır.

Mehmet Ali Aybar liderliğinde faaliyet gösteren ve Marksist bir ideolojiyi benimseyen TİP, "tam bağımsız, demokratik bir sosyalizm" hedefi doğrultusunda hareket etmiş ve ülkenin önde gelen solcularını bünyesine katmıştır. 1965 seçimlerinde yüzde 3 oy oranı elde eden TİP, Milli Bakiye Sistemi sayesinde 15 milletvekili çıkararak parlamento'ya girmeyi başarmış, bu da demokratik yollarla iktidara gelme umutlarını artırmıştır. Ancak, 1969 seçimlerinde Milli Bakiye Sistemi'nin kaldırılması sonucu TİP yalnızca iki milletvekiliyle temsil edilmiştir. Bu durum, sol çevrelerde demokratik süreçlere olan güvenin azalmasına ve alternatif, demokrasi dışı yöntemlerin daha sık tartışılmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye'de sendikalı işçilerin toplam işçi nüfusuna oranı, neredeyse tamamının sendikalı olduğu gibi dikkat çekici bir sonuca işaret etmektedir. Ancak, bu durumun gerçeği tam olarak yansıtmadığı görülmektedir. 1963 yılında yürürlüğe giren 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun 9/5. maddesi, sendikaları üye sayılarını her yılbaşında Çalışma Bakanlığı'na bildirme zorunluluğuyla yükümlü kılmıştır. Ancak, sendikalar bu yükümlülüğü düzenli ve sağlıklı bir şekilde yerine getirememiştir. Ayrıca, aynı kanun işçilere birden fazla sendikaya üye olma imkânı tanımış, işsizlik durumunda dahi sendika üyeliğinin sürmesini mümkün kılmış ve üyelik giriş-çıkışlarında noter tasdiki aranmamıştır. Bu esneklikler, sendika üyeliğini kolaylaştırırken, istatistiklerin güvenilirliğini de olumsuz etkilemiştir. DİSK, MİSK ve Hak-İş gibi sendikaların kurulmasıyla artan sendikal rekabet, sendikaların üye sayılarını olduğundan fazla gösterme eğilimini güçlendirmiştir. Bu durum, döneme ait istatistiklerde toplam işçi sayısı ile sendikalı işçi sayısının olduğundan yüksek görünmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, bu verilerin güvenilirlikten uzak olduğu ve büyük ölçüde abartılı rakamlara dayandığı söylenebilir (Koç, 1998: 50).

Kısacası 1960'larda işçi sınıfının sayısal olarak büyüdüğü, işçilerin toplu şekilde çalıştığı fabrika ve işletme sayısının arttığı, sınırlı da olsa ikinci kuşak işçilerin sınıf içinde yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Ancak, işçi sınıfının önemli bir kısmının hâlâ yarı-işçi/yarı-köylü yapısında olduğu görülmektedir. Çoğu işçi, inşaat, ticaret, ulaşım ve küçük ölçekli zanaat üretimi gibi sınıf dayanışmasının ve bilincinin gelişimi açısından dezavantajlı sektörlerde istihdam edilmektedir. Ayrıca, işçi sınıfının büyük bir bölümü küçük ve dağınık işletmelerde çalışmayı sürdürmüştür. Bu dönemin işçi hareketlerini anlamada öne çıkan bir diğer özelliği ise, özel kapitalist işletmelerin sayısında artış görülmesine rağmen büyük işletmelerin hâlâ ağırlıklı olarak devlet kontrolünde olmasıdır.

SENDİKALARIN GELİŞMESİ

Türkiye'de sendikaların kurulmasına ve sendikal hakların kullanılmasına ilişkin ilk yasal düzenleme, 20 Şubat 1947 tarihli 5018 sayılı Sendikalar

Kanunu'dur (İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun). Bu kanun, sendikaların örgütlenme hakkını tanımış olmakla birlikte, sendikal faaliyetlerin temel araçları olan toplu sözleşme ve grev haklarını kapsamamıştır (Yılmaz, 2010: 201). Bu eksiklik, sendikaların amaçlarına uygun bir şekilde faaliyet göstermesini engellemiştir (Narmanlıoğlu, 2001: 50). Bu süreçte, 1952 yılında yerel sendika birlikleri ve federasyonların girişimleriyle Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) kurulmuştur (Yılmaz, 2010: 202).

DP'nin iktidara gelmesinden sonra önemli bir gelişmesi de DP iktidarının ilk yarısında 1951'de 98 sayılı ILO sözleşmesinin kabul edilmesidir. İlk çalışma meclisi 1954 yılında bir araya gelmiştir. 1950-1960 yılları arasına çıkarılan yasalar anlamında bakıldığından göze çarpan pek fazla gelişmeye rastlanmamaktadır. Sendika özgürlüğüne ek olabilmesi için çıkarılan yasa haricinde sosyal haklar ve özgürlükler konusunda ilerleme gözlenmemiştir. Amerikan sendikacılık faaliyetleri 1950'li yıllar ve akabinde Türkiye'de etkili olmuştur. "Parti üstü sendikacılık" anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. İktidara geldiği yıl grev hakkından söz eden DP, iktidar arifesinde grev hakkından söz etmemeye başlamıştır. Kurulduğu andan itibaren yanında yer alan işçi sınıfı 1957 seçimleri sonrasında desteklerini DP'den çekmişlerdir. Çünkü vaat edilen haklara kavuşamamışlardır. Türkiye 1945 yılından çok partili yaşama geçmiştir. Fakat işçi hakları ve sendikal haklar bağlamında değerlendirildiğinde çoğulcu demokrasi anlayışının gerekleri tam anlamıyla işlerlik kazanmamıştır. Çok partili yaşamdan 27 Mayıs darbesine kadar olan dönemi bir "geçiş dönemi" olarak algılamak yanlış bir düşünce olmasa gerek. Çünkü demokrasi ile beslenen sendikal faaliyetler bu dönemde adeta nadasa bırakılmış ve köşelerine çekilmiş vaziyettedirler (Uçar 2010: 94).

27 Mayıs Darbesi, Türkiye'de siyasi ve sosyal hayatın yeniden şekillendiği bir dönüm noktası olmuştur. Darbe sonrasında ilan edilen Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından getirilen yeni düzenlemelerle birlikte, işçi sınıfının örgütlenme ve temsil hakkı olan sendikal haklar önemli ölçüde güçlenmiştir. 1961 Anayasası ile toplu sözleşme ve grev hakları anayasal güvence altına alınarak, işçilerin işverenlerle eşit şartlarda pazarlık yapabilmeleri ve haklarını kolektif olarak savunabilmeleri mümkün hale gelmiştir. Bu gelişme, Türkiye'de işçi hareketlerinin canlanması ve sendikaların güçlenmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak, bu olumlu gelişmelere paralel olarak, siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler, sendikal hareketin gelişimini zaman zaman olumsuz etkilemiştir (Ertürk, 2000: 730; Özerkmen, 2003: 242). 27 Mayıs Darbesi, Türkiye'de işçi sınıfının hak ve özgürlüklerinin genişlemesinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve ülkenin demokratikleşme sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'de işçi sınıfının örgütlenme ve mücadele çabaları daha belirgin hale gelmiş, bu durum da grevlerin sayısında artışa neden olmuştur. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ücretlerin artırılması ve çalışma sürelerinin kısaltılması gibi temel haklar için yaptıkları grevler dikkat çekmektedir. Ancak, 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu ile grev hakkının kısıtlanması, işçi hareketlerinin zayıflamasına yol açmıştır. Bu dönemde, işçi sınıfı siyasi iktidarın belirlediği bir çizgiye uyum sağlamak durumunda kalmış, grevler ise daha çok bireysel ve yerel düzeyde gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde ise, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal değişimler, işçi sınıfının yeniden örgütlenmesine ve grevlerin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde, işçilerin talepleri daha geniş bir yelpazeye yayılmış ve siyasi karakter kazanmıştır. 1961 Anayasası ile grev hakkının yeniden tanınması, işçi hareketlerinin güçlenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Narmanlıoğlu, 2001: 51). Ayrıca dayanışma grevlerine de başvurulmuştur. Bu bakımdan artık çalışan kesimin daha bilinçli ve daha örgütlü olarak grev yoluna başvurduklarını söylenebilmektedir.

27 Mayıs Darbesi sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) içerisinde, ülkenin geleceği ve ordunun rolü konusunda derin ayrışmalar yaşanmıştır. Darbenin meşruiyetini koruyarak siyasi sistemi yeniden yapılandırmak isteyen bir grupla, ordunun kışlasına dönmesi ve sivil yönetime geçişin hızlandırılması gerektiğini savunan bir grup arasında ciddi fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu iç çatlıklar, darbenin temel amaçlarından biri olan siyasi istikrarın sağlanmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Özellikle seçimlerin yapıp yapılmayacağı konusunda yaşanan tartışmalar, MBK'nın karar alma mekanizmalarını zayıflatmış ve siyasi hayatın belirsizleşmesine neden olmuştur. Ordu içindeki bu bölünme, daha sonraki dönemlerde yaşanan askeri müdahalelerin zeminini hazırlayan önemli bir faktör olarak değerlendirilebilmektedir (Taş, 2004: 69).

1960 darbesi ile toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuksal alanlarda makro bir dönüşümün başladığı, sosyal devlet anlayışının o zamana kadarki en önemli yapılanmaya başlamıştır. Bu yeniden yapılanma sürecini başlatma değişimlerin başından 1961 Anayasası gelmektedir. Akabinde Sendikalar kanunu, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu oluşturulmuştur. Sendikaların özgür ortama kavuşmasıyla birlikte ekonomi planlarından daha çok ithal ikameci politika ekonomi modellerinin oluşturulması açısından öncü olmuştur. 1961 Anayasası'nın 47. maddesi ile "Türkiye'de ilk kez grevli toplu sözleşme hakkı" tanınmıştır. 1936 yılında çıkarılan İş kanunu ile yasaklanan bu haklar 47. Madde ile düzene kavuşturulmuştur. 1961 Anayasasınının 47. maddesinde; "işçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptir. Grev hakkının

kullanılması, istisnaları ve işverenin hakları kanunla düzenlenir" (Güzel, 1980: 105) denilmektedir. Yani grev hakkı bu madde ile anayasal güvence çerçevesine alınmıştır.

1961 Anayasası ile kazanılan sendikal haklar, 1960'lı yılların sonunda yaşanan siyasi istikrarsızlık ve toplumsal gerginlikler nedeniyle kademeli olarak kısıtlanmaya başlanmıştır. Sendika bölge birliklerinin yasaklanması ve sendika üyeliğinden çıkış işlemlerinin bürokratik engellerle karşılaşması, sendikal örgütlenmeyi zorlaştıran önemli adımlardandır. 12 Mart Muhtırası ile ise sendikal haklar üzerindeki baskılar daha da artırılmış, sendika üyeliği hakkı yalnızca işçilerle sınırlı hale getirilmiştir. 1971 askeri darbesi sonrasında yapılan mevzuat değişiklikleriyle, memurların sendika kurma ve sendikaya üye olma hakları tamamen elinden alınarak, sendikal hareketin alanı daraltılmıştır.

Türkiye'de sanayileşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte, işçi sınıfının örgütlenme ihtiyacı artmış ve Türk-İş gibi ulusal çapta bir işçi konfederasyonunun kurulmasına zemin hazırlamıştır. DP döneminde, devlet politikaları ve uluslararası sendikaların desteğiyle kurulan Türk-İş, işçi sınıfının haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla önemli bir rol üstlenmiştir. Soğuk Savaş döneminin siyasi ve ekonomik koşulları, Türk-İş'in siyasi konumlanışını ve hükümetlerle ilişkilerini etkilemiş olsa da konfederasyon uzun yıllar boyunca Türkiye'deki işçi hareketinin lokomotif gücü olmuştur. Ancak, küreselleşme ve yeni iş biçimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Türk-İş de diğer sendikalar gibi yeni zorluklarla karşılaşmaktadır (Koç, 1997: 36).

1960 darbesi sonrası Türkiye'de yaşanan demokratikleşme süreci, işçi sınıfının örgütlenme özgürlüğünün genişlemesiyle birlikte sendikal hareketin yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Türk-İş gibi konfederasyonların güçlenmesiyle işçiler, siyasi hayatta daha etkin bir rol oynamaya başlamış, 1961 Anayasası ile işçi hakları anayasal güvence altına alınmıştır. Küresel sol hareketlerin etkisiyle sosyalist ve demokratik ilkeleri benimseyen Türk-İş, "partiler üstü politika" ilkesine rağmen siyasi partilerle ilişkilerinde zaman zaman zorluklar yaşamıştır. Soğuk Savaş döneminin ideolojik çatışmaları ve 12 Mart muhtırası gibi siyasi gelişmeler, sendikal hareketin gelişimini olumlu ve olumsuz yönde etkilemiş, ancak sendikaların Türkiye'nin siyasi ve sosyal hayatındaki önemi her dönemde korunmuştur (Başkaya, 2010; Çelik, 2015).

Etkin bir mücadele dönemi geçiren TİP'e karşı, Türk -İş sert politikalar uygulanmasını desteklemiştir. TİP'in nüfuz alanını kırmak amacıyla yeni bir parti kurma yoluna girmişse de bu faaliyetinde başarılı olamamıştır. Kuruluş amacından tamamen sapan Türk-İş içerisindeki gruplar da bir müddet sonra Türk-İş'in tutumundan rahatsız olduklarını beyan etmişlerdir.

Türkiye'de sanayileşme sürecinin ivme kazanmasıyla birlikte, işçi sınıfının büyümesi ve sınıf bilinciyle hareket eden sendikal örgütlenmelere zemin hazırlamıştır. 1940'lardan itibaren başlayan bu süreçte, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmek ve haklarını savunmak amacıyla kurulan sendikalar, siyasi ve ekonomik hayatta önemli bir aktör haline gelmiştir. Ancak, 1960'lı yıllardan itibaren burjuva ideolojisine yakın sendikaların ortaya çıkmasıyla birlikte, işçi sınıfı içinde bölünmeler yaşanmış ve sınıf mücadelesi daha karmaşık bir hal almıştır. Soğuk Savaş dönemi ideolojilerinin etkisiyle sendikal hareket, farklı siyasi çizgilerde örgütlenmiştir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni iş biçimleri ve ekonomik düzenlemeler, sendikaların geleneksel örgütlenme biçimlerini zorlamış ve yeni mücadele alanları oluşturmuştur (Öztürk, 2012: 341).

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda 1966 yılında başlayan grevi Kristal-İş, Maden-İş, Petrol-İş, Basın-İş, Lastik-İş sendikaları bir müddet sonra Türk-İş bünyesinden uzaklaştırılmış, hemen ardından da DİSK'in kuruluşu için zemin hazırlanmıştır. Belirtilen sendikalar Kristal -İş hariç, yanlarına Gıda-İş sendikasını da alarak aynı yıl Sendikalar Arası Dayanışma Anlaşması'nı (SADA) yapmışlardır (Mahiroğulları 2005: 189). Bu sendikalara genel anlamda aynı görüşler etrafında mutabık kalmışlardır. Türk-İş'i her fırsatta eleştirerek, onun partiler üstü tavrının yanlış olduğu, hükümet lehine uzlaşmacı bir tutum içerisine girdiği için yanlış yaptığını belirtmişlerdir (Koray, 1994: 174).

DİSK anlayışına göre, sendikacılık toplumu değiştirebilecek sınıf hareketlerinin dönüşüm aracıdır. DİSK temel sav olarak "İşçi sınıfı mücadelesinin ekonomik, politik ve ideolojik bütünlük içinde değerlendirilmesi"ni (DİSK, 1979: 9) kabul etmiştir. Özellikle 1960'ların sonu itibarıyla Türk-İş'in takınmış olduğu uzlaşmacı tavra karşın aktif ve militan tavır sergileyen DİSK, mücadele platformuna hızlı bir biçimde giriş yapmıştır.

DİSK, CHP'yi özellikle TİP kapatılınca desteklemeye başlamıştır. DİSK'in desteği 1973 seçimlerinin hemen öncesinde açıkça beyan edilmiştir. DİSK, yapmış olduğu açıklamada işçileri, esnafı, memuru, köylüyü kısacası dar gelirli vatandaşları CHP'yi desteklemeye davet etmiştir. DİSK, esasen Türk-İş'in sosyal demokrat sendikacılık anlayışına karşın CHP ile yakın temas kurma gereksinimi hissetmiştir. Çünkü artık Türk-İş bünyesinde de sosyal demokrat anlayış yükselmeye başlamış, bu da Marksist hareketlere karşı düzenin değiştirilmesi şeklinde sirayet etmiştir. Marksist ekonominin tersine sosyal demokrat harekette üretim araçlarının mülkiyeti sadece devlet tekelinde değil özel mülkiyette de olmalıdır. DİSK içerisinde gelişen sosyal demokrat hareketi, sosyalist yöneticilerin DİSK bünyesinden ayrılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. DİSK yine de sınıf sendikacılığı fikrinden vazgeçmemişse de artık konfederasyon

bünyesinde sosyal demokrat hareketler olmaya başlamıştır. 1973 seçimleri sonrasında bu tavrın neticesinde Türk-İş'ten kopan CHP yanlısı sendikalar DİSK üyesi olmaya başladılar. Yaklaşık olarak yüz yirmi bin üyeye sahip olan Genel-İş sendikası 1976 yılında Türk-İş bünyesine dahil olmuştur. DİSK'in CHP yandaşı tavrı 1976 yılındaki seçimlerde de devam etmiş olsa da 1980 darbesi yaklaşırken DİSK, CHP desteğini iyiden iyiye azaltma yoluna gitmiştir (Kamar, 1975: 95).

Hak-İş, 1976'da kurulduğundan itibaren Türkiye sendikacılık hareketinde özgün bir yaklaşım sergilemiştir. Milliyetçi ve İslamcı kökenlere sahip olan sendika, sınıf mücadelesi yerine işçi-işveren ilişkilerinde denge ve iş birliğini savunmuştur. Liberal kapitalizm, sosyalizm ve komünizm gibi ideolojileri reddederek, İslam ahlakı ve adalet anlayışına dayalı bir "hak nizamı" modelini önermiştir. Bu yaklaşım, sendikayı diğer sendika konfederasyonlarından ayırarak, Türkiye'deki sendika hareketinde muhafazakâr ve dini değerlere önem veren bir çizgiyi temsil etmiştir. Hak-İş'in bu özgün kimliği, hem siyasi partilerle yakın ilişkiler kurmasına hem de toplumun muhafazakâr kesimlerinde geniş bir taban bulmasına olanak sağlamıştır. Ancak, sendikanın bu ideolojik duruşu, aynı zamanda eleştirilere de maruz kalmıştır. Özellikle sınıf mücadelesini reddetmesi ve işverenlerle iş birliği yapması, bazı çevreler tarafından sendikanın işçi sınıfının haklarını yeterince savunmadığı yönünde eleştirilere neden olmuştur (Koç, 1995: 130).

Hak-İş, Türkiye'de kurulmuş, milliyetçi ve inkılapçı bir sendikacılık anlayışını benimseyen bir konfederasyondur. Liberal kapitalizm, sosyal demokrasi ve komünizm gibi ideolojilerin sunduğu emek-sermaye ilişkileri modellerini reddederek, özgün bir "hak nizamı" modeli önerir. Bu modelde, işçi-işveren ilişkileri, bu ideolojilerin sunduğu çerçevelerin dışında bir şekilde düzenlenecektir. Sendika, 1 Mayıs'ı Yahudi ve Komünistlerin bayramı olarak görmekte ve bu nedenle bugünün tatil edilmesine karşı çıkmaktadır. Siyasi olarak genellikle sağ görüşlü partilere yakın duran Hak-İş, toplumsal konularda muhafazakâr bir tutum sergilemektedir. Bu ideolojik duruş, sendikanın diğer sendika konfederasyonlarından ayrışmasına ve Türkiye'deki sendika hareketinde farklı bir çizgi izlemesine neden olmuştur (Mahiroğulları, 2005: 206).

Türkiye'de sendikacılık, 1961 Anayasası ile elde edilen kazanımlar sayesinde önemli bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde siyasi istikrarın sağlanması ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, sendika hareketlerinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ancak 1971 Muhtırası ve 12 Eylül Darbesi gibi süreçler, sendikacılığın gelişimini engellemiş ve baskıcı bir döneme girilmesine neden olmuştur. Bu durum, sendikacılığın siyasi konjonktürden ne denli etkilendiğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir. İşçi ve öğrenci

eylemleri gibi toplumsal hareketlerin artmasıyla birlikte yaşanan karışıklıklar, otoriter rejimlerin yükselişiyle sonuçlanmış ve sendika haklarının kısıtlanmasına yol açmıştır (Mahiroğulları 2001: 170).

SONUÇ

27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye'nin siyasal tarihinde yalnızca bir askeri müdahale değil, aynı zamanda modernleşme ve demokratikleşme sürecinde kritik bir dönüm noktasıdır. Bu darbe, bir yandan halkın büyük bir kısmının desteğini almış Demokrat Parti'yi (DP) iktidardan indirerek siyasal sistemin demokratik işleyişine müdahale anlamına gelirken, diğer yandan Türkiye'de siyasal, toplumsal ve ekonomik düzende köklü değişimlerin önünü açmıştır. Ancak bu değişimler, her zaman olumlu bir şekilde ilerlememiş; darbe süreci, Türkiye'de siyasal istikrarı sağlama arayışlarının yerine yeni çatışma alanları yaratmıştır.

Darbenin ortaya çıkış koşulları, Türkiye'nin 1950'li yıllarda geçirdiği hızlı toplumsal dönüşümle yakından ilişkilidir. Demokrat Parti'nin kırsal kesimde ve orta sınıfta popülist politikalarla geniş halk kitlelerinden destek bulması, devletçi seçkinler ve gelenekçi liberaller arasındaki ideolojik mücadeleleri daha belirgin hale getirmiştir. DP'nin halkın değerlerine dayalı politikaları, muhafazakâr kesimlerin güçlü bir desteğini kazanırken, bu politikalar bürokratik elitlerin ve ordu içinde yerleşik düzeni savunan kesimlerin tepkisini çekmiştir (Deniş, 2021). Üniversiteler, muhalefet ve basın DP'ye karşı cephe alması, orduyu da sürece dahil ederek darbenin gerçekleşmesine yol açan faktörleri bir araya getirmiştir.

Darbe sonrası dönemde, Türkiye'nin anayasal düzeni yeniden yapılandırılmış ve 1961 Anayasası ile özgürlükler ve haklar genişletilmiştir. Bu anayasa, işçi haklarını güvence altına alan grev ve toplu sözleşme haklarını tanıdığı, üniversitelerin özerkliğini sağlamış ve bireysel özgürlüklerin genişletilmesine yönelik düzenlemeleri içermiştir. Ancak, bu reformların hayata geçirilmesi, dönemin siyasal ve toplumsal gerilimleri nedeniyle kısıtlı bir etkiye sahip olmuştur. İşçi sınıfının güçlenmesi ve sendikaların örgütlenme özgürlüğü kazanması, toplumsal hareketlerin ivme kazanmasına yol açarken, aynı zamanda işçi-işveren ilişkilerindeki gerilimleri artırmıştır. Sendikalar ve sol hareketlerin yükselişi, muhafazakâr ve sağ kesimlerde büyük bir tepkiye neden olmuş, bu durum Türkiye'de ideolojik kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir.

Darbenin toplumsal sonuçları, özellikle üniversiteler ve gençlik hareketleri üzerinden belirgin hale gelmiştir. Üniversiteler, darbe sonrası dönemde toplumsal dönüşümün hem umudu hem de çatışmaların merkezi haline gelmiştir. Sol ve sağ görüşlü gençlik hareketleri, artan ideolojik kutuplaşmanın bir yansıması olarak giderek radikalleşmiş ve toplumsal barışın sağlanmasını daha da zorlaştırmıştır. Özellikle 1968 gençlik hareketlerinin etkisi, Türkiye'de yalnızca siyasal bir

dönüşümü değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir değişimi de tetiklemiştir. Ancak bu hareketler, zamanla siyasi şiddet olaylarının artmasına yol açarak, Türkiye'nin siyasal tarihindeki istikrarsızlık sürecini derinleştirmiştir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, darbe sonrası uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları, Türkiye'nin kentleşme ve sanayileşme süreçlerini hızlandırmıştır. Ancak bu gelişmeler, kırsal kesimden kente göç eden nüfusun uyum sorunları ve kentlerin altyapı eksiklikleriyle birleşerek yeni toplumsal sorunlar yaratmıştır. İşçi sınıfının güçlenmesi ve hak mücadelesi ise bir yandan ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlarken, diğer yandan artan sendikal hareketler ve grevler nedeniyle siyasi sistemdeki gerilimleri artırmıştır. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısındaki bu dönüşümler, sosyal devlet anlayışının güçlenmesine olanak sağlamış, ancak toplumsal barışın sağlanması açısından kalıcı bir çözüm üretilememiştir.

Darbe, Türkiye'de siyasal kültür üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Halkın demokratik iradesine dayanan bir hükümetin askeri bir müdahaleyle devrilmesi, sonraki yıllarda Türkiye'de askeri müdahalelerin bir çözüm aracı olarak benimsenmesine zemin hazırlamıştır. 27 Mayıs, yalnızca bir askeri müdahale değil, aynı zamanda demokrasinin kurumsallaşması açısından bir tür "yeniden başlama" çabası olarak da değerlendirilebilir. Ancak bu çabanın sonuçları, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde beklenen ilerlemeleri sağlayamamış, aksine darbe sonrası siyasal sistemdeki kutuplaşmayı artırmıştır. Bu bağlamda, 27 Mayıs Darbesi, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının önündeki engelleri daha belirgin hale getirmiş ve sivil-asker ilişkilerinin hassas dengesine dair önemli bir ders niteliği kazanmıştır.

Sonuç olarak, 27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısında çok boyutlu bir dönüşümün başlangıcını temsil etmektedir. Demokrat Parti'nin halk iradesine dayalı siyaset anlayışı, dönemin siyasal elitleri tarafından tehdit olarak algılanmış ve bu durum, darbenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Darbenin ardından getirilen anayasal düzenlemeler ve toplumsal reformlar, kısa vadede Türkiye'nin demokratikleşme çabalarına katkı sağlamış gibi görünse de uzun vadede siyasal sistemdeki kırılmanlıkları artırmıştır. 27 Mayıs, Türkiye'nin siyasi tarihini anlamak ve demokrasinin zorluklarını değerlendirmek için önemli bir vaka olarak değerlendirilmektedir. Darbenin farklı boyutları, hem Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin hem de toplumsal barışın sağlanmasının önündeki engelleri anlamaya yönelik dersler sunmaktadır. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye'nin siyasal tarihinde bir dönüm noktası olmayı devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altan, M. (2006). *Darbelerin Ekonomisi*. İstanbul: Sis Yayıncılık.
- Aydemir, S. S. (2014). 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 5(5), 43-51.
- Başkaya, F. (2010). *Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Söylemi*.
- Çelik, A. (2015). *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deniş, H. E. (2020). Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası (1950-1960). *Türk Dış Politikası*. (Ed. Hasan Acar). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Deniş, H. E. (2021). 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi'nin Tutumu. *İnsan ve İnsan*. 8(29), 38-41.
- DİSK (1979). *Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri*. Yayın No: 28, İstanbul.
- Ertürk, Ş. (2000). Türkiye'de Sendikal Yaşam Türkiye'nin Onaylamış Bulunduğu 87 ve 151 Sayılı Sözleşmeler Karşısındaki Durumu. *Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını.
- Eroğul, C. (2003). *Anatüzüğe Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*. 8. Basım. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güzel, Ş. (1980). *Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açından İrdelenmesine Katkı*. İstanbul: Bilimsel Yayıncılık.
- Hatipoğlu, M. T. (2000). *Türkiye Üniversite Tarihi*. 2. Baskı. Ankara: Selvi Yayınevi.
- Kamar, Y. (1975). *Türkiye'de Sosyal Gelişmeler ve Sendikacılık Tarihi*. İstanbul: Mutluluk Yayınevi.
- Koç, Y. (1995). *Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş*. Ankara: Öteki Yayınları.
- Koç, Y. (1997). *Türk-İş Neden Böyle, Nasıl Değişecek?* Ankara: Türk-İş Yayınları.
- Koç, Y. (1998). Türkiye'de Sendika Üyeliği ve Sendikalı İşçiler, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt III.
- Kongar, E. (2008). *21. Yüzyılda Türkiye*. 41. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2006). *Tarihimizle Yüzleşmek*. 40. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koray, M. (1994). *Değişen Koşullarda Sendikacılık*. İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2001). Türkiye'de sendikalaşma evreleri ve sendikalaşmayı etkileyen unsurlar. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2(1), 161-190.
- Narmanlıoğlu, Ü. (2001). Kanunun Anlam Bakımından Uygulanması. *Prof. Dr. Turan Tüfan YÜCE'ye Armağan*. İzmir.

- Örnek, C. (2016). Kültürel Okumanın Gölgede Bıraktıkları: 1960'lar ve 1970'ler Öğrenci Hareketi Örneği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 4(1), 85-104.
- Ötkünç, C., & Uras, U. (2007). Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkinine Bir Örnek: 1970'li Yıllarda DİSK'in Türkiye Siyasetine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Özdağ, Ü. (1991). *Ordu-Siyaset İlişkisi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özerkmen, N. (2003). Geçmişten günümüze Türkiye'de anayasa ve yasalarda sendikal hakların düzenlenmesi ve getirilen kısıtlamalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 43(1), 239-257.
- Öztürk, Ö. (2012). Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding, *Praksis*. 337-361, <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2012/08/19-Ozturk.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.9.2024).
- Somay, B. (2008). *Çokbilmiş Özne*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şahingiray, Ö. (1999). *Celâl Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri (1946-1950-1954)*. 1. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Taş, M. (2004). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı. *Mevzuat Dergisi*.
- Türkiye gençlik hareketi tarihinden portreler: 1960'lı yıllar- I, <https://www.evrensel.net/haber/357988/turkiye-genclik-hareketi-tarihinden-portreler-1960li-yillar-i> (Erişim Tarihi 13.08.2024).
- Yılmaz, E. (2010). Türkiye'de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14(1), 195- 207.
- Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Y. S. Gönen). 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

22. Bölüm

Türkiye’de İklim Değişikliğinin Gıda Güvencesine Etkileri¹

Döne BOZDAĞLI²
Esmeray ALACADAĞLI³

¹İklim Değişikliğinin Gıda Güvencesine Etkileri: Türkiye Örneği adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

²Yüksek Lisans Mezunu, Bayburt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Sosyal Bilimler Enstitüsü, soyluer.done.58@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5958-1158.

³Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ealacadagli@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1604-6487.

1. GİRİŞ

Küresel ısınmaya bağlı olarak değişen iklimsel koşullar bütün canlıların hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. İnsan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ve yaygın bir tabirle “bindiğimiz dalı kesmek” diye tanımlayabileceğiniz hızlı sanayileşme, nüfus artışı vb faaliyetlerle artan sera gazları iklim değişikliğine yol açmaktadır. Canlı cansız tüm öğeleriyle tüm dünyayı, çevremizi etkileyen bu değişikliklerden insanın yaşamını sürdürmede en temel gereksinimi olan gıdalar, gıda kaynakları da etkilenmektedir. Seller, kuraklıklar ve su kaynaklarının azalması gibi sonuçlara yol açan iklim-hava olayları değişimleri hızla çözüm üretilmesi gereken gıda güvencesi sorunlarına yol açmaktadır. Gıda kaynakları açısından; gıdanın mevcudiyeti, gıdaya erişebilirlik ve gıda güvencesi gibi kavramlarla ifade edebileceğimiz üç boyutta sorunlar yaşanmaktadır (Matemilola & Elegbede, 2017, s. 6).

Gıda güvencesi hızla artan dünya nüfusunün da etkisiyle ülkelerin en fazla üzerinde durdukları konulardan biridir ve hali hazırda mevcut olan kaynaklarla bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak giderek daha da zorlaşmaktadır. Sekiz milyarı aşan Dünya nüfusu, eğer zamanında önlem alınmazsa, Maslow’un temel ihtiyaçlar piramitin en alt basamağında yer alan temel gereksinimlerin sağlanamayacağı ve küresel krize dönüşebilecek bir sorunun ortaya çıkabileceğinin sinyallerini vermektedir. Çünkü sekiz milyarı aşan dünya nüfusunun yaklaşık onda biri olan 800 milyon insan, birtakım sebeplerden dolayı açlık sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Yapılan araştırmalarda açlığa karşı mücadele eden insanların sayısının yalnızca iklim değişikliği nedeniyle 2050 senesine kadar %10-20 aralığında artacağı öngörülmektedir (Dünya Gıda Programı-WFP, 2021)

İklim değişikliği ve gıda güvencesi bağlantısına yönelik olarak yapılan incelemeler doğrultusunda sağlanan veriler, karşı karşıya olunan bu tehlikelerin telafisi olamayacak sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir. Bu nedenle bu tehdit/tehlikelere karşı sadece devletler düzeyinde değil, devlet dışı uluslararası örgütler vasıtası ile de mücadele edilmeye çalışılmaktadır (Selçuk, 2023, s. 10).

Bu çalışmanın amacı ülkemizi de etkileyen ve sektörel düzeyde politikalar üretmek önleme alınmasını gerektiren iklim değişikliğinin gıda güvencesi üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu kapsamda genelden yola çıkarak ülkemizdeki mevcut durum literatür taraması ile ulaşılan verilere dikkate alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle kavramsal çerçeve tanımlanmış ve insan faaliyetlerinin yol açtığı iklim değişikliğinin gıda güvencesine etkileri Türkiye özelinde, bugün ve gelecekte yaşanması olası durumlar dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim; Dünya'nın herhangi bir yerinde uzun bir zaman dilimi boyunca gerçekleşen tüm hava koşullarının ortalaması olarak ifade edilmektedir (Türkeş, 2001, s. 187). İklim değişikliği ise bir bölgenin ikliminin doğal nedenlerle ya da insan eliyle oluşan sebeplerden ötürü havada meydana gelen soğuma veya ısınma olayıdır (Kiliç, 2009, s. 14). İklim ve atmosfer koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan hava olayları, ulusal meteoroloji birimlerince düzenli olarak kayda geçirilmektedir. Günümüzde, iklim değişikliğiyle ilgili artan mücadele ve belirlenen yeni hedeflere rağmen, sıcaklık artışlarının, her on yılda 0,1-2°C aralığında değişmesi ve bu trendin üzerine çıkması da beklenen bir durumdur (Dawson vd. 2016). Bu durum artan dünya nüfusu, sanayileşme, kentleşme gibi etkenlere dayalı olarak artan sera gazlarının yarattığı ısınmadan kaynaklanmaktadır. Sera gazlarının olmadığı düşünülerek hesaplanan sıcaklığın geçmişten bugüne oranla 30 derece daha soğuk olacağı saptanmış olup (Doğan, 2008, s. 14) günümüz koşullarında iklim değişikliğinin yarattığı sorunları önlemek üzere alınan tüm tedbirlere karşın yüzyılın sonunda sıcaklıkların 2,7°C civarında artması öngörülmektedir (UNEP, 2021). Yirminci yüzyılda ortalama sıcaklıklar yaklaşık 0,6°C artış göstererek son bin yılın en belirgin ısınma eğilimini oluştururken, gelecekte sıcaklığın daha soğuk olacağı ve eğilimin soğuma şeklinde olacağı da bilim adamlarınca yapılan saptamalar arasında yer almaktadır (Doğan, 2008, s. 14).

3. GIDA GÜVENCESİ

Gıda, dünyada yaşayan tüm canlıların yaşamlarını devam ettirmesi için tüketilmesi gereken öğeler olarak tanımlanmaktadır (Onurlubaş & Gürler, 2015, s. 13). Gıda, canlılar için ilk sırada olan fizyolojik ihtiyaçlar arasında yer almakta olup vücutta yer alan organların hem enerji ihtiyacını gidermeleri hem de yaşama dair gerekli fonksiyonlarını yerine getirebilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gıda güvencesi kavramını, *“insanoğlunun aktif ve sağlıklı yaşamı için gerekli olan besin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla güvenilir, sürdürülebilir uygun fiyatta, kaliteli ve sağlıklı besinleri satın alma ve tüketme hakkına sahip olma”* şeklinde ifade etmektedir (Koca & Somuncu, 2021, s. 2).

Gıda güvencesi ve gıda güvenliği kavramları, gıda arzının yeterli ölçüde sağlanması, gıdaların güvenli, sağlıklı bir biçimde üretilmesi ve üretilen gıdaların eşit bir biçimde dağıtılması gibi birden fazla içeren, bazen birbiri yerine kullanılan ancak aslında farklı kavramlardır. Gıda güvencesi gıda güvenliğini de içine alan bir kavram olup üç boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlardan ilki gıdanın mevcudiyeti “bulunabilirlik” boyutu, tüm insanlar için her zaman yeterli düzeyde

gıdanın bulunmasıdır. İkinci unsur; gıdaya ekonomik ve fiziksel erişim imkânını tanımlayan “erişebilirlik” olup bu da; hanelerin, besleyici bir beslenme/diyet için ihtiyaç duyulan, uygun ve istenen gıdayı fiziksel ve ekonomik açıdan yeterli şekilde temin edebilme becerisidir. Son unsur “kalite ve güvenilirlik” gıdanın kullanımı ile ilgili olup bu da; belirli nüfus gruplarındaki hanelerin, yeterli enerji ve besin alımını sağlaması, erişebildikleri gıdaları en verimli biçimde kullanması ve bunları metabolize edebilme yeteneklerini ifade eder. Bunun yanı sıra, üç boyutun istikrarının sağlanması hususunun da bu üç boyutun içinde yer aldığını ifade etmek gerekir (Matemilola & Elegbede, 2017, s. 6).

Gıda güvencesinin sağlanması, tüm insanların gereksinimlerine cevap verecek şekilde tarımsal üretimin artırılması; gerek kırsal, kentsel ve ulusal düzeyde açlık ve yoksulluğun engellenmesi, gerekse ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi bakımından da önem arz etmektedir. Konunun uzmanlarınca, kırsal bölgelerde üretim ve verimliliğin artırılması sonucu gıdaya ulaşımın kolay bir hale geleceği, bu alanda gerçek ücretlerin elde edilmesiyle istihdam ve kalkınmanın destekleneceği belirtilmektedir (Koca & Somuncu, 2021, s. 4).

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN GIDA GÜVENCESİNE ETKİLERİ

Genel olarak iklim değişikliği ve bu bağlamda ilişkili olarak sıklığı ve şiddetleri artan sıcak hava dalgaları, kuraklık, kar fırtınaları, sel ve diğer aşırı hava olayları yoluyla tarımsal üretimi, özellikle bitkisel ve hayvansal gıda üretimini ve arzını etkileyerek gıda güvencesizliğine (food insecurity) yol açmaktadır (Yılmaz, 2023, s. 242). İklim değişikliği, sıcaklık ve yağış rejimlerinde ortaya çıkan değişimlerle tarım alanlarının ekime, meraların kullanımına uygunluğunu ve deniz kaynaklarının verimliliğini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca zararlı organizmaların ve hastalıkların yayılma oranının artmasına, biyolojik çeşitliliğin kaybına, yeraltı su rezervlerinin tükenmesine ve deniz seviyesinin yükselmesine de yol açabilmektedir (Muluneh, 2021, s. 11). Örneğin, 1996-2003 yılları arasında El Nino'nun etkisiyle Doğu Afrika'nın bazı bölgelerinde ortaya çıkan şiddetli yağışlar ve seller, tarımsal üretimde ve ürün miktarında düşüşe yol açmıştır (WHO, 2023, s. 18). Dolayısıyla, iklim değişimlerinin gıda tedariki ve üretimi yönünde doğrudan ve ciddi bir etki yarattığını göstermektedir.

İklim değişikliğinin, 2060 yılına kadar küresel tahıl üretiminde %1 ile 7 oran aralığında bir azalmaya ve 2050 yılına kadar başlıca mahsullerin ekim alanlarının %22'sinin olumsuz etkilenmesine yol açacağı tahmin edilmektedir (Muluneh, 2021, s. 11). Bu nedenle, İklim değişikliğinin etkileri nedeniyle gıda güvencesinin sağlanamaması durumunda, 2080 yılına kadar 5 ila 170 milyon ek insanın açlık riski altında olmasına yol açması öngörülmektedir (Schmidhuber ve

Tubiello, 2016). İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele aldığı araştırmada, 2080 yılına kadar küresel tarımsal üretimin, karbon gübrelemesi uygulandığında %3,2; uygulanmadığında ise %15,9 oranında azalması öngörülmektedir. İklim değişikliği ve dalgalanmalarının, özellikle bazı Afrika ülkeleri ve az gelişmiş ülkelerde ciddi etkiler yaratacağı, bu bölgelerde tarımsal üretimin 2030 yılına kadar %50 oranında azalacağı ve 2100 yılına kadar ürün gelirlerinde %90'a varan kayıpların yaşanacağı beklenmektedir (IPCC, 2007, s. 433-467). Özellikle, geçimini yağmura dayalı tarımdan sağlayan yoğun bir nüfusa sahip Sahraaltı Afrika ülkelerinde tarımsal üretimin 2080 yılına kadar %8, Asya'da ise %4 oranında düşmesi öngörülmektedir (Pickson ve Boateng, 2022, s. 4390). Gıda üretim maliyetlerindeki artış, yüksek tüketici fiyatlarına neden olarak, birçok az gelişmiş ülkenin gıda ithalatını sağlamakta güçlük çekmesine ve bu durumun, gıdaya erişimin önemli bir şekilde zorlaşmasına yol açacaktır (Shah vd., 2008). Bunun yanı sıra, iklim değişikliğinin aşırı hava olaylarının sürekliliğini ve şiddetini artırması, gıda ürünlerinin tedarik zincirinde riskleri yükseltecek ve bu durumun, gıdaya ulaşımı daha da güçleştireceği tahmin edilmektedir (FAO, IFAD, UNISEF, WFP ve WHO, 2018, s. 47).

Bitki zararlıları ve hastalıklar her yıl tarımsal ürünlerin %40'ının kaybına sebep olmakta, bu kayıp özellikle geçimini tarımla sağlayan yoksul bölgelerde verimliliği azaltarak önemli ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır (FAO, 2021, s. 32). Küresel iklim değişikliği, bitki zararlıları ve hastalıklarına yol açan patojenlerin yayılmasını kolaylaştırarak bu türler için ideal ortamlar oluşturmakta; bu durum, yeni bölgelerde bitki hastalıklarının kalıcı hale gelmesine ve büyük oranda ürün kayıplarına yol açmaktadır. Örneğin, çöl çekirgesi, meyve sineği, güz kurdu, zümrüt dişbudak kurdu ve kırmızı palmye kurdu gibi zararlıların hem konakçı çeşitliliğinin hem de yayılma bölgelerinin artmasında iklim değişikliğinin belirleyici bir unsur olduğu ifade edilmektedir (Gullino vd., 2022). Bunun yanı sıra iklim değişikliği, tarım ve doğal ekosistemlerde patojen mikroorganizmaların yayılmasını hızlandırarak yeni zararlıların ve hastalıkların meydana gelmesine neden olabilir; bu durum, ileride ürün randımanını düşürerek gıda güvencesi açısından önemli riskler oluşturmuştur (Güran, 2024, s. 208).

Küresel ısınmanın, toprakta bulunan bitki patojenlerinin yayılmasına yol açarak özellikle tarımsal ürünlerin veriminde düşüşe neden açacağı beklenen bir durumdur. Uzmanlarca, yüksek sıcaklıkların, güçlü uyum sağlama yeteneği ve öldürücülük potansiyeline sahip yeni patojen türlerinin meydana gelmesine yol açabileceği ifade edilmektedir (Anderson vd., 2004, s. 540; Fisher vd., 2020). Örneğin, küresel ısınma, serin ve nemli ortamları seven ve buğdayda hafif hastalıklara yol açan *Fusarium culmorum*'un prevalansını azaltırken, sıcak

iklimleri tercih eden ve daha saldırgan olan *Fusarium graminearum*'un yayılmasını hızlandırmaktadır. Ayrıca, *Puccinia striiformis*'in daha saldırgan ve sıcaklık toleransı yüksek yeni türlerinin, ABD, Avustralya ve Avrupa'da daha fazla buğday pası hastalıklarının yayılmasını arttırması beklenmektedir (Vidal vd., 2022; Walter vd., 2016 s. 2801).

Yabani yenilebilir gıdalar (wild foods) sahip oldukları besleyici ve fonksiyonel özellikler nedeniyle tercih edilen gıdalar olup özellikle kırsal bölgelerde ciddi bir gelir kaynağı olarak değerlendirilirler. Ancak iklim değişikliği, yabani gıdaların da coğrafi yayılımını değiştirerek erişebilirliklerini ve bu kaynakların teminini zorlaştırmakta ve üretimlerinde de belirgin düşüşler meydana getirmektedir (Muluneh, 2021, s. 14). Sahraaltı Afrika'da araştırılan 5.000 bitki türünün, iklim değişikliği nedeniyle %81 ila %97 oranında yaşam alanlarının daralacağı veya farklı alanlara taşınmak durumunda kalacağı tahmin edilmektedir. 2085 yılına gelindiğinde, habitatların %25 ila %42'sinin tamamen yok olması öngörülmektedir (McClellan vd., 2005, s. 145; Muluneh, 2021, s. 14). Önümüzdeki 40 yıl içinde, birçok bitki türünün yabani akrabalarının nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir. Yabani bitki türlerinin hayatta kalma yeteneklerindeki değişiklik, bu bitkilerin gıda ve ilaç olarak kullanılma potansiyelini de olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Tarımsal ürünlerin genetik çeşitliliğinin, yirminci yüzyılın başından itibaren yaklaşık %75 oranında yok olduğu rapor edilmektedir (Khoury, vd., 2022). Tüm bu bulgular iklim değişikliğinin gıda güvencesini ne ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır.

5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRKİYE'DE GIDA GÜVENCESİNE ETKİLERİ

İklim değişikliğinin gıda güvencesini sağlamada yarattığı diğer devletler gibi Türkiye için de sorun teşkil etmekte ve gerekli önlemler alınarak yönetilmesi gerekmektedir. Çünkü ülkemiz de nüfus artışı yüksek, iç ve dış etkenlere bağlı olarak yoğun göç alan ve hızla kentleşen bir ülkedir. Bu anlamda, nüfus artışlarına bağlı gıda ürünlerine olan gereksinimin arttığı, barınma ve turizm amaçlı yapılaşmalarla ya da bu konuda sürdürülebilir olmayan politikalarla tarım, ormanlık alanları giderek azalan da bir ülkedir. Halihazırda birçok ürün açısından kendi kendine yeterliliğe sahip bir ülke olarak görünse de, küresel boyutlardaki iklimsel etkilerle, kuraklık, sel gibi sorunlarla, gıda güvencesi problemi yaşamakta olup, gıda güvencesini sağlamayı önemli ve öncelikli gündem maddesi olarak gören de bir ülkedir. IPCC raporlarına göre, yaşanan kuraklıklara bağlı olarak ülkemizde de birden fazla ürün risk altında kalacak ve Türkiye nüfusunun gıdaya erişimi güçleşecektir (Yalçın vd., 2016, s. 131).

Dünya Meteoroloji Örgütü'nün yapmış olduğu açıklamaya göre, bir yıllık toplam yağışın ülke, bölge vb. alanların yarısından fazlasında en az iki yıllık süre boyunca, uzun dönemli ortalama 30 yıllık toplam yağış tutarının %60'ından az olması durumunda, bu alanın kuraklıktan etkileneceğini düşünmek ve dikkate almak gerekmektedir (Kaplukan, 2023, s. 16-26). Tarımsal kuraklık, genellikle bitki kayıplarına yol açan bir kuraklık çeşididir. Türkiye'de özel konumu nedeniyle birden çok iklim kuşağının yaşandığı bilinmektedir, bu bakımdan iklim değişikliklerine yönelik farklı bölgelerde farklı hareketlilikler yaşanmaktadır. Konunun uzmanları yaptıkları incelemelere dayalı olarak; İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz Bölgelerinde çölleşmenin zamanla artacağını öngörmektedir (Öztürk, 2002, s. 48; Hockenes, 2021). Bunu doğrular nitelikte bir veri olarak, Türkiye'nin, 2020 ve 2021 yılı tarım sezonuna kurak bir ortamda giriş yaptığını söyleyebiliriz. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, ülkemizin çok büyük bir bölümünde kış yağışları normale göre %20 ila %40 altında gerçekleşmiştir. Özellikle Şanlıurfa, Batman, Diyarbakır, Siirt, Mardin illerinde yağışlarda görülen azalma normallere göre %50 oranı üzerinde olup bu bölgelerde ciddi kuraklık problemleri yaşanmaktadır. Bu çeşitteki bir kuraklık, başta meteorolojik türde başlamış olsa da zamanla tarımsal ve hidrolojik tip kuraklık olarak devam etmekte (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021, s. 18), gıda erişebilirliği ve sürdürülebilirliği açısından sorunları beraberinde getirmektedir.

Tarım, iklim değişikliğine ve iklime en çok duyarlı sektörlerin başında yer almaktadır ve tarım sektöründe iklim değişikliğinin çift yönlü etkisi bulunmaktadır. İklim değişiklikleri, bazı tarımsal faaliyetleri etkileyebilirken; tarımsal faaliyetler sonucunda da iklim değişiklikleri ortaya çıkabilmektedir. Hava değişiklikleri, farklı iklim bölgelerinde farklı biçimlerde etkiler yaratabilmektedir. Örneğin, sup-tropikal ve tropikal bölgelerde bulunan tarımsal faaliyetler, sıcaklık artışları sebebiyle olumsuz yönde etkilenirken, ılıman bölgelerde ürün yetiştirme süresinin uzaması nedeniyle tarımsal üretimin daha fazla olacağı öngörülmektedir. Kurak bölgelerde ise, zamanla artan sıcaklıklara bağlı olarak meydana gelen çölleşme sonucu tarımsal üretim düşebilmekte ve aynı zamanda yok olabilmektedir (Bayraç & Doğan, 2016, s. 34). Tarım Sektörü Raporuna göre, Türkiye yüzölçümünün %30'u tarım bölgelerinden oluşmakta ve ülkemiz gıda ihtiyacının belli bir kısmını bu tarım alanlarından gidermektedir (Türkiye Bankalar Birliği Tarım Sektörü Raporu, 2023, s. 13). Öte yandan farklı iklim kuşaklarını sahip olma durumu da ülkemizin bir gerçeği olup gıda-tarım-iklim üçgeninde yaşanacak sorunlar için farklı çözümlenmeler geliştirilmesi gerekmektedir.

Araştırmalara göre ülkemizde iklim değişikliğinden en fazla etkilenmesi öngörülen beş gıda maddesi; pamuk, ayçiçeği, mısır, buğday ve arpadır. 2050 yılı perspektifinde yapılan tahminlerde, tüm tarımsal gıdaların verimliliğinde düşüş yaşanacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda en az düşüşün (%4 oranında) pamukta, en fazla düşüş ise mısırdadır (%10 oranında) yaşanacağı öngörülmektedir. Ülkemizin iklim değişimine yönelik 2050 senesi tahminlerine göre, genel olarak tarımsal gıda veriminde yaklaşık %7,12 oranında bir düşüş görüleceği beklenmektedir. Aynı araştırma %12,89 oranı ile en fazla ayçiçeğinde üretim düşüşü yaşanacağını ileri sürerken en az üretim düşüşünün ise %2,24 oranı ile arpada yaşanacağı ifade etmiştir (Zaimoğlu, 2019, s. 39). Bu konuda yapılan bakıldığında, ülkemizin genellikle gıda tüketimini karşılama noktasında yeterli güce sahip olmadığı görülmektedir. Gelecek dönemlerde ülkemizdeki gıda güvencesine yönelik problemlerin, doğum ve ge bağlı olarak hızla artan nüfus, ile paralel olarak zamanla daha da artış göstereceği öngörülmektedir.

Farklı iklim koşullarını içinde barındıran ülkemizde iklim değişikliklerinin neden olduğu ve bölgelere göre de farklılaşan etkiler, o bölgelerde hayvan ve bitkilerin hayatlarını devam ettirdiği uygun koşulları değiştirmekte ve değişen koşullara uyum sağlayamayan türlerin yok olması riskiyle karşı karşıya kalınmasına sebep olmaktadır. Türkiye'deki biyolojik çeşitlilikte, dağlık bölgelerdeki ekoloji ve habitatlar çok önemlidir. İklm değişimine bağlı olarak kar/buzulların erimesinin, özellikle Kaçkar Dağlarındaki bitki türlerini etkilediği tespit edilmiştir. Bu alanlarda yaşanan buzul erimeleri, bölgenin yapısının değişmesine neden olmuştur. Benzer bir olay Kızılcahamam bölgesinde de yaşanmıştır; bu bölgede mevcutta 20 çeşit ciğerotu yer alırken sıcaklık artışlarına bağlı olarak, 2007 tarihinde bu miktarın 4'e kadar düştüğü belirlenmiştir (Demir, 2009, s. 59).

Türkiye'de sürdürülebilirlikleri tehlikeye giren bir diğer bitki çeşidinin endemik türler olduğu saptanmıştır. Tüm Avrupa'da 9000 olan endemik türlerden 3000'i aşkını Türkiye'de yer almaktadır. Ülkemiz ortalama yksekliliğinin 1130 metre olması, birçok bitki türlerinin buralarda yer alması, iklim değişikliklerinden etkilenme oranını yükseltmektedir. İklm değişikliğinin neden olduğu değişen koşullar karşısında yüksek bölgelerde yer alan bitkilerin uygun g fırsatının olmaması, bu bitkileri tehlike grubuna dahil etmektedir. Gller Bölgesi'nde yer alan 900 endemik çeşitliğin, yaklaşık 48'nin yok olma riskiyle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Türkiye açısından önemli olan diğer bir bitki çeşidi ise 300 endemik çeşidi olan geofit adlı soğan türleridir. Bu türlerin ilkbahar dönemlerinde ieklendiği düşünüldüğünde, sıcaklık artışlarından yüksek ölçüde etkileneceği öngörülmektedir (Demir, 2009, s. 50).

Biyolojik çeşitliliğin sağlanmasında, gen kaynağının önemli bir parçası olan yabani akrabalar da kritik bir rol oynamaktadır. İklim değişimine bağlı olarak, bu çeşitliliğin 2050 yılında %15-37 oran aralığında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı ifade edilmektedir. Bu tehlikeye maruz kalan diğer soylar arasında patatesin %12, yer fıstığının %61 ve börülcenin %8 oranında çeşitliliğini kaybedeceği bildirilmektedir. Bu yok olma durumu, bitki çeşitliliğinin yer aldığı alan ve iklim şartlarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Bitki türlerinin, içinde bulunduğu alanı sınırsız şekilde değiştirebilenlerinin yaklaşık %21 oranında; bulunduğu alanı daha az değiştirebilenlerin ise minimum %38 oranında türlerinin yok olacağı ifade edilmektedir (Marambe & Silva, 2016, s. 142).

İklim sıcaklıklarında görülen değişiklikler nedeniyle topraktaki nem oranları ve yağışlardaki değişiklik, bitkileri etkilediği gibi mikrop ve bakterilerin artmasına ve hastalıkların çoğalmasına, bitki böceklerinde artışlara yol açmaktadır. Bu durum kültür bitkilerini daha çok etkilemektedir. Türkiye'nin 60'dan fazla kültür bitkisi yetiştirdiği ve bitki çeşitliliği açısından zengin olduğu bilinmektedir. Fakat, 475'den fazla hastalığın, yabancı ve zararlı ot türünün bu tür bitkilerde maddi zararlara yol açtığı tespit edilmiştir (Akalin, 2014, s. 358). Bu duruma yönelik gıda güvencesini sağlamaya engel teşhir eden önemli unsur ise pestisit kullanımındaki artıştır. Zararlıları yok etmede kullanılan pestisitlerin, tarımda pestisit kullanımının kontrol altına alınması amacıyla Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Sularda bulunan pestisit kalıntılıları ise Sağlık Bakanlığı dentimi ve gözetiminde olup bu bakanlıkça kontrol altına alınmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın bu konudaki verileri dikkate alındığında, ülkemizde 2010 ve 2013 tarihleri arasında pestisit tüketiminde 20 bin ton üzerinde bir artış yaşandığı görülmektedir. 2018 yılında bu oran üç katı artış yaşanarak 60 bin tona ulaşmış, 2020 yılında ise 54 bin ton gerilere düşmüştür (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilcisi, 2023, s. 12). Batıda alınan ürün miktarı veya işlenen tarım alanına bağlı olarak kullanımına izin verilen gübre, tarım zararlıları ilaçları için bizde de benzer bir uygulamanın geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de gıda güvencesi bakımından çok önemli alanlardan bir diğeri ise insan besin zincirinde protein kaynağı olan hayvancılıktır. Son zamanlarda, iklim değişikliğinin neden olduğu olumsuz etkiler hayvancılık sektöründe de görülmeye başlamıştır. Artan sıcaklıklara bağlı olarak, hayvanların fizyolojisinde değişimler yaşanmaktadır. İklim değişikliği ile birlikte, ısı stresi, doğurganlık oranlarında ve metabolizmalarda değişimler, yavru ölümleri ve hastalıklar yaşanmaktadır. Son 30 yılda görülen iklim değişikliklerine bağlı olarak hayvansal üreimin düştüğü ve bunun her 10 yılda %1 ila %5 değer aralığında hayvansal üretimin düşmesi şeklinde olduğu ifade edilmektedir (Bulut & Özden,

2023, s. 88-91). Öte yandan hayvanların kendileri, üretimleri de iklim değişiklerinden etkilenmektedir. Hayvan türleri kapsamında yapılan incelemelerde artan sıcaklıklar karşısında bufalo türlerinin fizyolojik işlevlerinin (solunum, nabız ve rektal sıcaklık) etkilendiği ve süt üretiminin düştüğü tespit edilmiştir. Ülkemizde yapılan çalışmalarda, 2007 ve 2008 yılları arasında görülen küresel kuraklığın süt endüstrisinde bir duraklamaya yol açtığı ve sonraki yıllarda et sektörünü de etkilediği görülmüştür (Dinç vd. , 2022, s. 451). Ülkemiz, bugün kendi et ihtiyacını giderememesi nedeniyle diğer ülkelerden et ithal etmek zorunda kalmaktadır. İklim değişikliği hayvansal gıdalara bağlı olarak insan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler de oluşturmaktadır. Artan sıcaklıklar nedeniyle aetan sivrisinek ve kene gibi zararlı hayvanlar, diğer canlıların kanını emerek çeşitli virüslerin yayılmasını daa yol açmaktadır. Bu da besin kaynaklı hastalıkların artmasına neden olmaktadır. Büyükbaş, koyun, keçi ve sığır gibi virüs barındıran hayvanlardan elde edilen et ve süt ürünlerin tüketilmesi sonucu bireylerin sağlığının bozulabileceği düşünülmektedir.

İklim değişikliği ormanlık alanların yok olmasına sebep olmakta ve buna paralel olarak erozyondan etkilenen alanlar da artmaktadır. Dünya çapında senelik ortalama 75 milyar ton toprak su ve rüzgâr erozyonu ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye’de ise erozyona bağlı olarak 642 milyon ton toprak kaybı yaşanmıştır. Bu topraklar, %39 oranında tarım bölgesi, %54 oranında mera bölgesi ve %5 oranında ormanlık alanlardan oluşmaktadır. Araştırmalar sonucunda, Türkiye su erozyonunun ülke yüzölçümünün %6,7’sinde çok şiddetli, %5,97’sinde şiddetli, %7,93’ünde orta, %28’sinde çok hafif ve %13’ünde hafif olduğu tespit edilmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024).

Türkiye’de iklim değişimlerinin yerel bitkiler üzerindeki etkileri, yerel üreticiler açısından önem teşkil etmektedir. Bunun sebebi, yerel ürünlerde ekonomik açıdan fiyat oluşturma yetkisinin üreticilere ait olması ve bu yetkinin çeşitli etkilerden kaynaklı değişim göstermesi sonucunda, gıda fiyatlarının doğrudan olumsuz yönde etkilenmesidir (Koç, 2012, s. 3-4). İklim değişiminin, etkisini farklı sıcaklıklara ait bölgelerde farklı bir ölçüde gösterdiği bilinmektedir. Dolayısıyla, yerel ürünler üzerinde çeşitli olumsuz etkilerin yaşanmasına neden olmaktadır (Piesse & Thirtle, 2009, s. 126). İklim değişikliğinin etkileri; gıda tüketimi, su yetersizliği, doğal afetler, deniz seviyesinin artması ve sağlık gibi durumlarla gıda arzını etkileyebildiği gibi gıda fiyatlarını da direk etkileyip yönlendirmektedir. Türkiye’nin 2012 ve 2021 yılları arasındaki Küresel Gıda Endeksi puanlarının istikrarlı bir şekilde düştüğü görülmektedir (Yücel, 2022, s. 9). 2022 yılına gelindiğinde ise ülkemiz 65,3 puan ile 113 ülke arasında 49. sırada yer almıştır (Uluslararası Gıda Güvencesi Endeksi, 2022). Özetle, iklim

değişikliğinin yol açmış olduğu olumsuz etkiler nedeniyle gıda üretimi zorlaşmakta ve gıda maliyeti artmaktadır. Dolayısıyla, ülkemizde, özellikle dar gelirli aileler, gıdaya erişim noktasında zorlanmakta ve gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler gün geçtikçe artmaktadır. Adaletsiz gelir dağılımı eşitsizliğinin kanıtı olan Gini katsayısına ülkemiz açısından bakıldığında; 2021 senesinde 0,401 iken, 2022 senesinde 0,415 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023). Gelir dağılımındaki eşitsizlik giderek daha fazla artmakta ve bu da sosyo ekonomik durumu olumsuz yönde etkilemektedir. Temel gereksinimlerden yoksun kalmaya beraberinde getiren gelir adaletsizliği, kentsel yaşam alanları içinde çatışmaları arttırmakta ve yerel düzeyde oluşabilecek farklı sorunlara da yol açmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmalar, iklimsel değişimlerin gıda güvencesi üzerinde son derece önemli etkilerinin olduğunu göstermektedir. İklim değişikliğine bağlı olarak kuraklığın artış göstermesi, sel taşkınlarının gerçekleşmesi ve su kaynaklarının azalması gibi unsurlar gıda güvencesi ve güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Azalan gıda arzı evrensel olarak gıda fiyatlarını etkilemekte ve özellikle dar gelirli bireyler için düşük fiyatlı sağlıklı gıdalara erişimi engellemektedir. Bu durum, insan yaşamının sürdürülebilirliği noktasında ciddi bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmakta ve öyle görülmektedir.

İklim değişikliğinden etkilenecek ülkelerden biri de Türkiye'dir. Ülkemiz, bulunduğu özel konum nedeniyle çeşitli iklim sistemlerini bünyesinde barındırmakta ve buna bağlı olarak, iklim değişimi kapsamında çeşitli alanlarda farklı şekilde etkiler ve etkilenmeler görülebilmektedir. Ülkemizin, farklı bölgelerinde farklı iklim ve hava olaylarının yaşanması bu bölgelerdeki etkilenmelerin boyutunu da farklılaştırmakta ve bu nedenle bölgesel olarak ormanlarını, bitki örtüsü ve su kaynaklarını etkileyen önemli problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Ülkemiz nüfusunun çoğunun kentlerde yaşamını sürdürdüğü düşünülürse, kentlerin iklim değişikliğinin yol açtığı olumsuz etkilere karşı daha hassas olabileceğini belirtmemiz gerekir. Bu açıdan iklim değişiminin gıda güvencesine yönelik tehditleri açısından, kentlerin, yerel yönetimlerin de kentsel alanlarla ilgili uyum ve olumsuz etkileri azaltmak üzere politikalarını oluşturmaları ve hayata geçirmeleri oldukça önem arz etmektedir.

Ülkemizde iklim değişiminin gıda güvencesi üzerindeki olumsuz etkilerinin, nüfus artışı problemiyle beraber zaman geçtikçe daha çok artması nedeniyle büyük sorunlara yol açmaması için, daha öncede belirttiğimiz üzere, bize özgü ve uygun gıda üretim politikalarının hazırlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, iklim değişiminin neden olduğu problemleri azaltma hedeflerine erişmenin, ancak iyi bir gıda üretim ve dağıtım sistemleri oluşturmayla ve yanı sıra akıllı gıda

teknolojileri ve uyum stratejilerinin hayata geçirilmesi ile mümkün olacağını vurgulamamız gerekir.

Bugüne kadar uluslararası alanda uygulanabilen ortak bir iklim değişikliği planının hazırlanmaması, ülkelerin diğerlerinden bağımsız bir şekilde çalışmalar yürütmesine yol açmıştır. Hazırlanan planlarda da bağlayıcı hükümlerin yer almaması, devletlerin çalışmaya başlaması ve etkili politikaların hayata geçirilmesi noktasında isteksizliğe ve sistemde bir düzensizliğe neden olmuştur. İnsanlar ve doğa için önem arz eden bu durum karşısında, en kısa zamanda gereken önlemler alınmalıdır. Bu kapsamda, iklim değişikliğine yönelik yapılan mücadelede küresel anlamda önemli sorumluluklar edinen kuruluşlar tarafından, uluslararası alanda daha fazla devletin katıldığı iklim müzakereleri gerçekleştirilmelidir. Bu müzakereler sonucunda bağlayıcı hükümler belirlenerek, ilgili önlemlerin alınması noktasında devletlerce gereken sorumluluklar üstlenilerek görevler yerine getirmeli, uluslararası aktörlerce bunun yerine getirilip getirilmediği izlenmelidir.

Mevcut durumda insan sağlığı ve gıda güvencesine bağlı yasal mevzuat açısından durum ele alındığında; yaşam hakkınının olmazsa olmaz bir parçası olarak Anayasal düzeyde bu soruna yer verilmesi, bireylerin sağlığını korumak amacıyla iklim krizi ve gıda güvenliğine yönelik mevcut mevzuatta da bütünsel yaklaşımla iyileştirmelr yapılması kanımızca yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2014). İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkileri: Bu etkileri gidermeye yönelik uyum ve azaltım stratejileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 351-377.
- Anderson, P. K., Cunningham, A. A., Patel, N. G., Morales, F. J., Epstein, P. R., & Daszak, P. (2004). Emerging infectious diseases of plants: pathogen pollution, climate change and agrotechnology drivers. *Trends in ecology & evolution*, 19(10), 535-544.
- Bayraç, N. H., & Doğan, E. (2016). Türkiye'de iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerine etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1).
- Bulut, M., & Özden, C. (2023). Effects of climate change on animal husbandry. *Black Sea Journal of Agriculture*, 6(1), 87-94.
- Dawson, T. P., Perryman, A. H., and Osborne, T. M. (2016). Modelling Impacts of Climate Change on Global Food Security. *Climate Change*, 134, 429-440.
- Dinç, S. Ö., Künili, İ. E., & Çolakoğlu, F. (2022). İklim değişimi sürecinin sürdürülebilir ve güvenli gıda üretimine etkisi. *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 36(2), 447-460.
- Doğan, Y. (2008). *İnsanlığın ekolojik krizi: Küresel iklim değişikliği örneği* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 262474)
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2018). The state of food security and nutrition in the world 2018. Building climate resilience for food security and nutrition. Rome, Italy: FAO. ISBN 978-92-5-130571-3.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). (2021). "Scientific Review of the Impact of Climate Change on Plant Pests", [https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/bbcd04b0-89dd-45a8-9d7f-37818570a275/](https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/bbcd04b0-89dd-45a8-9d7f-37818570a275/content) content adresinden edinilmiştir.
- Fisher, M. C., Gurr, S. J., Cuomo, C. A., Blehert, D. S., Jin, H., Stukenbrock, E. H., and Cowen, L. E. (2020). Threats Posed by the Fungal Kingdom to Humans, Wildlife, and Agriculture. *MBio*, 11 (3), 1-17.
- Gullino, M. L., Albajes, R., Al-Jboory, I., Angelotti, F., Chakraborty, S., Garrett, K. A., Hurley, B.P., Juroszek, P., Lopian, R., Makkouk, K., Pan, X., Pugliese, M., and Stephenson, T. (2022). Climate Change and Pathways Used by Pests as Challenges to Plant Health in Agriculture and Forestry. *Sustainability*, 14 (19), 12421.
- Güran, H. Ş. (2024). İklim Değişikliği ve Gıda Güvencesi. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 2(02), 205-212.

- Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilcisi. (2023). Pestisit atlası tarımda kullanılan zehirler hakkında gerçekler ve rakamlar. file:///C:/Users/ilyas/Downloads/Documents/pestisit-atlasi-final_2.pdf adresinden edinilmiştir.
- Hockenos, P. (2021, 30 Eylül). As the climate bakes, Turkey faces a future without water, <https://e360.yale.edu/features/as-the-climate-bakes-turkey-faces-a-future-without-water> adresinden edinilmiştir.
- IPCC. (2007) Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, ML Parry, OF Canziani, JP Palutikof, PJ van der Linden and CE Hanson, Eds., Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, 976pp.
- Kapluhan, E. (2023). Kuraklık ve Türkiye tarımına etkileri. *Ekonomi Kurumu Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Yayınları*, file:///C:/Users/ilyas/One Drive/Desktop/YEN%C4%B0LERRR/16.%20Kapluhan%202023.pdf adresinden edinilmiştir.
- Khoury, C. K., Brush, S., Costich, D. E., Curry, H. A., De Haan, S., Engels, J. M., Guarino, L., Hoban, S., Mercer, K. L., Miller, A. J., Nabhan, G. P., Perales, H. R., Richard, V., Riggins, C., and Thormann, I. (2022). Crop Genetic Erosion: Understanding and Responding to Loss of Crop Diversity. *New Phytologist*, 233 (1), 84-118.
- Kiliç, C. (2009). Küresel iklim değişikliği çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma çabaları ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 19-41.
- Koca, R., & Somuncu, M. (2021). Gıda güvencesi konusunda Türkiye için bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1-11.
- Koç, A. A. (2012). Dünya gıda krizi ve gıda fiyatlarında oynaklığın sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluk etkileri: Küresel ve ulusal politika tepkileri. *10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Cennet Oğuz, Zeki Bayramoğlu, Zuhul Karakayacı, Editör, 1-12
- Marambe, B., & Silva, P. (2016). Impact of climate change on biodiversity: a challenge to agro-ecosystems in South Asia. *The Challenges of Agro-Environmental Research in Monsoon Asia*, 135-148. <https://www.researchgate.net> adresinden edinilmiştir.
- Matemilola, S., & Elegbede, I. (2017). The challenges of food security in Nigeria. *Open Access Library Journal*, 4(12), 1-22. DOI:10.4236/oalib.1104185
- McClellan, C. J., Lovett, J. C., Küper, W., Hannah, L., Sommer, J. H., Barthlott, W., Termansen, M., Smith, G.F., Tokumine, S., and Taplin, J. R. (2005).

- African Plant Diversity and Climate Change. *Annals of the Missouri Botanical Garden*, 92 (2), 139-152.
- Muluneh, M. G. (2021). Impact of Climate Change on Biodiversity and Food Security: A Global Perspective-A Review Article. *Agriculture and Food Security*, 10 (1), 1-25.
- Onurlubaş, E., & Gürler, A. Z. (2015). *Tüketicilerin gıda güvenliği konusunda bilinç düzeylerinin ölçülmesi: Tokat ili örneği* (Doktora tezi). Gıda Tarım Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, (Seri No. 275633)
- Öztürk, K. (2002). Küresel iklim değişikliği ve Türkiye'ye olası etkileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.
- Pickson, R. B., and Boateng, E. (2022). Climate Change: A Friend or Foe to Food Security in Africa? *Environment, Development and Sustainability*, 24 (3), 4387-4412.
- Piesse, J., & Thirtle, C. (2009). Three bubbles and a panic: An explanatory review of recent food commodity price events, *Food Policy*, 34(2), 119-129. DOI: 10.1016/j.foodpol.2009.01.001
- Selçuk, S. F. (2023). Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları ve Türkiye'nin Tutumu. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(1), 9-19.
- Schmidhuber J., and Tubiello F. N. (2016). Food Security under Climate Change. *Nature Climate Change*, 6, 10-13.
- Shah, M., Fischer, G., & van Velthuizen, H. (2008). Food security and sustainable agriculture. The challenges of climate change in sub-Saharan Africa. International Institute for Applied Systems Analysis.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). Türkiye'de erozyon. <https://cem.csb.gov.tr/turkiye-de-erozyon-i-103687> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2021, 10 Mayıs). MGM verilerine göre Türkiye kuraklığa gidiyor. Dursun Yıldız, Hamza Özgüler, *SPD Hidropolitik Akademi*, file:///C:/Users/ilyas/Downloads/Documents/mgm-verilerine-gore-turkiye-kurakliga-gidiyor-_2.pdf adresinden edinilmiştir.
- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE, (2023) Durum ve tahmin kırmızı et. Ankara: Gül, U. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge> adresinden edinilmiştir.
- TUİK. (2023, 4 Mayıs). Gelir dağılımı istatistikleri, 2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> adresinden edinilmiştir.

- Türkeş, M. (2001). Hava, İklim, Şiddetli Hava Olayları ve Küresel Isınma. *TC Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü*, 187, 205.
- Türkiye Bankalar Birliği (2023). Tarım Sektörü Raporu. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf adresinden edinilmiştir.
- Vidal, T., Boixel, A.L., Maghrebi, E., Perronne, R., du Cheyron, P., Enjalbert, J., Leconte, M., and de Vallavieille-Pope, C. (2022). Success and Failure of Invasive Races of Plant Pathogens: The Case of *Puccinia Striiformis* f. sp. *tritici* in France. *Plant Pathology*, 71 (7), 1525-1536.
- Yalçın, G. E., Yazıcı, E., & Fatma, Ö. C. A. L. (2016). Gıda güvencesini tehdit eden etmenler ve çözüm önerileri. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5, 130-134. DOI:10.17100/nevbiltek.210977
- Yılmaz, G. (2023). Kuraklık ve Sıcak Hava Dalgasının Tarımsal Üretim Üzerine Etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 9(2), 240-257.
- Zaimoğlu, Z. (2019). İklim değişikliği ve Türkiye tarımı etkileşimi. *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 7*. file:///C:/Users/ilyas/Downloads/Documents/seri_07.pdf adresinden edinilmiştir.
- Walter, S., Ali, S., Kemen, E., Nazari, K., Bahri, B.A., Enjalbert, J., Hansen, J.G., Brown, J.K., Sicheritz-Pontén, T., Jones, J., and de Vallavieille-Pope, C. (2016). Molecular Markers for Tracking the Origin and Worldwide Distribution of Invasive Strains of *Puccinia Striiformis*. *Ecology and Evolution*, 6 (9), 2790-2804.
- World Food Programme (WFP). (2021). Climate Crisis and Malnutrition A case for acting now. file:///C:/Users/ilyas/Downloads/Documents/WFP-0000131581.pdf adresinden edinilmiştir.
- World Health Organization (WHO). (2023). Public Health Situation Analysis. *World Health Organization*, file:///C:/Users/ilyas/Downloads/Documents/phsa-el-nino-2023_final_na.pdf adresinden edinilmiştir.

23. Bölüm

Çalışma Hayatında Yeni bir Fenomen: Sessiz İstifa

Yavuz Kağan YASIM¹

¹ Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü,
yavuz.yasim@hbv.edu.tr,

Endüstri devriminden sonra şekillenen çalışma hayatı, son 20 yılda önemli değişimler geçirmektedir. 1980' lerde hızlanan küreselleşme süreci, neoliberal politikaların benimsenmesi ile çalışma hayatında da önemli değişimlere yol açmıştır. Endüstri 4.0, bu değişimlerin hızlanmasına ve köklenmesine neden olmuştur. Covid 19 pandemisi ise, artık var olan bazı tutum ve davranışların görünür hale gelmesinde etkili olmuştur.

Pandemi sonrası çalışma hayatının rutinlerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. İşletmeler, uzaktan çalışma yöntemiyle salgının etkisinden korunmaya çalışmıştır. Buna karşın sağlık sektörü öncekinden daha yoğun bir şekilde çalışmaya devam etmiştir. İlgili dönemde özellikle sağlık sektöründe yaşanan stres ve ağır iş yükü, birçok çalışanın işten ayrılmasına neden olmuştur. Literatürde bu durum "büyük istifa" olarak isimlendirilmektedir. Bazı çalışanlar ise çalışmayı sürdürmekle beraber, işlerine karşı tutum ve davranışlarında değişiklikler yaşamıştır.

Sessiz istifa kavramı, COVID-19 salgını sonrasında vurgulanan örgütsel olgulardan biridir, yani işçilerin işten çıkarılmamak için meslekleri için gerekli olan asgari görevleri yapma eğilimidir (Talukder & Prieto, 2024). Buna karşın, bu paradigma değişimlerinin Covid kısıtlamalarının sonucu olduğu konusunda bir fikir birliği yoktur. Covid, değişimin kaynağı değildir, süreci hızlandırarak bir katalizör görevi görmüştür (Formica & Sfodera, 2022, s. 900).

Kavram

Sessiz istifa kavramı, pandemi sonrası 2022' de popülerlik kazanan bir kavramdır. Terim, ekonomist Mark Boldger tarafından 2009 yılında ortaya atıldığı için aslında yeni bir terim değildir (Formica & Sfodera, 2022, s. 900). Bazı işletme yöneticileri ve akademisyenler sessiz istifayı yeni bir fikir olarak tanımlarken, diğerleri bunun onlarca yıldır uygulandığını ve aslında hiç de "yeni" olmadığını belirtmektedir (Talukder & Prieto, 2024). Johnson (2023)' a göre sessiz istifa eski bir gerçekliğin yeni adıdır. Uzun zamandır ortalıkta dolaşmakta, sadece günümüzde pek "sessiz" değildir (Johnson, 2023, s. 2).

Muhasebe yöneticisi Zahid Khan, 25 Temmuz 2022'de sosyal medyada yayınladığı bir video aracılığıyla milyonlarca kişinin dikkatini sessiz istifa konusuna çekmiştir (Talukder & Prieto, 2024). 2022 yazında, "sessiz istifa" konusu kamusal söylemde giderek artan bir sıklıkla gündeme gelmiş, Forbes, Bloomberg ve diğer birçok mecrada yer almıştır (Johnson, 2023, s. 1).

"Sessiz istifa" ve "gerçekten istifa" birbirine benzemez; aksine, farklı olgulardır. Sessiz istifa' da çalışanlar işi bırakmaz ve mevcut işlerinin sözleşmesinde yazılı iş sorumluluklarının ötesine geçmezler. Öte yandan, gerçek

istifada çalışanlar mevcut işlerinden ayrılma niyetlerini açıkça ifade eder ve aktif olarak yeni işler ararlar (Talukder & Prieto, 2024).

Sessizce istifa etmenin arkasındaki fikir, sürekli artan görevler ve zamanlarına yönelik sürekli artan talepler karşısında bitkin veya hayal kırıklığına uğramış olan ve takdir edilmediklerini hisseden çalışanların iş görevlerinin en aza indirilmesine yönelik çalışmalarıdır (Johnson, 2023, s. 2). İş gerekliliklerinin ötesine geçmeyen "sessiz istifa" eğilimi, çalışanların telaşlı kültürden uzaklaşmaları ve önceliklerini maaş artışı umudundan zihinsel ve fiziksel sağlıkları için ekstra çaba göstermeye kaydırmaları nedeniyle başlamıştır (Talukder & Prieto, 2024). Sessiz istifa kavramının ortaya çıkmasında çalışmak için yaşamak anlayışının yerini, yaşamak için çalışmak anlayışına bırakması etkili olmuştur. Sessiz istifa kavramı çalışandan elinden gelenin her şeyi istenmesi fikriyle taban tabana zıttır (Karaşin & Öztırak, s. 1445).

Sessiz istifa, kişinin işinin gerekliliklerine uymaması anlamına gelmez. Kişinin işini korumak için elinden gelenin en azını yapması anlamına gelir. Sessiz istifanın özel bir yansıması olan "kurallara göre çalışma", ne azını ne fazlasını, sadece kişinin iş tanımında belirtileni yapması anlamına gelir (Johnson, 2023, s. 2).

Bilim insanları, sessiz istifanın, çalışanların bilinçli olarak asgari iş sorumluluklarını yerine getirmeye karar vermeleri ve asgari beklentilerin ötesinde takdir çabaya yatırım yapmaktan kaçınmaları anlamına geldiği konusunda hemfikir görünmektedir (Karrani, Bani-Melhem, & Mohd-Shamsudin, 2023). Sessiz istifa, aşırı çalışma kültürüne karşı 2021 yılında Çinli gençlerin gündeme getirdiği "tang ping-düz yatma" eğilimine de benzemektedir. Bu kavram, yoğun çalışma kültüründen bitkin düşen ve fazla çalışmalarının karşılığını yeterince alamadıklarını düşünen gençlerin, rekabetçilik ve sürekli kendini geliştirme yönündeki baskılara karşı isyanını vurgulamaktadır (Kerse, Deniz, & Çakıcı, 2024, s. 751).

Covid-19 pandemi süreci, çalışanların iş ve yaşam hakkındaki düşüncelerini temelden değiştirmekle kalmamış (Galanis vd., 2023: 828); çalışma koşulları, ücret, yönetim ve liderlik konusundaki memnuniyetsizlik gibi onlarca yıldır var olan temel sektör sorunlarını daha da kötüleştirmiştir. Değişimin hızını artırmış ve iş-yaşam dengesi kavramını, iş-yaşam entegrasyonuna dönüştürmüştür (Formica ve Sfodera, 2022: 899).

İş arama sitesi ZipRecruiter'ın baş ekonomisti Julia Pollak, *"İşten çıkarmalar ve kovulmalar rekor seviyede düşükken, insanlar benzeri görülmemiş bir iş güvencesine sahip" diyor. "Ve böylece işten çıkarılma riski daha düşük. Ve bu yüzden daha çok çalışma teşviki de azaldı. Kaytardığınızın bulunmasının sonuçları çok daha küçük hale geldi. Birincisi, şirketler insanları işten çıkarmayı*

Anahtar Kelime	Sayı
Sessizce Bırakma	54
İnsan, İnsanlar	33
Hemşireler, Sağlık Personeli, Hemşire, Hemşirelik Personeli, Hastane, Sağlık Çalışanları, Sağlık, Sağlık Personeli, Sağlık Hizmeti Sunumu	30
COVID-19, SARS-CoV-2, Pandemiler, Koronavirüs Hastalığı 2019, Epidemiyoloji	30
Tükenmişlik, İş Tükenmişliği, Duygusal Tükenme	22
İşyeri, Çalışma Ortamı, İş Hayatı, İş, İş Yükü, Çalışma Koşulları, Uzaktan Çalışma	22
Refah, Çalışan Refahı, Motivasyon, Anlamlı Çalışma	18
İş Memnuniyeti, İş Katılımı, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Memnuniyet, Performans, Katılım, Çalışan Katılımının Kesilmesi	19
Ölçek Geliştirme, Ölçek, Anket, Güvenilirlik, Doğrulama, Anketler ve Anketler	13
Kadın, Erkek	11
Cronbach Alfa Katsayısı, Korelasyon Katsayısı, Geçerlilik, Yakınsak Geçerlilik, Kavramsal Çerçeve	11
Çalışan, Personel, İstihdam, Çalışanlar	11
Z Kuşağı, Genç Yetişkin, Y Kuşağı	10
İşten Ayrılma Niyeti, Sessiz İşten Çıkarma, İşten Ayrılma	9
Büyük İstifa	8
İş-Yaşam Dengesi, Rol Çatışması	7
Yetişkin, Orta Yaşlı	7
Örgütsel, Örgüt	7
Psikoloji, Psikolojik Güvenlik	4
İnsan Kaynakları Yönetimi, İnsan Sermayesi	4
Liderlik	3
Kariyer	3
Çekiş Terapisi	2
Sosyal Değişim Teorisi	2
Üretilebilirlik	2
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	2

Sessiz istifanın covid-19 pandemisi sonrası sağlık sektöründe çalışanlarda yoğun bir şekilde görülmesi, çalışmalarında öncelikle bu alanda yapılmasına neden olmuştur. Pandemi ve sağlık çalışanları anahtar kelimelerde en sık geçen kavramlardandır. Bunun dışında tükenmişlik, çalışan refahı, iş tatmini, işten ayrılma niyeti, iş-yaşam dengesi, iyi oluş gibi işyerindeki tutum ve davranışlara yönelik çalışmaların ağırlık kazandığı görülmektedir. Ayrıca saha çalışmalarında

kullanmak üzere, sessiz istifa düzeyini tespiti yönelik yoğun bir ölçek geliştirme çalışmasının olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimelerde geçen yeni bir kavram daha vardır: Büyük istifa. Bu kelime, pandemi sonrası sağlık sektöründe (özellikle ABD’ de) yaşanan yüksek sayıda istifaları kavramlaştırmak için kullanılmıştır.

Sessiz İstifayı Ölçmek İçin Yapılan Çalışmalar

Sessiz istifa kavramının gündeme gelmesi, araştırmacıların bu tutumun sahadaki durumunu görmek için ölçeğe ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. 2022’ de tanımlanmasının üzerinden henüz iki yıl geçmesine rağmen bir çok araştırmacı ‘‘sessiz istifa ölçeği’’ geliştirmiştir.

Talukder ve Prieto (2024)’ nun yaptıkları çalışmada sessiz istifayı ölçmek için geliştirdikleri ölçekte 10 soru bulunmaktadır. Bu sorular aşağıda sıralanmıştır:

- Organizasyonda kalıyorum ama dışarıda yaptığım şeylere zaman ayırıyorum.
- Sadece geçinmek için yeterli olanı yapıyorum.
- Stres yapmıyorum ve kendimi içten içe parçalamıyorum.
- İşe gidiyorum ve gereken asgariyi yapıyorum ama başka pek bir şey yapmıyorum.
- Gerçekten aldığım ücret için çalışıyorum ve fazladan bir şey yapmıyorum.
- Daha fazla hayır demeyi, akşamları kendime ayırmayı ve tatilde e-postaları kontrol etmekten kaçınmayı öğrendim.
- Başkalarının projelerinden kaçınıyorum
- Elimden gelenin en iyisini yapma veya fazla mesai yapma beklentime direniyorum.
- İş yerinde ötesine geçmemem gerektiğini söylüyorum.
- Dışarıda zaman geçirme beklentime direnmiyorum.

Kepe nekçi, Katıtaş, ve Ökdem (2024), sessiz istifa ölçeğine ilişkin yaptıkları çalışmada iş koşulları, iş verimi ve işin özel yaşama etkisi başlıkları verdikleri 3 boyut tespit etmiştir. Avcı (2023) ise iş ve yaşam olarak isimlendirdiği iki alt boyut tespit etmiştir. Galanis, Katsiroumpa, Vranka ve Siskou (2023) kayıtsızlık, insiyatif eksikliği ve motivasyon eksikliği olarak belirlediği 3 faktörlü ölçeğinde 9 madde içermektedir. Karaşin ve Öztürk (2023) ise 473 sağlık çalışanı ile yaptıkları çalışmada 3 boyut ve 34 faktörden oluşan bir ölçek elde edilmiştir.

Tablo 1. Sessiz İstifa Ölçekleri

Yazarlar	Yayın Yılı	Örneklem	Ölçek Boyut/ madde sayısı
Karaşin ve Öztirak	2023	473 sağlık çalışanı	3 boyut, 34 madde
Şen, H.T.; Yurtsever, D. ve Polat, Ş.	2024	320 Hemşire	Tek boyut, 7 madde
Kepenekçi, Katıtaş ve Ökdem	2024	250+424 öğretmen	Üç boyut, 28 madde
Bulut, Tanrıverdi, Tekeli vd.	2024	371 özel sektör çalışanı	5 boyut, 48 madde
Yücedağlar, Gılıç, Uzun vd.	2024	391 Öğretmen	3 boyut, 17 madde
Yılmaz, Arık ve Çelik	2024	341+184 Öğretmen	2 boyut, 20 madde
Avcı	2023	250 Yükseköğretim mezunu Yerel yönetim kuruluşu çalışanı	2 boyut, 8 madde
Galanis, Katsiroumpa, Vraka vd.	2023	922+461 çalışan	3 boyut, 9 madde
Talukder ve Prieto	2024	1430 çalışan	Tek boyut, 10 madde
Karrani, Bani-Melhem, Mohd-Shamsudin	2023	199+157 kamu çalışanı	Tek boyut, 10 madde
Barrett	2024		İki boyut, 6 madde
Anand, Doll ve Ray	2023	264 çalışan	7 madde

Kavramın sadece 2 yıllık bir geçmişi olmasına karşın, geliştirilen 12 ölçek bulunmaktadır. Bunların yanısıra literatürde bazı ölçeklerin farklı diller için uyarlamalarının yapıldığı da görülmektedir.

Sessiz İstifanın Diğer Kavramlarla İlişkisi

Sessiz istifanın öncüllerini ve sonuçlarını tahmin etmek, gerekli önlemleri almak veya koşulları iyileştirmek açısından önemlidir. Makaleler, çoğunlukla, temelde aynı şeyi yansıtmaktadır. İnsanlar, ne şirketin ne de patronun onları umursamadığı sonucuna vardıklarında, şirketler ve doğrudan patronları tarafından daha da çok çalışmaya zorlanmaktan bıkmış görünüyorlar. Buna karşılık, sessiz istifayı benimseyenler, maaşları karşılığında "yanlarına kar kalacak" en az şeyi yapıyor gibi görünüyorlar (Johnson, 2023, s. 1). Bu bir sorundur, çünkü günümüzde çoğu iş, iş arkadaşlarıyla işbirliği yapmak ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için belirli düzeyde ekstra çaba gerektirir (Harter, 2022, s. 2). Sessiz istifa olgusu, yöneticiler arasında bariz sebeplerden dolayı endişeye yol açmıştır: İnsanlar işlerini korumak için gereken asgari şartların ötesine

geçmeyi bırakırsa, bunun birim maliyetler ve dolayısıyla kar marjları üzerinde zararlı bir etkisi olması muhtemeldir (Johnson, 2023, s. 3).

Sessiz istifanın, zamanla üretimin azalması, ekonomik problemlerin ortaya çıkması vb. durumlardan dolayı toplum açısından da endişe verici sonuçları bulunmaktadır. Ekonomik belirsizlik süreçlerinden geçilen bölge/bölgelerde çalışanlarda sessiz istifa davranışının daha yüksek seviyede olduğunu söylemek mümkündür (Karaşin & Öztirak, s. 1446).

Gallup araştırması sessiz istifanın kötü yönetimin açık bir belirtisi olduğu iddia etmektedir (Harter, 2022, s. 4). Sessiz İstifanın başlıca itici güçleri arasında şunlara ilişkin yoksunluk yer alır: (a) önemsenme hissi, (b) öğrenme ve büyüme fırsatları ve (c) organizasyonun amacıyla bağlantı. Çalışanların memnuniyetsizliğinin kaynaklarının her insanda ortak olan üç temel özellik etrafında döndüğü açıkça görülmektedir: ihtiyaçlar, değerler ve amaç (Formica & Sfodera, 2022, s. 900).

Sessiz istifa, bazı çalışanlar için kabul edilebilir olsa da, böyle bir seçeneğin kullanılmasını engelleyen kısıtlamalar olabileceğinden diğerleri için uygulanabilir olmayabilir. Örneğin, sermaye-emek gücü asimetrisi, ücretlerin gerçek değerinin azalması, iş yerinde teknolojinin kullanımının artması, iş güvencesizliğinin artması ve çalışanların ekonomik ihtiyaçları, özellikle yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik senaryosunda, "sessiz istifa" davranışlarını önemli ölçüde azaltabilir (Talukder & Prieto, 2024).

Talukder ve Prieto (2024)'nin araştırmasının sonuçları, sessiz istifa'nın farklı bir yapı olmasına rağmen hem istenen (örn. bağlılık, katılım ve iş tatmini) hem de istenmeyen (örn. ayrılma niyeti, kopuş ve katılım eksikliği) çalışan ve örgütsel yapılarla olumlu veya olumsuz yönde ilişkili olabileceğini göstermektedir. (Talukder & Prieto, 2024)

Yoğun iş temposu kültüründe, uzun çalışma günleri övülür ve ödüllendirilir ve izin tembellikle eş tutulur (Talukder & Prieto, 2024). Ancak yeni nesillerin öncelikleri farklıdır. Onların önceliği kişisel gelişim, dinlenme, iş-yaşam dengesi gibi konulardır. Örneğin, 4.600'den fazla çalışana olan uzaktan ve esnek bir iş sitesi olan FlexJobs tarafından Temmuz ve Ağustos 2021 arasında yürütülen yeni bir anket, çalışanların %68'inin daha fazla ücret almaktansa daha iyi bir iş-yaşam dengesi elde etmek için kariyer değiştirmeyi tercih edeceğini söyledi. Sağlıklı bir iş-yaşam dengesi sağlamak yeni bir şey olmasa da, COVID-19 salgını çalışanları aile hayatının ve 40 saatlik çalışma haftasının dışında tutkuyla yapılan işin önemini daha fazla farkına varmalarını sağladı (Talukder & Prieto, 2024). Nitekim Özcan ve Yaltagil (2024), sağlık çalışanlarına yönelik yaptıkları araştırmada, yetersiz personel sayısı ve fazla iş yükünün 0-5 yıl arası çalışanlarda

oluşturduğu sessiz istifa eğiliminin 6-10 yıl, 11-15 yıl, 16-20 yıl, 21 yıl ve üzeri çalışanlara göre daha fazla olduğu görülmüştür.

Xueyun vd. (2023), Çin' deki Z kuşağı üzerinde yaptıkları çalışmada, çalışma koşullarının, iş güvenliğinin, algılanan kariyer ilerleme fırsatlarının, duygusal örgütsel bağlılığın ve algılanan örgütsel desteğin çalışan refahı üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu ve iş tükenmişliğinin büyük bir negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çalışan refahının çalışanlarının sessiz istifa kararları üzerinde önemli bir negatif etkisi vardır ve iş tükenmişliğinin Çin'in Z Kuşağı çalışanlarının sessiz istifa kararları üzerinde önemli bir pozitif etkisi vardır (Xueyun, ve diğerleri, 2023, s. 1).

Sessiz istifa, bağlılık eksikliğinden farklıdır, fakat bağlılık eksikliği sessiz istifa'nın bir nedeni olabilir. Bazı yazarlar, sessiz istifa tutumundakilerin birincil bağlılıklarını yerine getirmeye devam ettiklerini, ancak iş tanımlarının ötesine geçmeye ve işe yaşamdan daha fazla öncelik vermeye istekli olmadıklarını söyleyerek ifade etmişlerdir. Bu durum çalışanların işlerine bağlı olmadıkları anlamına gelmez. Benzer şekilde sessiz istifa, iş tatminsizliğinin bir sonucu olarak görülür, ancak iş tatminsizliği değildir. İşe bağlılık, iş katılımı ve ayrılma niyeti gibi yapılar, kısmen "sessizce istifa" yı oluşturan veya ona öncülük eden yapılar olarak görülebilir (Talukder & Prieto, 2024).

Yıllardır aşırı iş yükü, yönetici tutumları, kariyer yollarının kapalı olması, ücret politikaları ve örgütsel adalet ile ilgili sorunlar nedeniyle yeteri kadar motive olamayan pek çok çalışan daha önce farklı isimlerle kavramsallaştırılmaya çalışılan benzer eylemlere yönelmiştir (Kerse, Deniz, & Çakıcı, 2024, s. 751).

Çalışanın fiziksel olarak işin başında olsa da zihinsel olarak işten kopuk olduğu durumu açıklamak için kullanılan presenteizm kavramı (işte sözde var olma), işten kopmuş bir şekilde görevlerini yerine getirmesi açısından benzerlik gösteren tükenmişlik ve sinizm kavramları sessiz istifa ile ortak yönleri bulunan diğer benzer kavramlardır. Ancak en fazla ilişkili ve benzer olan iki kavramın işten ayrılma niyeti ve örgütsel vatandaşlık davranışı olduğu söylenebilir (Kerse, Deniz, & Çakıcı, 2024, s. 751).

Karrani, Bani-Melhem, & Mohd-Shamsudin (2023) yaptıkları çalışmada sessiz istifa ile işe yabancılaşma ve iş stresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Sessiz İstifayı Önleme Yöntemleri

Sessiz istifa hem örgütler hem de çalışanlar için önemli bir sorun alanıdır. Sessiz istifa, işyerindeki stresin bireylerin kişisel yaşamları üzerindeki etkisiyle ilgili endişeleri artırmış, toplumsal hareketlerin ve soruşturmaların fitilini

ateşlemiştir (Xueyun, ve diğerleri, 2023, s. 1). Gallup araştırması bu anlamda kavrama ışık tutmaktadır. Birçok sessiz istifacı, Gallup'un iş yerinde "ilgisiz" olma tanımına uymaktadır. Bu insanlar gereken asgariyi yapan ve işlerinden psikolojik olarak kopuk olan insanlardır. Bu tanım, ABD iş gücünün yarısını kapsamaktadır (Harter, 2022, s. 3).

Önceki çalışmalar, olumlu bir lider-üye ilişkisinin organizasyondaki çalışan memnuniyetsizliğini azaltabileceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, lider-üye ilişkisi gelişimi ile çalışan sessiz istifa davranışları arasındaki ilişki, diğerlerinin yanı sıra, lider-üye değişimi teorisiyle de açıklanabilir (Talukder & Prieto, 2024).

Eisenberger vd.'ye (2001) göre, algılanan örgüt desteği, çalışanların örgütleri önemsemeye yönelik yükümlülük duygularını tetikleyecek ve bu da çalışanların geri çekilme davranışlarını azaltacaktır. Algılanan desteğin eksikliği, çalışanın işten ayrılmasını artırabilir ve bu da sessiz istifaya yol açabilir (Talukder & Prieto, 2024).

Bakker vd.'nin iş talepleri-iş kaynakları modelinde, nicel iş talepleri, duygusal iş talepleri ve zihinsel iş talepleri olarak sınıflandırılan iş taleplerindeki aşırılığın bazı olumsuz tutum ve davranışlara yol açabileceği ifade edilmektedir. Literatür, sessiz istifa için iş talepleri-kaynak katılımı dinamiğine uyabileceğini tahmin etmek için yeterli kanıt sağlar. İş talepleri kaynak kaybına yol açar ve sessiz bırakmanın işteki eforu azaltarak zaman, enerji vb. gibi kişisel kaynakları koruma yolu olabileceğini tahmin ederken, iş talepleri sessiz bırakmanın başka bir öngörücüsü olarak hizmet edebilir (Barrett, 2024, s. 14).

Sessiz istifa çalışandan, organizasyondan veya her ikisinden kaynaklanabilir. Sessiz istifa, işlevsiz bir çalışan-organizasyon ilişkisini yansıtabilir. Bu nedenle, çalışanlar ve organizasyonları arasında her iki taraf için de tatmin edici bir şekilde başa çıkmayı amaçlayan ciddi bir diyaloga ihtiyaç olduğunu öne sürer (Talukder & Prieto, 2024).

Forbes, 8 Temmuz 2024 tarihli Kate Wiczorek imzalı yazıda, sessiz istifa, bir organizasyonun eylemlerini sıfırlaması ve şirket değerleriyle uyumlu hale getirmesi için bir fırsat olarak değerlendirmektedir: *Çalışanlara nasıl davranıldığını değerlendirin. Herkesin çalışmayı seçtikleri şirket tarafından değerli, güçlendirilmiş ve desteklenmiş hissetmesini sağlamak için harekete geçin.* (www.forbes.com/sites/katewiczorek/2024/07/08).

Her ne kadar olumsuz yönleri öne çıksa da, sessiz istifa çalışanlar için aynı zamanda fırsatlar da ortaya koymaktadır. Çalışanlar iş için kendini tüketmek yerine kendi gelişimlerine odaklanabilmekte, iş-özel hayat dengesi kurmada daha başarılı olabilmekte, bunlar da daha mutlu bir yaşama zemin hazırlamaktadır. Bu durumun örgütler için kazan-kazan prensibi içerisinde iyi yönetilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Anand, A., Doll, J. Ve Ray, P. (202). Drowning in silence: a scale development and validation of quiet quitting and quiet firing. *International Journal of Organizational Analysis*, 3(4) 721-743. <https://doi.org/10.1108/IJOA-01-2023-3600>
- Avcı, N. (2023). Örgütsel Sinizm, Örgütsel Sessizlik, İşte Sözde Var Olma Ve Sessiz İstifa Arasındaki İlişkiler: İstanbul Maltepe Belediyesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(39), 968-989.
- Barrett, J. R. (2024). Quiet Quitting: A Conceptualization, Scale Development and Validation. Auburn: Graduate Faculty of Auburn University.
- Bulut, M.B., Tanrıverdi, O., Tekeli, M.R., Yıldızeli, N., Ünal, N., ve Çolak, C. (2024). Unveiling the Hushed Rebellion! Exploring the Concept of Quiet Quitting in the Modern Workplace: Development and Validation of Quiet Quitting Scale. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 16(30), 198-223.
- Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The Great Resignation and Quiet Quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907. doi:10.1080/19368623.2022.2136601
- Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., & Siskou, O. (2023). The quiet quitting scale: Development and initial validation. *AIMS Public Health*, 10(4), 828–848. doi:10.3934/publichealth.2023055
- Harter, J. (2022). *Is Quiet Quitting Real?* Gallup.
- Johnson, J. R. (2023). What's New About Quiet Quitting (and What's Not). *The Transdisciplinary Journal of Management*.
- Karaşin, Y., & Öztırak, M. (tarih yok). Sessiz İstifa Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1443-1460.
- Karrani, M. A., Bani-Melhem, S., & Mohd-Shamsudin, F. (2023). Employee quiet quitting behaviours: conceptualization, measure development, and validation. *The Service Industries Journal*, 44(3-4), 218-236. doi:10.1080/02642069.2023.2286604

- Kepenekçi, Y. K., Katıtaş, S., & Ökdem, M. (2024). Öğretmenlere İlişkin Sessiz İstifa Ölçeği'nin Geliştirilmesi Ve Öğretmenlerin Sessiz İstifaya İlişkin Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(2), 1344-1363. doi:10.24315/tred.1469047
- Kerse, G., Deniz, V., & Çakıcı, A. B. (2024). İstifa Ölçeğinin Türkçe Formunun Psikometrik Özelliklerinin Sınanması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 749-762.
- Özcan, E., & Yaltagil, E. I. (2024). Sağlıkta Sessiz İstifanın Nedenleri ve Çözüm Yolları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 919-935. doi:10.20491/isarder.2024.1833
- Şen, H. T.; Yurtsever, D. ve POLAT, Ş.(2024). Sessiz İstifa ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçeklerinin Türkçede Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 11(2), 344-353.
- Talukder, M. F., & Prieto, L. (2024). A “quiet quitting” scale: development and validation. *International Journal of Organizational Analysis*. doi:10.1108/IJOA-01-2024-4182
- Xueyun, Z., Mamun, A. A., Masukujjaman, M., Rahman, M. K., Gao, J., & Yang, Q. (2023). *Modelling the significance of organizational conditions on quiet quitting intention among Gen Z workforce in an emerging economy*. Naturaportfolio, Scientific Reports. doi:10.1038/s41598-023-42591-3
- Yılmaz, K., Arık, R. S., & Çelik, M. (2024). Öğretmenler İçin Sessiz İstifa Ölçeğinin Geliştirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 426-438. https://doi.org/10.33206/mjss.1405854
- Yücedağlar, A., Gılıç, F., Uzun, N. B., İnandı, Y. (2024). Öğretmenlerde Sessiz İstifa Ölçeği: Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(69), 227-251. https://doi.org/10.21764/maeuefd.1313367

24. Bölüm

Dünya Mutfak Kültürlerinden İspanyol Mutfağı ve Gastronomi için Önemi

Recep ÇAĞLAŞ¹

¹ Arş. Grv. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Fınal Üniversitesi

Özet

Coğrafya, iklim, gelenek ve inanç gibi çeşitli etkenlerden beslenen yemek kültürü, tarihsel süreçte kuşaktan kuşağa aktarılmayı başarmış ve böylece günümüze kadar ulaşmıştır. Dünya üzerindeki ülkelerin gastronomi çeşitliliği kültürleri yansıtmakta ve toplumların kültürel kimliklerini yansıtmaktadır. Kültürün gelişimi, uzun süreli süreçler ve tarihsel olayların etkisiyle şekillenirken, gastronomide de benzer şekilde yüzyıllar boyu süregelen evrimsel süreçler vardır. Tüm bunların yanında gastronomi çeşitliliği ve zenginliği turizm sektöründeki başarıyı gözle görünür şekilde artırmakta olup yerli halka ve turiste ilham kaynağı haline gelmektedir. İspanya gastronomisi, kültürel çeşitliliği ve bilinen zengin tarihi ile dünya tarafından ilgi ile takip edilen bir mutfaktır. Yüzyıllar boyu süregelen etkileşimler sonucu, farklı kültürlerin de katkılarıyla şekillenmiş ve kendine özgün bir gastronomi oluşturmuştur. Araştırmanın amacı, İspanya gastronomisi ve tarihsel gelişiminde etkisi olan bileşenleri inceleyerek günümüzde hangi ülke mutfaklarında etkisi olduğunu araştırmaktır. Bu çalışma araştırma yöntemi olarak literatür tarama yöntemi ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, gastronomi tarihi, İspanya.

Abstract

Food culture, which is nourished by various factors such as geography, climate, tradition and belief, has managed to be transferred from generation to generation throughout history and thus has reached the present day. The gastronomic diversity of countries around the world reflects cultures and reflects the cultural identities of societies. While the development of culture is shaped by long-term processes and the effects of historical events, there are similar evolutionary processes in gastronomy that have continued for centuries. In addition to all these, the diversity and richness of gastronomy visibly increases the success in the tourism sector and becomes a source of inspiration for locals and tourists. Spanish gastronomy is a cuisine that is followed with interest by the world with its cultural diversity and known rich history. As a result of the interactions that have continued for centuries, it has been shaped with the contributions of different cultures and has created a unique gastronomy. The aim of the research is to examine the components that have an effect on Spanish gastronomy and its historical development and to investigate which country's cuisines it has an effect on today. This study was prepared using the literature review method as a research method.

Keywords: Gastronomy, history of gastronomy, Spain.

1. Giriş

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine bakıldığı zaman yemek yemek, yaşamın devamlılığı için karşılanması gereken en önemli ihtiyaçlardan biridir. İnsanın hayatta kalması, vücuttaki besinlerin kullanımı ile şekillenir. Beslenmenin serüveni düşünüldüğünde sadece hayatta kalmak için yapılan bu aktivite zamanla keyif amaçlı beslenmeye dönüşür. Bu noktada gastronomi bir zevk ve cazibe kaynağı olarak nitelendiriliyor. Günümüzde insanlar yeni tatlar ve dokular (ağız hissi) aramak istiyor. Bu noktada gastronomi turizmi giderek daha yaygın hale geliyor. Gastronomi turizmindeki temel motivasyon, özel bir yemek türünü tatmak veya bir yemeğin üretildiğini görmek için gıda üreticilerini, festivalleri, restoranları ve spesiyalitetleri ziyaret etmektir. Ancak özel bir yemeğin tadına bakmak, yemeklerin farklı üretim süreçlerini görmek ya da ünlü bir şefin elinden yemek yemek de bu kapsamda değerlendirilir. Konu başlığı olarak araştırmada seçilen İspanyol Mutfağının da gastronomi turizmi açısından mükemmel bir zenginliği bulunmaktadır (Dimlioğlu, 2018; Özgen, 2022).

2. Literatür Taraması

2.1. İspanya Mutfağı Tarihi

İspanyol mutfağı, tarihi etkiler ve kültürel değerlerin bir karışımından dokunmuş zengin ve çeşitli bir duvar halisidir. İspanya'nın coğrafyası, tarımsal bolluğu ve mutfak geleneklerini şekillendiren bölgesel kimliklerle derinden bağlantılı bir mutfaktır. Yemek alışkanlıkları toplumdaki farklılıkları göstermekle birlikte toplum içinde de zaman zaman farklılıkları göstermektedir. İspanyol mutfağının tarihi evrimi, ülkenin çeşitli kültürlerini, bölgesel malzemelerini ve tarihi olaylarını yansıtan çok büyük bir zenginliktir. Temel evreler ele alındığı zaman tarih öncesi ve antik çağlar, orta çağ ve diğer öne çıkan dönemlerden bahsetmek mümkündür (Wild, 2015).

Roma ve Fenike kökleri tarihi dokuda hissedilmiştir. İspanya'daki erken mutfak etkileri, balık tuzlama ve saklama gibi teknikleri tanıtan ve zeytin ve üzüm gibi temel gıdaları beraberlerinde getiren Fenikeliler ve Romalılardan geldi ve bu da İspanyol zeytinyağı ve şarabının temelini oluşturdu (Dimlioğlu, 2018). 8. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar İspanya'nın bazı bölgelerini yöneten Mağribiler, İspanyol mutfağı üzerinde derin bir etkiye sahipti. Baharatları (safran ve kimyon gibi) ve yeni mahsulleri (pirinç, badem ve turunçgiller gibi) tanıttılar. Sevilen yemek paella, pirinç ve safran içerdiği için bu dönemin bir mirasıdır (Spain Then & Now, 2021).

İspanya'nın Amerika'yı keşfetmesi ve sömürgeleştirmesiyle domates, patates, biber ve çikolata gibi yeni malzemeler Avrupa'ya geri getirildi (Dunmire, 2004).

Bu malzemeler, gazpacho'dan (soğuk domates çorbası) patatas bravas'a (baharatlı patates) kadar İspanyol yemeklerinin ayrılmaz bir parçası haline geldi. İspanya'nın Katolik kökleri, özellikle et tüketiminin kısıtlandığı Oruç döneminde balık yemeklerinin yaygınlığını etkiledi. Tuzlu morina veya bacalao yaygın bir temel gıdadır ve İspanya'nın bölgelerinde çeşitli şekillerde pişirilir (Mantilla Morales, 2016).

2.2. İspanyol Mutfağındaki Bölgesel Çeşitlilik

Özerk Bölgeler ve Mutfakları: İspanya'nın özerk toplulukları (Katalonya, Bask Ülkesi ve Endülüs gibi) her biri benzersiz mutfak kimliklerini korur. Bu kimlikler bölgesel gururu yansıtır ve coğrafya, iklim ve tarihi gelişim gibi faktörlerden etkilenir.

- Katalonya: Güveç ve soslara vurgu yapan zengin, tuzlu yemekleriyle bilinir.
- Bask Bölgesi: Deniz ürünleri ve pintxos (tapas gibi küçük bar atıştırmalıkları) ile ünlüdür.
- Endülüs: Akdeniz ve Kuzey Afrika lezzetlerinden etkilenen gazpacho ve tapasın evidir.

Yerel Malzemeler ve Öz Yeterlilik: İspanyol mutfağı yerel malzemelere değer verir. İspanya'nın iklimi ve coğrafyası, her bölgeye farklı bir lezzet profili kazandıran çeşitli taze ürünler, deniz ürünleri ve hayvancılık ürünlerine olanak tanır (Richardson, 2007).

İspanyol mutfağı, kaliteli malzemeleri sergileyen basit hazırlıklara büyük önem verir. Yemekler genellikle zeytinyağı, sarımsak ve mevsimlik ürünler gibi doğal lezzetlerini vurgulamak için özenle işlenen birkaç ana malzemeye dayanır. 'Yavaş, Sosyal Yemek' kültürü bunlardan bir tanesidir. İspanya'daki yemekler, zamanla tadına varılması gereken sosyal etkinliklerdir. Sobremesa geleneği (bir yemekten sonra konuşmak için masada oyalanma) anlamlı bir bağ kurmak için zaman ayırmanın İspanyol değerini temsil eden değerli bir uygulamadır. Tapas, İspanyol yemeklerinin sosyal doğasını temsil eder. Bu küçük tabaklar paylaşım, topluluk ve sohbeti teşvik etmek için tasarlanmıştır. Bu gelenek ayrıca barlar ve restoranlar sürekli olarak yeni tapaslarla yenilik yaptığı için esnekliği ve uyarlanabilirliği vurgular (Sevon ve Pink, 2015).

Mevsimsel ve Dini Festivaller İspanyol Mutfağında önemli bir yer tutar. Birçok İspanyol yemeği, Noel'de turrón (bir nuga tatlısı) veya Paskalya'da rosquillas (bir tür donut) gibi belirli bayramlar veya festivallerle ilişkilendirilir. Bu yiyecekler İspanya'nın mutfak mirasını korur ve dini geleneklerini yansıtır (Folgado-Fernández vb., 2019).

İspanya'nın şarap yapım geleneği, özellikle La Rioja gibi bölgelerde, hasat festivalleri ve şarap tadımlarıyla kutlanır. Bu etkinlikler yalnızca İspanyol şarabını değil, aynı zamanda onu yaratmada kullanılan becerileri ve emeği de kutlar. İspanyol mutfağı gururla geleneklere dayanırken, aynı zamanda küresel etkilere de uyum sağlamıştır. Madrid ve Barselona gibi şehirler, geleneksel ve modern füzyon mutfağının bir karışımını sunarak, İspanyol yemek kültürünün yeniliğe açıklığını gösterirken tarihi köklerine de saygı gösterir (Folgado-Fernández vb., 2019). Özetle, İspanyol mutfağı tarih, coğrafya ve kültürel değerlerle derinden iç içedir. Yüzyıllardır dış etkilere uyum sağlamayı, güçlü bir bölgesel kimlik duygusunu ve kaliteli malzemelere ve sosyal bağlantıya duyulan kalıcı bir sevgiyi yansıtır (Anderson, 2013).

3. Farklı Dünya Kültürleri ile Etkileşim

Gastronomi turizmi ilk tercih edenleri, gezginler vb. kavurma, kaynatma gibi pişirme yöntemlerine dair kanıtlarla birlikte yabancı bitkileri ve hayvanları kullandılar (Fuller ve Gonzalez Carretero, 2018). Giderek daha fazla deneyime sahip bir gezgin için gastronomi ve yerel ürün ve üreticilerin keşfi, destinasyon seçiminde ana faktörlerden biri ve kültürel kimliğe dalmanın ödüllendirici ve unutulmaz bir yolu haline geldi (Semprun, 2020).

Roma etkisi incelendiği zaman, dönemin mutfak ve tarım kültürü üzerinde hatırı sayılacak etkiler yarattığı görülür. Roma İmparatorluğu, İber Yarımadası'nı M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren fethederek bölgeye yalnızca askeri ve siyasi anlamda değil, kültürel anlamda da büyük bir etki bırakmıştır. Roma, tarımda geliştirdiği yeniliklerle İspanya'nın zengin topraklarını verimli hale getirilerek, tarım ürünlerinin yaygınlaştırılıp gelişmesi sağlamıştır. Roma'nın İspanya'ya tanıttığı en önemli ürünlerden biri zeytin'dir. Zeytinyağı, Roma mutfağının vazgeçilmeziydi. Buna ek olarak üzüm yetiştiriciliği, Roma döneminde İber Yarımadası'na girmeye başlamış ve zamanla bölge, kaliteli şaraplarıyla ön plana çıkmıştır. Roma'nın şarap üretimi üzerine geliştirdiği teknikler, modern İspanyol şarapçılığının temellerini atmıştır.

Roma'nın mutfak kültürüne etkileri sadece tarım ürünleriyle sınırlı değil şölenler ve eğlenceler de bu kültürden aktarımıştır. Bu geleneği , özellikle büyük ziyafetler ve açık hava yemekleri, Roma döneminde halk arasında yaygın olan sosyal etkinliklerdi.. Bu tür etkinlikler, İspanya'da da zamanla yerleşmiş ve toplum hayatının çok önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Roma'nın yemek kültürü, mutfağa getirdiği yeniliklerle, İspanya'daki yemek alışkanlıklarını dönemin ihtiyaçlarına göre şekillendirilerek geliştirilmiştir.

İspanya'da Orta Çağ (8. ila 15. yüzyıl) dönemi incelendiğinde, özellikle İslam medeniyetinin etkisi oldukça belirgindir. 711 yılında İber Yarımadası'na gelen Mağribli Araplar ve Berberiler, bölgeyi 800 yıl boyunca yönetmiş ve bu süreçte pek çok kültürel, bilimsel ve ekonomik yenilik getirmiştir. İslam kültürünün en önemli katkılarından biri, mutfak kültürüne yaptığı etkidir. Mağribliler, baharatlar, turunçgiller, pirinç gibi yeni gıda maddelerini İber Yarımadası'na tanıtarak, bölge mutfağının temel yapı taşlarını değiştirmişlerdir. Özellikle baharatlar, yemeklere hem lezzet hem de aroma katarken, turunçgiller gibi meyveler de daha önce bilinmeyen lezzetler sunmuştur. Pirinç, İslam İspanyasında özellikle Al-Andalus bölgesinde yaygın olarak yetiştirilmeye başlanmış ve bu, Avrupa'da pirinçli yemeklerin artmasına yol açmıştır. Ayrıca, bu dönemde İslam dünyasında gelişen pişirme teknikleri ve yemek hazırlama yöntemleri, İspanya'da da benimsenmiş ve zamanla yerel mutfak kültürüne entegre edilmiştir. En bilinen örneklerden biri, İspanyol mutfağının simgesi haline gelen paella yemeğidir. (Richardson, 2007; Spain Then & Now, 2021). Paella'nın kökleri, Arapların İber Yarımadası'nda tarım tekniklerini ve pişirme yöntemlerini geliştirmeleriyle atılmıştır. Pirinç ve zeytinyağı gibi malzemelerin öne çıktığı bu yemek, Arapların et ve sebzeleri pişirme biçimlerinden ilham almış ve zamanla farklı İspanyol yörelerinde evrim geçirmiştir. İslam'ın İspanya'daki etkisi yalnızca tarıma ve mutfak kültürüne değil, aynı zamanda günlük yaşamın pek çok alanına da yansımıştır. İslam dünyasının mutfak mirası, bugünkü İspanyol mutfağının temel özelliklerinden biri haline gelmiştir ve bu kültürel etkileşim, İspanya'daki Orta Çağ dönemi mutfağının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Hristiyan ve Müslüman mutfak geleneklerinin harmanlanması, çeşitli bölgesel yemeklere yol açtı. Badem ve safran gibi malzemeler temel gıda maddeleri haline geldi. Rönesans (15. ila 17. Yüzyıl). Kolomb Değişimini inceleyecek olursak burada yeni malzemelerinin (domates, patates, biber, çikolata) tanıtılması İspanyol mutfağını daha da geliştirdi. (Richardson, 2007). 18. ve 19. Yüzyılları incelendiğinde bölgesel uzmanlaşma ile Katalan, Bask ve Galiçya gibi belirgin bölgesel mutfaklar ortaya çıktı. Yemek kitaplarının yaygınlaşmasının ardından İspanyol tarif ve tekniklerinin resmileşmesinde mutfak edebiyatı yardımcı oldu.

20. Yüzyıl iç savaş Sonrasında, İspanya, daha basit, daha faydacı yemek pişirme arayışına girerek gıda kıtlığıyla karşı karşıya kaldı. Tüm bu olayların sonrasında küreselleşme ile birlikte 20. yüzyılın sonlarında uluslararası etkilerle birlikte geleneksel yemeklerin yeniden canlanmasına tanık olundu ve bu da yaratıcılığa ve sunuma vurgu yapan "Nueva Cocina" hareketine yol açtı. (Richardson, 2007; Spain Then & Now, 2021).

Küresel Tanınırlık sonucu ve yüzyıllardır gelişmekte olan İspanyol mutfağı dünya çapında beğeni kazandı ve tapas barları ve İspanyol restoranları küresel olarak popüler hale geldi. Günümüzde halen İspanyol mutfağı popülerliği devam eden lezzetler arasındadır.

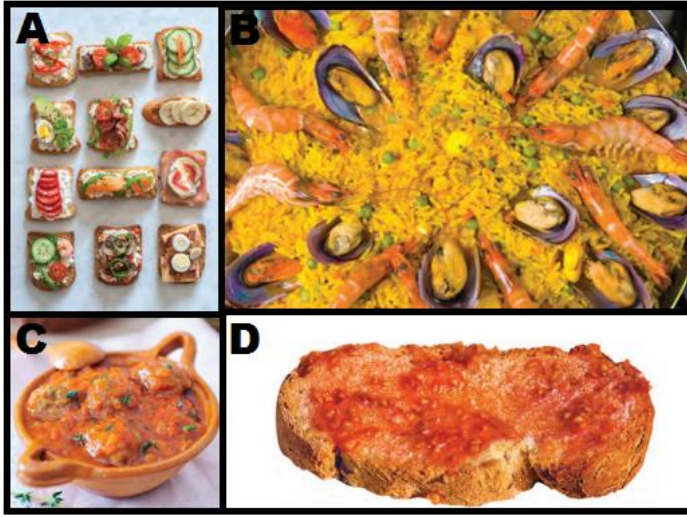
İspanyol mutfağının başlıca temel unsurlarını inceleyecek olursak, bölgesel çeşitlilik ön plana çıkmaktadır. Her bölge kendi spesiyaliteleriyle ün kazanmıştır. (Galiçya'da deniz ürünleri, Valensiya'da pirinç yemekleri). Malzemeler ise ülkeye özgü Zeytinyağı, deniz ürünleri, etler, baklagiller ve taze sebzeler temel gıda maddeleridir. Genel olarak bakıldığında İspanyol mutfağı ülkenin tarihinin bir yansımasıdır ve kültürel değişimler, bölgesel çeşitlilik ve gelişen mutfak trendleriyle dünyada yerini almıştır.

4. İspanyol Mutfağına ait Lezzetler

İspanyol mutfağı zengin ve çeşitlidir, cesur lezzetleri, taze malzemeleri ve et, deniz ürünleri, sebzeler ve baharatların dengesiyle bilinir. En popüler ve geleneksel yiyeceklerden bazıları aşağıda farklı kaynaklardan elde edilen yemeklerle açıklandığı gibidir (Barrenechea, 2005; Roden, 2016; Akyürek, 2018).

- Paella: Valencia'dan gelen paella, İspanya'nın en ikonik yemeklerinden biridir. Geleneksel olarak pirinç, safran, sebzeler ve tavuk, tavşan veya deniz ürünleri (karides, midye ve istiridyeye gibi) gibi çeşitli proteinler içerir. Genellikle geniş, sığ bir tavada pişirilir ve socarrat adı verilen karakteristik çtır bir alt tabaka verir.
- Tapas: Tapas, zeytin ve peynirden daha ayrıntılı mini yemeklere kadar değişebilen küçük mezeler veya atıştırma malımlardır. Çok sevilen tapaslardan bazıları patatas bravas (baharatlı domates soslu patates), gambas al ajillo (sarımsaklı karides), croquetas (genellikle jambonla kızartılmış kroket) ve jamón ibérico'dur (İber jambonu).
- Tortilla Española (İspanyol Omleti): Yumurta, patates ve soğandan yapılan, yavaş yavaş pişirilerek koyu ve yumuşak bir omlet elde edilen basit ama doyurucu bir yemektir. Genellikle tapa olarak veya salata eşliğinde bir öğün olarak tüketilir.
- Endülüs'te ortaya çıkan ferahlatıcı bir soğuk domates çorbasıdır. Domates, biber, salatalık, sarımsak, zeytinyağı ve ekmele yapılan gazpacho, sıcak yaz günleri için mükemmeldir. Benzer bir çeşidi olan salmorejo daha koyudur ve genellikle haşlanmış yumurta ve jambonla kaplanır.
- Churros con Chocolate: Popüler bir kahvaltı veya atıştırma malı olan churros, genellikle şeker serpilmiş derin yağda kızartılmış hamur işleridir. Genellikle batırmak için koyu ve zengin sıcak çikolata ile servis edilirler.

- Jamón Ibérico ve Jamón Serrano: İspanyolca kürlenmiş jambon ulusal bir hazinedir. İber domuzlarından yapılırken jamón serrano beyaz domuzlardan yapılır. Zengin, tuzlu tadı onu popüler bir tapa yapar ve genellikle ince dilimlenmiş olarak servis edilir.
- Pimientos de Padrón: Galiçya'dan küçük yeşil biberler, kabarana kadar kızartılır ve tuz serpilir. Çoğu hafiftir, ancak bazıları oldukça baharatlı olabilir ve her lokmada biraz sürpriz yapar.
- Pulpo a la Gallega (Galiçya Ahtapotu): Bu yemek, kaynatılmış ve ardından zeytinyağı, kırmızı biber ve iri tuz serpilmiş ahtapot içerir. Genellikle tahta tabaklarda servis edilir ve Galiçya bölgesinin bir spesiyalitesidir.
- Fabada Asturiana: Asturias'tan zengin ve doyurucu bir fasulye yahnisi olan fabada, büyük beyaz fasulyeler (fabes), chorizo, morcilla (kan sosisi) ve domuz eti ile yapılır. Özellikle soğuk havalarda mükemmel bir rahatlatıcı yemektir.
- Bocadillo de Calamares: Madrid'den sade ama popüler bir sandviç, baget ekmeğin içinde çıtır çıtır kızarmış kalamar halkaları, bazen de biraz aioli veya limonla servis edilir.
- Cochinillo Asado (Kızarmış Süt Domuzu): Segovia'nın bir spesiyalitesi olan bu yemek, eti yumuşayana ve derisi çıtır çıtır olana kadar kızartılmış bütün bir süt domuzundan oluşur. Genellikle gruplar arasında paylaşılan şenlikli bir yemektir.
- Empanadalar: Galiçya'da popüler olan İspanyol empanadaları, ton balığı, domates, soğan, biber veya et gibi malzemelerle doldurulmuş hamur işi turtalarıdır. Kızartılmak yerine fırınlanırlar ve bu da onlara gevrek, çıtır bir kabuk verir.

Resim.1. İspanya Mutfağına ait Yemekler (Doğdubay, 2018)

Resim.1A. Tapas.

Resim.1B. Paella.

Resim.1C. Pan Con Tomate (Domates Tostu).

Resim.1D. Albondigas (Soslu Rulo Köfte)

- Albóndigas: Genellikle domates bazlı bir sosla servis edilen, domuz veya dana etinden yapılan İspanyol köfteleri. Genellikle tapas olarak veya pilav veya ekmekle ana yemek olarak servis edilirler.
- Caldo Gallego. Yeşilliklerden (şalgam tepesi gibi), patateslerden, chorizo'dan ve bazen fasulyeden yapılan rahatlatıcı bir Galiçya çorbası. Özellikle kış aylarında popüler olan doyurucu ve ısıtıcıdır.
- Crema Catalana: İspanya'nın crème brûlée versiyonu olan Katalonya'dan gelen bu tatlı, kremalı bir muhallebi tabanına ve üstünde karamelize şeker kabuğuna sahiptir ve turuncgiller ve tarçınla tatlandırılmıştır.

Çalışmada açıklanmış olan yemekler, İspanya'nın mutfak çeşitliliğinin sadece küçük bir parçasıdır. Her bölgenin kendine özgü spesiyaliteleri vardır ve zeytinyağı, sarımsak ve taze otlar gibi malzemeler ülke genelinde cömertçe kullanılır ve bu da İspanyol malzemelerinin tazeliğini ve kalitesini vurgular (Barrenechea, 2005; Roden, 2016; Akyürek, 2018).

Resim.2. Önemli İspanyol Yemekleri (Yeomans, 2023).

Resim.2A. Patatas bravas.

Resim.2B. Fideuà.

Resim.2C. Tortilla.

Resim.2D. Churros.

5. Sonuç

İspanya mutfağı, zengin tarihi ve kültürel çeşitliliğiyle dünya çapında büyük bir ilgiyle izlenen bir gastronomi geleneği haline gelmiştir. Yüzyıllar boyunca çok farklı kültürlerin etkisiyle şekillenen İspanyol mutfağı, kendine has lezzetler ve pişirme teknikleriyle bilinir. Farklı kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak, İspanya mutfağı, tarihsel bir mirası günümüze taşır ve özgünlüğüyle dikkat çeker. Araştırmanın amacı, İspanya gastronomisi ve tarihsel gelişiminde etkisi olan bileşenleri inceleyerek günümüzde hangi ülke mutfaklarında etkisi olduğunu araştırmak olup, bu çalışma araştırma yöntemi olarak literatür tarama yöntemi ile hazırlanmıştır.

Kaynakça:

- Akyürek, S. (2018). Investigation of Similarities and Differences of Turkish and Spanish Cuisine Cultures. *Electronic Turkish Studies*, 13(2).
- Anderson, L. (2013). *Cooking up the nation: Spanish culinary texts and culinary nationalization in the late nineteenth and early twentieth century* (Vol. 321). Boydell & Brewer Ltd.
- Barrenechea, T. (2005). *The cuisines of Spain: exploring regional home cooking*. Random House Digital, Inc..
- Dimlioğlu, B. (2018). *Fiziksel aktivitenin orta yaş sedanter kadınlarda temel psikolojik ihtiyaçlar ve öznel iyi oluş düzeylerine etkisinin incelenmesi* (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).
- Doğdubay, M. (2018). İspanyol Mutfağı (III. Unite), Dünya Mutfakları I, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3309.
- Dunmire, W. W. (2004). *Gardens of New Spain: how Mediterranean plants and foods changed America*. University of Texas Press.
- Folgado-Fernández, J. A., Di-Clemente, E., & Hernández-Mogollón, J. M. (2019). Food festivals and the development of sustainable destinations. The case of the cheese fair in Trujillo (Spain). *Sustainability*, 11(10), 2922.
- Fuller, D. Q., & Gonzalez Carretero, L. (2018). The archaeology of Neolithic cooking traditions: archaeobotanical approaches to baking, boiling and fermenting. *Archaeology International*, 21(1), 109-121.
- Mantilla Morales, V. (2016). *Spoonful of Spanish: Religiosity, cuisine, and the formation of Creole identities* (Doctoral dissertation, University of Guelph).
- Roden, C. (2016). *The food of Spain*. Penguin UK.
- Semprun, Z. (2020). Gastronomic tourism in Spain, origin or diversification? World Shopping Tourism Network. *Gastronomy Tourism in Spain*, Giugno 4, 2020.
- Servon, L. J., & Pink, S. (2015). Cittaslow: going glocal in Spain. *Journal of Urban Affairs*, 37(3), 327-340.
- Spain Then & Now (2021). Roman Conquest of Spain/Hispania. <https://www.spainthenandnow.com/spanish-history/roman-conquest-of-hispania>
- Richardson, P. (2007). *Late Dinner: Discovering the Food of Spain*. Simon and Schuster.
- Yeomans, J. (2023). Essential Spanish Dishes. CNN travel.
- Wild, M. J. (2015). Eating Spain: National Cuisine Since 1900.

25. Bölüm

Latin Amerika ve Karayipler Bölgesinin Çeşitlilikleri, Tarihsel Veriler ve Büyümenin Belirleyicileri¹

Emine TAHSİN²

¹ Bu çalışma Tahsin'in (2022)' Latin Amerika'nın On Yılı Kalkınma Teori ve Deneyimleri" başlıklı çalışması kapsamında, "LAK bölgesinde uzun dönemli büyümenin izini sürmek (ss.13-16)" bölümü için hazırlanan, çalışma belgesinden derlenmiştir.

² Orcid no: 0000-0003-0349-2381, Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, tahsin@istanbul.edu.tr

Öz

Latin Amerika ve Karayipler'in dünya ekonomisi içindeki konumu ve göreceli olarak diğer bölgeler karşısında büyüme eğiliminin analizi, bölge açısından uzun dönemli büyüme sürecini belirleyen esas koşulların ne olduğu sorusunu güncel kılmaktadır. Bölge, diğer coğrafyaların deneyimleri ile "benzer", bir o kadar da "özgün" birçok olguyu aynı anda barındırmaktadır. Bölge ülkelerinin karakteristikleri sosyo-ekonomik alandaki ilerleme süreçleri ve genel olarak büyüme patikasını şekillendirmesi açısından belirleyici olmaktadır. Bu olgulardan yola çıkarak, çalışmada öncelikle bölgenin göreceli gelir düzeyindeki değişim süreci tarihsel verilere dayandırılarak ortaya konmaktadır. Sonraki bölümlerde ise, uzun dönemli büyümenin belirleyicilerine yönelik geliştirilen temel kuramların özetlenmektedir. Bu yolla, büyümenin dolaylı/yakın (*proximate*) ve nihai (*ultimate*) belirleyicilerine yönelik geliştirilen yaklaşımlar veri alınarak, bölgenin genel olarak başarısızlıklarına yönelik geliştirilen tezler aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: LAK ülkeleri, Uzun dönemli büyümenin belirleyicileri, LAK ve kurumlar, LAK ve büyüme, LAK ve Kalkınma

Jel Codes: O1,O43, O54

Abstract

Analysing the position of Latin America and the Caribbean region in the world economy and its growth trend relative to other regions necessitates the question of what are the fundamental conditions that determine the region's long-term growth process. The region is characterised by a number of facts that are both 'similar' and 'unique' to the experiences of other regions. The characteristics of the countries of the region are decisive in terms of the growth path shaping the socio-economic progress and growth in general. Based on these facts, this study will primarily outline the process of change in the relative income level of the region on the basis of historical data. In the following sections, it is aimed to summarise the main approaches to the determinants of long-term growth. In this way, it is aimed to summarise the arguments on the failures of the region by taking into account the approaches developed for the proximate and ultimate determinants of growth in the long-run.

Keywords: LAC countries, Determinants of long-run growth, LAC and institutions, LAC and growth, LAC and development

Jel Codes: O1,O43, O54

1.GİRİŞ

Coğrafi oluşum kriterleri açısından Latin Amerika ve Karayipler (LAK) oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Dünya yüzölçümünün %13'ü LAK bölgesine aittir. Amerika kıtasının kuzeyinde, ABD Meksika sınırı ile başlayan, Orta ve Güney Amerika ile birlikte Karayipler'in dahil olduğu bu bölgede 33 ülke (UN,2021) yer almaktadır. LAK ülkeleri ölçek, nüfus, etnik yapı, doğal kaynaklar ve de gelir düzeyi açısından, çeşitlilikler içermektedir. Bu olgular aynı zamanda 33 ülkenin, bir bütün olarak analiz edilmesinin belli sınırları ve zorlukları olduğunun en somut göstergesini ifade etmektedir. Diğer yandan bir coğrafi oluşum olarak LAK bölgesinin dünya ekonomisi içindeki konumu ve görece olarak diğer bölgeler karşısında büyüme eğiliminin analizi, bölgenin uzun dönemli büyüme sürecini belirleyen esas koşulların ne olduğu sorusunu güncel kılmaktadır. Bölge, diğer coğrafyaların deneyimleri ile “benzer”, bir o kadar da “özgün” birçok olguyu aynı anda barındırmaktadır. Bölge ülkelerinin karakteristikleri sosyo-ekonomik alandaki ilerleme süreçleri ve genel olarak büyüme patikasını şekillendirmesi açısından belirleyici olmaktadır.

Genel olarak Amerika'nın, dünya jeokültürünün bir bileşeni olarak anılması 15.yy'da bölgenin fethi ile birlikte başlarken (Cupples,2013), LAK bölgesini “zengin Kuzey Amerika” ülkelerinden ayırt eden, Amerika kelimesinin önündeki -“Latin eki”³- 19.yy'da kullanılmaya başlanmıştır. Mignolo (2005) bölgenin LA olarak kavramsallaştırılmasının birçok farklı fikirlerin toplamında yaratılan bir olgunun sonucu olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle de “sömürgecilik tarihi açısından “yeni dünyanın” bir parçası olarak da tanımlanan bölge, 1492 öncesinde sahip olduğu birikim ile birlikte, “eski” ve “yeniyi” bir arada barındırmaktadır (Skidmore ve Smith, 2010). Sömürgecilik ile birlikte, Kolomb öncesi dönemde birçok medeniyeti bir arada bulunduran bölgenin gelişim sürecine “Avrupa” bağlamı dahil olmuştur (Cupples,2013). Bunun bir sonucu olarak, LAK ülkeleri, Kolomb öncesi “yerli (*indigenous*)” nüfus, Avrupa ve Afrika kökenli toplulukların karşılıklı etkileşimini barındıran bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olmuştur (Cardoso ve Perez Brignoli, 1979 aktaran Bértola ve Ocampo, 2012:10). Bu yapının dağılımı bölge ülkeleri arasında farklılıklar göstermekle birlikte LAK ülkelerinin sınıflandırılmasında, yerli-Amerikan nüfus, Afro-Amerikan nüfus ve Avrupa-Amerikan nüfus ağırlıklı üç temel kategori ortaya çıkmaktadır. Bölge nüfusunun % 8.3'ü yerli

³ Latin eki ile Rio Grande'nin güneyinde yer alan ve Latin dillerinin konuşulduğu bölge tanımlanmaktadır(Bulmer-Thomas,2003:1). McGuinness'e (2003) göre 19. yy'ın ortalarında ticaret ve ulaşım yollarının gelişmesi sonucunda, “beyaz” Amerikalı gezginler ve tüccarlar tarafından Latin Amerika kavramının kullanımı ivme kazanmıştır. Yaygın olarak Latin ekinin ilk kez 1856 yılında Kolombiyalı José Maria Torres Caicedo tarafından kullanıldığı kabul edilirken, Fransız akademisyen L.M Tisserand ile Şilili Fransisco Bilbao'nun da aynı dönemde bu kavramı kullandığı belirtilmektedir. (aktaran Bulmer-Thomas,2003)

nüfustan oluşmaktadır (CEPAL,2024). Ancak belli ülkelerde yerli nüfusun oranı, bu düzeyin oldukça üzerindedir.

LAK bölgesini sömürgecilik dönemi ile birlikte farklılaştıran bir diğer olgu emtia yapısı ile ilgili olmuştur. LAK bölgesi, öncelikle altın ve gümüş, sonrasında şeker (beyaz altın), 20.yy ‘da petrolün keşfi ile hidrokarbon alanında gerek rezerv gerekse çeşitlilik açısından en zengin bölgelerin başında gelmektedir. Bu da, bölgenin ekonomi tarihi ve bugünkü üretim yapısını belirleyen en temel özelliklerden bir diğerini oluşturmaktadır. Günümüzde LAK bölgesinin, petrol, doğal gaz, bakır, gümüş, altın, kahve, şeker, soya, muz, et gibi emtiaların dünya üretimi içindeki payı (FAO, 2018) üst sıralarda yer almaktadır. Ancak bölge, sahip olduğu emtia çeşitliliği açısından zengin, ancak zenginliğin paylaşımı noktasında bir o kadar da eşitsiz ve yoksul bir bölge olarak da tanımlanmaktadır (Skidmore ve Smith, 2010).Zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olan ülkelerde yoksulluk ve gelir eşitsizliği verilerinin düzeyi (Venezuela ve Boliviya) bunun en somut örneğini oluşturmaktadır.

Bölgenin süreklilik arz edecek şekilde istikrarlı bir büyüme performansı içinde olamaması, krizler ile birlikte bu sürecin kesintiye uğraması, bölgenin iktisadi tarihi açısından direngenlik içeren en temel durumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sömürgecilik tarihinden bu yana süregelen “eşitsizlik” olgusu, 2000’li yıllarda da bölgeye içkin başlıca açmazlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bölgenin kalkınma politikaları açısından, başarı ve başarısızlıklarına odaklanılması öncelikle geçmişten günümüze süreğenlik gösteren iktisadi olguların neler olduğuna odaklanmayı beraberinde getirmektedir. Bu da kaçınılmaz olarak uzun dönemli büyümenin belirleyicilerinin ne olduğunun yanıtlanması, kalkınma yazını açısından, başlangıç koşullarının, dikkate alınması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte söz konusu başlangıç koşullarının süreç içerisinde hangi dinamiklere bağlı olarak şekillendiği kalkınma yazının ele aldığı başlıca sorunsallardan biri olmaya devam etmektedir.

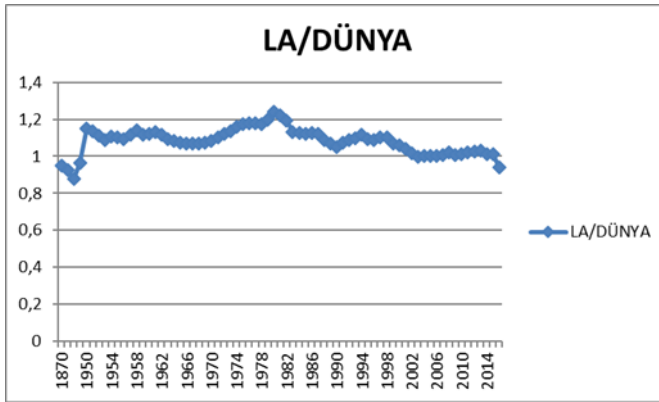
Çalışmada öncelikle bölgenin görelî gelir düzeyindeki değişim süreci tarihsel verilere dayandırılarak aktarılacaktır. Sonraki bölümlerde ise, uzun dönemli büyümenin belirleyicilerine yönelik geliştirilen temel kuramların özetlenmesi amaçlanmaktadır. Bu yolla büyümenin dolaylı/yakın (*proximate*) ve nihai (*ultimate*) belirleyicilerine yönelik geliştirilen yaklaşımlar veri alınarak, bölgenin genel olarak başarısızlıklarına yönelik geliştirilen tezlerin özetlenmesi amaçlanmaktadır.

2.Bölge Büyüme Performansı Açısından Ne Zaman Geriye Düştü?

Grafik 2’de görüleceği üzere LAK bölgesi, dünya GSYİH’nin içinde Afrika’dan sonra en düşük paya sahip olan coğrafyadır. Bölge, 18.yy’nın ortasında ve de 19.yy’nın ikinci yarısında Kuzey Amerika’nın gerisine düşmüş (Coatsworth, 2008:550), bölgenin yakın tarihi dikkate alındığında ise büyüme performansı, 1980 sonrası dönemde gerilemiştir. Bu dönemde LAK bölgesi Doğu Asya ülkelerinin de gerisine düşen bir büyüme performansı ortaya koymuştur. 2003 sonrası dönemde emtia fiyatlarında canlanmaya bağlı olarak bölge yeni bir büyüme evresine girmiştir. Buna rağmen, bölgenin diğer bölgelerle olan gelir açığı bu dönemde de kapanmamıştır. 2021 yılı verilerine göre LAK bölgesi ülkeleri dünya GSYİH’nin %7.3’ü ve dünya nüfusunun %8’ine sahiptir(CEPAL,2024).

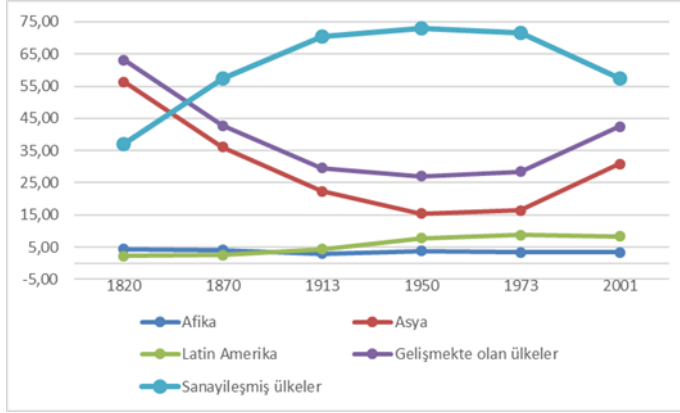
Tarihsel veriler, Latin Amerika’nın 1750-1850 yılları arası dönemde geleneksel ölçümlerin aksine, geriden gelen bir bölge olmadığı görüşünü güçlendirmektedir (Coatsworth,2008:548). Bölgenin esas olarak dünya ekonomisinin gerisine düştüğü süreçler, 1820-1850 arası dönemde ortaya çıkarken, bölgedeki büyüme süreci ikinci sanayi devrimin ardından yeni bir ivme kazanmıştır. LAK bölgesinin Batı ile arasındaki gelir açığı, esas olarak 1870 öncesinde (1820-1850), yakın tarihte ise 1980 sonrasında açılmıştır. Grafik 2’de görüleceği üzere LAK bölgesinin kişi başına düşen gelir düzeyi bölgenin bağımsızlık süreci ile 1870 arası dönemde azalma eğilimi, 1870-1980 arasında dönemde yukarıya doğru eğimli ve 1980 sonrası dönemde ise yeniden aşağıya doğru eğimli bir seyir izlemektedir (Bértola ve Ocampo, 2011:3).

Grafik 1: LAK/ Dünya GSYİH oranı

Kaynak: Maddison Project(2018)

Grafik 2: Dünya GSYİH içindeki pay %

Kaynak: Nayyar (2013)

Bu sonuçlar, kaçınılmaz olarak sömürgecilikten bağımsızlığa giden süreç ile 1980 sonrası dönemde uygulanan politikaların içeriğine odaklanılmasının önemini artırmaktadır. Bölgenin yakın tarihinin büyüme performansının analizinde; 1940-1980 arası dönemde uygulanan politikaların bölgeyi geriletliğini öne süren görüşler ile 1980 sonrasında uygulanan politikaların bunda daha belirleyici olduğunu temel alan iki ayrı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Throp (1998), 1940-1980 arası dönemde elde edilen büyüme performansının “başarılı” olduğu görüşünü savunmaktadır. Leondora Prados de la Escoura (2007 aktaran Edward,2010:23) ise Maddison (2003) verilerinin aksine, esas geri kalmışlığın daha erken bir dönemde, korumacı ve içe kapalı politikaların uygulandığı, 1945-1980 arası dönemde ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

3. Teorik Arka Plan

Bölgenin uzun dönemli büyüme sürecinin analizine yönelik katkıları, temelde iki ayrı yaklaşım üzerinden değerlendirmek mümkün olabilmektedir. Temel alınan metodoloji, tarihsel verilerin ne şekilde yorumlanacağını farklılaştırabilmektedir. Farklı yaklaşımlar geliştirilmesine rağmen bölgenin görece olarak geri kalmışlığının nedenleri kurumsal yapı ile tarihsel-yapısal özelliklere bağlı olarak açıklanmaktadır. Kurumsal ve yapısal özelliklerin, bölgenin geri kalmışlığının temel nedenleri arasında tanımlanması kalkınma teorilerinin gelişimi ile bağlantılı olarak ilerlemektedir. Latin Amerika bölgesine özgün geliştirilen kalkınmacı yaklaşımlar (LA yapısalcı okul ve bağımlılık okulu) ve sonrasında 1990’lı yıllar ile birlikte tarihsel veriler üzerinden elde edilen bulgular, Yeni Kurumsalcı İktisat kuramının (YKİ)

bölgeye yönelik tezler üretmesini beraberinde getirmiştir (Bértola ve Weber,2015;Bértola, 2011).

Latin Amerika kalkınmacı okulu (Kay, 1989), kalkınmayı uzun dönemi kapsayan bir süreç olarak tanımlamakta, iktisadi faktörlerin kültürel, sosyal ve siyasi olgularla bağlantılı olduğu görüşünü öne çıkarmaktadır. Tarihsel-yapısalcı metodları kullanan LA yapısalcılığı ile Marksist yaklaşımlarından etkilenen LA bağımlılık okulu, bölgenin geriden gelme koşullarını sömürgeciliğin maddi koşulları, toprak yapısındaki eşitsizlikler, dış güçlere bağımlılık başlıklarını temel alma noktasında ortaklaşmaktadır (Bértola, 2010). Ancak LA bağımlılık okulu ile yapısalcı gelenek kolonyal ekonomilerin yapısını analiz etme biçiminde, eşitsizliğin nedenlerine yönelik geliştirdikleri yanıtlar noktasında farklılaşmaktadırlar (Bértola, 2010). Marksist yaklaşımlar, toplumsal ilişkilerin, üretken güçler(emek ve sermaye) arasındaki güç ilişkileri ve servetin dağılımına bağlı olarak şekillendiğini veri almakta sömürgecilik döneminde üretken (üretici) güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantıları analiz etmektedir. Latin Amerika yapısalcılığı ise üretim yapısı ve mübadele ilişkilerinin dünya ekonomisi içinde iki temel yapıyı ortaya çıkardığını veri almakta, bölge ülkelerinin gelişmiş sanayi merkezleri arasında belirli yapısal farklılıklar olduğu saptamasında bulunmaktadır.

YKİ yaklaşımlarında ise “üretim ilişkileri” yerine “kurumlar” büyüme dinamiklerini açıklayan temel çıkış noktasını oluşturmaktadır (Bértola,2010,2011).YKİ temelli yaklaşımlar, bölgedeki dışsal olguların belirleyiciliğini geri planda tutmaktadır. Tarihsel verilerden yola çıkarak, Kuzey-Güney arasındaki gelir farklılıklarının nedenlerini açıklayan çalışmaların ortaklaştığı en temel olgu; başlangıç koşullarının, kurumsal yapıları belirlediği ve bugünkü sosyo-ekonomik yapıyı tanımlayan kalıcı etkileri ortaya çıkardığı şeklindedir. Başlangıç koşullarındaki farklılıklar, “sömürgeci kurumları” şekillendirmekte, bu da geri kalmışlığın temel nedenini oluşturmaktadır. Söz konusu kurumlar, eşitsiz güç ilişkilerinin dağıtımını yeniden üretmekte, süregelenleştirmektedir. Bununla birlikte, YKİ temelli analizler, kurumların doğasını belirleyen koşulların; başlangıç koşullarının, ne olduğu konusunda görüş farklılıklarını da barındırmaktadır. Başlangıç koşulları, faktör donanımı (emek yapısı), iklim ve toprak kullanımının belirleyiciliği (Sokoloff ve Engerman, 2000,2002), sömürgecilikten bağımsızlığa geçiş sürecindeki kurumların ve yerleşik elitlerin rolü (Coatsworth, 2005), sömürgecilik dönemindeki dışlayıcı kurumların rolü (Acemoglu, Johnson ve Robinson 2001, 2002) ile yasal temellere (Glaeser ve Shleifer, 2002 aktaran Armendariz ve Larraín, 2017) göre farklılaşabilmektedir. Bir başka kısıt olarak sömürgecilik tipi, kurumların işleyiş biçimini şekillendirmektedir. Yasal düzenlemelerin

kapsamı (Lange, Mahoney ve vom Hau,2006), kültürel yapı, sömürgelerin yerel koşulları ve yönetim biçimini belirlemektedir.

Tarihsel verilere dayalı çalışmaların yaygınlık kazanması ile uzun dönemli büyümenin olası belirleyicileri; (en yakın) ve ölçülebilen unsurları veri alan analizler ile daha nihai(temel) sebepleri veri alan yaklaşımlar üzerinden analiz edilebilmektedir. Maddison (1991) büyümenin en yakın belirleyicilerinin mukayeseli makroekonomik büyüme muhasebesi verilerinden yola çıkarak analiz edildiğini, iktisatçılar ve istatistikçiler tarafından geliştirildiğini ifade etmektedir. Büyümenin muhasebesi yöntemi ile ölçülebilen ve en yakın (*proximate*) sebepler temel alınarak, nicel verilerek değerlendirilmektedir. Uzun dönemli büyümenin analizi noktasında, en yakın sebepler; GSYİH'nin tahminlenmesi, faktör donanımları (fiziki ve beşeri sermaye), faktör verimliliği gibi başlıkları kapsamaktadır. Nihai(*ultimate*) sebepler ise ölçülmesi daha zor olan, kurumsal verilere dayandırılmaktadır. Uzun dönemli büyümenin temel sebepler olarak; kurumlar, coğrafya, yasal temeller, etnik-dilsel ayırım, kültür gibi unsurlar değerlendirilmektedir (Hofman, 2000:1-2).

Amerika kıtasındaki Kuzey ülkeleri ile yoksul Güney ülkeleri arasındaki gelir farklılıklarının nedenleri, yapı(coğrafya dahil), donanım(faktör donanımları), ve kurumlar gibi olgulara dayandırılarak analiz edilmektedir. Kuzey ile Güney arasındaki eşitsizliklerinin nedenlerini açıklamaya yönelik çalışmalarda, sömürgeciliğin dolaylı etkileri dikkate alınmakta ve bununla birlikte sömürgeciliğin mirası, farklı alt başlıklar üzerinden değerlendirilmektedir. Söz konusu yaklaşımlar; bölgenin geri kalmışlığının nedenlerine farklı yanıtlar üreterek katkı sağlamaktadır.

Bu yaklaşımlar, gerek bölgenin büyüme performansının farklılık içermesinin nedenleri gerekse bölge ülkelerinin sahip olduğu çeşitliliği analiz noktasında önemli olgulara işaret etmektedir. Çalışma, bölge ülkelerinin sahip olduğu çeşitlilikleri ve büyüme performansını, tek teoriye bağlı kalarak açıklamanın belli sınırları olabileceğini veri almaktadır. Aşağıda yer alan bölümlerde, coğrafya, faktör donanımları ve kurumsal yaklaşımları özetlenmektedir.

3.Coğrafyanın Belirleyicileri

Coğrafyanın ülkelerin büyüme sürecini belirlediğini temel alan yaklaşımlara göre iklim ve toprak koşulları, GSYİH düzeyindeki farklılıkları açıklayan birincil olgudur. Ülkelerin bağlı bulunduğu enlem, iklim ve toprak koşullarını farklılaştırmakta bu da büyüme eğilimlerini şekillendirmektedir. Kişi başına düşen gelir ile Ekvador'a yakınlık arasında negatif bir korelasyon söz konusu iken tropik bölgelerdeki nüfus ılıman bölgelerdeki nüfusa oranla üç kata daha dezavantajlı konumdadır (Armendariz ve Larrain,2017:5) Ulaşım maliyetleri,

Ülkelerin merkezi piyasalara uzaklığı, dağlık toprak koşullarının varlığı ile denize ulaşımın olmaması durumu gibi coğrafi koşullara bağlı olarak ortaya çıkan olgular büyüme potansiyelini belirlemektedir (Armendariz ve Larrain, 2017:6). Söz konusu koşullar ülkelerin ticaret, yatırım ve teknoloji olanaklarını azaltan etkiler ortaya çıkarmaktadır (Gallup vd.,1999 ; Henderson vd., 2001).

Ilıman iklime sahip coğrafyalarda emek verimliliğin daha yüksek olduğu ve de teknoloji düzeyinin daha ileride olduğunu veri alan bu yaklaşıma, Gallup ve Sachs(2000) hastalık yükü (*disease burden*) kavramını eklemiştir. Buna göre tropik iklimlere sahip olan ülkelerin salgın hastalıklarla mücadele koşullarının mümkün olamaması bu bölgeleri daha dezavantajlı konuma getirmektedir. Gallup ve Sachs'ın (2000) coğrafya hipotezine göre salgın hastalıkların daha az görüldüğü ılıman bölgelerde, nüfus yoğunluğunun daha çok olması verimlilik ve inovasyon kapasitesinin daha yüksek olması ile sonuçlanmaktadır.

Latin Amerika bölgesinin Ekvador'a yakın bölgelerinde salgın hastalıklar ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilerken, sömürgecilik öncesi dönemde Batıya oranla teknoloji düzeyinin daha düşük olduğu veri alınmaktadır. Buna dayanarak LAK bölgesi açısından coğrafya temelli analizlerin geçerliliğine işaret edilmektedir (Reyes ve Sawyer,2011:55).

Ancak, bölgenin geri kalmışlığının nedenleri arasında coğrafyayı "birincil nedensellik" olarak değerlendirmenin belli sınırları olabilmektedir. Bu yaklaşım, diğer birçok olgunun geri planda kalması nedeni ile yetersiz bulunmaktadır. Latin Amerika tropik iklim vb. koşullarına sahip coğrafyaların başında gelmektedir. Bölgenin coğrafi özelliklerine bağlı olarak sahip olduğu emtiaların dışa açılma sürecinde büyümeye hızlandırıcı bir etki yarattığı dikkate alındığında, tropik iklimlerin olumsuzluklarını veri almanın eksikli bir yaklaşım olabileceği öngörülmektedir(Armendariz ve Larrain,2017).

Bu kuramın en temel yanılığısı (elişkisi) benzer eylem ve boylamlara sahip olan ülkelerde dahi eşişsizliklerin ortaya çıkabileceği ile ilgili olurken, bölge ülkelerinin enlem ve boylama bağlı olarak açıklanan doğrusal bir büyüme eğilimi içinde olmadığı görülmektedir(Armendariz ve Larrain,2017).Coğrafyayı büyüme sürecinin "dolaylı etkileri" olarak temel alan yaklaşımlar ise coğrafyanın başlangıç koşullarını belirlediğini dikkate almaktadır (Acemoğlu, Johnson ve Robinson,2001).

Diğer yandan coğrafyanın büyüme performansına etkisini değerlendirirken, verili coğrafi koşullarda teknolojik altyapının nasıl kullanıldığının önemli olduğu kabul gören yaygın bir yaklaşım olurken, coğrafyadan ziyade teknolojinin kullanımı ve bunun yaygınlaştırılmasının önemli olduğu görüşü ne çıkmaktadır. Örneğin Meksika ve ABD'nin enlem açısından benzerlik taşıyan bölgelerine bakıldığında nehir sistemi ve ulaşım yapısının büyümeyi

belirleyen bir unsur olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Sonuç olarak Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojiye bağlı altyapının geliştiği bölgelerde ya da enlemden bağımsız olarak altyapı yatırımlarının gerçekleştiği bölgelerin sonraki süreçte daha avantajlı konuma geldiğini ileri sürülmektedir (Coatsworth, 2000).

4. Yapı, Faktör Donanımları ve Kurumlar

Engerman ve Sokoloff (2000,2002) çalışmalarında, Kuzey ve Güney Amerika arasındaki gelir farklılıklarının nedenlerini tartışmaktadır. Buna göre zenginlik ve yoksulluğun nedenleri başlangıçtaki yapı ve faktör donanımlarına(toprak, iklim, nüfus yapısı) bağlı olarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre coğrafya, faktör donanımlarını şekillendirmekte, faktör donanımları ise ekonomik ve siyasi kurumları belirlemektedir. Söz konusu iktisadi koşullar ve kurumlar ise eşitsizliklerin üretiminde belirleyici olmaktadır.

Engerman ve Sokoloff'a (2000,2002) göre Kuzey ve Güney Amerika'da faktör donanımları ve kurumlar farklı yapılara sahiptir. Bölgedeki sömürgecilik tipi de bu özelliklere göre farklılaşmaktadır. Engerman ve Sokoloff (2000,2002) bu özelliklere göre Amerika kıtasında 3 tarz sömürgecilik tipi tanımlamaktadır. Buna göre; birinci grupta; şeker gibi ürünleri üretebilecek uygun bir iklime sahip olabilen ve de daha büyük ölçek toprak kullanımının olduğu, emek arzının kıt olduğu bölgeler yer almaktadır. Bu bölgelerde emek ihtiyacı köle emeği ile karşılanmaktadır (Barbados, Küba, Jamaika, ve Brezilya). İkinci grupta; Meksika ve Peru, Guatemala, Bolivya gibi zengin maden doğal kaynaklarla sahip olan ve belli anlamlarda sermaye ihtiyacı ve yüksek düzeyde emek gücü ihtiyacı duyulan sömürgeler (daha çok yerli nüfusa sahip) sınıflandırılmaktadır. Bu coğrafyalarda “yerli” nüfus ağırlıklı bir istihdam yapısı söz konusu olurken “encomienda”⁴ sistemi mülkiyet ilişkilerini belirlemektedir. Madencilik alanında ise “mita” tarzı üretim biçimi emeğin ve doğal kaynakların kullanımını şekillendirmektedir (Armendariz ve Larrain, 2017:17). Üçüncü sömürgecilik tipi ise iklim ve toprak yapısı uygun olan sömürgeleri tanımlamaktadır. Arjantin, Uruguay, Şili ile Kuzey Amerika'da emek kıtlığı söz konusudur. Aynı zamanda bu bölgeler Avrupalı emek göçü ile daha geç bir dönemde karşılaşılan bölgeler olma özelliğine sahiptir. Bu ülkelerde yerli nüfusun da görel olarak daha düşük

⁴ Bölgede toprağın kullanım biçimine yönelik farklı uygulamalar söz konusudur. “Encomienda “ (emanet etme), genel olarak sömürgecilik döneminde işgücünün denetim altına alınması pratiğini ifade etmektedir. Bu sistem toprak üzerinde herhangi bir yasal hak barındırmamakta, sömürgecilerin emeği zorla çalıştırma -belli bir gelire bağlama pratiklerini içermektedir.” Hacienda” (Latifundiya) büyük ölçekli çiftlik sisteminde ise sömürgeci, çalıştırma ve vergisini alma hakkını üstüne geçirdiği yerli grubun yaşadığı topraklardaki Katolik din görevlisini finanse etme ve sömürgecinin savunulmasına yardımcı olma sorumluluğunu üstlenmektedir(Somel,2020:38). Mita üretim biçimi And bölgesinde ve özellikle Peru'da madencilik alanında emeğe el koyma pratiklerini tanımlamaktadır. Mita üretim biçimi bkz. Dell (2010)

kalması, daha homojen bir emek yapısının ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir.

Yukarıda tanımlanan üçüncü tip sömürgecilik yapısındaki ülkelerde (Kuzey Amerika, Arjantin, Şili) gelir düzeyine ilişkin farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir. Bu ülkelerin daha geç Avrupa göçü ile karşılaşılmasına rağmen, farklı gelişmişlik düzeyine sahip olmaları kolonyal beşeri sermayenin belirleyiciliğine bağlı olarak açıklanmaktadır. Avrupa'nın daha geri ülkelerinden gerçekleşen göçün beşeri sermaye donanımını azaltıcı bir etki yarattığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte Kuzey ile Güney arasında ortaya çıkan gelir farklılığının nedenleri “*mayorazgo*” kurumlara (İspanyol sömürgeciliğinin ortaya çıkardığı kurumlar) dayandırılarak açıklanmaktadır (Armendariz ve Larrain, 2017:16). Sonuç olarak, başlangıç koşullarına göre şekillenen toprak ve emek politikaları Kuzey ile Güney arasındaki tezatlığı ortaya koymaktadır. Faktör donanımlarının yapısı, siyasi gücün dağıtımını belirleyen temel unsur olarak değerlendirilmektedir. Siyasi gücün dağıtımını noktasındaki farklılıklar görece olarak eşitsizliklerin süreklilik arz etmesini beraberinde getirirken, kurumsal kalkınmayı etkilemektedir. Kurumlar sonraki aşamada da hükümet politikaları sonucunda süreklilik içerecek şekilde eşitsizlikleri üretmeye devam etmektedir.

Bu yaklaşıma göre; görece daha uygun toprak ve iklim koşullarına sahip olan bölgeler, daha fazla toprağa ve bunun sonucunda daha az sermayeye ihtiyaç duyan bölgeler olurken aynı zamanda başlangıçtaki emek yapısı nedeni ile daha eşitlikçi kurumlar ortaya çıkarabilmiştir (eğitim sistemi dahil). Daha büyük eşitsizliklerle başlayan toplumlarda (örneğin köle emeği ya da yerli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde) yönetici elitler, yasal ve ekonomik kurumların güç dağıtımını ve kuralları daha orantısız bir şekilde, kendi avantajlı gruplarının çıkarlarını garanti altına almaya yönelik olarak belirleme yoluna gittiler(Engerman ve Sokoloff, 2000:223). Kurumlar, eşitsizliği artırma ya da süregelenleştirme noktasında, toprak reformu, göç politikaları, oy hakkı ve eğitim politikaları ile sermayenin oluşumuna yönelik politikalar üzerinden belirleyici olmaktadır.

Ancak bu yaklaşımlar, benzer başlangıç koşullarına sahip ülkelere farklı büyüme eğilimlerinin gerçekleşmesi nedenlerini ayrıntılı olarak açıklayamaması nedeni ile eleştirilmektedir. Toprak yapıları benzer olmasına rağmen LA ülkelerinin büyüme süreci farklılıklar gösterebilmektedir (Coatsworth,2008).Örneğin, Dominik cumhuriyeti ile Haiti, başlangıç koşullarının benzerliğine rağmen farklı büyüme patikalarına sahiptir. (Armandeiz ve Larrain,2017:16). Bir diğer çarpıcı nokta, ABD'nin de kendi içinde gelir açısından farklılıklar gösterebildiği şeklindedir. ABD'deki Virjinya,

Alabama, ve Güney Kalorina eyaletleri büyük ölçekli tarım yapılan(pamuk ve şeker), köle emeğini kullanan bir yapıya sahip iken ABD'nin kuzey ve güney bölgelerinde de gelir farklılıklarının belirgin olduğu saptanmaktadır. Kuzey ile Güney arasında gelir yakınsaması iç savaş (1861) ve köleliğin kaldırılması sürecinden sonra hızlanmıştır (Armendaiz ve Larrain, 2017: 16).

5.Kurumlar ve LAK Bölgesi

Kurumların birincil dereceden büyüme sürecini etkilediğini veri alan yaklaşımlar, coğrafya ile faktör donanımlarının GSYİH ile bağlantılı nedenselliği açıklama noktasında eksikliği kaldığını ileri sürmektedir. Coğrafya ve faktör donanımları yerine esas olarak kurumlar ile GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisi, ampirik verilere dayandırılarak ölçülmekte ve bu iki veri arasındaki korelasyonun daha güçlü olduğu ortaya konmaktadır (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2002; Spalaore ve Wacziarg, 2013).

Kurumsal yaklaşım, düşük nüfus yoğunluğunun olumsuz iklim koşullarından kaynaklı olduğunu açıklama noktasında coğrafya hipotezinin geçerli olmadığı görüşünü ileri sürmektedir. Coğrafyanın büyüme sürecine dolaylı (*proximate*) etkileri söz konusu olabilmektedir. Zamandan bağımsız olarak coğrafyanın iklim, hastalıklar ve verimliliği belirleme durumu dikkate alınmış olsa idi, başlangıçta (1500 yılı) zengin olan bölgelerin sonraki süreçte de zengin olacakları ancak bunun aksi bir sonucun ortaya çıktığı saptanmaktadır. Başlangıçta daha zengin olan bölgelerin sonraki süreçte yoksullaştığı ve bunun “coğrafyaya” bağlı olarak açıklanamayacağı ortaya konmaktadır. Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001,2002) çalışmaları uzun dönemli büyümenin belirleyicisi olarak başlangıçtaki nüfus yoğunluğu ve yapısını veri almaktadır. Salgın vb. unsurlar (biyocoğrafya) yerleşik nüfus oranını belirlemektedir. Bununla birlikte sömürgeciler daha düşük ölüm oranlarına sahip olunan bölgelerde belli riskleri almaya çekinmekte ve de daha az nüfus ile bu bölgelere yerleşilmektedir. Bu bölgelerde yerli nüfusun yerine sömürgeci elitlerin (yerleşiklerin) sayısı daha fazla olmakta, bunun bir sonucu olarak da daha kapsayıcı kurumlar ortaya çıkmaktadır. Düşük ölüm oranları daha yüksek büyüme oranlarını beraberinde getirmektedir. Daha yüksek yerleşik nüfus, kaynakların dağılımı noktasında siyasi gücü daha adil bir şekilde kullanmaktadır.

LA'nın doğal kaynaklar açısından sunduğu zenginliklerin başlangıçta daha fazla olduğu, ancak nüfus ve kurumsal yapılar sebebiyle geriye düştüğü anlaşılmaktadır. Bu olgu, Acemoğlu, Johnson ve Robinson tarafından talihin tersine dönmesi (*reverseal of fortune*) şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. 1500 yılı itibarıyla, daha yoğun nüfusa sahip ve zengin bölgelerde, sömürgeciler

dışlayıcı kurumlar kurarak bu bölgelerin gerilemesine yol açmıştır. Düşük ölüm oranı ve düşük şehirleşme oranları olan alanlara ise daha yüksek oranda nüfus yerleşmiş, bu da zamanla kapsayıcı kurumların oluşmasına sebep olmuştur. Avrupalı yerleşiklerin sayısının az olduğu bölgelerde dışlayıcı kurumlar gelişmiş, daha az yerleşik olan, yerli nüfusun yoğun olduğu yerlerde kapsayıcı kurumların gelişimi sağlanamamıştır.

Acemoğlu, Johnson ve Robinson'un (2001,2002) görüşlerine göre, eşitsizlikler yasal ve siyasi haklardaki dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. LA bölgesinde toprak yapısı, özel mülkiyeti garanti altına alacak olan yasaların aksak işleyişi bugün de büyüme sürecini olumsuz etkileyen olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüksek ölüm oranı olan bölgelerdeki düşük yerleşik nüfus, o toplumların ekonomik verimliliğini etkilemektedir. Ayrıca, politik güç dağılımındaki sorunlar, eşitsizlikleri artıran faktörler arasında yer almaktadır. LA'daki toprak yapısındaki sorunlar ve özel mülkiyet yasalarının zayıf işleyişi, bölgenin büyüme sürecini olumsuz etkilemektedir. Glaeser ve Shleifer'e(2002) göre ise, hukukun kökeni, kurumların işleyişini belirlemektedir; Anglo-Sakson hukuk sistemine sahip ülkeler, diğer hukuk sistemlerine göre daha iyi büyüme performansı göstermektedir.

Acemoğlu, Johnson ve Robinson'un (2001,2002) sömürgeci kurumların kalkınmaya olumsuz etkilediği ile ilgili görüşleri, Coatsworth (2008) tarafından coğrafya, yerleşik elitler ve zamanlama gibi unsurların göz ardı edilmesi nedeni ile eleştirilmektedir. LA'nın sömürgecilik döneminde, diğer bölgelerden geride kaldığını söylemek zordur; 1800'lerde bölgedeki gelir ve verimlilik farkları, dünya genelindeki zengin ve yoksul bölgelerin durumuyla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda, sömürgeci kurumların etkisi sonraki süreçte ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Kuzey ve Güney bölgelerinde teknolojinin kullanımındaki farklılıklar, coğrafi faktörlerden bağımsız olarak talihin tersine dönmesinde etkili olmaktadır. Kuzey'in altyapı ve coğrafi koşulları, ulaşımı geliştirirken, Güney'de bu alanlardaki eksiklikler büyümeyi engellemektedir. Coatsworth, yerleşik elitlerin toprak mülkiyeti üzerindeki hâkimiyetinin sanıldığı kadar yüksek olmadığını, bu elitlerin kolonyal yönetimde zayıf bir konumda kaldığına işaret etmektedir. Ayrıca, sömürgecilerin, mülkiyet haklarını güvence altına alan politikalar oluşturmadığını, dolayısıyla bölgenin sanayi devrimini yakalayamadığını vurgulamaktadır. İbery devletlerinin zayıf yönetim kapasitesi de bölgedeki yönetim kalitesini belirleyen bir başka faktördür. Sonuç olarak, yerleşik elitlerin beşeri olanakları, bölgenin geri kalmasının önemli bir sebebi olarak öne çıkmaktadır.

Coatsworth (2008:555), bölgenin büyüme performansını olumsuz yönde etkileyen kurumların; mülkiyet rejimi, kölelik, kast sistemi vb. yeni dünyanın

faktör donanımlarına bağlı olarak değil de “eski dünyanın” politik pratiklerine bağlı olarak şekillendiğini vurgulamakta, bu bağlamda başlangıç koşullarının ötesindeki koşulların belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Kurumsal modernleşmeyi daha geç bir süreçte tamamlayan İberya ülkeleri, kendi yasal sistemlerinin hantallığını, beşeri sermaye yoksunluğu ve yönetememe sorunlarını, bölgedeki yönetim biçimlerine yansıtmıştır. “Dışlayıcı kurumlar” bu koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İspanyol sömürgeciler dolaylı yönetim biçimini tercih etmesine rağmen LA’da bunu uygulayabilme koşullarını bulamamış (salgın hastalıklar, yerli nüfus) ve sonuç olarak doğrudan yönetim biçimi ile bölgeye müdahale etmek durumunda kalmıştır.

6.Sömürgecilik tipi ve LAK Ülkeleri

Kuzey ile Güney arasındaki gelir farklılığının nedenlerini, sömürgecilik tipine bağlı olarak açıklayan yaklaşımlar, sömüren ülkelerin kimliğinin, kolonilerin yerel koşullarını şekillendirdiğini veri almaktadır (Lange, Mahoney ve vom Hau, 2006). Buna göre merkantilist İspanya ile liberal Britanya farklı sömürge modelleri, farklı “kültürler” ortaya çıkarmakta, sömürgecilik tipi patika bağımlılığını şekillendirmektedir. Diğer yandan, Barbados, Jamaika, Belize, Guyana, Britanya kolonileri olmalarına rağmen kalkınma sürecinde geride kalan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durum “Karayip bilmececi” (Edwards,2010:29) olarak da tanımlanmaktadır. Örneğin Jamaika’nın “büyük çiftlik yapısı” Britanya’nın, mülkiyet ilişkilerini düzenleme noktasında İspanya’dan pek de farklı bir eğilime sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Yine İspanyol sömürgeciler, Britanya’ya benzer bir şekilde ticareti yasaklayıcı politikalar uygularken, dolaylı yönetim biçimi başlıklarında Britanya ile ortaklaşmaktadır. Sömürgecilik tipinin ortaya çıkardığı farklılara bir diğer örnek gelir sondajı hesaplamalarına dayandırılarak açıklanmaktadır. Coatsworth (1978), Meksika ve ABD’nin “gelir sondajı”⁵ hesaplamalarının farklı büyüklüklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hesaplamalara göre; İspanyol sömürgeciliği altında olan Meksika’nın, gelir kaybı ABD’ye oranla daha yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Coğrafya açısından benzer enlemlere sahip olmalarına rağmen her iki ülkede farklı büyüme patikaları gerçekleşmektedir. Bununla birlikte ABD’nin ulaşım sistemi; daha elverişli bir nehir sistemine sahip olması, hacimli malların daha ucuza taşınmasını beraberinde getirmiş süreç içerisinde Meksika ile ABD arasındaki gelir açığı artmıştır. Coatsworth (2000), Meksika ve ABD örneğinde, sömürgecilik tipine

⁵ Sömürgecilerin, sömürülen ülkelerinin GSYİH düzeyinde , uyguladıkları politikalara bağlı olarak ne kadar kayıba yol açtığının hesaplanması.

göre ortaya çıkan farklılığı, İspanyol sömürgeciliğinin feodal yapısına dayandırmaktadır.

Adam Przeworski (2009) ise siyasi dalgalanma ve de gecikmiş bağımsızlığı, bölgenin Kuzey Amerika ile gelir açığının artmasının temel unsurları olarak tanımlanmaktadır. Hesaplamalara göre bu koşullardan dolayı, 2000 yılında bölge ile ABD arasında, üçte bir ile üçte dört oranı arasında bir gelir açığı oluşmuştur (aktaran Edwards,2010:22) Şüphesiz İspanyol sömürgeciliğinin bölgede inşa etmeye çalıştığı kurumsal yapılar bugünkü eşitsizlikleri belirlemektedir.

Dell'in (2010) tarihsel verilere dayanarak yaptığı hesaplamalara göre, "mita" sisteminin yoksulluğu azaltıcı etkileri bugün dahi sürmektedir. Bununla birlikte "mita" sisteminin, "encomienda "sistemini veri alan ülkelere oranla yoksulluğu artırıcı etkisinin daha yüksek olduğu saptanmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda LA bölgesinin kendi içinde de eşitsizlikler açısından farklılaşabildiğini görüşü güçlenmekte (Armendariz ve Larrain,2017:27), başlangıç koşullarının ötesine geçerek "kurumlara" odaklanmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Toprak kullanımına ilişkin kurumsal ve de yapısal koşulların her kolonide benzer içeriklere sahip olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı kalkınamama sorununun, sömürgecilik döneminde miras alınan toprak kullanımının yapısal ve kurumsal koşullarına bağlı olarak açıklanamayacağı savunulmaktadır(Bulmer-Thomas,2013:13). Bununla birlikte bu yapının zaman içinde değiştiği ve genel olarak bölgede farklı yapıların ortaya çıktığı da ihmal edilmemelidir(Bulmer-Thomas,2013). Bu ülkelerde toprak yapısının eşitsiz dağılımının zaman içinde farklılaşmamasının nedenleri de ayrı bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Belirgin bir şekilde bölgede toprak reformu politikalarının etkin bir şekilde uygulanamaması (Kay,1989), eşitsizlikleri artıran sonuçları beraberinde getirmektedir.

Yine İspanyol sömürgeciliğinin başarısız olma nedenleri arasında diğer kuramlardan farklı olarak vurgulanan bir diğer önemli olgu; yerli nüfusun salgın hastalıklar ve olağan dışı ölüm oranlarına sahip olması nedeni ile "Kolomb öncesi döneme ait kurumların" ortadan kalktığı ya da zayıfladığı saptaması ile ilgilidir. Buna göre İspanyol sömürgeciler dolaylı yönetim biçimini tercih etmesine rağmen LA'da bunu uygulayabilme koşullarını bulamamış ve sonuç olarak doğrudan yönetim biçimi ile bölgeye müdahale etmek durumunda kalmıştır. Zayıf İberya hükümetlerinin iç çatışmalarla uğraşmaya bağlı olarak kamu hizmetleri, fiziki altyapı ve beşeri sermaye alanlarına yatırım yapma noktasında hareket alanının sınırlı kaldığı görülmektedir. Yönetici elitlerin belirleyiciliğinin konsolide edilmesi ile "büyük çoğunluğun siyasi gücü

belirleme biçimini engellemeye” odaklanan yönetim biçimi (Coatsworth,2008:559), devlet kapasitesinin sınırlarını belirlemektedir.

İberya sömürgelerinin zayıf yapısı; “kilise, yerleşik elitler ve sömürgeci bürokratlar” arasındaki kurumsal çatışmalar ile yerli nüfusun talepleri ve isyanlarını, yönetememe sorununu ortaya çıkarmıştır. Kurumsal koşulların bölgeye sanayi devriminin gelmesini engellemediği esas olarak İberya’daki devrimlerin daha geç bir süreçte yürürlüğe girmesi sonucunda bölgenin daha geriye düştüğü ileri sürülmektedir(Coatsworth,2008). Düzenlemeleri daha geç bir dönemde gerçekleştiren İberya ülkelerinin, kurumsal modernleşmeyi daha geç bir süreçte tamamlamaları, yeni dünyayı belirleyen temel kısıtlar arasında tanımlanmaktadır.

7. Sömürgecilikten Bağımsızlığa Geçiş ve Günümüze Devredilen Miras

19.yy’da bağımsızlıkla başlayan süreçte bölge ekonomilerinde uygulanan politikalar ile dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci bölgenin büyüme performansını belirlemiştir. LAK bölgesinin dünya ekonomisi ile bütünleşme biçimi emtia ihracına bağlı olarak şekillenmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte emtialara olan dış talebin artması bölge ekonomilerinde büyüme sürecini hızlandırmıştır. Emtiaların yapısı, söz konusu emtiaların elde edilme biçimi, ülkelerin kurumsal ve yapısal koşullarını şekillendirmiştir. Emtiaların dış piyasada yarattığı talep; ileri ve geri bağlantılar ve talep esneklikleri yolu ile ülke ekonomilerinin yapısına yön vermektedir. İhracat yönelimli büyüme sürecinde, sermaye (inovasyon ve teknoloji transferi), emek yapısı ve genel olarak iç piyasanın büyüklüğü ile devlet belirleyici roller üstlenmektedir. Ancak bu olguların etkin çalışmadığı noktada büyümenin sürdürülmesi zorlaşmaktadır(Bulmer-Thomas,2003:14-16). Bununla birlikte ihracata yönelik büyüme sürecinde elde-edilen gelirlerin, gerçekte kalkınma amaçlı politikalara dönüştürülebilmesi, bölgenin geri kalması sürecine olumsuz yönde yansımıştır. Mukayeseli üstünlükler kuramının temel alınması, bölgenin “sanayisizleşme” sürecini hızlandırmıştır (Williamson 2009 aktaran Coatsworth,2008:560). Dünya ekonomisindeki dalgalanmalar ve emtialara olan talep esnekliklerinin farklılaşması, bölge GSYİH’sinde dalgalanmalara yol açan ve kırılganlıkları artıran sonuçları beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde madencilik ve ticaret faaliyetleri esas olarak zenginliğin elde edildiği başlıca alanlar olmuştur. Bulgular, ”hacienda” üretim biçiminin eşitsizlikleri artıran unsurlardan biri olmasına rağmen, sonraki dönemlerde toprak-mülkiyet ilişkilerinin yapısının dönüştürülebilmesi ve bunun maliyetinin, eşitsizliklerin kapsamı açısından daha belirleyici olduğuna işaret etmektedir(Cardoso ve Helwega,1995; Bulmer- Thomas,2003). Bu gelişmeler

bölge ülkeleri açısından da farklı büyüme dinamiklerinin ortaya çıkması ile sonuçlanmaktadır.

Devlet kapasitesi ile ilgili sorunlar bağımsızlık sonrası döneme devredilen, sonraki süreçte devletin inşa sürecini daha zorlu kılan unsurları beraberinde getirmesi nedeni ile bölgenin büyüme performansını olumsuz yönde etkileyen başlıca olgulardan birini oluşturmaktadır (Coatsworth, 2005;2008).Genel olarak, bölgedeki sömürgeci kurumları dönüştürmenin maliyeti ve iç çatışmalar iktisadi alanda bölgeyi güçsüz bırakan koşulları beraberinde getirmiştir.

Devletin zor kullanarak iktidarı sağlama çabalarını temsil ettiği bu dönemde, uluslararası rekabet, içsel çatışmaları etkileyen bir unsur olmuştur. Devlet kapasitesinin artırılması noktasında yürürlüğe giren reformlar, öncelikle Avrupalı nüfusun daha çok olduğu coğrafyalarda gerçekleşmiştir(Arjantin, Şili, Uruguay ve Kosta Rika). Daha çok köle(Afrika kökenli) ve yerli nüfusu barındıran bölgelerde bağımsızlık süreci barışçıl bir şekilde ilerlememiştir.

Bölgenin Kuzeye göre bağımsızlığını daha geç bir dönemde elde etmesi ve siyasi dalgalanmalar (Edwards,2010:23) bölge ülkelerinde devletlerin inşa süreci açısından maliyetli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. LA devletlerinin “konsolidasyonu”; sınır çatışmaları, ulusal isyanlar ve de sivil savaşların gölgesinde gerçekleşmiştir (Bértola ve Ocampo, 2012).Bölgedeki koşullara içkin çatışma başlıkları; kilise ve devlet ilişkileri, “beyaz” olmayanların temel hakları, merkezîyetçilik politikaları ile bölgeselcilik başlıklarını kapsarken (Williamson,2009), bu alandaki mücadeleler, devletin kapasitesi ve organizasyon sorununu güncel kılmaktadır.

Bu dönemde yükselen siyasi eğilimler, yerleşik elitlerin bağımsızlık sürecindeki fikirleri ve yönetim biçimi, sonraki süreçte bölgenin siyasi geleneğinin temellerini oluşturan etkiler ortaya çıkarmıştır. Latin Amerika’daki fikirlerin gelişim süreci Avrupa’daki (İberya ve İberya dışı Avrupa) fikirlerin bölgeye uyarlanması şeklinde ortaya çıkmıştır (Love,2008:393). Fikirlerin, İberya ve İberya dışı Avrupa’dan bölgeye taşınması, LA’da siyasi kültürün Kuzey Amerika’dan farklı değerleri kapsamasını da beraberinde getirmiştir. Yerleşik elitler özellikle bağımsızlığın inşa sürecinde, fikirselsel düzeyde “İberya yarımadası-merkezi yönetimi” ile çatışma halinde olurken, esas olarak Amerikan devrimi (1776) ile Fransız devriminden (1789) etkilendiler. Hispanik (İberya)⁶ kültürün etkisi altında evrilen muhafazakarlık ve liberalizm 19.yy’dan 20.yy’a geçişte; bağımsızlığın inşa sürecinde, bölgeye damgasını vuran temel siyasi akımları temsil etmektedir. Bağımsızlık süreci aynı zamanda bu fikirler arasındaki çatışmayı barındırmıştır. Liberal ve muhafazakar görüşleri

⁶ Anglo-Sakson değerlerden farklı olarak İberya’nın değer ve normlarını içermekte aynı zamanda Katolik dine bağlılığı kapsamaktadır.

benimseyen yerleşik elitlerin nasıl bir düzen oluşturulacağına dair bir uzlaşma içinde olmaması(Williamson,2009:234) devletin inşa sürecinin zorluklarını derinleştirmiştir. Yerleşik elitler devlet organizasyonu ve yönetimi konusunda iki temel başlık arasında tercih yapmak ya da bu başlıklar ile çatışmak durumunda kalmıştır. Buna göre, yerleşik elitler arasındaki ayrışma; eski düzenin kurallarını koruyup devam ettirme, daha alttaki sınıflara karşı ve genel olarak otoriteyi koruma ve muhafaza etme ile yerleşik elitlerin çıkarlarına zarar vermeyecek daha liberal modern bir devlet kurma tercihinin bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yerleşik elitler kendi sınıflarının refah ve iktidarını korumayı hedef alan çıkarlar noktasında uzlaşma içinde olmuştur (Williamson, 2009:234). Aydınlanmacı fikirlerin de etkisi ile “düzen ve ilerleme” fikirlerini temel alan yönetici-kurtarıcı elitler (*liberdor*), zaman içerisinde bir yönetim biçimi olarak güçlü adam politikasını (*caudallismo*) benimsemiş, bu eğilimler LA siyasi kültürünün özgün bir parçasını oluşturmuştur (Wiarda,2003:114)

Bu olgular devlet inşasının sancılı sürecinin bölgede etkin ekonomi politikaları oluşturma koşullarını belirlemiş, toplumsal düzenin inşasında yeni açmazları beraberinde getirmiştir. Dönemin elitlerinin siyasi organizasyon sorununa odaklanmanın ötesine geçememesi, politik ekonomi ile ilgili belli başlıkların geri plana itilmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer yandan ilerleme düşüncesinde ya da ayakta kalma koşullarının belirlenmesinde “devlet” en önemli aktör olarak (Hirschman,1961:5) tanımlanmıştır. Bölgenin sosyal yapısı, güç ve servetin dağılımı, elitlerin rolü ve gücü, devlet inşasının karmaşık ve zahmetli süreci, sömürgecilik döneminin meşruluğu, yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin dünya ekonomisi içinde yer alma çabaları, bölgenin başarı ve başarısızlığında belirleyici olmuştur(Bértola ve Ocampo, 2012:3;Bértola, 2011).

8.Sonuç

LAK ülkelerinde, sömürgeci dönemin kurumları belli anlamlarda bir patika bağımlılığı üretmiş ancak bu süreçten sonraki değişimler bölgedeki gelir ve eşitsizliği açığının artıran esas olgular olmuştur. Tarihsel verilerin kullanımı ile büyümenin uzun dönemli belirleyicilerini analiz eden yaklaşımlar, ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının nedenlerini açıklama noktasında önemli sonuçlara ulaşmaktadır. Büyümenin dolaylı ve nihai belirleyicilerini tanımlamaya yönelik geliştirilen yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara karşı geliştirilen fikirler, bölgenin büyüme eğilimlerini tek bir unsura bağlı olarak açıklamanın kısıtlarına işaret etmektedir. Temel alınan yöntemler, bölgenin geri kalmışlığının nedenlerini farklı şekillerde açıklayabilmektedir. Yukarıda aktarılan yaklaşımlar, bölgenin büyüme eğilimlerinin belirleyicilerinin, üretim

ilişkilerinin yapısı ile birlikte faktör donanımı, coğrafya ve kurumların eşanlı olarak analizi sonucunda yanıtlanabileceğini ortaya koymaktadır. Bölgenin erken büyüme modelinin stilize olguları; coğrafya, doğal kaynaklar, toprak, emek kaynakları, finans sermaye, teknoloji, politik koşulları/çevre (Cardosa ve Helwega,1993) ve kurumlara bağlı olarak açıklanabilmektedir. Ülkeler arasında ortaya çıkan gelir farklılıkları ve çeşitlilikleri analiz amacı ile tanımlanan stilize olgular; i)Kolonyel gücün tipi ve tarzı, dünya piyasaları ile bütünleşme derecesi, ii)piyasa yapısı (ulusal piyasalar ve sınırlar), iii) coğrafyaya bağlı olarak şekillenen emtia türleri ile ihracat aktivitelerinde belirleyici olan emtiaların yapısı(madencilik, tarım ve orman, enleme bağlı olarak tropik alanlarda yetişen ürünlerin içeriği), iv) modern kapitalist üretim sürecinin temeli olan ücretli emek yapısına geçiş süreci (Cardoso ve Perez Brignoli, 1979 aktaran Ocampo ve Bertola, 2012:10-11), bugün de güncelliğini korumaktadır. İçsel ve dışsal koşulların etkileşiminin bölgedeki büyüme eğilimleri açısından belirleyici olduğu görülmektedir. Üretici güçler ile devlet arasındaki ilişkiler bu kapsamda bölgedeki büyüme sürecinin istikrarını belirleyen önemli bir kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine eşitsizliklerin derinleşmesinde üretici güçler ile devlet arasındaki bağlantılar önem kazanmaktadır. Bir diğer kilit unsur olarak yönetici elitlerin siyasi kültürü ve yönetim biçimleri, büyüme patikasını şekillendiren etkileri barındırmaktadır. Bölge ülkelerinin uluslararası iktisadi sistem ile bütünleşme koşulları, üretici güçler ile devlet arasındaki çatışma ve uzlaşma başlıklarını şekillendirmektedir.

Referanslar

- Acemoğlu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of Comparative development: An empirical investigation. *American economic review*, 91(5), 1369-1401.
- Acemoğlu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2002). Reversal of fortune: Geography and institutions in the making of the modern world income distribution. *The Quarterly journal of economics*, 117(4), 1231-1294.
- Armendariz, B., ve Larrain, F., (2017). *The Economics of Contemporary Latin America*, Mit Press.
- Bértola L., (2011). "Institutions and the historical roots of Latin American divergence", Ocampo, J. A., Ros, J. (ed.), *The Oxford Handbook of Latin American Economics*, Oxford University Press, p.26-50.
- Bértola, L. ve Rodríguez Weber, J. (2015). "Latin American Economic History: looking backwards for the future", *Documentos de Trabajo On Line/FCS-PHES*; 37.
- Bértola, L. ve Ocampo, J. A. (2012). *The Economic Development of Latin America since Independence*. OUP Oxford.
- Bértola, Luis, (2010). "Institutions and the Historical Roots of Latin American Divergence," CEPR Discussion Papers 7808, CEPR. Discussion Papers.
- Bulmer-Thomas, V. (2003). *The economic history of Latin America since independence*. Cambridge University Press.
- Bulmer-Thomas, V. (2003). *The economic history of Latin America since independence*. Cambridge University Press.
- Cardoso, E. A., & Helwege, A. (1995). *Latin America's economy: Diversity, trends, and conflicts*. Mit Press.
- CEPAL. (2024). "CEPALSTAT",
[https://statistics.cepal.org/portal/cepalstat/index.html?lang=en/\(20.11.2024\)](https://statistics.cepal.org/portal/cepalstat/index.html?lang=en/(20.11.2024))
- Coatsworth, J. H. (1978). Obstacles to economic growth in nineteenth-century Mexico. *The American Historical Review*, 83(1), 80-100.
- Coatsworth, J. H. (2000). «Latin America and the World Economy since 1800» reviewed by Héctor Lindo-Fuentes. *Hispanic American Historical Review*, 80(1), 189-191.
- Coatsworth J. H., (2005). "Structures, Endowments, and Institutions in the Economic History of Latin America", *Latin American Research Review*, 40(3), (126-144).
- Coatsworth, John H. (2008). "Inequality, institutions and economic growth in Latin America." *Journal of Latin American Studies*, 40(3), pp. 545-569.
- Cupples, J. (2013). *Latin American Development*. Routledge.

- Dell, M. (2010). The persistent effects of Peru's mining mita. *Econometrica*, 78(6), 1863-1903.
- Edwards, S. (2010). *Left behind: Latin America and the false promise of populism*. University of Chicago press.
- Edwards, S. (2010). *Left behind: Latin America and the false promise of populism*. University of Chicago press.
- Engerman, S. L., & Sokoloff, K. L. (2002). Factor endowments, inequality, and paths of development among new world economics, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w9259/w9259.pdf/(20.09.2020).
- Food Agricultural Organization (FAO)(2018).www. fao.org.
- Gallup, J. L., & Sachs, J. D. (2000). *The economic burden of malaria*. CID Working Paper Series.
- Glaeser, E. L., & Shleifer, A. (2002). Legal origins. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1193-1229.
- Henderson, J. V., Shalizi, Z., & Venables, A. J. (2001). Geography and development. *Journal of Economic Geography*, 1(1), 81-105.
- Hirschman, A. O. (1961). *Latin American issues essays and comments* (No. 330.98 H6171 Ej. 1). The Twentieth Century Fund.
- Hofman, A. A. (2000). *The economic development of Latin America in the twentieth century*. ECLAC.
- Kay, Christóbal (1989) *Latin America Theories of Development and Underdevelopment*. London: Routledge.
- Lange, M., Mahoney, J., & Vom Hau, M. (2006). Colonialism and development: A comparative analysis of Spanish and British colonies. *American Journal of Sociology*, 111(5), 1412-1462.
- Love, J. L. (2008). *Economic Ideas and Ideologies in Latin America since 1930*. Cambridge Histories Online, Cambridge University Press,pp.393-460.
- Maddison, A. (2003). *The World Economy: Historical Statistics* (Paris: Organization for Economic Cooperation and Development). <http://dx.doi.org/10.1787/456125276116/>(15.05.2019).
- Maddison, Angus (1991). *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View*, Oxford, UK, Oxford University Press.
- Maddison Project Database. (2018). “Maddison Project Database”,<https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018/>(25.05.2018).
- Mignolo, W. D. (2007). Delinking: The rhetoric of modernity, the logic of coloniality and the grammar of de-coloniality. *Cultural studies*, 21(2-3), 449-514.

- Nayyar, D., (2013). "The South in the World Economy: Past, Present and Future",2013,http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf(20.03. 2017).
- Przeworski, A. (2009). The mechanics of regime instability in Latin America. *Journal of politics in Latin America*, 1(1), 5-36.
- Reyes, J. A., Sawyer, W. C. (2019). *Latin American economic development*. Routledge.
- Skidmore, T. E., & Smith, P. H. (2010). *Modern latin america* . New York, US: Oxford University Press.
- Sokoloff, K. L., & Engerman, S. L. (2000). History lessons: institutions, factor endowments, and paths of development in the new world. *Journal of Economic perspectives*, 14(3), 217-232.
- Somel G., (2020). "*Latin Amerika'da sömürgecilik ve mirası*", Akgemci, Esra ; Ateş, Kazım, (ed.), *Dünyanın Ters Köşesi: Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür. İletişim Yayınları*, İstanbul, pp.35-53.
- Spolaore, E., & Wacziarg, R. (2013). How deep are the roots of economic development?. *Journal of economic literature*, 51(2), 325-369.
- Tahsin Emine. (2022). "*Latin Amerika'nın On Yılı "Kalkınma Teori ve Deneyimleri"*" Ekin Yayınevi, Bursa.
- Thorp, R. (1998). *Progress, poverty and exclusion: an economic history of Latin America in the 20th century*. IDB.
- UN (2021). "United Nations Statistics Division", www.un.org/(10.06.2019).
- Wiarda, H. J. (2003). *The soul of Latin America: The cultural and political tradition*. Yale university press.
- Williamson, E. (2009). *The Penguin History of Latin America: New Edition*. Penguin UK.